

**UJEDINJENE
NACIJE**

Međunarodni krivični sud za krivično
gonjenje osoba odgovornih za teška
kršenja međunarodnog humanitarnog
prava počinjena na teritoriji bivše
Jugoslavije od 1991. godine

Predmet br. IT-95-14/2-T
Datum: 26. februar 2001.
Original: ENGLESKI

PRED PRETRESNIM VIJEĆEM

U sastavu: sudija Richard May, predsjedavajući
sudija Mohamed Bennouna
sudija Patrick Robinson

Sekretar suda: g. Hans Holthuis

Datum: 26. februar 2001.

TUŽILAC

protiv

**Darija Kordića
i
Marija Čerkeza**

PRESUDA

Tužilaštvo:

g. Geoffrey Nice
g. Patrick Lopez-Terres
g. Kenneth R. Scott
g. Susan Somers
g. Fabricio Guariglia

Odbrana:

g. Mitko Naumovski, g. Turner T. Smith Jr., g. Stephen M. Sayers,
g. Robert Stein i g. Christopher G. Browning Jr. za g. Darija Kordića

g. Božidar Kovačić i g. Goran Mikuličić za Marija Čerkeza

SADRŽAJ

PRVI DIO: UVOD	1
DRUGI DIO: PRAVO	9
I. OPŠTI USLOVI ZA PRIMJENU ČLANOVA 2, 3 I 5 STATUTA	9
A. ZAJEDNIČKI ELEMENTI ČLANOVA 2, 3 I 5 STATUTA	9
1. Uslov za postojanje oružanog sukoba	9
2. Neksus između djela za koja se tereti i oružanog sukoba	11
B. ČLAN 2 STATUTA	12
1. Argumenti strana	13
(a) Teze Tužilaštva	13
(b) Teze odbrane	14
(i) Kordićeva odbrana	14
(ii) Čerkezova odbrana	17
2. Diskusija	19
(a) Međunarodni karakter oružanog sukoba	19
(i) Preliminarna pitanja	20
a. Aktivnosti Hrvatske vojske izvan doline Lašve	20
b. Značaj preklapanja sukoba	21
(ii) Dva kriterija za utvrđivanje međunarodnog karaktera oružanog sukoba	22
a. Da li je Hrvatska intervenisala u sukobu	23
i. Dokazi Tužilaštva	23
ii. Dokazi odbrane	28
iii. Nalazi	29
b. Da li je HVO djelovao u ime Hrvatske	31
i. Pružanje pomoći HVO-u od strane Hrvatske	32
ii. Učešće Hrvatske u organizovanju itd. vojnih operacija	33
(b) Da li su bosanski Muslimani bili "zaštićene" osobe	39
C. ČLAN 3 STATUTA	41
1. Da li član 3 pokriva unutrašnje oružane sukobe	42
2. Da li su zajednički član 3 Ženevskih konvencija i Dopunski protokoli I i II bili običajno pravo	42
D. ČLAN 5 STATUTA	44
1. Rasprostranjeni ili sistematski napad na bilo koje civilno stanovništvo	45
(a) Argumenti strana	45
(b) Diskusija	46
2. Element svijesti	48
II. DEFINICIJA I ELEMENTI KRIVIČNIH DJELA	51
A. PROGON KAO ZLOČIN PROTIV ČOVJEČNOSTI	51
1. <i>Actus Reus</i>	51
(a) Šta čini krivično djelo progona	51
(b) Konkretna krivična djela koja se navode u optužnici	55
(i) Djela navedena drugdje u Statutu	55
a. Napadi na gradove, gradiće i sela	55
b. Kopanje rovova i korištenje talaca i živih štitova	56
c. Bezobzirno razaranje i pljačkanje	56
d. Razaranje i nanošenje štete vjerskim i obrazovnim institucijama	57
(ii) Djela koja nisu navedena drugdje u Statutu	57
a. Ohrabrivanje i promicanje mržnje na političkoj i drugim osnovama	57
b. Opuštanje i smjenjivanje bosanskih Muslimana iz organa vlasti i sl.	58
2. <i>Mens Rea</i>	59

B. HOTIMIČNO LIŠAVANJE ŽIVOTA I UBISTVO.....	62
1. Hotimično lišavanje života	62
(a) Argumenti strana	62
(b) Diskusija.....	63
2. Ubistvo (član 3).....	64
(a) Argumenti strana	64
(b) Diskusija.....	65
3. Ubistvo (član 5).....	65
(a) Argumenti strana	65
(b) Diskusija.....	65
C. KRIVIČNA DJELA ZLOSTAVLJANJA	66
1. Hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja (član 2).....	67
(a) Argumenti strana	67
(b) Diskusija.....	68
2. Nečovječno postupanje (član 2).....	69
(a) Argumenti strana	69
(b) Diskusija.....	70
3. Nasilje protiv života i osobe (član 3)	71
(a) Argumenti strana	71
(b) Diskusija.....	71
4. Okrutno postupanje (član 3).....	72
(a) Argumenti strana	72
(b) Diskusija.....	73
5. Nehumana djela (član 5)	73
(a) Argumenti strana	73
(b) Diskusija.....	74
D. PROTIVPRAVNO ZATOČENJE CIVILA I ZATVARANJE	75
1. Protivpravno zatočenje (član 2)	75
(a) Argumenti strana	75
(b) Diskusija.....	77
(i) Zakonitost prvobitnog zatočenja.....	77
(ii) Proceduralni zaštitni mehanizmi.....	80
2. Zatvaranje (član 5).....	83
(a) Argumenti strana	83
(b) Diskusija.....	83
E. UZIMANJE TALACA	85
1. Uzimanje civila za taoce (član 2).....	85
(a) Argumenti strana	85
(b) Diskusija.....	87
2. Uzimanje talaca (član 3)	87
(a) Argumenti strana	87
(b) Diskusija.....	88
F. NAPADI I KRIVIČNA DJELA VEZANA ZA IMOVINU.....	89
1. Protivpravni napadi na civile i civilne objekte (član 3)	89
(a) Argumenti strana	89
(b) Diskusija.....	90
2. Uništavanje imovine	91
(a) Uništavanje imovine širokih razmjera koje nije opravdano vojnom nuždom (član 2).....	91
(i) Argumenti strana.....	91
(ii) Diskusija	92
(b) Bezobzirno razaranje koje nije opravdano vojnom nuždom (član 3)	94
(i) Argumenti strana.....	94
(ii) Diskusija	95
3. Pljačkanje (član 3).....	96

(a) Argumenti strana	96
(b) Diskusija.....	96
4. Uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji ili obrazovanju (član 3).....	97
(a) Argumenti strana	97
(b) Diskusija.....	98
III. INDIVIDUALNA KRIVIČNA ODGOVORNOST	100
A. UVOD	100
1. Preliminarna zapažanja u vezi sa različitim odlikama člana 7(1) i (3).....	101
B. INDIVIDUALNA KRIVIČNA ODGOVORNOST PREMA ČLANU 7(1)	103
1. Uvod.....	103
2. Činjenje	104
3. Planiranje, poticanje, naređivanje	104
(a) Argumenti strana	104
(i) Planiranje	104
(ii) Poticanje	105
(iii) Naređivanje.....	107
(b) Diskusija.....	108
4. Pomaganje i podržavanje i učešće u zajedničkoj nakani ili planu	109
(a) Argumenti strana	109
(i) Pomaganje i podržavanje	109
(ii) Učešće u zajedničkoj nakani ili planu	111
(b) Diskusija.....	111
C. INDIVIDUALNA KRIVIČNA ODGOVORNOST PREMA ČLANU 7(3)	113
1. Odnos nadređeni-podređeni	114
(a) Argumenti strana	114
(b) Diskusija.....	115
(i) Priroda odnosa nadređeni-podređeni	115
(ii) Elementi za utvrđivanje nadređenog položaja	120
2. Element svijesti.....	122
(a) Stvarno znanje	122
(b) Pretpostavljeno znanje	123
(i) Argumenti strana.....	123
(ii) Diskusija	124
3. Propust da se poduzmu nužne i razumne mjere sprečavanja ili kažnjavanja	126
(a) Argumenti strana	126
(b) Diskusija.....	127
IV. SAMOODBRANA KAO ODBRANA.....	130
TREĆI DIO: ČINJENICE	132
I. KONTEKST.....	132
A. ISTORIJSKA POZADINA	132
1. Poslijeratna Jugoslavija.....	132
2. Miloševićev uspon na vlast i izbori u republikama 1990. godine.....	134
3. Raspad jugoslovenske federacije	134
4. Sukob u Bosni i Hercegovini	135
B. OPTUŽENI	136
1. Dario Kordić	136
2. Mario Čerkez	137
C. OSNIVANJE HZ H-B	137
D. OSNIVANJE HVO-A.....	139

1. Isporuke oružja i uloga optuženih.....	140
2. Mart – april 1992. godine.....	141
E. TEZE STRANA I ZAKLJUČCI PRETRESNOG VIJEĆA	143
II. PROGONI: PREUZIMANJE VLASTI OD STRANE HVO-A	146
A. PREUZIMANJE VLASTI U BUSOVAČI OD STRANE HVO-A.....	146
B. NOVI TRAVNIK	150
C. PREUZIMANJE VLASTI OD STRANE HVO-A U DRUGIM OPŠTINAMA	151
D. PROGONI U TIM OPŠTINAMA	154
E. TEZE ODBRANE	155
F. ZAKLJUČCI PRETRESNOG VIJEĆA	157
III. DOGAĐAJI KOJI SU PRETHODILI SUKOBU	158
A. JULI – SEPTEMBAR 1992.	158
1. Uloga Darija Kordića.....	158
2. Presuda Ustavnog suda BiH.....	160
3. Uloga Marija Čerkeza	160
B. NOVI TRAVNIK I BARIKADA U AHMIĆIMA: OKTOBAR 1992.....	161
1. Sukob u Novom Travniku.....	161
2. Barikada u Ahmićima	164
3. Poslije sukoba	166
C. MJEŠOVITA VOJNA RADNA GRUPA: NOVEMBAR – DECEMBAR 1992.	166
D. ULOGA DARIJA KORDIĆA U PERIODU UOČI SUKOBA.....	169
IV. NAPADI NA GRADOVE I SELA: UBIJANJE	174
A. SUKOB U BUSOVAČI: JANUAR 1993.....	174
1. Vance-Owenov mirovni plan.....	174
2. Sukob u Gornjem Vakufu	175
3. Sukob u Busovači	177
4. Uloga Darija Kordića.....	182
B. MEĐUPERIOD U FEBRUARU – MARTU 1993.	187
1. Uloga Darija Kordića.....	187
2. Uloga Marija Čerkeza i Viteške brigade.....	190
C. RAZBUKTAVANJE SUKOBA U VITEZU I DOLINI LAŠVE U APRILU 1993.	193
1. Kontekst.....	193
2. Događaji od 15. aprila 1993.....	195
3. Napad na Ahmiće.....	202
4. Napad na Vitez i Večerisku	210
5. Učešće optuženih	213
6. Napadi na sela u blizini Busovače	219
7. Kamion-bomba u Starom Vitezu	220
8. Napadi na sela u opštini Kiseljak.....	221
9. Granatiranje Zenice.....	222
10. Događaji s kraja aprila 1993. i obustava vatre.....	225
11. Uloga Darija Kordića.....	226
12. Uloga Marija Čerkeza	229
D. OFANZIVE U JUNU I OKTOBRU.....	235
1. Konvoj radosti.....	235
2. Sukob u Travniku i Zenici	239
3. Ofanzive HVO-a u junu 1993.....	240
(a) Novi Travnik	240
(b) Tulica i Han Ploča-Grahovci.....	240
(c) Prisustvo Darija Kordića	242

(d) Ostale ofanzive.....	243
4. Owen-Stoltenbergov plan i osnivanje HR H-B: juli – septembar 1993.....	244
5. Napad na Stupni Do: oktobar 1993.....	247
6. Novi Travnik i Stari Vitez.....	251
E. POSLJEDNJE OFANZIVE ABiH DO SPORAZUMA U WASHINGTONU: NOVEMBAR 1993. – MART 1994.	252
F. ULOGA DARIJA KORDIĆA U OFANZIVAMA HVO-A U PERIODU OD APRILA DO OKTOBRA 1993.	255
V. ZATVARANJE I NEČOVJEČNO POSTUPANJE.....	260
A. OBJEKTI U BUSOVAČI I VITEZU	260
1. Logor Kaonik.....	260
2. Kino-dvorana i Šahovski klub u Vitezu.....	262
3. Veterinarska stanica u Vitezu	263
4. Prostorije SDK u Vitezu	263
5. Osnovna škola u Dubravici.....	264
6. Taoci/živi štitovi	264
B. ULOGA MARIJA ČERKEZA	266
C. OBJEKTI U KISELJAKU I ŽEPČU	269
1. Kasarna i zgrada opštine u Kiseljaku.....	269
2. Selo Rotilj	270
3. Žepče: Nova trgovina i silos	270
D. OSTALE LOKACIJE KOJE SU KORIŠTENE ZA ZATOČENJE.....	271
E. ULOGA DARIJA KORDIĆA	272
F. ZAKLJUČCI PRETRESNOG VIJEĆA	272
VI. RAZARANJE I PLJAČKANJE	274
ČETVRTI DIO: ZAKLJUČAK	279
I. KUMULATIVNE OSUDE	279
A. ARGUMETI STRANA	279
B. DISKUSIJA.....	280
II. ZAKLJUČCI O ODGOVORNOSTI U SMISLU ČLANA 7(1) STATUTA	284
A. TAČKE 1 I 2: PROGONI.....	284
B. TAČKE 3 – 44: PROTIVPRAVNI NAPADI, HOTIMIČNO LIŠAVANJE ŽIVOTA, NEČOVJEČNO POSTUPANJE, ZATOČENJE I RAZARANJE.....	285
III. ZAKLJUČCI O ODGOVORNOSTI U SMISLU ČLANA 7(3) STATUTA.....	288
A. DARIO KORDIĆ.....	288
B. MARIO ČERKEZ	288
IV. ODMJERAVANJE KAZNE	290
A. NAVODI STRANA	290
B. NAČELA ODMJERAVANJA KAZNE	290
C. KAZNE.....	293
1. Dario Kordić	293
2. Mario Čerkez	294
V. DISPOZITIV	295
DODATAK I: HRONOLOGIJA DOGAĐAJA	300
DODATAK II: DRAMATIS PERSONAE	303

DODATAK IIIA: GLOSAR – CITIRANI PRAVNI DOKUMENTI	306
DODATAK IIIB: GLOSAR - ČESTO KORIŠTENI IZRAZI I SKRAĆENICE.....	310
DODATAK IV: ISTORIJAT POSTUPKA	313
DODATAK V: OPTUŽNICA	334
DODATAK VI: GEOGRAFSKE KARTE	353

PRVI DIO: UVOD

1. Ovo je prvostepena presuda u predmetu *Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza*. Oba optužena su bosanski Hrvati i imali su istaknutu ulogu u sukobu u oblasti Srednja Bosna u Bosni i Hercegovini početkom 1990-tih. Dario Kordić je tada bio političar, i opisan je kao najznačajnija politička figura među bosanskim Hrvatima u tom području, dok je Mario Čerkez bio vojnik i zapovjednik brigade Hrvatskog vijeća obrane. Sukob između bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, kojim se bavi ovaj predmet, odigrao se uglavnom 1992. i 1993. Optuženi se terete za krivična djela počinjena u tom sukobu.

2. Dvojica optuženih prvobitno su bila optužena s još četvoricom u optužnici koja je potvrđena 10. novembra 1995. Optuženi su se predali Međunarodnom sudu 6. oktobra 1997. i prvi put su se pojavili pred sudom 8. oktobra 1997., kad su se obojica izjasnili da "nisu krivi". Dana 30. septembra 1998. potvrđena je izmijenjena i dopunjena optužnica protiv te dvojice optuženih. Suđenje je zasnovano na toj izmijenjenoj i dopunjenoj optužnici (u daljnjem tekstu: optužnica), čija kopija je priložena kao dodatak V ovoj presudi.

3. Suđenje je započelo 12. aprila 1999., a izvođenje dokaza i izlaganje strana završeno je 15. decembra 2000: zasjedalo se 240 dana. Svjedočio je ukupno 241 svjedok, od kojih 122 za tužilaštvo, 117 za odbranu, a dva su svjedočila kao svjedoci suda. Tužilaštvo je podnijelo 30 transkripata iskaza svjedoka iz drugih predmeta pred Međunarodnim sudom. Odbrana je podnijela 53 afidavita i 10 transkripata. Predano je 4665 dokaznih predmeta, od kojih je 2721 predala optužba, a 1643 odbrana (jedan je dokazni predmet Suda). Transkript postupka sadrži više od 28000 stranica. (O drugim relevantnim proceduralnim pitanjima govori se u dodatku IV ovoj presudi.)

4. Optužnica sadrži 44 tačke i tereti oba optužena sa osam teških povreda Ženevskih konvencija, deset kršenja zakona i običaja ratovanja i četiri zločina protiv čovječnosti.

5. Optužnica se može sažeti na sljedeći način:

a) Događaji iz optužnice odvijaju se u kontekstu raspada bivše Jugoslavije. Republika Hrvatska je proglasila nezavisnost u junu 1991., a u januaru 1992. je priznata od Evropske zajednice. Uslijedilo je proglašenje nezavisnosti Republike Bosne i Hercegovine u martu 1992. i njeno priznavanje od strane Evropske zajednice u aprilu 1992.

b) Glavna politička stranka bosanskih Hrvata bila je Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: HDZ-BiH), ogranak matične stranke iz Hrvatske,

nacionalističke stranke HDZ. Kao što se navodi u optužnici, cilj stranke HDZ-BiH bio je da obezbijedi prava hrvatskog naroda na samoodređenje, uključujući pravo na otcjepljenje.

c) S tim ciljem HDZ-BiH je u novembru 1991. uspostavila novu zajednicu ili entitet za bosanske Hrvate, koja je nazvana Hrvatskom zajednicom Herceg-Bosna (u daljnjem tekstu: HZ H-B) i koja je opisana kao “zasebna i jasno izražena kulturna, ekonomska i teritorijalna cjelina”. Ta zajednica je pokrivala područje Srednje Bosne, kojim se bavi ovaj predmet). HZ H-B je potom u aprilu 1992. stvorila novo tijelo, Hrvatsko vijeće obrane (u daljnjem tekstu: HVO) koje će predstavljati vrhovnu izvršnu i odbrambenu vlast HZ H-B. Zatim su 1992. uspostavljene lokalne opštinske jedinice HVO-a, kao izvršna i vojna vlast u opštinama.

d) Dario Kordić se velikom brzinom uspinjao u HDZ-BiH. Postao je predsjednik stranke u opštini Busovača, predsjednik travničke regionalne zajednice i potpredsjednik HZ H-B. U avgustu 1993. HZ H-B je preimenovana u Hrvatsku Republiku Herceg-Bosnu (u daljnjem tekstu: HR H-B), pri čemu je Dario Kordić ostao njen potpredsjednik. U julu 1994. on je postao predsjednik HDZ-BiH.

e) U optužnici se navodi da su od novembra 1991. do marta 1994. razne osobe i grupe “koje su bile povezane ili upravljane, poticane, podržavane ili pomagane i na drugi način podupirane od strane HDZ-a, HDZ-BiH, HZ H-B/HR H-B i HVO-a... planirali ... i sudjelovali u kampanji progona i etničkog čišćenja te počinili teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava protiv bosanskog muslimanskog stanovništva koje je živjelo u HZ H-B/HR H-B...” Optužbe u ovoj optužnici proizlaze iz te kampanje i odnose se, između ostalog, na progon, lišavanje života, nečovječno postupanje i protivpravno zatvaranje bosanskih Muslimana.

f) U optužnici se takođe navodi da je Dario Kordić imao “ostvarivao vlast, utjecaj i kontrolu nad političkim i vojnim ciljevima i djelatnostima HDZ-BiH, HZ H-B, HR H-B ” i da je od novembra 1991. do marta 1994. bio individualno odgovoran, po članu 7(1) Statuta Međunarodnog suda, za počinjenje, planiranje, poticanje ili naređivanje pripreme ili izvršenja zločina za koje se tereti u optužnici. Nadalje, ili alternativno, navodi se da je Dario Kordić bio krivično odgovoran, po članu 7(3) Statuta, kao nadređena osoba, za djela svojih podređenih, budući da je znao ili je bilo razloga da zna, da će njemu podređene osobe počiniti ta krivična djela, a nije preduzeo potrebne i razumne mjere da spriječi takve zločine ili da kazni počinioce.

g) U martu 1993. Mario Čerkez je postao zapovjednik brigade HVO-a u opštini Vitez u Srednjoj Bosni (Viteška brigada) i u vrijeme na koje se odnosi optužnica on je demonstrirao

svoju vlast i kontrolu. U optužnici se navodi da je od aprila 1992. do avgusta 1993. bio individualno odgovoran za krivična djela za koja ga se tereti u optužnici te takođe, ili alternativno, da je bio krivično odgovoran po članu 7(3) Statuta za djela svojih podređenih.

6. Tačke optužnice prikladno je razmotriti u pet grupa:

a) **Tačke 1 i 2** terete optužene za zločin protiv čovječnosti: progon na političkom, rasnom i vjerskom osnovu. U tački 1 Dario Kordić se tereti za takvo krivično djelo počinjeno između novembra 1991. i marta 1994. Tačka 2 tereti Marija Čerkeza za slično krivično djelo počinjeno između aprila 1992. i septembra 1993. U oba slučaja se za progon navodi da je to bio “rasprostranjen ili sistematski progon muslimanskog stanovništva”. Navodi se da su ti progoni vršeni, između ostalog, napadom na mjesta na kojima je živjelo civilno stanovništvo; ubijanjem i nanošenjem teških tjelesnih ozljeda mnogima od njih; zatočavanjem; prisiljavanjem stanovništva da napuste svoje domove i njihovim premještanjem; korištenjem za kopanje rovova i za živi štit; uništavanjem i pljačkanjem njihove imovine i uništavanjem njihovih bogomolja.

b) **Tačke 3 – 6** terete optužene za kršenje zakona i običaja ratovanja napadima na civile i imovinu civila i bezobzirnim uništavanjem koje nije opravdano vojnom nuždom. Tačke 3 i 4 terete Daria Kordića za takva krivična djela na 16 mjesta između januara i oktobra 1993. Tačke 5 i 6 terete Marija Čerkeza za slična krivična djela počinjena na sedam mjesta u aprilu 1993.

c) **Tačke 7 – 20** terete optuženog za zločine protiv čovječnosti, teške povrede i kršenja i zakona i običaja ratovanja u vezi sa hotimičnim lišavanjem života, ubistvom i nečovječnim postupanjem prema bosanskim Muslimanima i nečovječnim djelima u odnosu na njih. Tačke 7 – 13 terete Daria Kordića za takva djela počinjena na 13 mjesta između januara i oktobra 1993. Tačke 14 – 20 terete Marija Čerkeza za slična djela počinjena na sedam mjesta u aprilu 1993.

d) **Tačke 21 – 36** terete optužene za zločine protiv čovječnosti, teške povrede i kršenja zakona i običaja ratovanja u vezi sa zatočavanjem i nečovječnim postupanjem prema bosanskim Muslimanima, uzimanjem talaca i korištenjem živog štita. Tačke 21 - 28 terete Daria Kordića za takva krivična djela između januara 1993. i marta 1994. Tačke 29 – 36 terete Marija Čerkeza za slična djela počinjena između aprila i avgusta 1993.

e) **Tačke 37 – 44** terete optužene za teške povrede i kršenja zakona i običaja ratovanja u vezi sa uništavanjem i pljačkom imovine bosanskih Muslimana i uništavanjem ustanova

namijenjenih obrazovanju i religiji. Tačke 37 – 39 i tačka 43 terete Darija Kordića za takva krivična djela na brojnim lokacijama između oktobra 1992. i decembra 1993. Tačke 40-42 i tačka 44 terete Marija Čerkeza za slična djela između aprila i septembra 1993.

7. Nakon završetka izvođenja dokaza optužbe Pretresno vijeće je odbilo zahtjev odbrane za oslobađajuću presudu, ali je utvrdilo da za određeni broj lokacija koje se pominju u te četiri tačke nije bilo navoda koje bi trebalo pobijati. (Ova se pitanja razmatraju kasnije u presudi.)

8. Srednja Bosna je neprecizno definisano područje u centralnom dijelu Bosne, oko 30 kilometara sjeverozapadno od Sarajeva i istočno od Mostara i Hercegovine.¹ U središtu Srednje Bosne je Lašvanska dolina, koja se sastoji od opština Vitez, Novi Travnik i Busovača. Na sjeveru se prostire opština Zenica, na jugu opštine Kiseljak i Fojnica. Te opštine, zajedno s Travnikom, činile su jezgro područja koje nazivamo Srednjom Bosnom. Njima se mogu dodati opštine Žepče na sjeveru, Gornji Vakuf na zapadu, Kreševo na jugu te Vareš i Kakanj na istoku. Na tom području 1991. je živjelo gotovo 470.000 stanovnika, od kojih je bilo 48 posto Muslimana, 32 posto Hrvata i 10 posto Srba.² Važnost koju je za sukob imalo ovo područje jeste u njegovom geografskom položaju te u činjenici da se u njemu nalazilo nekoliko tvornica oružja. To je planinsko područje sa važnim prometnicama koje se pružaju dolinama, od Hercegovine prema istočnoj Bosni i od Sarajeva prema sjeveru. Jedan je svjedok zbog toga sukob u Srednjoj Bosni nazvao ratom za ceste.³ S druge strane, samo područje nije veliko. U ovom predmetu u središtu događanja je područje između Viteza i Kiseljaka, gradova koji su jedan od drugoga udaljeni samo 30 kilometara.

9. Tužilaštvo tvrdi da djela navedena u optužnici predstavljaju sprovođenje plana da se osigura kontrola bosanskih Hrvata nad Srednjom Bosnom i da se ona pripoji Republici Hrvatskoj. Plan je nikao s HDZ-om u Hrvatskoj i vođom te stranke Franjom Tuđmanom, a temelji se na planu "Banovina" iz 1939., sporazumu između Srbije i Hrvatske da između sebe podijele Bosnu i Hercegovinu. Bosanski ogranak HDZ-a preuzeo je organizacije bosanskih Hrvata i uspostavio Hrvatsku zajednicu HB u novembru 1991. Hrvatsko vodstvo je tada kroz svoje organizacije, a naročito HVO, u području HZ H-B isplaniralo i provelo kampanju progona i etničkog čišćenja. Najprije su preuzeli vladu, policiju i vojne objekte u svim opštinama u kojima su mogli, a zatim i kontrolu nad svim aspektima svakodnevnog života. U međuvremenu, sveukupna kontrola se vršila

¹ Vidi Dodatak VI, 1-7. Optužnica, dokazi i dokazni predmeti ne nude istu definiciju Srednje Bosne. Na primjer, spisak opština koje su trebale činiti vojnu zonu bosanskih Hrvata u Srednjoj Bosni (u daljnjem tekstu: Operativna zona Središnja Bosna) mijenjao se od naređenja do naređenja (npr. dokazni predmeti Z151, Z199.3, Z234, Z292.2). Međutim, pregled dostupnog materijala daje, za svrhu ove presude, solidnu osnovu za njeno definisanje.

² Ove brojke se zasnivaju na tabeli u kojoj su izneseni rezultati popisa stanovništva 1991., a koja je podnesena kao dokazni predmet u ovom predmetu: DP Z571.2

³ Brigadir Luka Škerija, penzionisani oficir HVO-a, T. 18151.

iz Hrvatske, a vojska Republike Hrvatske (u daljnjem tekstu: HV) intervenisala je u sukobu, koji se tako pretvorio u međunarodni oružani sukob s Bosnom i Hercegovinom.

10. Prema navodima optužbe, stvarni sukob u Srednjoj Bosni započeo je u januaru 1993. kad je Vance-Owenov plan postao izgovorom za odstranjivanje bosansko-muslimanskog stanovništva iz HZ H-B. Prije januara 1993. bosanska vojska (u daljnjem tekstu: ABiH) i HVO vršili su zajedničku vojnu kontrolu nad područjem Lašvanske doline u Srednjoj Bosni. Međutim, snage ABiH su uglavnom bile razmještene da bi se suprotstavile snagama bosanskih Srba, koje su, podržavane od strane Jugoslovenske narodne armije (u daljnjem tekstu: JNA), provodile svoju ofenzivu u Bosni i Hercegovini i koje su uznapredovale do linija sjeverozapadno od Travnika s jedne strane Srednje Bosne do linija sjeveroistočno od Kiseljaka s druge strane. Tada je, u januaru i aprilu 1993., HVO poduzeo niz napada kako bi osigurao Lašvansku dolinu. Taj niz napada počeo je u januaru 1993. napadom na Busovaču, a slijedio ga je opšti napad na Lašvansku dolinu 16. aprila 1993., koji je kulminirao pokoljem u Ahmićima, gdje je ubijeno preko 100 bosanskih Muslimana, uključujući brojne žene i djecu. Istog tog mjeseca izvršeni su napadi na bosanska sela južno od Lašvanske doline, u opštini Kiseljak. Optužba tvrdi da su svi ti napadi bili rasprostranjeni ili sistematski; provedeni su u skladu sa prethodno razrađenim planom i prema istom obrascu. Napad bi počeo granatiranjem rano ujutro, a tada bi grupe vojnika išle od kuće do kuće, ubijajući i ranjavajući brojne stanovnike, a druge zatvarajući i paleći njihove kuće. Bilo je i izdvojenih zlodjela, kao što je eksplozija kamiona-bombe u Vitezu i granatiranje Zenice. Zatočnici su korišteni kao taoci i za živi štit te za kopanje rovova (često pod vatrom). Sljedeći val napada na sela bosanskih Muslimana odigrao se u junu 1993. u opštini Kiseljak s ciljem da se osigura kontrola HVO-a nad tom opštinom i da se odstrani bosansko muslimansko stanovništvo. Upotrebljena je slična taktika kao i prije. Konačno, u oktobru 1993., HVO je napao Stupni Do, selo u opštini Vareš, i uslijedio je još jedan pokolj. Optužba tvrdi da je ova kampanja, barem djelomično, bila uspješna. Mnogi Muslimani su ubijeni ili istjerani iz svojih domova, a njihove kuće su uništene. Ustanovljen je hrvatski kanton, koji još uvijek postoji.

11. Odbrana se za oba optužena svodi na potpuno poricanje navoda optužbe, pri čemu praktički sve osporavaju. Prema odbrani, nije postojao plan da se Hrvati Srednje Bosne odvoje, te da nije bilo progona ni intervencije Republike Hrvatske u Srednjoj Bosni. Kako se raspadala centralna vlast, formirane su razne organizacije bosanskih Hrvata, HDZ-BiH, HZ H-B (HR H-B) i HVO, u cilju odbrane interesa bosanskih Hrvata pred agresijom bosanskih Srba. Do sukoba s bosanskim Muslimanima došlo je, dakle, u kontekstu ofenzive bosanskih Srba u proljeće 1992. u Hercegovini i u Sarajevu. Priliv izbjeglica, koji je zbog toga uslijedio, poremetio je na nacionalnu ravnotežu u Srednjoj Bosni, što je potom dovelo do sukoba između bosanskih Hrvata i Muslimana. Borbe su

započele u januaru 1993. u Lašvanskoj dolini i nastavile se kao rezultat napora ABiH da odsiječe i razdvoji bosanske Hrvate u Lašvanskoj dolini od onih u Kiseljaku. Hrvati su bili manje brojni i bili su prisiljeni da se brane u tri džepa koja su držali u Srednjoj Bosni, tj., u Lašvanskoj dolini, oko Kiseljaka i oko Vareša. U selima na svim tim područjima vodile su se borbe, počinjena su zvjerstva nad bosanskim Hrvatima i oni su protjerivani iz svojih domova. Borbe su ponovno izbile u aprilu 1993. nakon što su ekstremisti ABiH oteli zapovjednika brigade HVO-a u Zenici i ubili njegovog tjelohranitelja. Ahmići su bili legitiman vojni cilj; ako je i bilo izgređa, njih nisu počinili pripadnici Viteške brigade. U junu 1993. ABiH je započela novu ofenzivu u kojoj je zauzela Travnik i druge opštine. Bosanski Hrvati su se, suočeni s daleko brojnijim neprijateljem, morali povući u svoje enklave. Stupni Do je bio legitiman vojni cilj, a za gubitak života civila odgovorni su izgređnici među snagama koje su učestvovala u napadu. (Valja napomenuti da optužba prihvata da su zločini počinjeni na obje strane, ali to ne smatra relevantnim za navode protiv optuženih.)

12. Strane se dakle spore oko toga da li su optuženi počinili zločine na kojima se zasnivaju optužbe. Ukoliko, naravno, optužba ne dokaže, u pogledu bilo koje od tačaka optužnice, da su počinjena krivična djela, optuženi moraju biti oslobođeni krivnje po toj tački optužnice. Pretresno vijeće mora, dakle, za svaku tačku optužnice utvrditi da li je počinjeno krivično djelo za koje se optuženi terete. Tek kad se uvjeri da je počinjenje krivičnog djela po nekoj tački optužnice dokazano, Pretresno vijeće može prijeći na novu fazu ispitivanja u kojemu će za svakog od optuženih utvrditi da li je za to krivično djelo kriv ili nije.

13. Optužba Darija Kordića tereti da je, kao politički vođa, individualno odgovoran za krivična djela za koja se tereti u optužnici te da je odgovoran i kao nadređena osoba. Navodi se, kao prvo, da je odigrao značajnu ulogu u kampanji progona kao potpredsjednik HZ H-B i predsjednik HDZ BiH Busovače: on je često afirmisao cilj preuzimanja hrvatskih teritorija, lično naredio preuzimanje vlasti u opštini Busovača, a učestvovao je i u preuzimanju vlasti u drugim opštinama. Optužba nadalje tvrdi da je, kao politički vođa bosanskih Hrvata u Srednjoj Bosni, Dario Kordić 1993. odigrao značajnu ulogu u preduzimanju napada na gradove i sela bosanskih Muslimana, vršeći nadzor na kontrolnim punktovima i nad slobodom prolaza cestama te nad dopremanjem humanitarne pomoći; djelovao je kao zapovjednik HVO-a, izdavao naredjenja lokalnim zapovjednicima te je bio nazivan "pukovnikom". Optužba se u dokazivanju navoda protiv optuženog oslanja prvenstveno na indicije. Tvrdi da je iz ponašanja optuženog moguće izvesti zaključak da je Dario Kordić bio dio vojnog lanca komandovanja te da je bio povezan s protivpravnim djelima.

14. U svoju odbranu Dario Kordić tvrdi da je bio političar, a ne vojno lice i da, kao takav, nije izdavao naredjenja vojnim organizacijama te da ni na koji način nije bio dio vojnog komandnog lanca. Njegova uloga je bila da inspiriše bosansko-hrvatsko stanovništvo u odbrani njihove domovine. Čak i kao političar, on je imao uticaja samo lokalno, a nije učestvovao ni u vođenju HZ H-B niti u preuzimanju vlasti u opštinama.

15. Optužba Marija Čerkeza tereti da je od novembra 1992. bio zapovjednik brigade HVO-a u Novom Travniku, a od marta 1993. jedini zapovjednik brigade HVO-a u Vitezu pod komandom pukovnika Blaškića, zapovjednika Operativne zone Središnja Bosna. Kao zapovjednik Viteške brigade HVO-a učestvovao je u kampanji progona u svojoj zoni odgovornosti, tj. u opštinama Vitez i Novi Travnik. Jedinice pod njegovom komandom vršile su zločine u tim opštinama. Prema tome, Mario Čerkez je bio zapovjednik jedinica koje su vršile protivpravne napade u Vitezu i Novom Travniku i, kao takav, odgovoran je za te zločine.

16. U svoju odbranu Mario Čerkez tvrdi da on nije bio zapovjednik svih jedinica HVO- u području Viteza ili Novog Travnika (kojih je bilo mnogo) i da vojnici pod njegovom komandom nisu počinili nijedan od navedenih zločina. Naprotiv, on je preduzeo mjere da njegovi vojnici budu informisani o međunarodnom humanitarnom pravu. Optuženi nije imao nikakve veze ni sa zatvaranjem civila niti sa njihovim korištenjem za kopanje rovova i za živi štit. Na dan napada na Ahmiće, 16. aprila 1993., Viteška brigada nije učestvovala u napadu na selo nego je bila razmještena u mjestu Kruščica, pokraj Viteza.

17. Pretresno vijeće treba, dakle, utvrditi sljedeće:

- a) da li su krivična djela na kojima se temelje optužbe počinjena ili nisu i,
- b) ako jesu, da li su optuženi odgovorni za krivična djela za koja ih se tereti.

U vezi s tim valja naglasiti da je dužnost Pretresnog vijeća da za svakog optuženog posebno razmotri navode za koje se tereti te da zasebno razmotri svaku tačku optužnice. Takođe odmah valja reći da se nijedan od optuženih ne može proglasiti krivim po bilo kojoj tački sve dok se Pretresno vijeće, van svake razumne sumnje, ne uvjeri u njegovu krivnju po toj tački optužnice.

18. Presuda započinje razmatranjem pravnih pitanja u vezi sa raznim tačkama optužnice. Zapčinje se raspravom o pravu primjenjivom na međunarodni oružni sukob i navode se dokazi vezani za tu temu. Potom slijedi rasprava o pravu primjenjivom na druge tačke.

19. Rasprava o dokazima slijedi opšti kronološki red pa tako započinje sa kontekstom sukoba, nakon čega slijedi, kako se tereti, kampanja progona, napadi na gradove i sela i ubistva. Potom slijedi rasprava o drugim krivičnim djelima navedenim u optužnici, onima koja se tiču zatvaranja i nečovječnog postupanja te razaranja i pljačke. Uloga optuženih se posmatra u odnosu na svaki od relevantnih događaja. Presuda završava razmatranjem individualne odgovornosti optuženih za svako dokazano krivično djelo.

20. U svojoj raspravi pretresno vijeće će se baviti samo onim dokazima koji su nužni za svrhu ove presude. Ono će se, dakle, usredotočiti na najistaknutije dijelove i sažeti (ili uopšte ne pomenuti) veći dio perifernih dokaza. U ovom predmetu predočena je golema količina pojedinosti (i previše, po mišljenju Pretresnog vijeća). To što se neko pitanje ne pominje u presudi ne znači da je ono zanemareno. Pretresno vijeće je razmotrilo sve dokaze i svakim se bavilo onoliko koliko smatra da je potrebno. U presudu su, međutim, uključena samo ona pitanja za koja se smatra da su nužna za svrhu ove presude. (U dodatku se, radi lakšeg snalaženja, nalaze Glosar termina, Hronologija događaja i Spisak učesnika u događajima).

DRUGI DIO: PRAVO

21. Kao što je gore navedeno, Dario Kordić i Mario Čerkez terete se za krivična djela iz članova 2, 3 i 5 Statuta. U ovom odjeljku Pretresno vijeće će razmotriti uslove za primjenu tih članova koji su zajednički za sve njih. Zatim će razmotriti uslove za primjenu svakog pojedinačnog člana. Pretresno vijeće će na početku iznijeti elemente krivičnih djela za koja se tereti u optužnici. Nakon toga će se pozabaviti pravom o individualnoj odgovornosti i na kraju razmotriti pravo o samoodbrani kao odbrani kod optužbi za ratne zločine.

I. OPŠTI USLOVI ZA PRIMJENU ČLANOVA 2, 3 I 5 STATUTA

A. Zajednički elementi članova 2, 3 i 5 Statuta

1. Uslov za postojanje oružanog sukoba

22. U članovima 2 i 3 Statuta iznose se odredbe koje odražavaju zakone ratovanja. Očito je, dakle, da je preduslov za primjenu tih članova postojanje oružanog sukoba na teritoriji gdje su se, tvrdi se, odigrala krivična djela.

23. Član 5 daje Međunarodnom sudu nadležnost da krivično goni zločine protiv čovječnosti “kada su počinjeni u oružanom sukobu, bilo međunarodnog, bilo unutrašnjeg karaktera”. U Odluci o nadležnosti u predmetu *Tadić*⁴ Žalbena vijeće zaključilo je da u običajnom pravu ne postoji uslov da zločini protiv čovječnosti moraju biti vezani uz međunarodni oružani sukob. Žalbena vijeće je nadalje smatralo da “međunarodno običajno pravo uopšte ne mora da traži vezu između zločina protiv čovječnosti i bilo kakvog sukoba”.⁵ Član 5, međutim, ne zahtijeva ništa više od postojanja oružanog sukoba u relevantno vrijeme i na relevantnom mjestu da bi Međunarodni sud imao nadležnost.⁶

24. Žalbena vijeće je u predmetu *Tadić* zaključilo da oružani sukob postoji

svuda gdje se pribjelo oružanoj sili između država ili produženom oružanom nasilju između vlasti i organizovanih naoružanih grupa, ili pak između takvih grupa unutar jedne države.⁷

⁴ *Tužilac protiv Duška Tadića*, predmet br. IT-94-I-AR72, Odluka po zahtjevu odbrane za interlokutornu žalbu o nadležnosti, 2. oktobar 1995. (u daljnjem tekstu: Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*), *Tadić* (1995) I ICTY JR 293.

⁵ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, para. 140-141.

⁶ Žalbena vijeće je u predmetu *Tadić* smatralo da je “uslov oružanog sukoba element *nadležnosti*, a ne “suštinski element *mens rea* za zločin protiv čovječnosti” (a ne pravni sastojak subjektivnog elementa zločina”. *Tužilac protiv Duška Tadića*, predmet br. IT-94-I-A, Presuda, 15. juli 1999. (u daljnjem tekstu: drugostepena presuda u predmetu *Tadić*), para. 249. U prvostepenoj presudi u predmetu *Kupreškić* zaključeno je da je karakter sukoba “prema tome nevažan”, *Tužilac protiv Zorana Kupreškića i drugih*, predmet br. IT-95-16-T, Presuda, 14. januar 2000. (u daljnjem tekstu: prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*), para. 545.

⁷ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, para. 70.

25. Kordićeva odbrana tvrdi da je relevantni oružani sukob za potrebe ove optužnice sukob između bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana, a ne sukob između Bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana s jedne strane i Srba s druge. Ona tvrdi da, iako je bilo incidenata nasilja u Srednjoj Bosni u 1992. i početkom 1993., “produženo nasilje nije počelo sve do sredine aprila 1993., a nastavilo se do Washingtonskog sporazuma u martu 1994.”⁸ Tvrdi se da, budući da nadležnost Međunarodnog suda nad krivičnim djelima iz članova 2, 3 i 5 Statuta ovisi o postojanju oružanog sukoba, sve tačke optužnice koje se odnose na period prije izbijanja oružanog sukoba sredinom aprila 1993. treba odbaciti.

26. U vezi sa članom 5 Statuta, optužba tvrdi da nije potrebno da sva krivična djela moraju biti počinjena tačno na onoj geografskoj lokaciji gdje se u datom trenutku odigrava oružani sukob.⁹ Odbrana u svojim podnescima nije obradila to pitanje.

27. Pretresno vijeće u vezi s tim primjećuje sljedeće: da bi se norme međunarodnog humanitarnog prava mogle primijeniti u odnosu na neku lokaciju, nije potrebno da na toj lokaciji bude stvarnih borbenih dejstava. Sve što je potrebno je da se pokaže da je stanje oružanog sukoba postojalo na široj teritoriji kojoj pripada data lokacija.¹⁰

28. U optužnici se tvrdi da je tokom cijelog predmetnog perioda na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine postojalo stanje međunarodnog oružanog sukoba. Tačka 1, kojom se Dario Kordić tereti za progon kao zločin protiv čovječnosti, je najsveobuhvatnija tačka u optužnici. Ona obuhvata vremenski period od novembra 1991. do marta 1994. i pokriva cijelu teritoriju HZ H-B i HR H-B i opštinu Zenica. Prema tome, Pretresno vijeće mora svoje razmatranje ovog pitanja zasnovati na tim vremenskim i geografskim parametrima.

29. U Trećem dijelu ove Presude, u Odjeljcima I-III, govori se o uspostavljanju teritorije HZ H-B od strane HDZ BiH 18. novembra 1991. i porastu učestalosti žešćih sukoba između bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana na toj teritoriji, i posebice na teritoriji Srednje Bosne, nakon njenog osnivanja.

30. U Trećem dijelu, Odjeljak IV razmatra se izbijanje oružanog sukoba u Busovači u januaru 1993. i nasilje koje je u mnogo većim razmjerima izbilo u Vitezu i širom Lašvanske doline u aprilu 1993. i nastavilo se do marta 1994.

⁸ Kordićev završni podnesak, Dodatak E, str. E-1.

⁹ Završni podnesak optužbe, para. 162, gdje se citira *Tužilac protiv Tihomira Blaškića*, predmet br. IT-95-14-T, Presuda, 3. mart 2000. (u daljnjem tekstu: prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*), para. 69.

¹⁰ *Tužilac protiv Zejnila Delalića i drugih*, predmet br. IT-96-21-T, Presuda, 16. novembar 1998. (u daljnjem tekstu: prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*), para. 185.

31. Na osnovu gore navedenog, Vijeće zaključuje da, iako opšte stanje oružanog sukoba između HVO i ABiH u obliku produženog nasilja nije izbilo na teritoriji Srednje Bosne sve do aprila 1993., i prije tog perioda postajala su lokalna područja sukoba za koja se može reći da je unutar njih postojalo stanje oružanog sukoba.

2. Nekus između djela za koja se tereti i oružanog sukoba

32. Nakon što je pokazalo postojanje oružanog sukoba, Pretresno vijeće primjećuje da optužba mora takođe dokazati dovoljnu vezu između krivičnog djela i oružanog sukoba da bi se to krivično djelo moglo okvalifikovati kao kršenje međunarodnog humanitarnog prava po članovima 2 i 3 Statuta. S tim u vezi Žalbeno vijeće je zaključilo:

Čak i ako u [konkretnom području] nije bilo većih sukoba u vremenu i na mjestu gdje su zločini navodno počinjeni, ... međunarodno humanitarno pravo se primjenjuje. Dovoljno je da su zločini za koje se tereti bili usko povezani sa neprijateljstvima koja su se dešavala na drugim dijelovima teritorija pod kontrolom sukobljenih strana.¹¹

33. Žalbeno vijeće je dalje zaključilo u vezi člana 5 Statuta da nije potrebno dokazati nekus između ponašanja optuženog i oružanog sukoba:

Veza između djela optuženog i oružanog sukoba se ne zahtijeva, kao što se inače navodi u prvostepenoj presudi [u predmetu *Tadić*]. Uslov oružanog sukoba zadovoljen je dokazom da je postojao oružani sukob; to je sve što se prema Statutu zahtijeva, a na taj način Statut zahtijeva više od međunarodnog običajnog prava.¹²

Iako djela ili propusti moraju biti počinjeni u okviru oružanog sukoba, nekus koji se traži jeste nekus između djela optuženog i napada na civilno stanovništvo.¹³

34. Kao što je spomenuto ranije, za sva djela koja leže u osnovi optužbi iz optužnice tvrdi se da su se odigrala na teritoriji HZ H-B, na kojoj je HDZ BiH imao političku vlast i kontrolu a HVO je bio njegovo vojno krilo. Optužnica tereti Darija Kordića za krivična djela koja je počinio u svojstvu potpredsjednika HZ H-B. Tvrdi se da je u tom svojstvu on igrao centralnu ulogu u izgradnji i sprovođenju politike HZ H-B i HVO-a. Mario Čerkez tereti se u svojstvu zapovjednika Viteške brigade HVO-a. Tvrdi se da su djela za koja se terete oba optužena izvršena bilo u njihovom ličnom svojstvu, bilo od strane drugih pripadnika HVO-a tokom njegovog oružanog sukoba sa ABiH, snagama bosanskih Muslimana.

¹¹ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, para. 70.

¹² Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 251.

¹³ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 251.

35. Stoga Pretresno vijeće nimalo ne dvoji da postoji jasan neksus između sukoba među bosanskim Hrvatima i bosanskim Muslimanima u Bosni i Hercegovini i djela kojima se ova dvojica optuženih terete u optužnici.

B. Član 2 Statuta

36. Dario Kordić i Mario Čerkez optuženi su po članu 2 Statuta za sljedeća krivična djela kao teške povrede Ženevskih konvencija iz 1949.:¹⁴ nečovječno postupanje,¹⁵ hotimično lišavanje života,¹⁶ hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja,¹⁷ protivpravno zatočenje civila,¹⁸ uzimanje civila za taoce¹⁹ i uništavanje imovine širokih razmjera.²⁰

37. Član 2 Statuta, naslovljen sa “Teške povrede Ženevskih konvencija iz 1949.” navodi:

Međunarodni sud je ovlašten da krivično goni osobe koje su počinile ili naredile da se počine teške povrede Ženevskih konvencija od 12. augusta 1949., odnosno sljedeća djela protiv osoba ili imovine zaštićenih odredbama relevantne Ženevske konvencije:

- (a) hotimično lišavanje života;
- (b) mučenje ili nečovječno postupanje, uključujući biološke eksperimente;
- (c) hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja;
- (d) uništavanje i oduzimanje imovine širokih razmjera koje nije opravdano vojnom nuždom, a izvedeno je protivpravno i bezobzirno;
- (e) prisiljavanje ratnog zarobljenika ili civila na služenje u snagama neprijateljske sile;
- (f) hotimično uskraćivanje prava ratnom zarobljeniku ili civilu na pravičan i redovan sudski postupak;
- (g) protivpravna deportacija ili premještanje ili protivpravno zatočenje civila;
- (h) uzimanje civila za taoce.

¹⁴ Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu od 12. avgusta 1949., (u daljnjem tekstu: Prva ženevska konvencija ili Ženevska konvencija I); Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru od 12. avgusta 1949., (u daljnjem tekstu: Druga ženevska konvencija ili Ženevska konvencija II); Ženevska konvencija o postupanju sa ratnim zarobljenicima od 12. avgusta 1949., (u daljnjem tekstu: Treća ženevska konvencija ili Ženevska konvencija III); Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vrijeme rata od 12. avgusta 1949., (u daljnjem tekstu: Četvrta ženevska konvencija ili Ženevska konvencija IV) (u daljnjem tekstu zajedno: Ženevske konvencije).

¹⁵ Tačke 12, 23 i 27 (Dario Kordić) i tačke 19, 31 i 35 (Mario Čerkez).

¹⁶ Tačka 8 (Dario Kordić) i tačka 15 (Mario Čerkez).

¹⁷ Tačka 11 (Dario Kordić) i tačka 18 (Mario Čerkez).

¹⁸ Tačka 22 (Dario Kordić) i tačka 30 (Mario Čerkez).

¹⁹ Tačka 25 (Dario Kordić) i tačka 33 (Mario Čerkez).

²⁰ Tačka 37 (Dario Kordić) i tačka 40 (Mario Čerkez).

1. Argumenti strana(a) Teze Tužilaštva

38. Optužba tvrdi da je član 2 Statuta primjenjiv samo na kršenja počinjena u kontekstu međunarodnog oružanog sukoba. Povrh toga, da bi se neko djelo moglo okvalifikovati kao krivično djelo iz člana 2 Statuta, žrtva tog krivičnog djela mora biti “zaštićena” po bilo kojoj od četiri Ženevske konvencije iz 1949.²¹

39. Optužba tvrdi da je oružani sukob internacionalizovan kad neka strana država interveniše u sukobu svojim trupama, ili kad strana država nad vojnim snagama strane u sukobu ima dovoljan stepen kontrole da bi se sukob internacionalizovao. Po tvrdnjama optužbe, ona je dokazala postojanje međunarodnog oružanog sukoba po oba ta testa.

40. Tvrdi se da je Žalbeno vijeće u predmetu *Tadić* postavilo test za stepen kontrole koji strana država mora imati nad vojnim snagama strane u sukobu da bi se taj sukob mogao smatrati međunarodnim, i to je “sveukupna kontrola”.²² Optužba je iznijela tvrdnju da je test “sveukupne kontrole” primjenjiv u ovom predmetu iz razloga koje je Žalbeno vijeće iznijelo u drugostepenoj presudi u predmetu *Aleksovski*.²³ Optužba dalje tvrdi da, prema tom testu, ona mora dokazati da je Hrvatska imala ulogu u organizovanju, koordinaciji ili planiranju vojnih akcija HVO-a, pored finansiranja, obuke i opremanja ili pružanja operativne podrške HVO-u.²⁴

41. Po tvrdnjama optužbe, svjedočenja i dokumenti u ovom predmetu pokazuju da je Hrvatska imala sveukupnu kontrolu nad HVO-om tokom vremenskog perioda obuhvaćenog optužnicom. Optužba smatra da postoje dokazi da je Hrvatska pružila široku logističku podršku HVO-u. Optužba tvrdi da sljedeći dokazi zadovoljavaju test sveukupne kontrole:

- (i) teritorijalne pretenzije predsjednika Tuđmana prema Bosni i Hercegovini;
- (ii) činjenica da su Hrvatska i HVO imali iste ciljeve;
- (iii) Hrvatska je imala kontrolu nad odlukama HZ H-B bilo putem oficira Hrvatske vojske dodijeljenih HVO-u, bilo direktno;
- (iv) HDZ u Hrvatskoj imao je sveukupnu kontrolu nad HDZ-om u Bosni i Hercegovini;
- (v) oficiri Hrvatske vojske služili su u HVO-u i zatim se vratili u Hrvatsku vojsku;

²¹ Završni podnesak optužbe, Dodatak 7, para. 1.

²² Završni podnesak optužbe, Dodatak 7, para. 5 (u kojem se citira drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 137).

²³ Završni podnesak optužbe, Dodatak 7, para. 6 (u kojem se citira *Tužilac protiv Zlatka Aleksovskog*, predmet br. IT-95-14/1-A, Presuda, 24. mart 2000. (u daljnjem tekstu: drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*), para. 125., i para. 7 (u kojem se citira drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, para. 112-113).

²⁴ Završni podnesak optužbe, Dodatak 7, para. 8.

- (vi) predsjednik Tuđman smijenio je vođe bosanskih Hrvata koji nisu dijelili njegove stavove;
- (vii) vođe bosanskih Hrvata slijedili su uputstva hrvatske vlade, ili su barem bili u koordinaciji s njom.

42. Ukratko, optužba tvrdi da je tokom cijelog predmetnog perioda postojao međunarodni oružani sukob između bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana zbog: (i) direktne intervencije hrvatskih oružanih snaga u tom sukobu; (ii) sveukupne kontrole koju je Hrvatska imala nad snagama HVO-a u njihovom sukobu sa bosanskim Muslimanima.

43. Dalje se tvrdi da se, kad je neki sukob međunarodni, Ženevske konvencije primjenjuju na cijeloj teritoriji strana uključenih u sukob.²⁵

44. Optužba tvrdi da su, budući da je Hrvatska imala sveukupnu kontrolu nad HVO-om, sve osobe i imovina u rukama HVO-a istovremeno bili u rukama Hrvatske. Shodno tome, bosanske osobe ili imovina u rukama HVO-a imaju pravo na zaštićeni status prema odgovarajućim Ženevskim konvencijama iz 1949.²⁶

45. Optužba tvrdi da, iako se Bosna i Hercegovina i Hrvatska mogu smatrati saborcima u kontekstu njihove zajedničke borbe protiv srpskih vojnih snaga, ta karakterizacija ne može se primijeniti u kontekstu oružanog sukoba između Bosne i Hercegovine i Hrvatske.²⁷

(b) Teze odbrane

(i) Kordićeve odbrane

46. Kordićeve odbrane tvrdi da sljedeća tri kriterija moraju biti zadovoljena prije nego što se može primijeniti član 2 Statuta:

- (i) kršenja za koja se tereti dogodila su se u kontekstu međunarodnog oružanog sukoba;
- (ii) žrtve kršenja za koja se tereti su osobe koje se smatraju “zaštićenim” po Ženevskim konvencijama;
- (iii) kršenja za koja se tereti uključena su u djela nabrojana u članu 2 Statuta.

47. Kad je riječ o prvom kriteriju za primjenu člana 2 Statuta, odbrana tvrdi da je oružani sukob, relevantan za razmatranje primjenjivosti člana 2 u ovom predmetu, sukob između bosanskih Hrvata

²⁵ Završni podnesak optužbe, Dodatak 7, para. 11 (u kojem se citira Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, para. 68 i prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 208 i 209).

²⁶ Završni podnesak optužbe, Dodatak 7, para. 12.

²⁷ Završni podnesak optužbe, Dodatak 7, para. 13.

s jedne strane i bosanskih Muslimana s druge. Po mišljenju odbrane, taj sukob valja okarakterisati kao unutrašnji, jer su i bosanski Hrvati i bosanski Muslimani bili državljani Republike Bosne i Hercegovine. S tim u vezi, odbrana smatra da je predmet *Čelebići*, u kojem je Pretresno vijeće zaključilo da bosanske Srbe ne treba smatrati državljanima Bosne i Hercegovine za potrebe primjene člana 2 Statuta, različit po sljedećim osnovama: bosanski Srbi proglasili su ustav kojim su postali dio Savezne Republike Jugoslavije, a bosanski Hrvati nisu se formalno otcijepili, "oni su se umjesto toga dobrovoljno pridružili Muslimanima u stvaranju BiH ...".²⁸ U svakom slučaju, tvrdi se, Pretresno vijeće nije vezano odlukom u predmetu *Čelebići*.²⁹

48. Odbrana dalje tvrdi da je bilo kakva intervencija Hrvatske u oružanom sukobu između bosanskih Hrvata i Srba bila nedovoljna da taj sukob učini međunarodnim, i to iz sljedećih razloga. Prvo, svaka intervencija Hrvatske u Bosni i Hercegovini bila je podrška borbi bosanskih Hrvata protiv bosanskih Srba, a ne bosanskih Muslimana.³⁰ Drugo, čak i ako je Hrvatska direktno intervenisala u oružanom sukobu između bosanskih Hrvata i Muslimana, to taj sukob nije učinilo međunarodnim. Treće, Hrvatska nije imala dovoljnu kontrolu nad vojnim snagama bosanskih Hrvata da bi taj sukob postao međunarodnim po pozitivnom pravu. Četvrto, sukob se mora smatrati unutrašnjim kako bi se izbjegla neravnopravna primjena člana 2 Statuta prema bosanskim Hrvatima i bosanskim Muslimanima.

49. Kad je riječ o drugom kriteriju za primjenu člana 2 Statuta, dakle pitanju da li se žrtve mogu okvalifikovati kao "zaštićene osobe" po bilo kojoj od četiri Ženevske konvencije iz 1949., odbrana tvrdi da su počinioci zločina kojima se tereti bili istog državljanstva kao i žrtve tih zločina. Sve su to bili državljani Bosne i Hercegovine. Prema tome, tvrdi se dalje, ako se ne može pokazati da su snage bosanskih Hrvata bile u dovoljnoj mjeri pod kontrolom Hrvatske da ih to učini agentima države Hrvatske, žrtve, bosanski Muslimani, ne mogu se okvalifikovati kao zaštićene osobe.

50. Odbrana dalje tvrdi da su, prema članu 4 Četvrte ženevske konvencije, "zaštićene osobe one osobe koje se, u datom trenutku i na bilo koji način, u slučaju sukoba ili okupacije, nađu u rukama strane u sukobu ili okupatorske sile čiji nisu državljani".

51. U svojim završnim argumentima odbrana je izvukla sljedeće principe iz dviju presuda Žalbenog vijeća u predmetu *Tadić*³¹ koji se po njenom mišljenju moraju uzeti u obzir prilikom utvrđivanja da li se u Srednjoj Bosni u vremenskom periodu obuhvaćenom optužnicom odigrao oružani sukob:

²⁸ Kordićev pretpretresni podnesak, Sv. II, para 8.

²⁹ Kordićev pretpretresni podnesak, Sv. II, para 9.

- (i) Pretresno vijeće mora se usredotočiti na vrijeme i mjesto specifično za predmetni sukob, to jest, prilikom analize da li je došlo do međunarodnog oružanog sukoba mora se zasebno analizirati svako područje;
- (ii) Finansijska i vojna pomoć sama po sebi nije dovoljna da bi se utvrdila kontrola strane države;
- (iii) Da bi se pokazalo da je vojna ili paravojna grupa pod kontrolom strane države potreban je visoki prag dokaza;
- (iv) Kontrola strane države može se utvrditi samo kad se dokaže da je ta država organizovala, koordinirala ili planirala vojne akcije vojne ili paravojne grupe, kad je riječ o konkretnom predmetnom sukobu.³²

52. Kad je riječ o dokazima izvedenim u ovom predmetu, odbrana tvrdi da oni ne podržavaju zaključak da su hrvatske trupe bile prisutne u Srednjoj Bosni. Konkretno, general-major Filipović, penzionisani oficir HVO-a, za koga se kaže da je bio u situaciji da zna, svjedočio je da u Srednjoj Bosni nije bilo trupa iz Hrvatske.³³ Prema tvrdnjama odbrane, razni izvještaji i dokumenti koje su pripremili međunarodni vojni promatrači, a na koje se oslanja optužba, nisu dovoljni da se dokaže prisustvo trupa iz Hrvatske u Srednjoj Bosni.³⁴ Pored toga, tvrdi odbrana, svjedočenje brigadira Škerije otvorilo je ozbiljna pitanja o dokaznoj vrijednosti nekih od dokaznih predmeta koji su ponuđeni kako bi se pokazalo da su trupe Hrvatske vojske bile aktivne u Srednjoj Bosni.³⁵

53. Odbrana dalje tvrdi da dokazni materijal ne podržava zaključak da je Hrvatska imala "sveukupnu kontrolu" nad HVO-om u Srednjoj Bosni.³⁶ Iznosi se argument da postoje jasni i nedvosmisleni dokazi koji pokazuju da OZSB nije bila pod komandom Republike Hrvatske.³⁷ Odbrana iznosi argument da su HVO i ABiH sarađivale u borbi protiv svog zajedničkog neprijatelja, Srbije, i da je Hrvatska pružila logističku i operativnu podršku HVO-u u vezi sa tim sukobom.³⁸ Pored toga, činjenica da su oficiri Hrvatske vojske otišli da službuju u HVO-u nije, prema tvrdnji odbrane, indikativna za sveukupnu kontrolu, jer su nekoliko visokih oficira u ABiH ranije takođe bili oficiri u Hrvatskoj vojsci.³⁹

54. Odbrana primjećuje da je optužba od svjedoka zatražila da komentiraju samo mali postotak brojnih dokaznih predmeta koji su uvršteni u spis u vezi sa pitanjem međunarodnog oružanog sukoba, i tvrdi da su uzrok tome komentari svjedoka koji su išli za time da umanje dokaznu

³⁰ Kordićev pretpretresni podnesak, Sv. II, para 11-12.

³¹ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić* i drugostepena presuda u predmetu *Tadić*.

³² Kordićev pretpretresni podnesak, Dodatak E, str. E-4.

³³ Kordićev pretpretresni podnesak, Dodatak E, str. E-5.

³⁴ Kordićev pretpretresni podnesak, Dodatak E, str. E-6.

³⁵ Kordićev pretpretresni podnesak, Dodatak E, str. E-6.

³⁶ Kordićev pretpretresni podnesak, Dodatak E, str. E-6.

³⁷ Kordićev pretpretresni podnesak, Dodatak E, str. E-5.

³⁸ Kordićev pretpretresni podnesak, Dodatak E, str. E-6-7.

³⁹ Kordićev pretpretresni podnesak, Dodatak E, str. E-7.

vrijednost tih dokaznih predmeta. Odbrana smatra da je priznavanje Bosne i Hercegovine kao nezavisne države od strane Hrvatske značajno. Ona tvrdi da su Hrvatska i Bosna i Hercegovina saradivale 1992. protiv zajedničkog neprijatelja, Srbije, i da postoje dokazi koji pokazuju tu saradnju, pogotovo u zapadnom dijelu Hercegovine, na granici između Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

55. Odbrana ukazuje na svjedočenje general-majora Filipa Filipovića koji je izjavio da, iako su mnogi od vojnih službenika koji su bili aktivni u Bosni i Hercegovini u 1992. i 1993. ranije bili u Hrvatskoj vojsci, većina njih su bili građani Bosne i Hercegovine. Ona naglašava “bezbroy drugih svjedoka” koji su svjedočili da su se bosanski Hrvati koji su se dobrovoljno javili da brane Hrvatsku pred srpskom agresijom dobrovoljno vratili u Bosnu i Hercegovinu da brane svoju domovinu.⁴⁰

56. Odbrana tvrdi da optužba nije uspjela dokazati postojanje međunarodnog oružanog sukoba i da se prema tome Darija Kordića ne može proglasiti krivim za krivična djela iz člana 2 Statuta.

(ii) Čerkezova odbrana

57. Čerkezova odbrana tvrdi da za primjenu člana 2 moraju biti ispunjena dva uslova. Prvo, mora postojati međunarodni oružani sukob, i drugo, krivično djelo mora biti upereno protiv osoba ili imovine zaštićenih odredbama relevantnih Ženevskih konvencija.⁴¹ Prema tvrdnjama odbrane, optužba nije uspjela dokazati da je Hrvatska imala stepen kontrole nad HVO-om koji je dovoljan da se internacionalizira sukob između bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana. Odbrana dalje tvrdi da puko prisustvo trupa Hrvatske vojske bilo gdje na teritoriji Bosne i Hercegovine ne može internacionalizirati sukob između bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana.⁴²

58. Kad je riječ o drugom uslovu iz člana 2, odbrana iznosi argument da optužba nije uspjela dokazati da je krivično djelo bilo upereno protiv zaštićenih osoba ili imovine, dakle osoba ili imovine u rukama strane u sukobu čiji oni nisu državljani. Dalje se tvrdi da, budući da optužba nije uspjela pokazati da je Hrvatska imala onaj stepen kontrole nad HVO-om koji bi vojne snage bosanskih Hrvata učinio efektivnim agentima hrvatske države, civili i imovina bosanskih Muslimana u rukama HVO-a ne mogu uživati zaštitu po relevantnim Ženevskim konvencijama.⁴³

59. Iako odbrana ne osporava da je u Srednjoj Bosni postojao oružani sukob između bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana tokom cijelog vremenskog razdoblja obuhvaćenog optužnicom, ona tvrdi da se taj sukob ne može okarakterisati kao međunarodni iz sljedećih razloga:

⁴⁰ Kordićev pretpretresni podnesak, Dodatak E, str. E-10.

⁴¹ Čerkezov završni podnesak, str. 59.

1. Kakva god da je bila Hrvatska intervencija u Bosni, ona je bila usmjerena protiv srpskih snaga u 1992., a ne protiv bosanskih Muslimana u 1993.
2. Kontrola koju je Republika Hrvatska vršila nad HVO-om nije dostigla traženi nivo da bi se sukob između HVO-a i bosanskih Muslimana internacionalizirao.
3. Hrvatska nije vojno intervenisala u Srednjoj Bosni, niti je imala stepen kontrole nad snagama HVO-a u tom regionu dovoljan da se internacionalizira sukob između bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana u tom regionu.
4. Karakterizacija sukoba između bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana kao međunarodnog sukoba dovela bi do neravnopravne primjene člana 2 Statuta.

60. U vezi sa stepenom kontrole potrebnim da se unutrašnji sukob internacionalizira, odbrana se poziva na pravni standard za utvrđivanje odgovornosti država koji je iznio Međunarodni sud pravde u predmetu *Nikaragva*⁴⁴ i kaže da “bi ovaj Međunarodni sud, u najmanju ruku, trebao tražiti strože dokaze da bi se utvrdila odgovornost u krivičnom predmetu”.⁴⁵ Odbrana dalje tvrdi da se svaka analiza međunarodnog karaktera sukoba mora usko koncentrisati na pitanje da li je Hrvatska vojska bila prisutna na teritoriji u vrijeme i na mjestu gdje se tvrdi da su se dogodili zločini. Isto tako, iznesena je tvrdnja da optužba mora dokazati da je optuženi Mario Čerkez djelovao na osnovu direktnih naređenja hrvatskih dužnosnika da bi sukob bio međunarodni.⁴⁶

61. Odbrana navodi da je Hrvatska vojno intervenisala u jugozapadnoj Bosni i Hercegovini 1992. godine kako bi se odbranila od srpskog napada.⁴⁷ Ona tvrdi da nema nikakvih dokaza da je Hrvatska imala vojnu kontrolu nad operacijama HVO-a u Lašvanskoj dolini tokom perioda obuhvaćenog optužnicom, i da su hrvatski generali poslani da organizuju vojne operacije HVO-a, u stvari, bili državljani Bosne i Hercegovine koji su se vratili da brane svoju domovinu.⁴⁸ Po tvrdnjama odbrane, nema apsolutno nikakvih dokaza o prisutnosti trupa Hrvatske vojske u Lašvanskoj dolini u vremenskom periodu obuhvaćenom optužnicom.⁴⁹

62. Kad je riječ o drugom kriteriju za primjenu člana 2 Statuta, da žrtve moraju imati zaštićeni status po bilo kojoj od četiri Ženevske konvencije iz 1949., odbrana tvrdi da žrtve, bosanski Muslimani, ne mogu biti zaštićeni jer su istog državljanstva kao i bosanski Hrvati koji su ih zarobili.⁵⁰ Odbrana dalje tvrdi da se, prema odredbama člana 4(2) Ženevske konvencije IV “državljanima države saveznice u ratu ne smatraju zaštićenim osobama dokle god država čiji su

⁴² Čerkezov završni podnesak, str. 60.

⁴³ Čerkezov završni podnesak, str. 60.

⁴⁴ *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, Judgement, I.C.J. Reports (1986).

⁴⁵ Čerkezov završni podnesak, str. 66.

⁴⁶ Čerkezov završni podnesak, str. 68.

⁴⁷ Čerkezov završni podnesak, str. 80.

⁴⁸ Čerkezov završni podnesak, str. 80.

⁴⁹ Čerkezov završni podnesak, str. 74.

⁵⁰ Čerkezov završni podnesak, str. 69.

državljeni ima redovito diplomatsko predstavništvo u državi u čijim se rukama nalaze”. Prema tome, tvrdi odbrana, budući da su Bosna i Hercegovina i Hrvatska održavale normalne diplomatske odnose tokom cijelog oružanog sukoba između bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana, bosanski Muslimani nisu “zaštićeni” Četvrtom ženevskom konvencijom kad se nađu u rukama bosanskih Hrvata koji su ih zarobili.⁵¹

63. Odbrana tvrdi da postoji mnogo dokaza koji pokazuju da su Bosna i Hercegovina i Hrvatska zaista bile saveznice u ratu u sukobu protiv srpskih snaga, a ne dvije zaraćene strane.⁵² Niti jedna država nije proglasila rat protiv one druge, a prema članu 2(1) Četvrte ženevske konvencije, najmanje jedna od strana mora priznati ratno stanje.⁵³

64. Odbrana iznosi argument da bi davanje zaštićenog statusa žrtvama, bosanskim Muslimanima, u ovom sukobu dovelo do neravnopravne primjene člana 2 Statuta, i to zato jer, iako bi žrtve, bosanski Muslimani, bile zaštićene u rukama bosanskih Hrvata koji su ih zarobili, obratno ne bi vrijedilo.⁵⁴

2. Diskusija

65. Sudska praksa Međunarodnog suda potvrđuje da postoje dva uslova za primjenu člana 2 Statuta koji proizlaze iz četiri Ženevske konvencije iz 1949. Mora se utvrditi prvo da su krivična djela počinjena u kontekstu međunarodnog oružanog sukoba, i drugo, da se žrtve mogu okvalifikovati kao “zaštićene osobe” prema primjenjivim odredbama Ženevskih konvencija.⁵⁵

(a) Međunarodni karakter oružanog sukoba

66. U predmetu *Tadić* Žalbeno vijeće sprovelo je opsežno istraživanje primjenjivog prava o tome kako neki unutrašnji sukob postaje međunarodni u smislu člana 2 Statuta. Žalbeno vijeće je zaključilo:

... u slučaju da na teritoriji neke države izbije unutrašnji oružani sukob, on može postati međunarodni (ili, zavisno od okolnosti, može biti istodobno međunarodni i unutrašnji) ako (i) druga država sopstvenim trupama intervenira u sukobu ili alternativno ako (ii) neki od učesnika u unutrašnjem oružanom sukobu djeluju u ime te druge države.⁵⁶

⁵¹ Čerkezov završni podnesak, str. 69-70.

⁵² Čerkezov završni podnesak, str. 73.

⁵³ Čerkezov završni podnesak, str. 78.

⁵⁴ Čerkezov završni podnesak, str. 79.

⁵⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 201; drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 80; prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 74; prvostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, para. 117 i *Tužilac protiv Zejnila Delalića i drugih*, predmet br. IT-96-21-A, Presuda, 20. februar 2001. (u daljnjem tekstu: drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*), para. 8, 26 i 36.

⁵⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 84.

67. Prije nego što se krene ispitivati da li dokazi u ovom predmetu zadovoljavaju jedan ili oba kriterija iznesena u predmetu *Tadić*, potrebno je prvo pozabaviti se sa dva preliminarna pitanja koja proizlaze iz argumenata što ih je iznijela odbrana.

(i) Preliminarna pitanja

a. Aktivnosti Hrvatske vojske izvan doline Lašve

68. Iako se Dario Kordić tačkom 1 optužnice, a Mario Čerkez tačkom 2, terete za progon kao zločin protiv čovječnosti, što je optužba koja se odnosi na cijelo područje koje pokriva HZ H-B, dakle najjužniji dio Bosne i Hercegovine na granici sa Hrvatskom, druge tačke, uključujući one kojima se tereti za krivična djela iz člana 2 Statuta, odnose se na jedan ograničeni broj opština, i dokazi koji su izvedeni u vezi s tim tačkama odnose se gotovo isključivo na djela počinjena u Srednjoj Bosni. Opštine za koje su izvedeni dokazi o supstantivnim krivičnim djelima kojima se tereti po članu 2 Statuta protežu se od Žepča na sjeveru do Kiseljaka na jugu, te od Vareša na istoku do Travnika na zapadu. To su sve opštine u Srednjoj Bosni, a dvojica optuženih su iznijela tvrdnju da umiješanost hrvatskih trupa mora biti potkrijepljena dokazima o prisustvu hrvatskih trupa u Srednjoj Bosni.

69. Prema tumačenju Kordićeve odbrane, odluka Žalbenog vijeća u predmetu *Tadić* traži analizu od područja do područja prilikom utvrđivanja da li je došlo do međunarodnog oružanog sukoba.⁵⁷ Pasusi na koje sa ona oslanja kažu:

Na temelju gore navedenog, zaključujemo da sukobi u bivšoj Jugoslaviji imaju karakteristike i unutrašnjih i međunarodnih sukoba ...

... sukobi u bivšoj Jugoslaviji mogu se, u različita vremena i na različitim mjestima, klasifikovati kao unutrašnji, kao međunarodni, ili oboje.⁵⁸

Čerkezova odbrana tvrdi da se član 2 može primijeniti samo tamo gdje je optužba dokazala “prisustvo Hrvatske vojske na mjestu i u vrijeme zločina za koje se tereti”.⁵⁹

70. Ovo Vijeće smatra da pomenuti pasusi iz odluke Žalbenog vijeća u predmetu *Tadić* znače da se utvrđivanje da li je sukob međunarodni ili unutrašnji mora vršiti od slučaja do slučaja, to jest da se odluka u svakom predmetu mora donijeti na osnovu činjenica iz tog predmeta. Dakle, ne bi bilo dopustivo na osnovu odluke da je jedan unutrašnji sukob u nekom konkretnom području Bosne bio internacionaliziran, zaključiti da je neki drugi sukob u nekom drugom području takođe bio

⁵⁷ Kordićev završni podnesak, Dodatak E, str. E-4.

⁵⁸ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, para. 77 i 78.

⁵⁹ Čerkezov završni podnesak, str. 68.

internacionaliziran. Međutim, bilo bi pogrešno protumačiti da odluka Žalbenog vijeća znači da dokazi o tome da li je sukob na nekom konkretnom lokalitetu bio internacionaliziran moraju nužno proizaći iz aktivnosti ograničenih na to konkretno geografsko područje gdje su počinjeni zločini i da su dokazi o aktivnostima van tog područja nužno isključeni iz presuđivanja o tom pitanju.

71. Ono što je sporno jeste pitanje da li su trupe iz Hrvatske intervenisale u sukobu između bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana, i dok bi ta intervencija inače bila dokazana dokazima o prisustvu hrvatskih trupa u Srednjoj Bosni, ona se takođe može dokazati dokazima o prisustvu hrvatskih trupa u područjima van Srednje Bosne ako je položaj tih područja od strateške važnosti za sukob. Prema tome, područja uz granicu Srednje Bosne za koja postoje dokazi o prisustvu hrvatskih trupa ne mogu se izuzeti iz ispitivanja. Ograničiti ispitivanje usko na Srednju Bosnu, kao da je ona bila jedan izolovani entitet, bilo bi vještački. To ispitivanje se ne odnosi toliko na prisustvo hrvatskih trupa u području sukoba, što je uglavnom Srednja Bosna, nego na intervenciju Hrvatske putem svojih trupa u samom sukobu koji nije bio ograničen na Srednju Bosnu.

72. Pretresno vijeće takođe prima na znanje argument koji je iznijela optužba da se “u slučaju postojanja međunarodnog oružanog sukoba, Ženevske konvencije, uključujući odredbe o teškim povredama, primjenjuju na sve teritorije strana uključenih u sukob, to jest na cijelu Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu”.⁶⁰ Optužba se s tim u vezi oslanja na Odluku o nadležnosti u predmetu *Tadić* u kojoj stoji da se “odredbe Ženevskih konvencija primjenjuju na cjelokupnoj teritoriji sukobljenih strana, a ne samo u blizini stvarnih neprijateljstava”,⁶¹ kao i na prvostepenu presudu u predmetu *Čelebići* u kojoj je zaključeno da “ukoliko je sukob u BiH međunarodni, onda se relevantne norme međunarodnog humanitarnog prava primjenjuju na cijeloj njezinoj teritoriji sve do opšteg prestanka neprijateljstava”.⁶²

b. Značaj preklapanja sukoba

73. Oba optužena takođe iznose argumente da, iako je Hrvatska poslala trupe u Bosnu i Hercegovinu, te trupe nisu poslana u vezi sa sukobom između bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana, nego za podršku bosanskim Hrvatima u njihovom sukobu sa Srbima.⁶³ U tom slučaju, tvrde optuženi, pitanje hrvatske umiješanosti koja internacionalizira sukob između bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana uopšte se ne postavlja.

⁶⁰ Završni podnesak optužbe, Dodatak 7, para. 11.

⁶¹ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, para. 68.

⁶² Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 209.

⁶³ Čerkezov završni podnesak, str. 64.

74. Dokazi jasno pokazuju da su na početku bosanski Hrvati i bosanski Muslimani bili ujedinjeni u borbi protiv njihovog zajedničkog neprijatelja, Srba. Međutim, kad su se njihovi odnosi pogoršali krajem 1992. i početkom 1993., izbile su borbe između bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata. Sukob između HVO-a i ABiH koji je uslijedio preklapio se sa sukobom između bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana s jedne strane, i Srba s druge.

75. Podrška Hrvatske bosanskim Hrvatima bila je od strateškog značaja za njihovu borbu protiv bosanskih Muslimana, jer je pomoć data bosanskim Hrvatima njima omogućila da više svojih snaga upute protiv bosanskih Muslimana. U izvještaju PMEZ-a⁶⁴ od 3. juna 1993. konstatuje se ta strateška veza:

... potvrđeni dokazi koji dolaze malo po malo i konkretne okolnosti sve više podupiru saznanje da je Hrvatska vojska sve više umiješana u sukob između HVO-a i BiH, *ili u držanje linije prema Srbima dok na taj način oslobođene snage HVO-a idu na muslimanske ciljeve.*⁶⁵

76. Na sličan način, izvještaj španskog bataljona snaga za brzo djelovanje iz januara 1994. u vezi sa područjem Mostara navodi sljedeće:

... broj elemenata HV-a (vozila i ljudstva) u ovom području se povećava, posebno u Buni i Stocu, što bi moglo značiti da HV preuzima dužnost na frontu sa Srbima od Stolca do Blagaja (već kontroliraju dio od Stolca do granice sa Crnom Gorom) i *na taj način oslobađa HVO za operacije na drugim mjestima.*⁶⁶

77. Kad je riječ o oružanom sukobu između bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana, strateški značaj podrške Hrvatske bosanskim Hrvatima u njihovoj borbi protiv Srba čini povlačenje granice između dva preklapajuća sukoba vještačkim.

78. Ovo Vijeće je svjesno da u svrhu dokazivanja uključenosti Hrvatske u sukob između bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata moraju postojati dokazi o intervenciji Hrvatske u tom sukobu putem svojih trupa. Međutim, dokazi o podršci Hrvatske bosanskim Hrvatima u njihovom sukobu sa Srbima postaju relevantni za utvrđivanje da li hrvatska intervencija internacionalizira sukob između bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana u slučaju kad ima strateški uticaj na taj sukob.

(ii) Dva kriterija za utvrđivanje međunarodnog karaktera oružanog sukoba

79. U svjetlu zaključaka Žalbenog vijeća u predmetu *Tadić* o tome na koji način unutrašnji sukob postaje međunarodni, Pretresno vijeće će ispitati prvo, pitanje da li je Hrvatska svojim trupama intervenisala u oružanom sukobu između bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata u Bosni

⁶⁴ Posmatračka misija Evropske zajednice.

⁶⁵ DP Z1012 (naglasak dodat).

⁶⁶ DP Z2452 (naglasak dodat).

i Hercegovini, i drugo, da li je HVO djelovao u ime Hrvatske.⁶⁷ Pretresno vijeće primjećuje da su ta dva kriterija alternativna.

a. Da li je Hrvatska intervenisala u sukobu

i. Dokazi Tužilaštva

80. Pred vijećem stoji mnogo dokaza o tom pitanju. Postoje usmena svjedočenja velikog broja svjedoka, a takođe i bogati dokumentarni dokazni materijal koji se sastoji od više od stotinu dokaznih predmeta koje je podastrla optužba. Taj se dokazni materijal može podijeliti u četiri široke kategorije:

- a. izvještaji vojnih posmatračkih tijela;
- b. izvještaji koje su Ujedinjene nacije primile i odaslale;
- c. dokumenti HVO-a;
- d. drugi izvještaji, uključujući obavijesti o smrti.

Izvještaji vojnih posmatračkih tijela

81. Oružani sukob između bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana u Bosni i Hercegovini nadgledalo je nekoliko vojnih tijela. Jedan od njihovih glavnih zadataka bilo je prikupljanje informacija o sukobu. Ovo Vijeće pridodaje posebnu važnost izvještajima koje su pripremila ta vojna posmatračka tijela jer su oni pripremljeni na osnovu informacija koje je prikupilo osoblje bez ličnih interesa u sukobu koje je obučeno za tu svrhu.

82. Major britanske vojske Alistair Rule, koji je u oktobru 1992. bio stacioniran u Bosni kao oficir prvog češirskog puka, posvjedočio je da su vojno-informativni sažeci (*Milinfosum*) koje su pripremali vojnici pod njegovom komandom korišteni da se operativne trupe informišu o opštoj situaciji u njihovom području.⁶⁸ Zbog toga je bilo važno da informacije sadržane u vojno-informativnim sažecima budu tačne.⁶⁹

83. Potpukovnik Remy Landry iz kanadske vojske, koji je radio za PMEZ, posvjedočio je da je PMEZ svoje informacije dobivao iz više izvora, što mu je omogućilo da steknu tačniju predstavu o

⁶⁷ U predmetu *Aleksovski* Žalbeno vijeće je zaključilo da su njegove odluke obavezujuće za pretresna vijeća. *Vidi* drugostepenu presudu u predmetu *Aleksovski*, para. 113.

⁶⁸ Major Alistair Rule, T. 5428-9.

⁶⁹ Major Alistair Rule, T. 5429.

tome što se dešava.⁷⁰ William Stutt, oficir kanadske vojske koji je radio kao posmatrač PMEZ-a u Bosni i Hercegovini, izjavio je u svjedočenju da je jedan od razloga što je PMEZ poslan u Srednju Bosnu bio taj da se procijeni prisustvo trupa HV-a na terenu.⁷¹

84. Nekoliko pripadnika vojnih posmatračkih tijela, poput PMEZ-a, svjedočilo je o prisustvu trupa Hrvatske vojske u Bosni i Hercegovini.⁷² Iako se ni u jednom od tih izvještaja ne navodi da su trupe Hrvatske vojske u zapažene u Srednjoj Bosni, ovo Vijeće uvjerilo se da se oni svi odnose na područja koja su bila dovoljno blizu Srednjoj Bosni i da stoga predstavljaju dokaze o hrvatskoj intervenciji u sukobu putem svojih trupa. S tim u vezi, Vijeće se poziva na gornju analizu dokazne vrijednosti prisustva hrvatskih trupa u područjima na granici sa Srednjom Bosnom koja su od strateške važnosti za sukob.

85. Brigadir Alistair Duncan, komandant puka Princa od Walesa britanske vojske, koji je bio stacioniran u Srednjoj Bosni od maja do novembra 1993., imao je zonu odgovornosti koja je pokrivala područje Prozora (Gornji Vakuf, Zenica, Vitez i sve do Tuzle). On je svjedočio o izvještajima njegovih vojnika o tome da se hrvatski vojnici kreću cestom *Triangle*.⁷³ Tim je imenom nazvan dio ceste između Tomislavgrada i Prozora. Ta cesta povezuje Hrvatsku sa Srednjom Bosnom i, kao što je izjavio jedan svjedok, bila je vjerovatno jedina cesta koja je ostala otvorena i kojom se iz Srednje Bosne moglo doći do Splita u Hrvatskoj.⁷⁴ Andrew Williams, koji je bio obavještajni oficir u prvom češirskom puku britanske vojske, stacioniran u Gornjem Vakufu od novembra 1992. do maja 1993., potvrdio je da je cesta *Triangle* “bila jedna od malobrojnih cesta kojima se od granice moglo ići prema Srednjoj Bosni”.⁷⁵

86. Brigadir Duncan posvjedočio je da je jednom prilikom i sam vidio hrvatske vojnike na cesti *Triangle*. Iako je on prilikom unakrsnog ispitivanja potvrdio da je područje Prozora južno od Lašvanske doline i geografski odvojeno od tog regiona, on je i dalje tvrdio da bi se trupe ABiH razmještene u Gornjem Vakufu našle u dometu lokacije na kojoj su bile hrvatske trupe na cesti *Triangle*. Michael Buffini, koji je u prvoj polovini 1993. bio britanski oficir za vezu u bivšoj Jugoslaviji, posvjedočio je da je u februaru 1993. lično vidio konvoj od otprilike šest do osam autobusa koji su prevozili trupe sa oznakama HV-a cestom *Triangle* do Prozora.⁷⁶

⁷⁰ T. 15341.

⁷¹ William Stutt, T. 15232.

⁷² *Vidi npr.* Michael Buffini, T. 9312-3.

⁷³ Alistair Duncan, T. 9796.

⁷⁴ Michael Buffini, T. 9311.

⁷⁵ Andrew Williams, T. 6003.

⁷⁶ Michael Buffini, T. 9313-14.

87. Major Rule, koji je bio stacioniran u Bosni krajem 1992. i početkom 1993., izjavio je u svjedočenju da su njegovi podređeni javili da su vidjeli regularne trupe s oznakama Tigrova (jedinice HV-a) na kontrolnom punktu na Makljenu, prevoju južno od Gornjeg Vakufa, što je bila jedina ruta od Prozora do Gornjeg Vakufa.⁷⁷ Na osnovu njihovih oznaka, posebno oznake Tigrova, svjedok je zaključio da su te trupe bile iz Hrvatske vojske.⁷⁸

88. Andrew Williams izjavio je u svjedočenju da je u martu 1993. lično susreo grupu hrvatskih vojnika u Prozoru.⁷⁹ Taj susret zabilježen je u vojno-informativnom sažetku češirskog puka od 22. marta 1993., u kojem stoji da je “u gradu [Prozoru] viđeno 40 vojnika sa oznakama 4. brigade HV-a, te da svi imaju nove austrijske jurišne puške SIG 5,56 mm”.⁸⁰

89. Svjedok AD, pripadnik britanske vojske koji je radio kao posmatrač PMEZ-a u Bosni i Hercegovini između 1993. i 1995., posvjedočio je da je jednom prilikom u januaru 1994. morao čekati na cesti *Triangle* zbog prolaska konvoja Hrvatske vojske od najmanje 50 vozila. Svjedok je procijenio da su ta vozila prevozila bataljon od otprilike 800 do 1.000 vojnika. Svjedok je primijetio da vozila i vojnici imaju oznake Hrvatske vojske⁸¹ i da idu u smjeru Prozora.⁸² Svjedok je takođe u svom svjedočenju rekao da je na jednom sastanku zatražio od generala Praljka, komandanta u HVO-u, da komentira tvrdnje i neprestane izvještaje o umiješanosti HV-a u Bosni i Hercegovini. Svjedok AD je posvjedočio da mu je u odgovoru “general Praljak porekao da u Bosni i Hercegovini operišu trupe HV-a, ali je rekao da su se pojedinci, poput njega samog, porijeklom iz Bosne i Hercegovine, vratili uvidjevši da im je dužnost da se bore za hrvatsku stvar”.⁸³

90. Izvještaji raznih vojnih promatračkih organizacija razlikuju se po broju zapaženih hrvatskih vojnika. U nekima se spominje tek nekoliko, a u nekima veliki broj hrvatskih vojnika.⁸⁴ U malom broju izvještaja izričito se navodi da su informacije dobili iz izvora Vojske bosanskih Srba (u daljnjem tekstu: VRS) ili ABiH.⁸⁵ Takvim izvještajima Vijeće pridaje manju težinu zbog toga što bi oni mogli služiti interesima onoga tko ih je sačinio. Značajna karakteristika izvještaja vojnih posmatračkih organizacija je to što su oni očito pripremljeni na osnovu pretpostavke da snage Hrvatske vojske učestvuju u sukobu.⁸⁶

⁷⁷ Alistair Rule, T. 5390.

⁷⁸ Alistair Rule, T. 5392.

⁷⁹ Andrew Williams, T. 6039.

⁸⁰ DP Z557.1.

⁸¹ Svjedok AD, T. 13048.

⁸² Svjedok AD, T. 13050.

⁸³ Svjedok AD, T. 13026.

⁸⁴ Na primjer, UNPROFOR javlja o značajnom broju trupa Hrvatske vojske (DP Z2441.8, Z2441.10, Z2449.1 i Z2456).

⁸⁵ *Vidi npr.* DP 381.2, Z385 i Z2424.

⁸⁶ *Vidi npr.* DP Z2437.1 (vojno-informativni sažetak od 21. avgusta 1993. u kojem se razmatra strateški značaj prisustva hrvatskih trupa).

Izveštaji koje su Ujedinjene nacije primile, odnosno odaslale

91. Nekoliko izvještaja koje su Ujedinjene nacije primile i koje su same pripremile u vezi sa sukobom odnose se na prisustvo hrvatskih trupa na teritoriji Bosne i Hercegovine.

92. U izvještaju Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija od 18. januara 1993. stoji da je "UNPROFOR takođe potvrdio da su elementi Hrvatske vojske razmješteni u nekim dijelovima BiH".⁸⁷ Međutim, u tom izvještaju spominju se i izjave predstavnika Hrvatske vojske da su ti elementi "prisutni samo u onim područjima sa kojih su izvršeni napadi na hrvatsku teritoriju i da će biti uklonjeni čim ti napadi prestanu ...".⁸⁸

93. Svojim pismom od 28. januara 1994. upućenom predsjedniku Savjeta bezbjednosti, stalni predstavnik Bosne i Hercegovine pri Ujedinjenim nacijama proslijedio je pismo predsjednika vlade Bosne i Hercegovine u kojem stoji zaključak da se u području Mostara, Prozora i Gornjeg Vakufa nalazi "12 brigada regularne Hrvatske vojske sa ljudstvom procijenjenim na između 15.000 i 18.000 ljudi koji su direktno uključeni u vojne operacije".⁸⁹

94. Stalni predstavnik Hrvatske pri Ujedinjenim nacijama odgovorio je na to pismo da Hrvatska ne negira prisustvo regularnih trupa Hrvatske vojske u graničnom području u skladu sa sporazumom između Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske, i da su te trupe nužne kako bi se sačuvao teritorijalni integritet i sigurnost Hrvatske.⁹⁰

95. U svom pismu od 17. februara 1994. upućenom predsjedniku Savjeta bezbjednosti, Generalni sekretar Ujedinjenih nacija izvijestio je o povlačenju dijela hrvatskih trupa, ali je naveo da se procjenjuje da je još 5.000 vojnika ostalo u Bosni i Hercegovini, iako nije identifikovano niti jedno hrvatsko komandno mjesto niti cijela hrvatska brigada koja operiše u Bosni i Hercegovini. U pismu se takođe kaže da hrvatske trupe uklanjaju svoje oznake i zamjenjuju ih oznakama HVO-a.⁹¹ Hrvatska je odgovorila izjavivši da je ispoštovala svoje obaveze i da su te trupe povučene.⁹²

96. Pretresno vijeće zaključuje da izvještajima Generalnog sekretara treba pridati značajnu težinu zbog njegovog položaja na čelu Ujedinjenih nacija. Iako izvještaji koje su Ujedinjene nacije primile i odaslale sami po sebi ne dokazuju prisustvo hrvatskih trupa, oni ipak ukazuju na takvo prisustvo u Bosni i Hercegovini, osobito u području Mostara, Prozora i Gornjeg Vakufa. Ti dokazi, kad ih se uzme u obzir zajedno sa drugim dokazima, relevantni su za presuđivanje o tom pitanju.

⁸⁷ DP Z375.2, para. 32.

⁸⁸ DP Z375.2, para. 32.

⁸⁹ DP Z2455.

⁹⁰ DP Z2460.

Dokumenti HVO-a

97. Sljedeći dokumenti HVO-a odnose se na umiješanost trupa Hrvatske vojske u sukob:

1. Naređenje OZSB zapovjednicima brigada i pojedinačnih jedinica HVO-a od 12. aprila 1993. kojim se od njih traži da dostave popis svih oficira Hrvatske vojske koji djeluju u njihovim jedinicama.⁹³

2. Naređenje zapovjedništva HVO-a u Zenici svim jedinicama HVO-a od 26. novembra 1992. kojim se od pripadnika HV-a u Bosni i Hercegovini traži da uklone oznake HV-a "jer time uvlačimo RH /Republiku Hrvatsku/ u probleme".⁹⁴

3. Naređenje Trećeg bataljona HVO-a upućeno raznim bataljonima HVO-a od 9. decembra 1992. u kojem se kaže da svi pripadnici HV-a moraju nositi oznake HVO-a "za vrijeme njihovog boravka na našim prostorima".⁹⁵

4. Naređenje Marija Čerkeza, zapovjednika Viteške brigade, od 31. marta 1993., upućeno svim bataljonima, izdato na osnovu naredbe pukovnika Blaškića, kojim se od svih pripadnika traži da nose samo oznake HVO-a na svojim uniformama.⁹⁶

98. Ovo Vijeće smatra da ovi dokazni predmeti odražavaju ne samo prisustvo vojnika Hrvatske vojske koji su učestvovali u sukobu u Bosni i Hercegovini između bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana, nego i pokušaj da se to prisustvo prikrije.

Drugi izvještaji uključujući obavijesti o smrti

99. Postoji pismo brigade HVO-a u Gornjem Vakufu od 22. februara 1993. upućeno 4. splitskoj brigadi u kojem se kaže da je Stanko Posavac, borac te brigade, poginuo u borbama između ABiH i HVO-a u Gornjem Vakufu.⁹⁷

100. U novinama Oslobođenje od 6. februara 1994. objavljen je članak o hrvatskom vojniku Ivici Jegeru kojeg je ABiH zarobila u Bosni i Hercegovini. G. Jeger, pripadnik Pete domobranske pukovnije iz Osijeka, opisao je kako su on i drugi hrvatski vojnici odvedeni protiv svoje volje da se bore u Prozoru u Bosni i Hercegovini. On je rekao da je plata hrvatskih vojnika bila oko 200 DEM

⁹¹ DP Z2468.

⁹² DP Z2469.

⁹³ DP Z2414.

⁹⁴ DP Z2390.

⁹⁵ DP Z2392.1

⁹⁶ DP Z2411.

⁹⁷ DP Z2404.1.

mjesečno.⁹⁸ Taj dokaz potkrepljuje svjedočenje Džemala Merdana, komandanta u ABiH, koji je naveo da je on jednom prilikom između januara i aprila 1993. oslobodio grupu zarobljenih vojnika HVO-a u Gornjem Vakufu od kojih je jedan “rekao da je iz Osijeka i da je pripadnik Hrvatske vojske”.⁹⁹

101. Zagrebački ured Centra Ujedinjenih nacija za ljudska prava primio je nekoliko obavijesti o hrvatskim državljanima rođenim u Bosni i Hercegovini koje je hrvatska vlada mobilisala da se tamo bore.¹⁰⁰ Hrvatsko Ministarstvo odbrane je u svom odgovoru od 31. decembra 1993. navelo:

Na kraju želim reći da je službeni stav prema Republici Bosni i Hercegovini isti, i politički i vojni. Ministar odbrane Gojko Šušak i ministar vanjskih poslova Mate Granić jasnu su rekli da će Hrvatska preispitati svoj stav prema BiH ukoliko se ofanziva na hrvatske teritorije u središnjoj Bosni nastavi, ako to bude predstavljalo prijatnu strateškim i sigurnosnim interesima hrvatske države.¹⁰¹

102. Iako dokazi iz ovog odjeljka sami po sebi ne dokazuju prisustvo trupa Hrvatske vojske u Bosni i Hercegovini, to su dokazi koji su, uzeti zajedno sa ostalim dokaznim materijalom, relevantni za presuđivanje o tom pitanju.

ii. Dokazi odbrane

103. Kordićeva odbrana iznosi tvrdnju da u Srednjoj Bosni nije bilo nikakvih trupa Hrvatske vojske. Ona tvrdi da, iako su pojedinačni vojnici koji su ranije bili na službi u Hrvatskoj vojsci u odbrani Hrvatske pred srpskim napadima 1991. i početkom 1992., pristupili HVO-u, njihova je pomoć u sukobu između Hrvata i Muslimana bila na dobrovoljnoj bazi.

104. Generalmajor Filip Filipović koji je svjedočio za optuženog Darija Kordića imao je nekoliko visokih položaja u HVO-u tokom cijelog sukoba između HVO-a i ABiH u Bosni i Hercegovini. Tokom jednog kratkog perioda sredinom 1992. bio je komandant snaga HVO-a koje su se tada organizovale u Srednjoj Bosni.¹⁰² Nakon toga bio je na službi specijalnog zapovjednika u OZSB pod komandom pukovnika Blaškića.¹⁰³ Od juna 1993. do marta 1994. bio je na položaju zamjenika komandanta OZSB.¹⁰⁴ On je u svjedočenju izjavio da se u Srednjoj Bosni nisu borili pojedinci niti

⁹⁸ DP Z2463.1.

⁹⁹ General Džemal Merdan, T. 12745.

¹⁰⁰ DP Z1348.3 i Z1365.3.

¹⁰¹ DP Z1350.2.

¹⁰² Generalmajor Filip Filipović, T. 16999.

¹⁰³ T. 16999.

¹⁰⁴ T. 17001-2.

jedinice iz Hrvatske vojske.¹⁰⁵ On je takođe rekao da, iako su neki pojedinci u Srednjoj Bosni nosili oznake Hrvatske vojske, niti jedan od njih nije zapravo bio rođen i odrastao u Hrvatskoj.¹⁰⁶

105. Brigadir Luka Šekerija bio je na položaju načelnika stožera OZSB od maja 1992. do januara 1993. Nakon toga je postao načelnik stožera brigade "Dr. Ante Starčević" u Uskoplju.¹⁰⁷ On je prilikom unakrsnog ispitivanja porekao da je primao uputstva iz Hrvatske i rekao da je, zapravo, "radio samo u interesu Bosne i Hercegovine".¹⁰⁸ Nadalje je izjavio da između januara i avgusta 1993. na teritoriji OZSB nije bilo razmještenih organizovanih jedinica Hrvatske vojske, iako su se neki pojedinci tamo borili na strani HVO-a.¹⁰⁹

106. Franjo Nakić bio je na položaju načelnika stožera OZSB od decembra 1992. do 1996. U vrijeme kad je 1. decembra imenovan na taj položaj, bio je podređen pukovniku Blaškiću i njegovom tadašnjem zamjeniku Filipu Filipoviću.¹¹⁰ On je takođe posvjedočio da Hrvatska vojska nikada nije bila u Srednjoj Bosni. On je, naprotiv, rekao da je znao za sedam ili osam pojedinaca porijeklom bosanskih Hrvata koji su se u Hrvatskoj vojsci borili protiv Srba pa su se vratili, s uniformama Hrvatske vojske, da se bore u Bosni i Hercegovini.¹¹¹ Svjedok je rekao da mu je zadatak bio uklanjanje oznaka Hrvatske vojske, ali je naveo da su neki od oficira odbili da uklone svoje oznake i činove.¹¹²

107. Rudy Gerritsen, pripadnik nizozemske vojske koji je radio kao posmatrač PMEZ-a u Bosni i Hercegovini od juna 1993. do januara 1994. i čija je zona odgovornosti obuhvatala Bugojno, Gornji Vakuf i Prozor,¹¹³ izjavio je u svjedočenju da tokom njegovog službovanja niti on niti njegove kolege nisu vidjeli vojnike Hrvatske vojske u Bosni i Hercegovini, iako je rekao da "se nama činilo sasvim logičnim da HV bude uključena u događanja u Bosni i Hercegovini".¹¹⁴

iii. Nalazi

108. Na osnovu gorenavedenog, Pretresno vijeće donosi sljedeće nalaze:

¹⁰⁵ Generalmajor Filip Filipović, T. 17077.

¹⁰⁶ Generalmajor Filip Filipović, T. 17078.

¹⁰⁷ Brigadir Luka Šekerija, T. 18145-7. (Uskoplje je hrvatski naziv za Gornji Vakuf.)

¹⁰⁸ Brigadir Luka Šekerija, T. 18239.

¹⁰⁹ Brigadir Luka Šekerija, T. 18268-9.

¹¹⁰ Brigadir Franjo Nakić, T. 17278.

¹¹¹ Brigadir Franjo Nakić, T. 17328-9.

¹¹² Brigadir Franjo Nakić, T. 17328.

¹¹³ Rudy Gerritsen, T. 21761 i 21764.

¹¹⁴ Rudy Gerritsen, T. 21798-9.

1. Iako u Srednjoj Bosni nisu viđene hrvatske trupe,¹¹⁵ susjedna područja van Srednje Bosne igrala su stratešku ulogu u sukobu između bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana (na primjer, Gornji Vakuf i Prozor nalaze se na cesti *Triangle* koja je, prema svjedočenju Michaela Buffinija, bila jedina ruta između Hrvatske i Srednje Bosne koja je funkcionisala). Za prvi kriterij za utvrđivanje međunarodnog karaktera oružanog sukoba traži se dokaz o hrvatskoj intervenciji u sukobu. To se može dokazati ne samo iz dokaznog materijala o hrvatskim trupama u Srednjoj Bosni, nego i iz dokaza o tim trupama u susjednim područjima od strateškog značaja za sukob u Srednjoj Bosni. Hrvatske trupe u nekoliko su navrata viđene u tim područjima i Vijeće izvlači zaključak da su neke od tih trupa bile razmještene u vezi sa sukobom između bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana u Srednjoj Bosni.
2. Nadalje, u slučajevima gdje gorenavedene hrvatske trupe nisu bile angažovane u borbi protiv bosanskih Muslimana, nego su se borile protiv Srba, ta je podrška imala strateški uticaj na sukob između bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana time što je omogućila bosanskim Hrvatima da pošalju dodatne snage u borbu protiv bosanskih Muslimana. Zbog toga Pretresno vijeće zaključuje da podrška Hrvatske bosanskim Hrvatima predstavlja hrvatsku intervenciju u borbi između bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana.
3. Iako se prisustvo dijela trupa Hrvatske vojske koje su vidjeli posmatrači i druga tijela može objasniti dobrovoljnim braniocima, to ne objašnjava ogromnu većinu trupa Hrvatske vojske viđenih u susjednim područjima od strateškog značaja za sukob. Vijeće primjećuje da, čak i ako te osobe nisu formalno bile u sastavu Hrvatske vojske, one su hrvatski državljani vojno uključeni u borbu između bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana u koju je bila uključena i Hrvatska. Nadalje, čak i ako se uzme u obzir da su neki od Hrvata uključenih u sukob bili dobrovoljci, pa se njihovo prisustvo zanemari, to ipak ne utiče na opšti nalaz Pretresnog vijeća da su hrvatske trupe bile umiješane u sukob.

109. Iz gorenavedenih razloga ovo Vijeće zaključuje da je sukob između bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana u Bosni i Hercegovini postao međunarodnim zbog intervencije Hrvatske u tom sukobu putem njezinih trupa.

¹¹⁵ Svjedok A je, međutim, rekao da je vidio trupe sa oznakama HV-a u Busovači 1992. godine i početkom 1993. (T. 398).

110. Iako bi ovaj nalaz sam po sebi bio dovoljan da se riješi pitanje međunarodnog statusa sukoba, Vijeće će u cilju potpunosti takođe razmotriti da li je ispunjen i drugi kriterij za internacionalizovanje unutrašnjeg sukoba.

b. Da li je HVO djelovao u ime Hrvatske

111. Drugi test međunarodnog karaktera oružanog sukoba detaljno je obrađen u drugostepenoj presudi u predmetu *Tadić*. Žalbena vijeće je utvrdilo da oružani sukob, koji je inače unutrašnji, postaje međunarodni ako strana država ima "sveukupnu kontrolu" nad vojnim snagama jedne strane u sukobu.¹¹⁶ Optužba je iznijela tvrdnju da je Hrvatska vršila takvu kontrolu nad HVO-om, vojnim snagama bosanskih Hrvata.

112. Razmatranje ovog pitanja koje je sprovelo Žalbena vijeće u predmetu *Tadić* izvedeno je u kontekstu testa efektivne kontrole kojim se koristilo Pretresno vijeće u predmetu *Tadić* oslanjajući se na odluku MSP-a iz predmeta *Nikaragva*.¹¹⁷ Žalbena vijeće je u stvari odbacilo efektivnu kontrolu kao neprikladan test i zaključilo da je, u konkretnoj situaciji unutrašnjeg sukoba koji je ono razmatralo, "sveukupna kontrola" dovoljan test. Iako Žalbena vijeće to nije eksplicitno izjavilo, očito je da je test sveukupne kontrole niži standard od efektivne kontrole, pa je, shodno tome, potreban niži prag dokaza za njegovo utvrđivanje. To je potvrđeno i u predmetu *Aleksovski* gdje je Žalbena vijeće navelo:

Budući da je Žalbena vijeće u Presudi u predmetu *Tadić* došlo do ovog testa imajući u vidu test "efektivne kontrole" iz odluke MSP-a u predmetu *Nikaragva*, i test "konkretnih uputstava" kojim se koristilo Pretresno vijeće u predmetu *Tadić*, Žalbena vijeće smatra prikladnim ustvrditi kako standard koji je uspostavio test "globalne kontrole" nije jednako strog kao ti testovi.¹¹⁸

113. Ovo Vijeće primjećuje da se Čerkezova odbrana, čini se, zasniva na pretpostavci da je efektivna kontrola i dalje test koji se primjenjuje za utvrđivanje da li je neki unutrašnji sukob internacionaliziran.¹¹⁹

114. Žalbena vijeće je u predmetu *Tadić* zaključilo da se, u svrhu internacionaliziranja unutrašnjeg sukoba, može smatrati da postoji kontrola nad oružanim snagama ili milicijama ili paravojnim jedinicama kakvu traži međunarodno pravo onda kada neka država

igra ulogu u organizovanju, koordinisanju ili planiranju vojnih akcija vojne grupe, uz to što grupu još i financira, obučava i oprema ili joj pruža operativnu podršku. Djela koja je izvršila grupa ili

¹¹⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 145.

¹¹⁷ *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, Judgement, I.C.J. Reports (1986), str. 14.

¹¹⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, para. 145. *Vidi takođe* drugostepenu presudu u predmetu *Čelebići*, para. 42.

¹¹⁹ Čerkezov završni podnesak, str. 64-66.

njeni članovi mogu se smatrati djelima *de facto* organa države bez obzira da li je država koja vrši kontrolu izdala ikakva konkretna uputstva za počinjenje svakog od tih djela.¹²⁰

115. Pretresno vijeće će sada razmotriti dokaze da ustanovi da li su zadovoljeni kriteriji utvrđeni drugostepenom presudom u predmetu *Tadić*. U suštini, test se sastoji od dva dijela:

- a) obezbjeđivanje podrške u finansijama i obuci, vojne opreme i operativne podrške;
- b) učestvovanje u organizaciji, koordiniranju ili planiranju vojnih operacija.

i. Pružanje pomoći HVO-u od strane Hrvatske

116. Nekoliko svjedoka svjedočilo je o logističkoj pomoći Hrvatske HVO-u. Potpukovnik Remi Landry je posvjedočio da je lično vidio hrvatske logističke jedinice u području Prozora,¹²¹ a procjena PMEZ-a bila je da Hrvatska pruža značajnu logističku podršku HVO-u.¹²² Ismet Šahinović i svjedok AS takođe su svjedočili o tome da je Hrvatska HVO-u obezbjeđivala obuku,¹²³ te uniforme, vozila i druga sredstva.¹²⁴

117. Pored toga, optužba je podastrla 40 dokaznih predmeta o, kako su oni to nazvali, “logističkoj podršci koju je Hrvatska pružila HVO-u”. Vijeće će od tih dokaza razmotriti one koje smatra najznačajnijim.

118. Nekoliko dokaznih predmeta odnosi se na davanje vojne opreme HVO-u od strane Hrvatske. Konkretno, jedan dokument izgleda da je grafikon sa detaljima pošiljki vojne opreme iz Hrvatske za HVO i ABiH.¹²⁵ Zatim, tu je preporuka Ureda za obranu Vitez da jedna osoba, koja je radila za HVO u Vitezu od marta 1992. do 16. aprila 1993., dobije čin u Hrvatskoj vojsci. Među dužnostima te osobe, dok je radila u HVO-u, navodi se: “Preko predstavnika vlasti R Hrvatske nabavlja velike količine vojnog materijala za potrebe obrane Srednje Bosne ...”.¹²⁶ U jednom drugom dokaznom predmetu kaže se za osobu koju se predlaže za dodjelu čina u Hrvatskoj vojsci da: “Sudjeluje u uspostavi logističkih veza MO RH /Ministarstva obrane Republike Hrvatske/ radi logističke potpore HV postrojbama HVO Kiseljak” od aprila 1992. do početka 1993.¹²⁷

119. Među dokaznim predmetima koji pružaju dokaz o logističkoj podršci Hrvatske HVO-u ovo Vijeće sljedeće nalazi osobito uvjerljivima: izdatnica za vojnu opremu od 30. jula 1992. koju je

¹²⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 137.

¹²¹ Potpukovnik Landry, T. 15313.

¹²² Potpukovnik Landry, T. 15314.

¹²³ Ismet Šahinović, T. 1037.

¹²⁴ Svjedok AS, T. 16349.

¹²⁵ DP Z2497.2.

¹²⁶ DP Z2487.

¹²⁷ DP Z2490.

jedan Područni odjel Hrvatske vojske predao opštinskom zapovjedništvu HVO-a u Varešu,¹²⁸ potvrda vojne pošte u Splitu od 11. septembra 1992. kojom se potvrđuje da je ta jedinica isporučila artiljeriju HVO-u u Bugojnu,¹²⁹ naređenje pukovnika Blaškića svim komandantima opštinskih zapovjedništava HZ H-B od 19. septembra 1992. kojim se utvrđuju instrukcije za prolaz vojne opreme iz Hrvatske za Srednju Bosnu.¹³⁰

120. U nizu naređenja koje je Ministarstvo obrane Republike Hrvatske izdalo između 21. oktobra i 16. decembra 1992. traži se obezbjeđivanje vojnih sredstava za HVO za odbranu Bugojna.¹³¹

121. Nekoliko dokaznih predmeta sadrži dokaze o tome da je Hrvatska pružala pomoć za obuku HVO-a. Među njima su¹³² naređenje pukovnika Blaškića, komandanata OZSB, upućeno jedinici HVO-a u Vitezu, od 24. jula 1992., o obuci izviđačkih jedinica HVO-a u Republici Hrvatskoj,¹³³ i naređenje HDZ-a u Mostaru od 25. juna 1993. upućeno nekolicini brigada HVO-a da se određeni vojnici pošalju u Zagreb na kurs za komandira čete.¹³⁴

122. Izvjestan broj dokaznih predmeta pokazuje saradnju između Hrvatske i HVO-a na području zbrinjavanja ranjenih i bolesnih.¹³⁵

123. Prema tvrdnjama Kordićeve odbrane, Hrvatska je pružila logističku podršku i HVO-u i ABiH u njihovoj borbi protiv zajedničkog neprijatelja - Srba.¹³⁶ Svjedok CW1 posvjedočio je da je Republika Hrvatska jednako pomagala HVO-u i ABiH, te da je ABiH imala logističke baze u Rijeci, Zagrebu, Splitu i Slavonskom Brodu.¹³⁷

ii. Učešće Hrvatske u organizovanju itd. vojnih operacija

124. Optužba je podastrla otprilike 143 dokazna predmeta pod zaglavljem "Direktna i indirektna kontrola Hrvatske nad HVO-om". Po mišljenju ovog Vijeća, većina tih dokaznih predmeta ima

¹²⁸ DP Z2374.1.

¹²⁹ DP Z2376.1.

¹³⁰ DP Z2377.

¹³¹ DP Z2383.1, Z2388.1, Z2389, Z2391 i Z2395.

¹³² *Vidi takođe* DP Z2386: obavijest OZSB opštinskim komandama HVO-a od 11. novembra 1992. o tome da će se održati obuka za osoblje obavještajnih organa bataljona i brigada koju će održati ljudi iz obavještajne uprave u Zagrebu.

¹³³ DP Z2374.

¹³⁴ DP Z2429.

¹³⁵ *Vidi npr.* DP Z2441.7 (Izveštaj Odjela za ranjenike u Splitu od 19. novembra 1993., u kojem stoji da je izvjestan broj ranjenika iz Srednje Bosne bio na liječenju i opskrbi u Zagrebu); DP Z2481.1 (dopis komande HVO-a komandantu Viteške brigade od 24. maja 1994. u kojem se spominje koordinacija između Viteške brigade i Splita u pogledu pomoći ranjenicima).

¹³⁶ Kordićev završni podnesak, Dodatak E, str. E-7.

¹³⁷ Svjedok CW1, T. 26896.

malu dokaznu vrijednost za presuđivanje o pitanju “sveukupne kontrole” Hrvatske nad HVO-om.¹³⁸ Međutim, postoji izvjestan broj dokaznih predmeta koji pokazuju teritorijalne ambicije Hrvatske u Bosni i Hercegovini i koji takođe ukazuju na to da je Hrvatska imala ulogu vođstva u sukobu između HVO-a i ABiH u Bosni i Hercegovini.

125. Naređenjem predsjednika Tuđmana od 10. aprila 1992. general Bobetko je dobio komandu nad svim jedinicama Hrvatske vojske na južnom frontu Hrvatske koji graniči sa Bosnom i Hercegovinom.¹³⁹ Dok je bio na tom položaju, imenovao je oficire u komandu odbrane Tomislavgrada ”u cilju postizanja učinkovitog, operativnog i sigurnog zapovijedanja u postrojbama HVO Hrvatske zajednice Herceg-Bosna”.¹⁴⁰ On je takođe osnovao izdvojena komandna mjesta, prvo u Grudama u Bosni i Hercegovini na granici sa Hrvatskom, gdje je komandant bio general Petković,¹⁴¹ a zatim u Gornjem Vakufu, susjednoj opštini na jugu Srednje Bosne.¹⁴² Za komandanta u Gornjem Vakufu imenovao je Žarka Tolu i dao mu “sve ovlasti koordiniranja i zapovijedanja snagama na području Srednje Bosne (Busovača, Vitez, N. Travnik, Travnik, Bugojno, Gornji Vakuf, Prozor, Tomislavgrad, Posušje)”.¹⁴³

126. Ovo Vijeće se uvjerilo da su aktivnosti generala Bobetka ilustracija nadzorne uloge koju je Hrvatska imala nad HVO-om tokom sukoba između bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata. Iako dokazi o generalu Bobetku obuhvataju period prije izbijanja oružanog sukoba između bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana u Bosni i Hercegovini, Vijeće se uvjerilo da su se uticaj i vođstvo generala Bobetka nastavili tokom cijelog tog sukoba. Bilo bi vještački povući demarkacionu liniju u vremenu za potrebe presuđivanja o stvarima koje proizlaze iz ovog pitanja. Ovo Vijeće primjećuje da je Pretresno vijeće u predmetu *Blaškić*, koji obuhvata otprilike isto geografsko područje i vremenski period kao i ovaj predmet, pridalo značajnu težinu ulozi generala Bobetka prilikom razmatranja ovog pitanja.¹⁴⁴

127. Svjedok CW1, oficir sa visokim činom u HVO-u od aprila 1992. do aprila 1994., izjavio je u svjedočenju da je, dok je bio na svom ranijem položaju, dio njegove plate plaćala hrvatska vlada, a ostatak (približno 40-50 posto) plaćale su vlasti bosanskih Hrvata.¹⁴⁵

¹³⁸ Optužba je u vezi sa međunarodnim oružanim sukobom dostavila dva registratora dokaznih predmeta u koje spada i taj materijal.

¹³⁹ DP Z2358.1.

¹⁴⁰ DP Z2360.6.

¹⁴¹ DP Z2360.3.

¹⁴² DP Z2360.18.

¹⁴³ DP Z2360.18.

¹⁴⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 112.

¹⁴⁵ T. 26681-83.

128. Kordićeva odbrana tvrdi da je, u vezi sa kriterijem “sveukupne kontrole”, relevantna analiza da li je optužba dokazala da je Hrvatska vršila sveukupnu kontrolu nad, konkretno, HVO-om u Srednjoj Bosni. Prema tome, tvrdi se, dokazi o sveukupnoj kontroli koji se odnose na ostala područja Bosne i Hercegovine, a ne na Srednju Bosnu, su irelevantni.¹⁴⁶

129. Vijeće je ranije razmotrilo argument odbrane da se svako ispitivanje karaktera unutrašnjeg oružanog sukoba mora u geografskom smislu usko ograničiti na područje neprijateljstava. Ovo Vijeće primjećuje da je geografski element manje kritičan za svrhu utvrđivanja “sveukupne kontrole”, nego kad je riječ o kriteriju za internacionalizaciju oružanog sukoba putem intervencije strane države njenim trupama. Ono što optužba mora dokazati jeste da je Hrvatska imala kontrolu nad HVO-om u vezi sa sukobom između bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana.

130. Čerkezova odbrana takođe tvrdi da optužba mora dokazati “da je optuženi, kao zapovjednik, djelovao po zapovijedima vojske ili nadređenih hrvatskih dužnosnika”.¹⁴⁷ Kratak odgovor na taj argument je da je jedan od elemenata testa “sveukupne kontrole”, kako ga je formulisalo Žalbeno vijeće u predmetu *Tadić*, to da se djelo pripadnika neke vojne grupe može smatrati djelom kontrolirajuće države, bez obzira postoje li konkretne instrukcije te države u vezi sa počinjenjem tog djela.¹⁴⁸

131. Svjedok CW1 potvrdio je tijesnu vezu između Hrvatske vojske i HVO-a u njihovoj zajedničkoj borbi protiv srpske agresije. On je posvjedočio da “je bilo sasvim logično da mi budemo povezani, kao što je bilo logično da zapovjednik južnog bojišta general Bobetko šalje svoje ljude tamo da nadgledaju situaciju i djeluju kao koordinatori, jer da je front kod Livna probijen, cijela južna Hrvatska bila bi izgubljena”.¹⁴⁹

132. Odgovarajući na pitanje optužbe, svjedok CW1 je izjavio da su pojedinci koje je imenovao general Bobetko “u cilju postizanja učinkovitog, operativnog i sigurnog zapovijedanja u postrojbama HVO Hrvatske zajednice Herceg-Bosna”,¹⁵⁰ svi bili državljani Bosne i Hercegovine koji su se pridružili Hrvatskoj vojsci 1991., pa su se vratili da brane svoju domovinu.¹⁵¹

133. Predsjednik Tuđman, izabran za predsjednika Hrvatske 1991. godine na nacionalističkom programu, dugo je gajio nadu da će proširiti granice moderne države Hrvatske u Bosni i Hercegovini kako bi se obuhvatila područja gdje su bosanskih Hrvata većina. Proglasivši Hrvatsku

¹⁴⁶ Kordićev završni podnesak, Dodatak E, str. E-6.

¹⁴⁷ Čerkezov završni podnesak, str. 68.

¹⁴⁸ *Vidi* raniju diskusiju u ovoj Presudi.

¹⁴⁹ Svjedok CW1, T. 26689.

¹⁵⁰ DP Z2360.6.

¹⁵¹ Svjedok CW1, T. 26690-91.

državom hrvatskog naroda, potaknuo je na lojalnost Hrvate koji su živjeli van teritorijalnih granica hrvatske države, uključujući 800.000 Hrvata iz susjedne Bosne i Hercegovine. U tu svrhu Hrvati koji su živjeli u inozemstvu dobili su pravo glasa na izborima u Hrvatskoj.¹⁵²

134. Formalno priznanje suverenosti i nezavisnosti Bosne i Hercegovine od strane predsjednika Tuđmana, čin koji odbrana jako naglašava,¹⁵³ u kontrastu je sa mnogim izrazima njegovih teritorijalnih ambicija u Bosni. Dr. Allcock, vještak kojeg je pozvala optužba, konstatovao je da u knjizi “Nacionalizam u suvremenoj Evropi”¹⁵⁴ Tuđman “insistira da su Bosna i Hercegovina ‘očito trebale ući u sastav hrvatske federalne jedinice’, jer one zajedno ‘čine nerazdvojnu geografsku i gospodarsko-prometnu cjelinu’.” Prema tome, tvrdi dr. Allcock, Tuđman je uvjeren da je državnost Bosne vještačka.¹⁵⁵ Dr. Allcock navodi da, iako su ti Tuđmanovi pogledi objavljeni 1981., “nema nikakvih naznaka da je on u međuvremenu promijenio svoje ideje”.¹⁵⁶

135. Spominjanje “prirodnih granica” Hrvatske može se naći na više mjesta u Tuđmanovim govorima, a i Program HDZ-a insistira na “teritorijalnoj cjelovitosti hrvatskog naroda u njegovim povijesnim i prirodnim granicama”.¹⁵⁷ Značaj te fraze u Tuđmanovom diskursu otkrio je jedan svjedok koji je u predmetu *Blaškić* posvjedočio da u knjizi “Nacionalizam u suvremenoj Evropi” Tuđman razvija ideju da granice Hrvatske banovine, definisane sporazumom iz 1939. najtačnije odražavaju te “prirodne granice”. Banovinom su cijela zapadna Hercegovina i Mostar, kao i bosanski kotari gdje su Hrvati imali očitu većinu inkorporirani u Hrvatsku.¹⁵⁸

136. Stavu da je predsjednik Tuđman gajio teritorijalne pretenzije prema Bosni i Hercegovini, uprkos tome što mu je službeni stav bio suprotan, težinu daju i izvještaji o razgovorima održanim između Tuđmana i Miloševića u vrijeme raspada jugoslavenske federacije 1991. Postoje izvještaji o tome da su se dvojica vođa sastali i razmatrali podjelu Bosne u kojoj bi Milošević dobio kontrolu nad istočnom Hercegovinom, dok bi zapadni dio zemlje, u kojem živi većina bosanskih Hrvata, postao dijelom Hrvatske.

137. Predsjednik Tuđman je 1991. i sam priznao g. Ashdownu, britanskom političaru, da se on i Milošević slažu oko toga kako bi međusobno podijelili teritoriju Bosne i Hercegovine, iako je u to vrijeme porekao postojanje formalnog sporazuma. U predmetu *Blaškić* g. Ashdown je posvjedočio

¹⁵² DP Z1668, str. 67-68.

¹⁵³ Kordićev završni podnesak, Dodatak E, str. E-7.

¹⁵⁴ Franjo Tuđman, *Nacionalizam u suvremenoj Evropi*, DP Z2352.1.

¹⁵⁵ DP Z1668, str. 67 (gdje se poziva na Franjo Tuđman, *Nationalism in Contemporary Europe*, str. 113 /usp. Franjo Tuđman, Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi, 5. izdanje, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb 1996., str. 103/).

¹⁵⁶ DP Z1668, str. 67.

¹⁵⁷ DP Z1668, str. 67 (gdje se poziva na Program HDZ-a, str. 3).

¹⁵⁸ Prema Tuđmanu, to je uključivalo kotare Bugojno, Fojnica, Travnik, Derventa, Gradačac i Brčko.

da je na njegov zahtjev predsjednik Tuđman na jelovniku jedne večere nacrtao kartu Bosne i Hercegovine koja pokazuje predloženu liniju podjele. Kopija tog crteža, s oznakama g. Ashdowna, uvrštena je u dokazni materijal ovog predmeta.¹⁵⁹

138. Dr. Allcock tvrdi da je interes predsjednika Tuđmana za zapadnu Hercegovinu i Srednju Bosnu najvjerojatnije išao dalje od osjećaja zajedničkog nacionalnog identiteta i zajedničke povijesti, i da je odražavao strateške ekonomske interese.¹⁶⁰ On primjećuje da topografija i nedostatak prirodnih resursa Hrvatsku čine zavisnom od Bosne i Hercegovine, kako za snabdijevanje energijom, tako i zbog teritorijalne veze između sjeverne i južne Hrvatske. Sam Tuđman je očito razmišljao o tome, što potvrđuje sljedeća izjava iz njegove knjige “Nacionalizam u suvremenoj Evropi”:

... [unatoč tome što su] Bosna i Hercegovina povijesno najvećim dijelom bile povezane s Hrvatskom i što s njome u najpunijem smislu čine nerazdvojnu geografsku i *gospodarsko-prometnu cjelinu*. Budući da Bosna i Hercegovina zauzimaju u toj cjelini njezin središnji dio, razdvajajući južnu (dalmatinsku) od sjeverne (panonske) Hrvatske, njihovo izdvajanje u posebnu cjelinu čini na taj način oblikovani teritorij i geografski položaj Hrvatske u *gospodarsko-prometnom smislu* krajnje neprirodnim...¹⁶¹

139. Veze između predsjednika Tuđmana, vođe HDZ-a u Hrvatskoj, i vođstva HZ H-B i HDZ H-B bile su jake tokom cijelog sukoba. Stjepan Kljuić, prvi vođa HDZ BiH, izjavio je u svjedočenju da je on prisilno uklonjen s tog položaja, te ga je u oktobru 1992. zamijenio Mate Boban koji je uživao Tuđmanovu podršku.¹⁶² G. Kljuić je u svjedočenju izjavio da je politika Mate Bobana, za razliku od njegove, bila ono “što su mnogi ljudi u Zagrebu željeli čuti”.¹⁶³

140. U ovom kontekstu Pretresno vijeće takođe primjećuje postepenu “kroatizaciju” HZ H-B, u vidu isticanja hrvatskih zastava na zgradama organa vlasti,¹⁶⁴ rasprostranjene upotrebe hrvatskog novca,¹⁶⁵ i činjenice da je Tuđman zastupao bosanske Hrvate u mnogim međunarodnim forumima. Tuđmanove tijesne veze sa vođstvom bosanskih Hrvata prepoznao je i Savjet bezbjednosti koji je u svojoj rezoluciji od 10. maja 1993. pozvao Republiku Hrvatsku “da iskoristi sav svoj utjecaj na vođstvo bosanskih Hrvata i paravojne jedinice kako bi se odmah zaustavili njihovi napadi, osobito u području Mostara, Jablanice i Drežnice”.¹⁶⁶

¹⁵⁹ DP Z2486.

¹⁶⁰ DP Z1668, str. 50-51.

¹⁶¹ DP Z2352.1, str. 113 (naglasak dodat) /usp. Franjo Tuđman, Nacionalno pitanje u suvremenoj Evropi, 5. izdanje, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb 1996., str. 103/.

¹⁶² Stjepan Kljuić, T. 5333, 5338.

¹⁶³ Stjepan Kljuić, T. 5314-5.

¹⁶⁴ Svjedok E, T. 2476-7; Edib Zlotrg, T. 1599.

¹⁶⁵ Edib Zlotrg, T. 1643; svjedok D, T. 1982; Muhamed Mujezinović, T. 2172; DP Z2366.

¹⁶⁶ DP Z2419.

141. General Sir Martin Garrod, bivši britanski marinac, bio je na službi u Bosni tokom vremenskog perioda pokrivenog optužnicom, prvo kao šef koordinacijskog centra u Mostaru, od juna do septembra 1993., a zatim kao šef Regionalnog centra PMEZ-a u Zenici do aprila 1994., kad je imenovan za načelnika štaba Uprave Evropske unije nad Mostarom.¹⁶⁷ On je u svjedočenju izjavio da su “Hrvati nosili hrvatske pasoše, glasali na hrvatskim izborima i pjevali hrvatsku državnu himnu. Drugim riječima, koliko se njih ticalo, predsjednik Tuđman bio je njihov predsjednik”.¹⁶⁸ On je takođe konstatovao da je izvjestan broj hercegovačkih Hrvata imao položaje u hrvatskoj vladi, a najpoznatiji od njih je bio ministar odbrane Gojko Šušak.¹⁶⁹

142. Pretresno vijeće zaključuje da je predsjednik Tuđman gajio teritorijalne pretenzije prema Bosni i Hercegovini, koje su bile dio njegovog sna o Velikoj Hrvatskoj koja bi uključivala zapadnu Hercegovinu i Srednju Bosnu.

143. U tom kontekstu, teza optužbe da je Hrvatska intervenisala u sukobu podrškom bosanskim Hrvatima te pružila logističku podršku i rukovodstvo u planiranju, koordinaciji i organizaciji HVO-a, postaje vjerodostojnija. Žalbeno vijeće je ovako objasnilo značaj dokaza o teritorijalnim pretenzijama Hrvatske prema Bosni i Hercegovini:

Prag se može lakše ustanoviti ako je država koja vrši kontrolu ujedno susjedna država sa teritorijalnim pretenzijama prema državi u kojoj se odvija sukob, pri čemu država koja vrši kontrolu pokušava ostvariti teritorijalno povećanje putem oružanih snaga koje kontroliše.¹⁷⁰

144. Prag o kojem govori Žalbeno vijeće u gornjem citatu je stepen kontrole koji strana država mora imati nad oružanim snagama uključenim u unutrašnji sukob u drugoj državi da bi taj sukob postao međunarodni.

145. Na osnovu gorenavedenog, Vijeće se uvjerilo da je Hrvatska imala sveukupnu kontrolu nad HVO-om tako što je HVO-u obezbijedila pomoć u finansijama i obuci, vojnu opremu i operativnu podršku, i tako što je sudjelovala u organizaciji, koordinaciji i planiranju vojnih operacija HVO-a. Ovo vijeće stoga zaključuje da je, na tom osnovu, sukob između HVO-a i ABiH postao međunarodnim.

146. Vijeće zaključuje da dokazi u ovom predmetu zadovoljavaju oba alternativna kriterija za internacionalizaciju unutrašnjeg sukoba koji su formulisani u drugostepenoj presudi u predmetu

¹⁶⁷ General Sir Martin Garrod, T. 13490-1 i T. 13548.

¹⁶⁸ General Sir Martin Garrod, T. 13492.

¹⁶⁹ General Sir Martin Garrod, T. 13492.

¹⁷⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 140.

Tadić, a taj zaključak pojačava i sličan nalaz Pretresnog vijeća u predmetu *Blaškić*, koji je obuhvatio u suštini isti vremenski period i geografsko područje kao i ovaj predmet.¹⁷¹

(b) Da li su bosanski Muslimani bili "zaštićene" osobe

147. Član 4 Ženevske konvencije IV definiše zaštićene osobe kao:

one koji se, u datom momentu i na bilo koji način, u slučaju sukoba ili okupacije, nađu u rukama strane u sukobu ili okupatorske sile čiji nisu državljani.

148. Pitanje zaštićenih osoba detaljno je razmotrilo Žalbeno vijeće u drugostepenoj presudi u predmetu *Tadić*, kao i Žalbeno vijeće u predmetima *Aleksovski* i *Čelebići*. Te su odluke obavezujuće za ovo Vijeće.

149. Kad je riječ o tvrdnji koju su iznijela oba optužena, a to je da, budući da su žrtve, bosanski Muslimani, bili istog državljanstva kao i bosanski Hrvati koji su ih zarobili, uslov iz člana 4 Ženevske konvencije IV nije zadovoljen, Žalbeno vijeće je u presudama iz predmeta *Tadić*, *Aleksovski* i *Čelebići* dalo dva odgovora.¹⁷²

150. Prvo, u drugostepenoj presudi u predmetu *Aleksovski*, na osnovu rezonovanja iz predmeta *Tadić*, iznosi se zaključak da činjenica da je sukob bio međunarodni zbog sudjelovanja Hrvatske nužno znači da su žrtve, bosanski Muslimani, bili u rukama strane u sukobu, to jest Hrvatske, čiji nisu državljani. Prema tome, član 4 Ženevske konvencije IV je primjenjiv.

151. Paralelnim rezonovanjem, zaključak Pretresnog vijeća da je sukob u ovom predmetu bio internacionaliziran znači da su žrtve, bosanski Muslimani, bili u rukama strane u sukobu, to jest Hrvatske, čiji nisu državljani. Žrtve, bosanski Muslimani, prema tome su zaštićene osobe prema članu 4 Ženevske konvencije IV.

152. Drugo, na osnovu teleološke interpretacije člana 4 Ženevske konvencije IV, Žalbeno vijeće je u predmetu *Tadić* zaključilo da "ključnim testom valja smatrati lojalnost strani u sukobu, čemu odgovara kontrola te strane nad licima na datoj teritoriji".¹⁷³ U takvom slučaju državljanstvo nije toliko važno kao lojalnost strani u sukobu. U skladu sa tom interpretacijom, za koju je Žalbeno vijeće u predmetu *Aleksovski* zaključilo da je "naročito relevantna u kontekstu današnjih međunacionalnih sukoba",¹⁷⁴ žrtve bosanski Muslimani su zaštićene osobe zato jer ne duguju lojalnost bosanskim Hrvatima pod čijom su efektivnom kontrolom bili. Takva interpretacija je u

¹⁷¹ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 94 i 123.

¹⁷² Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 163-169; drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, para. 150-152; drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 56-84.

¹⁷³ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 166.

skladu s opštom svrhom Četvrte ženevske konvencije, a to je da se pruži zaštita civilima u oružanom sukobu.

153. Ako predmet *Tadić* možda i nije bio sasvim nedvosmislen oko primjene testa lojalnosti za utvrđivanje statusa zaštićene osobe po članu 4 Ženevske konvencije IV, Žalbeno vijeće u predmetu *Aleksovski* nije ostavilo nikakvog mjesta sumnji. Prije svega, Vijeće je naglasilo da se značenje koje valja pridodati državljanstvu prema članu 4 mora utvrditi na osnovu međunarodnog, a ne nacionalnog prava. Zatim je, naglasivši potrebu za svrsishodnim tumačenjem člana 4, Žalbeno vijeće zaključilo da

bi oduzimanje mogućnosti zaštite iz Ženevskih konvencija samo na osnovu nacionalnog zakonodavstva, žrtvama za koje je diskutabilno da li zaista, prema domaćim zakonima, imaju isto državljanstvo kao i osobe koje su ih zatočile, bilo protivno samom cilju i svrsi Konvencija. Sam cilj njihovog postojanja bio bi dezavuiran prevelikim naglašavanjem formalnih zakonskih veza, čiji bi smisao uostalom vlade mogle i promijeniti u namjeri da zaštite svoje državljane od krivičnog progona po osnovi odredbi o teškim povredama Ženevskih konvencija.¹⁷⁵

i

Državljanstvo žrtava za potrebe primjene IV ženevske konvencije ne bi se smjelo utvrđivati na osnovu formalne karakterizacije državljanstva, nego na osnovu suštinskih odnosa, pri čemu treba uvažiti različitu etničku pripadnost žrtava i počinilaca i njihove veze sa stranom intervenirajućom silom.¹⁷⁶

154. Primijenivši odluke Žalbenog vijeća u predmetima *Tadić*, *Aleksovski* i *Čelebići*, ovo Vijeće zaključuje da su žrtve bosanski Muslimani bili u rukama strane u sukobu, to jest bosanskih Hrvata, kojoj nisu dugovali lojalnost.

155. Vijeće će se sada pozabaviti sa dva specifična argumenta koje je iznijela odbrana.

156. Odbrana obojice optuženih tvrdila je da, shodno članu 4(2) Ženevske konvencije IV, bosanski Muslimani nisu zaštićene osobe iz razloga što su Hrvatska i Bosna i Hercegovina bile saveznice u sukobu sa Srbima. Član 4(2) predviđa:

... državljani države saveznice u ratu ne smatraju se zaštićenim osobama dokle god država čiji su državljani ima redovno diplomatsko predstavništvo u državi u čijim se rukama nalaze.

157. Vijeće odbacuje ovaj argument iz razloga što se optužnica u ovom predmetu ne odnosi na sukob između Bosne i Hercegovine i Hrvatske sa jedne strane i Srba sa druge, nego na sukob između bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana u Bosni i Hercegovini. Kad je riječ o tom sukobu, Bosna i Hercegovina i Hrvatska očito nisu bile saveznice u ratu.

¹⁷⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, para. 152.

158. Odbrana obojice optuženih tvrdila je da zaključak da su bosanski Muslimani bili zaštićene osobe jer su se nalazili u rukama strane u sukobu, to jest Hrvatske, čiji nisu državljani, dovodi do nejednakog tretmana, jer se bosanski Hrvati, na osnovu tog zaključka, ne mogu okvalifikovati da budu zaštićene osobe budući da ne bi bilo odgovarajuće strane države koja bi ih zarobila. Pretresno vijeće primjećuje da iz “testa lojalnosti” ne proizlazi nikakav nejednaki tretman jer, baš kao što bosanski Muslimani nisu dugovali lojalnost bosanskim Hrvatima, bosanski Hrvati nisu dugovali lojalnost bosanskim Muslimanima.

159. Pretresno vijeće stoga zaključuje da je ispunjen uslov iz člana 4 Ženevske konvencije IV da žrtve budu zaštićene osobe.

160. Na osnovu svojih zaključaka da je sukob između bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana bio međunarodni iz gorenavedenih razloga, i da su bosanski Muslimani ispunili uslove da budu zaštićene osobe prema Četvrtoj ženevskoj konvenciji, Pretresno vijeće zaključuje da je član 2 primjenjiv u okolnostima ovog predmeta.

C. Član 3 Statuta

161. I Dario Kordić i Mario Čerkez terete se za krivična djela iz člana 3 Statuta. Član 3 Statuta, naslovljen sa “Kršenja zakona i običaja ratovanja”, predviđa:

Međunarodni sud je ovlašten da krivično goni osobe koje su prekršile zakone i običaje ratovanja. Ta kršenja uključuju, ali nisu ograničena na:

- (a) korištenje otrovnih oružja ili drugih oružja smišljenih za nanošenje nepotrebnih patnji;
- (b) bezobzirno razaranje gradova, sela ili naselja, ili pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom;
- (c) napad, ili bombardovanje, bilo kojim sredstvima, nebranjениh gradova, sela, stambenih objekata ili zgrada;
- (d) zauzimanje, uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji, dobrotvornim svrhama i obrazovanju, umjetnosti i nauci, istorijskim spomenicima i umjetničkim i naučnim djelima;
- (e) pljačkanje javne ili privatne imovine.

¹⁷⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 81. Žalbena vijeće takođe je spomenulo ustupak žalioaca sa suđenja da je “u bivšoj Jugoslaviji ‘nacionalnost’ u svakodnevnom razgovoru značila etničku pripadnost” - drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 80.

¹⁷⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 84.

1. Da li član 3 pokriva unutrašnje oružane sukobe

162. Kordićeva odbrana tvrdi da se član 3 ne primjenjuje na djela počinjena u unutrašnjim sukobima. Prema toj tvrdnji, član 3, za razliku od člana 5 koji izričito navodi da obuhvata oružane sukobe “bilo međunarodnog, bilo unutrašnjeg karaktera”, ne govori ništa o tome da li se primjenjuje na unutrašnje oružane sukobe. Odbrana to tumači kao da je član 3 ograničen na unutrašnje oružane sukobe.¹⁷⁷ Konkretno, odbrana bi iz unutrašnjih oružanih sukoba željela izuzeti zabranu “razaranja koje nije opravdano vojnom nuždom”. Prema navodima odbrane, ovom odredbom kodificirana je Četvrta haška konvencija iz 1907.,¹⁷⁸ koja se ne primjenjuje na unutrašnje oružane sukobe.¹⁷⁹

163. Sudska praksa Međunarodnog suda je sasvim ustaljena na ovom području nakon zaključka Žalbenog vijeća da

Međunarodni sud ima nadležnost nad krivičnim djelima navedenim u optužnici, bilo da su ona počinjena u okviru unutrašnjeg ili međunarodnog oružanog sukoba.¹⁸⁰

U skladu s ustaljenom doktrinom presedana u praksi Međunarodnog suda, ovo Pretresno vijeće ne može odstupiti od tog nalaza.¹⁸¹

164. Osim toga, kao što je ovo Vijeće gore u tekstu zaključilo, u relevantno vrijeme i na relevantnom području obuhvaćenom optužnicom, postojao je međunarodni oružani sukob u kojem su sudjelovali HV, HVO - agenti Republike Hrvatske - i ABiH. Pravno pitanje unutrašnjeg sukoba se prema tome ne postavlja u ovom kontekstu.

2. Da li su zajednički član 3 Ženevskih konvencija i Dopunski protokoli I i II bili običajno pravo

165. Kordićeva odbrana tvrdi da zajednički član 3 Ženevskih konvencija i Dopunski protokoli I i II nisu nedvojbeno bili dio međunarodnog običajnog prava u vrijeme kad su počinjena krivična djela za koja se tereti u optužnici. Ona ukazuje na primjer članova 51(2) i 52(1) Dopunskog protokola I. Iako je Pretresno vijeće zaključilo da su te odredbe dio međunarodnog običajnog prava,¹⁸² odbrana tvrdi da činjenica da one nisu bile uključene u Nacrt statuta Međunarodnog

¹⁷⁷ Kordićev pretpretresni podnesak, Sv. II, para. 64.

¹⁷⁸ Četvrta haška konvencija iz 1907. o poštivanju zakona i običaja ratovanja na kopnu (u daljnjem tekstu: Četvrta haška konvencija ili Haška konvencija IV).

¹⁷⁹ Kordićev pretpretresni podnesak, Sv. II, para. 79.

¹⁸⁰ *Vidi* Odluku o nadležnosti u predmetu *Tadić*, para. 137. *Vidi takođe*, *Tužilac protiv Ante Furundžije*, predmet br. IT-95-17/1-T, Presuda, 10. decembar 1998. (u daljnjem tekstu: prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*), para. 132, i prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 161.

¹⁸¹ Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, para. 113.

¹⁸² Odluka po zajedničkom zahtjevu odbrane za odbacivanje izmijenjene i dopunjene optužnice zbog nedostatka nadležnosti zasnovanog na ograničenom dosegu nadležnosti članova 2 i 3, 2. mart 1999. (u daljnjem tekstu: Odluka o nadležnosti), para. 31.

krivičnog suda iz 1994. znači da Protokol nije bio dio međunarodnog običajnog prava godine 1994.¹⁸³

166. Odbrana dalje tvrdi da, bez obzira na to da li su zajednički član 3 i Dopunski protokoli I i II bili međunarodno običajno pravo 1992. i 1993., oni u to vrijeme nisu predviđali individualnu krivičnu odgovornost, a ne predviđaju je ni sada. Prema tvrdnjama odbrane, bilo koje druge povrede osim teških povreda ne povlače za sobom individualnu krivičnu odgovornost. Umjesto toga, strane ugovornice Ženevskih konvencija složile su se da “suzbijaju” ta kršenja samo u okviru nacionalnog zakonodavstva.¹⁸⁴

167. Pretresno vijeće primjećuje da je pitanje da li su zajednički član 3 Ženevskih konvencija i Dopunski protokoli I i II odražavali običajno pravo u vrijeme kada su, tvrdi se, počinjena krivična djela za koja se tereti u optužnici, ograničenog značaja u ovom predmetu imajući u vidu da se optužnica odnosi na djela koja su se odigrala za vrijeme međunarodnog oružanog sukoba. Pitanje je da li je Dopunski protokol I odražavao međunarodno pravo u to vrijeme. Međutim, niti to pitanje nije prepreka primjeni člana 3 Statuta u ovom predmetu, jer, po mišljenju Žalbenog vijeća, član 3

na Međunarodni sud prenosi nadležnost nad svakim ozbiljnim krivičnim djelom protiv međunarodnog humanitarnog prava koje nije pokriveno članom 2, 4 ili 5. Član 3 je osnovna odredba koja postavlja da se “svako teško kršenje međunarodnog humanitarnog prava” mora krivično goniti pred Međunarodnim sudom.¹⁸⁵

Član 3 pokriva kršenja zasnovana ne samo na običajima, nego i na ugovorima. Već je ustaljeno da Međunarodni sud ima nadležnost nad kršenjima zabranjenim međunarodnim ugovorima.¹⁸⁶ Bivša Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija ratifikovala je Dopunski protokol I 1979. RBiH je deponovala svoju Deklaraciju o sukcesiji 31. decembra 1992. kojom je preuzela potpisništvo Ženevskih konvencija i Dopunskih protokola. Hrvatska je isto učinila 11. maja 1992. U skladu sa međunarodnom praksom, te dvije države postale su strane ugovornice Konvencija i Dopunskih protokola od svojih datuma nezavisnosti: 8. oktobra 1991. za Hrvatsku i 6. marta 1992. za RBiH.¹⁸⁷ Budući da je Dopunski protokol I od 1979. primjenjiv na teritoriji tih dviju država, sasvim je nevažno da li je on odražavao običajno pravo u relevantno vrijeme.¹⁸⁸

¹⁸³ Kordićev pretpretresni podnesak, Sv. II, para. 68.

¹⁸⁴ Kordićev pretpretresni podnesak, Sv. II, para. 70-71.

¹⁸⁵ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, para. 91 (naglasak u originalu).

¹⁸⁶ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, para. 143.

¹⁸⁷ *Vidi* Obavijesti Švicarskog federalnog vijeća /*Notifications of the Swiss Federal Council*/, depozitara Konvencija i Protokola, o Deklaracijama o sukcesiji, izdane 7. jula 1992. (za Hrvatsku) i 17. februara 1993. (RBiH).

¹⁸⁸ Odbrana tvrdi da Dopunski protokol I nije odražavao običajno pravo u relevantno vrijeme jer neke njegove odredbe Komisija za međunarodno pravo nije usvojila u svom Nacrtu statuta Međunarodnog krivičnog suda iz 1994. Međutim, ovaj argument nije uvjerljiv za Pretresno vijeće i ono ponavlja svoj zaključak iz svoje ranije Odluke o nadležnosti.

168. Što se tiče argumenta da Dopunski protokol I ne povlači individualnu krivičnu odgovornost, Pretresno vijeće podjseća na izjavu iz Odluke o nadležnosti u predmetu *Tadić*:

Suočivši se sa sličnim prigovorima u vezi različitih sporazuma i konvencija koje su postavile temelje njegove nadležnosti, Međunarodni vojni sud u Nirbergu zaključio je da nepostojanje sporazumskih odredbi o kažnjavanju kršenja ne isključuje uspostavljanje individualne krivične odgovornosti. ... zato što, prema zaključku Nirberškog suda: “Kršenja međunarodnog prava vrše ljudi, a ne apstraktne cjeline, i odredbe međunarodnog prava mogu se sprovesti jedino kroz kažnjavanje pojedinaca koji počinjavaju takva kršenja”.¹⁸⁹

Žalbeno vijeće u tom predmetu bez problema je utvrdilo da običajno pravo “predviđa krivičnu odgovornost zbog teških kršenja opšteg člana 3” Ženevskih konvencija,¹⁹⁰ a to je član u kojem se ne spominje individualna odgovornost. Taj nalaz potvrdilo je Žalbeno vijeće u predmetu *Čelebići*.¹⁹¹

169. Analogno tome, kršenja Dopunskog protokola I povlače individualnu krivičnu odgovornost na isti način kao što kršenja zajedničkog člana 3 dovode do individualne krivične odgovornosti.

D. Član 5 Statuta

170. Član 5 Statuta zabranjuje specificirana krivična djela poput ubistva, deportacije, mučenja, silovanja i progona na političkoj, rasnoj i vjerskoj osnovi “usmjerena protiv bilo kojeg civilnog stanovništva” kad su počinjena u oružanom sukobu. Za ovu presudu su relevantna krivična djela progona, ubistva, zatvaranja i nečovječnih djela za koja se optuženi terete u vidu zločina protiv čovječnosti.¹⁹² Član 5 Statuta, pod naslovom “Zločini protiv čovječnosti” glasi:

Međunarodni sud je ovlašten da krivično goni osobe odgovorne za sljedeća krivična djela kada su počinjena u oružanom sukobu, bilo međunarodnog bilo unutrašnjeg karaktera, i usmjerena protiv bilo kojeg civilnog stanovništva:

- (a) ubistvo;
- (b) istrebljivanje;
- (c) porobljavanje;
- (d) deportacija;

¹⁸⁹ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, para. 128. Citat je iz Presude MVS-a, *The Trial of Major War Criminals: Proceedings of the International Military Tribunal Sitting at Nuremberg, Germany*, Dio 22, 1950., str. 447.

¹⁹⁰ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, para. 134.

¹⁹¹ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 153-173.

¹⁹² Tačkom 7 tereti se Dario Kordić, a tačkom 14 Mario Čerkez, za ubistvo kao zločin protiv čovječnosti. Optuženi se takođe terete za hotimično lišavanje života kao tešku povredu iz člana 2 Statuta, i ubistvo kao kršenje zakona i običaja ratovanja iz člana 3, za ista djela, u tačkama 8 i 9 (Dario Kordić), i 15 i 16 (Mario Čerkez). Tačkom 21 tereti se Dario Kordić, a tačkom 29 Mario Čerkez, za zatvaranje kao zločin protiv čovječnosti. Optuženi se takođe terete za protivpravno zatočenje civila kao tešku povredu iz člana 2 za ista djela, u tačkama 22 i 30. Tačkom 10 tereti se Dario Kordić, a tačkom 17 Mario Čerkez, za nečovječna djela kao zločin protiv čovječnosti. Ista djela terete se takođe kao hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja kao teška povreda (tačke 11 i 18), nečovječno postupanje kao teška povreda (tačke 12 i 19) i nasilje protiv života i osobe kao kršenje zakona i običaja ratovanja (tačke 13 i 20).

- (e) zatvaranje;
- (f) mučenje;
- (g) silovanje;
- (h) progoni na političkoj, rasnoj i vjerskoj osnovi;
- (i) druga nehumana djela.

171. Pretresno vijeće će prvo razmotriti zajedničke elemente potrebne za primjenu člana 5 Statuta, prije nego što se okrene analizi relevantnih krivičnih djela. Većinom elemenata koje treba utvrditi da bi se dokazao zločin protiv čovječnosti bavila se sudska praksa Međunarodnog suda, kao i Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu (u daljnjem tekstu: MKSR), na koju će se Pretresno vijeće pozivati. Neke elemente elaboriralo je Žalbena vijeće, čiji su zaključci obavezujući za pretresna vijeća.

1. Rasprostranjeni ili sistematski napad na bilo koje civilno stanovništvo

(a) Argumenti strana

172. Optužba tvrdi da civilno stanovništvo ne gubi svoj civilni karakter kao rezultat prisustva oružanih snaga, i obuhvata sve one osobe koje više ne učestvuju u neprijateljstvima.¹⁹³

173. Odbrana tvrdi da je napad “usmjeren protiv bilo kojeg civilnog stanovništva” samo ako je cilj napadača da napadne civile.¹⁹⁴ Prema tvrdnjama odbrane, prisustvo vojnih jedinica u nekom području može promijeniti “civilni” karakter stanovništva.¹⁹⁵ Prema tome, karakter stanovništva trebao bi odrediti prisustvo legitimnog vojnog cilja, a ne “mješavina civila i necivila”. Od optuženog se ne može očekivati da precizno utvrdi taj odnos prije napada na cilj.¹⁹⁶

174. Optužba smatra da zločini protiv čovječnosti moraju obuhvatati zločine koji su rasprostranjeni ili sistematski, citirajući zaključak iz prvostepene presude u predmetu *Tadić* da se “rasprostranjeni” odnosi na broj žrtava, a “sistematski” označava postojanje obrasca ili metodičnog plana.¹⁹⁷

¹⁹³ Pretpretresni podnesak optužbe, para. 169, i Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 166, gdje se citira prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 639 i 643, i *Tužilac protiv Jean-Paula Akayesu*, predmet br. ICTR-96-4-T, Presuda, 2. septembar 1998. (u daljnjem tekstu: prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, para. 582.)

¹⁹⁴ Kordićev pretpretresni podnesak, Sv. II, para. 93, i Kordićev završni podnesak, str. 491. Čerkezov završni podnesak, str. 95.

¹⁹⁵ Kordićev pretpretresni podnesak, Sv. II, para. 97, i Kordićev završni podnesak, str. 491-492.

¹⁹⁶ Kordićev pretpretresni podnesak, Sv. II, para. 95, i Kordićev završni podnesak, str. 491-492, gdje se citira Završni izvještaj Komisije eksperata osnovane na osnovu rezolucije Savjeta bezbjednosti 780.

¹⁹⁷ Pretpretresni podnesak optužbe, para. 169, i Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 173, gdje se citira prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 648, i prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, para. 580.

175. Odbrana se ne slaže sa zaključkom iz prvostepene presude u predmetu *Tadić* da zločini protiv čovječnosti moraju obuhvatati napade koji su rasprostranjeni ili sistematski.¹⁹⁸ Odbrana tvrdi da su se krivična djela morala odigrati u kontekstu napada koji su bili rasprostranjeni i sistematski.¹⁹⁹

176. Optužba se oslanja na pristup iz predmeta *Blaškić*, gdje, po mišljenju optužbe, nije nametnuta obaveza dokazivanja politike ili plana kao opšteg uslova za zločine protiv čovječnosti ili specifičnog uslova za element “sistematski”,²⁰⁰ kako bi poduprla svoju tvrdnju da dokaz o postojanju plana ili politike nije element zločina protiv čovječnosti. Iako bi dokazi o takvoj politici mogli poduprijeti konstataciju o sistematskom napadu, optužba tvrdi da drugi relevantni dokazi ili kombinacija dokaza takođe mogu dokazati taj element van razumne sumnje, i u tome se oslanja na tvrdnju iz prvostepene presude u predmetu *Kupreškić* da politika ne mora biti “eksplicitno formulirana, niti da bude politika *države*” da bi se ispunio “sistematski” aspekt napada. Spominje se zaključak Pretresnog vijeća u predmetu *Kupreškić* da krivično djelo ne mora biti dio politike ili prakse koju službeno podržava ili toleriše jedna od strana u sukobu, odnosno da ne mora u stvarnosti sprovoditi politiku povezanu sa vođenjem rata, ili biti u stvarnom interesu strane u sukobu, a da bude “sistematsko”.²⁰¹

177. Odbrana tvrdi da su krivična djela za koja se tereti morala biti počinjena prilikom sprovođenja “službene državne politike”. Optuženi je morao namjeravati da sprovodi tu politiku i morao je dijeliti ciljeve čijem ostvarivanju teži ta politika. Prema tvrdnjama odbrane, zločini protiv čovječnosti razlikuju se od ratnih zločina zato jer uključuju element “dokaza o sistematskom planiranju od strane vlasti”.²⁰²

(b) Diskusija

178. Uslov da neki napad, da bi se okvalifikovao kao zločin protiv čovječnosti, sadrži zahtjev da djela optuženog moraju biti povezana sa rasprostranjenim ili sistematskim napadom na civilno stanovništvo, sada je već ustaljen u sudskoj praksi Međunarodnog suda.²⁰³ Takođe je

¹⁹⁸ Kordićev pretpretresni podnesak, Sv. II, para. 99, i Kordićev završni podnesak, str. 490-491, *gdje se citira* prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 646.

¹⁹⁹ Kordićev pretpretresni podnesak, Sv. II, para. 100-103, i Kordićev završni podnesak, str. 494. U podršku svojim argumentima odbrana citira *Justice Trial* (Trial of Joseph Altstötter and Others, Vol. VI, Law Reports of Trials of War Criminals, U.N. War Crimes Commission, London 1949).

²⁰⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 203.

²⁰¹ Završni podnesak optužbe, para. 187, *gdje se citira* prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, para. 551 (naglasak u originalu).

²⁰² Kordićev pretpretresni podnesak, Sv. II, para. 105-108, i Kordićev završni podnesak, str. 494-495. Odbrana u prilog toj tvrdnji takođe citira izvjestan broj predmeta i međunarodnih pravnih stručnjaka.

²⁰³ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 271: “Pretresno vijeće je tačno utvrdilo da počinioce zločina koji nisu u vezi sa rasprostranjenim ili sistematskim napadima na civilno stanovništvo ne treba goniti za zločine protiv

opšteprihvaćeno da je uslov da krivična djela budu rasprostranjena ili sistematski disjunktivna.²⁰⁴ Svrha je tog uslova osigurati da se kažnjavaju zločini kolektivne prirode kojima je, po riječima Pretresnog vijeća u predmetu *Tadić*, pojedinac “viktimiziran ne zbog svojih pojedinačnih karakteristika već zbog svog pripadništva civilnom stanovništvu protiv koga su djela uperena.”²⁰⁵ Iako su općenito, zbog svoje prirode, krivična djela koja se karakterišu kao zločini protiv čovječnosti dio načina postupanja, pretresna vijeća su takođe prihvatila da i jedno izolovano djelo nekog počinioca može predstavljati zločin protiv čovječnosti ako je povezano sa rasprostranjenim ili sistematskim napadom.²⁰⁶

179. Pretresno vijeće u predmetu *Blaškić* razjasnilo je značenje uslova “sistematski”. Ono je zaključilo da taj uslov podrazumijeva sljedeća četiri elementa: (1) postojanje političkog cilja, odnosno plana u skladu s kojim se izvodi napad, ili ideologije u širem smislu te riječi, koji ide za tim da se uništi, progoni ili oslabi neka zajednica; (2) počinjenje krivičnog djela širokih razmjera protiv neke grupe civila ili ponavljano i stalno činjenje međusobno povezanih nečovječnih djela; (3) priprema i korištenje znatnih javnih ili privatnih resursa, vojnih ili drugih; (4) umiješanost visokih političkih i/ili vojnih vlasti u definisanje i formulisanje osmišljenog plana.²⁰⁷ Štaviše, zločin može biti rasprostranjen ili počinjen u širokim razmjerima “zbog kumulativnog efekta niza nečovječnih djela ili zbog jedinstvenog efekta jednog jedinog djela izuzetno velikih razmjera”.²⁰⁸

180. Pretresna vijeća takođe su razjasnila značenje koje valja pridati “civilnom stanovništvu”. Stanovništvo se može smatrati civilnim čak i ako su prisutni i neki necivili - ono jednostavno treba da bude “pretežno civilnog karaktera”.²⁰⁹ Štaviše, usvojena je široka definicija onoga što predstavlja civilno stanovništvo. Odlučeno je da pojedinci koji su u određenom trenutku pružali otpor mogu u izvjesnim okolnostima biti žrtve zločina protiv čovječnosti.²¹⁰

Zločin protiv čovječnosti ne odnosi se, dakle, samo na djela počinjena protiv civila u strogoj smislu te riječi, nego obuhvaća takođe i zlodjela počinjena protiv dvije kategorije osoba: onih koje pripadaju nekom pokretu otpora i onih koje su bile borci, bez obzira jesu li ili nisu nosile uniformu, ali u trenutku počinjenja zločina više ne učestvuju u neprijateljstvima, bilo zato što su napustile vojsku, što više ne nose oružje ili pak zato što su onesposobljene za borbu, između ostalog zbog rana ili lišavanja slobode. Iz toga takođe slijedi da za utvrđivanje položaja žrtve kao

čovječnosti.” Pretresno vijeće u predmetu *Tadić* takođe je zaključilo da, iako to član 5 formalno ne zahtijeva, “djela se moraju odigrati na rasprostranjenoj ili sistematskoj osnovi” (prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 644).

²⁰⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, para. 544; prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 207.

²⁰⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 644.

²⁰⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 649; prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, para. 550.

²⁰⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 203.

²⁰⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 206.

²⁰⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 638.

²¹⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 643, gdje se spominje *Tužilac protiv Mileta Mrkšića, Miroslava Radića i Veselina Šljivančanina*, Pregled optužnice po pravilu 61 Pravilnika o postupku i dokazima, predmet br. IT-95-13-R61, 3. april 1996., para. 29 i 32. U tom predmetu pacijenti u bolnici koji su bili dio pokreta otpora i koji su položili oružje smatrani su žrtvama zločina protiv čovječnosti. Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, para. 547-549. Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 208-213.

civila valja uzeti u obzir prije njenu konkretnu situaciju u trenutku počinjenja zločina, nego njen status. Iz toga najzad proizilazi da prisustvo vojnika u stanovništvu protiv kojeg je usmjeren smišljeni napad ne mijenja civilni karakter tog stanovništva.²¹¹

Pretno vijeće smatra da je ovaj zaključak uvjerljiv.

181. Postoji li zahtjev dokazivanja nekog oblika politike da se čine djela protiv civilnog stanovništva pitanje je koje nije bez kontroverzi u sudskoj praksi Međunarodnog suda. Pretno vijeće u predmetu *Tadić* zaključilo je da je postojanje “snaga koje, iako nisu snage legitimne vlade, imaju *de facto* kontrolu nad određenom teritorijom, ili su u mogućnosti da se kreću slobodno unutar nje”²¹² već uzeto u obzir u pravu koje se odnosi na zločine protiv čovječnosti. Ono je također zaključilo da politika može biti politika bilo koje organizacije ili grupe i ne mora da bude politika države.²¹³ Pretno vijeće u predmetu *Blaškić* je, nakon što je zaključilo da plan “ne mora nužno biti izričito deklariran niti jasno i precizno iznesen”, spomenulo događaje iz kojih se može zaključiti postojanje plana.²¹⁴ Ono se time složilo s ocjenom iz predmeta *Kupreškić* da “nije nužno da takva politika bude eksplicitno formulirana, niti da bude politika *države*”.²¹⁵ Žalbno vijeće nije govorilo o tom konkretnom uslovu jer on nije bio predmetom neke osnove za žalbu.

182. Ovo Pretno vijeće se slaže da nije prikladno usvojiti strogi stav u vezi s uslovom postojanja plana ili politike. Ono posebno podržava zaključak iz predmeta *Kupreškić* da “iako koncept zločina protiv čovječnosti nužno podrazumijeva element politike, još uvijek postoji sumnja da li je to strogi uslov, kao takav, za zločine protiv čovječnosti”. Po mišljenju ovog Vijeća, postojanje plana ili politike bolje je smatrati indikacijom sistematskog karaktera krivičnih djela koja se terete kao zločini protiv čovječnosti.

2. Element svijesti

183. Optužba se slaže sa zaključkom iz predmeta *Blaškić* da je, za potrebe člana 5, uslov za *mens rea* zadovoljen ako je optuženi svjesno “prihvatio rizik učestvovanja u realizaciji tog konteksta”.²¹⁶ Optužba dalje tvrdi da optuženi ne mora ustanoviti sve elemente konteksta napada da bi svjesno uzeo učešća u tom kontekstu. Optužba, međutim, tvrdi da znanje optuženog o napadu može biti stvarno ili izvedeno.²¹⁷ Do njega se može doći zaključivanjem iz stjecaja konkretnih činjenica, kao

²¹¹ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 214.

²¹² Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 654.

²¹³ Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 655.

²¹⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 204.

²¹⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, para. 551 (naglasak u originalu).

²¹⁶ Završni podnesak optužbe, para. 191, *gdje se citira* prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 251.

²¹⁷ Završni podnesak optužbe, para. 191, *gdje se citira* prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 659, prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, para. 557. i *Tužilac protiv Kayisheme i Ruzindane*, predmet br. ICTR-95-1-T, Presuda, 21. maj 1999. (u daljnjem tekstu: prvostepena presuda u predmetu *Kayishema*), para. 134.

što su istorijske i političke okolnosti u kojima su se odigrala djela, opseg i težina počinjenih djela ili priroda počinjenih zločina i stepen u kojem su oni bili opšte poznati.²¹⁸

184. Odbrana tvrdi da pojedinac koji počini djelo navedeno u članu 5, ali bez želje da sprovodi neprimjerenu politiku vlasti, može posjedovati *mens rea* potrebnu da se počini zločin, ali ne zločin protiv čovječnosti. Isto tako, pojedinac koji vidi da njegova država sprovodi neprimjerenu politiku i nastoji u tome pomoći zbog osjećaja lojalnosti (na primjer), ali bez “ideološki zlonamjerne nakane” koja leži u osnovi te državne politike, ne posjeduje *mens rea* potrebnu da se počini zločin protiv čovječnosti.²¹⁹

185. Izgleda da više uopšte nije sporno u praksi Međunarodnog suda da počinitelj mora imati znanje o širem kontekstu unutar kojeg se dešavaju njegova djela, to jest, da mora znati da su njegova djela počinjena u kontekstu rasprostranjenog ili sistematskog napada.²²⁰ Pored toga, Žalbeno vijeće zaključilo je da je optuženi morao znati da su njegova djela povezana sa napadima na civilno stanovništvo.²²¹ Nema očiglednog uslova u sudskoj praksi bilo pretresnih, bilo žalbenog vijeća da se počinitelj morao slagati sa kontekstom u kojem su se odigrala njegova djela, pored toga što je morao za njega znati. Pretresno vijeće smatra da je sljedeća ocjena, spomenuta u predmetima *Kupreškić i Blaškić*, a preuzeta iz presude MKSR-a u predmetu *Kayishema*, uvjerljiva:

Počinitelj mora svjesno činiti zločine protiv čovječnosti u smislu da mora razumjeti cjelokupni kontekst svog djela. [...] Dio onoga što djelo (ili djela) pojedinca pretvara u zločin protiv čovječnosti jeste uključivanje tog djela u višu dimenziju kriminalnog ponašanja; stoga, da bi optuženi mogao za to snositi krivicu, on mora biti svjestan te više dimenzije. Shodno tome, stvarno ili izvedeno znanje o širem kontekstu napada, dakle da optuženi mora znati da su njegovo djelo (ili djela) dio rasprostranjenog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo i da su u skladu sa nekom vrstom politike ili plana, neophodna je da zadovolji traženi element *mens rea* kod optuženog.²²²

186. Žalbeno vijeće je u predmetu *Tadić* razjasnilo još jedno pitanje vezano za *mens rea* potrebnu za zločine protiv čovječnosti. Ono je odbacilo stav da počinitelj zločina protiv čovječnosti mora sva relevantna djela i propuste počinuti na diskriminatornim osnovama.²²³ Žalbeno vijeće je utvrdilo da

²¹⁸ Završni podnesak optužbe, para. 191, gdje se citira prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 259.

²¹⁹ Kordićev završni podnesak, para. 495.

²²⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 656-657; prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, para. 556; prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 247-250.

²²¹ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 248 i 271.

²²² Prvostepena presuda u predmetu *Kayishema*, para. 133-134, spomenuta u prvostepenoj presudi u predmetu *Kupreškić*, para. 557 i prvostepenoj presudi u predmetu *Blaškić*, para. 249. Pretresno vijeće u predmetu *Tadić* takođe je zaključilo da se do takvog znanja može doći zaključivanjem na osnovu okolnosti (stvarno ili izvedeno znanje), prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 657.

²²³ Taj je stav zauzelo Pretresno vijeće u presudi u predmetu *Tadić*, para. 650-652.

je diskriminatorna namjera “neophodni pravni sastojak krivičnog djela samo u vezi s onim zločinima za koje se to izričito zahtijeva, tj. za član 5(h), koji se odnosi na razne vrste progona”.²²⁴

187. Ustaljeno je takođe da motivi optuženog nisu relevantni u ovom kontekstu.²²⁵ Žalbena vijeće takođe je odbacilo interpretaciju Pretresnog vijeća u predmetu *Tadić* da djela optuženog ne mogu biti počinjena iz čisto ličnih motiva.²²⁶ Tako je sada u sudskoj praksi Međunarodnog suda ustaljeno da se

zločini protiv čovječnosti mogu izvršiti iz čisto ličnih pobuda, pod uslovom da su zadovoljena dva navedena uslova: da su zločini izvršeni u kontekstu rasprostranjenih ili sistematskih zločina protiv civilnog stanovništva i da je optuženi *morao znati* da su se njegova djela, prema riječima Pretresnog vijeća, “uklapala u određeni obrazac”.²²⁷

²²⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 305.

²²⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 272.

²²⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 252 i 269.

²²⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 255.

II. DEFINICIJA I ELEMENTI KRIVIČNIH DJELA

A. Progon kao zločin protiv čovječnosti

188. Podnesci strana upućuju na dva osnovna područja sporenja u vezi s progonom iz člana 5(h) Statuta: (a) da li se za krivično djelo progona može teretiti samo u vezi s drugim krivičnim djelima iz Statuta; i (b) adekvatna *mens rea* za krivično djelo progona. Odbrana tvrdi da se *actus reus* za krivično djelo progona mora počinuti u vezi s nekim drugim krivičnim djelom navedenim u Statutu, dok optužba tvrdi da progon ne mora biti povezan s nekim drugim krivičnim djelom iz Statuta. Što se tiče *mens rea*, odbrana tvdi da je optuženi morao počinuti krivično djelo “sa konkretnom namjerom da žrtvu u drastičnoj mjeri liši osnovnih prava zbog njene pripadnosti određenoj grupi ili zajednici”.²²⁸ Optužba smatra kako je dovoljno pokazati da je optuženi posjedovao “znanje” da njegova djela čine dio rasprostranjenog ili sistematskog napada zasnovanog na diskriminaciji.²²⁹

189. Strane se, međutim, slažu s tri osnovna uslova za krivično djelo progona koje je utvrdilo pretresno vijeće u predmetu *Tadić*: (1) da se dogodilo djelo, ili propust, koje se temelji na diskriminaciji; (2) da za diskriminaciju na kojoj se temelji djelo ili propust postoji neka od navedenih osnova - rasna, vjerska ili politička; i (3) namjera da se povrijedi i čin povrede nekog od temeljnih ili osnovnih prava koja uživa neka osoba.²³⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić* dodatno je rasvijetlila distinkciju između progona i drugih krivičnih djela iz člana 5 ocjenom da je progon jedini zločin protiv čovječnosti naveden u članu 5 za koji je nužna diskriminatorna namjera.²³¹

190. Pretresno vijeće će sada razmotriti sporne tačke u vezi sa progonom kao zločinom protiv čovječnosti.

1. Actus Reus

(a) Šta čini krivično djelo progona

191. Optužba tvrdi da izraz “djelo progona” može obuhvatiti djela navedena u Statutu kao i ona koja u njemu nisu posebno navedena.²³² Odbrana smatra da se krivično djelo progona mora usko shvatiti i da se može teretiti samo u vezi s dugim krivičnim djelima iz nadležnosti Međunarodnog

²²⁸ Kordićev završni podnesak, para. 497 (naglasak dodat).

²²⁹ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 198.

²³⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 715.

²³¹ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 283.

²³² Pretpretresni podnesak optužbe, para. 159.

suda.²³³ Odbrana izričito odbija nalaze pretresnih vijeća u predmetu *Tadić* i *Kupreškić* da progon može uključiti i djela koja nisu navedena u Statutu.²³⁴ Odbrana se oslanja na statute Međunarodnog vojnog suda (u daljnjem tekstu: MVS) i Međunarodnog vojnog suda za Daleki istok (u daljnjem tekstu: MVSDI), prema kojima je nužno da se progon odvija kroz izvršenje drugih djela iz nadležnosti tih sudova,²³⁵ kao na pokazatelj stava međunarodnog običajnog prava o tom pitanju. Odbrana takođe navodi da je prema članu 7(1)(h) Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda (u daljnjem tekstu: Statut MKS-a) za postojanje progona nužno da je povezan s drugim krivičnim djelima iz nadležnosti MKS-a.²³⁶

192. Kao što su uočila pretresna vijeća u predmetima *Tadić*, *Kupreškić* i *Blaškić*, krivično djelo progona iz člana 5(h) nikad nije u potpunosti opisano.²³⁷ Ni međunarodno ugovorno pravo niti sudska praksa ne donose potpunu listu nezakonitih djela obuhvaćenih optužbom za progon, a progon kao takav nije poznat u glavnim svjetskim krivično-pravnim sistemima.²³⁸ Pretresno vijeće se slaže s odbranom²³⁹ da se krivičnom djelu progona mora pristupiti pažljivo i oprezno u svjetlu principa *nullum crimen sine lege*. Prema definiciji principa legaliteta izloženoj u članu 15 MPGPP-a, Žalbeno vijeće je u predmetu *Aleksovski* smatralo da taj princip zahtijeva “da se osoba može proglasiti krivom samo u odnosu na djela koja su u vrijeme počinjenja predstavljala kršenje zakona.”²⁴⁰ Kako se ne bi prekršio princip legaliteta, za djela koja su optužnici svrstana pod progon mora se pokazati da su u vrijeme počinjenja predstavljala krivično djelo po međunarodnom pravu.

193. Najprije, Pretresno vijeće primjećuje da se u članu 5(h) ne traži izričito da mora postojati veza između progona i drugih krivičnih djela navedenih u Statutu. Iz dosadašnje sudske prakse pretresnih vijeća Međunarodnog suda čini se da je prihvaćeno da progon može obuhvatati i djela koja nisu eksplicitno navedena u Statutu.²⁴¹ Pretresno vijeće u predmetu *Kupreškić* naročito je insistiralo na principu legaliteta kada se, prilično iscrpno, razmatralo pitanje koje je sada pred ovim

²³³ Kordićev pretpretresni podnesak, sv. II, para. 125, 127-128; Kordićev završni podnesak, str. 498-500.

²³⁴ Kordićev završni podnesak, str. 499-500.

²³⁵ Kordićev završni podnesak, str. 499.

²³⁶ Kordićev završni podnesak, str. 500.

²³⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 694.; Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, para. 567; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 219.

²³⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, para 694.

²³⁹ Kordićeva odbrana tvrdi da izraz “progon” može biti izuzetno elastičan koncept i doticati se brojnih građanskih sloboda (kao što su sloboda govora i političkog udruživanja). Nadalje, krivično pravo je nesavršen instrument. Kriminalizovanje radnji koje su u mnogim pravnim sistemima uglavnom u domeni eventualno građanske tužbe (na primjer u diskriminaciji pri zapošljavanju) dovelo bi do *ex post facto* kreiranja novih krivičnih djela a time i do kršenja principa *nullum crimen sine lege*. Završna riječ Kordićeve odbrane, T. 28385-86.

²⁴⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, para 126. Žalbeno vijeće je takođe bilo mišljenja da princip legaliteta “ne sprečava sud, bilo na nacionalnoj ili na međunarodnoj razini, da odlučuje o nekom pitanju postupkom tumačenja i rasvjetljavanja elemenata nekog određenog zločina”, para 127.

²⁴¹ *Vidi* prvostepenu presudu u predmetu *Tadić*, para. 703; prvostepenu presudu u predmetu *Kupreškić*, para. 614; prvostepenu presudu u predmetu *Blaškić*, para 233. Žalbeno vijeće još nije razmatralo to konkretno pitanje.

vijećem. Ono je zaključilo da *actus reus* za progon ne zahtijeva povezanost s drugim zločinima navedenim drugdje u Statutu.²⁴²

194. Pretresno vijeće se u tome slaže s presudom u predmetu *Kupreškić* i smatra da, u skladu s međunarodnim običajnim pravom, krivično djelo progona zaista može obuhvatati djela koja nisu navedena drugdje u Statutu. No, jednako je važno, a u cilju poštivanja principa legaliteta, i to što Pretresno vijeće takođe prihvata stav Pretresnog vijeća u predmetu *Kupreškić* da moraju postojati “jasno definisane granice vrsta djela koja se mogu kvalifikovati kao progon”.²⁴³

195. Pretresno vijeće se, dakle, slaže da djela, da bi se svrstala pod krivično djelo progona, moraju imati približan stepen težine kao druga krivična djela navedena u članu 5.²⁴⁴ Definišući *actus reus* progona, Pretresno vijeće u predmetu *Kupreškić* izložilo je četverodijelni test po kojem djelo progona čine 1) grubo i flagrantno uskraćivanje, 2) na diskriminatornoj osnovi 3) nekog temeljnog prava koje je utvrđeno međunarodnim običajnim ili konvencionim pravom, 4) a koje doseže isti stepen težine kao i drugi zločini protiv čovječnosti nabrojani u članu 5.²⁴⁵ Pretresno vijeće smatra da se djela koja zadovoljavaju četiri gorenavedena kriterija, kao i opšte zahtjeve primjenjive na sve zločine protiv čovječnosti, mogu smatrati progonom, a da se pri tome ne krši princip legaliteta.

196. Optužba je tražila od Pretresnog vijeća da zanemari posljednji aspekt definicije progona u presudi *Kupreškić* (test “istog stepena težine”) jer bi to “ograničilo uključivanje nekih djela, kao što su uništenje neke imovine i otpuštanje s posla, koja se sama po sebi možda ne mogu svrstati u kategoriju nečovječnih djela navedenih u članu 5”.²⁴⁶ Pretresno vijeće prihvata da bi test “istog stepena težine” mogao zaista dovesti do isključenja nekih djela iz područja krivičnog gonjenja, no to smatra potpuno opravdanim. Da se poslužimo riječima Pretresnog vijeća u predmetu *Kupreškić*, “Iako je područje ljudskih prava dinamično i u širenju, ne može svako uskraćivanje ljudskih prava predstavljati zločin protiv čovječnosti.”²⁴⁷

197. Prema članu 7(1)(h) Statuta MKS-a, na koji se odbrana Darija Kordića oslanja u izlaganju svoje teze, nužno je da progon bude povezan s drugim krivičnim djelom u nadležnosti Suda.²⁴⁸

²⁴² Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, para. 581.

²⁴³ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, para. 618 (naglašeno u originalu).

²⁴⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, para. 619.

²⁴⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, para. 621.

²⁴⁶ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 205.

²⁴⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, para. 618 (naglasak dodan). *Vidi i* prvostepenu presudu u predmetu *Tadić*, para. 707 (“[b]roj djela koja mogu predstavljati progon u okviru značenja zločina protiv čovječnosti nije neograničen”).

²⁴⁸ Član 7(1)(h) Statuta MKS-a navodi sljedeće: “Progon bilo koje poznate grupe ili zajednice na političkoj, rasnoj, nacionalnoj, etničkoj, kulturnoj, vjerskoj, polnoj ... ili nekoj drugoj osnovi za koji je opšteprihvaćeno da je nedozvoljen

Statut MKS-a nadalje definiše progon kao "namjerno i drastično lišavanje neke grupe ili zajednice osnovnih ljudskih prava zbog njihove pripadnosti toj grupi ili zajednici".²⁴⁹ Pretresno vijeće u predmetu *Kupreškić* smatralo je da je ova odredba restriktivnija no što je potrebno u kontekstu međunarodnog običajnog prava.²⁵⁰ Pretresno vijeće primjećuje da je, premda Statut MKS-a ograničava progon na djela počinjena u vezi s drugim krivičnim djelima iz njegove nadležnosti, u praksi spisak djela koja potencijalno mogu biti okarakterisana kao progon veoma velik, s obzirom na široki spektar u njemu navedenih krivičnih djela.²⁵¹

198. Do sada su pretresna vijeća ovog Međunarodnog suda presudila da sljedeća djela predstavljaju progon: učestvovanje u "napadu na Kozarac i okolna područja, kao i u hvatanju, prikupljanju, odvajanju i prisilnom odvođenju civila u logore, prozivanju civila, premlaćivanju i ubistvima";²⁵² "ubistva, zatvaranje i deportacija" te napadi na imovinu koji predstavljaju "uništenje sredstava za život određenog stanovništva";²⁵³ te "uništavanje i pljačka imovine", "protivpravno zatočavanje civila" i "deportacija ili prisilno preseljenje civila", te fizičke i psihičke povrede.²⁵⁴ U predmetu *Blaškić* Pretresno vijeće je smatralo da krivično djelo progona obuhvata nanošenje kako fizičkih tako i psihičkih povreda te narušavanje lične slobode.²⁵⁵ Pretresno vijeće primjećuje da su sva ta djela nabrojena kao krivična djela (teške povrede Ženevskih konvencija iz 1949., kršenje zakona i običaja ratovanja i zločini protiv čovječnosti) drugdje u Statutu.

u međunarodnom pravu, u vezi s bilo kojim djelom spomenutim u ovom paragrafu ili bilo kojim krivičnim djelom u nadležnosti Suda". Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda, U.N.Doc. A/Conf.183/9 (1998).

²⁴⁹ Statut MKS-a, član 7(2)(g). *Vidi i* Report of the Preparatory Commission for the International Criminal Court, Finalised Draft Text of the Elements of Crimes, 6. juli, 2000., PCNICC/2000INF/3/Add.2

²⁵⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, para. 578-581. Pretresno vijeće u predmetu *Kupreškić* u donošenju svoje odluke oslanjalo se na sljedeće izvore: Control Council Law No. 10 (C.C.L. 10), u kojem se ne navodi veza između zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina; nacionalni pravni sistemi, naročito Francuske i Kanade; sudska praksa Nacionalnog vojnog suda, naročito predmet *Einsatzgruppen* (IMT sv. IV, str. 49) i predmet *Justice* (IMT sv. III, str. 974); razni međunarodni ugovori (Konvencija o genocidu iz 1948., Konvencija o nepostojanju zastare za ratne zločine i zločine protiv čovječnosti iz 1968. i Konvencija o apartheidu iz 1973.); te Presuda o nadležnosti u predmetu *Tadić*, para. 140-141.

²⁵¹ *Vidi* Statut MKS-a, članovi 6-8. Stav 1 člana 7, naslovljen "Zločini protiv čovječnosti", navodi sljedeća djela: a) ubistvo; b) istrebljivanje; c) porobljavanje; d) deportacija ili prisilno premještanje stanovništva; e) zatvaranje i drugo teško ograničavanje fizičke slobode pri čemu se krše osnovna pravila međunarodnog prava; f) mučenje; g) silovanje, seksualno porobljavanje, prisilna prostitucija, prisilna trudnoća, prisilna sterilizacija, ili bilo koji drugi oblik seksualnog nasilja slične težine; h) progon; i) nestanak osoba pod prinudom; j) apartheid; k) druga nehumana djela sličnog karaktera kojima se namjerno izaziva velika patnja, teške povrede tijela te psihičkog i fizičkog zdravlja. Mnogi od tih zločina nisu navedeni u Statutu Međunarodnog suda.

²⁵² Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 717. Pretresno vijeće u predmetu *Tadić* općenito je smatralo da "krivično djelo progona obuhvata niz raznih djela, između ostalog djela fizičke, ekonomske ili pravne prirode, kojima se krši pravo pojedinca na ravnopravno uživanje njegovih osnovnih prava", Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 710.

²⁵³ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, para. 628-633. Pretresno vijeće je smatralo da 'smišljeno i sistematsko ubijanje bosanskih Muslimana civila' kao i njihovo 'organizovano lišavanje slobode i protjerivanje iz Ahmića' može predstavljati progon". Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, para. 629.

²⁵⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 234.

²⁵⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 233.

199. Nadalje, Pretresno vijeće naglašava jedinstvenu prirodu krivičnog djela progona kao krivičnog djela s kumulativnim efektom. Kako je utvrdilo Pretresno vijeće u predmetu *Kupreškić*, "djela progona [se] moraju procjenjivati ne izolirano već u svom kontekstu, i to tako što će se gledati njihov kumulativni efekt. Iako pojedinačna djela možda nisu nečovječna, njihove sveukupne posljedice moraju na takav način predstavljati povredu čovječnosti da ih se može nazvati "nečovječnim".²⁵⁶ U vezi s tim Pretresno vijeće podsjeća na tvrdnju odbrane da se svi vidovi progona koje optužba navodi u paragrafu 37 optužnice moraju dokazati kako bi se dokazala rasprostranjena ili sistematska kampanja progona.²⁵⁷ Međutim, mada se pojmom progon obično označava niz djela, Pretresno vijeće se slaže s nalazom u predmetu *Kupreškić* da i samo "jedno djelo može predstavljati progon", pod uslovom da "postoji očit dokaz diskriminatorne namjere".²⁵⁸

200. Pretresno vijeće će se sada osvrnuti na konkretna krivična djela za koja se u optužnici navodi da predstavljaju progon.

(b) Konkretna krivična djela koja se navode u optužnici

201. Konkretna krivična djela za koja se optuženi terete u optužnici prikladno je podijeliti u dvije kategorije: a) djela navedena drugdje u Statutu koja dosižu isti stepen težine kao i djela nabrojena u članu 5; b) djela koja nisu navedena drugdje u Statutu koja ne dosižu isti stepen težine kao i drugi zločini nabrojani u članu 5.

(i) Djela navedena drugdje u Statutu

202. Sljedeća djela iz optužnice navedena su drugdje u Statutu i dovoljno su teška da bi ih karakterisao isti stepen težine kao i druge zločine protiv čovječnosti navedene u članu 5. Kao takva, ta djela mogu predstavljati krivično djelo progona, pod uslovom da su počinjena s nužnom diskriminatornom namjerom:

a. Napadi na gradove, gradiće i sela²⁵⁹

²⁵⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, para. 622, kao i u para. 615; u prilog svojim nalazima Pretresno vijeće je pomenulo suđenje u predmetu *Justice* i predmet *Einsatzgruppen*, vidi prvostepenu presudu u predmetu *Kupreškić*, fusnote 895 i 898. Vidi Završni podnesak optužbe, Dodatak V, para. 211. Čini se da se Kordićeva odbrana slaže s tim nalazom, vidi Kordićev završni podnesak, str. 498.

²⁵⁷ Odbrana ovu tvrdnju zasniva na upotrebi veznika "i" u spisku djela za koja se u paragrafu 37 (j) optužnice navodi da čine kampanju progona. Odbrana ne navodi nijedan izvor u prilog toj svojoj tvrdnji. Kordićev završni podnesak, str. 486.

²⁵⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, para. 624.

²⁵⁹ Optužnica, tačke 1 i 2 (Progoni), paragraf 37(a) i 39(a). Pretresno vijeće primjećuje da je tužilaštvo ovo djelo, za razliku od niže pomenutih dijela, ranije već teretilo kao progon u smislu člana 5(h) Statuta. Vidi *Tužilac protiv Tihomira Blaškića*, Druga dopunjena i izmijenjena optužnica, 26. april 1999., tačka 1 Progoni, paragraf 6.1 (rasprostranjen ili sistematski napad na gradove, sela i naselja nastanjena bosanskim Muslimanima...").

203. Ovo djelo pripada istoj grupi kao i “napad, ili bombardovanje, bilo kojim sredstvima, nebranijenih gradova, sela, stambenih objekata ili zgrada”, a to je kršenje zakona i običaja ratovanja, iz člana 3(c) Statuta. Ovo djelo već je, dakle, kriminalizovano u međunarodnom običajnom pravu i, posebno, u Statutu Međunarodnog suda. Nadalje, djelo napada na gradove i sela na diskriminirajućoj osnovi čini činjenični obrazac za većinu drugih djela navedenih kao krivično djelo progona (kao što su ubistvo, zatvaranje, prisilno preseljenje, nečovječna djela, bezobzirno uništavanje imovine širokih razmjera, itd.) Može se, dakle, reći da kombinacija ovog *actus reus* i nužne diskriminatorne *mens rea* predstavlja krivično djelo progona.

b. Kopanje rovova i korištenje talaca i živih štitova²⁶⁰

204. Općenito je prihvaćeno da ova djela predstavljaju tešku povredu Ženevskih konvencija iz 1949., i kao takva su već krivična djela prema međunarodnom običajnom pravu i, konkretno, prema Statutu Međunarodnog suda.²⁶¹ Iz tih i u gornjem paragrafu navedenih razloga Pretresno vijeće smatra da ovo djelo uz prisustvo nužne diskriminatorne namjere doseže isti stepen težine kao i drugi zločini protiv čovječnosti iz člana 5.

c. Bezobzirno razaranje i pljačkanje²⁶²

205. Ovo djelo je slično “bezobzirnomo razaranju gradova, sela ili naselja” i “pljačkanju javne ili privatne imovine”, što predstavlja kršenje zakona i običaja ratovanja, nabrojenih u članu 3(b) i 3(e) Statuta. Ovo djelo je, dakle, već kriminalizovano prema međunarodnom običajnom pravu i, konkretno, prema Statutu Međunarodnog suda. Iz dosadašnje prakse Međunarodnog suda jasno je da uništavanje imovine uz nužnu diskriminatornu namjeru može predstavljati progon.²⁶³ Ako je krajnji cilj progona “uklanjanje tih osoba iz društva u kojem žive zajedno sa počiniocima, ili čak, na kraju, iz čovječanstva kao takvog”,²⁶⁴ rasprostranjeno ili sistematsko, diskriminatorno uništavanje domova i sredstava za život sigurno bi rezultiralo uklanjanjem tih osoba iz društva. U kontekstu opšte kampanje progona, lišavanje pripadnika nekog naroda njihovih kuća i sredstava za život može biti metoda da se izvrši “prinuda, zastrašivanje, teroriziranje i prisilno preseljenje ... civila iz

²⁶⁰ Optužnica, tačke 1 i 2 (Progoni), paragraf 37(h), 37(i), 38(g), 38(h). Tužilac je ova djela već ranije svrstao pod krivično djelo progona u predmetu *Blaškić*. Vidi *Tužilac protiv Tihomira Blaškića*, Druga izmijenjena optužnica, 26. april 1999., tačka 1 (Progoni), paragraf 6.5.

²⁶¹ Statut, članovi 2(e) (“prisiljavanje ratnog zarobljenika ili civila na služenje u snagama neprijateljske sile”) i 2(h) (“uzimanje civila za taoce”).

²⁶² Optužnica, tačke 1 i 2 (Progoni), paragraf 37(j) i 39(i).

²⁶³ Vidi npr. prvostepenu presudu u predmetu *Tadić*, para. 707, 710; prvostepenu presudu u predmetu *Kupreškić*, para 631; prvostepenu presudu u predmetu *Blaškić*, para. 227.

²⁶⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, para 634, citirano uz odobravanje u Završnom podnesku optužbe, Dodatak 5, para. 200, i u Kordićevom završnom podnesku, str. 501.

njihovih domova i sela”. Prema tome, kad je kumulativni efekt²⁶⁵ takvog uništenja imovine iseljenje civila iz njihovih kuća učinjeno na diskriminatornoj osnovi, tada “bezobzirno i opsežno razaranje i/ili pljačkanje nastambi, zgrada, poslovnih objekata, osobne imovine i stoke civila bosanskih Muslimana” može predstavljati krivično djelo progona.

d. Razaranje i nanošenje štete vjerskim i obrazovnim institucijama²⁶⁶

206. Ovo djelo je isto što i “uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji”, što predstavlja kršenje zakona i običaja ratovanja, iz člana 3(d) Statuta. Ovo djelo je, dakle, već kriminalizovano prema međunarodnom običajnom pravu i, konkretno, Statutu Međunarodnog suda. Štaviše, MVS,²⁶⁷ sudska praksa ovog Međunarodnog suda,²⁶⁸ i Izvještaj KMP-a iz 1991.²⁶⁹ istakli su, između ostalih, uništavanje vjerskih objekata kao nedvosmislen primjer progona kao zločina protiv čovječnosti.

207. To djelo, kada se počini s nužnom diskriminatornom namjerom, predstavlja napad na sam vjerski identitet naroda. Kao takav, on je gotovo čista manifestacija pojma “zločina protiv čovječnosti” jer, doista, čitav ljudski rod vrijeđa uništenje jedinstvene religijske kulture i za religiju vezanih kulturnih objekata. Pretresno vijeće stoga smatra da uništavanje i hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim islamskoj religiji i obrazovanju, uz postojanje nužne diskriminatorne namjere, može predstavljati djelo progona.

(ii) Djela koja nisu navedena drugdje u Statutu

208. Sljedeća djela nisu navedena drugdje u Statutu i nisu dovoljno teška da bi bila na istom stepenu težine kao i druga djela nabrojena u članu 5 Statuta.

a. Ohrabrivanje i promicanje mržnje na političkoj i drugim osnovama

209. Pretresno vijeće napominje da je optužnica protiv Darija Kordića prva optužnica u istoriji Međunarodnog suda u kojoj je ovo djelo terećeno kao zločin protiv čovječnosti.²⁷⁰ Pretresno vijeće, međutim, smatra da ovo djelo, onako kako je navedeno u optužnici, ne čini samo po sebi progon

²⁶⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, para. 615, 622. (“Progon se obično koristi kako bi se opisao niz djela, a ne jedno zasebno djelo. Djela progona obično tvore dio politike ili barem prakse koja slijedi određeni obrazac i moraju se posmatrati u svom kontekstu.”)

²⁶⁶ Optužnica, tačke 1 i 2 (Progoni), paragraf 37(k) i 39(j).

²⁶⁷ Nuremberg judgement, str. 248 i 302. *Vidi i Eichmann District Court Judgement*, para. 57.

²⁶⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, 3. mart 2000., para. 227.

²⁶⁹ 1991 ILC Report, str. 268 (progon može postojati i u obliku “sistematskog uništavanja spomenika ili zgrada neke društvene, kulturne ili druge grupe”).

²⁷⁰ Optužnica, tačka 1 (Progoni), paragraf 37(c).

kao zločin protiv čovječnosti. Ono nije drugdje u Statutu Međunarodnog suda navedeno kao krivično djelo i, što je najvažnije, ono ne doseže isti stepen težine kao i druga djela nabrojena u članu 5.²⁷¹ Nadalje, krivična zabrana nije postigla status međunarodnog običajnog prava.²⁷² Stoga bi osuditi optuženog za takvo djelo terećeno kao progon predstavljalo kršenje principa legaliteta.

b. Otpuštanje i smjenjivanje bosanskih Muslimana iz organa vlasti i sl.

210. Kao što je slučaj i s gore navedenim djelom, Pretresno vijeće smatra da ovo djelo, kako je navedeno u Dopunjenoj i izmijenjenoj optužnici,²⁷³ ne predstavlja progon kao zločin protiv čovječnosti jer ne doseže istu razinu težine kao drugi zločini protiv čovječnosti nabrojani u članu 5. Krivična zabrana tog djela čak nije dosegla razinu međunarodnog običajnog prava. Nacionalni vojni sud u predmetu *Einsatzgruppen* navodi sljedeće:

²⁷¹ Pretresno vijeće prihvata da je "direktno i javno poticanje na genocid" krivično djelo po članu 4(3)(c) Statuta, ali djelo za koje se optuženi terete u ovom predmetu u velikoj mjeri je ispod razine tog krivičnog djela.

²⁷² Krivično gonjenje djela govora koja ne dosežu razinu poticanja ima slabu podršku u međunarodnoj sudskoj praksi. U predmetu *Streicher* Međunarodni vojni sud je optuženog proglasio krivim za progon jer je "poticao njemački narod na aktivan progon". MVS je zaključio da su njegova djela (objavljivanje ekstremno antisemitskog časopisa) predstavljala "poticanje na ubistvo i progon". (Predmet *Streicher*, Nuremberg Judgement, str. 302-304). Slično kao u prvostepenoj presudi u predmetu *Akayesu* (para. 672-675), MKSR je presudio da je optuženi kriv za direktno i javno poticanje na počinjenje genocida iz člana 2(3)(c) Statuta MKSR-a. Nadalje, jedino djelo govora koje je izričito kriminalizovano po statutu Međunarodnog vojnog suda, Zakonu br. 10 Kontrolnog savjeta, Statutu MKSJ-a, MKSR-a i MKS-a, jeste direktno i javno poticanje na počinjenje genocida.

Oštre opreke u konvencionom pravu u odnosu na to područje pokazuju da se takav govor ne mora nužno smatrati krivičnim djelom prema međunarodnom običajnom pravu. U Međunarodnoj konvenciji o eliminaciji svih vrsta rasne diskriminacije, na primjer, stoji da strane obuhvaćene konvencijom "moraju proglasiti krivičnim djelom kažnjivim po zakonu svako širenje ideja koje se temelje na rasnoj superiornosti ili mržnji i poticanje na rasnu diskriminaciju." Član 20 MPGPP-a (Zabrana ratne propagande) određuje "(1) da se svaka ratna propaganda mora zabraniti zakonom, (2) da se svako zagovaranje nacionalne, rasne ili religijske mržnje koje predstavlja poticanje na diskriminaciju, sukob ili nasilje mora zabraniti zakonom." Mada je prema prvobitnom nacrtu člana 20 poticanje na rasnu mržnju krivično djelo, po njegovoj konačnoj formulaciji ono se mora samo zabraniti zakonom, ali ne krivičnim zakonom. *Vidi* Manfred Nowak, Pakt Ujedinjenih nacija o građanskim i političkim pravima (1993.), na 361. Veliki broj država je priložio ograde ili izjave o tumačenju tih odredbi.

Široki spektar pravnih pristupa zaštititi i zabraniti "ohrabrivanja, poticanja ili širenja mržnje, nepovjerenja i nesuglasica na političkom, rasnom, nacionalnom ili vjerskom osnovu, propagandom, govorima ili na drugi način" takođe pokazuje da nema međunarodnog konsenzusa o kriminalizaciji tog djela na razini međunarodnog običajnog prava. Njemačka i Kanada su na suprotnim stranama tog spektruma, mada u mnogim drugim zemljama, uključujući bivšu Jugoslaviju i Sjedinjene Države, postoji neki vid regulacije govora kojim se širi mržnja. *Vidi npr.* Ustav Južnoafričke Republike (1996.), član 16(c) (koji isključuje "zagovaranje mržnje koja je zasnovana na rasi, naciji, polu ili religiji, i koja predstavlja poticanje da se nanese šteta"), Krivični zakon Kanade, stav 319(2) (koji zabranjuje iznošenje tvrdnji koje svjesno šire mržnju protiv određenih grupa koje se razlikuju bojom, rasom, religijom ili nacionalnošću) i Krivični zakon Francuske, član 32 ("Oni koji putem neke publikacije ili na bilo koji drugi način izazivaju diskriminaciju, mržnju ili nasilje prema nekoj osobi ili grupi osoba zbog njihovog porijekla ili njihovog pripadanja ili nepripadanja nekoj etničkoj grupi, narodu, rasi ili religiji biće kažnjeni zatvorskom kaznom od godinu dana i novčanom kaznom"). Član 133 Saveznog krivičnog zakona Jugoslavije zabranjuje objavljivanje informacija koje bi mogle "narušiti bratstvo i jedinstvo, i ravnopravnost naroda". Prema njemačkom krivičnom zakonu kažnjavaju se oni koji potiču na mržnju, na nasilje ili na proizvoljna djela protiv nekih grupa stanovništva, ili vrijeđaju, zlonamjerno degradiraju, ili kleveću dio stanovništva, na način za koji je vjerovatno da će uznemiriti javni red i mir. (*StGB*, §130). Sjedinjene Države pak predstavljaju iznimku u opsegu garancija slobode govora. Govor koji širi mržnju zaštićen je u ustavnom režimu Sjedinjenih Država pod uslovom da ne doseže razinu "poticanja", što je vrlo visok prag u američkoj sudskoj praksi. *Vidi Ustav Sjedinjenih Država*, 1. amandman.

²⁷³ Optužnica, tačka I (progoni), paragraf 37(e) (za ovo djelo tereti se samo Dario Kordić).

Ne govorimo o lokalizovanim izljevima mržnje niti o sitničavoj diskriminaciji kakva, nažalost, postoji u svim civilizovanim državama. Kada progon dosegne razinu opštedržavnih kampanja kojima je cilj da velikim grupama ljudi učine život nepodnošljivim ili da se one istrijebe, zakon ne smije šutjeti.²⁷⁴

Ovo djelo moralo bi imati razinu krajnje raširene prakse da bi se svrstalo u okvire nirnberške sudske prakse, u kojoj je ekonomska diskriminacija uglavnom dosegala razinu zakonskih dekreta kojima su se svi Židovi otpuštali s posla i kojima su se nametale goleme kolektivne novčane kazne. U obliku u kojem je navedeno, ovo djelo ne zadovoljava te uslove.

2. Mens Rea

211. Nijedna od strana ne osporava da se element svijesti krivičnog djela progona sastoji u djelovanju s diskriminatornom namjerom na političkoj, rasnoj i religijskoj osnovi, kako se navodi u Statutu. To je u skladu s nalazom u presudi u predmetu *Tadić* da je diskriminatorna namjera "neophodni pravni sastojak krivičnog djela samo u vezi s onim zločinima za koje se to izričito zahtijeva, tj. za član 5(h), koji se odnosi na razne vrste progona".²⁷⁵ Ono o čemu Pretresno vijeće mora odlučiti jeste da li su optuženi morali imati konkretnu namjeru da propagiraju politiku progona i dijeliti diskriminatornu namjeru koja je u osnovi takve politike ili je dovoljno da se pokaže da je optuženi imao objektivno znanje da njegova djela čine dio rasprostranjenog ili sistematskog napada koji je izvršen na diskriminatornoj osnovi. Određivanje odgovarajuće *mens rea* za krivično djelo progona složen je zadatak. Općenito, da bi se odredilo da li je optuženi posjedovao nužnu *mens rea* za druge zločine protiv čovječnosti potrebno je provesti postupak u dva koraka. Prije svega, mora se pokazati da je optuženi imao potrebnu konkretnu namjeru da počini djelo u osnovi (na primjer ubistvo, istrebljenje ili mučenje). Zatim, ako treba pokazati da to djelo povlači dodatnu, i to krivičnu, odgovornost kao djelo protiv čovječnosti, optuženi je morao posjedovati i *mens rea* nužnu za zločine protiv čovječnosti, koja je opisana kao znanje o kontekstu rasprostranjenog ili sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva.

212. Za zločin progona potrebna je posebna namjera, uz konkretnu namjeru (da se počini djelo i izazovu posljedice) i opštu namjeru (objektivno znanje optuženog o kontekstu u kojemu je djelovao). Ta namjera - diskriminatorna namjera - jeste ono što krivično djelo progona čini posebnim u odnosu na druge zločine protiv čovječnosti iz člana 5. Kako je naglasilo Pretresno vijeće u predmetu *Blaškić*, krivično djelo progona "zadobiva svoju specifičnost" kroz svoju posebnu, diskriminatornu *mens rea*: "Upravo ta posebna namjera da se naškodi ljudskoj osobi kao pripadniku određene zajednice ili grupe i daje tom krivičnom djelu njegov vlastiti karakter i težinu,

²⁷⁴ Predmet *Einsatzgruppen*, IMT, sv. IV, str. 49.

²⁷⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, para 305.

više nego što to čine sredstva korištena da se taj cilj postigne."²⁷⁶ Uslov postojanja diskriminatorne namjere za krivično djelo progona razlikuje se, dakle, od opštijeg stepena namjere koji se traži za druge zločine protiv čovječnosti prema članu 5, u kojim je dovoljno znanje o kontekstu rasprostranjenog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo.²⁷⁷

213. I u prvostepenoj presudi u predmetu *Kupreškić* navodi se da je za progon nužan viši stepen *mens rea*: "za progon je potreban veći prag *mens rea* nego za obične zločine protiv čovječnosti, ali manji nego za genocid".²⁷⁸ Mada je Pretresno vijeće u predmetu *Kupreškić* primijetilo da nije neophodno pokazati da je optuženi učestvovao u kreiranju diskriminirajuće politike ili prakse nekog organa vlasti,²⁷⁹ Pretresno vijeće je ustrajalo u tome da je "bitna [...] namjera da se izvrši diskriminacija".²⁸⁰

214. Optužba i odbrana slažu se s načinom na koji je u predmetu *Kupreškić* formulisana nužna namjera kod progona: nužno je da su djela optuženog bila "izdvajanje određenih pojedinaca i napad na njih na diskriminatornim osnovama", s ciljem "uklanjanj[a] tih osoba iz društva u kojem žive zajedno sa počiniocima, ili čak, na kraju, iz čovječanstva kao takvog".²⁸¹

215. Kordićeva odbrana, međutim, naglašava da tužilac mora dokazati konkretnu diskriminatornu namjeru za svakog optuženog. Odbrana nadalje tvrdi da zločinačka namjera ne može optuženom biti pripisana samo na osnovi toga što je pokazano da je bio učesnik inkriminisanog zločinačkog poduhvata ili s njim povezan.²⁸² Kako navodi generalni sekretar,

Postavlja se pitanje... da li se pravna osoba, kao što je udruženje ili organizacija, kao takva može smatrati zločinačkom i da li njeni članovi, samo iz tog razloga, trebaju biti podvrgnuti nadležnosti Međunarodnog suda. Generalni sekretar smatra da takvo poimanje ne bi trebalo važiti kad je u pitanju Međunarodni sud. Krivična djela navedena u ovom statutu vrše fizičke osobe; te osobe bile bi podložne nadležnosti Međunarodnog suda neovisno o njihovoj pripadnosti grupi.²⁸³

Po mišljenju odbrane, teza optužbe temelji se na pretpostavci da, ako Pretresno vijeće utvrdi da su u srednjoj Bosni institucije bosanskih Hrvata djelovale kao "zločinačka" udruženja i ako, nadalje, utvrdi da je optuženi (naročito Dario Kordić) bio istaknut član jedne ili više tih organizacija,

²⁷⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 235 (naglasak dodat; fusnota izostavljena).

²⁷⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 244. *Vidi i* para. 260, u kojem se izričito isključuje konkretna *mens rea* za krivično djelo progona iz drugih zločina protiv čovječnosti, koji "ne moraju nužno biti počinjeni sa smišljenom namjerom da se naškodi nekom civilnom stanovništvu koje je identificirano na osnovu svojih specifičnih karakteristika".

²⁷⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, para. 636.

²⁷⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, para. 625., *citirajući iz Streicher*, IMT Judgement, str. 302 (kao izdavač antisemitskog časopisa Streicher je "inficirao um Nijemaca virusom antisemitizma i podsticao njemački narod na aktivni progon", mada Streicher nije imao službenu funkciju u vlasti.)

²⁸⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, para. 636 (naglasak dodat).

²⁸¹ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, para. 634 (naglasak dodat). Kordićev završni podnesak, para. 200. i Kordićev završni podnesak, str. 502.

²⁸² Kordićev pretpretresni podnesak, sv. II, para. 131. Kordićev završni podnesak, str. 503-505.

optužba ne mora dokazivati da je Dario Kordić posjedovao nužnu diskriminatornu namjeru kad je počinio djela progona za koja ga se tereti.²⁸⁴ Zato odbrana predlaže da Pretresno vijeće usvoji sljedeću formulaciju diskriminatorne *mens rea*: “želja da se neka određena grupa liši njenih temeljnih prava prema međunarodnom običajnom ili ugovornom pravu da bi se osobe iz te grupe uklonile iz društva u kojem žive ili čak iz samog čovječanstva”.²⁸⁵

216. Optužba pak, mada prihvata da "diskriminatorna osnova predstavlja specifičniji standard stanja svijesti od onoga koji je potreban za druge zločine protiv čovječnosti nabrojene u članu 5",²⁸⁶ ne prihvata i koncept da nužna *mens rea* za progon odgovara uslovu postojanja konkretne namjere. Optužba smatra da je dovoljno da je optuženi posjedovao znanje o diskriminatornoj osnovi na kojoj se temelji rasprostranjeni ili sistematski napad protiv civilnog stanovništva. Takvo znanje ne odnosi se na subjektivne motive počinioca nego na njegovo objektivno znanje o tome da se takva djela uklapaju u rasprostranjeni ili sistematski napad na civilno stanovništvo na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi.²⁸⁷

217. Pretresno vijeće smatra da bi se usvajanjem formulacije nužne *mens rea* kakvu predlaže optužba dokinula razlika između progona i drugih navedenih zločina protiv čovječnosti. Takav bi pristup takođe razvodnio težinu progona kao zločina protiv čovječnosti, čime bi se otežalo donošenje principijelne odluke pri odmjeravanju kazne. S obzirom na činjenicu da se *actus reus* progona preklapa sa *actus reus* drugih zločina iz člana 5, sva razlika između to dvoje počiva u *mens rea*. Ipak, unatoč tome što prihvata strožu definiciju nužne namjere, optužba u osnovi usvaja *mens rea* kakav je Međunarodni sud formulisao za zločine protiv čovječnosti općenito ("objektivno znanje da takva se djela uklapaju u rasprostranjen ili sistematski napad na civilno stanovništvo"), pri čemu naprosto dodaje uslov da optuženi mora posjedovati objektivno znanje da je napad izvršen "na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi". Takav pristup ne obuhvata nužni viši stepen *mens rea* koji opravdava veću težinu krivične odgovornosti za krivično djelo progona, nego naprosto zahtijeva da su optuženi znali još nešto.

218. U praksi je teško zamislivo da bi optuženi mogao nekako imati objektivno znanje o tome da su njegova djela počinjena u kontekstu rasprostranjenog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo, a da pri tome nije svjestan osnove (rasne, vjerske ili političke) na kojoj je proveden taj napad. To bi bilo ekvivalentno tvrdnji da je optuženom morao biti potpuno nepoznat rasni, vjerski ili politički identitet žrtve da bi izbjegao optužbu za progon. Na taj način gubi se svaka distinkcija

²⁸³ Izvještaj generalnog sekretara, para. 51.

²⁸⁴ Kordićev završni podnesak, str. 504.

²⁸⁵ Kordićev završni podnesak, str. 501.

²⁸⁶ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5. para. 198.

²⁸⁷ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5. para. 198.

između progona i drugih zločina protiv čovječnosti (kao i, uostalom, između progona i svakog drugog krivičnog djela u nadležnosti ovog Međunarodnog suda).

219. Proširenje pojma *mens rea* jednostavan je, ali opasan pristup. Pretresno vijeće mora imati na umu da se nadležnost Međunarodnog suda proteže samo na "fizičke osobe"²⁸⁸ i da se samo krivična djela tih osoba mogu krivično goniti. Preširoko shvatanje pojma *mens rea* dovelo bi do pripisivanja krivične odgovornosti osobama za nešto što zapravo predstavlja krivnju zbog udruživanja, što bi bilo u suprotnosti s principima na kojima je utemeljen ovaj Međunarodni sud.

220. Pretresno vijeće stoga smatra da je optuženi, da bi posjedovao povišen stepen *mens rea* nužan za zločin progona, morao dijeliti cilj diskriminatorne politike: "uklanjanje tih osoba iz društva u kojem žive zajedno sa počiniocima, ili čak, na kraju, iz čovječanstva kao takvog".²⁸⁹

B. Hotimično lišavanje života i ubistvo

221. Dario Kordić i Mario Čerkez u optužnici se terete za lišavanje života iz člana 2 Statuta ("hotimično lišavanje života", tačke 8 i 15), iz člana 3 Statuta ("ubistvo", tačke 9 i 16) i iz člana 5 Statuta ("ubistvo" tačke 7 i 14). Pretresno vijeće sada će razmotriti elemente tih zločina.

1. Hotimično lišavanje života

(a) Argumenti strana

222. Optužba svoju argumentaciju započinje tvrdnjom da su specifični elementi hotimičnog lišavanja života iz člana 2 isti kao i elementi ubistva iz članova 3 i 5 te da će se stoga njene tvrdnje odnositi jednako na oba krivična djela.²⁹⁰

223. Optužba navodi da krivično djelo hotimičnog lišavanja života sadrži sljedeće elemente: i) smrt žrtve, ii) da je postupanje ili propust optuženog bilo bitan uzrok smrti, iii) da je optuženi namjeravao da ubije ili da nanese ozbiljne povrede uz bezobzirno nepoštivanje ljudskog života.²⁹¹ Optužba tvrdi da se nužna namjera može izvesti iz okolnosti, koje uključuju mogućnost da se predvidi smrt kao posljedica djelovanja optuženog.²⁹²

224. Kordićeva odbrana tvrdi da krivično djelo hotimičnog lišavanja života sadrži sljedeća četiri elementa: i) smrt žrtve, ii) počinjenje protivpravnog djela od strane optuženog čime je direktno

²⁸⁸ Statut, član 6.

²⁸⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, para. 634.

²⁹⁰ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 22.

²⁹¹ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 23.

²⁹² Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 26.

prouzrokovana smrt žrtve, iii) da je optuženi namjeravao da poduzme radnje koje su dovele do smrti žrtve i iv) da je optuženi namjeravao da ubije žrtvu (što uključuje da optuženi zna, s gotovo potpunom sigurnošću, da će njegovo djelovanje dovesti do smrti žrtve).²⁹³

225. U pogledu *mens rea* odbrana tvrdi da termin "hotimično" implicira stroži uslov, to jest da se mora pokazati da je počinitelj posjedovao direktnu namjeru (pri čemu osoba namjerava da se ostvare posljedice njenog djelovanja) i znanje (pri čemu osoba zna da će njeno djelovanje gotovo sigurno dovesti do određenog ishoda).²⁹⁴

226. Odbrana, dakle, osporava tvrdnju optužbe da se uslov namjere može zadovoljiti time što je počinitelj djelovao bezobzirno i ne obazirući se na vjerovatnoću da će njegovo djelovanje dovesti do smrti žrtve.²⁹⁵ Ona tvrdi da hotimični karakter djela "podrazumijeva da optuženi prihvata vjerovatnoću da će njegovo djelovanje dovesti do smrti žrtve, a ne da se na nju naprosto ne obazire".²⁹⁶

227. Osim toga, odbrana smatra da optužba mora pokazati da je optuženi namjeravao da ubije. Nije dovoljno pokazati da je optuženi djelovao u namjeri da izazove teške tjelesne povrede.²⁹⁷

228. Čerkezova odbrana nije se posebno izjasnila u pogledu zakonskih elemenata ovog krivičnog djela, ali Pretresno vijeće uzima na znanje njeno pridruživanje Kordićevom završnom podnesku.²⁹⁸

(b) Diskusija

229. Pretresno vijeće u predmetu *Čelebići* bilo je prvo koje je utvrdilo elemente krivičnog djela hotimičnog lišavanja života iz člana 2(a) Statuta.²⁹⁹ Taj nalaz usvojilo je Pretresno vijeće u predmetu *Blaškić*.³⁰⁰ Ovo vijeće ne vidi razloga da se u pogledu tog pitanja udalji od nalaza pretresnih vijeća u predmetima *Čelebići* i *Tadić*. Prema tome, Pretresno vijeće zaključuje da je, kad se radi o krivičnom djelu hotimičnog lišavanja života, *actus reus* - fizička radnja nužna za krivično djelo – usmrćenje žrtve kao rezultat postupanja ili propusta optuženog.³⁰¹ S tim u vezi Vijeće primjećuje da postupanje optuženog mora biti bitan uzrok smrti žrtve, koja mora biti "zaštićena

²⁹³ Kordićev pretpretresni podnesak, sv. 2, para. 33.

²⁹⁴ Kordićev pretpretresni podnesak, sv. 2, para. 36.

²⁹⁵ Kordićev pretpretresni podnesak, sv. 2, para. 37.

²⁹⁶ Kordićev pretpretresni podnesak, sv. 2, para. 37.

²⁹⁷ Kordićev pretpretresni podnesak, sv. 2, para. 38.

²⁹⁸ Čerkežov završni podnesak, str. 4.

²⁹⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 420-439.

³⁰⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 153.

³⁰¹ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 424, Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 153.

osoba".³⁰² Da bi se zadovoljio uslov *mens rea* za hotimično lišavanje života, mora se pokazati da je optuženi imao namjeru da ubije, ili da nanese tešku tjelesnu povredu uz bezobzirnú nebrigu za ljudski život.³⁰³

2. Ubistvo (član 3)

(a) Argumenti strana

230. Optužba navodi da krivično djelo ubistva uključuje sljedeće elemente:³⁰⁴ 1) da su djela ili propusti uzrokovali smrt žrtve; 2) da su ta djela ili propusti počinjeni hotimično; 3) da žrtve djela ili propusta nisu imale aktivnu ulogu u sukobu prema zajedničkom članu 3 Ženevskih konvencija; 4) da je postojao neksus između djela ili propusta i oružanog sukoba; 5) da optuženi snosi individualnu krivičnu odgovornost za razaranje ili pustošenje prema članu 7(1) ili 7(3).

231. Kordić navodi da "elementi 'ubistva' iz člana 3 trebaju biti isti kao i za 'hotimično lišavanje života' iz člana 2".³⁰⁵

232. U Završnom podnesku optužbe navodi se sljedeće:

Krivično djelo ubistva, kako je navedeno u Izmijenjenoj i dopunjenoj optužnici, krši jedno od osnovnih pravila međunarodnog humanitarnog prava, koje je slično zaštitnom mehanizmu protiv hotimičnog lišavanja života, zabranjenog u svakoj odredbi o teškim povredama Ženevskih konvencija.³⁰⁶

233. Ponovivši elemente 1, 4 i 5 ovog krivičnog djela, koje je navela u svom pretpretresnom podnesku, optužba nadalje tvrdi da "djelo u osnovi, hotimično lišavanje života iz člana 2, i krivično djelo ubistva opisano zajedničkim članom 3 i članom 5 Statuta, s izuzetkom u pogledu jurisdikcionih uslova za svako od njih, zahtijevaju isti *actus reus* i *mens rea*",³⁰⁷ pozivajući se na tvrdnju u Prvostepenoj presudi u predmetu *Čelebići* da se "ne može ... povući crta između 'hotimičnog lišavanja života' i 'ubistva' koja bi uticala na njihov sadržaj".³⁰⁸

³⁰² Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 424. U vezi sa uslovom da žrtva mora biti zaštićena osoba, *vidi* raniju raspravu u ovoj presudi.

³⁰³ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 439.

³⁰⁴ Pretpretresni podnesak optužbe, str. 46-47.

³⁰⁵ Kordićev pretpretresni podnesak, para. 74.

³⁰⁶ Završni podnesak optužbe, para. 94.

³⁰⁷ Pretpretresni podnesak optužbe, para 120.

³⁰⁸ Završni podnesak optužbe, para. 120. *Vidi i* prvostepenu presudu u predmetu *Čelebići*, para. 422.

(b) Diskusija

Slijedeći nalaze pretresnih vijeća u predmetima *Čelebići* i *Blaškić*,³⁰⁹ Pretresno vijeće smatra da su elementi krivičnog djela "ubistva" iz člana 3 Statuta slični elementima "hotimičnog lišavanja života" iz člana 2 Statuta, s tom razlikom što prema članu 3 Statuta krivično djelo ne mora biti usmjereno protiv "zaštićene osobe" nego protiv osobe "koja nije aktivno učestvovala u sukobu".³¹⁰

3. Ubistvo (član 5)(a) Argumenti strana

234. Optužba se slaže s Pretresnim vijećem u predmetu *Čelebići* da je za *actus reus* ubistva nužna smrt žrtve. Rezultat djela ili propusta optuženog mora biti "bitan uzrok" smrti žrtve.³¹¹ Optužba tvrdi da bi *mens rea* za ubistvo iz člana 5 trebalo tumačiti na način da pokriva djela kojima je optuženi namjeravao da ubije ili da nanese teške povrede uz bezobzirnu nebrigu za ljudski život ili pri kojima je svojevrijem preuzeo rizik smrtnog ishoda.³¹² Odbrana tvrdi da propust ne može predstavljati *actus reus* za ubistvo i da je djelo optuženog moralo "direktno" uzrokovati smrt žrtve.³¹³

(b) Diskusija

235. Mada je u sudskoj praksi Međunarodnog suda bilo neslaganja u pogledu značenja koje valja pripisati nepodudarnosti između upotrebe riječi "ubistvo" u engleskom tekstu Statuta i upotrebe riječi "*assassinat*" u francuskom tekstu, sada je riješeno da predumišljaj nije nužan.³¹⁴ U skorije vrijeme, pretresno vijeće u predmetu *Blaškić* smatralo je da "za zločin protiv čovječnosti djelo počinjeno u osnovi, odnosno potkvalifikacija, ovdje treba biti *meurtre* a ne *assassinat*".³¹⁵

³⁰⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 422 i 437-439, prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 181.

³¹⁰ *Vidi* zajednički član 3 Ženevskih konvencija i raspravu o članu 3 Statuta u ovoj presudi.

³¹¹ Završni podnesak optužbe, para. 195, gdje se citira prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 424.

³¹² Završni podnesak optužbe, para. 195.

³¹³ Kordićev pretpretresni podnesak, str. 10.

³¹⁴ *Vidi* u sudskoj praksi MKSR-a, prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, para. 587-589; prvostepena presuda u predmetu *Kayishema/Ruzindana*, para. 137-138; *Tužilac protiv Georgesa Andersona Nderubumwe Rutagande*, predmet br. ICTR-96-3, Presuda, 6. decembar 1999., para. 79; *Tužilac protiv Alfreda Museme*, predmet br. ICTR-96-13, Presuda, 27. januar 2000., para. 244. U sudskoj praksi MKSJ-a, *Tužilac protiv Gorana Jelisića*, predmet br. IT-95-10-T, Presuda, 14. decembar 1999. (u daljnjem tekstu: prvostepena presuda u predmetu *Jelisić*), para. 51; prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 216. Mada je pretresno vijeće u predmetu *Kupreškić* ubistvo definisalo kao "namjerno ubijanje [...] sa predumišljajem", ono u svojim činjeničnim nalazima nije pomenulo potonji element, para. 818.

³¹⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 216.

236. Konstitutivni elementi ubistva ne čine se kontroverzima.³¹⁶ Da bi optužena osoba bila proglašena krivom, valja dokazati sljedeće elemente:

- smrt žrtve;
- da je smrt rezultat djela ili propusta optuženog ili njemu podređene osobe;
- da je optuženi, ili njegov podređeni, namjeravao da ubije žrtvu ili da joj nanese teške tjelesne povrede ili ozbiljne ozljede pri čemu je u razumnoj mjeri znao da će napad rezultirati smrću.³¹⁷

Ovi elementi slični su onima koji se traže za hotimično lišavanje života iz člana 2 i ubistvo iz člana 3 Statuta, uz tu razliku što "ubistvo", da bi se okarakterisalo kao zločin protiv čovječnosti, mora biti počinjeno kao dio rasprostranjenog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo.³¹⁸

C. Krivična djela zlostavljanja

237. Dario Kordić i Mario Čerkez terete se da su nanijeli teške tjelesne povrede bosanskim Muslimanima u nizu gradova i sela navedenih u optužnici. Za ta djela se terete po članu 2 Statuta, (za "hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela i zdravlja" u tački 11 za Darija Kordića i u tački 18 za Marija Čerkeza, i za "nečovječno postupanje" u tački 12 za Darija Kordića i u tački 19 za Marija Čerkeza) po članu 3 Statuta, (za "nasilje protiv života i osobe" u tački 13 za Darija Kordića i u tački 20 za Marija Čerkeza), i na kraju prema članu 5 (za "nehumana djela" u tački 10 za Darija Kordića i u tački 17 za Marija Čerkeza).³¹⁹ Nadalje se navodi da su Dario Kordić i Mario Čerkez učestvovali u nečovječnom i/ili okrutnom postupanju prema zatočenicima, zbog čega se terete prema članu 2 Statuta za "nečovječno postupanje" (u tačkama 23 odnosno 31) i prema članu 3 Statuta za "okrutno postupanje" (u tačkama 24 odnosno 32).³²⁰ I konačno, za Darija Kordića i Marija Čerkeza navodi se da su učestvovali u korištenju bosanskih Muslimana za živi štit, zbog čega su optuženi po članu 2 Statuta za "nečovječno postupanje" (u tačkama 27 odnosno 35) i

³¹⁶ Prvostepene presude u predmetima *Kupreškić* i *Blaškić* i jedna i druga se pozivaju na stajalište Komisije za međunarodno pravo koje glasi: "Ubistvo je zločin koji je jasno shvaćen i dobro definisan u nacionalnom pravu svake države. To je zabranjeno djelo ne traži nikakva dodatna objašnjenja." Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, para. 560 i prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para 217.

³¹⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, para 560-561; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para 217; Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, para. 589.

³¹⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para 439. Što se tiče opštih uslova za primjenu člana 5 Statuta, *vidi* raspravu gore.

³¹⁹ Optužnica, para. 42-43.

³²⁰ Optužnica, para. 44-45 i 50-51.

po članu 3 Statuta za "okrutno postupanje" (u tačkama 28 odnosno 36).³²¹ Pretresno vijeće će sada razmotriti elemente tih krivičnih djela.

1. Hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja (član 2)

(a) Argumenti strana

238. Optužba navodi da je, da bi se dokazalo krivično djelo hotimičnog nanošenja velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja, potrebno da se dokažu "hotimična djela ili propusti koji uzrokuju bilo (a) veliku patnju bilo (b) tešku povredu tijela ili zdravlja, uključujući psihičko zdravlje".³²² Tražena *mens rea* je zadovoljena, tvrdi se, kad je djelo smišljeno; ne postoji dodatni uslov da djelo mora biti počinjeno s posebnom namjerom ili zabranjenom svrhom.³²³

239. Optužba se slaže s nalazom Pretresnog vijeća u predmetu *Čelebići* da krivično djelo hotimičnog nanošenja velike patnje obuhvata više od same tjelesne patnje i da može uključivati i duševnu patnju.³²⁴ Optužba nadalje tvrdi da uslov da povreda bude teška znači da ona samo mora prevazići razinu "povrede koja nije laka i zanemarljiva".³²⁵

240. Kordićeva odbrana smatra da je, kao i krivično djelo nečovječnog postupanja, krivično djelo hotimičnog nanošenja velikih patnji krajnje teško definisati,³²⁶ ali da ga, u mjeri u kojoj se može definisati, čine sljedeći elementi: (i) da je žrtva doživjela tešku povredu tijela ili zdravlja, (ii) da je optuženi počinio protivpravno djelo koje je direktno uzrokovalo tešku povredu žrtve, (iii) da je optuženi namjeravao da izvrši postupanje koje je prouzrokovalo tešku povredu žrtve i da je namjeravao da žrtvi nanese tešku povredu te (iv) da nije imao opravdanja.³²⁷

241. Prema tumačenju koje zagovara Kordićeva odbrana, izraz "velike patnje" zahtijeva pokazivanje provjerljive onesposobljenosti. Nadalje, tvrdi da traženi uslov *mens rea* nije zadovoljen time što je pokazan grubi nehat; optuženi je morao namjeravati da svojim smišljenim djelovanjem prouzrokuje veliku patnju ili tešku povredu.³²⁸ Konačno, odbrana tvrdi da je optužba ta koja mora pokazati da djela koja su prouzrokovala veliku patnju ili tešku povredu nisu bila nužna.³²⁹

³²¹ Optužnica, para. 49 i 54.

³²² Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 37.

³²³ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 39.

³²⁴ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 40.

³²⁵ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 41.

³²⁶ Kordićev pretpretresni podnesak, sv. II, para. 49.

³²⁷ Kordićev pretpretresni podnesak, sv. II, para. 50.

³²⁸ Kordićev pretpretresni podnesak, sv. II, para. 51 i 52.

³²⁹ Kordićev pretpretresni podnesak, sv. II, para. 53.

242. Čerkezova odbrana tvrdi da se postojanje teške povrede ne može, u svrhu ove inkriminacije, dokazati bez medicinske dokumentacije ili barem detaljnog opisa ozljeda ranjene osobe.³³⁰

(b) Diskusija

243. Ovo krivično djelo, iz člana 2(c) Statuta, pripada u grupu krivičnih djela nečovječnog postupanja. U Komentaru MKCK-a Ženevske konvencije IV o tom krivičnom djelu se kaže sljedeće:

Hotimično nanošenje velikih patnji: - Odnosi se na patnju koja se nanosi a da ne postoji predviđena svrha zbog koje se provodi mučenje ili biološki eksperimenti. Ona se dakle nanosi kao kazna, iz osвете ili zbog nekog drugog razloga, možda i iz čistog sadizma. S obzirom na činjenicu da se čini da patnja u ovom slučaju, sudeći prema sljedećoj rečenici, ne implicira povredu tijela ili zdravlja, može se postaviti pitanje nije li to posebno krivično djelo kojim se nisu bavila nacionalna zakonodavstva. Budući da se u Konvencijama ne specifikuje da se misli samo na tjelesnu patnju, sasvim je legitimno tvrditi da se ta patnja odnosi i na duševnu patnju.

Teške povrede tijela ili zdravlja: - Ovaj pojam se obično susreće u krivičnim zakonima, koji obično kao kriterij za težinu uzimaju vremenski period tokom kojeg je žrtva nesposobna za rad.³³¹

244. Tumačeći ovaj komentar Pretresno vijeće se slaže s nalazom Pretresnog vijeća u predmetu *Čelebići* koje je, između ostalog, smatralo da ovaj zločin, osim tjelesne, obuhvata i duševnu patnju. Nadalje, Pretresno vijeće u predmetu *Čelebići* smatralo je da izrazi "velika" i "teška" koji kvalifikuju izraze "patnja" i "povreda" ne traže više od nalaza da određeno djelo zlostavljanja, da bi se svrstalo u sferu ovog zločina, mora prouzrokovati patnju ili povredu tražene razine ozbiljnosti.³³²

245. Prema tome, Pretresno vijeće smatra da krivično djelo hotimičnog nanošenja velikih patnji i teških povreda tijela ili zdravlja predstavlja namjerno djelo koje uzrokuje tešku duševnu ili tjelesnu patnju ili povredu, pod uslovom da se može dokazati tražena razina patnje ili povrede. Ovaj zločin se od krivičnog djela nečovječnog postupanja razlikuje po tome što traži pokazivanje teške psihičke ili tjelesne povrede. Stoga se djela u kojima se šteta koju uzrokuju odnosi samo na dostojanstvo neke osobe ne svrstavaju pod ovo krivično djelo. Pod uslovom da djela koja uzrokuju povrede navedene u optužnici odgovaraju uslovima koje je izložilo Pretresno vijeće, ona se mogu okarakterisati kao krivična djela hotimičnog nanošenja velikih patnji. Što se tiče krivičnih djela terećenih po članu 2 Statuta, za njih postoji daljnji uslov da je djelo moralo biti usmjereno protiv "zaštićene osobe".

³³⁰ Čerkezov završni podnesak, str. 49.

³³¹ ICRC Commentary (GC IV), str. 599.

³³² Prvostepena preduda u predmetu *Čelebići*, para. 510.

2. Nečovječno postupanje (član 2)(a) Argumenti strana

246. Optužba tvrdi da su specifični elementi krivičnog djela nečovječnog postupanja (i) nanošenje teške duševne ili tjelesne patnje ili povrede, ili težak nasrtaj na dostojanstvo i (ii) optuženi je morao namjeravati da protivpravno nanese takvu patnju ili da napadne dostojanstvo osobe.³³³

247. Teza optužbe jeste da je opseg ovog krivičnog djela pravilno ustanovljen u presudi u predmetu *Čelebići*, odnosno da žrtva nije morala pretrpjeti tjelesnu povredu ili povredu zdravlja da bi se prema Ženevskim konvencijama djelo okarakterisalo kao nečovječno postupanje.³³⁴ Taj zločin, tvrdi se, obuhvata i neprimjerene životne uslove zatočenika.³³⁵

248. Optužba se slaže sa tvrdnjom iz presuda *Čelebići* i *Blaškić* da je "u konačnici, odlučivanje o tome da li neko djelo predstavlja nečovječno postupanje činjenično pitanje pri čijem razmatranju treba imati na umu sve okolnosti predmeta".³³⁶

249. Što se tiče elementa *mens rea*, optužba smatra da je on zadovoljen kad je djelo počinjeno namjerno. Ona tvrdi da nema dodatnog uslova da je djelo, ili propust, moralo biti počinjeno sa konkretnom namjerom da se nanese patnja ili da se napadne dostojanstvo osobe.³³⁷

250. Kordićeva odbrana se slaže s Pretresnim vijećem u predmetu *Čelebići* u pogledu nalaza da i "nečovječno postupanje" iz člana 2 Statuta, "okrutno postupanje" iz člana 3 Statuta i "nehumana djela" iz člana 5 Statuta predstavljaju isto krivično djelo.³³⁸ Odbrana, međutim, tvrdi da nijedno od tih krivičnih djela nije u dovoljnoj mjeri definisano u međunarodnom pravu da bi zahtijevalo gonjenje, a da se pri tome ne krši princip legaliteta.³³⁹

251. Kordićeva odbrana prihvata da je Evropski sud jedino tijelo koje je formulisalo definiciju krivičnog djela nečovječnog postupanja u vrijeme kad su krivična djela navedena u optužnici počinjena. Prema odbrani ta se definicija sastoji od tri elementa: (i) postojanje djela kojima je nanesena intenzivna i teška tjelesna i duševna patnja, (ii) namjera da se počini djelo kojim se nanosi intenzivna i teška tjelesna i duševna patnja, (iii) odsustvo bilo kakvog opravdanja.³⁴⁰ Odbrana tvrdi

³³³ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 28.

³³⁴ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 29.

³³⁵ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 33.

³³⁶ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 35.

³³⁷ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 36.

³³⁸ Kordićev pretpretresni podnesak, sv. II. para. 39.

³³⁹ Kordićev pretpretresni podnesak, sv. II. para. 39-40.

³⁴⁰ Kordićev pretpretresni podnesak, sv. II. para. 41.

da je, čak i po toj definiciji, prekršen princip legaliteta.³⁴¹ Oslanjajući se na nalaz Pretresnog vijeća u predmetu *Tadić*, odbrana tvrdi da, mada patnja vezana za krivično djelo nečovječnog postupanja može biti tjelesna i duševna, radnje kojima se nanosi patnja moraju imati ozbiljnu tjelesnu komponentu.³⁴²

252. Kordićeva odbrana odbacuje definiciju krivičnog djela nečovječnog postupanja iznesenu u prvostepenoj presudi u predmetu *Čelebići* objašnjavajući da je isuviše neodređena da bi predstavljala uputu o tome koja djela ono obuhvata, čak i za eventualnu buduću upotrebu.³⁴³

253. Što se tiče elementa *mens rea*, Kordićeva odbrana tvrdi da je počinitelj morao djelovati, ne samo smišljeno, nego s namjerom da se nanese teška povreda.³⁴⁴ Odbrana tvrdi da se krivično djelo može ustanoviti u onim slučajevima u kojima postupanje nije imalo nikakvog opravdanja; kao prilog ovom mišljenju, odbrana citira predmet u kojem je Evropska komisija smatrala da neki uslovi zatočenja, uključujući izolaciju, konstantno umjetno osvjetljenje i nedostatak tjelesne vježbe, nisu predstavljali nečovječno postupanje kada je pokazano da su ti uslovi bili u službi bezbjednosti i sprečavanja bijega.³⁴⁵

254. Čerkezova odbrana primjećuje da se u članu 27 Ženevske konvencije IV tvrdi da, mada zaštićene osobe imaju pravo da se njihovi vjerski običaji, čast i porodična prava zaštite (i da budu zaštićeni od djela nasilja i prijetnji), strana u sukobu može preduzeti mjere kontrole i bezbjednosti u odnosu na zaštićene osobe koje su nužne zbog ratnog stanja.³⁴⁶

255. Prema Čerkezovoj odbrani, krivično djelo nečovječnog postupanja čine sljedeći elementi: (i) predumišljaj, (ii) dugo trajanje, (iii) intenzivna tjelesna i duševna patnja i teški psihički poremećaji.³⁴⁷

(b) Diskusija

256. Elementima krivičnog djela nečovječnog postupanja iz člana 2(b) Statuta iscrpno se bavilo Pretresno vijeće predmetu *Čelebići*. Ovo Pretresno vijeće prihvata argumente i usvaja nalaze Pretresnog vijeća u predmetu *Čelebići* u vezi s tim pitanjem. Ovo vijeće, dakle, smatra da je "nečovječno postupanje namjerna radnja ili propust, tj. radnja koja je, objektivno gledana, smišljena a ne slučajna, koja nanosi tešku duševnu ili tjelesnu patnju ili povredu ili predstavlja ozbiljan nasrtaj

³⁴¹ Kordićev pretpretresni podnesak, sv. II. para. 45.

³⁴² Kordićev pretpretresni podnesak, sv. II. para. 43.

³⁴³ Kordićev pretpretresni podnesak, sv. II. para. 46.

³⁴⁴ Kordićev pretpretresni podnesak, sv. II. para. 47.

³⁴⁵ Kordićev pretpretresni podnesak, sv. II. para. 48.

³⁴⁶ Čerkezov završni podnesak, str. 109.

³⁴⁷ Čerkezov završni podnesak, str. 109.

na ljudsko dostojanstvo.”³⁴⁸ Kao što je slučaj sa svim krivičnim djelima iz člana 2 Statuta, djelo je moralo biti usmjereno protiv “zaštićene osobe”. Ovo Pretresno vijeće je mišljenja da se djela navedena u optužnici (povrede, nečovječno postupanje sa zatočenicima i korištenje ljudi za živi štit) može okarakterisati kao “nečovječno postupanje” iz člana 2 Statuta pod uslovom da se dokažu gorepomenuti traženi elementi.

3. Nasilje protiv života i osobe (član 3)

(a) Argumenti strana

257. Optužba smatra da su elementi tog krivičnog djela sljedeći:³⁴⁹ (1) postojanje djela, ili propusta, koje je uzrokovalo smrt ili tešku duševnu ili tjelesnu patnju; (2) djela i propusti su počinjeni hotimično, (3) žrtve djela ili propusta su bile osobe koje nisu aktivno učestvovala u sukobu shodno zajedničkom članu 3 Ženevskih konvencija; (4) postojao je neksus između djela ili propusta i oružanog sukoba; (5) optuženi snosi individualnu krivičnu odgovornost za djela ili propuste prema članu 7(1) ili 7(3) Statuta.

258. Kordićeva odbrana u vezi s tim krivičnim djelom tvrdi sljedeće:³⁵⁰

[K]rivično djelo nasilja protiv života i osobe trebalo bi smatrati istim djelom u osnovi kao i “hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja” iz člana 2.

259. U završnom podnesku optužbe tvrdi se da “krivično djelo nasilja protiv života i osobe pokriva široko polje zločinačkog postupanja, uključujući i ubistvo”.³⁵¹

(b) Diskusija

260. Pretresno vijeće primjećuje da se ovo krivično djelo nalazi u zajedničkom članu 3(1)(a) Ženevskih konvencija. Mada je prvobitno bilo zamišljeno da ova odredba bude primjenjiva u oružanim sukobima “nemeđunarodnog karaktera” sada je prihvaćeno da bitni karakter zabrana koje ona sadrži omogućava da bude primjenjiva i na unutrašnje i na međunarodne sukobe.³⁵² Pretresno vijeće slaže se s Pretresnim vijećem u predmetu *Blaškić* koje smatra da je “nasilje protiv života i osobe”

tešk[a] povred[a] koja ... obuhvata ubistvo, sakaćenje, okrutno postupanje i mučenje i koja se dakle definira akumulacijom elemenata tih konkretnih krivičnih djela. Ta se povreda podudara sa kršenjima iz člana 2(a) (hotimično lišavanje života), 2(b) (nečovječno postupanje) i 2(c) (nanošenje teških povreda tjelesnog integriteta) Statuta. ... Vijeće smatra da element svijesti

³⁴⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 543.

³⁴⁹ Pretpretresni podnesak optužbe, str. 47-48.

³⁵⁰ Kordićev pretpretresni podnesak, sv. II, para. 74.

³⁵¹ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para 95. *Takođe* para. 123.

³⁵² Presuda o nadležnosti u predmetu *Tadić*, para. 129., drugostepena presuda predmetu *Čelebići*, para. 140-150.

postaje karakteristika djela čim se utvrdi da je kod optuženog postojala namjera da se počini nasilje protiv života ili tijela žrtava, kao rezultat njegove volje ili grubog nehata.³⁵³

Što se tiče konkretnog djela nanošenja povreda navedenog u optužnici, Pretresno vijeće smatra da ga je, onda kad ishod nije smrt žrtve, bolje okarakterisati kao “hotimično nanošenje velikih patnji” ili “nečovječno postupanje” prema članu 2 Statuta.

4. Okrutno postupanje (član 3)

(a) Argumenti strana

261. Tužilaštvo smatra da su elementi ovog djela sljedeći:³⁵⁴ (1) postojanje djela, ili propusta, kojim se nanose teške duševne ili tjelesne patnje ili povrede ili koja predstavljaju težak nasrtaj na ljudsko dostojanstvo; (2) da su djela ili propusti počinjeni hotimično; (3) žrtve djela ili propusta su bile osobe koje nisu aktivno učestvovala u sukobu shodno zajedničkom članu 3 Ženevskih konvencija; (4) postojao je neksus između djela ili propusta i oružanog sukoba; (5) optuženi snosi individualnu krivičnu odgovornost za djela ili propuste prema članu 7(1) ili 7(3) Statuta.

262. U vezi s ovim krivičnim djelom Kordićeva odbrana “se slaže s Pretresnim vijećem u predmetu *Čelebići* da je okrutno postupanje iz člana 3 isto krivično djelo kao i nečovječno postupanje iz člana 2.”³⁵⁵

263. U Završnom podnesku optužbe navodi se da

elemente krivičnog djela okrutnog postupanja čini učestvovanje optuženog u: (a) namjernom djelu, ili propustu, koje je, objektivno promatrano, smišljeno, a ne slučajno; i (b) koje uzrokuje teške duševne ili tjelesne patnje ili povrede ili predstavlja ozbiljan nasrtaj na ljudsko dostojanstvo.³⁵⁶

264. Optužba takođe navodi da je “*mens rea* okrutnog postupanja slična onoj za djela nečovječnog postupanja iz člana 2 i djela povrede dostojanstva osobe iz zajedničkog člana 3”.³⁵⁷ S obzirom na to da se u dosadašnjoj praksi Međunarodnog suda smatra da ovo krivično djelo uključuje djela teškog premlaćivanja, seksualnog osakaćivanja, nanošenja opekotina, tjeranje na jedenje trave, doprinos atmosferi straha i korištenje živih štitova, optužba primjećuje da “elementi okrutnog postupanja iz zajedničkog člana 3 imaju ekvivalentno značenje i vrše istu rezidualnu funkciju kao i krivično djelo nečovječnog postupanja iz člana 2 Statuta.”³⁵⁸

³⁵³ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para 182. Pretresno vijeće primjećuje da su strane u ovom predmetu došle do istih zaključaka u pogledu elementa svijesti.

³⁵⁴ Završni podnesak optužbe, str. 47-48.

³⁵⁵ Kordićev pretpretresni podnesak, para. 74. U kontekstu podnesaka, članovi 2 i 3 su članovi Statuta.

³⁵⁶ Završni podnesak optužbe, para. 124.

³⁵⁷ Završni podnesak optužbe, para. 125.

³⁵⁸ Završni podnesak optužbe, para. 128., *vidi i* para 127.

(b) Diskusija

265. Kao i krivično djelo “nasilja protiv života i osobe”, krivično djelo “okrutnog postupanja” zabranjeno je zajedničkim članom 3 Ženevskih konvencija. Pretresno vijeće u predmetu *Čelebići* je smatralo da

surovo postupanje predstavlja namjernu radnju ili propust, odnosno radnju koja je, objektivno prosuđena, smišljena a ne slučajna, koja nanosi tešku duševnu ili tjelesnu patnju ili povredu ili predstavlja ozbiljan nasrtaj na ljudsko dostojanstvo.³⁵⁹

Pretresno vijeće u predmetu *Čelebići* je, nadalje, zaključilo da je “surovo postupanje ekvivalentno krivičnom djelu nečovječnog postupanja u okviru odredaba o teškim povredama Ženevskih konvencija”.³⁶⁰ Pretresno vijeće ne vidi razloga da odstupi od ovih nalaza.

5. Nehumana djela (član 5)(a) Argumenti strana

266. Optužba tvrdi da su specifični elementi krivičnog djela nehumanih djela identični elementima krivičnog djela nečovječnog postupanja iz člana 2: (a) nanošenje teških duševnih i tjelesnih patnji, ili težak napad na ljudsko dostojanstvo; i (b) optuženi je morao namjeravati da protivpravno nanese takve patnje ili da počinu takav nasrtaj na dostojanstvo osobe.³⁶¹ Optužba nadalje negira postojanje dodatnog preduslova da su ta djela ili propusti morali biti počinjeni s konkretnom namjerom da se prouzrokuje patnja ili nasrtaj na ljudsko dostojanstvo. *Mens rea* je ispunjena sve dok je djelo ”objektivno posmatrano, smišljeno, a ne slučajno”.³⁶²

267. U pogledu *actus reus* za nehumana djela, odbrana Darija Kordića tvrdi da su djela morala izazvati intenzivne i teške duševne i tjelesne patnje i da su, u datim okolnostima, djela bila neopravdana.³⁶³ Što se tiče *mens rea*, odbrana tvrdi da su djela morala biti počinjena sa konkretnom namjerom da se uzme učešća u sprovođenju službene politike ili plana vlasti, i to sa diskriminatornom namjerom.³⁶⁴

³⁵⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 552.

³⁶⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 551 i 552. Pretresno vijeće u predmetu *Čelebići* primilo je k znanju zapažanje Pretresnog vijeća u predmetu *Tadić* da je “surovo postupanje postupanje koje je nečovječno”, prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para 550.

³⁶¹ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para 212.

³⁶² Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para 212., gdje se citira prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 543, i prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para 154-155.

³⁶³ Kordićev pretpretresni podnesak, sv. III, str. 11.

³⁶⁴ Kordićev pretpretresni podnesak, sv. III, str. 11.

268. Čerkezova odbrana tvrdi da se nečovječno postupanje definiše kao čin nasilnog ponašanja, ali ne tako nasilnog kao mučenje. Relevantni faktori u određivanju nečovječnog postupanja jesu predumišljaj, dugo trajanje, intenzivna duševna i tjelesna patnja i ozbiljni psihički poremećaji.³⁶⁵

(b) Diskusija

269. Nije sporno da je kategorija “drugih nečovječnih djela” iz člana 5 rezidualna kategorija, koja obuhvata djela koja nisu posebno navedena.³⁶⁶ Pretresna vijeća su razmotrila prag koji moraju doseći ta druga djela da bi bila uključena u tu kategoriju, pri čemu su došla do sličnih zaključaka u pogledu prirode tih djela. Pretresno vijeće u predmetu *Tadić* smatralo je da su “nečovječna djela” djela koja su “po težini slična djelima nabrojanim u prethodnim potparagrafima”.³⁶⁷ Pretresno vijeće u predmetu *Kupreškić* smatralo je da djela, da bi se okarakterisala kao nečovječna, ”moraju biti počinjena sistematski i rasprostranjeno. Drugim riječima, moraju biti isto toliko teška kao i druge kategorije krivičnih djela koje su navedene u ostalim odredbama člana 5.”³⁶⁸ Pretresno vijeće u predmetu *Tadić* je u pogledu tražene prirode “drugih nečovječnih djela” smatralo da to moraju biti djela kojima se “nanosi povreda ljudskom biću u smislu povrede fizičkog ili psihičkog integriteta, zdravlja ili ljudskog dostojanstva”.³⁶⁹

270. Dosadašnja praksa je utvrdila da su djela kao što su “sakaćenje ili nanošenje teških tjelesnih povreda”, “premlaćivanja i [druge] nasilne radnje”³⁷⁰ i “teške povrede tjelesnog ili duševnog integriteta” nečovječna djela.³⁷¹ Pretresno vijeće u predmetu *Kupreškić* proširilo je kategoriju drugih nečovječnih djela i zaključilo da se djela kao što su prisilno premještanje grupa civila, prisilna prostitucija i nestajanje ljudi pod prisilom mogu smatrati “drugim nečovječnim djelima”.³⁷²

271. U kontekstu diskusije o drugim “nečovječnim djelima”, Pretresno vijeće u predmetu *Blaškić* ovako je definisalo elemente teških tjelesnih i duševnih povreda:

- žrtvi mora biti nanesena teška povreda tjelesnog ili duševnog integriteta, pri čemu se težina procjenjuje od slučaja do slučaja;
- ta povreda mora biti rezultat činjenja optuženog ili njegovog podređenog;

³⁶⁵ Čerkezov završni podnesak, str. 109.

³⁶⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, para. 563; prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 237.

³⁶⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 729.

³⁶⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, para. 566.

³⁶⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 729.

³⁷⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 730.

³⁷¹ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 239.

³⁷² Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, para. 566. Suprotno nalazima Žalbenog vijeća u predmetu *Tadić*, čini se da je Pretresno vijeće uključilo uslov da neka od djela koja se mogu okvalifikovati kao “nečovječna djela” moraju biti izvršena s diskriminatornom namjerom.

- optuženi ili njegov podređeni moraju prilikom počinjenja djela imati namjeru da nanesu tešku povredu tjelesnom ili duševnom integritetu žrtve.³⁷³

Uz to, kako je već navedeno u pogledu preduslova za primjenu člana 5 Statuta, djela su morala biti počinjena u okviru rasprostranjenog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo.

272. Pretresno vijeće smatra da se djelo za koje je u optužnici navedeno da je prouzrokovalo povredu, kada zadovolji preduslove iznesene u prethodnim paragrafima, može okarakterisati kao “nečovječno djelo” u smislu člana 5 Statuta.

D. Protivpravno zatočenje civila i zatvaranje

273. Dario Kordić i Mario Čerkez terete se da su učestvovali u nezakonitom zatočavanju bosanskih Muslimana. Za ta djela se terete prema članu 2 Statuta (za “protivpravno zatočenje civila” u tačkama 22 odnosno 30) i članu 5 Statuta (za “zatvaranje” u tačkama 21 odnosno 29).³⁷⁴ U ovom poglavlju biće utvrđeni pravni elementi tih krivičnih djela.

1. Protivpravno zatočenje (član 2)

(a) Argumenti strana

274. Po mišljenju optužbe, da bi se ustanovilo krivično djelo protivpravnog zatočenja civila iz člana 2 Statuta, mora se dokazati: (a) da je žrtva bila civil; i bilo (b) da prvotno zatočenje nije bilo zakonito; ili (c) da daljnje zatočenje nije bilo zakonito jer je narušen zajamčeni proceduralni zaštitni mehanizam.³⁷⁵

275. U pogledu (b) optužba tvrdi da su, mada je zatočenje civila dozvoljeno u ograničenom broju situacija – i samo kad se iscrpe sve druge mogućnosti – kad očito postoji sumnja da je osoba umiješana ili kad je osoba očito umiješana u aktivnosti usmjerene protiv državne bezbjednosti, te situacije ipak izuzetne te se, prema tome, ne odnose na politički stav osobe prema državi.³⁷⁶ Nadalje, mada se ocjena o tome šta se smatra državnom bezbjednošću, čije ugrožavanje čini opravdanim zatvaranje ili prisilni boravak, ostavlja samim vlastima te države, ona se ne smije

³⁷³ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 243.

³⁷⁴ Optužnica, para. 44-46 i 50-51.

³⁷⁵ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 51.

³⁷⁶ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 56-58.

donositi od slučaja do slučaja³⁷⁷ i izuzetne mjere zatočenja nikad se ne smiju primjenjivati na kolektivnoj osnovi³⁷⁸.

276. U pogledu (c) optužba navodi da se, čak i kad se prvotno zatočenje civila može opravdati pod gore navedenim iznimnim uslovima, zatočeniku još uvijek moraju osigurati neka osnovna proceduralna prava. Svaki propust da se primijeni taj zajamčeni proceduralni zaštitni mehanizam može inače zakonito zatočenje učiniti protivpravnim.³⁷⁹ Zajamčeni zaštitni mehanizam jeste taj koji predviđaju članovi 43 i 78 Ženevske konvencije IV, odnosno da zatočenik ima pravo da njegovo zatočenje, u najkraćem mogućem roku, ponovo razmotri nadležni sud ili upravno tijelo.³⁸⁰ Nadalje, osim preispitivanja zakonitosti zatočenja po međunarodnom pravu, zatočenik takođe ima pravo na periodično preispitivanje zatočenja, imajući na umu da “nijedan civil se ne bi smio držati u zatočeničkom logoru dulje no što to je to apsolutno neophodno zbog bezbjednosti strane koja ga je zatočila”³⁸¹ i da, nakon zatočenja ili/i puštanja na slobodu neke osobe, strana koja ju je zatočila mora obavijestiti silu zaštitnicu o njenom identitetu.³⁸²

277. U svom pretpretresnom podnesku Kordićeva odbrana je kao elemente krivičnog djela iz člana 2(g) iznijela sljedeće: (1) postojanje djela koje je direktno dovelo do protivpravnog zatočenja civila; (2) da su djela počinjena namjerno, tj. s namjerom da se počini djelo i s namjerom da žrtve budu protivpravno zatočene; (3) da su žrtve tih djela bile zaštićene osobe prema Ženevskoj konvenciji IV; (4) da su se djela dogodila tokom međunarodnog oružanog sukoba i da je postojao neksus između djela i sukoba; (5) da optuženi snosi individualnu krivičnu odgovornost za ta djela prema članu 7(1) ili 7(3) Statuta.³⁸³

278. Čerkezova odbrana tvrdi da interniranje civila u ratno doba može biti potrebno i opravdano da bi se zaštitilo civilno stanovništvo koje živi u području borbi, kao i da bi se zaštitili vojnici same te strane i spriječila špijunaža i sabotaze.³⁸⁴ Odbrana se s tim u vezi pozvala na predmete *Korematsu protiv Sjedinjenih Država*³⁸⁵ i *Hirabayashi protiv Sjedinjenih Država*³⁸⁶ koji su se vodili pred

³⁷⁷ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 59.

³⁷⁸ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 59.

³⁷⁹ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 60.

³⁸⁰ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 61.

³⁸¹ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 62, citirano iz Ženevske konvencije IV, član 43.

³⁸² Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 62-63.

³⁸³ Kordićev pretpretresni podnesak, Dodatak A, str. 3.

³⁸⁴ Čerkezov završni podnesak, str. 105-108.

³⁸⁵ *Korematsu v. United States*, 323 U.S. 214 (1944): nalog američkog vojnog zapovjednika da se iz vojne zone na Zapadnoj obali uklone američki građani japanskog porijekla i da se smjeste/interniraju u “sabirnim centrima” smještenim izvan vojne zone, s ciljem uspješnog vođenja rata te zaštite od špijunaže i sabotaza odbrambenih materijala, objekata i postrojenja.

³⁸⁶ *Hirabayashi v. United States*, 320 U.S. 81 (1943): nalog američkog vojnog zapovjednika Zapadne obale da se uvede policijski sat kao mjera predostrožnosti radi mogućih sabotaza ili špijunaže koje bi značajno utjecale na vojne napore, a koja opasnost se može realno očekivati kao pomoć mogućoj invaziji neprijatelja.

Vrhovnim sudom SAD-a. U oba predmeta tužbe američkih građana japanskog porijekla odbijene su na osnovi toga što mjere o kojima je riječ nisu predstavljale kršenje njihovih ustavnih prava niti diskriminaciju prema njima, nego su to bile privremene mjere opravdane razlozima bezbjednosti. Odbrana nadalje primjećuje da se u ta dva predmeta radilo o interniranju japansko-američkih civila u Sjedinjenim Državama daleko od bilo kakvih borbenih aktivnosti, dok “privremeno i kratko” zatočenje bosanskih Muslimana nije bilo motivisano diskriminacijom na nacionalnoj osnovi nego je, kao i u gorepomenutim slučajevima, bilo opravdano bezbjednosnim razlozima zaštite od špijunaže i sabotaza, te bezbjednošću zatočenika. Odbrana zaključuje da bi se, ako interniranje japansko-američkih građana ne predstavlja kršenje ljudskih prava, na interniranje bosanskih Muslimana iz prave ratne zone trebalo jednako gledati.³⁸⁷

(b) Diskusija

279. Krivično djelo protivpravnog zatočenja kažnjivo je po članu 2(g) Statuta kao teška povreda Ženevskih konvencija. Pri razmatranju elemenata tog krivičnog djela nameću se dva pitanja. Prvo je pitanje da li je prvobitno zatočenje bilo zakonito. Drugo, bez obzira na zakonitost prvobitnog zatočenja, da li je zatočenoj osobi bili dostupan zajamčeni proceduralni zaštitni mehanizam kojim se regulira njeno zatočenje.

(i) Zakonitost prvobitnog zatočenja

280. Da bi se ocijenila zakonitost prvobitnog zatočenja, Pretresno vijeće mora ocijeniti koliko je ono u skladu s međunarodnim humanitarnim pravom. Mada su civilima uglavnom zagarantovana prava i privilegije iz Ženevske konvencije IV, postoje slučajevi kada u oružanom sukobu neka od tih prava mogu privremeno biti ograničena ili suspendovana.³⁸⁸ U skladu s tim, u članu 5 Ženevske konvencije IV stoji sljedeće:

Ako strana u sukobu ima ozbiljnih razloga da smatra da, na njenoj teritoriji, za neku osobu zaštićenu ovom Konvencijom postoji opravdana sumnja da se bavi aktivnošću koja je štetna za bezbjednost države ili ako je ustanovljeno da se takvom aktivnošću bavi, ta se osoba ne može pozivati na prava i povlastice na temelju ove Konvencije ako bi se, njihovom primjenom u korist te osobe, moglo štetiti bezbjednosti države.

[...]

U svakom slučaju s takvim će se osobama ipak postupati čovječno i u slučaju gonjenja one se neće lišiti prava na pravično i redovno suđenje kako je to predviđeno ovom Konvencijom. Njima će se takođe, što je prije moguće s obzirom na bezbjednost države ili okupacijske sile, ovisno o slučaju, priznati sva prava i povlastice osoba zaštićenih u smislu ove Konvencije.

³⁸⁷ Čerkezov završni podnesak, str. 107-108.

³⁸⁸ ICRC Commentary (GC IV), str. 202.

Mada formulacija ovih odredbi može navesti na zaključak da se radi o široko shvaćenoj primjeni člana 5 na različite situacije, Vijeće ipak primjećuje da su “aktivnosti štetne za bezbjednost države” prije svega špijunaža, sabotaže ili prenošenje informacija neprijateljskoj vladi ili državljanima neprijateljske države i da isključuju, na primjer, politički stav civila prema državi.³⁸⁹ Kako se navodi u prvostepenoj presudi u predmetu *Čelebići*:

Mada ne postoji uslov da konkretna aktivnost u pitanju mora biti ocijenjena kao krivična shodno nacionalnom zakonu prije nego što država može da odstupa od prava zaštićenih civila u skladu sa članom 5, skoro je sigurno da će aktivnost koja se osuđuje u većini slučajeva biti predmet krivičnog kažnjavanja shodno nacionalnom zakonu. Međutim, slučajevi takve aktivnosti koji mogu biti smatrani štetnim ili neprijateljskim za državnu bezbjednost moraju biti ocijenjeni kao takvi shodno međunarodnom pravu, kako za slučajeve koji se javljaju na okupiranoj tako i na neokupiranoj teritoriji.³⁹⁰

281. Stav 4 člana 27 Ženevske konvencije IV sadrži ogradu koja dozvoljava strani da ograniči neka prava zagarantovana ovom Konvencijom:

Strane u sukobu mogu, međutim, u odnosu na zaštićene osobe preduzeti mjere kontrole ili bezbjednosti koje mogu biti potrebne zbog rata.

Međutim, postupanje prema zaštićenim osobama mora u svakoj prilici biti u skladu sa standardima iznesenim u stavovima 1, 2 i 3 člana 27:

Zaštićene osobe imaju u svakoj prilici pravo da se poštuje njihova ličnost, njihova porodična prava, njihova vjerska uvjerenja i obredi, njihove navike i njihovi običaji. S njima se u svakom trenutku mora postupati čovječno i biće zaštićeni od svakog čina nasilja ili zastrašivanja, uvreda i radoznalosti javnosti.

Naročito će se štiti žene od svakog napada na njihovu čast i naročito od silovanja, prisiljavanja na prostituciju ili bilo kog oblika nedoličnog nasrtaja.

Vodeći računa o odredbama koje se odnose na zdravstveno stanje, dob i pol, sa svim zaštićenim osobama strana u sukobu će postupati sa jednakim obzirom, bez ikakvog nepovoljnog razlikovanja, naročito s obzirom na rasu, vjeroispovijest ili političko mišljenje.

U stavu 1 člana 27 izneseni su, dakle, osnovni principi poštivanja temeljnih ljudskih prava – uključujući poštivanje lične slobode – i čovječno postupanje.³⁹¹ Stav 2 usredotočuje se na postupanje prema ženama, dok se stav 3 bavi jednakim postupanjem i nediskriminacijom.

282. Ukratko, ograda u stavu 4 u pogledu izbora mjera, koje mogu biti u rasponu od nametanja obaveze prijavljivanja do interniranja civila, mnogo toga ostavlja nahodjenju zaraćenih strana.³⁹²

³⁸⁹ ICRC Commentary (GC IV), str. 56.

³⁹⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para 568 (fusnota izostavljena).

³⁹¹ ICRC Commentary (GC IV), str. 201-202.

³⁹² ICRC Commentary (GC IV), str. 207.

Međutim, ono što je suštinsko jeste to da se osnovna prava moraju poštovati, čak i onda kad su te mjere ograničenja opravdane i apsolutno nužne da bi se ispunio preduslov državne bezbjednosti.³⁹³

283. U članu 41,³⁹⁴ 42 i 43 Ženevske konvencije IV navode se okolnosti u kojima strana može pribjeći internaciji. U članu 41 stoji sljedeće:

Ako sila u čijim rukama se nalaze zaštićene osobe ocijeni nedovoljnima ostale mjere kontrole pomenute u ovoj Konvenciji, najstrože mjere kojima može pribjeći jesu prisilni boravak ili internacija, shodno odredbama članova 42 i 43.

Prisilni boravak predstavlja preseljenje ljudi iz njihovih prebivališta i prisiljavanje istih da žive, sve dok traju okolnosti koje opravdavaju takvu akciju, na mjestu koje je općenito manje izloženo i gdje je lakše ostvariti nadzor.³⁹⁵ Internacija je najstroži oblik prisilnog boravka jer internirci ne samo da su zatočeni izvan svog prebivališta, nego su zatočeni u logoru s drugim zatočenicima.³⁹⁶ U članu 41 navodi se, dakle, da je internacija civila najstroža mjera kontrole koja je dozvoljena članom 27, stav 4, Konvencije. Međutim, takve ekstremne mjere su podložne strogim uslovima, iznesenim naročito u članovima 42 i 43 Ženevske konvencije IV.

284. U članu 42 Ženevske konvencije IV stoji sljedeće:

Internacija ili upućivanje zaštićenih osoba na prisilni boravak može se narediti samo onda ako je to apsolutno nužno radi bezbjednosti sile u čijoj se vlasti te osobe nalaze.

Ako neka osoba, posredovanjem predstavnika sile zaštitnice, dobrovoljno zatraži internaciju i ako njen položaj uslovljava potrebu za takvim korakom, interniraće je sila u čijoj se vlasti nalazi.

³⁹³ ICRC Commentary (GC IV), str. 207; Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 570.

³⁹⁴ Član 78 Ženevske konvencije IV navodi pravilo slično onome u članu 41 za situacije okupacije:

Ako, zbog imperativnih bezbjednosnih razloga, okupaciona sila ocijeni da je potrebno preduzeti mjere bezbjednosti u odnosu na zaštićene osobe, najviše što može preduzeti jeste da ih podvrgne prisilnom boravku ili internaciji.

Odluka o prisilnom boravku ili o internaciji donosi se shodno redovnom postupku koji okupaciona sila propisuje u skladu s odredbama ove Konvencije. Taj postupak mora predvidjeti pravo na žalbu za zainteresovane strane. O tim žalbama odlučuje se u najkraćem mogućem roku. Ako ostanu na snazi, odluke će biti predmet periodičnog preispitivanja, ako je moguće svakih šest mjeseci, od strane nadležnog tijela koje je ustanovila pomenuta sila.

Zaštićene osobe podvrgnute prisilnom boravku i tako primorane da napuste svoje domove u potpunosti će uživati pogodnosti odredaba člana 39 ove Konvencije.

U okupiranim područjima internacija zaštićenih osoba trebala bi biti još iznimnija nego na teritoriji strana u sukobu; jer u prvom slučaju se ne pojavljuje pitanje nacionalnosti. Kolektivne mjere ne dolaze u obzir: svaki slučaj mora se razmotriti zasebno. Za razliku od članova 41 i 42, član 78(1) odnosi se na ljude koji nisu krivi ni za koju povredu kaznenih odredbi okupacione sile, nego na ljude koje ta sila može smatrati opasnim za svoju bezbjednost pa stoga ima pravo da ograniči njihovu slobodu djelovanja samo unutar granica same okupirane zemlje. *Vidi* ICRC Commentary (GC IV), str. 367-368.

³⁹⁵ ICRC Commentary (GC IV), str. 256. U tom smislu, on se razlikuje od "smještanja pod nadzor" koje je bilo pomenuto u nacrtu Komentara MKCK-a, a predstavlja oblik nadzora koji omogućava dotičnoj osobi da ostane u svom stalnom mjestu boravka.

³⁹⁶ ICRC Commentary (GC IV), str. 256.

Mada je internacija dozvoljena samo u slučajevima apsolutne nužnosti, određivanje koje su aktivnosti štetne za vanjsku ili unutrašnju bezbjednost zemlje u velikoj je mjeri na strani koja se koristi tim pravom. Međutim, mada aktivnosti opasne za bezbjednost države, kao što su subverzivne aktivnosti ili direktna pomoć neprijatelju, mogu strani omogućiti da internira ljude ili ih uputi na prisilni boravak – no samo onda kad ima *ozbiljan i opravdan razlog* da misli da su pripadnici subverzivne organizacije – sama činjenica da je neka osoba državljanin neprijateljske države nije dovoljna da se smatra kako ona ugrožava bezbjednost zemlje u kojoj živi.³⁹⁷ Nadalje, činjenica da je pojedinac “muškog pola i vojno sposoban ne mora se obavezno smatrati opravdanjem za primjenu ovih mjera.”³⁹⁸

285. Međutim, bilo na teritoriji okupatorske sile bilo na okupiranoj teritoriji, internacija i prisilni boravak su iznimne mjere koje se trebaju preduzeti samo nakon pomnog razmatranja svakog pojedinog slučaja, a nikad na kolektivnoj osnovi.³⁹⁹

(ii) Proceduralni zaštitni mehanizmi

286. Civilima interniranim shodno članovima 5, 27 ili 42 Ženevske konvencije IV trebaju biti zajamčena proceduralna prava izložena u članu 43 Ženevske konvencije IV, u kojem stoji sljedeće:

Svaka zaštićena osoba koja bude internirana ili upućena na prisilni boravak ima pravo da tu odluku, u najkraćem mogućem roku, ponovno razmotri nadležni sud ili u tu svrhu, od sile koja drži zaštićene osobe, ustanovljeno upravno tijelo. Ako je internacija ili upućivanje na prisilni boravak potvrđeno, sud ili upravno tijelo povremeno će, a najmanje dva puta godišnje, preispitati slučaj te osobe kako bi mogao izmijeniti prvobitnu odluku u njen prilog, ako to okolnosti dopuštaju.

Ako se zainteresovane zaštićene osobe tome ne protive, sila koja ih drži obavijestit će, što je brže moguće, silu zaštitnicu o imenima zaštićenih osoba koje su internirane ili upućene na prisilni boravak i o imenima onih koje su oslobođene od internacije ili od prisilnog boravka. Uz istu rezervu, odluke sudova ili tijela navedenih u prvom stavu ovog člana takođe će se, što je brže moguće, saopštiti sili zaštitnici.

287. Ovim članom se osobi koja je internirana ili upućena na prisilni boravak osiguravaju osnovna proceduralna prava u odnosu na silu koja ih drži. Prvi stav garantuje pravo na žalbu, na *a posteriori* način, pred nadležnim sudom i administrativnim tijelom koje odredi zatočitelj. U slučajevima kada se žalba odbije, sud ili administrativno tijelo moraju periodično preispitivati predmet. Prema stavu 2 zatočitelj mora sili zaštitnici dati imena zaštićenih osoba koje su internirane, upućene u prisilni smještaj ili puštene.⁴⁰⁰ Ako se donese izuzetna i stroga odluka da se

³⁹⁷ ICRC Commentary (GC IV), str. 258.

³⁹⁸ *Vidi i* prvostepenu presudu u predmetu *Čelebići*, para 577.

³⁹⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 578.

⁴⁰⁰ *Vidi i* para. 7(1) Pravila o minimalnom standardu za postupanje prema zatvorenima, koju je usvojio Prvi kongres Ujedinjenih nacija o prevenciji zločina i postupanju prema prekršiocima, održan u Ženevi 1955., i prihvaćen rezolucijama Ekonomskog i socijalnog vijeća 663(c)(XXIV) od 31. jula 1957. i 2067 (LXII) od 13. maja 1977.

internira neki civil ili uputi na prisilni boravak kada to nije opravdano apsolutnom nuždom zbog državne bezbjednosti, sud ili administrativno tijelo moraju poništiti tu odluku.⁴⁰¹

288. Konačno, u članu 132 Ženevske konvencije IV stoji sljedeće:

Sila koja drži zatočenike oslobodiće svakog od njih čim više ne budu postojali razlozi zbog kojih je zatočen.

Uz to, strane u sukobu nastojeće za vrijeme trajanja neprijateljstava sklopiti sporazume radi oslobađanja, repatrijacije, povratka u mjesto prebivališta ili smještaja u neutralne zemlje nekih kategorija interniraca, a naročito djece, trudnica i majki s dojenčadi i malom djecom, ranjenika i bolesnika te interniraca koji su već dugo zatočeni.

Bez obzira na uopštenu formulaciju stava 1, on predstavlja protivtežu principu iznesenom u članu 42 i nastoji da spriječi neograničeno zatočenje civila.

289. Na osnovu gore navedenog, Vijeće se slaže sa nalazom Pretresnog vijeća u predmetu *Čelebići* u pogledu krivičnog djela protivpravnog zatočenja da

zatočenje civila u toku oružanog sukoba može biti dopušteno u ograničenim slučajevima, ali da u svakom slučaju mora biti u skladu sa odredbama člana 42 i 43 Četvrte ženevske konvencije. Interniranje civila može biti uvjetovano bezbjednošću države i, štaviše, odluka o tome da li civil predstavlja prijetnju po bezbjednost države, prepuštena je u velikoj mjeri njenom nahodanju.⁴⁰²

Pretresno vijeće je nadalje ocijenilo

da je mjera interniranja iz bezbjednosnih razloga izuzetna mjera i da se nikada ne smije preduzimati na kolektivnoj osnovi. Prvobitno zakonito interniranje očito postaje protivzakonito ako strana koja zatvara lica ne poštuje osnovna proceduralna prava zatočenih lica i ne uspostavi odgovarajući sud ili administrativno tijelo kako je propisano članom 43 Četvrte ženevske konvencije.⁴⁰³

290. Pretresno vijeće će sada razmotriti argumente Čerkezove odbrane s obzirom na predmete *Korematsu i Hirabayashi*. Pretresno vijeće prije svega primjećuje da su odluke u tim predmetima donesene u svjetlu Ustava Sjedinjenih Država i prije usvajanja Ženevskih konvencija. Ovo Pretresno vijeće smatra da se te odluke ne bi trebale analizirati samo u kontekstu Drugog svjetskog rata nego takođe, i naročito, u svjetlu onoga što se dalje s njima dešavalo. Tako je 1984. Okružni sud Sjedinjenih Država za okrug Sjeverne Kalifornije⁴⁰⁴ donio presudu kojom je udovoljeno zahtjevu g. Korematsua za nalog *coram nobis*⁴⁰⁵ da se njegova osuda poništi na osnovu

⁴⁰¹ ICRC Commentary (GC IV), str. 261.

⁴⁰² Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 583.

⁴⁰³ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 583.

⁴⁰⁴ *Korematsu v. United States of America*, 584 F. Supp. 1406-1424 (N.D.Ca. 1984), dalje u tekstu: "Predmet *Korematsu* iz 1984."

⁴⁰⁵ Nalog *coram nobis* jeste pravni lijek kojim sud može ispraviti greške u krivičnim osudama kad drugi pravni lijekovi nisu dostupni. Kako je to, međutim, izrazio taj okružni sud, njegova se odluka "ne odnosi na eventualnu pogrešnu primjenu prava koju je iznio žalilac. U sistemu *common law*, *coram nobis* se koristio za ispravljanje činjeničnih, a ne pravnih grešaka i ovaj sud nema ovlasti, niti pokušava, da ispravi takve greške." *Vidi* Predmet *Korematsu* iz 1984., str. 1420.

neprimjerenog postupka vlade, tj., na osnovu toga što je vlada namjerno izostavila relevantne podatke i predočila Vrhovnom sudu krive podatke te je time ozbiljno ugrozila sudski proces.⁴⁰⁶ Tom prilikom Sjedinjene Države su priznale žalioцу i ostalim američkim građanima japanskog porijekla pretrpljenu nepravdu.⁴⁰⁷ U svojoj odluci sud se pozvao na nalaze Komisije za preseljenje i internaciju civila u doba rata⁴⁰⁸:

"Opšti istorijski razlozi koji su doveli do ovih odluka (isključivanje i zatočenje) bili su rasne predrasude, ratna histerija i propust političkog vođstva." Tako je "počinjena velika nepravda američkim građanima i strancima sa stalnim boravkom japanskog porijekla koji su, bez pojedinačne revizije ili ikakvih stvarnih dokaza protiv njih, bili isključeni, preseljeni i zatočeni od strane Sjedinjenih država u Drugom svjetskom ratu."⁴⁰⁹

Mada je odluka Vrhovnog suda predstavljala zakon u ovom slučaju, pomenuti sud je smatrao sljedeće:

Sudije tog suda i pravni stručnjaci izjavili su da ta odluka predstavlja anahronizam zbog toga što podržava neprikrivenu rasnu diskriminaciju kao neupitno opravdanu.⁴¹⁰

Zbog toga je taj sud ocijenio "da se sada smatra da [odluka u predmetu *Korematsu*], kao pravni presedan, ima veoma suženu primjenjivost." Zanimljivo je da je sud citirao prihvatanje od strane Vlade Sjedinjenih Država zaključka te komisije da je "odluku u predmetu *Korematsu* poništio sud istorije."⁴¹¹

291. S obzirom na evoluciju načina na koji američko pravo gleda na odluke u predmetima *Korematsu* i *Hirabayashi*, kao i s obzirom na to da su odluke Vrhovnog suda donesene prije usvajanja Ženevskih konvencija, Pretresno vijeće ne može te odluke smatrati presedanom u pogledu pitanja o tome šta predstavlja protivpravno zatočenje civila prema Ženevskim konvencijama. Pretresno vijeće smatra da zatočenje civila za vrijeme oružanog sukoba može biti dozvoljeno u ograničenom broju slučajeva, ali da je protivpravno ako se strana koja zatočava ne pridržava

⁴⁰⁶ Predmet *Korematsu* iz 1984., str. 1420.

⁴⁰⁷ Predmet *Korematsu* iz 1984., str. 1420.

⁴⁰⁸ Uloga ove komisije, koja je 1980. osnovana odlukom Kongresa Sjedinjenih Država, bila je da preispituje, između ostalog, naloge vojnih snaga Sjedinjenih Država kojima se traži preseljenje i u nekim slučajevima, zatočenje u zatočeničkim logorima, američkih građana, uključujući i one japanskog porijekla; i da predlaže primjerene pravne lijekove. To je rezultiralo Zakonom Kongresa o naknadi štete Amerikancima japanskog i aleutskog porijekla za internaciju u Drugom svjetskom ratu (50 USCS Appx §§ 1989) kojim se prihvata da je "počinjena velika nepravda građanima, kao i strancima sa stalnim prebivalištem, japanskog porijekla, evakuacijom, preseljenjem i internacijom civila u Drugom svjetskom ratu, bez valjanih bezbjednosnih razloga i bez počinjenih djela špijunaže ili sabotaze, a za koje su glavna motivacija bile rasne predrasude, ratna histerija i propust političkog vođstva... Zbog tih temeljnih kršenja osnovnih građanskih sloboda i ustavnih prava tih osoba japanskog porijekla, Kongres se ispričava u ime nacije".

⁴⁰⁹ Predmet *Korematsu* iz 1984., str. 1416-1417.

⁴¹⁰ Predmet *Korematsu* iz 1984., str. 1420.

⁴¹¹ Predmet *Korematsu* iz 1984., str. 1420.

odredbi člana 42 i 43 Ženevske konvencije IV. Stoga je zatočenje civila, što potvrđuje i drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, protivpravno u sljedećim okolnostima:⁴¹²

- (i) kad su civil ili civili zatočeni na način kojim se krši član 42 Ženevske konvencije IV, odnosno, ako su zatočeni mada ne postoji osnovana sumnja da je to apsolutno nužno radi bezbjednosti sile koja ih drži;
- (ii) kad se u vezi sa zatočenim civilima ne poštuje zagantovani postupak koji zahtijeva član 43 Ženevske konvencije IV, čak i ako je njihovo zatočenje u početku bilo opravdano.

2. Zatvaranje (član 5)

(a) Argumenti strana

292. Optužba tvrdi da su elementi na kojima se zasniva zatvaranje kao zločin protiv čovječnosti jednaki elementima koji su gore navedeni za protivpravno zatočenje iz člana 2 Statuta.⁴¹³

293. Kordićeva odbrana navodi da *mens rea* kod zatvaranja, kao i kod drugih zločina protiv čovječnosti, mora biti konkretna namjera da se učestvuje u razvoju formalne vladine politike ili plana, i to sa diskriminatornom namjerom.⁴¹⁴

294. Argumenti Čerkezove odbrane su isti kao oni izneseni u vezi sa krivičnim djelom protivpravnog zatočenja civila.⁴¹⁵

(b) Diskusija

295. Krivično djelo zatvaranja kažnjivo je po članu 5(e) Statuta kao zločin protiv čovječnosti. U ovom odjeljku biće riječi o definiciji zatvaranja u skladu s kojom će biti razmatrana zakonitost te mjere.

296. Pretresno vijeće primjećuje da se sudska praksa *ad hoc* međunarodnih sudova do sada nije bavila zatvaranjem kao zločinom protiv čovječnosti. Stoga ovo pretresno vijeće smatra da je potrebno kratko odrediti opseg zatvaranja u kontekstu zločina protiv čovječnosti.

297. Što se tiče statuta *ad hoc* međunarodnih sudova, i u članu 5 Statuta Međunarodnog Suda, kao i u članu 3 Statuta MKSR-a, pominje se izraz “zatvaranje” kao zločin protiv čovječnosti, ali se ne definiše.⁴¹⁶

⁴¹² Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 322.

⁴¹³ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 196.

⁴¹⁴ Kordićev pretpretresni podnesak, Dodatak A, str. 12; Kordićev završni podnesak, str. 494.

⁴¹⁵ Čerkezov završni podnesak, str. 105-108.

298. Što se tiče optužnice, u njoj se Dario Kordić pod naslovom “Zatvaranje/Protivpravno zatočenje” tereti za zločin protiv čovječnosti (tačka 21) i tešku povredu (tačka 22). Takođe, Mario Čerkez se pod naslovom “Zatvaranje/Protivpravno zatočenje” tereti za zločin protiv čovječnosti (tačka 29) i tešku povredu (tačka 30). Takvo povezivanje optužbi u optužnici upućuje na to da je optužba smatrala da zatvaranje i protivpravno zatočenje, mada se radi o dva različita krivična djela, imaju iste elemente. Taj zaključak je potvrđen u završnom podnesku optužbe u kojem optužba navodi da su elementi koji čine zatvaranje kao zločin protiv čovječnosti identični elementima koji su u paragrafima 51-63 njenog završnog podneska izneseni za protivpravno zatočenje iz člana 2 Statuta.

299. Definišući zločine protiv čovječnosti, Komisija za međunarodno pravo poziva se na zabranjeno djelo “proizvoljnog zatvaranja”, u alineji (h):

izraz “zatvaranje” obuhvata lišavanje pojedinca slobode, a izraz “proizvoljno” znači uslov da je lišavanje učinjeno bez redovnog pravnog postupka.⁴¹⁷

Komisija za međunarodno pravo nadalje iznosi da se proizvoljno zatvaranje protivi članu 9 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima i članu 9 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (u daljnjem tekstu: MPGPP)⁴¹⁸ i da pokriva praksu koncentracionih logora ili zatočeničkih logora ili “druge oblike dugoročnog zatvaranja”.⁴¹⁹

300. I naposljetku, u članu 7(1)(e) Statuta MKS-a pominje se “zatvaranje ili druga teška lišavanja fizičke slobode protivno temeljnim pravima međunarodnog prava.” Ova odredba, dakle, zabranjuje zatvaranje samo onda kad se ono protivi međunarodnom pravu i povlači razliku između zakonitog i protivpravnog zatvaranja.⁴²⁰

301. U svjetlu ove analize, Pretresno vijeće se slaže s argumentima optužbe u pogledu identiteta elemenata krivičnih djela zatvaranja i protivpravnog zatočenja.

302. Pretresno vijeće zaključuje da izraz zatvaranje iz člana 5(e) Statuta treba razumjeti kao proizvoljno zatvaranje, odnosno, lišavanje slobode nekog pojedinca bez redovnog pravnog

⁴¹⁶ Isti pristup usvojio je Zakon br. 10 Kontrolnog savjeta (član II, stav (c)) po kojem je “zatvaranje” uključeno – ali nije definisano – kao zločin protiv čovječnosti. *Vidi* Official Gazette of the Control Council for Germany, br. 3, Berlin, 31. januar 1946. Ponovo štampano u Ferencz 488, 1 Friedman 908.

⁴¹⁷ 1996. ILC Report str. 101.

⁴¹⁸ *Ibid.* član 9, st. 1 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, koji je usvojila Generalna skupština Ujedinjenih nacija 16. decembra 1996. (dalje u tekstu: MPGPP) određuje sljedeće: “Niko ne može biti lišen slobode osim iz razloga i shodno postupku koji je predviđen zakonom”.

⁴¹⁹ 1996. ILC Report, str. 101.

⁴²⁰ Po mišljenju Cherifa Bassiounija, član 7(1)(e) Statuta MKS-a je, dodajući riječi “druga teška lišavanja fizičke slobode”, proširio opseg značenja riječi “zatvaranje” tako što je uključio i druga ponašanja koja bi prema prijašnjim formulacijama možda ostala izvan opsega “zatvaranja”. *Vidi* Cherif Bassiouni, Crimes Against Humanity in International Criminal Law, drugo revidirano izdanje, Kluwer Law International, str. 362-363.

postupka, u sklopu rasprostranjenog ili sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva. U pogledu toga Pretresno vijeće će morati odrediti zakonitost zatvaranja kao i zajamčeni proceduralni zaštitni mehanizam kod zatvaranja osobe ili grupe osoba o kojima je riječ prije no što utvrdi da li se ono odvijalo kao dio rasprostranjenog ili sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva.

303. Na osnovu gore navedene definicije, zatvaranje civila će se smatrati protivpravnim u sljedećim slučajevima:

- kada zatvaranje civila predstavlja kršenje člana 42 Ženevske konvencije IV, tj., kada ne postoji realna osnova da se vjeruje da je njihovo zatvaranje apsolutno neophodno zbog razloga bezbjednosti sile koja ih drži u zatočeništvu,
- kada se u pogledu zatočenih civila ne poštuju zajamčeni proceduralni zaštitni mehanizmi koje zahtijeva član 43 Ženevske konvencije IV, čak i onda kada je prvobitno zatočenje bilo opravdano,⁴²¹ i
- kada se ono odvija kao dio rasprostranjenog ili sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva.

E. Uzimanje talaca

304. Dario Kordić i Mario Čerkez u optužnici se terete za uzimanje bosanskih Muslimana za taoce. Za ta djela terete se shodno članu 2 Statuta (za “uzimanje civila za taoce” u tačkama 25 odnosno 33) i članu 3 Statuta (za “uzimanje talaca” u tačkama 26 odnosno 34).

1. Uzimanje civila za taoce (član 2)

(a) Argumenti strana

305. Optužba tvrdi da krivično djelo uzimanja civila za taoce iz člana 2(h) Statuta čine sljedeći elementi: (i) civili su uhvaćeni, zatočeni ili na neki drugi način držani kao taoци; (ii) zatočeni civili su hotimično korišteni u svrhu sticanja neke koristi ili postizanja nekog obećanja od strane u sukobu, ili od drugih osoba ili grupa osoba; i (iii) bili su ugroženi život, dobrobit ili sloboda zatočenih civila ako takva korist ili obećanje nisu postignuti.⁴²²

⁴²¹ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para 322. Žalbno vijeće je ovu definiciju iznijelo u kontekstu diskusije o krivičnom djelu protivpravnog zatočenja iz člana 2 Statuta. *Vidi i* diskusiju gore.

⁴²² Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para 64.

306. Optužba primjećuje da je izraz "taoci" opisan u predmetu *Taoci*, u kojem se sudilo W. Listu i ostalima kao "one osobe koje pripadaju civilnom stanovništvu, a koje su lišene slobode da bi se njihovim životima zajamčilo buduće dobro ponašanje zajednice iz koje su uzeti".⁴²³ Optužba iznosi argument da je u komentaru MKCK-a uz član 75(2)(c) Dodatnog protokola I definicija talaca iz predmeta *Taoci* proširena te uključuje i osobe "zatočene u cilju sticanja određene koristi."⁴²⁴ Mada se u članu 12 Međunarodne konvencije protiv uzimanja talaca jasno iznosi da se ta konvencija ne odnosi na uzimanje talaca u toku oružanog sukoba, optužba tvrdi da ona ipak može biti od pomoći pri određivanju osnovnih elemenata tog krivičnog djela.⁴²⁵ Konvencija taj zločin definiše na sljedeći način:

svaka osoba koja uhvati, zatoči ili zaprijeti da će ubiti, raniti ili i dalje držati u zatočenju drugu osobu da bi prisilila treću stranu, odnosno državu, međunarodnu organizaciju, fizičku ili pravnu osobu, ili grupu osoba, da djeluje ili da se suzdrži od djelovanja, kao eksplicitan ili implicitan uslov za puštanje talaca.⁴²⁶

307. Kordićeva odbrana smatra da krivično djelo protivpravnog uzimanja civila za taoce čine sljedeći elementi: (i) žrtve su civili zatočeni protiv svoje volje, (ii) ne postoji razumna osnova za njihovo zatočenje, (iii) zatočeni civili svojim životom, fizičkom dobrobiti ili svojom slobodom odgovaraju za ispunjenje traženoga, (iv) optuženi je počinio protivpravno djelo koje je prouzrokovalo zatočenje civila i to djelo je namjeravao počinuti, (v) optuženi je namjeravao da zatoči civile protiv njihove volje kako bi se ispunili njegovi zahtjevi.⁴²⁷

308. Odbrana tvrdi da je uzimanje talaca protivpravno samo onda kada optuženi nema razumne osnove za zatočenje civila u svojstvu talaca. Dakle, zatočenje je dozvoljeno da bi se zaštitili civili ili kada je to nužno iz bezbjednosnih razloga.⁴²⁸

309. Što se tiče elementa *mens rea*, odbrana smatra da je optuženi morao ne samo namjerno zatočiti žrtve, nego je morao i namjeravati da ih zatoči u cilju postizanja ustupka. Tvrdi, štaviše, da "optuženi nije odgovoran čak ni ako je ustupak na kraju i tražen, ako se ne dokaže da je on djela prvobitnog zatočenja počinio s ciljem dobivanja ustupka"⁴²⁹.

⁴²³ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para 66.

⁴²⁴ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para 68.

⁴²⁵ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para 70.

⁴²⁶ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para 70.

⁴²⁷ Kordićev prepretresni podnesak, sv. II, para 57.

⁴²⁸ Kordićev prepretresni podnesak, sv. II, para 60.

⁴²⁹ Kordićev prepretresni podnesak, sv. II, para 61.

310. Čerkezova odbrana nije zasebno iznijela svoje argumente u vezi s pravnim elementima ovog krivičnog djela, ali Pretresno vijeće prima k znanju njeno pridruživanje Kordićevom završnom podnesku.⁴³⁰

(b) Diskusija

311. Ovo krivično djelo ubrojeno je među teške povrede u članu 147 Ženevske konvencije IV. U Komentaru MKCK-a o tom krivičnom djelu kaže se sljedeće:

Uzimanje talaca: Taoci bi se mogli smatrati osobama nezakonito lišenim slobode, što je zločin koji većina krivičnih zakona uzima na znanje i kažnjava. Međutim, postoji dodatna karakteristika, tj., prijetnja da se bilo produži zatočenje taoca ili da ga se ubije. Uzimanje talaca valja, dakle, tretirati kao posebno krivično djelo. Naravno, najteži zločin bio bi pogubljenje talaca što, kako je već utvrđeno, predstavlja hotimično lišavanje života. No i samo uzimanje talaca, zbog svoje proizvoljne prirode, naročito ako je praćeno prijetnjom smrću, predstavlja veoma teško krivično djelo; ono kod taoca i njegove porodice izaziva smrtni strah koji se ne može ničim opravdati.⁴³¹

312. Proizlazi, dakle, da se krivično djelo uzimanja civila za taoce sastoji u protivpravnom lišavanju slobode, uključujući i krivično djelo protivpravnog zatočenja. S tim u vezi Pretresno vijeće primjećuje da su elementi krivičnog djela protivpravnog zatočenja izneseni gore u tekstu.

313. Dodatni element koji valja dokazati da bi se ustanovilo krivično djelo protivpravnog uzimanja civila za taoce jeste izdavanje uslovljene prijetnje u pogledu fizičke i psihičke dobrobiti civila koji su protivpravno zatočeni. Komentar MKCK-a taj dodatni element definiše kao "prijetnju da se bilo produži zatočenje taoca ili da ga se ubije". Po mišljenju Vijeća ta prijetnja morala je biti smišljena kao mjera iznuđivanja kako bi se postiglo ispunjenje uslova. Pretresno vijeće u predmetu *Blaškić* izrazilo se na sljedeći način: " Optužba mora pokazati da je u trenutku navodnog zatočenja, čin za koji se tvrdi da je kažnjiv počinjen da bi se ishodilo neki ustupak ili ostvarila korist."⁴³²

314. Prema tome, Vijeće smatra da neka osoba čini krivično djelo uzimanja civila za taoce onda kada prijeti da će civile, koji su protivpravno zatočeni, izložiti nečovječnom postupanju ili pogibiji u cilju ispunjenja nekog uslova.

2. Uzimanje talaca (član 3)

(a) Argumenti strana

315. Optužba elemente ovog krivičnog djela definiše na sljedeći način:⁴³³ (1) postojanje djela ili propusta koji dovodi do toga da osoba ili osobe budu uhvaćene, zatočene ili na drugi način

⁴³⁰ Čerkezov završni podnesak, str. 4.

⁴³¹ ICRC Commentary (GC IV), str. 600-601.

⁴³² Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 158 (naglasak dodan).

protivpravno držane kao taoci; (2) ta djela ili propusti su uključivali prijetnju da će ta osoba ili osobe biti povrijeđene, ubijene ili i dalje držane u zatočeništvu da bi se neka država, vojna sila, međunarodna organizacija, fizička osoba ili grupa osoba prisilila da djeluje ili da se suzdrži od djelovanja, kao eksplicitni ili implicitni uslov za bezbjedno oslobađanje taoca ili talaca; (3) djela ili propusti su počinjeni hotimično; (4) žrtve djela ili propusta su osobe koje ne učestvuju aktivno u sukobu shodno zajedničkom članu 3 Ženevskih konvencija; (5) postojao je neksus između djela ili propusta i oružanog sukoba; (6) optuženi snosi individualnu krivičnu odgovornost za djela ili propuste prema članu 7(1) ili 7(3) Statuta.

316. Kordićeva odbrana tvrdi da bi to krivično djelo "trebalo analizirati na način koji je u skladu sa 'uzimanjem civila za taoce' iz člana 2", pri čemu se razumije da je "član 2" član Statuta.⁴³⁴ Takođe se slaže s prvostepenom presudom u predmetu *Blaškić* u pogledu definicije talaca i elementa *actus reus* krivičnog djela uzimanja talaca.⁴³⁵

317. U svom završnom podnesku optužba tvrdi da se tim krivičnim djelom krši zajednički član 3(1) Ženevskih konvencija, kao i član 75(2)(c) Dopunskog protokola I i član 4(2)(c) Dopunskog protokola II.⁴³⁶

318. U Čerkezovom završnom podnesku navodi se da optužba nije dokazala to krivično djelo, što je tvrdnja koja se više odnosi na činjenice nego sa pravo.⁴³⁷

(b) Diskusija

319. Pretresno vijeće primjećuje da zajednički član 3(1)(b) Ženevskih konvencija zabranjuje uzimanje talaca kad se radi o osobama koje ne učestvuju aktivno u sukobu, pripadnicima oružanih snaga koji su položili oružje i onima koji su *hors de combat* zbog bolesti, ranjavanja, zatočeništva ili nekog drugog razloga. Pretresno vijeće u predmetu *Blaškić* je, oslanjajući se na Komentar MKCK-a (ŽK IV), usvojilo široku definiciju izraza "talac".⁴³⁸ Ona glasi:

Definiciju talaca treba shvatiti u smislu teških povreda iz člana 2 Statuta, odnosno kao lica koja su protivzakonito lišena slobode, često na samovoljan način, a ponekad i pod prijetnjom smrću.⁴³⁹

⁴³³ Pretpretresni podnesak optužbe, str. 48.

⁴³⁴ Kordićev pretpretresni podnesak, para 74.

⁴³⁵ Završni podnesak optužbe, Dodatak V, para. 130 i 134.

⁴³⁶ Završni podnesak optužbe, Dodatak V, para. 97.

⁴³⁷ Čerkezov završni podnesak, str. 115-116.

⁴³⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para 187.

⁴³⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para 187.

Pretno vijeće u predmetu *Blaškić* takođe je smatralo da se taoci uzimaju "u svrhu stjecanja neke koristi ili postizanja određenog angažmana jedne od zaraćenih strana, neke druge osobe ili grupe osoba".⁴⁴⁰

320. Pretno vijeće se slaže s tim nalazima i smatra da su, u kontekstu međunarodnog oružanog sukoba, elementi krivičnog djela uzimanja talaca iz člana 3 Statuta u osnovi isti kao i elementi krivičnog djela uzimanja talaca opisanog članom 2(h).

F. Napadi i krivična djela vezana za imovinu

1. Protivpravni napadi na civile i civilne objekte (član 3)

321. Dario Kordić i Mario Čerkez terete se za krivično djelo protivpravnog napada na civile (tačke optužnice 3 odnosno 5), i za protivpravni napad na civilne objekte (tačke optužnice 4 odnosno 5) iz člana 3 Statuta.⁴⁴¹

(a) Argumenti strana

322. Optužba na sljedeći način definiše elemente krivičnog djela protivpravnog napada na civile:⁴⁴² (1) napad je za posljedicu imao pogibiju civila, teške povrede civila, ili oboje; (2) civilni status stanovništva ili osoba koje su poginule ili su ranjene bio je poznat ili je trebao biti poznat; (3) napad je bio hotimično usmjeren na civilno stanovništvo ili civilne osobe; (4) postojao je neksus između napada i oružanog sukoba; (5) optuženi snosi individualnu krivičnu odgovornost za napad po članu 7(1) ili 7(3) Statuta.

323. Optužba elemente krivičnog djela protivpravnog napada na civile ili na civilne objekte definiše na sljedeći način:⁴⁴³ (1) napad je za posljedicu imao oštećenje civilnih objekata; (2) civilni karakter oštećenih objekata je bio poznat ili je trebao biti poznat; (3) napad je bio hotimično usmjeren na civilne objekte; (4) postojao je neksus između napada i oružanog sukoba; (5) optuženi snosi individualnu krivičnu odgovornost za napad po članu 7(1) ili 7(3) Statuta.

324. Kordićeva odbrana na sljedeći način definiše elemente ta dva krivična djela:⁴⁴⁴ (1) hotimičan i smišljen napad je usmjeren protiv civila ili zaštićenih civilnih objekata; (2) napad je nasumičan (tj. nije usmjeren na konkretan vojni cilj), predstavlja kršenje međunarodnog humanitarnog prava; (3) napad uzrokuje smrt civila, teške povrede civila ili oboje; (4) optuženi je

⁴⁴⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para 187.

⁴⁴¹ Optužnica, paragrafi 40-41.

⁴⁴² Pretretresni podnesak optužbe, str. 48-49.

⁴⁴³ Pretretresni podnesak optužbe, str. 49.

⁴⁴⁴ Kordićev pretretresni podnesak, sv. II, para 77.

namjeravao (*dolus directus*) da izvede napad na civile; (5) optuženi je izveo napad znajući da će takav napad prouzrokovati pretjerani gubitak života, ranjavanje civila i štetu na civilnim objektima.

325. Kordićeva odbrana tvrdi da su samo "teške" povrede pokrivenne članom 3 Statuta i navodi da se protivpravni napadi na civile ili civilne objekte mogu smatrati "teškima" samo ako imaju za posljedicu smrt ili teške ozljede.⁴⁴⁵

(b) Diskusija

326. Nema velike razlike između definicija koje su dale optužba i odbrana. Civili i civilni objekti zaštićeni su, između ostalog, Ženevskom konvencijom IV. Civili su izričito zaštićeni tom konvencijom, a civilni objekti, kao što su bolnice organizovane za pružanje njege ranjenicima, bolesnicima, nemoćnima i porodiljama "ne mogu ni u kojoj prilici biti predmet napada, nego će ih strane u sukobu u svako doba poštivati i štiti".⁴⁴⁶ Zaštitu civila i civilnih objekata još pojačava Dopunski protokol I, čiji član 50 (1) definiše kategoriju civila tako da u nju uključuje one koji ne pripadaju jednoj od kategorija osoba pomenutih u članovima 4(A), (1), (2), (3) i (6) Ženevske konvencije III, i u članu 43 Dopunskog protokola I. Član 51 (2) Dodatnog protokola I određuje da

Enđiti civilno stanovništvo kao takvo, ni građanske osobe ne smiju biti predmet napada.

Međutim, civili više neće uživati zaštitu koju za njih predviđa Dopunski protokol I ako direktno "uzmu učešća u neprijateljstvima".⁴⁴⁷

327. Član 52(1) Dopunskog protokola I civilne objekte definiše kao "sve objekte koji nisu vojni ciljevi". Vojni ciljevi su definisani u stavu 2 kao "oni objekti koji po svojoj prirodi, po svom smještaju, po svojoj namjeni ili po svojoj upotrebi djelotvorno doprinose vojnom djelovanju i kojih potpuno ili djelomično uništenje, zauzimanje ili neutralizacija donosi u datim okolnostima očitu vojnu prednost". U članu 52 (2) nadalje se navodi da se "napadi moraju strogo ograničiti na vojne ciljeve".

328. Ukratko, zabranjeni napadi su oni izvedeni smišljeno protiv civila ili civilnih objekata u toku oružanog sukoba i koji nisu opravdani vojnom nuždom. Oni su morali prouzrokovati pogibiju i/ili teške tjelesne povrede među civilnim stanovništvom ili velika oštećenja civilnih objekata.⁴⁴⁸ Takvi napadi predstavljaju direktno kršenje zabrana priznatih u međunarodnom pravu uključujući i relevantne odredbe Dopunskog protokola I.

⁴⁴⁵ Kordićev pretpretresni podnesak, sv. II, para 69.

⁴⁴⁶ Član 18, Ženevska konvencija IV.

⁴⁴⁷ Dopunski protokol I, član 51 (3).

⁴⁴⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 180.

2. Uništavanje imovine

329. Dario Kordić i Mario Čerkez terete se u tačkama 37 odnosno 40 optužnice za krivično djelo uništavanja imovine širokih razmjera koje nije opravdano vojnom nuždom iz člana 2(d) Statuta. Tačke 38 odnosno 41 terete ih za krivično djelo bezobzirnog razaranja koje nije opravdano vojnom nuždom iz člana 3(b) Statuta.⁴⁴⁹

(a) Uništavanje imovine širokih razmjera koje nije opravdano vojnom nuždom (član 2)

(i) Argumenti strana

330. Optužba tvrdi da su elementi tog zločina sljedeći: (i) da se dogodilo uništavanje širokih razmjera imovine zaštićene prema Ženevskim konvencijama, pri čemu (ii) uništavanje nije bilo opravdano vojnom nuždom i (iii) uništavanje je počinjeno hotimično.⁴⁵⁰

331. Prema argumentima optužbe, imovina koja je zaštićena tom odredbom može biti nepokretna ili osobna, javna ili privatna. Da bi djelo predstavljalo tešku povredu, količina ili vrijednost uništene imovine mora biti dovoljno velika.⁴⁵¹ Oslanjajući se na odluku Pretresnog vijeća u predmetu *Blaškić*, optužba tvrdi da se značenje riječi “širokih razmjera” mora odrediti na osnovi činjenica i okolnosti vojne operacije o kojoj je riječ.⁴⁵²

332. Optužba nadalje tvrdi da se značenje riječi “širokih razmjera” treba odrediti prema tome što je opravdano vojnom nuždom. Optužba smatra da ciljano uništavanje kuća koje pripadaju određenom narodu ili etničkoj grupi kojemu je jedina svrha da ih spriječi da u njima nastave stanovati ne može nikad biti opravdano vojnom nuždom.⁴⁵³ I konačno, tvrdi se da je eventualni počinitelj tog krivičnog djela morao djelovati namjerno ili s “velikom ravnodušnošću prema znatnoj mogućnosti da će posljedica ponašanja o kojem je riječ biti uništenje zaštićene imovine”.⁴⁵⁴

333. Kordićeva odbrana tvrdi da su elementi tog krivičnog djela sljedeći: (i) da je imovina uništena tako da se ne može popraviti, (ii) da je imovina zaštićena Ženevskim konvencijama, (iii) da se radilo o uništavanju širokih razmjera, (iv) da je optuženi bezobzirno počinio protivpravno djelo koje je prouzrokovalo uništavanje imovine, (v) da uništavanje nije bilo opravdano vojnom nuždom.⁴⁵⁵ Tvrdi se da, osim za neke određene vrste imovine, Ženevske konvencije ne propisuju

⁴⁴⁹ Optužnica, para. 55-56.

⁴⁵⁰ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 44.

⁴⁵¹ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 45.

⁴⁵² Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 46.

⁴⁵³ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 48-49.

⁴⁵⁴ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 50.

⁴⁵⁵ Kordićev pretpretresni podnesak, sv. II, para. 54.

opštu zaštitu imovine na teritoriji neprijatelja, nego da to krivično djelo postoji samo kad se radi o nepokretnoj i ličnoj imovini na okupiranoj teritoriji.⁴⁵⁶

334. Optužba tvrdi da riječ “širokih razmjera” znači da se radilo o opsežnom uništavanju.⁴⁵⁷ Nadalje, na optužbi je teret dokazivanja da uništavanje imovine o kojoj je riječ nije opravdano vojnom nuždom.⁴⁵⁸

(ii) Diskusija

335. Član 147 Ženevske konvencije IV opisuje krivično djelo uništavanja širokih razmjera kao tešku povredu. U vezi s krivičnim djelom razaranja širokih razmjera, u Komentaru MKSC-a se navodi sljedeće:

Četvrta konvencija zabranjuje uništavanje civilnih bolnica i njihove imovne ili oštećivanje kola hitne pomoći ili bolničkih letjelica. Nadalje, okupatorska sila ne smije na okupiranoj teritoriji uništavati nepokretnu ili ličnu imovinu osim kad je takvo uništavanje apsolutno nužno zbog vojnih operacija. S druge strane, uništavanje imovine na teritoriji neprijatelja nije pokriveno tom odredbom. Drugim riječima, ako avijacija bombarduje tvornice u neprijateljskoj zemlji, takvo uništavanje nije pokriveno ni članom 53 ni članom 147. S druge strane, ako neprijateljska sila okupira teritoriju na kojoj su smještene te tvornice, ne smije ih uništiti osim ako to nije apsolutno nužno zbog vojnih operacija.⁴⁵⁹

336. U nekoliko odredaba Ženevskih konvencija navode se konkretne vrste imovine koje se njima stavljaju pod opštu zaštitu. Na primjer, u članu 18 Ženevske konvencije IV navodi se da “civilne bolnice organizovane za pružanje njege ranjenicima, bolesnicima, nemoćnima i porodiljama ne mogu ni u kojoj prilici biti predmet napada, nego će ih strane u sukobu u svako doba poštivati i štiti”.⁴⁶⁰ Mada se pretpostavlja da bi tako zaštićena imovina trebala biti u potpunosti zaštićena od napada, u Konvencijama se navode neke veoma izuzetne okolnosti u kojima zaštita koja se pruža takvoj imovini prestaje.⁴⁶¹

337. Članom 53 Ženevske konvencije IV u potpunosti se zabranjuje uništavanje imovine na okupiranoj teritoriji:

⁴⁵⁶ Kordićev pretpretresni podnesak, sv. II, para. 55.

⁴⁵⁷ Kordićev pretpretresni podnesak, sv. II, para. 55.

⁴⁵⁸ Kordićev pretpretresni podnesak, sv. II, para. 56.

⁴⁵⁹ ICRC Commentary (GC IV), str. 601.

⁴⁶⁰ *Vidi i* Poglavlja III, V i VI Ženevske konvencije I (kojima se štite sanitetske jedinice, vozila, letjelice, oprema i materijal), te član 22 *et seq.* (kojim se štite bolnički brodovi) i član 38 *et seq.* (kojim se štite sanitetski transporti) Ženevske konvencije II.

⁴⁶¹ *Vidi u vezi sa* sanitetskim jedinicama i medicinskim ustanovama, članove 21 i 22 Ženevske konvencije I; u vezi sa materijalom mobilnih sanitetskih jedinica, član 33 Ženevske konvencije I; u vezi sa medicinskim transportom, član 36 Ženevske konvencije I i u vezi sa vojnim bolničkim brodovima, članove 34 i 35 Ženevske konvencije II.

Okupacionoj sili je zabranjeno uništavanje pokretne i nepokretne imovine koja, pojedinačno ili kolektivno, pripada pojedincima, državi ili javnim tijelima, društvenim organizacijama ili zadrugama, osim ako takvo uništavanje postane apsolutno potrebno radi vojnih operacija.⁴⁶²

Mada u sferu zaštite koju pruža ta odredba ulazi sva nepokretna i pokretna imovina, izuzev imovine kojoj je pružena opšta zaštita prema Ženevskim konvencijama, ona je važeća samo za okupirana područja. To potvrđuje Komentar MKCK-a u kojemu se navodi da:

[k]ako bi se izbjegle bilo kakve nedoumice u pogledu doseg člana 53, valja istaći da imovini o kojoj je riječ nije data opšta zaštita; ova odredba konvencije dodjeljuje toj imovini zaštitu samo na okupiranoj teritoriji. Doseg tog člana ograničen je, dakle, na uništavanje koje je posljedica akcije okupacione sile. Valja imati na umu da član 23(g) Haškog pravilnika zabranjuje nepotrebno uništavanje imovine neprijatelja; budući da je to pravilo uključeno u odjeljak naslovljen “neprijateljstva”, ono pokriva svu imovinu na teritoriji koja je zahvaćena ratom; njegov doseg je, dakle, znatno širi od doseg odredbe o kojoj je riječ, a koja se odnosi samo na imovinu smještenu na okupiranoj teritoriji.

Zaštitni uslov iz člana 53 Ženevske konvencije IV predstavlja, dakle, dodatnu dužnost koju ima samo okupaciona sila.

338. Postavlja se pitanje šta znači izraz “okupirana teritorija” u svrhu primjene člana 53 Ženevske konvencije IV. Odjeljak III Ženevske konvencije IV, u kojem se nalazi član 53, bavi se postupanjem koje je okupaciona sila dužna osigurati u odnosu na stanovništvo okupiranog područja i

predstavlja prvi pokušaj da se kodifikuju propisi međunarodnog prava koji se bave okupacijom od zaključivanja Haških konvencija iz 1899. i 1907. o zakonima i običajima ratovanja na kopnu. Propisi iz odjeljka III predstavljaju dopunu odjeljaka II i III Pravilnika dodanog tim konvencijama, pojašnjajući mnoga pitanja.⁴⁶³

S obzirom na nepostojanje definicije izraza “okupirana teritorija” u Ženevskim konvencijama i s obzirom na običajni status Haške konvencije IV i njoj priloženog Pravilnika,⁴⁶⁴ Pretresno vijeće će se pri definisanju tog izraza poslužiti tom konvencijom.

339. Član 42 Pravilnika priloženog Haškoj konvenciji IV⁴⁶⁵ propisuje sljedeće:

Teritorija se smatra okupiranom kad je stvarno stavljena pod vlast neprijateljske vojske. Okupacija se proteže samo na teritoriju gdje je takva vlast uspostavljena i u stanju da se vrši.

Pretresno vijeće prihvata ovu definiciju i smatra da se ispitivanje o tome da li je neka teritorija okupirana mora sprovesti od slučaja do slučaja.

⁴⁶² Član 53, Ženevska konvencija IV.

⁴⁶³ ICRC Commentary (GC IV), str. 272.

⁴⁶⁴ *Vidi* izvještaj generalnog sekretara, para. 41.

⁴⁶⁵ *Vidi* Haški pravilnik o zakonima i običajima ratovanja na kopnu iz 1907., priložen Haškoj konvenciji IV o zakonima i običajima rata (dalje u tekstu: Haški pravilnik).

340. U predmetu *Blaškić*, jedinom predmetu Međunarodnog suda do sada u kojemu je data definicija tog krivičnog djela, Pretresno vijeće je smatralo sljedeće:

Okupacionoj sili je zabranjeno razaranje pokretne i nepokretne imovine osim u slučaju kada su takva razaranja apsolutno nužna zbog vojnih operacija. Da bi predstavljala tešku povredu, razaranja koja nisu opravdana vojnom nuždom moraju biti širokih razmjera i počinjena na protivzakonit i samovoljan način. Pojam "širokih razmjera" utvrđuje se na osnovu činjenica u konkretnom predmetu, pa tako jedna činjenica, kao na primjer razaranje bolnice, može biti dovoljna da bi bila kvalificirana kao povreda iz ove tačke -- jedan jedini čin, kao što je na primjer razaranje bolnice, može biti dovoljan da bi predstavljao krivično djelo iz ove tačke.⁴⁶⁶

341. S obzirom na gorenavedeno, Pretresno vijeće smatra da krivično djelo uništavanja imovine širokih razmjera kao tešku povredu čine sljedeći elementi: bilo

- i) kada je uništena imovina one vrste koja uživa opštu zaštitu Ženevske konvencije iz 1949., neovisno o tome da li se nalazi na okupiranoj teritoriji; i kada je počinitelj djelovao s namjerom da uništi imovinu o kojoj je riječ ili uz bezobzirno zanemarivanje mogućnosti da će ona biti uništena; bilo
- ii) kada je uništena imovina zaštićena Ženevskim konvencijama, na temelju činjenice da se nalazi na okupiranoj teritoriji; i kad se radi o uništavanju širokih razmjera; i
- iii) kada uništavanje nije opravdano vojnom nuždom; i kada je počinitelj djelovao s namjerom da uništi imovinu o kojoj je riječ ili uz bezobzirno zanemarivanje mogućnosti da će imovina biti uništena.

(b) Bezobzirno razaranje koje nije opravdano vojnom nuždom (član 3)

(i) Argumenti strana

342. Optužba tvrdi da se krivično djelo bezobzirnog razaranja ili pustošenja sastoji od sljedećih elemenata:⁴⁶⁷ (1) da je došlo do razaranja ili pustošenja imovine; (2) razaranje ili pustošenje nije bilo opravdano vojnom nuždom; (3) razaranje ili pustošenje je počinjeno hotimično; (4) postojao je neksus između razaranja ili pustošenja i oružanog sukoba; (5) optuženi snosi individualnu krivičnu odgovornost za razaranje ili pustošenje prema članu 7(1) ili 7(3) Statuta.

343. Kordićeva odbrana tvrdi da optužba u vezi s tim krivičnim djelom mora dokazati sljedeće:⁴⁶⁸ (1) radi se razaranju ili pustošenju širokih razmjera, koje se odvijalo na čitavim područjima, (2) optuženi je bezobzirno počinio djelo koje je prouzrokovalo razaranje ili pustošenje; (3) optuženi je namjeravao da tim djelom uzrokuje razaranje ili pustošenje; (4) razaranje ili pustošenje nije

⁴⁶⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 157.

⁴⁶⁷ Pretpretresni podnesak optužbe, str. 49.

opravdano vojnom nuždom; (5) postoji neksus između razaranja ili pustošenja i vojnog sukoba u kojem je optuženi učestvovao.

344. Definišući to krivično djelo, optužba u svom završnom podnesku ponavlja prva tri elementa navedena u njenom pretpretresnom podnesku.⁴⁶⁹ Pozivajući se na član 2(d) Statuta koji se bavi uništavanjem širokih razmjera, optužba takođe tvrdi da se "međutim, član 3(b) razlikuje po tome što pustošenje nije ograničeno na uništavanje imovine na okupiranom području ili pod kontrolom vojnih snaga".⁴⁷⁰ Optužba takođe smatra da vojna nužda "ne opravdava kršenje međunarodnog humanitarnog prava utoliko što je vojna nužda bila uzeta u obzir kao faktor kad su sastavljena pravila o vođenju sukoba".⁴⁷¹ Tvrdi da element svijesti ovog krivičnog djela "ne uključuje obični nehat" i da "uništavanje zaštićene imovine ne može biti potpuno slučajno".⁴⁷²

345. Čini se da Čerkezova odbrana prihvata elemente koje je navela optužba budući da tvrdi samo da je "na mjestima gdje se desilo, uništavanje bilo posljedica napada na strateške tačke, a ne na imovinu civila".⁴⁷³ Valjanost te tvrdnje je stvar dokaza, a ne prava.

(ii) Diskusija

346. Pretresno vijeće smatra da su elementi krivičnog djela bezobzirnog razaranja koje nije opravdano vojnom nuždom, za koje se tereti prema članu 3(b) Statuta, zadovoljeni pod sljedećim uslovima:

- (i) kad se radi o uništavanju velikih razmjera;
- (ii) kada uništavanje nije opravdano vojnom nuždom; i
- (iii) kada je počinitelj djelovao s namjerom da uništi imovinu o kojoj je riječ ili uz bezobzirno zanemarivanje mogućnosti da će ona biti uništena.

347. Pretresno vijeće primjećuje da je uništavanje imovine koja se nalazi na neprijateljskoj teritoriji, mada ona nije zaštićena prema Ženevskim konvencijama pa stoga nije uključena u zločin uništavanja imovine širokih razmjera koji je uvršten u teške povrede Ženevskih konvencija, kriminalizovano članom 3 Statuta.⁴⁷⁴

⁴⁶⁸ Kordićev pretpretresni podnesak, sv. II, para. 80.

⁴⁶⁹ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 79.

⁴⁷⁰ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 80.

⁴⁷¹ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 81.

⁴⁷² Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 82.

⁴⁷³ Čerkezov završni podnesak, str. 55-56.

⁴⁷⁴ ICRC Commentary (GC IV), str. 615.

3. Pljačkanje (član 3)

348. I Dario Kordić i Mario Čerkez terete se, u tačkama 39 odnosno 42 optužnice, za "pljačkanje privatne i javne imovine" prema članu 3(e) Statuta.

(a) Argumenti strana

349. Optužba navodi sljedeće elemente tog krivičnog djela:⁴⁷⁵ (1) javna i privatna imovina bila je protivpravno ili nasilno uzeta, (2) imovina je uzeta hotimično; (3) postojao je neksus između protivpravnog oduzimanja imovine i oružanog sukoba; (4) optuženi snosi individualnu krivičnu odgovornost za protivpravno uzimanje imovine prema članu 7(1) ili 7(3) Statuta.

350. Dario Kordić tvrdi da optužba mora dokazati nekoliko elemenata pljačke, a naročito da je imovina oduzeta bez opravdanja, s namjerom da se vlasnik trajno liši posjedovanja ili korištenja te imovine, i da je imovina imala dovoljnu novčanu vrijednost da bi njeno oduzimanje imalo teške posljedice za vlasnika.⁴⁷⁶ Navodi, nadalje, sljedeće elemente:⁴⁷⁷ (1) optuženi je protivpravno oduzeo privatnu ili javnu imovinu; (2) optuženi je to uradio protiv volje vlasnika; (3) imovina je imala dovoljnu novčanu vrijednost da bi njeno oduzimanje imalo teške posljedice za žrtve; (4) optuženi je oduzeo imovinu s namjerom da protivpravno liši vlasnika mogućnosti da njome raspoláže i da je koristi; (5) optuženi je namjeravao da trajno oduzme imovinu; (6) oduzimanje nije bilo opravdano; i (7) postojao je neksus između oduzimanja imovine i oružanog sukoba u kojem je optuženi učestvovao.

(b) Diskusija

351. Krivično djelo pljačke ili otimačine dugo je poznato u međunarodnom pravu i zabranjeno je i u konvencionom i u običajnom pravu.⁴⁷⁸

352. Suštinu tog krivičnog djela definisalo je Pretresno vijeće u presudi *Čelebići* kao "sve oblike protivpravnog prisvajanja imovine u oružanom sukobu uslijed koga nastaje pojedinačna krivična odgovornost shodno međunarodnom pravu, uključujući ona djela koja se tradicionalno opisuju kao "otimačina".⁴⁷⁹ Takva djela oduzimanja imovine uključuju kako djela rasprostranjenog i

⁴⁷⁵ Pretpretresni podnesak optužbe, str. 50.

⁴⁷⁶ Kordićev pretpretresni podnesak, sv. II. para. 84-85, u kojem se citira prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 1154.

⁴⁷⁷ Kordićev pretpretresni podnesak, sv. II. para. 84.

⁴⁷⁸ *Vidi* Haški pravilnik, član 46; Statut Međunarodnog vojnog suda iz 1945., član 6(b); *The Trial of German Major War Criminals* (Proceedings of the International Military Tribunal sitting at Nuremberg, Germany), dio 22, the IMT Judgement, str. 457; *U.S. v. Carl Krauch, Law Reports of Trials of War Criminals*, sv. x, str. 42-47, gdje se smatra da je izraz "otimačina" sinonim "pljačke".

⁴⁷⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 591.

sistematskog oduzimanja i prisvajanja imovine pri čemu se krše prava vlasnika, tako i izolovana djela krađe ili pljačke od strane pojedinaca zbog sticanja lične koristi.⁴⁸⁰ U toj presudi se takođe navodi, a ovo Pretresno vijeće se slaže s tom ocjenom, da “zabrana neopravdanog prisvajanja privatne ili javne imovine predstavlja pravilo kojim se štite značajne vrijednosti”.⁴⁸¹ Kako bi se ocijenio njihov značaj, u prvostepenoj presudi u predmetu *Čelebići* navodi se "novčana vrijednost" tako oduzete imovine koja je "dovoljna da izazove teške posljedice za žrtvu".⁴⁸²

353. Nakon prvostepene presude u predmetu *Čelebići* isto su prihvatile i prvostepene presude u predmetima *Blaškić*⁴⁸³ i *Jelisić*.⁴⁸⁴ Ovo Pretresno vijeće ne vidi razloga da ne prihvati zaključke iz tih presuda.

4. Uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji ili obrazovanju (član 3)

354. I konačno, Dario Kordić i Mario Čerkez terete se, u tačkama 43 odnosno 44 optužnice, za krivično djelo uništavanja ili hotimičnog nanošenja štete ustanovama namijenjenim religiji ili obrazovanju, iz člana 3(d) Statuta.

(a) Argumenti strana

355. Optužba na sljedeći način definiše elemente tih krivičnih djela:⁴⁸⁵ (1) uništene su ustanove namijenjene religiji ili obrazovanju; (2) uništavanje ili oštećivanje je počinjeno hotimično; (3) uništene ili hotimično oštećene ustanove zaštićene su prema međunarodnom humanitarnom pravu; (4) postojao je neksus između uništavanja ili hotimičnog oštećivanja i oružanog sukoba; i (5) optuženi snosi individualnu krivičnu odgovornost za napad prema članu 7(1) ili 7(3) Statuta.

356. Kordićeva odbrana navodi sljedeće elemente:⁴⁸⁶ (1) ustanove namijenjene religiji ili obrazovanju uništavane su ili hotimično oštećivane; (2) ustanove o kojim je riječ i okolni teren nisu korišteni za vojne svrhe; (3) ustanove o kojima je riječ zaštićene su po međunarodnom humanitarnom pravu; (4) optuženi je prouzrokovao uništenje ili štetu; (5) optuženi je namjeravao (*dolus directus*) da počini djela koja su prouzrokovala uništenje ili štetu; (6) optuženi je tim djelom namjeravao prouzrokovati uništenje ili oštećenje konkretnih vjerskih ustanova koje su dio kulturne

⁴⁸⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 590.

⁴⁸¹ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 1154.

⁴⁸² Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*.

⁴⁸³ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 184.

⁴⁸⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Jelisić*, para. 48.

⁴⁸⁵ Pretpretresni podnesak optužbe, sv. II, str. 50.

⁴⁸⁶ Kordićev pretpretresni podnesak, sv. II, para 86.

ili duhovne baštine naroda; (7) postojao je neksus između uništavanja ili oštećivanja i oružanog sukoba u kojem je optuženi učestvovao.

357. Odbrana naglašava da uništavanje i hotimično oštećivanje vjerskih ustanova ne predstavlja kršenje člana 3 ako je ta ustanova bila korištena u vojne svrhe. Odbrana tvrdi da bi "suprotno tumačenje pravila" navodilo branioce da zaštićuju vojne snage i ciljeve smještajući ih u blizini vjerskih objekata.⁴⁸⁷ Odbrana takođe tvrdi da Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba iz 1954. daje "posebnu zaštitu" jedino onim dobrima koja su registrovana u Međunarodnom registru kulturnih dobara pod posebnom zaštitom. Ako nisu navedene u tom spisku, tvrdi odbrana, ustanove imaju samo običnu zaštitu. Drugim riječima, takve institucije mogu se uništavati ili oštećivati u slučaju vojne nužde, bez obzira na to da li su okupirane i korištene u vojne svrhe.⁴⁸⁸

(b) Diskusija

358. Prema argumentima strana, čini se da je ovo krivično djelo užeg opsega od onog opisanog u članu 3(d) Statuta, utoliko što se ne pominje zauzimanje, uništavanje ili oštećivanje ustanova namijenjenih dobrotvornim svrhama, umjetnosti i nauci, umjetničkih i naučnih djela te istorijskih spomenika.

359. U članu 27 Haškog pravilnika navodi se sljedeće:

Prilikom opsada i bombardovanja moraju biti poduzete sve potrebne mjere da se poštede, koliko je god to moguće, zdanja namijenjena religiji, umjetnosti, nauci i dobrotvornim svrhama, istorijski spomenici, bolnice i mjesta gdje su okupljeni bolesnici i ranjenici, pod uslovom da nisu istodobno upotrebljeni u vojne svrhe.

Slično tome, u članu 53 Dopunskog protokola I navodi se sljedeće:

Ne dirajući u odredbe Haške konvencije za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba od 14. maja 1954. i drugih međunarodnih instrumenata, zabranjeno je:

- a) vršiti bilo kakve neprijateljske čine usmjerene protiv istorijskih spomenika, umjetničkih djela ili mjesta bogoslužja koji čine kulturnu ili duhovnu baštinu naroda;
- b) upotrebljavati ta dobra za podršku vojnim naporima;
- c) da takva dobra budu predmet represalija.

⁴⁸⁷ Kordićev pretpretresni podnesak, sv. II, para. 87-88, u kojem se citira Haška konvencija IV iz 1907., član 27; Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba iz 1954., član 8 (dalje u tekstu: Konvencija o kulturnim dobrima).

⁴⁸⁸ Kordićev pretpretresni podnesak, sv. II, para. 90, u kojem se citira Konvencija o kulturnim dobrima, član 4 i Dopunski protokol I, član 85(4)(d).

U članu 1 Konvencije o kulturnim dobrima nabraja se više vrsta kulturnih dobara koje valja zaštititi, i to “pokretna i nepokretna dobra od velike važnosti za kulturnu baštinu svakog naroda”, “zgrade čija je glavna i stvarna namjena očuvanje ili izlaganje pokretnih kulturnih dobara” i “središta koja sadrže znatnu količinu kulturnih dobara”. Ta konvencija je obavezujuća za bivšu Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju koja je bila država potpisnica od 1956., te je i dalje važeća za Republiku Hrvatsku i RBiH od dana njihove nezavisnosti, nakon njihovih izjava o sukcesiji.⁴⁸⁹

360. Pretresno vijeće primjećuje da su obrazovne ustanove nesumnjivo nepokretna imovina od velikog značaja za kulturnu baštinu naroda utoliko što su one bez iznimke centri znanja, umjetnosti i nauke, sa vrijednim zbirka knjiga, umjetničkih djela i naučnih radova. Pretresno vijeće takođe napominje da jedan međunarodni ugovor traži da se obrazovnim ustanovama dodijeli zaštita i u miru kao u ratno doba.⁴⁹⁰

361. Ovo krivično djelo se u određenoj mjeri preklapa s krivičnim djelom protivzakonitog napada na civilne objekte, jedino što je predmet ovog krivičnog djela konkretniji: kulturna baština neke određene populacije. Obrazovne institucije su svakako civilni objekti. Krivično djelo kojim se bavi ovaj odjeljak predstavlja *lex specialis* što se tiče djela protiv kulturne baštine. Uništavanje ili oštećivanje počinjeno je hotimično i optuženi namjerava da svojim djelima prouzrokuje uništavanje ili oštećivanje ustanova namijenjenih religiji ili obrazovanju, a koje se ne koriste u vojne svrhe.⁴⁹¹ Pretresno vijeće namjerava da na činjenice ovog predmeta primijeni ovu specijalizovaniju kvalifikaciju djela.

362. Što se tiče argumenta odbrane u vezi sa primjenom Konvencije o kulturnim dobrima, ovo Pretresno vijeće primjećuje da se Konvencijom zaštita općenito dodjeljuje kulturnim dobrima koja su u njoj opisana. Posebna zaštita kao posebna mjera propisana je za “ograničen broj utočišta namijenjenih zaštiti pokretnih kulturnih dobara”. Međutim, prema članu 8(1), ta posebna zaštita bila bi izgubljena kad bi se utočišta koristila u vojne svrhe. Čini se, dakle, da nema velike razlike između uslova pod kojima se dodjeljuje opšta zaštita i onih za posebnu zaštitu. Osnovni je princip da će svaka vrsta zaštite biti izgubljena ako se kulturna dobra, uključujući obrazovne institucije, koriste u vojne svrhe, a taj princip je u skladu sa običajnim pravom koje kodifikuje član 27 Haškog pravilnika.

⁴⁸⁹ Shodno zakonima i konvencijama, država koja daje izjavu o sukcesiji smatra se stranom u relevantnom ugovoru od dana svoje nezavisnosti. *Vidi* drugostepenu presudu u predmetu *Čelebići*, para 110.

⁴⁹⁰ Protection of Artistic and Scientific Institutions and Historic Monuments, ugovor poznat i kao “Roerich Pact”, 15. April 1935., član 1. Trenutno su potpisnice tog ugovora 11 država SAD.

⁴⁹¹ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 185.

III. INDIVIDUALNA KRIVIČNA ODGOVORNOST

A. Uvod

363. Pored optužbi za individualnu krivičnu odgovornost zasnovanih na ličnom učešću u kriminalnom ponašanju, Dario Kordić i Mario Čerkez se u optužnici terete i krivičnom odgovornošću na osnovu toga što su, kako se navodi, bili nadređeni počiniocima krivičnih djela kojima se terete u optužnici. Članom 7 Statuta, pod naslovom "Individualna krivična odgovornost", predviđeno je sljedeće:

1. Osoba koja je planirala, poticala, naredila, počinila ili na drugi način pomogla i podržala planiranje, pripremu ili izvršenje krivičnog djela navedenog u članovima 2 do 5 ovog Statuta individualno je odgovorna za to krivično djelo.

...

3. Činjenica da je neko od djela navedenih u članovima 2 do 5 ovog Statuta počinio podređeni ne oslobađa njegovog nadređenog krivične odgovornosti ako je nadređeni znao ili je bilo razloga da zna da se podređeni sprema počiniti takva djela ili da ih je već počinio, a nadređeni nije poduzeo nužne i razumne mjere da spriječi takva djela ili kazni počinioce.

364. Jasno je da je svrha člana 7 pripisivanje individualne krivične odgovornosti različitim nivoima, kako podređenom, tako i nadređenom, za činjenje krivičnih djela navedenih u članovima od 2 do 5 Statuta. Član 7 prevodi u praksu opšte načelo krivičnog prava da je pojedinac odgovoran za svoja djela i propuste. Njime je propisano da se pojedinac može držati krivično odgovornim za neposredno činjenje krivičnog djela, bilo individualno, bilo zajednički, ili zbog propuštanja poduzimanja mjera za krivična djela koja su počinili njegovi podređeni, tamo gdje ih je obavezan poduzeti. Član 7(3) Statuta postavlja načelo kojim se reguliše odgovornost nadređenih, koja se često navodi kao "komandna odgovornost".⁴⁹²

365. Neka od pravnih pitanja koja se javljaju u vezi sa članom 7(1) i 7(3) detaljno su razmatrana u drugim predmetima pred ovim Međunarodnim sudom. Ovo Pretresno vijeće ih neće ponovno razmatrati. U skladu sa nalazom Žalbenog vijeća u predmetu *Aleksovski* da "pravilno tumačenje Statuta zahtijeva da *ratio decidendi* njegovih odluka bude obavezujući za pretresna vijeća",⁴⁹³ ovo Pretresno vijeće će se rukovoditi praksom Žalbenog vijeća po onim pitanjima koja su već prethodno razmatrana u žalbenom postupku.

⁴⁹² Izrazi "komandna odgovornost" i "odgovornost nadređenog" korišteni su ravnopravno u ovoj presudi.

⁴⁹³ Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, para. 113.

1. Preliminarna zapažanja u vezi sa različitim odlikama člana 7(1) i (3)

366. Treba naglasiti različit karakter krivične odgovornosti predviđene članom 7(1) i 7(3), posebno u vezi sa osobama na nadređenom položaju.

367. Član 7(1) odnosi se na osobe koje su neposredno odgovorne za planiranje, podsticanje, naređivanje, izvršenje ili pomaganje i podržavanje planiranja, pripreme ili izvršenja krivičnog djela. Tako član 7(1) pokriva i osobu koja lično upražnjava protivpravno ponašanje i njoj nadređenu osobu koja ne učestvuje fizički u tom ponašanju, nego je, na primjer, naredila ili podsticala njegovo izvršenje. Na primjer, nadređena osoba koja naredi da se ubije civilna osoba može se smatrati odgovornom shodno članu 7(1), kao što je slučaj i sa političkim čelnikom koji planira pogubljenje određenih civila ili grupe civila, a zatim ta uputstva proslijedi vojnom komandantu. Krivična odgovornost takvih osoba na nadređenom položaju, bilo vojnih lica ili civila, u takvim je okolnostima lična ili neposredna i ona je posljedica njihove neposredne veze sa fizičkim činjenjem krivičnog djela. Može se smatrati da krivična odgovornost nadređenog za takva konkretna djela, osim tamo gdje taj nadređeni naredi izvršenje krivičnog djela, u kojem slučaju ga je možda bolje smatrati prvenstveno odgovornim za počinjenje tog krivičnog djela, "proizilazi iz opštih principa odgovornosti saučesnika".⁴⁹⁴

368. Nasuprot tome, generalni sekretar u svom izvještaju opisuje komandnu odgovornost onako kako je ona propisana u paragrafu 3 člana 7 Statuta, navodeći sljedeće:

Osoba koja se nalazi na nadređenom položaju treba se, stoga, držati individualno odgovornom za izdavanje protivpravnog naređenja za izvršenje krivičnog djela prema važećem Statutu. Ali ona bi se takođe trebala smatrati odgovornom za propust da spriječi krivično djelo ili da odvrati svoje podređene od protivpravnog ponašanja. Smatra se da postoji ta pripisana odgovornost ili kriminalni nehat ukoliko je osoba na nadređenom položaju znala ili je bilo razloga da zna da se njeni podređeni spremaju počinuti ili su već počinili krivična djela, a nije poduzela nužne i razumne mjere da spriječi takva djela, reaguje represijom ili kazni počinioce.⁴⁹⁵

Žalbeno vijeće u predmetu *Čelebići* smatralo je sljedeće:

Doslovno značenje člana 7(3) nije teško utvrditi. Komandant se može smatrati krivično odgovornim za djela svojih podređenih kojima se krše članovi 2 do 5 Statuta. I podređeni i komandant su individualno odgovorni za djela koja im se stavljaju na teret. Komandantu će biti suđeno zbog nečinjenja u vezi sa djelima podređenih u izvršenju kojih nije direktno učestvovao.⁴⁹⁶

369. Vrsta odgovornosti koja se navodi u članu 7(3) može se opisati kao "posredna", jer se ne zasniva na "neposrednom" učešću nadređenog u činjenju krivičnog djela, nego na njegovom propustu da spriječi ili kazni takvo djelo, to jest, na njegovom propustu da djeluje unatoč tome što

⁴⁹⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 334.

⁴⁹⁵ Izvještaj generalnog sekretara, para. 56.

⁴⁹⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 225.

je znao. Ova odgovornost se javlja samo onda kada je nadređeni pod pravnom obavezom činjenja. Riječima Pretresnog vijeća u predmetu *Čelebići*, iza kojih je stalo i Žalbena vijeće:

"Doktrina komandne odgovornosti je u konačnici zasnovana na moći nadređenog da kontroliše postupke svojih podređenih. Nadređenom se nameće dužnost da tu svoju moć koristi kako bi spriječio i kaznio zločine koje čine njegovi podređeni, a ako to ne učini na revan način sankcioniše se nametanjem pojedinačne krivične odgovornosti u skladu sa tom doktrinom."⁴⁹⁷

Dužnost vojnih komandanata da na odgovarajući način vrše nadzor nad svojim podređenim izražena je, na primjer, u članu 87 Dopunskog protokola I, pod naslovom "Dužnost komandanata", kojim je komandantima nametnuta izričita dužnost da spriječe osobe koje se nalaze pod njihovom kontrolom da krše međunarodno humanitarno pravo, te da kazne počinioce ukoliko do takvog kršenja dođe.⁴⁹⁸ Krivična odgovornost prema članu 7(3) zasnovana je na propustu, a ne na konkretnom ponašanju. Treba naglasiti da se prema doktrini o komandnoj odgovornosti nadređeni ne smatra odgovornim samo zato što se nalazi na nadređenom položaju, jer da bi se neka osoba na nadređenom položaju smatrala odgovornom, potrebno je dokazati da je ona "znala ili je bilo razloga da zna" za krivična djela i da je propustila da poduzme korake na sprečavanju ili kažnjavanju nakon što je do njih došlo. Odgovornost nadređenog, koja predstavlja vrstu pripisane odgovornosti, stoga nije oblik striktno odgovornosti.⁴⁹⁹

370. Optužba tvrdi da optuženi može biti proglašen krivim kumulativno na osnovu odgovornosti prema članu 7(1) i 7(3). Tvrdi se da svaka dodatna odgovornost prema članu 7(3) povećava odgovornost optuženog, zahtijevajući "strožu" kaznu.⁵⁰⁰

371. Pretresno vijeće je mišljenja da se, u slučajevima gdje izvedeni dokazi pokazuju da nadređeni nije bio samo obaviješten o krivičnim djelima njegovih podređenih, počinjenih pod njegovom komandom, nego je i sam koristio svoja ovlaštenja da planira, podstiče ili na drugi način pomaže i podržava planiranje, pripremu i izvršenje tih krivičnih djela, vrsta krivične odgovornosti koju to povlači može bolje okarakterisati članom 7(1).⁵⁰¹ Tamo gdje propusti optuženog koji se

⁴⁹⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 197, u kojoj je citiran para. 377 prvostepene presude u predmetu *Čelebići*.

⁴⁹⁸ Vidi prvostepenu presudu u predmetu *Čelebići*, para. 334: "Kao što se u slučaju vojnih komandanata veoma jasno vidi iz člana 87 Dopunskog protokola I, međunarodno pravo nadređenima nameće pozitivnu dužnost da spriječe da lica pod njihovom kontrolom počine kršenja međunarodnog humanitarnog prava. U krajnjoj konzekvenci, ta dužnost predstavlja osnovu i određuje doseg posredne krivične odgovornosti po članu 7(3) Statuta."

⁴⁹⁹ Žalbena vijeće u predmetu *Čelebići* je smatralo sljedeće: "budući da je u ovoj vrsti predmeta potrebno dokazati element znanja, komandna odgovornost nije oblik striktno odgovornosti. Nadređeni se može smatrati odgovornim za djela podređenih samo ako se pokaže da je "znao ili je bilo razloga da zna" za njih. Žalbena vijeće ne bi opisalo odgovornost nadređenog kao doktrinu o indirektnoj odgovornosti, utoliko što indirektna odgovornost može sugerisati pripisivanje striktno odgovornosti." Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 239.

⁵⁰⁰ Završni podnesak optužbe, str. 149 i završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 22-24, u vezi sa prvostepenom presudom u predmetu *Blaškić*, para. 337-339, i prvostepenom presudom u predmetu *Čelebići*, para. 1222-1223. Takođe se navodi praksa MKSR-a.

⁵⁰¹ *Tužilac protiv Karadžića i Mladića*, Pregled optužnica u skladu sa pravilom 61 Pravilnika o postupku i dokazima, Pretresno vijeće I, predmet br. IT-95-5-R61/IT-95-18-R61, 11. juli 1996., para. 83.

nalazio na nadređenom položaju doprinose (na primjer ohrabrivanjem počinioca) počinjenju krivičnog djela od strane podređenog, ponašanje nadređenog može činiti osnovu za krivičnu odgovornost prema članu 7(1).

B. Individualna krivična odgovornost prema članu 7(1)

1. Uvod

372. Optuženi Dario Kordić i Mario Čerkez se obojica terete shodno članu 7(1) Statuta za "izvršenje, planiranje, poticanje, pokretanje, naređivanje ili pomaganje i na drugi način podržavanje planiranja, pripreme ili izvršenja" krivičnih djela kojima se tereti u optužnici.⁵⁰² Optužba u svojim zaključnim argumentima tvrdi da su oba optužena prvenstveno odgovorna za svoje "aktivno učešće" u krivičnim djelima kojima se terete u optužnici.⁵⁰³

373. Član 7(1) predviđa da će se osoba koja je "planirala, poticala, naredila, počinila ili na drugi način pomogla i podržala planiranje, pripremu ili izvršenje krivičnog djela" smatrati individualno odgovornom za krivično djelo. Načelo da se pojedinac može smatrati krivično odgovornim za planiranje, pomaganje, učestvovanje ili pomaganje i podržavanje izvršenja krivičnog djela čvrsto je zasnovano na međunarodnom običajnom pravu.⁵⁰⁴ Član 7(1) odražava načelo krivičnog prava po kojem se krivična odgovornost ne pripisuje samo pojedincima koji su fizički izvršili krivično djelo, nego se takođe može protezati i na one koji na različite načine učestvuju i doprinose krivičnom djelu, i to onda kada je to učešće dovoljno povezano sa krivičnim djelom, u skladu sa načelima odgovornosti za saučesništvo. Razni vidovi učesništva pobrojani u članu 7(1) mogu se podijeliti na glavne počinioce i saučesnike. Stoga se može smatrati da je smisao člana 7(1) u tome da se osigura da svi oni koji neposredno učestvuju u počinjenju krivičnog djela iz Statuta, ili na drugi način doprinesu činjenju, snose odgovornost.⁵⁰⁵ Žalbeno vijeće u predmetu *Tadić* utvrdilo je da

Svako djelo koje spada u jednu od pet kategorija sadržanih u toj odredbi [član 7(1)] može za sobom povlačiti krivičnu odgovornost počinioca i svakoga ko je učestvovao u krivičnom djelu na jedan od načina specificiranih u toj istoj odredbi Statuta.⁵⁰⁶

374. U Statutu se ne precizira neophodni stepen učešća pojedinca u krivičnom djelu. Pretresna vijeća ovog Međunarodnog suda, te u vezi s nekim aspektima i Žalbeno vijeće, razmatrala su

⁵⁰² Optužnica, para. 19 i 21. U vezi sa optužbom za "pokretanje", Pretresno vijeće iznosi zapažanje da se ona ne navodi u članu 7(1), te da bi ona u svakom slučaju bila pokrivena drugim oblicima učešća koji su eksplicitno navedeni.

⁵⁰³ Završni podnesak optužbe, str. 149. Dalje se tvrdi da svaka dodatna odgovornost prema članu 7(3) povećava odgovornost optuženog, zahtijevajući "strožu" kaznu. Najveći dio pravnih navoda optužbe u vezi sa članom 7 izložen je u Dodatku 4 završnog podneska optužbe.

⁵⁰⁴ Vidi raspravu Pretresnog vijeća o običajnoj osnovi krivičnih kategorija postavljenih u članu 7(1) u prvostepenoj presudi u predmetu *Tadić*, para. 663-669.

⁵⁰⁵ Vidi izvještaj generalnog sekretara, para. 54. Drugostepena presuda *Tadiću*, para. 190.

⁵⁰⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 186.

materijalne elemente i elemente svijesti čije postojanje međunarodno običajno pravo zahtijeva u kategorijama neposredne krivične odgovornosti postavljenim u članu 7(1). Pretresno vijeće će se sada okrenuti razmatranju pravnih pitanja koja su pokrenuta u argumentima strana.

2. Činjenje

375. Čini se da se pravni elementi "činjenja", onako kako su opisani u podnescima optužbe⁵⁰⁷ i odbrane,⁵⁰⁸ bitno ne razlikuju. Što se tiče traženog *actus reus*, tvrdi se da bi se moralo utvrditi da je optuženi ostvario sve materijalne elemente nekog krivičnog djela iz Statuta Međunarodnog suda da bi se smatrao odgovornim za "činjenje". U podnesku optužbe navodi se da se *actus reus* može ostvariti bilo kroz konkretne radnje, bilo kroz propuste,⁵⁰⁹ ili kroz kombinaciju jednih i drugih. Kordićeva odbrana tvrdi da radnju koja čini krivično djelo optuženi može počinuti sam ili zajedno s drugima. Tražena *mens rea* se sastoji u tome da je optuženi djelovao sa nužnom namjerom da počinu krivično djelo prema međunarodnom običajnom pravu.⁵¹⁰ Optužba je mišljenja da je taj uslov ispunjen kada je optuženi djelovao sa sviješću o značajnoj vjerovatnoći da će njegovo ponašanje dovesti do krivičnog djela ili propusta.

376. Po mišljenju Pretresnog vijeća ne postoji protivrječnost u tome što je za utvrđivanje neposrednog činjenja uslov neposredno lično ili fizičko učešće optuženog u konkretnim radnjama koje prema Statutu Međunarodnog suda čine krivično djelo, uz nužno znanje. Žalbena vijeća u predmetu *Tadić* smatralo je da član 7(1) "pokriva fizičko počinjenje krivičnog djela od strane samog prekršioca, ili kažnjivi propust da se učini djelo obavezno po pravilima krivičnog prava."⁵¹¹

3. Planiranje, poticanje, naređivanje

(a) Argumenti strana

(i) Planiranje

377. Optužba tvrdi da su elementi krivičnog djela "planiranja" sljedeći. Traženi *actus reus* je sljedeći: (a) krivično djelo je počinila neka druga osoba, a ne optuženi, uz ili bez učešća optuženog

⁵⁰⁷ Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 15. Individualno izvršenje je jedan od oblika "činjenja", a drugi oblik kojeg navodi optužba je saizvršenje u kontekstu zajedničkog plana.

⁵⁰⁸ Kordićev završni podnesak, str. 362-363. Čerkezova odbrana je kao reference uvrstila relevantne navode vezane za pravna pitanja iz Kordićevog završnog podneska, *vidi* Čerkezov završni podnesak, s. 4. Tamo gdje nije drukčije naznačeno, argumenti koje je navela Kordićeva odbrana takođe se odnose i na argumente koje je navela Čerkezova odbrana.

⁵⁰⁹ U vezi sa traženim *actus reus* kod "planiranja, poticanja, naređivanja, počinjenja ili na drugi način pomaganja i podržavanja izvršenja krivičnog djela", optužba čvrsto zastupa stajalište da individualnu odgovornost ne povlače samo konkretne radnje, nego i kažnjivi propusti. Međutim, pojedinac se izlaže krivičnoj odgovornosti za propust samo tamo gdje je taj pojedinac dužan poduzeti radnje. Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 3-4.

⁵¹⁰ Kordićev završni podnesak, str. 363.

ili ostalih osoba koje su zajedno s njim pravile plan; i (b) kriminalno ponašanje te osobe jeste rezultat izvršenja plana kojeg je sačinio optuženi, i to sam, ili u saradnji s drugim osobama. Optuženi je posjedovao *mens rea* o krivičnom djelu, ili je bio svjestan velike vjerovatnoće da će izvršenje plana dovesti do počinjenja krivičnog djela.⁵¹² Odgovornost za planiranje može se odnositi na različite nivoe komandovanja i, u skladu s tim, na različite nivoe planiranja, počev od osoba na višim položajima, dakle, "glavnih tvoraca", pa do komandanata na terenu. Moguće je dokazati postojanje plana pomoću dokaza na osnovu indicija.⁵¹³

378. Kordićeva odbrana tvrdi da je "planiranje" oblik posredne krivične odgovornosti, te da su elementi tog krivičnog djela isti kao i kod krivičnog djela "pomaganja i podržavanja".⁵¹⁴ Nadalje, "planiranje" je oblik saučesništva u kojem se krivična odgovornost pojavljuje tek po dovršetku krivičnog djela. Odbrana stoga tvrdi da ne postoji presedan koji bi išao u prilog teoriji da "planiranje" krivičnog djela iz Statuta samo za sebe može biti kažnjivo kao odvojena faza u počinjenju takvih krivičnih djela. Osoba se može kazniti bilo za planiranje krivičnog djela, bilo za njegovo izvršenje, ali ne i za jedno i za drugo, jer počinitelj ne može biti kažnjen za planiranje kao odvojenu fazu u izvršenju krivičnog djela.⁵¹⁵

379. Optužba se ne slaže sa stavom odbrane da je "planiranje" podvrsta "pomaganja i podržavanja" i tvrdi da "planiranje" predstavlja autonoman oblik odgovornosti prema članu 7(1).⁵¹⁶

(ii) Poticanje

380. U podnesku optužbe poticanje se u suštini definiše činjenicom da je optuženi naveo drugu osobu ili osobe na činjenje krivičnog djela i ono može imati razne oblike,⁵¹⁷ uključujući huškanje (oblici obećanja o finansijskoj ili drugoj koristi). Svako postupanje optuženog s namjerom da se

⁵¹¹ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 188.

⁵¹² Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 6-7. Prema tvrdnjama optužbe, optuženi se može smatrati krivično odgovornim za planiranje krivičnog djela čak i ako osoba koja u stvarnosti ostvaruje *actus reus* krivičnog djela prilikom izvršavanja tog plana ne posjeduje odgovarajuću *mens rea* (na primjer, u situaciji gdje je vojnicima naredeno da unište neki vjerski objekat, pri čemu ti vojnici misle da je cilj njihovog napada vojno skladište). Štaviše, odgovornost za planiranje može pokriti i one posljedice koje se, iako nisu sadržane u prvobitnom planu, mogu smatrati prirodnim i predvidljivim ili očekivanim ishodom izvršenja krivičnog djela (na primjer, planiranje prisilnog iseljavanja stanovnika nekog sela i njihovo upućivanje u neki objekat za zatočenje, koje za posledicu ima gubitak života nekoliko njih). Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 7-8.

⁵¹³ Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 8.

⁵¹⁴ Odbrana tvrdi da su tri elementa neophodna da bi se utvrdila "posredna odgovornost" za planiranje, poticanje i pomaganje i podržavanje shodno članu 7(1): (1) da je optuženi imao namjeru da učestvuje u radnji koja čini krivično djelo prema Statutu; (2) da je optuženi stvarno i učestvovao sa takvom namjerom i (3) da je tim učešćem optuženi neposredno i značajno pridonio izvršenju krivičnog djela. Kordićev završni podnesak, str. 364-365.

⁵¹⁵ Kordićev završni podnesak, str. 396-397.

⁵¹⁶ Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 8, fusnota 23. Optužba dalje tvrdi da bi, čak i u slučaju da se optuženi smatra odgovornim samo za "počinjenje" krivičnog djela, njegovo učešće u fazi planiranja u najmanju ruku povlačilo veći stepen kažnjivosti, te bi stoga zahtijevalo strožu kaznu.

⁵¹⁷ Ne postoji uslov (kao što se smatralo u predmetu *Akayesu*) da poticanje mora biti neposredno i javno. Poticanje na izvršenje krivičnog djela može biti izričito ili implicirano. Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 9, fusnota 28.

druga osoba potakne da postupi na određen način ili da propusti poduzeti određenu radnju može se okvalifikovati kao poticanje. Traženi *actus reus* zadovoljen je ukoliko se pokaže da je optuženi izazvao ili potaknuo ponašanje druge osobe ili osoba koje su počinile krivično djelo u smislu da je ponašanje optuženog predstavljalo faktor koji je jasno pridonio ponašanju druge osobe ili osoba (mora se dokazati kauzalna veza između poticanja i ostvarenja *actus reus* krivičnog djela). Dovoljno je dokazati da je ponašanje optuženog pojačalo riješenost neposrednog počinioca koji je već imao namjeru da počini krivično djelo.⁵¹⁸ Tražena *mens rea* se sastoji u tome (i) da je optuženi imao namjeru da izazove ili potakne izvršenje krivičnog djela ili je djelovao sa sviješću o značajnoj vjerovatnoći da će njegovo postupanje za vjerovatnu posljedicu imati izvršenje krivičnog djela; i (ii) da je posjedovao sve elemente *mens rea* za krivično djelo koje potpada pod nadležnost Međunarodnog suda, a čije je izvršenje težio izazvati. Optuženi mora posjedovati punu *mens rea* za krivično djelo u osnovi čijem poticanju teži, ali ne postoji uslov da neposredni izvršilac posjeduje punu *mens rea*.⁵¹⁹

381. Kordićeva odbrana tvrdi da je "poticanje" usko definisano krivično djelo kod kojeg čin poticanja mora biti vrlo konkretan, kako što se tiče počinioca, tako i što se tiče krivičnog djela, a u cilju sprečavanja narušavanja zakonite slobode govora. Traženi *actus reus* se sastoji u tome (1) da je optuženi počinio djelo sa neposrednom namjerom da izazove određenog izvršioca ili neku prepoznatljivu grupu kojoj izvršilac pripada da počini konkretno krivično djelo; (2) da postoji uzročna veza između djela okarakterisanog kao poticanje i konkretnog krivičnog djela - kriterijum je standard uzročnosti "da nije bilo". Ne može biti govora o poticanju ako je počinitelj već odlučio da počini krivično djelo. Odbrana takođe postavlja veoma strog uslov *mens rea* za poticanje: osoba koja potiče mora imati namjeru da neposredno potakne ili izazove konkretnog izvršioca ili prepoznatljivu grupu kojoj ovaj pripada da izvrši konkretno krivično djelo za čijim izvršenjem sam poticatelj teži. Poticatelj ne samo da mora biti svjestan svih elemenata krivičnog djela čije izvršenje potiče, nego mora da posjeduje i potpuno istu namjeru kao i izvršilac. Dalje se tvrdi da je poticatelj krivično odgovoran samo u granicama svoje lične namjere, bez obzira na krivicu glavnog izvršioca.⁵²⁰

⁵¹⁸ Tamo gdje je krivično djelo počinjeno od strane više lica nije neophodno dokazati da je optuženi svakog od njih poticao na ponašanje. Takođe se tvrdi da optuženi može da potiče na posredan način, na primjer preko treće osobe. Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 9.

⁵¹⁹ Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 10.

⁵²⁰ Kordićev završni podnesak, str. 373-375. Poticatelj ne bi trebao biti odgovoran ako glavni izvršilac pretjera u izvršenju krivičnog djela. Isto tako, ako izvršilac počini manje od onoga što je poticatelj vjerovao da će počinuti, onda se poticatelj može smatrati odgovornim samo za ono što je stvarno počinjeno.

(iii) Naređivanje

382. Optužba smatra da je traženi *actus reus* zadovoljen ukoliko je: (a) krivično djelo počinjeno od strane druge osobe ili osoba, a ne od strane optuženog, i to uz ili bez učešća optuženog; (b) izvršilac djelovao u sklopu izvršenja izričitog ili implicitnog naređenja koje je optuženi izdao podređenom ili nekoj drugoj osobi u odnosu na koju se optuženi nalazio na nadređenom položaju. Pored naređenja koja su izdavali vojni komandanti iz redovnog sastava, i naređenja "nadređenih" ili "komandanata" "neregularnih" tijela, kao što su paravojne snage ili specijalne jedinice, takođe potpadaju pod "naređivanje".⁵²¹ Ono što je važno jeste ovlaštenje za izdavanje naređenja, čak i izvan formalnog odnosa nadređeni - podređeni. Ne postoji uslov da naređenje mora biti pismeno, niti se zahtijeva da ono bude u posebnoj formi i ono može biti izričito ili implicitno. Naređenje se ne mora izdati neposredno onima koji konkretno ostvaruju *actus reus* krivičnog djela. Optužba je takođe naglasila da se postojanje određenog naređenja može dokazati okolnostima.

383. Prema tvrdnjama optužbe, u prvostepenoj presudi u predmetu *Blaškić* podržava se njen stav da tražena *mens rea* za krivično djelo naređivanja obuhvata i neposrednu i posrednu namjeru (to jest svijest o "značajnoj vjerovatnoći" da će kao posljedica izvršavanja naređenja biti počinjena krivična djela).⁵²² Nije neophodno dokazati da podređeni koji izvršavaju naređenje dijele istu *mens rea* sa optuženim.⁵²³

384. Kordićeva odbrana tvrdi da ne može biti "naređivanja" bez odnosa nadređeni - podređeni.⁵²⁴ Ona se takođe razilazi u mišljenju s optužbom u vezi sa formom u kojoj se naređenje može izdati: tvrdi se da je nužno da se radi bilo o pismenom obliku ili o "usmeno izrečenom" naređenju.⁵²⁵ Nije dovoljno samo biti ovlašten za izdavanje naređenja. Nadređeni bi pored toga morao narediti određenoj osobi koja mu je podređena da izvrši konkretno krivično djelo. Izdavanje opštih naređenja ili naređenja vezanih za opšta pitanja nije dovoljno. Između naređenja i konkretnog krivičnog djela postoji uzročna veza - kriterijum je standard uzročnosti "da nije bilo". Odbrana postavlja veoma strog uslov *mens rea* kako bi se utvrdila krivična odgovornost za naređivanje: nadređeni je morao biti svjestan konstitutivnih elemenata krivičnog djela čije je izvršenje naredio i

⁵²¹ Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 10. Optužba tvrdi da se prisustvo komandanta u vrijeme ili neposredno prije počinjenja krivičnog djela od strane jedinice pod njegovom komandom može smatrati dokazom o odgovornosti shodno članu 7(1). Njegovo prisustvo neposredno nakon počinjenja, kao znak odobravanja, takođe je značajan pokazatelj njegove krivične odgovornosti za počinjenje krivičnog djela. Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 14.

⁵²² Čak i ako počinjeno krivično djelo nije bilo stvarni cilj naređenja, optuženi se može držati krivično odgovornim zbog njegovog izdavanja ukoliko je svjestan značajne vjerovatnoće da će kao rezultat izvršavanja tog naređenja biti počinjeno krivično djelo, Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 12-13.

⁵²³ Optužba se poziva na elemente koje je pobrojala Komisija eksperata Ujedinjenih nacija, a koji se mogu koristiti kako bi se utvrdilo postojanje naređenja. Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 10-15.

⁵²⁴ U podnesku Kordićeve odbrane ovaj element čini "naređivanje" različitim od "poticanja". Kordićev završni podnesak, str. 365-366.

⁵²⁵ Kordićev završni podnesak, str. 365, fusnota 2135.

morao je težiti tome da njegov podređeni počini krivično djelo. Da bi se nadređeni smatrao krivično odgovornim za naređivanje izvršenja krivičnog djela, on mora posjedovati istu namjeru kao i njegov podređeni koji je kriv za izvršenje.⁵²⁶

(b) Diskusija

385. Što se tiče umiješanosti optuženog u krivično djelo na neki način koji nije lično učešće, Pretresno vijeće u predmetu *Tadić* je smatralo da je povezanost dovoljna da bi se na osnovu nje osoba smatrala krivično odgovornom. Na osnovu razmatranja sudske prakse vezane za Drugi svjetski rat, Pretresno vijeće u predmetu *Tadić* je zaključilo da se mora pokazati da je osoba imala namjeru da učestvuje u činjenju krivičnog djela i da su njeni namjerni postupci neposredno i znatno pridonijeli počinjenju krivičnog djela da bi se ta osoba mogla smatrati krivično odgovornom za njeno učešće u počinjenju krivičnog djela na način koji nije neposredno činjenje:

Sve u svemu, optuženi će biti proglašen krivično odgovornim za svako ponašanje za koje se utvrdi da predstavlja svjesno učestvovanje u počinjavanju krivičnog djela koje krši međunarodno humanitarno pravo i gdje je njegovo učešće direktno i bitno utjecalo na počinjavanje tog krivičnog djela kroz podršku stvarnom počinjavanju prije, za vrijeme ili poslije događaja. Takođe će biti odgovoran za sve što prirodno proistekne iz počinjavanja djela o kome je riječ.⁵²⁷

386. Navodeći prvostepenu presudu u predmetu *Akayesu*, Pretresno vijeće u predmetu *Blaškić* je smatralo da "planiranje tako pretpostavlja da 'jedna ili više osoba smišljaju izvršenje krivičnog djela, u pripremnoj fazi kao i u fazi sprovođenja'".⁵²⁸ Pretresno vijeće u predmetu *Blaškić* takođe je zaključilo da se postojanje plana može dokazati okolnostima.⁵²⁹ Pretresno vijeće nalazi da planiranje čini poseban oblik odgovornosti shodno članu 7(1) Statuta, te se stoga slaže s tim da se optuženi može smatrati krivično odgovornim i samo za planiranje. Međutim, osoba za koju se utvrdi da je počinila krivično djelo neće se smatrati odgovornom za planiranje tog krivičnog djela. Štaviše, optuženi će se smatrati odgovornim za planiranje, poticanje i naređivanje krivičnog djela samo ukoliko je imao neposrednu ili posrednu namjeru za počinjenje tog krivičnog djela.⁵³⁰

387. Pretresno vijeće u predmetu *Blaškić* je smatralo da poticanje "pretpostavlja 'provociranje druge osobe da počini krivično djelo'".⁵³¹ Poticanje mogu činiti i konkretne radnje i propusti,⁵³² ali se mora dokazati da je optuženi imao neposrednu namjeru da potakne počinjenje krivičnog djela. Iako se mora pokazati uzročna veza između poticanja i fizičkog izvršenja krivičnog djela (to jest,

⁵²⁶ Kordićev završni podnesak, str. 365-366.

⁵²⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 692. Pretresno vijeće je smatralo da se nužna namjera može izvesti iz okolnosti, para. 676. Nalazi u predmetu *Tadić* podržani su u prvostepenoj presudi u predmetu *Čelebići*, para. 326.

⁵²⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 279.

⁵²⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 279.

⁵³⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 278.

⁵³¹ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 280, u kojem se podržava stav iz prvostepene presude u predmetu *Akayesu*, para. 482.

treba se pokazati da je doprinos optuženog imao stvarnog uticaja na počinjenje krivičnog djela), nije neophodno dokazati da krivično djelo ne bi bilo počinjeno da nije bilo učešća optuženog.

388. Pretresno vijeće je mišljenja da za utvrđivanje "naređivanja" nije potrebno da postoji formalan odnos nadređeni - podređeni ukoliko se dokaže da je optuženi imao ovlasti da izdaje naređenja.⁵³³ Pretresno vijeće se slaže sa nalazom u predmetu *Blaškić* da ne postoji uslov da naređenje mora biti u pismenom obliku ili u bilo kojoj određenoj formi, te da se postojanje naređenja može dokazati okolnostima.⁵³⁴ Pretresno vijeće u predmetu *Blaškić* je u vezi s naređivanjem nadalje smatralo da "nije potrebno da je nadređeni direktno izdao naređenje osobi ili osobama koje su izvršile objektivni element /*actus reus*/ krivičnog djela. Osim toga, važna je zločinačka namjera /*mens rea*/ nadređenog a ne podređenog koji je izvršio dato naređenje."⁵³⁵

4. Pomaganje i podržavanje i učešće u zajedničkoj nakani ili planu⁵³⁶

(a) Argumenti strana

(i) Pomaganje i podržavanje

389. Po mišljenju optužbe, ova dva koncepta su odvojena jedan od drugog utoliko što pomaganje znači pružanje pomoći nekome, dok podržavanje podrazumijeva podršku u činjenju krivičnog djela. Optuženi se shodno članu 7(1) može smatrati krivično odgovornim ukoliko je počinio bilo pomaganje, bilo podržavanje.⁵³⁷ Optužba tvrdi⁵³⁸ da je ponašanje optuženog moralo neposredno i znatno pridonijeti počinjenju materijalnih elemenata krivičnog djela od strane druge osobe, to jest, njegovo bi ponašanje moralo predstavljati pomaganje koje na neki bitan način omogućava počinjenje krivičnog djela, a da bi se on smatrao odgovornim za pomaganje i podržavanje.⁵³⁹ Ne postavlja se uslov da prethodno mora da postoji plan. Tamo gdje takav plan postoji, svi oni koji uz znanje učestvuju u njemu ili mu doprinose mogu se smatrati odgovornim, bilo kao saizvršioци ili kao osobe koje pomažu i podržavaju. Tvrdi se da do pomaganja i podržavanja može doći prije, za

⁵³² Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 280.

⁵³³ Pretresno vijeće se u ovom pogledu ne slaže sa pretresnim vijećima u predmetima *Blaškić* i *Akayesu*. Vidi prvostepenu presudu u predmetu *Blaškić*, para. 281, u kojem se citira prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, para. 483.

⁵³⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 281.

⁵³⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 282.

⁵³⁶ Pomaganje i podržavanje i učešće u zajedničkoj nakani obrađeni su u istom odjeljku u svjetlu drugostepene presude u predmetu *Tadić* u kojoj se kod postavljanja elemenata učešća u zajedničkoj nakani ono poredilo sa pomaganjem i podržavanjem.

⁵³⁷ Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 18.

⁵³⁸ Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 17-21.

⁵³⁹ Međutim, doprinošenje ne mora da čini *conditio sine qua non* za počinjenje krivičnog djela od strane glavnog izvršioца. Činjenica da je istu vrstu pomoći mogla pružiti druga osoba ne umanjuje kažnjivost osobe koja je pomagala i podržavala (prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*, para. 232-235). Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 18.

vrijeme, ili poslije događaja.⁵⁴⁰ Pomaganje i podržavanje može biti izraženo u različitim oblicima pomoći (uključujući propuste tamo gdje postoji pravna obaveza intervenisanja), među kojima je i samo prisustvo na mjestu zločina, što stimuliše počinioca ili im pruža psihološku podršku.⁵⁴¹ Po mišljenju optužbe, nadređeni položaj na kojem se nalazio optuženi predstavlja relevantan faktor za utvrđivanje da li je njegovo ponašanje pružilo ohrabrenje ili podršku (na primjer u vidu popustljivog prisustva koje se može rastumačiti kao znak odobravanja i tolerisanja prilikom ili nakon počinjenja krivičnog djela).⁵⁴²

390. Optužba uvjerava da je tražena *mens rea* ispunjena ukoliko je optuženi znao da će njegovo ponašanje znatno pridonijeti počinjenju *actus reus* krivičnog djela od strane druge osobe, ili ukoliko je bio svjestan značajne vjerovatnoće da bi to bila vjerovatna posljedica njegovog ponašanja. Osoba koja pomaže i podržava ne mora da dijeli istu *mens rea* sa glavnim izvršiocem i nije nužno da zna koje je tačno krivično djelo počinjeno. Ono što je obavezno jeste svijest o suštinskim elementima krivičnog djela koje je počinio glavni izvršilac. Tvrdi se da postojanje *mens rea* ne mora biti eksplicitno, te da se ono može zaključiti iz svih relevantnih okolnosti.

391. Kordićeva odbrana tvrdi⁵⁴³ da je traženi *actus reus* ispunjen tamo gdje je optuženi pomagao počinjenje određenog krivičnog djela od strane druge osobe, a njegova je pomoć neposredno i znatno pridonijela počinjenju konkretnog krivičnog djela u smislu da do tog krivičnog djela najvjerovatnije ne bi došlo na isti način da optuženi nije postupao onako kako je postupao. Premda ponašanje optuženog nije moralo predstavljati *conditio sine qua non* za počinjenje krivičnog djela, ono je moralo uticati na to.⁵⁴⁴ Tvrdi se da je prisustvo optuženog dovoljno da bi se utvrdilo pomaganje i podržavanje onda kada je to prisustvo neposredno i znatno pridonijelo konkretnom krivičnom djelu. Odbrana se kod potkrepljivanja svojih argumenata s odobravanjem poziva na nalaze Žalbenog vijeća u predmetu *Aleksovski* (u kojima se navodi drugostepena presuda u

⁵⁴⁰ O pomaganju se može dogovoriti nakon što je krivično djelo počinjeno. Svaki oblik pomaganja kojem je cilj da počinilac ili počinioci izbjegnu kažnjavanje ili steknu korist čini pomaganje i podržavanje. Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 18-19.

⁵⁴¹ Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 19.

⁵⁴² Nakon počinjenja krivičnog djela, odobravajuće prisustvo optuženog u sprezi sa propustom da se kazne počinioci može se protumačiti kao pružanje moralne podrške izvršiocima i osiguravanje njihovog nekažnjavanja, što čini pomaganje i podržavanje. Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 20.

⁵⁴³ Kordićev završni podnesak, s. 390-396. Čerkezova odbrana tvrdi da pomaganje i podržavanje uključuje sve radnje pomaganja, kako riječima, tako i činovima ohrabrivanja ili podrške koji imaju neposredan i znatan učinak na počinjenje krivičnog djela (prije, za vrijeme ili poslije), uz nužnu namjeru. Samo prisustvo na mjestu zločina nije dovoljno ukoliko se radi o prisustvu bez znanja ili protiv volje (zasnovano na prvostepenoj presudi u predmetu *Tadić*, paragrafi 689 i 692). Optuženi se ne može smatrati odgovornim za ohrabrivanje osobe koja je već donijela odluku da počinji krivično djelo. Čerkezov završni podnesak, str. 86.

⁵⁴⁴ Odbrana se nadalje oslanja na prvostepenu presudu u predmetu *Furundžija* u kojoj se smatralo da "*actus reus* pomaganja i doprinošenja u međunarodnom krivičnom pravu pretpostavlja praktičnu pomoć, ohrabrenje ili moralnu podršku koja ima bitan uticaj na počinjenje zločina" (prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*, para. 235). Kordićev završni podnesak, str. 391-392.

predmetu *Tadić*). Takođe se tvrdi da se utvrđivanje pomaganja i podržavanja ne može zasnivati samo na položaju koji je optuženi imao u određenoj organizaciji ili stranci.

392. U vezi s traženom *mens rea*, Kordićeva odbrana tvrdi da je konkretno znanje osobe koja je pomagala i podržavala o konkretnom krivičnom djelu od suštinske važnosti.⁵⁴⁵ Tvrdi se da bi Pretresno vijeće trebalo odbaciti argument optužbe da je puko znanje dovoljno da bi se ispunio uslov *mens rea*. Po mišljenju odbrane potrebno je da postoji svjesna odluka o učešću. Može se utvrditi da je optuženi posjedovao traženu *mens rea* ukoliko je bio svjestan prirode i učinka svojih ličnih postupaka i suštinskih elemenata koji čine krivično djelo.⁵⁴⁶

(ii) Učešće u zajedničkoj nakani ili planu

393. Optužba tvrdi⁵⁴⁷ da "zajednička nakana", onakva kakvu je usvojilo Žalbeno vijeće u predmetu *Tadić*, jeste teorija o saizvršilaštvu koja je sadržana u navodu "[osoba koja je ...] počinila" u članu 7(1). Učesnik u zajedničkoj nakani ili planu koji je posjedovao znanje može se smatrati krivično odgovornim kao glavni počinitelj za sva djela koja su proistekla iz plana, bez obzira na to da li je lično učestvovao u djelu. Tvrdi se da *actus reus* podrazumijeva više osoba i postojanje zajedničkog plana, zamisli ili nakane za počinjenje krivičnog djela iz Statuta, u kojem je učestvovao optuženi. *Mens rea* će se razlikovati ovisno o kategoriji zajedničke zamisli, onako kako je ona postavljena u drugostepenoj presudi u predmetu *Tadić*.

394. Kordićeva odbrana ne prihvata da Statut Međunarodnog suda dozvoljava oslanjanje na doktrinu zajedničke nakane jer za to nema statutarne osnove i nema potrebe za doktrinom zajedničke nakane. Tvrdi se da činjenice u ovom predmetu, čak i ako se elementi postavljani u drugostepenoj presudi u predmetu *Tadić* smatraju ispravnim pravnim testom, ne ukazuju na to da je Dario Kordić učestvovao u bilo kakvoj "zajedničkoj nakani ili planu".⁵⁴⁸

(b) Diskusija

395. Žalbeno vijeće u predmetu *Tadić* razmatralo je pitanje "da li djela jednog lica mogu dovesti do krivične odgovornosti drugog kada obojica učestvuju u izvršenju zajedničkog zločinačkog

⁵⁴⁵ Optuženi je morao namjerno pomoći drugoj osobi u činjenju konkretnog krivičnog djela; bio je svjestan da glavni izvršilac namjerava da počinu konkretno krivično djelo; morao je znati da će njegova pomoć na neki bitniji način pridonijeti počinjenju konkretnog krivičnog djela; i smišljeno je odlučio pružiti pomoć glavnom izvršiocu u počinjenju konkretnog krivičnog djela u cilju podupiranja ili olakšavanja takvog počinjenja. Kordićev završni podnesak, str. 394.

⁵⁴⁶ U prilog svom argumentu odbrana navodi drugostepenu presudu u predmetu *Aleksovski*. Konačno se tvrdi da su saučesnici odgovorni samo u granicama svoje lične namjere, bez obzira na krivicu glavnog izvršioca. S druge strane, ako je izvršilac počinio manje od onoga što je saučesnik smatrao da će učiniti, on će se smatrati odgovornim samo za ono što je stvarno počinjeno. Kordićev završni podnesak, str. 395-396.

⁵⁴⁷ Završni podnesak optužbe, dodatak 4, str. 15-17.

plana".⁵⁴⁹ Utvrdivši da krivična odgovornost za učestvovanje u zajedničkoj nakani ili planu potpada pod djelokrug člana 7(1) Statuta,⁵⁵⁰ Žalbeno vijeće je pristupilo razmatranju tri kategorije slučajeva.

396. Treća kategorija, vezana za slučajeve u kojima postoji "zajednička namjera koju dijeli cijela grupa da se pripadnici neke etničke grupe prisilno uklone iz njihovog grada, sela ili regije (da se izvrši "etničko čišćenje") sa posljedicom da se, u toku izvršenja toga, jedna ili više žrtava ustrijeli i ubije",⁵⁵¹ čini se posebno prikladnom za pitanja u ovom predmetu. Što se tiče ove vrste slučajeva, Žalbeno vijeće je smatralo da je uslov postojanje "kriminalne namjere da se učestvuje u zajedničkom zločinačkom poduhvatu i predvidivosti da će učesnici u zajedničkom planu vjerovatno počinuti i druga krivična djela osim onih predviđenih zajedničkim zločinačkim planom."⁵⁵²

397. Žalbeno vijeće je na sljedeći način rezimiralo svoje nalaze u vezi s elementima čije je postojanje uslov za krivičnu odgovornost shodno doktrini o zajedničkoj nakani:

Ukratko, objektivni elementi (*actus reus*) ovog načina učestvovanja u jednom od krivičnih djela predviđenih Statutom (u vezi sa svakom od tri kategorije slučajeva) navedeni su kako slijedi:

- i. *Više osoba.* One ne moraju biti organizovane u vojnu, političku ili upravnu strukturu... .
- ii. *Postojanje zajedničkog plana, zamisli ili nakane koja predstavlja ili uključuje počinjenje krivičnog djela predviđenog Statutom.* Nema potrebe da taj plan, zamisao ili nakana budu prethodno dogovoreni ili formulisani. Zajednički plan ili nakana može biti improvizovana na licu mjesta, a izvodi se iz činjenice da više osoba djeluje zajedno kako bi sproveli u djelo zajednički zločinački poduhvat.
- iii. *Učestvovanje optuženog u zajedničkom planu koji uključuje počinjenje jednog od krivičnih djela predviđenih Statutom.* To učešće ne mora uključivati izvršenje nekog konkretnog krivičnog djela iz jedne od tih odredbi (na primjer, ubistvo, istrebljenje, mučenje, silovanje, itd.), nego se može sastojati u pomoći ili doprinosu izvršenju zajedničkog plana ili nakane.⁵⁵³

398. Žalbeno vijeće je utvrdilo da se zahtijevana *mens rea* razlikuje ovisno o kategoriji zajedničkog plana koji se razmatra. Što se treće kategorije slučajeva tiče, ono je smatralo sljedeće:

traži se *namjera* da se učestvuje i sprovodi zločinačka aktivnost ili zločinačka nakana grupe i da se doprinese zajedničkom zločinačkom poduhvatu ili u svakom slučaju izvršenju krivičnog djela od strane grupe. Nadalje, do odgovornosti za krivično djelo različito od onog koje je dogovoreno zajedničkim planom dolazi samo ako je, u uslovima tog slučaja, bilo *predvidivo* da će jedan ili

⁵⁴⁸ Kordićev završni podnesak, str. 397-398. Odbrana nastavlja pozivajući se na elemente zajedničke nakane, onako kako su oni izneseni u drugostepenoj presudi u predmetu *Tadić*.

⁵⁴⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 185.

⁵⁵⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 187-193. *Vidi* takođe para. 220: "Ukratko, Žalbeno vijeće je mišljenja da je koncept zajedničkog plana kao oblik saučesničke odgovornosti čvrsto ukorijenjen u međunarodnom običajnom pravu i da ga pored toga potvrđuje, iako u implicitnom obliku, Statut Međunarodnog suda."

⁵⁵¹ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 204. Drugi primjer koji s tim u vezi navodi Žalbeno vijeće je "zajednički plan da se civili određene etničke grupe prisilno istjeraju paljenjem njihovih kuća", para. 204. Diskusija o ovoj kategoriji slučajeva nalazi se u para. 205-219.

⁵⁵² Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 206.

⁵⁵³ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 227. Žalbeno vijeće se oslonilo na ovaj nalaz u drugostepenoj presudi u predmetu *Furundžija*, para. 119.

drugi pripadnici grupe počiniti takvo krivično djelo i (ii) optuženi je *hotimično pristao na taj rizik*.⁵⁵⁴

399. Žalbeno vijeće je uporedilo oblike odgovornosti na osnovu učešća u zajedničkoj nakani s pomaganjem i podržavanjem:

(i) Pomagač i podržavalac je uvijek saučesnik u krivičnom djelu koje je počinila druga osoba, glavni počinilac.

(ii) U slučaju pomaganja i podržavanja nije potreban dokaz o zajedničkom dogovorenom planu, a pogotovo ne prethodno postojanje takvog plana. Nije potreban nikakav plan niti dogovor; dapače, glavni počinilac ne mora ni da zna za doprinos saučesnika.

(iii) Pomagač i podržavalac izvršava djela konkretno usmjerena na pomaganje, ohrabriranje ili davanje moralne podrške počinjenju nekog konkretnog krivičnog djela (ubistva, istrebljenja, silovanja, mučenja, bezobzirna razaranja civilne imovine, itd.), i ta podrška ima značajnog učinka na počinjenje krivičnog djela. Nasuprot tome, u slučaju djelovanja prilikom sprovođenja zajedničke nakane ili plana, dovoljno je da učesnik izvrši djela koja su na neki način usmjerena sprovođenju zajedničkog plana ili nakane.

(iv) U slučaju pomaganja i podržavanja, traženi element svijesti je znanje da djela koja čini pomagač i podržavalac pomažu počinjenju konkretnog krivičnog djela od strane glavnog počinioaca. Nasuprot tome, u slučaju zajedničke nakane ili plana traži se više (to jest, ili umišljaj da se počinu krivično djelo ili umišljaj da se sprovede zajednički zločinački plan plus predviđanje da će se vjerovatno počinu krivična djela van zajedničke zločinačke nakane), kao što je gore navedeno.⁵⁵⁵

400. Iako se Žalbeno vijeće nije bavilo detaljnim razmatranjem "pomaganja i podržavanja" u kontekstu žalbenog postupka u predmetu *Tadić*, ono je postavilo osnovne elemente tog oblika krivične odgovornosti. U predmetu *Aleksovski* Žalbeno vijeće je prihvatilo nalaze Žalbenog vijeća u predmetu *Tadić* i naglasilo značaj "svijesti onoga koji pomaže i podržava o bitnim elementima zločina koji je počinio glavni počinilac".⁵⁵⁶

C. Individualna krivična odgovornost prema članu 7(3)

401. Iz sadržaja člana 7(3) jasno je da se moraju dokazati tri elementa da bi se neka osoba teretila odgovornošću nadređenog za krivična djela koja su počinili podređeni: (1) postojanje odnosa nadređenosti i podređenosti između optuženog i izvršioca krivičnog djela u osnovi; (2) element svijesti ili znanje nadređenog da je njegov podređeni počinio ili se sprema počinu krivično djelo;

⁵⁵⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 228.

⁵⁵⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, para. 229.

⁵⁵⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, para. 163-164. Nalazi Pretresnog vijeća u predmetu *Furundžija*, koje je izvršilo opširnu analizu *actus reus* i *mens rea* koji su uslov za dokazivanje pomaganja i podržavanja, u suštini su dosljedni nalazima do kojih je po tom pitanju došlo Žalbeno vijeće u predmetu *Tadić*. Vidi prvostepenu presudu u predmetu *Furundžija*, para. 190-249.

(3) propust nadređenog da spriječi počinjenje krivičnog djela ili kazni počinioca.⁵⁵⁷ Pretresno vijeće će redom razmotriti tri navedena elementa.

1. Odnos nadređeni-podređeni

(a) Argumenti strana

402. Optužba tvrdi⁵⁵⁸ da odgovornost nadređenog nije ograničena na vojne komandante ili na situacije do kojih dolazi u kontekstu vojnog komandovanja, nego se ona proteže i na "pojedince koji imaju nadređeni položaj nevojne prirode", dakle, civile.⁵⁵⁹ Ono što je važno jeste stepen ovlaštenja koji nadređeni posjeduje. Optužba je našla uporište za svoj stav u nalazu Žalbenog vijeća u predmetu *Aleksovski*, koji je obavezujući za pretresna vijeća, a prema kojem nije važno da li je optuženi na nadređenom položaju u vojnim ili civilnim strukturama, sve dok se može utvrditi da je imao ovlaštenja da spriječi ili kazni. Ona tvrdi da optuženi ne mora biti dio redovnog komandnog lanca.⁵⁶⁰ Odgovornost nadređenog može biti nametnuta kako zbog *de facto*, tako i zbog *de jure* položaja vlasti na kojem se nadređeni nalazi. Faktor koji određuje odgovornost nadređenog jeste stvarno posjedovanje ili neposjedovanje efektivnih ovlaštenja za vršenje kontrole, u smislu da se mora utvrditi da je nadređeni posjedovao materijalnu mogućnost da spriječi i kazni počinjenje krivičnog djela od strane podređenih.⁵⁶¹

403. Kordićeva odbrana tvrdi da odnos nadređeni – podređeni mora biti takav da je podređeni potčinjen komandi nadređenog u nekom konkretnom vojnom komandnom lancu ili njegovom funkcionalnom ekvivalentu, i, ukoliko je nadređeni civil, on mora nad podređenim imati isti nivo kontrole kakav bi imao vojni komandant.⁵⁶² Odbrana s odobravanjem citira nalaz Pretresnog vijeća u predmetu *Čelebići* da je načelo odgovornosti nadređenog primjenjivo samo na one osobe na nadređenom položaju koje vrše efektivnu kontrolu nad podređenima, u smislu da posjeduju materijalnu mogućnost da spriječe i kazne počinjenje krivičnih djela.

⁵⁵⁷ Vidi prvostepenu presudu u predmetu *Čelebići*, para. 346 i prvostepenu presudu u predmetu *Blaškić*, para. 294. Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 22. Kordićev završni podnesak, str. 261.

⁵⁵⁸ Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 24-27.

⁵⁵⁹ Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 24, gdje se citira prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 363. Dalje se navodi praksa MKSR-a.

⁵⁶⁰ Tvrdi se da komandant može biti krivično odgovoran za krivična djela koja počine osobe koje nisu formalno njegovi neposredni podređeni, ukoliko on nad njima vrši efektivnu kontrolu. Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 25.

⁵⁶¹ Optužba tvrdi da komandant ne mora da posjeduje nikakva zakonska ovlaštenja da spriječi ili kazni. Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 26.

⁵⁶² Odbrana se oslanja na prvostepenu presudu u predmetu *Čelebići* kako bi potkrijepila svoj stav u vezi sa civilima. Kordićev završni podnesak, s. 261. Ona odbacuje zaključke pretresnih vijeća u predmetima *Aleksovski* i *Blaškić* u onoj mjeri u kojoj oni naginju ka primjeni doktrine odgovornosti nadređenog na civilne osobe koje ne vrše isti nivo kontrole kao vojna lica. Kordićev završni podnesak, str. 263.

404. Tvrdi se da političari obično imaju daleko manje ovlasti za kontrolu i sprečavanje podređenih od vojnih komandanata, što je razlog zbog kojeg bi civili koji se nalaze na *de facto* nadređenom položaju morali vršiti "punu kontrolu vojnog tipa" da bi se mogli smatrati odgovornima u svojstvu nadređenih za djela koja počine njihovi podređeni.⁵⁶³

(b) Diskusija

(i) Priroda odnosa nadređeni-podređeni

405. Žalbeno vijeće u predmetu *Čelebići* je definisalo komandanta ili nadređenog kao "osobu koja ima vlast ili ovlasti, bilo u *de facto* ili u *de jure* obliku, da spriječi počinjenje krivičnog djela od strane podređenog ili da kazni počinioca krivičnog djela nakon što je ono počinjeno."⁵⁶⁴ Vijeće je nastavilo zaključkom da "vlast ili ovlasti za sprečavanje ili kažnjavanje ne proizlaze samo iz *de jure* ovlasti dodijeljene putem zvaničnog naimenovanja."⁵⁶⁵ Žalbeno vijeće je time podržalo zaključak Pretresnog vijeća u predmetu *Čelebići* da se *de facto* nadređeni mogu izložiti krivičnoj odgovornosti ukoliko se utvrdi da su imali stvarne i efektivne ovlasti da kontrolišu postupke svojih podređenih.⁵⁶⁶ Zaključilo je sljedeće:

Pri rješavanju o pitanjima odgovornosti valja obratiti pažnju na efektivno vršenje moći odnosno kontrole, a ne na formalne nazive. To bi jednako vrijedilo i u kontekstu krivične odgovornosti. Uopšteno govoreći, činjenica da je neko imao ovlasti *de iure* sama po sebi ne mora biti dovoljna da bi mu se pripisala komandna odgovornost ako se to ne ogleda u efektivnoj kontroli, premda sud može uzeti kao prezumpciju da posjedovanje takvih ovlasti *prima facie* povlači efektivnu kontrolu, izuzev ako se ne dokaže suprotno. Žalbeno vijeće smatra da je mogućnost vršenja efektivne kontrole nužna da bi se konstatovala komanda ili odgovornost nadređenog *de facto* i stoga se slaže sa Pretresnim vijećem da odsustvo formalnog imenovanja automatski ne pobija zaključak o krivičnoj odgovornosti ako su zadovoljeni određeni uslovi.⁵⁶⁷

406. Drugim riječima, krivično odgovornima na osnovu nadređenog položaja mogu se smatrati ne samo osobe na formalnim komandnim položajima, nego i one osobe za koje se utvrdi da su bile na "efektivnim" komandnim položajima u neformalnijim strukturama, sa ovlastima da spriječe ili kazne počinjenje krivičnih djela od strane osoba koje su se nalazile pod njihovom stvarnom

⁵⁶³ Odbrana razmatra razlike između vojnog komandnog lanca i civilne/političke vlasti kako bi potkrijepila svoju tezu da civilni komandanti moraju vršiti isti nivo kontrole kao i vojni komandanti da bi se smatrali odgovornima. Kordićevo završni podnesak, s. 263-265. Dalje se tvrdi da praksa iz Drugog svjetskog rata i praksa MKSR-a ili ne podržavaju olakšavanje uslova vezanih za nadređenu odgovornost civila, ili se njihov kontekst suštinski razlikuje od konteksta ovog predmeta. Kordićevo završni podnesak, str. 265-272. *Vidi i* Čerkezovo završni podnesak, str. 82-83.

⁵⁶⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 192.

⁵⁶⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 193.

⁵⁶⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 194-195.

⁵⁶⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 197 (fusnote izostavljene).

kontrolom.⁵⁶⁸ U odsustvu formalnog nimenovanja, za izlaganje krivičnoj odgovornosti od suštinske je važnosti stvarno vršenje vlasti,⁵⁶⁹ a posebno iskazivanje efektivne kontrole:

Efektivna kontrola je, među ostalim i u sudskoj praksi Međunarodnog suda, prihvaćena kao standard za utvrđivanje odgovornosti nadređenog. ... Efektivnu kontrolu nužno je dokazati u predmetima u kojima se javljaju i nadređeni *de iure* i nadređeni *de facto*.⁵⁷⁰

Štaviše, Žalbena vijeće je efektivnu kontrolu definisalo kao "materijalnu mogućnost da se spriječi ili kazni kriminalno ponašanje, bez obzira na to kako se ta kontrola sprovodi".⁵⁷¹

407. Analizirajući "komandovanje" kao "ovlasti koje se vežu uz zapovjedni vojni položaj" i kontrolu kao pojam sa "širim značenjem", koji takođe uključuje upućivanje na "ovlasti kojima raspolažu civilni čelnici",⁵⁷² Žalbena vijeće je držalo da pravilo prema kojem se civilni čelnici mogu izložiti odgovornosti za djela koja počine njihovi podređeni ili druge osobe pod njihovom efektivnom kontrolom nije protivrječno.⁵⁷³

408. Možda se može učiniti jasnim samo po sebi da je postojanje odnosa nadređeni – podređeni uslov da bi se neka osoba na nadređenom položaju smatrala krivično odgovornom prema doktrini o komandnoj odgovornosti. Pretresno vijeće u predmetu *Čelebići* smatralo je da "pravo ne poznaje univerzalnog nadređenog bez odgovarajućeg podređenog. Doktrina komandne odgovornosti jasno je formulisana i utemeljena na odnosu između nadređenog i podređenog, i odgovornosti komandanta za postupke pripadnika svojih trupa."⁵⁷⁴ Vrsta odnosa koja se, međutim, postavlja kao uslov, može biti različita. Žalbena vijeće u predmetu *Čelebići* složilo se s Pretresnim vijećem u tome da odnos podređenosti može biti neposredan i posredan. Pretresno vijeće u predmetu *Čelebići* smatralo je da:

Uslov da postoji odnos nadređeni-podređeni, koji po riječima Komentara Dopunskog protokola I treba promatrati "u sklopu hijerarhije koja obuhvata pojam kontrole," postaje naročito problematičan u situacijama kao što je bila ona u bivšoj Jugoslaviji tokom predmetnog perioda, tj. u situacijama gdje dolazi do raspada dotadašnjih formalnih struktura i gdje, u prelaznom periodu, nove, možda i improvizovane, strukture kontrole i komande mogu biti nedorečene i nedefinisane. Zaključak je Pretresnog vijeća [...] da se lica koja su efektivno komandujuća u takvim više-manje neformalnim

⁵⁶⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 198.

⁵⁶⁹ *Vidi* para. 736 prvostepene presude u predmetu *Čelebići*, što je podržano i u drugostepenoj presudi u predmetu *Čelebići*, para. 194-195.

⁵⁷⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 196. Žalbena vijeće se pozvalo na član 28 Statuta Međunarodnog krivičnog suda /MKS/ u kojem je "ponovo potvrđen" standard efektivne kontrole.

⁵⁷¹ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 256; *vidi i* prvostepenu presudu u predmetu *Čelebići*, para. 378 i 395, te prvostepenu presudu u predmetu *Blaškić*, para. 302 (koji se navodi i u drugostepenoj presudi u predmetu *Čelebići*, para. 190).

⁵⁷² Tako, "ako "komandovanje" podrazumijeva formalno nimenovanje, "kontrola" je manje restriktivna u smislu izvora od kojeg potiče." Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 196. /citirano po radnoj verziji/

⁵⁷³ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 196. *Vidi takođe* analizu predmeta iz Drugog svjetskog rata koji idu u prilog ovom nalazu, a koju je iznijelo Pretresno vijeće u prvostepenoj presudi u predmetu *Čelebići*, para. 355-363.

⁵⁷⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 647. Pretresno vijeće je nastavilo navodeći u istom paragrafu da je "Stvarna kontrola nad podređenim [je] neophodan uslov odnosa nadređeni-podređeni."

strukturama, i koja su imala vlast da spriječe i kazne zločine lica koja su zaista pod njihovom kontrolom, mogu pod određenim okolnostima smatrati odgovornima za to što to nisu učinila.⁵⁷⁵

Žalbeno vijeće je ovaj stav rezimiralo na sljedeći način:

Činjenica da se Pretresno vijeće poslužilo pojmovima subordinacije, hijerarhije i komandnog lanca, mora se sagledati u ovom kontekstu, iz kojeg je jasno da nije potrebno pokazati njihovo postojanje kao formalnih organizacionih struktura, dok je god zadovoljen temeljni uslov - efektivna kontrola nad podređenim u smislu sprečavanja ili kažnjavanja kriminalnog ponašanja.⁵⁷⁶

409. Oba vijeća su se oslonila na Dopunski protokol I i Komentar MKCK-a uz Dopunske protokole, u kojem se u vezi sa konceptom nadređenog navodi sljedeće:⁵⁷⁷

To nije čisto teorijski koncept koji pokriva svaku nadređenu osobu u komandnom nizu, nego nas zanima samo onaj nadređeni koji je lično odgovoran u vezi sa počinioem djela u osnovi jer je taj počinilac, budući njegov podređeni, pod njegovom kontrolom. Neposredna veza koja mora da postoji između nadređenog i podređenog jasno proizlazi iz dužnosti poduzimanja radnji postavljenih u stavu 1 [člana 86]. Štaviše, obično je samo taj nadređeni u poziciji da posjeduje informacije koje mu omogućavaju da zaključi da je u tadašnjim okolnostima podređeni počinio ili se sprema počinio povredu. Međutim, iz ovoga se ne bi trebalo zaključiti da se ova odredba odnosi samo na onog komandanta pod čijom se neposrednom komandom nalazi podređeni. Uloga komandanata kao takvih obrađena je u članu 87 (*Dužnosti komandanata*). Koncept nadređenog je širi i treba se posmatrati u smislu hijerarhije koja obuhvata koncept kontrole.⁵⁷⁸

410. Član 87(1) Dopuskog protokola I dalje proširuje pravnu obavezu komandanata da na pravilan način vrše nadzor nad svojim podređenima, a ne samo nad vojnicima pod njihovom komandom:

Visoke strane ugovornice i strane u sukobu zahtijevaće od vojnih komandanata, u odnosu na pripadnike oružanih snaga i strane pod njihovom komandom i druga lica pod njihovom kontrolom, da spriječe i, tamo gdje je to potrebno, obustave povrede [Ženevskih] konvencija i ovog Protokola i o tome izvijeste nadležne organe vlasti.

411. U vezi sa značenjem koje se treba pripisati odnosu nadređeni – podređeni, vrijedi u potpunosti citirati Komentar MKCK-a na član 87 jer on nedvojbeno rasvjetljava namjeravani djelokrug tog člana:

Ova se odgovornost prije svega primjenjuje u odnosu na "pripadnike oružanih snaga pod njihovom komandom". Ovaj se izraz treba shvatiti na veoma određen način ukoliko se ovoj odredbi želi dati puni praktični smisao. Komandant može, za određenu operaciju i na ograničen vremenski period, dobiti pojačanja koja se sastoje od vojnika koji u normalnim okolnostima nisu pod njegovom komandom. On mora osigurati da ti pripadnici oružanih snaga poštuju [Ženevske] konvencije i Protokol sve dok su pod njegovom komandom. Uz to, samo je po sebi jasno da se ova obaveza primjenjuje u kontekstu odgovornosti, onako kako se one prenose sa jednog na drugi nivo u hijerarhiji, te da dužnosti podoficira nisu iste kao i one koje ima komandant bataljona, a dužnosti komandanta bataljona nisu iste kao i dužnosti komandanta divizije. Unutar ograničenja ovih područja nadležnosti, odgovornost svakog od navedenih komandanata primjenjuje se u odnosu na sve pripadnike oružanih snaga koji se nalaze pod njihovom komandom.

⁵⁷⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 354, citirano u drugostepenoj presudi u predmetu *Čelebići*, para. 254.

⁵⁷⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 254.

⁵⁷⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 371; drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 250.

⁵⁷⁸ ICRC Commentary (Additional Protocol I), para. 3544 (fusnote izostavljene).

Međutim, u tekstu se obaveza komandanata ne ograničava samo na primjenu kod pripadnika oružanih snaga pod njihovom komandom; primjena te obaveze se dalje proširuje i na "druga lica pod njihovom kontrolom". Ovaj koncept posredne podređenosti može se posebno, ali ne isključivo, pojaviti na okupiranoj teritoriji, nasuprot neposrednoj podređenosti kakva postoji između komandanata na taktičkom nivou i njihovih vojnika. Teritorija se smatra okupiranom kada se nalazi pod stvarnom vlašću neprijateljske vojske i okupacija se proteže samo dotle dokle je takva vlast uspostavljena i može se sprovesti. Stoga komandant na terenu mora imati na umu da se lokalno stanovništvo koje mu je povjereno nalazi pod njegovom nadležnošću u smislu člana 87, na primjer, u slučaju da se neki od stanovnika spremaju izvršiti neku vrstu pogroma nad manjinskim grupama. On je odgovoran za ponovno uspostavljanje i osiguravanje javnog reda i sigurnosti u najvećoj mogućoj mjeri i poduzima sve mjere koje su mu na raspolaganju da to postigne, čak i kad su u pitanju vojnici koji mu nisu neposredno podređeni, ukoliko djeluju na njegovom području. On mora *a fortiori* smatrati da se oni nalaze pod njegovom nadležnošću ukoliko počine ili prijete da će počinuti bilo kakve povrede [Ženevskih] konvencija usmjerene protiv osoba za koje je on odgovoran. Što se tiče komandanta koji otkrije da su kršenja počinjena ili su na putu da budu počinjena, a on nije odgovoran za sektor u kojem se to dešava, taj je komandant obavezan poduzeti sve što je u njegovoj moći da riješi taj problem, posebno tako što će o tome izvijestiti odgovornog komandanta.⁵⁷⁹

Stoga je jasno da Dopunski protokol I predviđa širi odnos nadređeni – podređeni od strogo hijerarhijskog.

412. Žalbeno vijeće u predmetu *Čelebići* pozvalo se na postojeću razliku koja se pravi u međunarodnom pravu između dužnosti komandanata na okupiranim teritorijama i ostalih komandanata općenito. Iako se priznaje da se komandanti na okupiranim teritorijama mogu smatrati odgovornim na osnovu doktrine o odgovornosti nadređenog u okolnostima u kojim je veza podređenosti ograničena i veoma uopštena, Žalbeno vijeće je smatralo da je "jasno da se ovo ne odnosi na komandante općenito."⁵⁸⁰ Tvrdnja optužbe s tim u vezi, da se nadređeni može smatrati krivično odgovornim na osnovu "moći uticaja", unatoč mogućoj snazi tog uticaja, odbačena je uz sljedeće obrazloženje:

Žalbeno vijeće stoga smatra da je običajno pravo postavilo standard *efektivne* kontrole, iako ono ne definiše precizno sredstva kojima se ta kontrola mora vršiti. Jasno je, međutim, da znatni uticaj kao sredstvo kontrole u bilo kom obliku koji ne dosiže prag posjedovanja efektivne kontrole nad podređenima - za što se pak traži posjedovanje materijalne mogućnosti da se spriječe krivična djela podređenih, odnosno kazne podređeni koji su počinili kršenja - nije u dovoljnoj mjeri potkrijepljen praksom država i sudskim odlukama. Ništa na što se poziva tužilaštvo ne sugerise da postoji dovoljno dokaza o praksi država ili sudskim izvorima koji bi podržali teoriju da znatan uticaj kao način vršenja komandne odgovornosti ima status pravila u običajnom pravu, a pogotovo ne pravila po kojem bi se nametala krivična odgovornost.⁵⁸¹

413. Žalbeno vijeće je podržalo nalaz Pretresnog vijeća u predmetu *Čelebići* da znatan uticaj ne ukazuje na dovoljan nivo kontrole da bi se osoba podvrgnula krivičnoj odgovornosti na osnovu

⁵⁷⁹ ICRC Commentary (Additional Protocol I), para. 3554-3555: "Za vojnike koji su obično dodijeljeni jednom komandantu, a koji su u posebne svrhe podređeni drugoj komandi, smatraće se da je odgovoran taj komandant kojem su iz posebnih razloga dodijeljeni. Međutim, ako prvobitni komandant zadrži kontrolu nad njima, onda se i on može izložiti odgovornosti." (fusnote izostavljene).

⁵⁸⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 258.

⁵⁸¹ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 266 (naglasak u originalu).

doktrine komandne odgovornosti.⁵⁸² Ono nije promijenilo zaključak Pretresnog vijeća da je uloga Zejnila Delalića na opštinskom nivou u odbrambenim naporima i u oslobađanju ratnih zarobljenika omogućila da se on okarakteriše kao veoma uticajna osoba, ali se zbog toga ne smatra nadređenim.⁵⁸³

414. Iako se civili koji zauzimaju nadređene položaje na nekom dijelu teritorije mogu smatrati odgovornim prema načelu odgovornosti nadređenog, oni se izlažu krivičnoj odgovornosti jedino ako se utvrdi da posjeduju nužne ovlasti da vrše kontrolu nad stvarnim počiniocima. Pretresno vijeće u predmetu *Čelebići* zauzelo je uvjerljiv stav:

Dok Pretresno vijeće uvijek mora uzimati u obzir konkretne činjenice svake situacije i biti spremno da prodre kroz velove formalizma iza kojih se možda kriju pojedinci koji snose najveću odgovornost za grozne čine, mora se jako paziti da se ne počini nepravda prema ljudima koje se proglasi odgovornima za djela koja su počinili drugi u situacijama gdje te veze kontrole nema ili je previše udaljena.⁵⁸⁴

415. Iz toga slijedi da se zvaničnik organa vlasti može smatrati odgovornim na osnovu doktrine o komandnoj odgovornosti ukoliko je bio dio odnosa nadređeni - podređeni, čak i ako je taj odnos bio posredan. Iako je moguće da se efektivna kontrola može postići pomoću bitnog uticaja, samo dokazivanje takve moći uticaja neće biti dovoljno ukoliko se ne dokaže da je on imao efektivnu kontrolu nad podređenima, u smislu da je posjedovao materijalnu mogućnost da spriječi počinjavanje krivičnih djela od strane podređenih ili da kazni podređene počinioce nakon što su počinili krivično djelo. Na primjer, zvaničnik organa vlasti koji zna da su civili korišteni za prisilni rad ili kao živi štitovi može se smatrati odgovornim samo ako je pokazano da je imao efektivnu kontrolu nad osobama koje su podvrgnule civile takvom postupanju. Neće biti dovoljno samo dokazati da je taj zvaničnik općenito bio uticajna osoba. Nasuprot tome, zvaničnik organa vlasti koji je bio zadužen konkretno za postupanje sa zarobljenicima koji su korišteni za prisilni rad ili žive štitove, kao i vojni komandant na čelu formacija koje drže zarobljenike, mogu se smatrati krivično odgovornima na osnovu odgovornosti nadređenog zbog postojanja lanca komandovanja.

416. Ukratko, samo one osobe na nadređenom položaju, bilo *de jure* bilo *de facto*, vojne ili civilne, koje su nesumnjivo dio lanca komandovanja, bilo neposredno bilo posredno, sa stvarnom moći da kontrolišu ili kazne djela podređenih, mogu se izložiti krivičnoj odgovornosti. Žalbena vijeće je ustanovilo da je nivo *de facto* vlasti ili ovlasti za vršenje kontrole, koji je uslov shodno doktrini o odgovornosti nadređenog, jednak nivou zasnovanom na *de jure* ovlastima:

⁵⁸² Žalbena vijeće je navelo veliki broj predmeta u svojoj analizi tvrdnje optužbe o "znatnom uticaju". Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 258-66.

⁵⁸³ Pretresno vijeće je zaključilo da je Delalić samo pružao logističku podršku: on je bio "dobrostojeći uticajan pojedinac, koji je očito bio umiješan u lokalne napore oko odbrane bosanske države. Ovi napori i priznanje koje ih je pratilo nisu stvarali odnos nadređenog i podređenog između njega i osoba sa kojima je sadejstvovao." Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 658. Vidi i drugostepenu presudu u predmetu *Čelebići*, para. 267-68.

⁵⁸⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 377.

Mada stepen kontrole nadređenog *de iure* i nadređenog *de facto* može poprimiti različite vidove, da bi se nadređenog *de facto* smatralo krivično odgovornim za djela podređenih, nužno je utvrditi da je on imao u znatnoj mjeri i slične ovlasti da ih kontroliše.⁵⁸⁵

417. Pretresno vijeće će stoga razmotriti status optuženih kao osoba na nadređenom položaju na osnovu ovih nalaza, za koje se mora smatrati da predstavljaju ispravno tumačenje primjenjivog prava. Mada treba naglasiti da će takve konstatacije o činjenicama biti zasnovane na konkretnim okolnostima ovog predmeta, Pretresno vijeće će se nakratko vratiti pitanju koji elementi mogu ukazivati na položaj vlasti i kako se mogu dokazati sredstva efektivne kontrole.

(ii) Elementi za utvrđivanje nadređenog položaja

418. Polazna tačka će biti zvanični položaji koje su zauzimali optuženi. Stvarne ovlasti, međutim, ne mogu se utvrditi samo posmatranjem zvaničnih položaja. Postojanje nadređenog položaja, bio on *de jure* ili *de facto*, vojni ili civilni, moraće se zasnivati na procjeni stvarnih ovlasti optuženih.

419. Zvanični položaj vlasti može se utvrditi postojanjem zvaničnog nimenovanja ili formalne dodjele ovlasti. Položaji u vojsci će obično biti strogo definisani, a postojanje jasnog lanca komandovanja, zasnovanog na strogoj hijerarhiji, lakše za dokazivanje. Općenito, lanac komandovanja će obuhvatati različite nivoe hijerarhije, počev od definisanja politike na najvišem nivou, pa niz lanac komandovanja do njenog sprovođenja na terenu. Na vrhu tog lanca, politički čelnici mogu definisati političke ciljeve. Te ciljeve će zatim strateška komanda prevesti u konkretne vojne planove u saradnji sa višim zvaničnicima vlade. Na sljedećem nivou plan će se proslijediti višim vojnim komandantima koji su odgovorni za operativne zone. Posljednji nivo u lancu komandovanja bio bi nivo taktičkih komandanata koji vrše neposredno komandovanje vojskom.

420. U vezi sa vojnom strukturom, u Komentaru MKCK-a (Dopunski protokol I) se iznosi zapažanje da "ne postoji dio vojske koji nije podređen određenom vojnom komandantu na bilo kojem nivou". Stoga se "odgovornost primjenjuje od najviših do najnižih nivoa hijerarhije, od vrhovnog komandanta do običnog vojnika koji preuzima dužnost komandira voda čiji je pripadnik, u trenutku kada je njegov komandir poginuo ili više nije u stanju obavljati svoj zadatak."⁵⁸⁶

421. Ovlaštenje za potpisivanje naređenja upućivaće na posjedovanje izvjesne vlasti.⁵⁸⁷ Ovlaštenje za izdavanje naređenja, međutim, može se preuzeti *de facto*. Stoga će za pravilno utvrđivanje statusa i stvarnih ovlasti nadređenog za vršenje kontrole biti nužno osmotriti suštinu dokumenata koje je nadređeni potpisao i ustanoviti postoje li dokazi da se prema tim dokumentima

⁵⁸⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 197.

⁵⁸⁶ ICRC Commentary (Additional Protocol I), para. 3553 u okviru člana 87.

⁵⁸⁷ Vidi prvostepenu presudu u predmetu *Čelebići*, para. 672.

postupalo. Na primjer, u predmetu *Ministarstva*, sud je ustanovio da puko pojavljivanje imena nekog zvaničnika na spisku primalaca određenog dokumenta priloženom uz taj dokument može pomoći da se dokaže samo to da je namjera bila da taj zvaničnik primi relevantne informacije, a ne i to da su "oni čija se imena pojavljuju na takvim spiskovima primalaca odgovorni za predmet tog dokumenta i da su ovlašteni i da imaju pravo da donose odluke u vezi s tim."⁵⁸⁸ S tim u skladu, neposredno potpisivanje naređenja za puštanje na slobodu dokazalo bi ovlaštenje za puštanje na slobodu. Potpis optuženog na jednom takvom dokumentu, međutim, ne mora nužno biti pokazatelj stvarnih ovlasti za puštanje na slobodu, jer on može biti čisto formalne prirode ili njegova svrha može biti samo sprovođenje odluke koju su donijele neke druge osobe.

422. Polazna tačka za utvrđivanje formalnih ovlasti i dužnosti koje imaju osobe na političkim i vojnim nadređenim položajima bila bi analiza formalnih procedura za postavljanje na civilne i vojne funkcije (kroz nacionalno zakonodavstvo i naređenja o naimenovanjima, na primjer). To neće biti dovoljno, jer se mora pokazati da su ovlasti bile "stvarne" da bi im se mogla pridati krivična odgovornost. Nadalje, u situacijama poput oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini često će dolaziti do toga da će civilni čelnici preuzimati ovlasti važnije od onih koje su im prvobitno dodijeljene. U tim okolnostima, *de facto* ovlasti mogu da postoje zajedno sa *de jure* nadležnošću i mogu biti važnije od *de jure* ovlasti.

423. U cilju procjenjivanja individualne krivične odgovornosti optuženih, Pretresno vijeće u predmetu *Karadžić i Mladić* se latilo ispitivanja "položaja svakog od optuženih u sveukupnoj [institucionalnoj, političkoj i vojnoj] opisanoj organizaciji [čiji je cilj bila uspostava teritorije sa homogenim stanovništvom] kako bi se utvrdile njihove institucionalne funkcije i način na koji su sprovodili svoja ovlašćenja."⁵⁸⁹ Nakon ispitivanja zvaničnih položaja na kojima su se nalazili optuženi, Pretresno vijeće se pozabavilo razmatranjem "stvarnog provođenja tih ovlašćenja".⁵⁹⁰

424. U situacijama kada nadređeni položaj nije izričito naveden u naređenju o naimenovanju, on se može izvesti kroz analizu stvarnih zadataka koje je izvršavao dotični optuženi. Ovaj pristup je usvojilo Pretresno vijeće u predmetu *Nikolić*.⁵⁹¹ Dokazi o tome da je neki optuženi smatran za osobu na istaknutom javnom položaju, što je manifestovano javnim pojavljivanjem i izjavama, zbog čega se, opet, smatralo da dotični ima određene ovlasti, mogu biti relevantni za sveukupnu procjenu

⁵⁸⁸ Predmet *Ministries* (USA v. Von Weizsaecker), 14 Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals under Control Council Law No. 10 (1952), str. 693.

⁵⁸⁹ Postupak u skladu s pravilom 61 Pravilnika o postupku i dokazima, Pretresno vijeće I, predmet br. IT-95-5-R61/IT-95-18-R61, 11. juli 1996., para. 65-66.

⁵⁹⁰ *Ibid.*, para. 71.

⁵⁹¹ Pregled optužnice u skladu sa pravilom 61 Pravilnika o postupku i dokazima, Pretresno vijeće I, predmet br. IT-94-2-R61, 20. Oktobar 1995., para. 24. Čini se da je Pretresno vijeće s tim u vezi podržalo iskaze svjedoka: "Svjedoci su

njegovih stvarnih ovlasti, mada oni sami po sebi nisu dovoljni da bi se postojanje tih ovlasti i utvrdilo bez dokaza o sveukupnom ophođenju optuženog prema podređenima i o njegovim dužnostima. Na sličan način, učešće optuženog u međunarodnim pregovorima na visokom nivou ne bi samo po sebi bilo nužno da bi se dokazao nadređeni položaj. Dok se kod vojnih komandanata može osloniti na dokaze vanjskih posmatrača, kao što su međunarodni posmatrači ili radnici humanitarnih organizacija, kod civilnih čelnika samo dokazi o tome da se smatralo da oni posjeduju ovlasti mogu biti nedovoljni, jer oni mogu da ukazuju na puku moć uticaja u odsustvu strukture podređenosti.

2. Element svijesti

425. Element svijesti iz člana 7(3) podijeljen je na dvije različite vrste situacija: (a) u prvoj situaciji nadređeni stvarno zna da njegovi podređeni počinjavaju ili se spremaju počiniti krivično djelo; (b) u drugoj situaciji je "bilo razloga da zna" da njegovi podređeni počinjavaju ili se spremaju počiniti krivično djelo. Pretresno vijeće će redom razmotriti te dvije situacije nakon što izloži argumente strana.

(a) Stvarno znanje

426. Optužba i Kordićeva odbrana se slažu u tome da se stvarno znanje može utvrditi bilo neposrednim dokazima, bilo okolnostima.⁵⁹² Optužba tvrdi da je komandna funkcija koju je neka osoba obavljala sama po sebi *indicijum* da je ta osoba znala za krivična djela koja su počinile njoj podređene osobe.⁵⁹³ Navodeći prvostepenu presudu u predmetu *Čelebići*, odbrana naglašava da se stvarno znanje ne može pretpostaviti samo na osnovu toga što su krivična djela koja su počinili podređeni notorno poznata činjenica, što su mnogobrojna, počinjena tokom dužeg vremenskog perioda ili na širem geografskom području.⁵⁹⁴

427. Što se nužnog elementa svijesti tiče, prva situacija, u kojoj nadređeni "zna", ne čini se protivrječnom. Stvarno znanje, koje se može definisati kao svijest da su relevantna krivična djela počinjena ili će biti počinjena, može se dokazati neposrednim dokazima ili okolnostima.⁵⁹⁵ Dokazi vezani za okolnosti dopuštaju da se na osnovu njih zaključi da je nadređeni "morao znati" za

svoje zaključke zasnovali na analizi raspodjele zadataka u logoru. Stražari su se povinovali naređenjima koja je davao Dragan Nikolić; čini se da ništa nije bilo moguće uraditi bez njegovog odobrenja."

⁵⁹² Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 28 (paragraf 81). Kordićev završni podnesak, str. 273-275.

⁵⁹³ Optužba se takođe poziva na elemente koji su u Izvještaju Komisije eksperata izloženi kao relevantni faktori koji se mogu koristiti u cilju utvrđivanja da je nadređeni "znao". Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 28 (para. 83).

⁵⁹⁴ Kordićev završni podnesak, str. 272-274. Prema navodima odbrane, suprotan pristup bi efektivno nametnuo striktnu krivičnu odgovornost komandantima za sva rasprostranjena ili opštepoznata kršenja koja su počinili njihovi podređeni, bez obzira na stepen lične krivice komandanta.

⁵⁹⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 386: "u nedostatku direktnih dokaza o tome da je nadređeni znao za krivična djela podređenih, takvo znanje [se] ne može pretpostaviti, već se mora utvrditi putem indicija."

krivična djela podređenih. Pretresno vijeće se slaže sa optužbom u tome da se indicije koje navodi Komisija eksperata Ujedinjenih nacija mogu koristiti kod takvog utvrđivanja: broj, vrsta i obim protivzakonitih djela; vrijeme njihovog dešavanja; broj i vrsta trupa koje su učestvovali u njima; pružena logistička podrška, ukoliko je bilo; geografska lokacija na kojoj su počinjena djela; njihovo rasprostranjeno dešavanje; taktički tempo operacija; *modus operandi* sličnih protivzakonitih djela; oficiri i osoblje koji su učestvovali u vršenju djela i lokacija na kojoj se u to vrijeme nalazio komandant.⁵⁹⁶

428. Ovisno o položaju vlasti na kojem se nalazio nadređeni, dakle o tome da li se radilo o vojnom ili civilnom položaju, *de jure* ili *de facto*, te o njegovom nivou odgovornosti u komandnom lancu, dokazi koji su potrebni za dokazivanje stvarnog znanja mogu biti različiti. Na primjer, stvarno znanje vojnog komandanta može se lakše dokazati kad se u obzir uzme činjenica da je on vjerovatno dio organizovane strukture sa utvrđenim sistemima izvještavanja i nadzora. U slučaju *de facto* komandanata neformalnijih vojnih struktura, ili civilnih čelnika koji se *de facto* nalaze na položaju vlasti, standard dokazivanja će biti viši.

(b) Pretpostavljeno znanje

(i) Argumenti strana

429. Optužba tvrdi da se treba smatrati da je "bilo razloga" da komandant zna u dvjema situacijama:

(1) Tamo gdje je posjedovao konkretne informacije koje su ukazivale na potrebu za dodatnom istragom u cilju utvrđivanja da li su krivična djela počinjena od strane njegovih podređenih. Čak i ako same informacije nisu dovoljne da bi se na osnovu njih zaključilo da su počinjena krivična djela, nadređeni se može izložiti krivičnoj odgovornosti ukoliko propusti da djeluje tako što će poduzeti daljnju istragu.

(2) Tamo gdje vojni komandant, zbog ozbiljnog zanemarivanja svoje dužnosti da u razumnim granicama pristupa koji ima prikuplja informacije opšte prirode u vezi sa ponašanjem svojih podređenih, nije u posjedu informacija koje bi mu ukazale na moguće počinjenje krivičnih djela.⁵⁹⁷

⁵⁹⁶ Izvještaj Komisije eksperata, para. 58; naveden u Završnom podnesku optužbe, Dodatak 4, str. 28 (para. 82); Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 386; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 307.

⁵⁹⁷ Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 29.

430. Po mišljenju optužbe, ispravno tumačenje standarda "bilo je razloga da zna" izloženo je u prvostepenoj presudi u predmetu *Blaškić*.⁵⁹⁸ Uslov o znanju, postavljen u članu 86(2) Dopunskog protokola I ne razlikuje se, prema zaključku pretresnog vijeća u predmetu *Čelebići*, od standarda koji je ustanovljen u praksi po završetku Drugog svjetskog rata. U podnesku optužbe se navodi da se taj standard sada odražava i u članu 28 Statuta Međunarodnog krivičnog suda (MKS). Optužba tvrdi da se tim standardom od komandanata zahtijeva da uspostave efektivan sistem izvještavanja kako bi osigurali da budu izviješteni o eventualnim krivičnim djelima. Konačno se tvrdi da se ne bi trebala praviti nikakva razlika u znanju koje se traži za nadređene civile i za nadređene vojnike.⁵⁹⁹

431. Kordićeva odbrana tvrdi da se navod "bilo je razloga da zna" odnosi na situaciju u kojoj nadređeni posjeduje stvarnu informaciju koja bi, ako bi se analizirala, uputila na to da se podređeni spremaju počinuti krivično djelo ili su ga počinili.⁶⁰⁰ Tvrdi se da bez dostupnih dokaza o kriminalnom ponašanju podređenih propust komandanta da sprovede istragu ne povlači odgovornost nadređenog. Prema mišljenju odbrane, pretresno vijeće u predmetu *Čelebići* je usvojilo ispravan pravni pristup kad je odbacilo standard "trebao je da zna". Time je odbačena tvrdnja optužbe da standard "bilo je razloga da zna" obuhvata i standard za dokazivanje zanemarivanja dužnosti "trebao je da zna".⁶⁰¹ Odbrana tvrdi da se standard za dokazivanje kontrole nalazi u članu 86(2) Dopunskog protokola I, onako kako je taj član tumačen u prvostepenoj presudi u predmetu *Čelebići*. Valjano je utvrđeno da se komandnom odgovornošću ne može teretiti na osnovu toga što je komandant trebao uložiti više napora na tome da se obavijesti o ponašanju svojih podređenih.⁶⁰²

(ii) Diskusija

432. Žalbeno vijeće u predmetu *Čelebići* izrazilo je svoje mišljenje o elementu svijesti podržavši tumačenje standarda "bilo je razloga da zna" od strane Pretresnog vijeća. Time je Žalbeno vijeće odbacilo argument optužbe da se komandant može smatrati odgovornim za postupke svojih podređenih i samo na osnovu njegovog propusta da prikupi informacije opšte prirode u okviru razumnih granica pristupa koji ima, a uslijed njegovog ozbiljnog zanemarivanja dužnosti.⁶⁰³

433. Žalbeno vijeće je razmatralo da li u običajnom pravu komandanti mogu biti izloženi krivičnoj odgovornosti za kršenje dužnosti koja im nalaže da znaju, to jest, da prikupe relevantne

⁵⁹⁸ Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 30.

⁵⁹⁹ Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 28-33.

⁶⁰⁰ Kordićev završni podnesak, str. 261 i 274-277.

⁶⁰¹ Kordićeva odbrana podržava striktno tumačenje standarda iz predmeta *Čelebići*. Odbrana je daljnju potporu svog stava pronašla u praksi MKSR-a; Kordićev završni podnesak, str. 275-276.

⁶⁰² Kordićev završni podnesak, str. 274-277.

⁶⁰³ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 238-40.

informacije o ponašanju svojih podređenih.⁶⁰⁴ Prvo je na osnovu analize predmeta vođenih u vezi sa Drugim svjetskim ratom zaključilo "kao što je zaključila i Komisija Ujedinjenih nacija za ratne zločine, da tadašnje običajno pravo nije u krivičnom kontekstu komandantima odnosno nadređenima nametalo opštu dužnost da znaju".⁶⁰⁵ Žalbeno vijeće se zatim okrenulo razmatranju člana 86(2) Dopunskog protokola I, kojim je predviđeno:

Činjenica da je povredu Konvencija ili ovog Protokola počinio neki podređeni ne oslobađa njegove nadređene krivične ili, ovisno o slučaju, disciplinske odgovornosti, ako su znali ili *imali informacije koje su im u datim okolnostima omogućavale da zakluče* da je taj podređeni počinio ili će počinuti takvu povredu i ako nisu preduzeli sve izvedive mjere u okviru svojih ovlasti kako bi spriječili ili suzbili tu povredu.⁶⁰⁶

434. Ono je sa odobravanjem navelo sljedeći nalaz Pretresnog vijeća u kojem se tumači član 86 Dopunskog protokola I:

Tumačenje termina koje nalazimo u ovoj odredbi u njihovom uobičajenom značenju tako navodi na zaključak, koji potvrđuju *travaux preparatoires*, da se nadređeni može smatrati krivično odgovornim samo ako je stvarno imao na raspolaganju konkretne informacije koje bi ga upozorile na krivična djela koje su počinili njegovi podređeni. Te informacije ne moraju biti takve da su *same po sebi dovoljne da nagnaju na zaključak o postojanju takvih zločina*. Dovoljno je da su informacije nadređenog *navele na dalje istrage, ili drugim riječima, da su ukazale na potrebu dodatne istrage kako bi se utvrdilo da li su njegovi podređeni počinili* ili se spremaju počinuti krivična djela. Taj se kriterijum, za koji se mora smatrati da odražava stav običajnog prava u predmetno vrijeme optužnice, stoga primjenjuje na tumačenje kriterijuma za *mens rea* iznesen u članu 7(3). Pretresno vijeće tako ne donosi nikakav zaključak o trenutnom sadržaju običajnog prava o tom pitanju.⁶⁰⁷

435. Žalbeno vijeće je zaključilo da standard "bilo je razloga da zna", postavljen u članu 7(3) Statuta, treba tumačiti tako kao da on ima isto značenje kao i standard "imao je informaciju koja mu je omogućavala da zakluči", iznesen u članu 86.⁶⁰⁸ Usvajanjem ovog tumačenja ono je odbacilo striktni standard "trebao je da zna", zaključivši da komandantima nije nametnuta dužnost da se zna, to jest, da se bude obaviješten o postupku podređenih, koja bi za sobom povlačila krivičnu odgovornost. Žalbeno vijeće je smatralo da je gledište slično kad su u pitanju nadređeni civili:

Kao što smatra Žalbeno vijeće, u običajnom pravu ne postoji "dužnost" vojnog komandanta da zna. Isto vrijedi i za nadređene civile.⁶⁰⁹

Žalbeno vijeće je podržalo nalaz Pretresnog vijeća da

nadređeni može imati *mens rea* potrebnu za nastanak krivične odgovornosti onda kada je: (1) imao stvarno znanje, koje se utvrđuje na osnovi direktnih dokaza ili indicija, da njegovi podređeni čine ili su se spremali da počine zločine navedene u članovima 2 do 5 Statuta, ili (2) imao u svom posjedu informacije koje su bile takve prirode da je u najmanju ruku mogao biti upozoren na rizik

⁶⁰⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 228-37.

⁶⁰⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 230.

⁶⁰⁶ Član 86 naslovljen je kao "Nečinjenje".

⁶⁰⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 236 (naglasak dodat) u kojem se citira prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 393.

⁶⁰⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 232.

⁶⁰⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 240. /citirano po radnoj verziji/

izvršenja takvih krivičnih djela jer su ukazivale na potrebu dodatne istrage kako bi se utvrdilo da li su njegovi podređeni počinili takve zločine ili su se spremali da ih počine.⁶¹⁰

436. Žalbeno vijeće je nadalje podrobno razmotrilo smisao koji se treba pridati informaciji kojom bi nadređeni morao da raspolaže, a da bi se smatralo da posjeduje potrebnu *mens rea*:

Za razliku od stava tužilaštva, Pretresno vijeće nije smatralo da nadređeni mora stvarno posjedovati informacije o krivičnim djelima podređenih da bi mu se pripisala krivična odgovornost po principu komandne odgovornosti. Da bi se dokazalo da je "bilo razloga da zna", dovoljno je pokazati da je nadređeni posjedovao informacije opšteg karaktera koje su ga mogle upozoriti na eventualna protivpravna djela njegovih podređenih. U Komentaru MKCK-a (Dopunski protokol I) pominju se "izvještaji upućeni (nadređenom) [...] taktička situacija, stepen obučenosti i uvježbanosti podređenih oficira i njihovih vojnika, te njihova svojstva ličnosti" kao mogući vidovi informacija o kojima govori član 86(2) Dopunskog protokola I. Što se tiče forme informacija koje su mu dostupne, one mogu biti pismene ili usmene i ne moraju biti u obliku specifičnih izvještaja dostavljenih u okviru sistema nadzora. Te informacije ne moraju sadržavati konkretne podatke o protivpravnim djelima koja su već počinjena ili će tek biti počinjena. Na primjer, može se smatrati da je vojni komandant koji je dobio informaciju da neki od vojnika pod njegovom komandom ispoljavaju nasilničke ili nestabilne crte ličnosti, ili da su se opijali prije polaska na zadatak, imao potrebno znanje.

Najzad, relevantne informacije trebale su biti dostavljene ili dostupne nadređenom, ili, prema formulaciji Pretresnog vijeća, biti "u njegovom posjedu". On se nije morao stvarno upoznati s tim informacijama. Po mišljenju Žalbenog vijeća, procjenu elementa svijesti koji se traži članom 7(3) Statuta valja načiniti imajući u vidu specifične okolnosti svakog slučaja, uzimajući u obzir specifičnu situaciju dotičnog nadređenog u datom trenutku.⁶¹¹

437. Iz nalaza Žalbenog vijeća čini se jasno da se može smatrati da je "bilo razloga da nadređeni zna" ukoliko posjeduje dovoljne informacije da bi bio obaviješten o vjerovatnoći da su podređeni počinili protivzakonita djela, to jest, ako su dostupne informacije dovoljne da bi opravdale daljnju istragu. Kao primjeri opštih faktora koji nadređenom mogu ukazati na to da je možda došlo do počinjenja krivičnih djela od strane njegovih podređenih navode se nivo obuke ili karakterne osobine ili navike podređenih. U ovom kontekstu, a u cilju utvrđivanja da li se može pretpostaviti da je optuženi znao za krivična djela u osnovi kojima se tereti, takođe se mogu koristiti indikatori navedeni u Izvještaju Komisije eksperata Ujedinjenih nacija u kontekstu stvarnog znanja.

3. Propust da se poduzmu nužne i razumne mjere sprečavanja ili kažnjavanja

(a) Argumenti strana

438. Optužba navodi veliki broj mjera koje može poduzeti komandant da bi spriječio počinjenje krivičnih djela od strane svojih podređenih. Optužba tvrdi da se dužnost kažnjavanja sastoji od

⁶¹⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 241 u kojem se navodi prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 383.

⁶¹¹ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 238-39 (fusnota izostavljena).

obaveza da se (1) utvrde činjenice,⁶¹² (2) obustave kršenja,⁶¹³ i (3) reaguje represijom.⁶¹⁴ Tvrdi se da odgovornost komandanta traje sve dok sve tri obaveze nisu ispunjene na odgovarajući način.

439. Optužba tvrdi da su neophodne mjere one koje se zahtijevaju u okolnostima koje prevladavaju u datom trenutku. Isto tako, razumne mjere su one koje je komandant bio u stanju poduzeti u okolnostima koje su prevladavale u datom trenutku.⁶¹⁵ Nadalje, odsustvo formalne pravne nadležnosti za poduzimanje mjera ne isključuje nužno krivičnu odgovornost nadređenog.⁶¹⁶ I optužba i odbrana se slažu u tome da procjenu toga šta čini neophodne i razumne mjere treba izvršiti s obzirom na posebne okolnosti ovog predmeta.

440. Kordićeva odbrana tvrdi da mjere moraju biti i neophodne i razumne, te da se moraju procijeniti na osnovu situacije kako ju je poimao dotični komandant u to vrijeme, a ne iz sadašnje perspektive. Nadalje, mora se dokazati da je nadređeni posjedovao (a) pravnu nadležnost da poduzme dotične mjere i (b) stvarnu materijalnu mogućnost da to uradi. Prema mišljenju odbrane, između propusta nadređenog da poduzme mjere i kasnijeg počinjenja krivičnih djela mora da postoji uzročni neksus.⁶¹⁷

(b) Diskusija

441. Članom 7(3) Statuta utvrđena je dužnost sprečavanja krivičnog djela na čije se počinjenje sprema podređeni ili kažnjavanja za takvo krivično djelo nakon što je ono počinjeno, i to poduzimanjem "neophodnih i razumnih mjera". Član 87(3) Dopunskog protokola I sadrži sličan zahtjev, a uz to se u njemu i navode disciplinske ili kaznene mjere:

Visoke strane ugovornice i strane u sukobu moraju od svakog komandanta koji je doznao da će njegovi podređeni ili druge osobe *pod njegovom kontrolom* počiniti ili su počinile povredu Konvencija ili ovog Protokola, zahtijevati da *poduzme neophodne mjere kako bi se spriječila takva kršenja Konvencija ili ovog Protokola* i da, tamo gdje je to prikladno, pokrene disciplinski ili kazneni postupak protiv prekršilaca.⁶¹⁸

⁶¹² Tvrdi se da ovu obavezu imaju vojni komandanti na svim nivoima komandnog lanca. Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 34.

⁶¹³ Ova obaveza uključuje obavezu poduzimanja mjera na sprečavanju ponovnog pojavljivanja sličnih krivičnih djela u budućnosti. Na primjer, počinioce nekog krivičnog djela ne bi trebalo poslati natrag u akciju a da im se prethodno ne izdaju odgovarajuće upute, da ih se kazni ili da se protiv njih ne povede disciplinski postupak, ili bez odgovarajućeg nadzora. Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 35 (para. 106).

⁶¹⁴ Ova obaveza zahtijeva da individualnu krivičnu odgovornost navodnih počinilaca utvrdi nadležni pravosudni organ. Komandant je odgovoran za poduzimanje neophodnih koraka da bi se osiguralo da se navodna krivična djela prijave nadležnim organima, te da ti organi izvrše istragu o njima. Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 35 (para. 107).

⁶¹⁵ Optužba je mišljenja da "razumne mjere" u članu 7(3) imaju isto značenje kao i "izvedive mjere" iz člana 86(2) Dopunskog protokola I. Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 36 (para. 109-110). Od komandanta se zahtijeva da poduzme razumne mjere u okviru svojih ovlaštenja. Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 27 (para. 76-78).

⁶¹⁶ Završni podnesak optužbe, Dodatak 4, str. 36 (para. 111).

⁶¹⁷ Kordićev završni podnesak, str. 278. Odbrana nalazi potporu svog posljednjeg argumenta u paragrafu 399. prvostepene presude u predmetu *Čelebići*. *Vidi takođe* Čerkezov završni podnesak, str. 88-89.

⁶¹⁸ Član 87(3) Dopunskog protokola I (naglasak dodat).

Žalbeno vijeće u predmetu *Čelebići* je smatralo da je 1992. godine ova odredba bila "običajne prirode".⁶¹⁹ U Komentaru MKCK-a objašnjava se da je logika koja stoji iza ove odredbe priroda položaja vojnih komandanata na terenu:

... vojni komandanti [...] su na licu mjesta i u mogućnosti da vrše kontrolu trupa i naoružanja koje one koriste. Oni imaju ovlasti i u stanju su više nego iko drugi da spriječe povrede stvaranjem odgovarajućeg raspoloženja, osiguravanjem racionalnog korištenja borbenih sredstava i održavanjem discipline [...] oni su u poziciji da utvrde ili da osiguraju utvrđivanje činjenica, što bi bila polazna tačka za svaku radnju na suzbijanju povreda ili kažnjavanju za iste.⁶²⁰

442. Pretresna vijeća u ranijim predmetima pred Međunarodnim sudom tumačila su "neophodne i razumne mjere" za potrebe člana 7(3). Pretresno vijeće u predmetu *Čelebići* utvrdilo je da su to one mjere koje su praktično u okviru ovlasti nadređenog i ne ovise o njegovoj formalnoj pravnoj mogućnosti da ih poduzme:

Mora se ipak uzeti u obzir da međunarodno pravo ne može nadređenoj osobi nametnuti obavezu da uradi nemoguće. Zato se nadređenog može smatrati krivično odgovornim jedino za to što je propustio preduzeti one mjere koje su u njegovoj moći. Tada se postavlja pitanje koje su to mjere za koje se smatra da su u moći nadređenog u ovom smislu. ... zaključujemo da se nadređenog treba smatrati krivično odgovornim za to što nije preduzeo *one mjere koje su u granicama njegovih materijalnih mogućnosti*. Pretresno vijeće shodno tome ne prihvata stav koji je o ovom pitanju zauzela KMP, i zaključuje da nepostojanje formalnih, pravnih nadležnosti za preduzimanje mjera neophodnih da se spriječi ili kazni dotični zločin ne isključuje nužno krivičnu odgovornost nadređenog.⁶²¹

443. Ono što je važno kod utvrđivanja odnosa podređenosti jeste stvarna mogućnost ili efektivna nadležnost za poduzimanje mjera. Navod o odsustvu formalne pravne nadležnosti za poduzimanje mjera treba se tumačiti u ovom kontekstu. Prilikom procjenjivanja da li je nadređeni propustio da poduzme mjere, Pretresno vijeće će ići dalje od njegovih formalnih ovlasti i razmotriti njegovu stvarnu mogućnost za poduzimanje mjera.

444. Pretresno vijeće u predmetu *Blaškić* naglasilo je da "obaveza 'sprečavanja ili kažnjavanja' optuženom ne daje mogućnost da bira između dvije jednako zadovoljavajuće opcije. Očito je da ako je optuženi znao ili imao razloga da zna da se njegovi podređeni spremaju da počine krivična djela a on ta krivična djela nije spriječio, on se za taj propust ne može iskupiti tako što će naknadno kazniti podređene."⁶²² Da bi se dokazao propust da se spriječe kršenja bilo bi neophodno dokazati da nadređeni nije poduzeo *nikakve* značajne korake za sprečavanje počinjenja krivičnog djela od strane podređenih.

⁶¹⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 195.

⁶²⁰ ICRC Commentary (Additional Protocol I), para. 3560.

⁶²¹ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 395 (fusnote izostavljene, naglasak dodat). Stav KMP-a koji Pretresno vijeće navodi u fusnoti 425 svoje presude predviđa: "da bi nadređeni snosio odgovornost, morao je u relevantno vrijeme imati pravnu nadležnost da preduzme mjere da spriječi ili kazni zločin, kao i materijalnu mogućnost da preduzme takve mjere. Stoga nadređeni ne bi snosio krivičnu odgovornost za to što nije učinio nešto što je bilo po jednom bilo po drugom kriteriju bilo neizvedivo."

⁶²² Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 336.

445. Ovo Pretresno vijeće nalazi te navode ubjedljivima i smatraće da je nadređeni izvršio svoju dužnost sprečavanja ili kažnjavanja ukoliko je poduzeo sve što je bilo u njegovoj moći da to i učini. Presude po tom pitanju biće zasnovane na okolnostima svakog pojedinog slučaja. Pretresno vijeće će, međutim, iznijeti kratki komentar u vezi sa dužnostima sprečavanja ili kažnjavanja. Dužnost sprečavanja treba shvatiti tako da se ona odnosi na nadređene osobe u bilo kojoj fazi prije nego što podređeni počini krivično djelo, ukoliko one saznaju da se sprema ili planira počinjenje takvog krivičnog djela, ili kada postoji osnovana sumnja da se podređeni sprema da počini krivično djelo.

446. Dužnost kažnjavanja se prirodno pojavljuje nakon što je krivično djelo počinjeno. Osobe koje preuzmu komandu nakon počinjenja pod istom su obavezom kažnjavanja. Ova dužnost uključuje u najmanju ruku obavezu poduzimanja istrage krivičnih djela u cilju utvrđivanja činjenica, te izvještavanja nadležnih organa o njima, ukoliko nadređeni nema ovlasti da sam poduzme sankcije.⁶²³ Nadređeni civili bi imali slične obaveze, ovisno o efektivnim ovlastima koje imaju i o tome da li te ovlasti uključuju mogućnost da se od nadležnih organa zahtijeva poduzimanje mjera.

447. Pretresno vijeće u predmetu *Čelebići* smatralo je da uslov postojanja uzročne veze kao odvojenog elementa nije nužan:

Bez obzira na centralnu ulogu koju u krivičnom pravu ima princip uspostave kauzalnog odnosa, on nije tradicionalno postuliran kao *conditio sine qua non* za nametanje krivične odgovornosti nadređenima za to što nisu spriječili ili kaznili krivična djela koja su počinili njihovi podređeni. Shodno tome, Pretresno vijeće ne nalazi potkrepe postojanju uslova da se *kao zasebni element odgovornosti nadređenog* dokaže kauzalni odnos bilo u postojećem korpusu sudske prakse, formulaciji tog principa u postojećem pravu međunarodnih ugovora, ili, uz jednu iznimku, u pozamašnoj literaturi koja postoji o tom pitanju.⁶²⁴

Pretresno vijeće ne vidi razloga zbog kojeg se ne bi složilo sa ovom tvrdnjom.

⁶²³ Vojni komandanti će uglavnom imati ovlasti da samo započnu istragu. ICRC Commentary (Additional Protocol I), para. 3562.

⁶²⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 398 (fusnota izostavljena, naglasak dodat); *vidi takođe* paragrafe 399-400. Čini se da je Kordićevo odbrana, kad se u prilog svom argumentu pozvala na paragraf 399 prvostepene presude u predmetu *Čelebići*, previdjela sljedeći paragraf diskusije Pretresnog vijeća u kojem je usvojen drugačiji zaključak.

IV. SAMOODBRANA KAO ODBRANA

448. Vezano za mnoge od optužbi sadržanih u optužnici, odbrana tvrdi da su bosanski Hrvati djelovali u samoodbrani. Tako su Kordićevi branioci predložili dokaze o napadima i ofanzivama ABiH u Srednjoj Bosni, te su nastojali prikazati bosanske Hrvate kao žrtve muslimanske agresorske politike u Srednjoj Bosni.⁶²⁵ Taj argument povlači pitanje da li defanzivno djelovanje ili samoodbrana mogu predstavljati osnovu za isključenje krivične odgovornosti za izvršena teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava.

449. Pojam “samoodbrane” može se uopšteno definisati kao osnova za odbranu na sudu osobe koja djeluje kako bi odbranila ili zaštitila samu sebe ili svoju imovinu (ili pak drugu osobu ili imovinu druge osobe) od napada, ukoliko njena djela predstavljaju razumnu, nužnu i srazmjernu reakciju na napad. Pretresno vijeće ističe da Statut Međunarodnog suda ne predviđa samoodbranu kao osnovu za isključenje krivične odgovornosti. Pozivanje na različite osnove u nečiju odbranu, međutim, dio je opštih principa krivičnog prava koje Međunarodni sud mora da uzme u obzir kada presuđuje u predmetima koji se nalaze pred njim.

450. Paragraf (1)(c) člana 31 Statuta MKS-a, pod naslovom “Osnove za isključenje krivične odgovornosti”, koji predviđa isključenje krivične odgovornosti u situacijama u kojoj osoba djeluje na razuman način kako bi odbranila sebe ili drugu osobu ili određene vrste imovine, glasi:

1. Osim ostalih osnova za isključenje krivične odgovornosti koje predviđa ovaj Statut, osoba se ne smatra krivično odgovornom ukoliko u vrijeme ponašanja:

[...]

(c) Osoba na opšteprihvatljiv način djeluje da odbrani sebe ili drugu osobu, ili, u slučaju ratnih zločina, imovinu koja je neophodna za preživljavanje te ili druge osobe, ili imovinu koja je neophodna za izvršenje vojnog zadatka protiv neposredne i protivzakonite upotrebe sile na način koji je srazmjernan stepenu opasnosti kojoj je izložena ta ili druga osoba ili zaštićena imovina. Činjenica da je ta osoba učestvovala u odbrambenoj operaciji koju su provodile neke snage sama po sebi ne predstavlja osnovu za isključenje krivične odgovornosti po ovoj tački;

451. Princip samoodbrane izražen u ovoj odredbi odražava odredbe koje se mogu naći u većini nacionalnih krivičnih zakonika, te se može smatrati da tvori pravilo međunarodnog običajnog prava. Član 31(1)(c) Statuta MKS-a iznosi dva uslova koji moraju biti ispunjeni da bi se samoodbrana mogla prihvatiti kao osnova za isključenje krivične odgovornosti: (a) djelo mora biti reakcija na “neposrednu i protivpravnu upotrebu sile” u okviru napada na “zaštićenu” osobu ili

⁶²⁵ Odbrana, na primjer, tvrdi da je sukob u Srednjoj Bosni bio “odbrambena borba manjine [...] sa ciljem da se zaštite legitimni politički interesi njenih pripadnika, te njihove sredine i način života u haosu nove RBiH”, Kordićev završni podnesak, str. 1; da su bosanski Hrvati “vodili samoodbrambeni rat”, Kordićev završni podnesak, str. 5; da je u aprilu 1993. HVO bio “u strateškoj defanzivi”, Kordićev završni podnesak, str. 120.

imovinu; (b) odbrana mora biti “srazmjerna stepenu opasnosti”. U konkretnom kontekstu ratnih zločina, ova odredba uzima u obzir princip vojne nužde.

452. Za ovaj je predmet posebno relevantna posljednja rečenica gore navedene odredbe, gdje stoji da učešće neke osobe u “odbrambenoj operaciji” ne predstavlja “samo po sebi” osnovu za isključenje krivične odgovornosti. Stoga je jasno da se svaki argument u kojem se poziva na samoodbranu treba procijeniti na osnovu relevantnih činjenica i konkretnih okolnosti svake od optužbi. Pretresno vijeće imaće na umu ovaj uslov kada bude odlučivalo o tome da li se prilikom odbrane od bilo koje od optužbi može pozivati na samoodbranu. Pretresno vijeće bi, međutim, željelo naglasiti da vojne operacije koje se provode u samoodbrani ne predstavljaju opravdanje za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava.

TREĆI DIO: ČINJENICE

I. KONTEKST

453. Svrha ovog dijela je da iznese kontekst sukoba koji je izbio 1993. U njemu se ukratko prezentira historijat. Zatim slijede kratke biografije dvojice optuženih. Ovaj dio presude završava sa zbivanjima iz 1991. i s početka 1992., što uključuje i stvaranje HDZ BiH, HZ H-B i HVO-a, ključnih organizacija bosanskih Hrvata u sukobu koji je uslijedio.

A. ISTORIJSKA POZADINA

1. Poslijeratna Jugoslavija

454. Nakon 2. svjetskog rata, na vlast u Jugoslaviji došao je Josip Broz Tito, koji je sa svojim partizanskim snagama izvojevao pobjedu nad invazijom njemačkom vojskom i njenim hrvatskim saveznicima. Umjesto nekadašnje Kraljevine Jugoslavije u kojoj su se po prvi put ujedinili južni Slaveni, Tito je uspostavio Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju (SFRJ) koja se sastojala od republika Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske, Makedonije, Srbije i Slovenije, te dvije autonomne republike koje su bile dio Srbije: Kosova i Vojvodine. Granice republika koje su tvorile ovu socijalističku federaciju poklapale su se u velikoj mjeri sa osjećajem zajedničkog nacionalnog identiteta.⁶²⁶

455. Iako je isprva bio u savezništvu sa Sovjetskim Savezom, Tito je 1948. raskinuo sa Staljinom i Kominternom. Nakon toga se udaljio od sovjetskog sistema centralizovane vladavine i uspostavio je sistem zasnovan na teoriji radničkog samoupravljanja. Ta je politika dovela do decentralizacije ekonomske kontrole i uporednog procesa decentralizacije političke kontrole i predaje iste u ruke republika koje su tvorile Jugoslaviju.⁶²⁷ U ovom decentralizovanom sistemu, republike, koje su uglavnom imale svoju autonomiju, mogle su slobodno da razvijaju svoj vlastiti identitet koji je najčešće bio zasnovan na nacionalnom identitetu. Dr. Robert Donia koji je svjedočio kao vještak optužbe u ovom predmetu, primjećuje da je veći stepen ličnih sloboda koji je pratio decentralizaciju doveo do ispoljavanja nacionalizma u Srbiji i Hrvatskoj. No, Tito je hitro ugušio te osjećaje u ime očuvanja jednopartijske države.⁶²⁸ Tako je, dok su s jedne strane komunisti nastojali zamijeniti nacionalni identitet širim i ujedinjavajućim jugoslavenskim identitetom, struktura republika, koje su pretežno bile zasnovane na nacionalnoj osnovi i koje su djelovale prilično autonomno u okviru

⁶²⁶ Statement of Expert Witness Robert J. Donia Pursuant to Rule 94 bis (A) /Izjava svjedoka-vještaka Roberta J. Donije u skladu sa pravilom 94 bis (A)/, Submission of Expert Report /Podnesak sa izvještajem vještaka/, 14. april 1999, str. 21-22, DP Z1677.1, i *corrigendum*, DP Z1677.1a.

⁶²⁷ DP Z1677.1, str. 22.

saveznog sistema, samo jačala nacionalne identitete u cijeloj Jugoslaviji. Kao što je u svom izvještaju primijetio drugi vještak optužbe, Dr. Allcock:⁶²⁹

[p]osljedice politike Saveza komunista u periodu nakon 1945. bile su utvrđivanje njihovog značaja u javnom životu i jačanje svijesti ljudi o [razlikama etničkog ili nacionalnog identiteta]. Još važnije, zbog činjenice da su se te razlike sistematski i eksplicitno pridruživale političkim strukturama (izgradnja kvazi-država u državama i pokrajinama koje su tvorile federaciju), postavljeni su temelji za način na koji su borbe oko raspada Jugoslavije poprimile oblik nastojanja da se uspostave nove države.⁶³⁰

456. Dr. Allcock tvrdi da su i ekonomski faktori odigrali važnu ulogu u jačanju “republičkih”, pa time i “nacionalnih” identiteta. U sklopu federacije, privreda svake od republika funkcionisala je samostalno. Stope rasta znatno su se razlikovale od republike do republike: Slovenija, Hrvatska i Srbija su stalno imale dobre rezultate, dok su rezultati Bosne bili relativno loši.⁶³¹ Isprva su sredstva bila preraspodjeljivana preko centralnih vlasti iz bogatijih u siromašnije republike, što se ubrzo počelo shvatati kao finansijski teret.⁶³² Osim toga, taj naglasak na preraspodjeli bogatstva među republikama značio je da su se često prenebregavale razlike unutar republika.⁶³³ Nizak životni standard kod određenih manjina možda je pridonio jačanju nacionalističkih osjećaja u tom periodu.⁶³⁴

457. Ustav SFRJ iz 1974. dao je republikama još veću ulogu u federaciji i uspostavio je Predsjedništvo kao ključnu političku instituciju na saveznom nivou – kolektivno tijelo u kojem je bilo zastupljeno svih šest republika, te dvije autonomne pokrajine (Kosovo i Vojvodinu). Nakon Titove smrti 1980., po Ustavu se predsjednik tog tijela imenovao rotacijom među predstavnicima republika.⁶³⁵

458. U svom vještačenju dr. Allcock dijelom pripisuje pojavu nacionalnog identiteta kao snažnog političkog faktora nakon raspada SFRJ poklapanju između granica republika koje su sačinjavale SFRJ i zajedničkog osjećaja nacionalnog identiteta. U onoj mjeri u kojoj je identifikacija neke osobe kao građanina određene republike bila sinonimna s njenim nacionalnim identitetom, taj je identitet postao element od kritičnog značaja u političkom konfliktu.⁶³⁶

⁶²⁸ DP Z1677.1, str. 22.

⁶²⁹ Submission of Expert Statement of Dr. John B. Allcock under Rule 94 *bis*, /Izjava vještaka dr. Johna B. Allcocka u skladu sa pravilom 94 *bis*/, 25. juni 1999., DP Z1668.

⁶³⁰ DP Z1668, str. 45, para. 13.

⁶³¹ DP Z1668, str. 46.

⁶³² DP Z1668, str. 46-47.

⁶³³ DP Z1668, str. 47.

⁶³⁴ DP Z1668, str. 48.

⁶³⁵ DP Z1677, str. 22-23.

⁶³⁶ Dr. Allcock, T. 5183-84.

2. Miloševićev uspon na vlast i izbori u republikama 1990. godine

459. U decembru 1987. Slobodan Milošević preuzeo je položaj predsjednika Saveza Komunističke Srbije. Lukavom manipulacijom nacionalističkih osjećaja Milošević je uspio zbaciti s vlasti rukovodioce dviju autonomnih pokrajina, Kosova i Vojvodine, te umjesto njih postaviti svoje lojalne sljedbenike.⁶³⁷ Posljedica toga bila je to da je od 1990. nadalje on, uz podršku Crne Gore, zapravo kontrolisao četiri od osam mjesta u saveznom Predsjedništvu, te je na taj način bio u stanju da paralizuje tu ključnu centralizovanu instituciju.⁶³⁸ S početkom raspada saveznog političkog ustroja, opšti izbori u SFRJ koji su bili raspisani za 1990. otkazani su, te su umjesto toga održani izbori u svakoj od republika.⁶³⁹

460. U Hrvatskoj je na izborima održanim 22. aprila i 6. maja 1990. pobijedio HDZ i usvojen je novi Ustav.⁶⁴⁰ Predsjednik Tuđman je kao vođa HDZ-a nastojao razvijati hrvatski identitet pozivanjem na Hrvatsku kao zaseban entitet sa istorijskim kontinuitetom.⁶⁴¹

461. Pored toga to što je imala etnički najheterogenije stanovništvo, Bosna je bila jedina od svih republika u kojoj nijedna etnička grupa nije bila u većini.⁶⁴² Popis stanovništva iz 1991. ukazuje da je u Bosni bilo oko 43,7% Muslimana, 31,3% Srba i 17,3% Hrvata.⁶⁴³ Slabljenje Saveza komunista kao ujedinjavajuće snage u bosanskoj politici dovelo je do pojave novih političkih stranaka. Mnoge od njih svoju su politiku zasnivale na nacionalističkom programu. Rezultati izbora 1990. u republici Bosni otkrivaju da se većina ljudi odlučila da glasa po liniji nacionalnog identiteta. Od ukupno 240 mjesta u bosanskoj Skupštini, srpska stranka (SDS) osvojila je 72 mjesta, muslimanska stranka (SDA) osvojila je 86, a hrvatska stranka (HDZ) 44 mjesta.⁶⁴⁴ Alija Izetbegović, vođa SDA, imenovan je predsjednikom bosanskog predsjedništva. Radovan Karadžić bio je vođa SDS-a, a Stjepan Kljuić bio je na čelu HDZ-a.

3. Raspad jugoslovenske federacije

462. Kako je savezno predsjedništvo bilo praktički u potpunom zastoju, a avet srpske dominacije je prijetila, i sama se federacija počela raščinjati. Evropska komisija pokušala je izraditi okvir za vjerovatni raspad Jugoslavije, te se u principu složila s time da se priznaju secesionističke

⁶³⁷ DP Z1677.1, str. 23.

⁶³⁸ DP Z1677.1, str. 25.

⁶³⁹ DP Z1677, str. 23-24.

⁶⁴⁰ DP Z1688, str. 63, para. 6.

⁶⁴¹ DP Z1668, str. 59-61, te Allcock, T. 5184-85.

⁶⁴² DP Z1668, str. 69, para. 1.

⁶⁴³ DP Z1677.1, str. 4.

⁶⁴⁴ DP Z1677.1, str. 6.

republike.⁶⁴⁵ Godine 1991. Slovenija i Hrvatska preduzele su prve korake na putu ka nezavisnosti time što su njihovi stanovnici potvrdili opštenarodnu podršku otcjepljenju na nacionalnim referendumima.⁶⁴⁶ Sredinom 1991. obje su te bivše savezne republike proglasile nezavisnost. Srbija je pokušala da interveniše vojno kako bi spriječila otcjepljenje Slovenije, ali se suočila sa žestokim otporom Slovenaca, te se u svjetlu činjenice da je u Sloveniji živjelo neznatno malo Srba, brzo povukla. No, Hrvatska, u kojoj je živjelo oko 600.000 Srba, doživjeće drugačiju sudbinu.⁶⁴⁷

463. U ljeto 1991. hrvatske i srpske snage sve su više provocirale jedne druge, te je u avgustu te godine izbio pravi rat na teritoriji Hrvatske. Pokazalo se da hrvatske snage, sastavljene od ostataka vojske republike Hrvatske koja je postojala pod saveznim sistemom, ne mogu parirati JNA. Hrvatska i Srbija su 2. januara 1992. potpisale sporazum o prekidu vatre koji je između ostalog predviđao i razmještanje lako naoružanih mirovnih snaga Ujedinjenih nacija, koje su nazvane UNPROFOR, a koje su trebale kontrolisati da li strane poštuju sporazum.⁶⁴⁸

4. Sukob u Bosni i Hercegovini

464. Međunarodna zajednica aktivno je učestvovala u nastojanjima da se međusobno suprotstavljeni nacionalni interesi u Bosni razriješe na miran način. U februaru 1992. Alija Izetbegović (predstavnik “bosanskih Muslimana”), Radovan Karadžić (predstavnik “bosanskih Srba”) i Mate Boban (predstavnik “bosanskih Hrvata”) sastali su se i prihvatili plan (nazvan “Lisabonski sporazum”) za podjelu bosanske teritorije na poluautonomne enklave zasnovane na etničkom principu pod slabom centralnom vlašću. Alija Izetbegović kasnije je odbacio sporazum.⁶⁴⁹ Vance-Owenov mirovni plan, koji je prvi put objavljen početkom 1993., bio je zasnovan na sličnom principu, jer je predlagao da se Bosna podijeli u tri etnička kantona, s ravnopravnom podjelom vlasti u glavnom gradu Sarajevu.⁶⁵⁰ Mate Boban, lider HDZ BiH, odmah je pristao na uslove plana, pošto je taj plan predviđao goleme teritorijalne dobitke za bosanske Hrvate. Dok se Alija Izetbegović pod pritiskom međunarodne zajednice na kraju složio sa planom, Srbi su nastavili da bojkotuju sporazum.⁶⁵¹

465. Na zahtjev Evropske komisije, Republika Bosna i Hercegovina je 29. februara i 1. marta 1992. održala referendum o nezavisnosti. Uprkos bojkotu od strane Srba, prijedlog da se proglasi

⁶⁴⁵ DP Z1668, str. 74.

⁶⁴⁶ DP Z1677.1, str. 26.

⁶⁴⁷ DP Z1677.1, str. 26-27.

⁶⁴⁸ DP Z1677.1, str. 26-27.

⁶⁴⁹ DP Z1677.1, str. 30-31.

⁶⁵⁰ DP Z1677.1, str. 31.

⁶⁵¹ DP Z1677.1, str. 31-32.

nezavisnost je prihvaćen s premoćnom većinom i Hrvata i Muslimana.⁶⁵² Čim su bili poznati rezultati referenduma i čim je Bosna proglasila nezavisnost, bosanski Srbi počeli su sa ozbiljnim napadima na Bosnu i Hercegovinu širokim frontom prema zapadu od srpske granice.⁶⁵³ Vlada je u odgovoru na to u ljeto 1992. osnovala Armiju Republike Bosne i Hercegovine (ABiH), koja je zamijenila bivšu teritorijalnu odbranu (TO).⁶⁵⁴

466. Za cijelo vrijeme trajanja sukoba, međunarodna zajednica je nastavila apelovati na zaraćene strane u Bosni da pregovaraju, te je u tu svrhu predlagala brojne kompromisne sporazume. Nijedan od njih nije uspio zaustaviti borbe.⁶⁵⁵ Sukob u Bosni prestao je tek kad su potpisani Daytonski sporazumi 1995.

B. Optuženi

1. Dario Kordić

467. Dario Kordić ima 40 godina. Rođen je 14. decembra 1960. Iz religiozne je porodice.⁶⁵⁶ Godine 1983. diplomirao je na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. Bio je novinar, a od 1985. bio je zaposlen u firmi "Vatrostalna" u Busovači. Prije rata nije pokazivao da ima ikakvih predrasuda prema Muslimanima.⁶⁵⁷

468. Kordić je svoju političku karijeru započeo u Busovači tako što je postao sekretar lokalnog ogranka HDZ-a (u septembru 1990.), a zatim, u februaru 1991., i predsjednik. Pripadao je frakciji koja je stala na stranu HDZ-a Hrvatske i predsjednika Tuđmana.⁶⁵⁸ U međuvremenu ga je nakon izbora održanih 1990. HDZ imenovao na mjesto sekretara za nacionalnu odbranu u opštini Busovača.⁶⁵⁹

469. U nastavku svoje karijere, Kordić je 30. jula 1991. imenovan koordinatorom Travničke Regionalne Zajednice HDZ BiH, gdje je njegov zadatak bio da saziva sastanke i njima predsjedja.⁶⁶⁰ U augustu 1991. busovački je HDZ donio odredbe za omogućavanje funkcionisanja opštinske organizacije u ratu tako što je osnovao Komandu, a predsjednik je postao njen komandant.⁶⁶¹

⁶⁵² DP Z1677.1, str. 27.

⁶⁵³ DP Z1677.1, str. 27-28.

⁶⁵⁴ DP Z1677.1, str. 29.

⁶⁵⁵ DP Z1677.1, str. 30.

⁶⁵⁶ Fuad Zećo, T. 6499.

⁶⁵⁷ Svjedok J, T. 4491-92.

⁶⁵⁸ Dragutin Čičak, T. 1183-84.

⁶⁵⁹ Nasiha Neslanović, T. 11301.

⁶⁶⁰ Zapisnik sa sastanka, DP Z8.

⁶⁶¹ Odluka, DP Z14.

2. Mario Čerkez

470. Mario Čerkez ima 41 godinu i rođen je 27. marta 1959. Iz Viteza je, a prije rata radio je u fabrici “Slobodan Princip Seljo” (fabrika SPS) u blizini grada. Mnogi su svjedoci hvalili njegov karakter i činjenicu da nije imao predrasuda prema Muslimanima. Radilo se i o svjedocima optužbe⁶⁶² i o brojnim svjedocima odbrane.⁶⁶³ Pukovnik Stewart, svjedok optužbe, ovako je pozitivno okarakterizovao optuženog: čini se da se radi o pristojnom i časnom čovjeku.⁶⁶⁴

471. Izvještaj Viteške brigade opisuje Marija Čerkeza kao jednog od osnivača HVO-a u Vitezu, “počev od prikupljanja naoružanja, njegove podjele pa do samog organiziranja postrojbi HVO-a”: prvo je bio pomoćnik komandanta viteškog stožera, zatim pomoćnik komandanta brigade “Stjepan Tomašević”, te na kraju komandant Viteške brigade.⁶⁶⁵

C. Osnivanje HZ H-B

472. Godine 1991. je po tvrdnjama optužbe u Bosni i Hercegovini osnovana zasebna hrvatska zajednica s namjerom da se otcijepi od te republike. Priča se može rekonstruisati prvenstveno na temelju dokumenata, počevši sa formiranjem HDZ BiH kao ogranka hrvatskog HDZ-a u avgustu 1990. Gospodin Stjepan Kljuić je izabran za predsjednika, Mate Boban za potpredsjednika, a Ignac Koštroman za tajnika.⁶⁶⁶ Rukovodstva hrvatskog HDZ-a i HDZ BiH održavala su redovne sastanke, jednom u Zagrebu, jednom u Sarajevu.⁶⁶⁷ No, u jesen 1991., kako su se počeli navlačiti oblaci rata u Hrvatskoj nakon proglašenja hrvatske nezavisnosti, u HDZ BiH došlo je do razilaženja u mišljenjima o političkoj budućnosti Bosne i Hercegovine. Stjepan Kljuić i jedna frakcija htjeli su da ona opstane kao politička cjelina; no druga frakcija, u kojoj su bili i Dario Kordić i Mate Boban, zalagala se za podjelu zemlje.⁶⁶⁸ O tome se raspravljalo na sastanku održanom sa predsjednikom Tuđmanom u junu 1991. (a i na drugim sastancima).⁶⁶⁹ Događaji su se zatim razvijali ovako:

⁶⁶² Dr. Mujezinović, T. 2253-56; svjedok G, T. 3955; Fuad Zećo, T. 6579-80; svjedok S, T. 7956-57; svjedok K, T. 6785-86. U razgovoru sa tužiocem (nakon svog svjedočenja), Dr. Mujezinović je rekao da je Mario Čerkez bio dobar čovjek prije rata, ali da nije mislio svojom glavom, da se poveo za drugima i da je radio što su mu nalagali (memorandum tužioca, 19. maj 1999.).

⁶⁶³ *Vidi npr.* Slavko Jukić, T. 23155; Zdenko Rajić, T. 24073-74; Ivica Misković, T. 28133-37.

⁶⁶⁴ Pukovnik Stewart, T. 12462.

⁶⁶⁵ DP Z1199.4.

⁶⁶⁶ Spisak učesnika u događanjima nalazi se u Dodatku II.

⁶⁶⁷ G. Stjepan Kljuić, T. 5257-60.

⁶⁶⁸ *Ibid.*, 5289-90, 5311-18.

⁶⁶⁹ *Ibid.*, 5257-62.

- (a) Na sastanku Glavnog odbora HDZ BiH u avgustu 1991. spomenuta je mogućnost povezivanja opština sa većinskim hrvatskim stanovništvom i “posebni plan” za slučaj da dođe do napada na hrvatski narod.⁶⁷⁰
- (b) Dana 26. augusta 1991. HDZ BiH uveo je vanredno stanje u HDZ BiH zbog srpske agresije i izjavio da će se opštinski odbori HDZ-a povezati jedni s drugima u jedinstveni sistem odbrane.⁶⁷¹
- (c) Dana 18. septembra 1991. HDZ BiH osnovao je krizni stožer, među čijim članovima su bili Stjepan Kljuić, Mate Boban i Dario Kordić: krizni štabovi su se odmah imali osnovati u tri regionalne zajednice, među kojima je bila i zajednica Travnik.⁶⁷²
- (d) Dana 12. novembra 1991. održan je zajednički sastanak kriznih štabova regionalnih zajednica Hercegovina i Travnik, pod predsjedanjem Mate Bobana i Darija Kordića. Dvije su zajednice zaključile da hrvatski narod u Bosni i Hercegovini treba izraditi politiku kojoj je cilj ostvarenje “našeg vjekovnog sna, zajedničke hrvatske države” i pozvati na proglašenje hrvatske *banovine* u Bosni i Hercegovini kao “prve faze na putu konačnog rješenja [hrvatskog] pitanja i stvaranja suverene Hrvatske u njenim i etničkim i povijesnim ... granicama”⁶⁷³
- (e) Ova je politika provedena u djelo na sastanku održanom u Grudama 18. novembra 1991. kad je uspostavljena nova Hrvatska Zajednica Herceg-Bosna (HZ H-B). Zajednica se sastojala od 30 opština (među kojima su bile i one u Srednjoj Bosni), te je opisana kao “politička, ekonomska i teritorijalna cjelina”. Sjedište Zajednice bio je Mostar. “Vrhovništvo zajednice” predstavljalo je Predsjedništvo, koje se sastojalo od predsjednika opštinskih odbora HDZ-a.⁶⁷⁴ (G. Kljuić nije bio prisutan na sastanku u Grudama, a g. Kordić jeste.)
- (f) Rukovodstvo HZ H-B navodilo se ovako: Mate Boban bio je predsjednik, Božo Rajić i Dario Kordić potpredsjednici, a Ignac Koštroman tajnik.⁶⁷⁵
- (g) Dana 27. decembra 1991. u Zagrebu je održan sastanak rukovodstava hrvatskog HDZ-a i HDZ BiH pod predsjedanjem predsjednika Tuđmana. Svrha je bila kao prvo da se

⁶⁷⁰ Zapisnik, DP Z10.

⁶⁷¹ Uputstvo, DP Z13.

⁶⁷² Zapisnik, DP Z16.

⁶⁷³ Zapisnik, DP Z22.

⁶⁷⁴ Odluka, DP Z27. *Vidi* teritoriju HZ H-B u Dodatku VI 2.

⁶⁷⁵ DP Z2717, str. 12.

razmotre budućnost Bosne i Hercegovine i razilaženja u mišljenjima vezano za tu temu unutar stranke HDZ BiH; kao drugo, da se formuliše generalna hrvatska politička strategija. Stjepan Kljuić iznio je svoj stav zalažući se za to Hrvati ostanu u Bosni i Hercegovini, no Mate Boban rekao je da će se, dođe li do raspada Bosne i Hercegovine, HZ H-B proglasiti nezavisnom hrvatskom teritorijom “i priključiti državi Hrvatskoj, ali u onom vremenu i u onom trenutku kada to hrvatsko vrhovništvo... odluči”. Dario Kordić rekao je da je hrvatski duh u HZ H-B ojačao u 40 dana od proglašenja HZ H-B, da je hrvatski narod u travničkoj regiji spreman da se pripoji Hrvatskoj “svim sredstvima... da bi bila izdaja svaka druga opcija od jasnog omeđivanja hrvatskog tla na području Herceg-Bosne”.⁶⁷⁶

(h) G. Kljuić podnio je ostavku na položaj predsjednika HDZ BiH u februaru 1992. Mate Boban postao je predsjednik sljedećeg mjeseca. (Optužba ukazuje na ovo kao na izbacivanje umjerene struje iz rukovodstva hrvatske političke stranke i afirmaciju preuzimanja kontrole od strane tvrdolinijaša.)

(i) Dana 16. januara 1992. u zgradi opštine u Busovači održan je miting u proslavu hrvatske nezavisnosti. Video zapis tog mitinga prikazan je Pretresnom vijeću.⁶⁷⁷ Vidi se kako se Dario Kordić obraća masi koja skandira i maše zastavama. Rekao je da je miting dokaz da je hrvatski narod u Busovači dio jedinstvene hrvatske nacije i da je HZ H-B, uključujući i Busovaču, “hrvatsko tle i tako će da bude”. Govorio je i Ignac Koštroman, te je rekao: “I bićemo sastavni dio naše drage države Hrvatske, milom ili silom”. Govori su pozdravljeni uzvicima “Dario, Dario”.⁶⁷⁸

D. Osnivanje HVO-a

473. Godine 1992. HVO je preuzeo kontrolu nad opštinama u HZ H-B, te je izbio sukob između Muslimana i Hrvata. Sve je započelo jagmom za oružjem između bosanskih Hrvata i Muslimana (u kojoj će Dario Kordić odigrati ulogu koja će ga dovesti na rukovodeći položaj).

474. U prvom dijelu te godine dogodilo se sljedeće: 29. januara 1992. održan je prvi sastanak predsjedništva HZ H-B u Grudama. Dario Kordić imenovan je u Radno predsjedništvo zajedno s Matom Bobanom, Ignacom Koštromanom i još dvije osobe.⁶⁷⁹ Kao što je već napomenuto, održan je referendum o nezavisnosti Bosne i Hercegovine i ona je izglasana. Dana 6. marta 1992. Bosna i Hercegovina proglasila je nezavisnost.

⁶⁷⁶ Zapisnik, D. P. 2717, posebno str. 10 i 43.

⁶⁷⁷ DP Z2698.

⁶⁷⁸ Transkript govora, DP Z2699.

⁶⁷⁹ DP Z42.

1. Isporuke oružja i uloga optuženih

475. Otprilike u to vrijeme Dario Kordić je po prvi put izbio u prvi plan u vezi sa problemima oko raspodjele oružja. Svjedok odbrane iz Novog Travnika rekao je da je prvi put čuo za Kordića u vezi sa problemima oko isporuke oružja iz tvornice oružja “Bratstvo” kada se Kordić time počeo baviti i kad je porasla njegova popularnost među hrvatskim narodom.⁶⁸⁰ Drugi svjedok odbrane rekao je da je u septembru 1991. u Kaoniku zaustavljen konvoj iz Travnika: Dario Kordić stao je ispred vozila i rekao im da stanu: takva hrabra djela samo su pridonijela njegovoj reputaciji.⁶⁸¹ Treći je svjedok komentarisao kako je Kordić bio hrabar kad se suočio sa naoružanim vojnicima u konvojima JNA i skidao s njih oružje dok je sam bio nenaoružan.⁶⁸²

476. Po riječima svjedokâ, Dario Kordić odigrao je istaknutu ulogu početkom 1992. kada je zaustavljen konvoj JNA na raskršću kod Kaonika u januaru 1992., nedugo nakon potpisivanja sporazuma o prekidu vatre između Hrvatske i Srbije. Konvoj je zaustavljen na više dana. Dario Kordić je bio tamo u civilu, sa pištoljem za pojasom, i izdavao je naloge policiji.⁶⁸³

477. Do problema je došlo u februaru 1992. kad je izbila svađa oko isporuke naoružanja za JNA iz tvornice “Bratstvo” u Novom Travniku koja je proizvodila bacače raketa, haubice i topove (te je zapošljavala 75 posto radne snage u gradu). Bosanski Hrvati protivili su se tim isporukama, i kao rezultat toga, radnici nisu dobivali plate. Na kraju su bosanski Hrvati spriječili kamione sa vojnom opremom da napuste to područje tako što su podigli barikadu na putu. Radnici u fabrici su kao odgovor podigli vlastitu barikadu 26. februara u selu Donje Putičevo kako bi privukli pažnju na svoje probleme. Dario Kordić je došao na barikadu i rekao da ide za Novi Travnik kako bi pokušao da razriješi spor. No, radnici ga nisu propustili. Tada su se pojavili naoružani i maskirani ljudi u crnim uniformama sa oznakama Hrvatskih obrambenih snaga (HOS). Na autobus koji je služio kao prepreka na putu zavezan je eksploziv, a vođa HOS-a, Darko Kraljević, zaprijetio je da će dići autobus u zrak ako se radnici ne raziđu, što su oni i učinili.⁶⁸⁴

478. Početkom marta 1992. Darija Kordića intervjuisala je TV Sarajevo ispred fabrike “Bratstvo”. Rekao je da će hrvatski narod rukovodeće ljude u fabrici smatrati ratnim zločincima ako nastave da tako postupaju (mora se pretpostaviti da je aludirao na nastojanja da se dostavi

⁶⁸⁰ Zlatan Čivčija, T. 18993.

⁶⁸¹ Niko Grubešić, T. 19315-16.

⁶⁸² Svjedok DE, T. 19506-07.

⁶⁸³ Svjedok A, T. 254-257: svjedok je u unakrsnom ispitivanju priznao da je Kordić, kao sekretar odbrane u opštini, imao službeni pištolj; T. 675-677.

⁶⁸⁴ Ovaj opis događaja predstavlja sažetak svjedočenja Ismeta Šahinovića, predsjednika sindikata u fabrici, T. 985-995, te DP Z47.1 (bilten fabrike BNT, 26. februar 1992).

naoružanje JNA).⁶⁸⁵ Zatim je uslijedila panel diskusija u kojoj je Kordić iznio razloge zašto je HZ H-B preduzela takve korake, tj. da JNA ne smije imati monopol na naoružanje, nego da naoružanje treba da se izvozi u Hrvatsku; da savezni propisi ne obavezuju HZ H-B koja je priznala legitimitet države Bosne i Hercegovine, ali ne i legitimitet savezne vlade. Dario Kordić je takođe rekao da nije tajna da se hrvatski narod, baš kao i svi drugi, naoružava i da im niko ne može poreći pravo da se organizuju u HZ H-B.⁶⁸⁶

479. Dana 7. marta 1992. u publikaciji pod imenom “Lašvanski krug” pojavio se intervju sa Dariom Kordićem. U intervjuu je Kordić rekao da je glavni razlog za formiranje Hrvatske Zajednice činjenica da su srpske snage okupirale Bosnu i Hercegovinu:

Hrvatski narod je dužan zaštititi minimalne prostore koji mu povijesno pripadaju u banovinskim granicama. Hrvatska zajednica obuhvata 30 opština povezanih prirodnim pravcem... na području gdje je hrvatsko pučanstvo činilo i čini većinu. Ovo daje za pravo hrvatskom narodu da, štijući pravo muslimanskog, srpskog i pripadnika drugih naroda koji žive na ovom prostoru, uređuje odnose na zadovoljstvo svih.⁶⁸⁷

480. Bilo je i svjedočanstava o upletenosti Marija Čerkeza u nabavku naoružanja: o tome je govorio svjedok koji je rekao da su se u aprilu 1992. HVO i TO dogovorili o zajedničkom napadu na skladište JNA Slimena kraj Travnika. No, HVO je izvršio napad sam, dva dana ranije: svjedok je dobio informacije da je “napad izvršen pod komandom pukovnika Filipovića” i Marija Čerkeza.⁶⁸⁸ Drugi je svjedok opisao kako je Mario Čerkez preuzeo planinarski dom u blizini Kruščice za potrebe vježbi HVO-a.⁶⁸⁹

2. Mart – april 1992. godine

481. U martu 1992. mogu se istaći i sljedeća zbivanja:

- (a) Dana 16. marta vojska Vojska Republike Srpske (VRS) napala je Mostar;
- (b) Dana 17. marta, na zajedničkom sastanku opštinskih odbora HDZ-a za Vitez, Busovaču, Travnik i Zenicu, održanom u Vitezu (kojem je prisustvovao i Kordić), odlučeno je da će Zenica biti uključena u odbrambeni sistem HZ H-B.⁶⁹⁰
- (c) Dana 21. marta zapovjedništvo za Središnju Bosnu poslalo je zahtjev Ministarstvu odbrane Hrvatske da se održi sastanak između ministra odbrane Republike Hrvatske, g.

⁶⁸⁵ Transkript video snimke emisije: DP Z53a.

⁶⁸⁶ T. 1004-09; DP Z53.1.

⁶⁸⁷ DP Z58.

⁶⁸⁸ Svjedok L, T. 6841-42.

⁶⁸⁹ Svjedok R, T. 7846-50.

⁶⁹⁰ Zapisnik, DP Z61. Optužba ističe ovaj prijedlog kao primjer ambicije lokalnog HDZ-a: Završni podnesak optužbe, para. 38.

Šuška, i predstavnika Središnje Bosne, među kojima je bio i Dario Kordić (opisan je kao načelnik Kriznog stožera za Srednju Bosnu i potpredsjednik HZ H-B).⁶⁹¹ (Optužba komentariše da taj dokument pokazuje stvarnu i važnu ulogu koju je Dario Kordić imao u to vrijeme.)

(d) Dana 26. marta VRS je napao Sarajevo.

482. U međuvremenu je izbio spor u busovačkom HDZ-u između predsjednika, Darija Kordića, i potpredsjednika, Dragutina Zvonimira Čička. Potonji je osudio Darija Kordića, Matu Bobana i Ignaca Koštromana kao ekstremiste koji nemaju nikakvih ovlasti da organizuju barikade i da sprečavaju isporuke naoružanja za JNA.⁶⁹² Dragutina Čička su 30. marta 1992. pretukli, povrijedili i iz kuće mu pokrali neke predmete ljudi koji su, kako se navodi, to uradili u ime Darija Kordića. U svom je svjedočenju g. Čičak rekao da je jedan od ljudi udarajući ga rekao da mu je to "od Darija".⁶⁹³ Sljedećeg dana se g. Čičak otputio u Kordićevu kancelariju u Busovači i pokazao mu svoje povrede. Kordić je rekao da je očekivao da će g. Čičak doći "kao pokajnik, a ne kao pobunjenik".⁶⁹⁴ Kordić je porekao da je odgovoran.⁶⁹⁵ Nema spora da je g. Čičak u tom napadu povrijeđen: predočene su ljebarska potvrda i fotografije povreda.⁶⁹⁶ No, odbrana tvrdi da Kordić u to nije bio umiješan. Pretresno vijeće prihvata svjedočenje g. Čička o ovome i utvrđuje da je pretučen po nalogu g. Kordića. Iako je on Kordićev politički protivnik, nema razloga da se sumnja u svjedočenje g. Čička, a nisu izvedeni nikakvi dokazi koji bi protuslovlili tom svjedočenju.⁶⁹⁷ Svrha izvođenja ovih dokaza bila je da se ilustruje kako daleko je g. Kordić bio spreman ići da bi ušutkao svoje protivnike.⁶⁹⁸ No, Pretresno vijeće ne nalazi da su mu dokazi koji se u suštini odnose na lokalne političke sukobe od pomoći u donošenju presude o ovim međunarodnim zločinima.

483. Zbivanja na međunarodnom planu ubrzala su se u aprilu 1992.:

⁶⁹¹ DP Z62.

⁶⁹² Članci, DP Z59.1, Z59.2, Z60.1, Z.63, Z64.1; Kordićev odgovor, DP Z52.

⁶⁹³ T. 1310.

⁶⁹⁴ T. 1320-21.

⁶⁹⁵ T. 1322.

⁶⁹⁶ DP Z66 odnosno Z64.3.

⁶⁹⁷ Kordićeva odbrana pokušala je da diskredituje svjedočenje g. Čička tako što je pozvala svjedoke Zorana Marića (T. 20181) i dr. Pavlovića, specijaliste medicine rada; T. 21641-46, te predočila ljebarska mišljenja iz aprila 1984. (DP D281/1, D282/1) kako bi dokazala da je on 1984. otpušten s posla zbog duševne bolesti; Kordićev završni podnesak, Dodatak H. Pretresno vijeće smatra da se dokazima o bolesti od koje je svjedok patio 15 godina prije svjedočenja pred Pretresnim vijećem ne može pridati nikakva težina, posebno u svjetlu činjenice da u prilog tome ne postoji nikakvo psihijatrijsko vještačenje novijeg datuma.

⁶⁹⁸ Završni podnesak optužbe (para. 31) navodi da je Kordićev dolazak na vlast bio zasnovan na planu, uz podršku drugih osoba, a koji je izveden svim sredstvima koja su bila na raspolaganju.

- (a) Dana 6. aprila izdana je Deklaracija Evropske zajednice o priznanju Republike Bosne i Hercegovine (R BiH),⁶⁹⁹
- (b) Dana 7. aprila Republika Hrvatska priznala je R BiH,⁷⁰⁰
- (c) Dana 8. aprila je Predsjedništvo R BiH proglasilo neposrednu ratnu opasnost;⁷⁰¹
- (d) Istog je dana Predsjedništvo HZ H-B na vanrednoj sjednici donijelo odluku kojom se HVO uspostavlja kao “vrhovno tijelo obrane hrvatskog naroda” u HZ H-B.⁷⁰²
- (e) Dana 20. juna predsjednik R BiH će proglasiti ratno stanje.⁷⁰³

E. Teze strana i zaključci Pretresnog vijeća

484. Argumenti optužbe jesu da HZ H-B nije imala pravne osnove, kao što je utvrdio Ustavni sud Bosne i Hercegovine u svojoj odluci iz septembra 1992.⁷⁰⁴ Optužba nadalje tvrdi da je svrha osnivanja HZ H-B bila uspostava kontrole na njenoj teritoriji, kako bi se isključili bosanski Muslimani i provelo ujedinjenje sa Hrvatskom. To je bila prvobitna svrha uspostave HDZ BiH i to je objašnjenje zašto su uklonjeni protivnici poput Stjepana Kljuića. Taj se program zahuktao 1992. sa osnivanjem HVO-a, te će dovesti do uspostave kontrole HVO-a nad brojnim opštinama sa ciljem kontrolisanja muslimanskog stanovništva i njihovog konačnog uklanjanja iz teritorije HZ H-B.⁷⁰⁵ Kako tvrdi optužba, upravo je taj plan doveo do sukoba i zločina kojima se tereti u ovom predmetu.

485. Argumenti koje iznosi odbrana o ovim zbivanjima svode se na ovo: (a) da je HZ H-B bila organizacija isključivo odbrambene prirode, osnovana kako bi se bosanski Hrvati odbranili od agresije JNA;⁷⁰⁶ i (b) da je svo vrijeme djelovala legalno, a da njeni funkcioneri nisu znali za odluku Ustavnog suda Bosne i Hercegovine. Slijedi sažet prikaz dokaza koje je predočila odbrana.

486. Hrvatski advokat Zoran Buntić svjedočio je da HZ H-B nije bila skup paralelnih institucija, već da se radilo o zamjenskim ustanovama koje su bile potpuno ustavne i zakonite u skladu sa glavamama 6 i 7 Ustava Republike.⁷⁰⁷ Zoran Perković koji je radio na pravnim poslovima za Odjel pravosuđa HVO-a tokom rata svjedočio je da su postojale ovlasti za uspostavu HZ H-B po

⁶⁹⁹ DP Z68.

⁷⁰⁰ DP Z69.

⁷⁰¹ DP Z70.

⁷⁰² DP Z70.

⁷⁰³ Narodne novine: DP D17/1.2.

⁷⁰⁴ DP Z216.

⁷⁰⁵ Pretpretresni podnesak optužbe, paragrafi 69-77.

⁷⁰⁶ Kordićev završni podnesak, Dodatak A, str. 24-35.

⁷⁰⁷ Zoran Buntić, T. 21082-83.

postojećim zakonima o organizaciji političkih stranaka.⁷⁰⁸ I osnivački dokumenti i organizacija HZ H-B, HR H-B i HVO-a pokazuju da se radilo isključivo o privremenim organizacijama za kojima se ukazala potreba zbog rata.⁷⁰⁹

487. Za razliku od Srba u Republici Srpskoj koja je donijela vlastiti ustav i stvorila cijeli novi sistem zakona, HZ H-B uglavnom je primjenjivala zakone koji su bili na snazi u RBiH. Novi zakoni i uredbe donošeni su kako bi se ispunile praznine i prilagodili zakoni RBiH ondje gdje je to bilo potrebno. U suštini, primjenjivali su se zakoni RBiH, osim ako je postojao razlog da ih se na neki način izmijeni ili dopuni. U svjedočenju je rečeno da se HZ H-B zalagala za suverenost Bosne i Hercegovine i da je nastojala naći rješenje koje bi uključivalo sve tri etničke grupe.⁷¹⁰ Hrvati su htjeli da održe svoj tradicionalni status konstitutivnog naroda.⁷¹¹

488. Institucije HZ H-B bile su potrebne zbog opšteg kolapsa sistema u RBiH: centralna vlada nije funkcionisala i opštine su ostavljene da se snalaze kako znaju i umiju.⁷¹² Sarajevo više uopšte nije moglo komunicirati sa ostatkom zemlje, niti je nad njim imalo efektivnu kontrolu. Pošta se nije isporučivala, nisu plaćani porezi, nisu se isplaćivale plate, banke nisu radile, cijeli se monetarni sistem raspao i u nekim područjima poslovalo se na principu trampe.⁷¹³

489. Odbrana je izvela svjedoke koji su svjedočili da je nepopustljivost Muslimana u suštini natjerala Hrvate da uspostave zasebne institucije. Primjerice, Zoran Perković svjedočio je da je HZ H-B Muslimanima predložila da se osnuje odjel Vrhovnog suda u Mostaru jer je Sarajevo efektivno bilo odsječeno od ostatka zemlje. No, kako u Sarajevu nije bilo političke volje da se stvori takav odjel, to HZ H-B nije imala izbora i morala je sama osnovati izdvojeni odjel Vrhovnog suda RBiH u Mostaru.⁷¹⁴

490. General bojnik Filip Filipović svjedočio je da je HZ H-B bila organizovana u prvom redu kako bi pridonijela odbrani od VRS-a, te kako bi Hrvati imali forum preko kojeg bi mogli da učestvuju u međunarodnim pregovorima o budućem unutrašnjem ustroju Bosne i Hercegovine. Iako je HVO formalno proglašen 8. aprila 1992., oružane snage bosanskih Hrvata organizovane su tek u ljeto i jesen 1992. Prvobitno je organizacija HVO-a bila rudimentarna, no tokom 1992. on se postepeno razvio u efikasnu i dobro organizovanu borbenu silu.⁷¹⁵ Sastojao se od dvije zasebne komponente, vojne i civilne, od kojih je svaka imala vlastitu jurisdikciju. Dok je vojno krilo HVO-a

⁷⁰⁸ Zoran Perković, T.20593.

⁷⁰⁹ Zoran Perković, T. 20534-35.

⁷¹⁰ Zoran Buntić, T. 21088.

⁷¹¹ Svjedok DJ, T. 20325-27.

⁷¹² General bojnik Filip Filipović, T. 17005.

⁷¹³ Zoran Perković, T. 20526-27, 20530-31; Svjedok DE, T. 19486-87.

⁷¹⁴ Zoran Perković, T-20561-62.

držalo linije fronta prema VRS-u, civilna komponenta bila je odgovorna za nabavku hrane i logističkog materijala za civile i vojsku, te za pružanje pomoći ljudima koji su morali nekuda putovati, kada je to bilo moguće.⁷¹⁶

491. Razmotrivši sve dokaze koji se odnose na ovu temu, Pretresno vijeće odbacuje dokaze koje je iznijela odbrana i nalazi da težina dokaza i sve okolnosti navode na zaključak da je HZ H-B osnovana sa nakanom da se otcijepi od Bosne i Hercegovine i da se ujedini sa Hrvatskom.

⁷¹⁵ General bojnik Filip Filipović, T. 17007; major Darko Gelić, T. 17572.

⁷¹⁶ Bojnik Franjo Ljubas, T. 18834-35.

II. PROGONI: PREUZIMANJE VLASTI OD STRANE HVO-A

492. Kao što je već rečeno, optužba tvrdi da je HVO bio glavna organizacija preko koje je rukovodstvo bosanskih Hrvata planiralo i provodilo svoju kampanju progona i etničkog čišćenja na teritoriji HZ H-B. Optužba potkrepljuje ovu svoju tvrdnju razvojem događaja u HZ H-B u proljeće i ljeto 1992.

493. U tačkama optužnice 1 i 2 optužba tvrdi da je na teritoriji HZ H-B provedena kampanja progona nad bosanskim Muslimanima. Ta “kampanja progona, nasilja i etničkog čišćenja ... [je] provedena na rasprostranjen i sistematski način, raznim sredstvima i metodama, uključujući napade na gradove, gradiće i sela ... te ubijanje i teško ranjavanje civila bosanskih Muslimana”.⁷¹⁷ Među ostalim metodama bilo je i zatočavanje i zlostavljanje civila, prisilna preseljenja, podsticanje međunacionalne mržnje, pljačka i uništavanje, te korištenje zatvorenika za kopanje rovova i za žive štitove.⁷¹⁸ “Kao posljedica kampanje progona i etničkog čišćenja, bosansko muslimansko stanovništvo znatno je smanjeno i premješteno iz područja ... u kojima su [bosanski Hrvati] te njihovi vođe preuzeli kontrolu.”⁷¹⁹ Kampanja je provedena tako što je prvo uspostavljena kontrola nad teritorijom, a zatim su uz upotrebu oružane sile i nasilja uklonjeni Muslimani.

A. Preuzimanje vlasti u Busovači od strane HVO-a

494. Pozadina preuzimanja vlasti od strane HVO-a u Busovači može se naći u podjeli naoružanja i opreme lokalne JNA (što je već spomenuto u ovoj presudi). Do tada je već agresija bosanskih Srba dovela do toga da je mnogo izbjeglica došlo u Busovaču.⁷²⁰ To je pak dovelo do porasta napetosti. (Stanovništvo Busovače je 1991. brojilo skoro 20.000, gotovo ravno pola Muslimana, a pola Hrvata.)⁷²¹ Dogovoreno je da će se oprema JNA iz kasarni Draga i Kaćuni podijeliti popola između HVO-a i TO-a. Ove činjenice nisu sporne. No, sporno je ono što je uslijedilo. Optužba dokazuje sljedeće: HVO je, na čelu sa Dariom Kordićem, otišao u kasarnu Draga, a TO je otišao u Kaćune.⁷²² Došlo je do spora oko oružja iz treće kasarne u Kaoniku, a Kordić je učestvovao u planiranju operacije za preuzimanje kasarne i odnošenje naoružanja i municije.⁷²³ S druge strane, odbrana dokazuje da je između Muslimana i Hrvata postojao dogovor da će Muslimani preuzeti Kaćune zbog toga što se ta kasarna nalazila u pretežno muslimanskom području, a pošto se kasarna Draga

⁷¹⁷ Optužnica, para. 28.

⁷¹⁸ *Ibid.*, paragrafi 29-34.

⁷¹⁹ *Ibid.*, para. 35.

⁷²⁰ Svjedok B, unakrsno ispitivanje, T. 548.

⁷²¹ Popis stanovništva, DP Z571.2. Ukupni broj stanovnika bio je 18.849, od kojih 48% Hrvata i 45% Muslimana. U gradu Busovači bilo je preko 4.000 stanovnika, od kojih je oko pola bilo Muslimana. Sela u opštini Busovača relevantna za optužnicu su Merdani, Očehnići, Putiš i Lončari: *vidi* Dodatak VI 4.

⁷²² General Džemal Merdan, T. 12714.

nalazila u pretežno hrvatskom području, Hrvati će preuzeti Dragu.⁷²⁴ G. Kordić nije vodio operaciju Draga.⁷²⁵ Što se tiče kasarne Kaonik, odbrana tvrdi da su se Muslimani i Hrvati dogovorili da će kasarne u područjima naseljenim Hrvatima⁷²⁶ preuzeti HVO,⁷²⁷ te da će popola podijeliti svo naoružanje zatečeno u kasarnama.⁷²⁸ No, Muslimani su prekršili taj sporazum i general Merdan je doveo vojne snage da preuzmu naoružanje iz Kaonika.⁷²⁹ Odbrana tvrdi da je stoga sugestija optužbe da su Muslimani došli da pokupe naoružanje u skladu sa dogovorom neutemeljena.⁷³⁰

495. Nije sporno da je uveče 8. maja došlo do incidenta na kontrolnom punktu u kojem je ranjen pripadnik HVO-a. Prema tvrdnjama optužbe, taj je incident poslužio HVO-u kao povod za preuzimanje vlasti u Busovači do kojeg je došlo rano ujutro 10. maja 1992. U 1:20 sati tog dana komandant opštinskog HVO-a, Ivo Brnada, izdao je naređenje, koje je supotpisao Dario Kordić kao “potpredsjednik HVO-a”, kojim se raspušta Krizni stožer i naređuje HVO-u Busovača da preuzme svu vlast, a TO-u se daje ultimatum za predaju oružja i stavljanje pod komandu HVO-a, te se izdaje nalog za hapšenje trojice muslimanskih čelnika, među kojima je bio i Džemal Merdan.⁷³¹ On je kasnije i uhapšen i premlaćen, te potom pušten po nalogu Darija Kordića.⁷³² S druge strane, po tvrdnjama odbrane hrvatsko rukovodstvo u Busovači izdalo je zapovijed od 10. maja 1992. u nastojanju da se poboljša situacija i uspostavi red i mir⁷³³ (supotpis g. Kordića bio je tu samo da dade dodatnu težinu zapovijedi, zato što je on bio hrvatski političar najvišeg ranga u opštini u to vrijeme),⁷³⁴ a da je zapravo provedeno samo nekoliko odredbi u toj zapovijedi.⁷³⁵ Nadalje, odbrana tvrdi da iako je generala Merdana uhapsila civilna policija,⁷³⁶ te je pretučen i nakon dva dana pušten,⁷³⁷ nema dokaza da je Kordić na bilo koji način bio povezan s tim incidentom.⁷³⁸

⁷²³ Svjedočenje svjedoka J. T. 4490-91.

⁷²⁴ Z. Marić, T. 20043; N. Grubešić, T. 19318; brigadni general Merdan, T. 12714; svjedok A, T. 679-680, (koji je svjedočio da takav dogovor nije postojao, ali se slaže s time da su Dragu preuzeli Hrvati, a Kačune Muslimani).

⁷²⁵ General bojnik Filip Filipović, T. 17160; Z. Marić, T. 20186.

⁷²⁶ Z. Marić, T. 20043.

⁷²⁷ N. Grubešić, T. 19318.

⁷²⁸ Z. Marić, T. 20043 i 20044-45; N. Grubešić, T. 19318; svjedok O, T. 7142 i 7186-87.

⁷²⁹ Z. Marić, T. 200437-48 i 20187-88; *vidi* svjedočenje general bojnika F. Filipovića, T. 17088. Odbrana tvrdi da dva Kordićeva svjedoka odbrane koja imaju direktna saznanja o ovim događajima to potvrđuju. Isto tako, jedini svjedok optužbe koji ima lična saznanja o dogovoru o naoružanju u Kaoniku potvrđuje da je general Merdan, iako je do dogovora došlo na lokalnom nivou u Busovači, doveo oko 100 ljudi koji su se iznenada pojavili u Kaoniku, što je rezultiralo incidentom u kojem je ranjeno dvoje ljudi: Kordićev završni podnesak, str. 145.

⁷³⁰ Z. Marić, T. 20187-88.

⁷³¹ DP Z100.

⁷³² DP Z101.2. U unakrsnom ispitivanju je svjedoku sugerisano da je Kordić za njegovo hapšenje čuo od delegacije: svjedok je to porekao. T. 12860-61.

⁷³³ Z. Mariš, T. 20049-50.

⁷³⁴ Kordićev završni podnesak, str. 146. Odbrana navodi da se to može dokazati činjenicom da titula “potpredsjednik HVO-a” (ispod Kordićevog potpisa) u to vrijeme nije postojala: DP D182/1, pod 18 i 19, imenovanje prvih potpredsjednika HVO-a: Z. Buntića, T. 21024; N. Grubešića, T. 19412.

⁷³⁵ N. Grubešić, T. 19414; Kordićev završni podnesak, p. 146.

⁷³⁶ Z. Marić, T. 20052 i 20191.

⁷³⁷ Brigadni general Dž. Merdan, T. 12715.

496. Nije sporno da je 22. maja 1992. predsjednik HVO-a Busovače izdao naređenje, ponovno uz supotpis Kordića, kojim se prekida blokada grada (koja je uspostavljena 10. maja), ali kojim se uvodi policijski sat, a radnicima se naređuje da se do 25. maja vrate na posao, te se vlast u opštini predaje HVO-u, koji zamjenjuje skupštinu opštine, izvršni odbor i krizni stožer.⁷³⁹ Po tvrdnjama optužbe, HVO je zatim preuzeo svu vlast, ukinuti su organi R BiH, i sve su se funkcije koncentrisale u rukama vojske.⁷⁴⁰ Jedan od svjedoka opisao je to kao vojni puč.⁷⁴¹ Drugi je svjedok rekao da su se svi oni koji su htjeli ostati u organima vlasti morali zakleti na lojalnost HVO-u; oni koji to nisu uradili ostali su sjediti u svojim uredima bez ikakvih ovlasti.⁷⁴² Do 25. juna 1992. Muslimansko nacionalno vijeće Busovača priznalo je vrhovnu komandu HVO-a.⁷⁴³ Na zgradama PTT-a, policije i opštine koje je preuzeo HVO izvještene su hrvatske zastave.⁷⁴⁴ Preuzeti su radio i televizijske stanice i predajnici, te su ukinuti programi iz Bosne i Hercegovine. Uveden je hrvatski dinar,⁷⁴⁵ te su promijenjeni nazivi ulica.⁷⁴⁶ Muslimani nisu pružili otpor, osim mirnog protestnog skupa koji je održan 25. maja.⁷⁴⁷

497. Optužba tvrdi da je Dario Kordić odigrao ključnu ulogu u preuzimanju vlasti i organa vlasti u Busovači od strane HVO-a. Po riječima Dragutina Čička, Dario Kordić je 1992. u Busovači već bio jedina odgovorna osoba koja je objedinjavala civilne, vojne i policijske ovlasti.⁷⁴⁸ Što se tiče odluke da Dario Kordić postane predsjednik ratnog opštinskog odbora, g. Čičak rekao je da se taj odbor nikad nije sastao i da je sve odluke donosio Dario Kordić.⁷⁴⁹ Po riječima svjedoka J, koji je sa Kordićem bio u prijateljskim odnosima iz vremena prije početka rata 1992., Dario Kordić planirao je preuzimanje naoružanja iz Kaonika u maju 1992., a kao potpredsjednik za vrijeme predsjedavanja Mate Bobana, u H-B je bio zadužen za Lašvansku dolinu i bio je glavna vlast u Srednjoj Bosni, sa svim ovlastima. Svi su znali da je za svoje odsutnosti Dario Kordić odlazio u Grude i Mostar da se vidi sa Bobanom. Svjedok je rekao da je došao do zaključka da je Kordić bio

⁷³⁸ Z. Marić, T. 20191; *usporedi, međutim*, iskaz brigadnog generala Dž. Merdana, T. 12860-62 (odbrana se oslanja na činjenicu da je general Merdan jedina osoba koja tvrdi – i to iz druge ruke – da je g. Kordić prvo učestvovao u sprečavanju toga da se Merdan pusti, a onda je na to pristao: Kordićev završni podnesak, str. 147.

⁷³⁹ DP Z111.

⁷⁴⁰ Svjedok A, T. 322, 328-29; Svjedok O, T. 7144-46; DP Z111.

⁷⁴¹ Svjedok O, T. 7142.

⁷⁴² Svjedok M, T. 6938-45.

⁷⁴³ Izvještaj o sastanku između Vijeća i HVO-a Busovače (tu je bio i Kordić) 25. juna 1993.; DP D223/1. No, odbrana ukazuje da u istom tom izvještaju stoji da će formacije TO-a imati autonomiju unutar HVO-a i da će vojna policija TO-a djelovati u selima koja su čisto muslimanska.

⁷⁴⁴ Svjedok O, T. 7144.

⁷⁴⁵ Svjedok A, T. 329.

⁷⁴⁶ Svjedok B, T. 445. Dragutin Čičak rekao je da se na sastancima užeg rukovodstva busovačkog HDZ-a vila hrvatska zastava, pjevala hrvatska himna i pozdravljalo se pozdravom koji se često koristio u danima Nezavisne Države Hrvatske: T. 1334-35.

⁷⁴⁷ Svjedok A, T. 331-32. Svjedok J, T. 4500-01: Svjedok J, koji je u Busovači živio 41 godinu prije izbijanja borbi, rekao je da su Muslimani održali mirne demonstracije, ali da su ih pripadnici HVO-a okružili i pucali u zrak, zbog čega su se demonstranti u strahu razišli. Nakon toga je HVO uveo strožu kontrolu nad okupljanjima Muslimana.

⁷⁴⁸ T. 1370-71.

glavni u Lašvanskoj dolini: to su znali svi Muslimani i svi u Busovači.⁷⁵⁰ Tako je Dario Kordić u jednom televizijskom intervjuu rekao da HVO više ne priznaje autonomiju Ministarstva odbrane i TO-a RBiH,⁷⁵¹ a na jednom sastanku da će HVO garantovati bezbjednost Bošnjacima samo ako priznaju legitimitet HVO-a.⁷⁵²

498. Odbrana tvrdi da je zapovijed od 22. maja predstavljala korak ka normalizaciji života.⁷⁵³ Po svjedocima odbrane, busovački TO i njegova policija nastavili su da djeluju samostalno bez potčinjavanja HVO-u,⁷⁵⁴ te su patrolirali po opštini uz vojnu policiju HVO-a,⁷⁵⁵ svi opštinski službenici pozvani su da se vrate na radna mjesta na kojima su bili prije izbijanja rata, neovisno o nacionalnoj pripadnosti, što su oni i uradili.⁷⁵⁶ Svjedoci odbrane takođe su svjedočili da nijedan od radnika zaposlenih u privremenoj vladi HVO-a nije morao da se zakune na lojalnost pri povratku na posao,⁷⁵⁷ te da u stvarnosti, nakon što je BiH postala nezavisna država, centralna vlast nikad nije zapravo profunkcionisala,⁷⁵⁸ posebno što se tiče opština.⁷⁵⁹ Imena ulica promijenjena su u dogovoru, s time da je jedna ulica dobila naziv po svećeniku, a druga po islamskom vođi.⁷⁶⁰ Nadalje je više svjedoka muslimana potvrdilo tvrdnje drugih svjedoka da HVO u Busovači nije pokazivao predrasude. Primjerice, svjedok DH svjedočio je da se pod HVO-om poboljšao kvalitet života i da nije postojala obaveza zaklinjanja na lojalnosti,⁷⁶¹ a svjedoku DI, Muslimanu, dućan nije oštećen i živio je u Busovači tokom cijelog rata, snabdijevajući HVO. Jedan svjedok Srbin rekao je da su se

⁷⁴⁹ T. 1207-12.

⁷⁵⁰ T. 4490-94, 4496, 4500. U unakrsnom ispitivanju rekao je da nije imao direktnih saznanja o Kordićevom angažmanu, ali da je "sve bilo pod njegovim nadzorom": T. 4590-91.

⁷⁵¹ Transkript intervjuja, DP Z117, str. 2.

⁷⁵² Svjedok M, T. 6955-57.

⁷⁵³ N. Grubešić, T. 19417.

⁷⁵⁴ Odbrana se oslanja na DP D223/1, zapisnik sa sastanka Muslimanskog nacionalnog vijeća i HVO-a održanog 25. juna 1992. u kojem se naglašava autonomija TO-a.

⁷⁵⁵ N. Grubešić, T. 19445; T. 19331-32; DP D223/1, zapisnik sa sastanka Muslimanskog nacionalnog vijeća i HVO-a održanog 25. juna 1992. u kojem se spominje dogovor da će TO i dalje obavljati policijske zadatke u muslimanskim selima, iako će vrhovnu komandu u Busovači imati HVO.

⁷⁵⁶ N. Grubešić, T. 19421, 19326; Z. Marić, T. 20058-59.

⁷⁵⁷ N. Grubešić, T. 19421, 19327; Z. Marić, T. 20059, 20194; Svjedok DE, T. 19493-94, 19543; svjedok M, T. 7006-07; (svjedok O tvrdi suprotno, T. 7195-96).

⁷⁵⁸ Z. Buntić, T. 21050; major S. Čeko, T. 23450.

⁷⁵⁹ Svjedok DE, T. 19485-86, 19564; Z. Marić, T. 20270. Odbrana u svom završnom podnesku navodi: "Radnici u opštini Busovača takođe su opisali kako nisu dobivali nikakvu pomoć od centralnih vlasti, te da su "jednostavno bili prepušteni sami sebi" jer nisu mogli očekivati nikakvu "pomoć niotkuda". Pošto nisu postojali jasni propisi ni upute, a "neki su ljudi znali kako organizovati vlast a neki ne", "uslovi su bili praktički nemogući ... i onemogućavali su bilo kakav normalan rad". Kordićev završni podnesak, str. 152.

⁷⁶⁰ Zoran Marić, T. 20086-87.

⁷⁶¹ Svjedok DH, T. 19750. Vjerodostojnost ovog svjedoka vrlo je upitna. Svjedočio je da je njegov sin bio u HVO-u, te da je pitao svog sina kako je tamo: "Ko ti izdaje naređenja? ... Da li te obilazi g. Kordić? "Da li ti g. Kordić izdaje naređenja?"; T. 19770. Kad mu je u unakrsnom ispitivanju postavljeno pitanje zašto je svom sinu postavio to pitanje baš o Kordiću, nije znao što da odgovori; T. 19772. Odgovor mora da bude da je naprosto došao da pomogne optuženom, te da nije govorio istinu.

Hrvati miroljubivo ponašali prema Srbima u Kaoniku i da je Kordić nastojao da se stvari riješe na miran način.⁷⁶²

B. Novi Travnik

499. U junu 1992. fokus se prebacio na Novi Travnik, gdje su nastojanja HVO-a da preuzme kontrolu naišla na otpor. Godine 1991. u toj opštini živjelo je preko 30.000 ljudi, ravnomjerno raspoređenih: 40% Hrvata, 38% Muslimana i 13% Srba.⁷⁶³ U aprilu 1992., HVO je osnovan u Novom Travniku, te je uspostavljeno zapovjedništvo. TO u Novom Travniku je 18. juna 1992. primio ultimatum HVO-a u kojem su bili sadržani i zahtjevi da se ukinu postojeće institucije Bosne i Hercegovine, uspostavi vlast HZ H-B kojoj se valja zakleti na lojalnost istoj, da se TO potčini HVO-u i da se protjeraju muslimanske izbjeglice, a sve u roku od 24 sata.⁷⁶⁴ Uveče 19. juna 1992. održan je sastanak pripadnika HVO-a i TO-a. Tokom tog sastanka izbio je oružani sukob.⁷⁶⁵ Borbe su trajale dva sata i napadnuti su i oštećeni komanda TO-a, osnovna škola i pošta. U tome su učestvovalе jedinice u uniformama HVO-a i HOS-a. Izvijesteno je da su u tome učestvovalе jedinice HVO-a iz Viteza i Busovače.⁷⁶⁶ To je u svom svjedočenju potvrdio svjedok P koji je razgovarao sa nekim od zarobljenih vojnika HVO-a koji su rekli da je vojsku poslao Dario Kordić iz Busovače.⁷⁶⁷

500. S druge strane, odbrana tvrdi da je zbog priliva izbjeglica koji su bježali pred napadima VRS-a u zapadnoj i istočnoj Bosni došlo do porasta kriminala, vlasti su prestale da djeluju, baš kao i krizni štab koji je uslijed toga uspostavljen.⁷⁶⁸ U tom je kontekstu uspostavljena administracija HVO-a kao privremena mjera da bi se organizovao život u ratnim uslovima.⁷⁶⁹ lokalnu vladu HVO-a imenovao je Mate Boban, a sastojala se kako od Hrvata, tako i od Muslimana.⁷⁷⁰ Ubrzo nakon toga, muslimanski političari organizovali su paralelno ratno predsjedništvo koje se sastojalo samo od Muslimana, koje je upravljalo dijelom opštine gdje su Muslimani bili u većini.⁷⁷¹ Ono je podiglo napetost, jer je hrvatski dio opštine ostao bez struje, prekinuli su dovod vode (koji su oni

⁷⁶² Zoran Bilić, T. 19954-55.

⁷⁶³ Popis stanovništva, DP Z571.2. Po popisu stanovništva, ukupno je bilo 30.713 stanovnika. *Vidi* Dodatak VI 3.

⁷⁶⁴ Svjedok C, T. 616-17; svjedok P, T. 7253-54.

⁷⁶⁵ Svjedok C, T. 614-15.

⁷⁶⁶ Ovaj je prikaz događaja zasnovan na iskazu svjedoka C, T. 785-86 i 789-90.

⁷⁶⁷ T. 7259-60. Odbrana ukazuje na činjenicu da se radi o nepotvrđenim informacijama iz treće ruke (Kordićev završni podnesak, str. 131), a da svjedok u svojoj prethodnoj izjavi nije spominjao da je lično razgovarao sa tim vojnicima, T. 7305-06. Odbrana se takođe oslanja na svjedočenje lokalnog vojnog komandanta HVO-a, Ivica Markovića, koji je rekao da g. Kordić nije bio u Novom Travniku za vrijeme borbi, da nije imao nikakvu ulogu u borbama i da u njih nisu bile uključene jedinice koje nisu bile iz opštine, T. 23971.

⁷⁶⁸ Z. Čivčija (šef policije u Novom Travniku do momenta kad se priključio HVO-u u septembru 1993.), T. 18965, 18949-50, 18966.

⁷⁶⁹ Kordićev završni podnesak, str. 128-29.

⁷⁷⁰ Z. Čivčija, T. 18967; DP D219/1.

kontrolisali), te su otvorili kanalizacijske cijevi na uzvisinama koje su kontrolisali i pustili da kanalizacija teče prema hrvatskom dijelu grada.⁷⁷² Nije postojalo nikakvo naređenje da se ikoga progoni; upravo suprotno, u proljeće 1993. pukovnik Blaškić izdao je direktivu jedinicama civilne i vojne policije da ne progone pripadnike nijedne etničke grupe, uključujući i Muslimane.⁷⁷³ Što se tiče kratkotrajnih borbi koje su izbile uveče 19. juna 1992., sukob je počeo kad je TO pokušao da zauzme neke strateške tačke u gradu Novom Travniku.⁷⁷⁴ Refik Lendo, komandant TO-a u Novom Travniku koji je navodno primio ultimatum HVO-a bio je poznat kao problematična osoba u tom području⁷⁷⁵ koja je odbijala bilo kakvu saradnju sa HVO-om.⁷⁷⁶

C. Preuzimanje vlasti od strane HVO-a u drugim opštinama

501. HVO je imao kontrolu u opštinama Vareš, Kiseljak, Vitez, Kreševo i Žepče. Dokazi koje je izvela optužba i odbrana izneseni su u paragrafima koji slijede.

502. Godine 1991., u opštini **Vareš** živjelo je 22.000 stanovnika, od toga 41% Hrvata, 30% Muslimana i 13% Srba.⁷⁷⁷ Po tvrdnjama optužbe, oko 1. jula 1992. HVO je preuzeo svu civilnu i vojnu vlast u Varešu, te su sve važne službene funkcije podijeljene osobama lojalnim HDZ-u/HVO-u.⁷⁷⁸ Istog je dana komandant HVO-a u Varešu potpisao zapovijed kojom se zabranjuje djelovanje TO-a u Varešu,⁷⁷⁹ a nekoliko dana kasnije zabranjene su sve političke stranke osim HDZ-a.⁷⁸⁰ U zapisniku sa sastanka HVO-a Srednje Bosne održanog 22. septembra 1992. stoji da je u Varešu uspostavljena "potpuna vlast HVO-a".⁷⁸¹

503. Po tvrdnjama odbrane, HVO je preuzeo vlast u Varešu zato što je SDA odbila da učestvuje u vlasti. Prema riječima jednog od svjedoka odbrane, HVO je preuzeo vlast na miran način, uz pun pristanak ogranka SDA u Varešu,⁷⁸² no, Muslimani u Varešu stvorili su vlastite vojne snage i

⁷⁷¹ Z. Čivčija, T. 18968; *vidi* takođe iskaz svjedoka P, T. 7300 (muslimanska vlada formirana je u avgustu ili početkom septembra).

⁷⁷² Z. Čivčija, T. 18989.

⁷⁷³ Z. Čivčija, T. 18991-92.

⁷⁷⁴ Afidavit Joze Sekića, para. 10.

⁷⁷⁵ Svjedok CW1, T. 26808-09; Z. Čivčija, T. 18970; DP D155/1, VIS.

⁷⁷⁶ Z. Čivčija, T. 18970-71, 18986-87.

⁷⁷⁷ Popis stanovništva, DP Z571.2. Po popisu stanovništva, ukupno je bilo 22.203 stanovnika; *vidi* Dodatak VI 7.

⁷⁷⁸ Svjedok W, T. 10896-97. Oko 10. juna 1992., Ekrem Mahmutović, komandant lokalnog TO-a, čuo je za naređenje koje je Malbašić uputio vojnoj policiji i specijalnim jedinicama da preuzmu važne objekte u gradu. (Kasnije je vidio to naređenje kad je zaplijenjeno tokom zauzimanja Vareša od strane ABiH 4. novembra 1993.) Kad se vratio 1. jula 1992., HVO je već preuzeo kontrolu u Varešu: T. 3258-64.

⁷⁷⁹ Ekrem Mahmutović, T. 3265.

⁷⁸⁰ Ekrem Mahmutović, T. 3266.

⁷⁸¹ DP Z223. Ekrem Mahmutović rekao je da je u opštinskom arhivu u Varešu vidio naređenje za preuzimanje vlasti od strane HVO-a (koje je potpisao Dario Kordić) u novembru 1993.: T. 3269-71. U unakrsnom ispitivanju ukazano mu je na izjavu koju je dao tužilaštvu u decembru 1998. u kojoj je rekao da nikad nije vidio to naređenje (DP D31/1, str. 5). Svjedok je rekao da se radilo o grešci u prijevodu: T. 3325-26.

⁷⁸² Pavao Vidović, T. 22078-81.

uspostavili paralelne organe vlasti.⁷⁸³ svi su zadržali svoja radna mjesta i niko nije morao da se zakune na lojalnost.⁷⁸⁴ Kad su u Vareš stigle hrvatske izbjeglice iz Kaknja i Travnika, nije im bilo dozvoljeno da ulaze u muslimanske stanove ili da se svete.⁷⁸⁵

504. U opštini **Kiseljak**, od ukupno preko 24.000 stanovnika koliko ih je bilo 1991., 52% bili su Hrvati, a 40% Muslimani.⁷⁸⁶ HVO je u Kiseljaku osnovan 23. aprila 1992.⁷⁸⁷ Kad je JNA napustila kasarne, u njih je ušao HVO.⁷⁸⁸ Postojao je dogovor da će se naoružanje i municija podijeliti,⁷⁸⁹ no on nikad nije sproveden u djelo. Po riječima svjedoka D, TO je dobio oko 5% najlošijeg oružja, a HVO je uzeo sve ostalo.⁷⁹⁰ HVO u to vrijeme nije vodio borbe sa VRS-om i nije dozvolio TO-u da prođe kroz opštinu kad je TO htio da prekine opsadu Sarajeva.⁷⁹¹ HVO je 25. maja 1992. donio odluku da se ukida TO u Kiseljaku.⁷⁹² Dana 25. juna 1992. donijeta je odluka da se Izvršni odbor Skupštine opštine preimenuje u Hrvatsko vijeće odbrane (HVO) Kiseljaka.⁷⁹³ U opštinskom stožeru više nije bilo Muslimana. HVO je preuzeo “apsolutnu vlast, apsolutnu dominaciju i kontrolu” u opštini.⁷⁹⁴

505. Godine 1991. ukupni broj stanovnika u opštini **Vitez** iznosio je gotovo 28.000, od toga 46% Hrvata, 41% Muslimana i 5% Srba.⁷⁹⁵ Mjesta u opštini koja su relevantna za optužnicu jesu grad Vitez, uključujući i Stari Vitez (stari, muslimanski dio grada), te sela Večeriska i Ahmići (sa svojim zaseocima Šantići, Pirići i Nadioci).⁷⁹⁶ Vitez je djelimično bio važan zato što su se u blizini grada nalazili objekti tri preduzeća za proizvodnju naoružanja: “Slobodan Princip Seljo” (“SPS”) (jedina fabrika koja je proizvodila barut u bivšoj Jugoslaviji), “Vitezit” (eksplozivi i detonatori), te “Sintevit” (hemijski proizvodi). Ta su preduzeća dijelila fabriku u blizini Viteza, gdje je radilo 2.000-3.000 ljudi i koja je zauzimala površinu veću od centra grada: lokalno se taj objekt nazivao SPS ili Vitezit.⁷⁹⁷

⁷⁸³ Pavao Vidović, T. 22085-86.

⁷⁸⁴ Pavao Vidović, T. 22081-82.

⁷⁸⁵ Miroslav Pejčinović, svjedok odbrane putem transkripta iz predmeta *Blaškić*, T. 15071.

⁷⁸⁶ Popis stanovništva, DP Z571.2. Prema popisu stanovništva, ukupan broj stanovnika bio je 24.164. Sela u opštini koja su relevantna za optužnicu jesu Rotilj, Višnjica, Svinjarevo, Gomionica, Polje Višnjica, Tulica, Han Ploča-Grahovci: *vidi* Dodatak VI 5.

⁷⁸⁷ DP Z81.

⁷⁸⁸ DP Z83.

⁷⁸⁹ DP Z91.

⁷⁹⁰ T. 1970-73.

⁷⁹¹ T. 1978-79.

⁷⁹² Svjedok D, T. 1978-80; DP Z114.

⁷⁹³ DP Z141.

⁷⁹⁴ Svjedok D, T. 1984, 2014.

⁷⁹⁵ Popis stanovništva, DP Z571.2. Po popisu stanovništva, ukupan broj stanovnika bio je 27.589.

⁷⁹⁶ *Vidi* Dodatak VI 4.

⁷⁹⁷ Ovaj opis zasnovan je na svjedočenju Zvonimira Bekavca; T. 24716-19, 24723-24. Nakon Washingtonskog sporazuma preostao je samo Vitezit; *ibid.*

506. Prema dokazima koje je izvela optužba, zgradu opštine i policijsku stanicu preuzela je grupa HOS-ovaca pod komandom Darka Kraljevića. Bilo je to 19. juna 1992. Na sastanku opštine Vitez održanom sljedećeg dana, Anto Valenta, potpredsjednik HDZ BiH, rekao je da bi HVO trebao da bude u stanju da kontroliše sve i da zaštiti sve.⁷⁹⁸ Sredinom juna su vojnici HVO-a preuzeli zgrade opštine i civilne policije, te su na te zgrade izvještene zastave Herceg-Bosne.⁷⁹⁹ Uvedeni su hrvatski dinar i razna hrvatska obilježja.⁸⁰⁰

507. Odbrana se pak oslanja na svjedočenje dr. Mujezinovića koji je iskazao da je zauzeće zgrade opštine i policijske stanice u Vitezu trajalo samo dva do tri dana,⁸⁰¹ te da je po završetku tog incidenta muslimanskim policajcima vraćeno naoružanje koje im je bilo oduzeto.⁸⁰² Ivica Šantić i drugi viteški političari osudili su to zauzimanje.⁸⁰³ Osim toga, bosansko-hrvatski političari nastojali su sačuvati normalne odnose između Muslimana i Hrvata u Vitezu.⁸⁰⁴ No, muslimanski političari preduzeli su vlastite korake u cilju stvaranja paralelne vlade. Stvaranje muslimanskog ratnog predsjedništva je po riječima jednog svjedoka⁸⁰⁵ dovelo do raskola u lokalnoj opštinskoj vlasti u Vitezu, koja se pretvorila u dvije paralelne vlade – ratno predsjedništvo Muslimana i vladu HVO-a Hrvata.⁸⁰⁶ Odbrana ističe da nijedan od svjedoka u ovom postupku nije ukazao ni na kakvu ulogu Darija Kordića u zauzimanju opštine i policijske stanice u Vitezu u junu 1992.: on je, u stvari, odigrao malu ili nikakvu ulogu u političkim zbivanjima u opštini Vitez.⁸⁰⁷

508. **Kreševu:** ova je opština susjedna Kiseljaku, a udaljena je 30 km od Busovače. Godine 1991. stanovništvo je brojalo oko 6.700, od čega 70% Hrvata, 23% Muslimana i 5% Srba.⁸⁰⁸ Hrvati su 1992. imali kontrolu nad policijom u Kreševu. Sredstva iz javnih fondova prebacivana su HVO-u i HZ H-B.⁸⁰⁹ Istovremeno je HVO uvjeravao Muslimane u Kreševu da nema razloga za zabrinutost.⁸¹⁰ U aprilu 1992. raspuštena je skupština opštine i osnovan je krizni stožer. Iako je

⁷⁹⁸ Svjedok L, T. 6843-44, 6881-82: svjedok je rekao da su za djela počinjena nad Muslimanima okrivljeni ekstremisti kao što je HOS. HVO je tvrdio da nema kontrole nad HOS-om. Dr. Muhamed Mujezinović je rekao da je Anto Valenta na sastanku Kriznog stožera u aprilu 1992. rekao da se Muslimani i drugi ne-Hrvati u Vitezu moraju staviti pod kontrolu HVO-a, pošto je HVO u to vrijeme bio naoružan 90%: T. 2123.

⁷⁹⁹ Dr. Muhamed Mujezinović, T. 2136-37.

⁸⁰⁰ Dr. Muhamed Mujezinović, T. 2172-73. Po riječima svjedoka AP, napetost je rasla tokom 1992., a svaki put kad bi u Vitez došao Dario Kordić, ona bi dodatno porasla: T. 15882.

⁸⁰¹ Dr. M. Mujezinović, T. 2136-37.

⁸⁰² Dr. M. Mujezinović, T. 2139.

⁸⁰³ Dr. M. Mujezinović, T. 2136-37; svjedok K, T. 6843-44.

⁸⁰⁴ M. Kajmović, T. 3797; *Vidi* takođe iskaz svjedoka L, T. 6885.

⁸⁰⁵ F. Zećo, T. 6507-08.

⁸⁰⁶ F. Zećo, T. 6557-58.

⁸⁰⁷ *Vidi* npr. S. Kalčo, T. 16064; J. Silić, T. 25486.

⁸⁰⁸ Popis stanovništva, DP Z571.2. Po popisu stanovništva, ukupan broj stanovnika bio je 6.731. *Vidi* Dodatak VI 5.

⁸⁰⁹ Svjedok E, T. 2475-79.

⁸¹⁰ Svjedok E, T. 2479. No, kad su neki učenici spontano podigli zastavu BiH na javnom mjestu, HVO je naredio TO-u da tu zastavu ukloni: svjedok E, T. 2481.

među članovima kriznog stožera bilo i Muslimana, oni nisu imali nikakvu istinsku moć.⁸¹¹ Muslimani su se počeli spremati na odbranu i svjedok E je pokušao da organizuje zajedničke snage za odbranu opštine protiv Srba; no, pristupilo je samo pet Hrvata. Dario Kordić je kao potpredsjednik HDZ-a u Srednjoj Bosni poslao dugačku faks-poruku u kojoj je stajalo da je HVO jedina vojna snaga koja smije postojati i da će se sve druge snage smatrati okupacionim snagama.⁸¹²

509. **Žepče:** Žepče se nalazi sjeverno od Zenice. Godine 1991. je broj stanovnika iznosio gotovo 23.000, od čega 47% Muslimana, 40% Hrvata i 10% Srba.⁸¹³ Žepče je stoga bilo iznimka pošto su Hrvati bili u manjini. U januaru 1993. Hrvati su preuzeli sve institucije, uključujući i poštu, domove zdravlja, itd., i stavili ih pod svoju upravu.⁸¹⁴ Takođe su provodili pripreme za sukob, kao što je utvrđivanje više lokacija, kopanje rovova i izvođenje vježbi.⁸¹⁵ Kad bi ih neko o tome pitao, govorili su da to čine radi vlastite bezbjednosti i da Muslimani nemaju razloga za zabrinutost.⁸¹⁶

D. Progoni u tim opštinama

510. Optužba je izvela dokaze u prilog tome da je preuzimanjem vlasti u tim opštinama HVO pokrenuo kampanju progona koji je vršen u više oblika.⁸¹⁷

511. Optužba tako dokazuje da je HVO preduzeo mjere prisile, zastrašivanja i terora protiv muslimanskog stanovništva. U toku mirnih demonstracija u **Busovači**, demonstranti su rastjerani hicima ispaljenim u zrak.⁸¹⁸ Ljudi su deložirani iz stanova.⁸¹⁹ U januaru 1993. Muslimanima je zabranjeno pozivanje na molitvu u Busovači i Muslimani su protjerani:⁸²⁰ većina ih je otišla u istom tom mjesecu.⁸²¹ U **Kiseljaku** su bosanski Muslimani hapšeni, a njihovi poslovni prostori su oštećivani ili dizani u zrak.⁸²² Bilo je slučajeva da su muslimanske radnje pljačkane,⁸²³ a da su Muslimani izbacivani iz svojih domova.⁸²⁴

⁸¹¹ Svjedok E, T. 2481-82.

⁸¹² Svjedok E, T. 2482-87.

⁸¹³ Popis stanovništva, DP 571.2. Po popisu stanovništva, ukupan broj stanovnika bio je 22.966.

⁸¹⁴ Svjedok F, T. 3489.

⁸¹⁵ Svjedok AH, T. 14450-51.

⁸¹⁶ Svjedok F, T. 3424-25.

⁸¹⁷ Argumenti optužbe bili su da je progon vršen u više oblika, među kojima je bilo i promovisanje etničke mržnje i nepovjerenja putem propagande, te uklanjanje bosanskih Muslimana s javnih položaja. Pretresno vijeće je već odlučilo da u okolnostima ovog predmeta ta djela ne predstavljaju progon, te se shodno tome dokazi koji se odnose na ta pitanja neće razmatrati.

⁸¹⁸ Svjedok J, T. 4500-01.

⁸¹⁹ Nasiha Neslanović. T. 11242. Drugi dokazi o maltretiranju u Busovači nalaze se u transkriptu, T. 11248; svjedok T, T. 9471-74.

⁸²⁰ Svjedok B, T. 464-466, 469-470.

⁸²¹ Svjedok A, T. 729.

⁸²² Svjedok D, T. 2054-55.

⁸²³ Svjedok AN, T. 15640.

⁸²⁴ Svjedok Y, T. 11003.

512. Nekoliko je Muslimana ubijeno u **Vitezu** tokom 1992.⁸²⁵ Krajem 1992. i u januaru 1993. nanošena je šteta muslimanskim radnjama u **Vitezu**.⁸²⁶ Isto se događalo u obližnjem selu Gaćice, gdje je po riječima jednog svjedoka, zastrašivanje Muslimana pojačano nakon posjeta Darija Kordića.⁸²⁷ Drugi je svjedok rekao da su Hrvati namjerno izazivali nasilje.⁸²⁸ U januaru 1993. dva naoružana vojnika HVO-a nasilno su ušli u jedan stan u Vitezu, gdje su zlostavljali svjedoka i njegovu porodicu i pokrali novac i vrijedne stvari: svjedok je čuo da je još dvadesetak muslimanskih porodica u istom dijelu grada doživjelo istu sudbinu.⁸²⁹ Jedan Musliman koji je bio pripadnik policije u Vitezu prikupio je podatke o 37 zločina izvršenih nad Muslimanima u opštini od decembra 1992. do aprila 1993., među kojima su bili šikaniranje, ranjavanje i ubistva, te dizanje u zrak muslimanskih poslovnih prostora, pucanje na iste i palež.⁸³⁰

513. Bilo je i mnogo slučajeva fizičkog šikaniranja Muslimana u **Novom Travniku** nakon prvog sukoba.⁸³¹ Muslimani su stalno dolazili u policijsku stanicu da se tuže na nasilje i pljačku, koje su često vršili ljudi u uniformama HVO-a i HOS-a.⁸³² Vojnici HVO-a dali su ultimatum Muslimanima u donjem dijelu grada da se iseles u roku od 24 sata.⁸³³ Muslimani su takođe ubijani, silovani i zlostavljani na druge načine.⁸³⁴

E. Teze odbrane

514. Odbrana odbacuje tvrdnju da je HVO započeo i proveo kampanju progona, kako navodi optužba. Jedan od svjedoka, bliski saradnik Mate Bobana, svjedočio je da nikad nije vidio nikakve naznake da bi Boban ili koji drugi od najviših ljudi uključenih u proces donošenja odluka imali ikakvu namjeru, politiku, ili plan za izvršenje etničkog čišćenja nad Muslimanima ili za progon ili diskriminaciju istih.⁸³⁵ Na primjer, drugi je svjedok rekao da se humanitarna pomoć, iako je veći dio u Vareš stizao iz Republike Hrvatske i hrvatskih dijelova BiH, dijelila svima kojima je bila potrebna, bez obzira na njihovu nacionalnost.⁸³⁶

⁸²⁵ Edib Zlotrg, T. 1580-90, 1606-15; Sulejman Kalčo, T. 15941-44.

⁸²⁶ Nihad Rebihić, T. 8339.

⁸²⁷ Svjedok AP, T. 15903.

⁸²⁸ Nihad Rebihić, T. 8402.

⁸²⁹ Svjedok AC, T. 12575.

⁸³⁰ Edib Zlotrg, T. 1615-19. Bilješke: DP Z332.1, Z332.2.

⁸³¹ Svjedok C, T. 797-798.

⁸³² Svjedok Q, T. 7679-81.

⁸³³ DP Z1963.1 i Z1963.12 su izvještaji o protjerivanju i šikaniranju u donjem dijelu grada koji je bio pod kontrolom HVO-a.

⁸³⁴ Svjedok P, T. 7274.

⁸³⁵ Srećko Vučina, T. 20745-47; afdaviti Perice Jukića, para. 12-15, i Jure Pelivana, para. 26.

⁸³⁶ Pavao Vidović, T.22075. HZ H-B je posebne napore ulagala u stvaranje i organizaciju sistema vojnog pravosuđa: ratni zločini su eksplicitno stavljeni van zakona, a vojnicima HVO-a je podijeljen letak o ratnim zločinima. Nadalje, HR H-B je prihvatila sve osnovne pravne sporazume o ljudskim pravima i potpisala je pravila i propise UN-a koji se odnose na ta pitanja: Z. Perković, T. 22075, 220583; DP D276/1, pod 1; svjedok DK, T. 20918.

515. Civilne vlasti u opštinama i selima nisu diskriminirale Muslimane. Primjerice, u **Zenici** HVO nikad nije proganjao Muslimane. Upravo suprotno, nad Hrvatima se provodila diskriminacija nakon što je došlo do priliva izbjeglica.⁸³⁷ U periodu 1992-93. u kojem je 35.000 do 50.000 muslimanskih izbjeglica stiglo u Zenicu,⁸³⁸ omjer je postao šest Muslimana na jednog Hrvata, te su Hrvati bili šikanirani, zastrašivani i protjerivani.⁸³⁹

516. Hrvati u **Travniku** nikad nisu imali politiku progona Muslimana, no nakon priliva izbjeglica, došlo je do pomanjkanja sredstava.⁸⁴⁰ Ivica Stojak, zapovjednik opštinskog štaba, koji je pokušavao da održi dobre odnose između Muslimana i Hrvata, ubijen je u oktobru 1992.⁸⁴¹ Nadalje, ABiH je pucala na dva pripadnika HVO-a u martu 1993. i ubila ih, a u aprilu je pohapsila 70 istaknutih Hrvata.⁸⁴² Na Veliki četvrtak, Muslimani su napali Hrvate u Travniku, pri čemu su opljačkali apoteku Caritasa i uništili više hrvatskih radnji.⁸⁴³ Među ostalim provokacijama ABiH u opštini bili su i spaljivanje hrvatske zastave i vožnja kroz hrvatska sela uz mahanje zastava, pjevanje pjesama i zastrašivanje stanovništva.⁸⁴⁴ Iako su Hrvati izvjesili hrvatske zastave u Travniku, to nije predstavljalo prijatnu za muslimansko stanovništvo, jer je svaka etnička grupa na svoje praznike vila svoje zastave.⁸⁴⁵

517. Ivo Mršo, funkcioner HDZ BiH u opštini **Bugojno** svjedočio je da je ondje HVO morao sam da brani linije fronte za napada VRS-a 1992.⁸⁴⁶ Dok su se vojnici HVO-a borili, ABiH je prikupljala snage i kopala rovove pripremajući se za napad na položaje HVO-a.⁸⁴⁷ Slučajevi šikaniranja Hrvata postali su brojniji krajem 1992. i početkom 1993. Bilo je i ubistava Hrvata.⁸⁴⁸ Za razliku od toga, Hrvati nikad nisu vodili nikakvu politiku progona Muslimana.⁸⁴⁹

518. Teza odbrane bila je da cilj HZ H-B nije bio da se stvori etnički homogena teritorija, tako da u HZ H-B i HVO-u nije bilo nikakve diskriminacije. Primjerice, general bojnik Filipović svjedočio je da nije postojala nikakva ni službena ni neslužbena politika progona, te da bi on odbio da tu politiku provodi, da je ona postojala. U svjetlu činjenice da su Muslimani bili u većini zbog golemog priliva izbjeglica u Srednju Bosnu, šikaniranje i progon istih bili bi potpuna ludost, pravo

⁸³⁷ Dominik Šakić, T. 22468; bojnik Darko Gelić, T. 17579-80.

⁸³⁸ Brigadir Živko Totić, T. 18019.

⁸³⁹ Bojnik Darko Gelić, T. 17579-80.

⁸⁴⁰ Anto Puljić, T. 22648; bojnik Franjo Ljubas, T. 18866-87.

⁸⁴¹ Bojnik Franjo Ljubas, T. 18842-43.

⁸⁴² Bojnik Franjo Ljubas, T. 18844-45.

⁸⁴³ Fra Stjepan Neimarević, T. 21992-93.

⁸⁴⁴ Bojnik Franjo Ljubas, T. 18845; fra Stjepan Neimarević, T. 2198-91.

⁸⁴⁵ Bojnik Franjo Ljubas, T. 18905.

⁸⁴⁶ Ivo Mršo, T. 22412-14.

⁸⁴⁷ Ivo Mršo, T. 22412-15.

⁸⁴⁸ Ivo Mršo, T. 22414.

⁸⁴⁹ Ivo Mršo, T. 22430.

vojno samoubistvo. Iako je na obje strane posvuda bilo nasilja, to je bilo zato što je došlo do raspada civilizovanog društva, a ne zbog neke namjerne politike koju bi nametale političke vođe.⁸⁵⁰

519. Što se tiče ovih dokaza, optužba prihvata da su obje strane počinile zvjerstva, ali tvrdi da kršenja međunarodnog humanitarnog prava koja počini neprijatelj ne opravdavaju kršenja od strane zaraćene strane.⁸⁵¹

F. Zaključci Pretresnog vijeća

520. Pretresno vijeće nalazi da težina dokaza jasno ukazuje na progon Muslimana u opštinama Srednje Bosne u kojima je vlast preuzeo HVO, a to su Busovača, Novi Travnik, Vareš, Kiseljak, Vitez, Kreševo i Žepče. Progon je u svakoj od opština slijedio isti obrazac i to pokazuje da je HVO pokrenuo kampanju protiv bosanskih Muslimana u tim opštinama. To što su možda Muslimani proganjali Hrvate u drugim opštinama ne krnji ovaj nalaz i ni na koji način ne opravdava progon koji je vršio HVO.

⁸⁵⁰ General bojnik Filip Filipović, T. 17027-30. Brigadir Nakić svjedočio je isto to, T. 17330-31.

⁸⁵¹ Završni podnesak optužbe, para. 166-167.

III. DOGAĐAJI KOJI SU PRETHODILI SUKOBU

A. Juli – septembar 1992.

521. U ovom dijelu radi se o događajima koji su se zbili krajem ljeta i u jesen 1992., a koji su doveli do velikog sukoba između bosanskih Muslimana i Hrvata 1993. Najznačajniji incidenti bili su obnova borbi u Novom Travniku i s tim povezan incident u Ahmićima. U ovom periodu se Dario Kordić pojavio na sceni kao ključni pregovarač ispred bosanskih Hrvata, te je u to vrijeme uzeo čin “pukovnika”. Ovaj dio završava ocjenom uloge Darija Kordića uoči izbijanja sukoba.

1. Uloga Darija Kordića

522. Događaji krajem ljeta pokazuju da je Dario Kordić nastavio biti jednako aktivan kao i prije:

(a) Prva konferencija za štampu HVO-a održana je 28. jula 1992. u Busovači. Dario Kordić predstavljen je kao potpredsjednik HVO-a. Pozdravio je učesnike konferencije u ime regionalnog HVO-a Srednje Bosne i izvijestio da je došlo do “određenih nesporazuma u vojnom dijelu” busovačkog opštinskog HVO-a. Nesporazumi su razriješeni.⁸⁵²

(b) U Grudama je 14. avgusta 1992. održan sastanak Predsjedništva HZ H-B, pod predsjedanjem Darija Kordića (u odsustvu Mate Bobana). Na tom sastanku je g. Prlić imenovan predsjednikom HVO-a.⁸⁵³ Optužba tvrdi da činjenica da je optuženi predsjedao jednim tako važnim sastankom odražava važnost njegovog položaja. Svjedoku odbrane DC je tokom svjedočenja postavljeno pitanje vezano za ovu tvrdnju: rekao je da se ne može izdvojiti optuženog pošto je bilo koji od potpredsjednika mogao da predsjedava tim sastankom.⁸⁵⁴

(c) Pukovnik Tihomir Blaškić, koji je u to vrijeme već bio preuzeo komandu nad budućom Operativnom zonom Središnja Bosna (OZSB) HVO-a, 18. avgusta 1992. naredio je da se održe ceremonije polaganja zakletve za snage HVO-a.⁸⁵⁵ Dario Kordić je bio veoma prominentan na tim ceremonijama. U Busovači je održao govor i smotru jedinica.⁸⁵⁶ U Novom Travniku je bio pod vojnom pratnjom i u govoru je rekao da će Novi Travnik biti hrvatski grad.⁸⁵⁷ U Fojnici je 800-1.000 ljudi položilo zakletvu da će braniti svoju

⁸⁵² DP Z173.

⁸⁵³ Zapisnik, DP Z188.1.

⁸⁵⁴ T. 19238-40.

⁸⁵⁵ Zapovijed, DP Z191.1.

⁸⁵⁶ Nasiha Neslanović, T. 11240.

⁸⁵⁷ Svjedok P, T. 7265-66. Svjedoku je rečeno da je pratnja Darija Kordića bila jedinica “Džokeri” iz Busovače i da su oni Dariovi ljudi; T. 7266, 7312-12.

“domovinu” na svečanosti koja je održana na nogometnom stadionu: Kordić je bio među počasnim gostima.⁸⁵⁸ U Travniku su se vojsci obratili Kordić i Koštroman.⁸⁵⁹ tekst koncepta govora navodi da su svi oni koji ne žele da žive u hrvatskim provincijama HZ H-B neprijatelji i da se protiv njih mora boriti i političkim i vojnim sredstvima.⁸⁶⁰ U Vitezu je srž Kordićevog govora bila sadržana u riječima upućenim Muslimanima u Lašvanskoj dolini da je to hrvatska zemlja i da moraju prihvatiti da je to Herceg Bosna.⁸⁶¹

(d) Dana 5. septembra 1992. održan je sastanak predsjedništva HDZ-a Travnik. Kordić i Koštroman bili su tamo ispred HZ H-B. U zapisniku je zabilježeno da samo jedna vlada HVO-a postoji za hrvatski narod u opštini i da hrvatski narod ne prihvata unitarnu državu BiH.⁸⁶²

(e) Kordić je 30. septembra 1992. bio prisutan u svojstvu dopredsjednika HZ H-B na sastanku predsjedništva HVO-a Kaknja, opštine koja graniči s Varešom. U zapisniku sa tog sastanka zabilježeno je da je Kordić rekao da je HVO vlada HZ H-B i da to što oni rade sa HZ H-B predstavlja ostvarenje ukupne političke platforme: neće Kakanj preuzeti silom, ali “pitanje vremena je: ili uzeti ili se odreći onog što je naše. Ušlo je u pisane dokumente da su Vareš i Kakanj u HZ Herceg-Bosna. Muslimani gube na moralnoj razini i bit će daj što mi daš.”⁸⁶³

523. Dokazi odbrane o ovoj temi odnosili su se na Kordićeve govore i izraze koje je u njima koristio. Primjerice, da je uvijek dolazio u područja gdje su stvari bile na kritičnoj tački (npr. Jajce, Vitez i Travnik), da je pružao političku i moralnu podršku;⁸⁶⁴ te da je održao govor za podizanje morala vojnicima koji su branili Jajce, rekavši “moramo odbraniti Jajce, i ja ću ići s vama da branim Jajce”.⁸⁶⁵ Što se tiče izraza koji su korišteni, odbrana je iznijela dokaze da Kordićevi politički govori nikad nisu podsticali na rasizam niti im je cilj bio da među bosanskim Hrvatima podstiču mržnju prema bosanskim Muslimanima.⁸⁶⁶ Kordića su mnogi svjedoci prikazali kao umjerenog saosjećajnog čovjeka sa snažnim osjećajem odgovornosti. Nije bio naprasita ličnost.⁸⁶⁷ Svjedok koji

⁸⁵⁸ Stjepan Tuka, T. 10068.

⁸⁵⁹ Prijedlog za svečanost, DP Z193.2. Nema dokaza da je taj govor uistinu i održan.

⁸⁶⁰ *Ibid.* Dana 27. avgusta 1992. održana je Londonska konferencija na kojoj su dr. Karadžić, predsjednik Izetbegović i g. Boban potpisali Program akcije za humanitarna pitanja: DP Z198.

⁸⁶¹ Munib Kajmović, T. 3685-86. Po riječima drugog svjedoka, Kordić je pozvao Hrvate da se bore do posljednjeg čovjeka za teritoriju i da pošalju poruku Izetbegoviću da će se HVO boriti za Herceg Bosnu svojim tijelima i dušama: doživio je ovacije u vojnom stilu i pozdravljen je fašističkim pozdravom: transkript svjedočenja TW10 u suđenju Blaškiću, koji je prihvaćen na ovom suđenju: Svjedok TW10, *Blaškić*, T. 1153-55.

⁸⁶² DP Z206.2.

⁸⁶³ DP Z229.

⁸⁶⁴ General bojnik Filip Filipović, T. 17051; bojnik Gelić, T. 17593-94.

⁸⁶⁵ Niko Grubešić, T. 19354.

⁸⁶⁶ Pukovnik Zvonko Vuković, T. 17764-65.

⁸⁶⁷ Svjedok DK, T. 20930-31.

je s njim radio mnogo godina prije sukoba i koji tvrdi da je čuo mnoge njegove političke govore svjedočio je da nikad nije čuo da je Kordić upotrebljavao pogrдне izraze kad je govorio o Muslimanima, bilo javno bilo privatno, te da nadalje njegovi govori nikad nisu podsticali na rasizam ili nasilje. Nije koristio pogrдне izraze za druge etničke grupe, s izuzetkom ekstremista o kojima se veoma oštro izražavao.⁸⁶⁸ Brigadir Šekerija dao je sličan iskaz i rekao je da je g. Kordić u svojim javnim nastupima, kojih je svjedok mnogih bio očevidac, često govorio da su bosanski Hrvati jedan od konstitutivnih naroda u BiH, baš kao i bosanski Muslimani i bosanski Srbi.⁸⁶⁹ Nekoliko svjedoka koji su u to vrijeme bili politički aktivni svjedočilo je da nikad nisu čuli da bi se Kordić, bilo na sastancima bilo na konferencijama za štampu, pogrдно izražavao o drugim etničkim grupama.⁸⁷⁰

2. Presuda Ustavnog suda BiH

524. U međuvremenu je 18. septembra 1992. Ustavni sud Bosne i Hercegovine poništio uredbе koje su se odnosile na HZ H-B (uključujući i onu od 18. novembra 1991. kojom je osnovana HZ H-B).⁸⁷¹ Odbrana je iznijela dokaze da vođe HZ H-B o tome nisu ništa znale.⁸⁷² Odbrana nadalje tvrdi da je u svakom slučaju odluka Suda od 18. septembra nevažeća, između ostalog i zbog toga što o tome nije obaviještena HZ H-B, što zahtijeva i Statut samog Ustavnog suda, a i nikad nije provedena.⁸⁷³ Pretresno vijeće tu napominje da nije na njemu da razmatra je li tako ili ne, te uzima k znanju nalaze Ustavnog suda.

3. Uloga Marija Čerkeza

525. Na ovom mjestu valja razmotriti dokaze koji se odnose na Marija Čerkeza u ljeto 1992., u vrijeme kad je bio pomoćnik zapovjednika viteškog stožera. Optužba je iznijela sljedeće dokaze:

- (a) U maju 1992. došlo je do ubistva muslimanskog pripadnika TO-a u hotelu "Vitez". U jednom je momentu optužba pokušavala da dokaže da je Mario Čerkez upleten u to ubistvo. No, taj je navod kasnije povučen. Izneseno je svjedočenje da je optuženi došao na mjesto ubistva u pratnji pripadnika HOS-a.⁸⁷⁴ HVO je utvrdio da je za to odgovoran vojni

⁸⁶⁸ General bojnник Filip Filipović, T. 17069; svjedok DE, T. 19508-09.

⁸⁶⁹ T. 18177-78.

⁸⁷⁰ Svjedok DC, T. 19174; Niko Grubešić, T. 19375-76; Ilija Zuljević, bivši sveštenik i član vlade HZ H-B i HR H-B, T. 22615-16. Zoran Marić, predsjednik opštinske vlade HVO-a u Busovači, svjedočio je da Kordić nikad nije podsticao na nasilje protiv Muslimana ili koristio pogrдне izraze za muslimanski narod: T. 20117. Srećko Vučina posvjedočio je isto to, T. 20375.

⁸⁷¹ Odluka, kako je citirana u Službenom glasniku R BiH, od 18. septembra 1992; DP Z216.

⁸⁷² Zoran Buntić, T. 21028-29.

⁸⁷³ Kordićev završni podnesak, str. 102-04. Odbrana cijeli jedan dodatak svog završnog podneska posvećuje odlukama Ustavnog suda (*vidi* Dodatak C).

⁸⁷⁴ Sulejman Kavazović, T. 7357-58.

policajac po imenu Perica Vukadinović, ali protiv njega nikad nije podignuta optužnica, te je nakon nekoliko mjeseci viđen kako slobodno šeta po Vitezu.⁸⁷⁵

(b) Svjedok AS, bosanski Musliman koji je bio pripadnik HVO-a, rekao je u svom svjedočenju da je toj organizaciji pristupio u maju 1992. Na dan kad je pristupio HVO-u otišao je u restoran u Kruščici, gdje su se sastajali oficiri; na prvom spratu te zgrade živio je Mario Čerkez.⁸⁷⁶

(c) Dr. Mujezinović svjedočio je o odnosima Marija Čerkeza sa HOS-om u ljeto 1992., nakon što je HVO preuzeo vlast u Vitezu. Po riječima tog svjedoka, komandant lokalne jedinice HOS-a, Darko Kraljević, žalio mu se da Pero Skopljak, Anto Valenta i Mario Čerkez pokušavaju nagovoriti HOS da se stavi pod komandu HVO-a i da zlostavlja Muslimane.⁸⁷⁷ (U unakrsnom ispitivanju svjedoku je rečeno da Marija Čerkeza nije spominjao u ovom kontekstu na suđenju Blaškiću. Svjedok je rekao da je Kraljević rekao da su Skopljak i Valenta bili najuporniji, ali da je i Mario Čerkez rekao to isto.)⁸⁷⁸

(d) Po svjedočenju Nihada Rebihića, u maju 1992. optuženi je održao govor na smotri jedinica HVO-a na viteškom stadionu, koja je prikazana na televiziji: u svom govoru Čerkez je rekao da Hrvatima prijeti opasnost od napada Muslimana i da se moraju pripremiti.⁸⁷⁹ (U unakrsnom ispitivanju je svjedoku imputirano da se to zbilo u avgustu 1992.)

B. Novi Travnik i barikada u Ahmićima: oktobar 1992.

1. Sukob u Novom Travniku

526. U oktobru 1992. ponovo su izbile borbe u Novom Travniku. Jedan je svjedok izjavio da je uzrok bio zahtjev HVO-a da im se dozvoli da preuzmu fabriku Bratstvo, što je ABiH odbila.⁸⁸⁰ Po riječima svjedoka C, sukob je trajao od 19. do 26. oktobra i počeo je napadom HVO-a na jedinicu ABiH u vatrogasnom domu.⁸⁸¹ Linija fronte između sukobljenih snaga protezala se usred grada.⁸⁸² U toku sukoba zapaljen je ili uništen veći broj zgrada u vlasništvu bosanskih Muslimana: kuća, poslovnih prostora i ugostiteljskih objekata.⁸⁸³

⁸⁷⁵ Edib Zlotrg, T. 1589-90.

⁸⁷⁶ T. 16329-30; fotografija DP D66/2.

⁸⁷⁷ T. 2146-48.

⁸⁷⁸ T. 2312.

⁸⁷⁹ T. 8322-26, 8455. Video snimka emisije, DP Z2771.

⁸⁸⁰ Sulejman Kalčo, T. 15944.

⁸⁸¹ T. 792-93.

⁸⁸² Skica plana, DP Z1962.

⁸⁸³ Svjedok C, T. 796-98.

527. Optužba navodi da je Dario Kordić direktno učestvovao u borbama u Novom Travniku, gdje je bio u svojstvu komandanta HVO-a. Taj je navod zasnovan na svjedočenju pukovnika Stewarta, komandanta 1. bataljona Češirskog puka, koji je tada tvorio Britanski bataljon UNPROFOR-a (Britbat). Pukovnik Stewart je svjedočio da su 20. oktobra 1992. izbile žestoke borbe u Vitezu. Kad je otišao da u vezi s tim razgovara sa Čerkezom, ovaj ga je uputio da se obrati komandantu ABiH u Novom Travniku. Kad je pukovnik stigao u Novi Travnik u poslijepodnevnim satima 20. oktobra, ustanovio je da se ondje vode žestoke borbe. Prvo se sastao sa Refikom Lendom, komandantom ABiH. Zatim se uputio u kafić "Grand" gdje se u baru na spratu upoznao sa Dariom Kordićem. Kordić je bio odjeven u maskirnu uniformu i bio je okružen ljudima koji su bili slično odjeveni. Među njima je bio određeni broj pripadnika HVO-a i bilo je očito da je Kordić u nadređenom odnosu prema vojnicima koji su ga slušali i radili šta im je rekao. (Blaškić nije bio prisutan.) Izgledalo je da je Kordić komandant i on je u tom svojstvu pregovarao sa pukovnikom Stewartom.⁸⁸⁴

528. Postoje i indirektni dokazi i dokumenti koji potvrđuju gornje navode.

(a) Po obavještajnim podacima koje je primio štab ABiH u Zenici, komandant jedinice HVO-a koja je napadala Novi Travnik bio je Dario Kordić.⁸⁸⁵

(b) Jedan je svjedok vidio video snimku na kojoj Dario Kordić u hotelu u Novom Travniku zahtijeva da se Refik Lendo uhapsi i da mu se sudi.⁸⁸⁶

(c) Drugi je svjedok rekao da je komandant vojne policije poslao jednu grupu u Novi Travnik kao pojačanje i rekao im da se jave Dariju Kordiću.⁸⁸⁷

(d) Tri dokumenta potkrepljuju tvrdnju optužbe i ilustruju ulogu Darija Kordića u to vrijeme:

(i) Bojnik Luka Šekerija izvijestio je 23. oktobra 1992. da je situacija u Gornjem Vakufu napeta, ali da je pod kontrolom, jer su sva pojačanja TO blokirana: izvještaj o tom vojnom pitanju naslovljen je na "pukovnika Blaškića i Darija Kordića";⁸⁸⁸

(ii) Kordić (kao dopredsjednik HZ H-B) i Blaškić su 24. oktobra 1992. poslali poruku HVO-u Bugojna spominjući informacije da se dva bataljona ABiH kreću iz Bugojna prema Novom Travniku kao pojačanje Lendinim snagama i navodeći:

⁸⁸⁴ T. 12288-92.

⁸⁸⁵ Džemal Merdan, T. 12723.

⁸⁸⁶ Svjedok P, T. 7269.

⁸⁸⁷ Svjedok AT, T. 27571.

“ukoliko ove postrojbe budu uključene u borbu, djelujemo dalekometnom artiljerijom po Bugojnu”;⁸⁸⁹

(iii) U izvještaju OZSB o situaciji u Novom Travniku od 21. oktobra 1992.⁸⁹⁰ iznad Blaškićevog i Kordićevog imena stoji: “Sve ovo vrijeme provođenja odbrane Dario Kordić i ja nalazimo se u Novom Travniku i vojnim aktivnostima neprekidno rukovodimo uz puno poznavanje situacije i držanje svih snaga pod kontrolom.”

529. S druge se pak strane odbrana oslanja na VIS Britbata u kojem stoji da se vjeruje da je sukob u Novom Travniku započeo Refik Lendo.⁸⁹¹ To potkrepljuje i svjedočenje svjedoka CW1 koji je rekao da HVO nije pokrenuo tu operaciju i da je cilj ABiH bio staviti pod svoju kontrolu fabriku naoružanja “Bratstvo”.⁸⁹² Svjedoci odbrane su takođe svjedočili da je ABiH napala HVO.⁸⁹³ Što se tiče Kordićeve uloge, odbrana tvrdi da Dario Kordić nije zapovijedao nikakvim vojnim operacijama u Novom Travniku u oktobru 1992. i da su vojne snage HVO-a u Novom Travniku u to vrijeme bile pod komandom Vlade Jurića.⁸⁹⁴ Po riječima jednog od svjedoka odbrane, Kordić je u Novom Travniku bio u svojstvu političara kako bi nadzirao tamošnju situaciju.⁸⁹⁵ Što se tiče svjedočenja pukovnika Stewarta, odbrana ukazuje na činjenicu da je on u svom svjedočenju prihvatio kao tačno da nije ni znao za Kordića prije nego što ga je upoznao u Novom Travniku 20. oktobra 1992. i da je njegovo svjedočenje zasnovano samo na “prvom utisku”.⁸⁹⁶ Odbrana se takođe oslanja na tezu da niko nije smatrao Kordića dovoljno važnim da bi ga uključili u pregovore o prekidu vatre koji su uslijedili.⁸⁹⁷

530. No, Pretresno vijeće prihvata svjedočenje pukovnika Stewarta, pošto je potkrijepljeno dokumentarnim dokazima i utvrđuje da je Dario Kordić očitio vodio HVO u borbama u Novom Travniku.

⁸⁸⁸ DP Z248.

⁸⁸⁹ DP Z249.

⁸⁹⁰ DP Z243. Odbrana tvrdi da se radilo o dokumentu namijenjenom javnosti i da njegova namjera nije bila da prikazuje vojni komandni lanac, što je na adekvatan način prikazano u gore navedenom izvještaju pukovnika Blaškića: DP Z241.2.

⁸⁹¹ DP D155/1.

⁸⁹² Svjedok CW1, T. 26827. DP Z241.2, u izvještaju pukovnika Blaškića upućenom Mati Bobanu kaže da se 20. oktobra 1992. situacija u gradu pogoršala, a da je cilj TO-a istjerivanje HVO-a: no, da je komanda TO-a u djelomičnom okruženju i povlači se.

⁸⁹³ *Vidi npr.* S. Krišto, T. 25327-28; Z. Čivčija, T. 18987-88; I. Marković, T. 23933.

⁸⁹⁴ Svjedok P, T. 7335; I. Marković, T. 23953-55. General bojnik Filip Filipović je takođe bio tamo; T. 16999, 17046-49; svjedok CW1, T. 26828.

⁸⁹⁵ I. Marković, T. 23953-55.

⁸⁹⁶ T. 12355.

⁸⁹⁷ Kordićev završni podnesak, str. 136; pukovnik Stewart, T. 12356.

2. Barikada u Ahmićima

531. U ranoj fazi sukoba u Novom Travniku, 19. oktobra 1992., lokalni TO je po naređenju nadređenih osoba postavio barikadu u Ahmićima na magistralnom putu kroz Lašvansku dolinu kako bi spriječio pojačanja HVO-a da stignu do Novog Travnika. Prema svjedočenju Abdulaha Ahmića, koji je živio u tom selu, četiri su vojnika HVO-a razoružana na barikadi, puške su im zaplijenjene i vraćeni su u Vitez. Četiri sata kasnije (u toku večeri), stigao je kurir sa hrvatske strane sa prijetnjom kojoj je smisao bio da će, ako Muslimani ne uklone barikadu, i oni i njihove kuće biti spaljeni. Rečeno je da je to poruka od Darija Kordića i stanovnicima sela je rečeno da prenesu poruku svom vođi.⁸⁹⁸ Optužba koristi svjedočenje o toj prijetnji da bi pokazala da je prijetnja izrečena u njegovo ime (što pokazuje vlast koju je imao u svojim rukama), a ne nužno da pokaže da ju je zaista izrekao Dario Kordić. Iako se radi o dokazima iz druge ruke, oni su prihvaćeni zbog toga što su spontane prirode, te Pretresno vijeće zaključuje da ti dokazi mogu pokazati prirodu vlasti koju je u to vrijeme vršio Dario Kordić.

532. Tu vlast ilustriraju zbivanja iste večeri u Vitezu, kada je održan sastanak u štabu TO. Ivica Šantić, gradonačelnik Viteza, i Mario Čerkez, komandant brigade HVO-a, došli su u štab da zatraže da se ukloni barikada u Ahmićima. Rečeno im je da će to biti urađeno ako HVO prestane slati jedinice u Novi Travnik. Postoji više verzija priče o tome šta je uslijedilo. Po riječima jednog od svjedoka, Šantić je rekao da on nema ovlasti da donese takvu odluku, koju može donijeti samo Dario Kordić.⁸⁹⁹ Po riječima drugog svjedoka, Mario Čerkez je rekao da se mora konsultovati sa svojim šefom (Kordićem).⁹⁰⁰ Rezultat je bio taj da su Darija Kordića nazvali telefonom u Novi Travnik. Svjedočenja o tome šta je Dario Kordić tokom razgovora rekao konfuzna su. No, poenta je bila u tome da se ABiH u Novom Travniku mora predati e da bi se moglo započeti s pregovorima.⁹⁰¹ Šantić je zatim rekao da je dobio naređenja od Kordića i da on i Čerkez moraju postupiti u skladu s njima.⁹⁰² Po svjedočenju Sulejmana Kalče, Mario Čerkez je tokom sastanka zaprijetio da će opština gorjeti ako se HVO-u ne dozvoli da ode u Novi Travnik, a sat kasnije je započeo napad na barikadu.⁹⁰³ U unakrsnom ispitivanju koje je vodio Čerkeзов zastupnik ta je tvrdnja osporena.⁹⁰⁴ No, svjedok AC je takođe u svom svjedočenju rekao da je Čerkez zaprijetio da će Ahmići biti napadnuti ako blokada ne bude uklonjena.⁹⁰⁵ Na ove teze, Kordićeva odbrana se u odbranu poziva na to da je Kordić naprosto rekao da će se pregovori moći voditi ako Refik Lendo

⁸⁹⁸ T. 3547-49, 3561.

⁸⁹⁹ Munib Kajmović, T. 3690-91.

⁹⁰⁰ Svjedok AC, T. 12571.

⁹⁰¹ Svjedok L, T. 6853-55; Munib Kajmović, T. 3691; svjedok AC, T. 12571.

⁹⁰² T. 15954.

⁹⁰³ T. 15954-55.

⁹⁰⁴ T. 16058-59.

prekine borbe.⁹⁰⁶ Bez obzira na to koje su riječi tačno upotrebljene, Pretresno vijeće prihvata da je Dario Kordić time pokazao da ima političku i vojnu vlast.

533. Po svjedočenju Abdulaha Ahmića, HVO je sljedećeg jutra izvršio napad na barikadu u Ahmićima. Njegova je priča ovakva: napad je počeo rano ujutro i kuće su zapaljene. Pogođen je minaret na džamiji. Šesnaestogodišnji dječak je ubijen, ustrijeljen u blizini barikade. Dvjestotinjak muškaraca držalo je stražu u selu Ahmići u vrijeme kad je barikada podignuta: polovica od njih nije bila iz sela. Napad je trajao cijelo jutro, sve dok ljudi na barikadi nisu ostali bez municije, nakon čega je kontrolni punkt uklonjen.⁹⁰⁷ U sporazumu koji je postignut 22. oktobra 1992. “muslimanski narod iz Ahmića” pristao je da preda spisak svog naoružanja HVO-u i da osnuje zajedničke jedinice za odbranu tog područja.⁹⁰⁸ Istog dana je potpisan opšti prekid vatre. Potpisao ga je između ostalih i Mario Čerkez ispred stožera HVO-a.⁹⁰⁹

534. Kako je posvjedočio jedan od stanovnika Ahmića, u novembru 1992. uslijedio je još jedan događaj povezan s ovim incidentom. Svjedok je rekao da je vidio snimku sa konferencije za štampu koja je tog mjeseca prikazana na TV Busovača; Dario Kordić bio je na konferenciji i u odgovoru na pitanje rekao je da će Ahmići skupo platiti postavljanje barikade, da će biti sravnjeni sa zemljom.⁹¹⁰ U unakrsnom ispitivanju mu je imputirano da optuženi nije rekao takvo što: svjedok je ustrajao da jeste.⁹¹¹ No, Pretresno vijeće se u svjetlu činjenice da nije predočena traka sa snimkom te emisije ne može pouzdati u to što kaže svjedok iz druge ruke.⁹¹²

⁹⁰⁵ T. 12573.

⁹⁰⁶ T. 3758-59.

⁹⁰⁷ T. 3551-54, 3562. U unakrsnom ispitivanju svjedok je rekao da su mine bile donesene iz Slimena. Oko barikade je iskopano nekoliko rovova, ali ne na groblju. U pomoć je stiglo sto ljudi izvana. Neki od njih bili su u maskirnim uniformama, a neki su bili naoružani. Na barikadi je bilo 60 naoružanih ljudi, ali municije su imali vrlo malo. U ponovnom ispitivanju, svjedok je rekao da su barikade HVO-a imale željezne “ježeve”, mine i mitraljeska gnijezda: T. 3624-32, 3654-55.

⁹⁰⁸ DP Z245.

⁹⁰⁹ DP Z246.1.

⁹¹⁰ Svjedok K, T. 6761-64.

⁹¹¹ T. 6825.

⁹¹² Po svjedočenju svjedoka U iz Šantića, zaseoka povezanog s Ahmićima, Dario Kordić je krajem oktobra 1992. bio u Šantićima. Vraćajući se jednog dana iz škole, svjedok je vidio Nenada Šantića (lokalnog komandanta HVO-a) kako stoji na uglu preko puta svjedokove kuće. Kasnije je vidio kako se tamo zaustavlja džip koji je vozio Dario Kordić. Šantić je ušao u džip i oni su se odvezli prema Vitezu. Kasnije je svjedok vidio Darija Kordića i Slavicu Josipović (sestru Nenada Šantića) zajedno na televiziji, na sastanku održanom u Grudama. Bilo je to iste te večeri ili večer nakon što je Darija Kordića vidio u Šantićima: T. 10220-23. Odbrana poriče da je Dario Kordić bio u Šantićima. Svjedok je rekao da je Kordića vidio sa udaljenosti od 30 metara: T. 10222. U jednoj svojoj izjavi svjedok je rekao da je Kordić bio u uniformi. Svjedok sada kaže da to nije tačno: T. 10255. Predočena mu je druga izjava u kojoj je rekao da je Slavica Josipović ušla u automobil zajedno sa Nenadom Šantićem: svjedok je rekao da se zabunio jer ju je vidio na TV te večeri. Možda nije od pretjerano velike važnosti da li je Dario Kordić u to vrijeme bio u Šantićima ili ne, jer je on, na kraju krajeva, bio lokalni političar. No, na temelju ovih dokaza, koji su osporeni na ovakav način, Pretresno vijeće nije uvjereni da je on bio tamo.

3. Poslije sukoba

535. U međuvremenu je sukob u Novom Travniku izazvao posljedice u Vitezu. Jedan je svjedok 19. oktobra 1992. vidio motorna vozila i pripadnike HVO-a, te protivavionski top na kamionu, ispred hotela Vitez: vidio je kako se vojnici ukrcavaju na kamione oko 13:00 sati, te odlaze u pravcu Novog Travnika. Primijećeno je da je među njima bilo i 27 vojnika iz Viteza.⁹¹³ Isti je svjedok opisao sastanak u zgradi TO-a istog toga dana kad je na zgradu ispaljena raketa, a svjedok je slučajno čuo kako Mario Čerkez kaže da jedinice nisu njegove nego Darka Kraljevića.⁹¹⁴ Drugi svjedok, policajac u Vitezu, svjedočio je o tome kako su 20. oktobra 1992. pripadnici HVO-a pod punom ratnom spremom zauzeli policijsku stanicu u Vitezu i kako su nakon toga izbačeni policajci bosanski Muslimani.⁹¹⁵

536. Potkraj oktobra 1992. težište sukoba prebacilo se na Jajce, grad sjeveroistočno od Travnika, koji je bio pod opsadom VRS-a i koji su branile zajedničke snage Muslimana i Hrvata. No, odbrana se počela slamati, te je 29. oktobra 1992. predsjednik HVO-a Jajce izvijestio da je odbrana slomljena i da je grad u plamenu.⁹¹⁶ Grad je 4. novembra već pao i rijeka izbjeglica slila se u rejon Travnika i Zenice.⁹¹⁷

537. U decembru 1992. situacija u srednjoj Bosni bila je ovakva: HVO je preuzeo kontrolu nad opštinama u Lašvanskoj dolini. Ozbiljniji otpor pružen im je samo u Novom Travniku i u Ahmićima. Tako je velik dio srednje Bosne bio u rukama HVO-a.

C. Mješovita vojna radna grupa: novembar – decembar 1992.

538. Teza optužbe jeste da dokazi o ovoj grupi pokazuju kako je važna bila Kordićeva uloga, jer se pojavljivao na pregovorima na visokom nivou sa činom pukovnika i kao Blaškićev nadređeni (što je po tvrdnjama optužbe bila istina).⁹¹⁸ U oktobru 1992. UNPROFOR je počeo niz pregovora između tri strane u BiH u svojoj zgradi na sarajevskom aerodromu. Isprva je delegaciju HVO-a vodio pukovnik Blaškić, pukovnik Šiber je vodio delegaciju ABiH, a general Gvero delegaciju VRS-a.⁹¹⁹ Ta je grupa postala poznata pod nazivom Mješovita vojna radna grupa (MVRG). S

⁹¹³ Nihad Rebihić, T. 8332-35.

⁹¹⁴ T. 8337-39.

⁹¹⁵ T. 1597-1601.

⁹¹⁶ DP Z260. Istog dana je Ivica Rajić, komandant 2. operativne grupe HVO-a u Kiseljaku, izdao naređenje da se vojska prebaci u Busovaču, u skladu sa zahtjevom Darija Kordića (dozapovjednika HZ H-B), a na osnovu zapovijedi brigadira Petkovića da se sve raspoložive snage i oprema pošalju u Jajce: DP Z261.

⁹¹⁷ Izvještaj PMEZ-a, DP Z266. Naređenje pukovnika Blaškića u kojoj se spominje isto to: DP Z269.

⁹¹⁸ Kordićev završni podnesak, para. 115.

⁹¹⁹ DP Z252.

vremenom je Blaškića u MVRG zamijenio Kordić.⁹²⁰ Tako u izvještaju sa 9. sastanka grupe održanog 28. novembra stoji da je “pukovnik Kordić novi šef delegacije HVO-a. Predstavio se kao nadređeni pukovnika Blaškića i rekao da će prisustvovati svim daljnjim sastancima MVRG”.⁹²¹ Po svjedočenju g. Davida Pindera, koji je u to vrijeme bio major u britanskoj vojsci i koji je prisustvovao sastancima u svojstvu šefa za javne poslove UNPROFOR-a, Kordić je zamijenio Blaškića kad je proces donošenja odluka došao u kritičnu fazu: kad su bili zajedno, Kordić je vodio glavnu riječ, a Blaškić mu se nije suprotstavljao.⁹²² G. Pinder je iznio opasku da se Kordić nije morao povinovati nekom na višem položaju, te da je mogao na licu mjesta donositi odluke; svjedok je primijetio da su zbivanja na terenu i usputne primjedbe lokalnih funkcionera ukazivale na to da Dario Kordić ima visok zapovjedni položaj, politički ili vojni.⁹²³

539. Osoba koja je organizovala te sastanke svjedočila je na suđenju. Radi se o general-potpukovniku Cordy-Simpsonu, koji je u to vrijeme bio brigadir i načelnik štaba UNPROFOR-a. On je svjedočio da je od sastanka koji je održan 28. novembra 1992. nadalje “pukovnik Kordić“ bio najviši predstavnik HVO-a na sastancima MVRG-a, da je u stvari bio dozapovjednik HVO-a, te su ga kao takvog prihvatili i general Gvero i pukovnik Šiber.⁹²⁴ Svjedok je nadalje rekao da se 7. decembra 1992. delegacija HVO-a nije pojavila na sastanku, već je poslat faks koji je potpisao “pukovnik Dario Kordić”, u kojem se predlaže odgoda zbog toga što se komanda UNPROFOR-a nalazi u blizini srpskih linija fronte.⁹²⁵ (Kordić i Blaškić su u stvari bili šikanirani na povratku sa jednog od sastanaka MVRG-a.) Svjedok se 12. decembra 1992. nasamo sastao sa pukovnikom Kordićem, kad ga je ovaj posjetio da mu objasni zašto nije prisustvovao sastanku 7. decembra. Zapisnik sa tog sastanka opisuje Darija Kordića kao “velikog intelektualca i veoma sposobnog novinara koji je postao političar. On ima stvarnu moć i očito je da ga njegova strana uvažava”.⁹²⁶ Svjedok je rekao da je u to vrijeme imao takvo mišljenje o Dariju Kordiću.⁹²⁷ U unakrsnom ispitivanju svjedok je rekao da je pretpostavio da je Dario Kordić nadređen Blaškiću zato što je na sastanku održanom 28. novembra optuženi sam za sebe rekao da je on osoba odgovorna za HVO, a Blaškić (koji je bio prisutan) nije se tome usprotivio.⁹²⁸ General-potpukovnik Cordy-Simpson rekao

⁹²⁰ Dana 14. novembra 1992. na drugoj generalnoj skupštini HDZ BiH u Mostaru Mate Boban je izabran za predsjednika, a Kordić za jednog od pet dopredsjednika: zapisnik, DP Z281.

⁹²¹ DP Z297.

⁹²² T. 5514-15.

⁹²³ T. 5532-33, 5541-42.

⁹²⁴ T. 6200-01.

⁹²⁵ DP Z306.1.

⁹²⁶ DP Z314, dodatak E.

⁹²⁷ T. 6204-05.

⁹²⁸ T. 6270.

je da je stekao utisak, pošto su g. Boban i general Petković bili orijentirani na operacije u Mostaru (koji su napadali Srbi), da je uz njihovo odobrenje Kordić imao znatnu vlast u srednjoj Bosni.⁹²⁹

540. Kako svjedoči g. Pinder (a na osnovu svojih zabilješki sa sastanka), 12. decembra 1992. je Kordić rekao da je zahvalan lordu Owenu na njegovom doprinosu mirovnom procesu⁹³⁰ i zatražio od drugih strana da se pridruže HVO-u u odavanju priznanja za dobru volju koja je pokazana na prethodnim sastancima. Rekao je da su bosanski Hrvati pristali na sva četiri glavna pitanja o kojima je bilo razgovora, uključujući i prekid neprijateljstava.⁹³¹ Na drugom sastanku koji je održan između 12. i 17. decembra, Dario Kordić je rekao da su se delegati složili da se konsultuju sa svojim političkim nalogodavcima; on je to uradio i HVO je podržao prekid neprijateljstava. On se konsultovao sa vojnim vrhom HVO-a i HVO je spreman da potpiše pismeni sporazum o prestanku svih vojnih aktivnosti.⁹³²

541. Još jedan sastanak održan je 18. decembra 1992. Na njemu su bili lord Owen, general Morillon,⁹³³ i predstavnici triju strana (uključujući i Darija Kordića koji je bio vođa delegacije HVO-a). Lord Owen je skrenuo pažnju na važnost tih sastanaka u svjetlu toga što je tada u Bosni i Hercegovini situacija postajala sve složenija, te je najavio sastanak na još višem nivou za 2. januara u Ženevi. Dario Kordić je iznio prijedlog za “slobodu kretanja za 500 žena, djece i starijih osoba prije Božića”. Druge dvije strane su prihvatile prijedlog, uz određene ograde.⁹³⁴ Zatim je 22. decembra 1992. održan sastanak, na kojem su bili najviši generali, uključujući i generala Petkovića iz HVO-a, na kojem su potpisani sporazumi (a) o slobodnom prolazu civila iz Sarajeva, i (b) o zonama razdvajanja.⁹³⁵ U zapisniku stoji da je “general Petković potpisao dva sporazuma u obliku u kojem su predloženi i rekao da će pukovnik Kordić dati potrebne predstavnike”.⁹³⁶

542. Kao koda ovim događanjima i ilustracija načina na koji je Dario Kordić uzeo čin pukovnika ističe se da je u jednom časopisu objavljen izvještaj da se 23. decembra 1992. “pukovnik Dario Kordić”, kao dopredsjednik HZ H-B, obratio vojnicima na ceremoniji polaganja zakletve brigade “Jure Francetić” u Zenici, te je rekao da je teritorija Zenice hrvatska, da će biti hrvatska i da žele stvoriti hrvatsku teritoriju, HZ H-B, “koju nam nitko više neće uzeti”.⁹³⁷

⁹²⁹ T. 6210-11.

⁹³⁰ Kopredsjedateljki Međunarodne konferencije za bivšu Jugoslaviju.

⁹³¹ T. 5520-22.

⁹³² G. Pinder, T. 5523-24, 5598.

⁹³³ Komandant UNPROFOR-a.

⁹³⁴ Zapisnik, DP Z328.2.

⁹³⁵ Zapisnik, DP Z336.1.

⁹³⁶ DP Z336.1, para. 7.

⁹³⁷ Izvještaj u “Bojovniku”, DP Z331. To je bio časopis HVO-a Zenice: DP Z581.2.

543. Za odbranu su pripadnici HVO-a svjedočili o tome kako je Dario Kordić dobio čin “pukovnika”. Tako je svjedok CW1 svjedočio da je prvo pukovnik Blaškić imenovan kao predstavnik HVO-a na pregovorima na sarajevskom aerodromu. Blaškić je bio na jednom ili dva sastanka, a zatim je rekao da nije potrebno da on to radi i da bi na sastancima mogao učestvovati svako ko je upoznat sa situacijom. Svjedok je odlučio da odredi Darija Kordića da ide na sastanke, pošto se na pregovorima trebalo raditi o deblokadi Sarajeva, a to je nešto sa čim je Kordić bio upoznat. Tako su 26. novembra 1992. svjedok i Bruno Stojić (predstojnik Odjela obrane HVO-a) zatražili od Kordića da ode na sastanak 28. novembra sa punim ovlastima da predstavlja HVO i da se predstavi kao “pukovnik Dario Kordić (pukovnik vojske HVO-a)”.⁹³⁸ To je bilo zato da se Kordiću daju potrebne ovlasti. Svjedoku je rečeno da će se grupa baviti isključivo humanitarnim pitanjima i da će vojna pitanja rješavati komandanti. No, svjedok se složio s tim da nakon tih sastanaka više neće biti potrebe da Dario Kordić zadrži čin pukovnika.⁹³⁹

544. Odbrana se nastoji okoristiti činjenicom da, mada su dokazi u ovom predmetu jasni u pogledu vojnog komandnog lanca i uloge pukovnika Blaškića, svjedoci iz međunarodne zajednice nisu zaista nastojali da utvrde tačno koji je bio položaj g. Kordića i njegove ovlasti.⁹⁴⁰ Mada tome možda jeste tako, Pretresno vijeće moralo je uzeti u obzir dokaze onako kako su predočeni. Rezultat toga jeste da Pretresno vijeće nalazi da je na sastancima MVRG-a optuženi bio ne samo vođa delegacije HVO-a, već da je bio nadređen pukovniku Blaškiću, te da je bez obzira na to kako mu je dodijeljen čin pukovnika, on taj čin s oduševljenjem prihvatio.

D. Uloga Darija Kordića u periodu uoči sukoba

545. Optužba tvrdi da je u to vrijeme Dario Kordić preuzeo na sebe važnu političku i vojnu ulogu povezanu sa komandnim lancem. “Iz [njegovog] djelovanja i titula jasno je da je Kordić imao glavnu vlast u srednjoj Bosni ... a njegove titule, činovi i uloge [...] bile su sveprisutne i sveobuhvatne”.⁹⁴¹ To se može zaključiti (a) iz njegovog položaja potpredsjednika HZ H-B i HDZ BiH; (b) iz vodeće uloge koju je imao u preuzimanju vlasti u opštini Busovača i pribavljanju naoružanja JNA; (c) iz njegove komandne uloge u sukobu u Novom Travniku u oktobru 1992; te (d) iz činjenice da je bio vođa delegacije HVO-a na MVRG-u i uzimanja čina pukovnika.

⁹³⁸ DP Z294.2. Obavijest o imenovanju, DP D343/1, pod 3; Obavijest UNPROFOR-u, DP D343/1, pod 4; svjedok CW1, T. 26716.

⁹³⁹ Svjedok CW1, T. 26723.

⁹⁴⁰ Odbrana se, na primjer, u Kordićevom završnom podnesku poziva na pukovnika Stutta koji je, kad su ga tjerali da prizna da nikad nije g. Kordića pitao za njegove političke ili vojne ovlasti, izjavio: “Ponekad je čovjeku neugodno drugog čovjeka pitati šta je”; T. 15240.

⁹⁴¹ Završni podnesak odbrane, para. 69: Kordićeve titule prikazane su u Dodatku 10.

546. Optužba nadalje tvrdi da se može zaključiti da je g. Kordić imao vojnu ulogu na osnovi činjenice da je nosio uniformu, da je koristio štab i imao tjelesnu stražu. Tako je imao tri kancelarije. Po riječima Nesihe Neslanović, koja je bila čistačica i dostavljačica u zgradi opštine Busovača, viđala ga je skoro svaki dan u tom periodu u njegovoj kancelariji: isprva je bio u civilu, ali u aprilu 1992. počeo je da nosi maskirnu uniformu. S vremena na vrijeme vidjela bi da je naoružan, nekad je oružje nosio preko odjeće, a nekad je nosio pištolj pod jaknom; imao je dva tjelohranitelja.⁹⁴²

547. Druga kancelarija i štab Darija Kordića nalazili su se u Vili Ivančica na Tisovcu u brdima u blizini Busovače, gdje se prije nalazio restoran u šumi koji su neki nazivali "Orlovim gnijezdom". Jedan lokalni stanovnik je svjedočio o vili u julu 1992. On je sa prijateljem otišao da peca na rijeku kad su naišli na poluzakopane leševe (rečeno im je da se radi o leševima pogubljenih Srba), te su ih zatim priveli vojnici HVO-a.⁹⁴³ Svjedok odbrane koji je bio pratilac i šofer Ignaca Koštromana rekao je da je radio u vili, gdje je ukupno bilo 14 pripadnika osoblja, koji su svi bili u vojnim uniformama, a gdje su i Kordić i Koštroman imali svoje kancelarije.⁹⁴⁴ Svjedok koji je bio u vojnoj policiji HVO-a opisao je da se u Kordićevoj kancelariji u komandi nalazio veliki stol, mnogo karata i dva ili tri telefona.⁹⁴⁵

548. Dva međunarodna svjedoka stekla su utisak da vila ima sve odlike vojne komande. Dan Damon, novinar Sky News, doveden je do vile obilaznim putem i vidio je da je čuvaju ljudi u vojnim uniformama na kontrolnim punktovima: svjedoku je izgledala kao vojni centar za planiranje (sa kartama na zidovima).⁹⁴⁶ Vila je ostavila isti utisak na svjedoka AA zbog neuobičajenih mjera bezbjednosti i opreza koje su preduzete kad je pod pratnjom onamo odveden.⁹⁴⁷

549. Optuženi je imao i treću kancelariju u zgradi PTT-a u Busovači, o kojoj će biti riječi u daljnjem tekstu.

550. Više je svjedoka svjedočilo o obezbjeđenju i pratnji koju je imao Kordić. Na primjer, svjedok AS je opisao kako je Kordić često dolazio u komandu HVO-a u hotelu Vitez (gdje je svjedok bio na stražarskoj dužnosti) u pratnji jednog ili dva vozila: njegovi pratioci imali su značke

⁹⁴² T. 11196-97, 11203-05. Prema riječima svjedoka, Kordić je počeo nositi uniformu u vrijeme kad su ljudi posvuda nosili uniforme: T. 11308. Po riječima drugog svjedoka, u ovom je periodu Dario Kordić obavljao svoj posao kako treba, ali je često bio odsutan jer je putovao u Grude, Mostar i Zagreb, gdje se sastajao sa visokim funkcionerima, te su o njemu izvještavali mediji: svjedok O, T. 7136-37; svjedok A, T. 402-03.

⁹⁴³ Svjedok T, T. 9438-46. Rukom nacrtan plan, DP Z1725. Fotografije nekadašnjeg restorana i okolice: DP Z2782.1-4.

⁹⁴⁴ Ivo Arar, T. 18449-50.

⁹⁴⁵ Svjedok AS, T. 16359.

⁹⁴⁶ T. 6644, 6714-15.

⁹⁴⁷ T. 11547. Svjedok AK i njegov prijatelj bili su zatvoreni u podrumu ispod terase u blizini tog štaba na Tisovcu oko mjesec dana u avgustu i septembru 1992., gdje su im davali malo hrane i redovno ih tukli: svjedok AK, T. 15520-33. Plan koji je nacrtao svjedok, DP Z2083.

vojne policije i dobro naoružanje.⁹⁴⁸ Drugi je svjedok rekao da su tjelohranitelji Darija Kordića bili poznati kao “škorpioni”: imali su oružje duge cijevi, pištolje i neprobojne prsluke,⁹⁴⁹ dok se na spisku vojnih obveznika 4. bojne vojne policije (od 18. februara 1994.) nalazi i pet ljudi koji su opisani kao “neposredno osiguranje načelnika GS HVO puk. Darija Kordića”.⁹⁵⁰

551. Uniforma koju je nosio Kordić opisana je kao tamna, zagasita maskirna uniforma sa tamnom majicom kratkih rukava.⁹⁵¹ Optuženi je takođe nosio veliki križ⁹⁵² i oznake HVO-a⁹⁵³ (ali bez oznake čina). Ta (ili slična) odjeća može se vidjeti na brojnim fotografijama optuženog, na primjer, sa delegacijom,⁹⁵⁴ dok predsjedava konferencijom za štampu⁹⁵⁵ ili pozira s puškom u okolini komande na Tisovcu.⁹⁵⁶

552. Svjedoci su govorili o tome kako je Dario Kordić koristio čin pukovnika. Na primjer, generalu Merdanu predstavio se kao pukovnik HVO-a,⁹⁵⁷ a kad je upoznao komandanta nizozemskog saobraćajnog bataljona za Božić 1992., djelovalo je kao da ga zabavlja činjenica da je on pukovnik dok je taj komandant samo potpukovnik.⁹⁵⁸ Slično tomu, sporazum o prekidu vatre od 30. januara 1993. bio je (bar u jednoj verziji) naslovljen na “pukovnika Kordića”, dok se u izvještaju PMEZ-a od 6. februara 1993. (izvještaj je napisao Jeremy Fleming) radi o sastanku koji je održan s “pukovnikom Kordićem” radi uklanjanja barikade s puta.⁹⁵⁹ svjedok je rekao da je optuženi bio opšte poznat kao “pukovnik Kordić” i taj je naziv ostao.⁹⁶⁰

553. Posljednja kategorija dokaza na osnovu kojih se mogu izvući zaključci o vojnoj ulozi optuženog jesu naređenja i izvještaji koji potiču od njega ili ga spominju. Primjerice, tu su naređenja koja je on potpisao, a koja se tiču vojne opreme. npr., ono upućeno Tehničko-remontnom zavodu u Travniku od 10. juna 1992. za štabno vozilo;⁹⁶¹ te drugo, od 27. maja 1992. u kojem se traži oprema od ratnog predsjedništva u Travniku;⁹⁶² izvještaji i drugi dokumenti, npr., izvještaj vojne policije iz Kaknja od 20. novembra 1992. u kojem se govori o kombiju marke Citroen koji je vraćen ABiH u skladu sa naređenjem stožera HVO-a u Kaknju, nakon intervencije Darija

⁹⁴⁸ T. 16362-63. Među vojnicima HVO-a ti stražari su se pogrdno nazivali “lešinari”: *ibid.*

⁹⁴⁹ Svjedok T, T. 9432-33.

⁹⁵⁰ DP Z1380.2. U svom svjedočenju pukovnik Marinko Palavra složio se sa sugestijom zastupnika odbrane da je Kordić nazvan načelnikom Glavnog stožera HVO-a uslijed administrativne greške: T. 27043-44.

⁹⁵¹ Major Jennings, T. 8885.

⁹⁵² Anto Breljas, T. 11703.

⁹⁵³ General Merdan, T. 12712.

⁹⁵⁴ DP Z2507-9.

⁹⁵⁵ DP Z248.2b.

⁹⁵⁶ DP Z2703.

⁹⁵⁷ T. 12705.

⁹⁵⁸ Pukovnik de Boer, T. 11875-76.

⁹⁵⁹ DP Z445.

⁹⁶⁰ T. 13867.

⁹⁶¹ DP Z129.

Kordića;⁹⁶³ naređenje pukovnika Blaškića od 19. septembra 1992. o proceduri za prevoz naoružanja, u kojem stoji da komandiri na kontrolnim punktovima mogu odobriti neometan prolaz za naoružanje samo uz njegov potpis ili potpis Darija Kordića;⁹⁶⁴ ili izvještaj od 20. novembra 1992. o hapšenju patrole vojne policije HVO u Krušnici i Kordićevom prisustvu u komandi HVO-a u Travniku gdje je donesena odluka da se ne pokrene akcija za oslobađanje patrole;⁹⁶⁵ kad je Blaškiću u kratkoj pisanoj poruci od 5. septembra 1992. rekao da je on (Kordić) pripremio tri kamiona puna materijala za Jajce i da Blaškić treba da organizuje ljude iz drugih opština.⁹⁶⁶

554. Postoje i primjeri naređenja koja je izdao Kordić, a koja se tiču kadrovskih pitanja, kojima se odobrava imenovanje zapovjednika jedinice za posebne namjene policije u Travniku⁹⁶⁷ i imenovanje zamjenika šefa policije;⁹⁶⁸ potpisivao je odluke HZ H-B kojima se imenuje predsjednik HVO-a Kakanj,⁹⁶⁹ i kojima se imenuje koordinator za vezu Glavnog stožera HVO-a Srednje Bosne;⁹⁷⁰ te kojim se smjenjuje šef policije u Fojnici, usprkos protestima lokalnog stanovništva.⁹⁷¹

555. S tim u vezi treba primijetiti da je po Narodnim novinama HZ H-B⁹⁷² Dario Kordić imao više službenih funkcija u predmetno vrijeme. Na primjer, u novembru 1992. imenovan je za člana Personalne komisije HVO-a. (Po tvrdnjama svjedoka odbrane g. Zorana Buntića, koji je također bio član te komisije, ona se nikad nije sastala.) U oktobru 1993. Kordić je izabran za člana Odbora za unutrašnju i vanjsku politiku i nacionalnu sigurnost Zastupničkog doma HR H-B, te za člana Izborne komisije. (Pretresno vijeće je prihvatilo da su ti položaji bili čisto nominalne prirode i da ni na koji način ne predstavljaju ulogu koju je optuženi imao u radu HZ H-B.)

556. Vremena nisu bila normalna, i činjenica da je optuženi odjenuo uniformu (kao što su to uradili i mnogi drugi) ne znači da je imao vojnu ulogu. Niti to pokazuje, sama za sebe, činjenica da su ga zvali "pukovnikom". No, te činjenice, zajedno sa njegovim učešćem u izdavanju naređenja, činjenica da je bio okružen tjelohraniteljima, i činjenice koje je Pretresno vijeće već utvrdilo omogućuju mu da donese zaključak da je Dario Kordić u to vrijeme uz političku vlast u Srednjoj Bosni (kao vođa bosanskih Hrvata u Lašvanskoj dolini) imao i vojnu vlast. Vojna vlast nije se

⁹⁶² DP Z115.

⁹⁶³ DP Z289.

⁹⁶⁴ DP Z220.1.

⁹⁶⁵ DP Z287.5.

⁹⁶⁶ DP Z207.

⁹⁶⁷ DP Z229. U svom svjedočenju pukovnik Palavra je ustvrdio da je Kordić konsultovan u vezi sa tim imenovanjem kako bi se pokazalo ministarstvu u Mostaru da su se ljudi u srednjoj Bosni složili sa tim prijedlogom: T. 26978-79.

⁹⁶⁸ DP Z353.2.

⁹⁶⁹ DP Z87.

⁹⁷⁰ DP Z114.3.

⁹⁷¹ DP Z384; DP Z386. Svjedok odbrane DL porekao je da je Kordić bio prisutan na sastanku i da je smjena provedena. No, dokumenti govore sami za sebe.

⁹⁷² DP Z1227.1.

zasnivala na formalnom činu nego na položaju koji je stekao zahvaljujući svojoj energiji, karakteru i odanosti hrvatskoj stvari. Stoga mu se ne može odrediti tačan položaj u komandnom lancu. Na primjer, ne sugeriše se da je imao ovlasti da kažnjava vojnike ili im izriče disciplinske mjere.⁹⁷³ No, Pretresno vijeće se uvjerilo da je u ovo vrijeme Dario Kordić imao u najmanju ruku savjetodavnu ulogu u odnosu na komandanta OZSB, pukovnika Blaškića.

⁹⁷³ Tako je svjedok CW1 u svom svjedočenju rekao da Kordić nije imao ovlasti da pokrene disciplinski postupak; T. 26824: nisu izvedeni dokazi koji bi govorili protivno.

IV. NAPADI NA GRADOVE I SELA: UBIJANJE

A. Sukob u Busovači: januar 1993.

557. Diskusija se nastavlja hronološki, lokaciju po lokaciju, uglavnom onim redosljedom kojim su napadi na gradove i sela za koje se tvrdi da su se dogodili navedeni u optužnici, to jest, Busovača, Vitez, Stari Vitez, Večeriska, Ahmići (i Nadioci, Pirići i Šantići), Lončari (sa Merdanima i Putišem), Očehnići, Rotilj, Kiseljak, Zenica, Tulica, Han Ploča-Grahovci, Žepče i Stupni Do. Teza optužbe jeste da su svi ti napadi bili dio smišljene politike bosanskih Hrvata za sprovođenje etničkog čišćenja: slijedili su ustaljeni obrazac i posjedovali istu karakteristiku korištenja vojne sile da se pokori i ukloni muslimansko stanovništvo (cilj koji im je u velikoj mjeri uspio).

558. Prvi veći sukob dogodio se u novoj godini. Godina je počela sa mirovnim pregovorima i planom, no uskoro se razbuktao sukob, prvo u Gornjem Vakufu a onda u Busovači.

1. Vance-Owenov mirovni plan

559. Mirovni pregovori kojima su prisustvovali predsjednik Izetbegović, dr. Karadžić, g. Boban, predsjednik Tuđman i predsjednik SRJ g. Čosić održani su 2. januara 1993. u Ženevi. G. Vance i Lord Owen iznijeli su mirovni plan i predloženu kartu provincija. Na kraju razgovora Mate Boban je potpisao kartu provincija, a drugi nisu. Drugi krug razgovora održan je od 23. do 30. januara 1993.⁹⁷⁴ Vance-Owenov mirovni plan (kako je dobio ime) podrazumijevao je uspostavljanje 10 provincija ili kantona u Bosni i Hercegovini, svaki sa provincijskom vladom kojoj bi na čelu bili predstavnici nacionalne većine u dotičnoj provinciji: prelazne provincijske vlade trebale su biti sastavljene na osnovu sastava stanovništva prema popisu stanovništva 1991. godine.⁹⁷⁵ Bosanski Hrvati bili bi u većini u tri provincije, označene brojevima 3, 8 i 10. Srednja Bosna tvorila bi provinciju 10 i obuhvatala opštine Travnik, Novi Travnik, Vitez, Busovača, Fojnica, Gornji Vakuf i dio Kiseljaka. Prema tvrdnjama optužbe, plan, ili bolje rečeno bosansko-hrvatsku interpretaciju tog plana, HVO je iskoristio kao izgovor da pokuša uspostaviti etnički čiste kantone tamo gdje su bili u većini. Teza optužbe jeste da su Hrvati protumačili plan tako da odgovara njihovim potrebama, a kad to tumačenje nije prihvaćeno, nije bilo razloga za suzdržavanje i Hrvati su pokušali svoje ciljeve postići nasilnim putem.⁹⁷⁶ Ta riješenost dovela je do naglog pogoršanja situacije. Kao što je jedan svjedok sa višim vojnim činom rekao: nakon što je objavljen Vance-Owenov plan, situacija se

⁹⁷⁴ Izvještaj Savjetu bezbjednosti, DP Z571.

⁹⁷⁵ Plan, DP Z571. Karta u prilogu mirovnom planu: DP Z2582.1.

⁹⁷⁶ Završni podnesak optužbe, para. 142.

pogoršala, pogotovo u Gornjem Vakufu i duž rijeke Lašve, i došlo je do opšteg raspada savezništva između HVO-a i ABiH.⁹⁷⁷

560. Odbrana to osporava. Po tvrdnjama odbrane, plan je bio privremen, baš kao i zahtjev iz plana da se snage ABiH stave pod kontrolu HVO-a i obratno. Svjedok DJ, jedan istaknutiji hrvatski političar, izjavio je u svjedočenju da Hrvati nisu pokušali zloupotrijebiti Vance-Owenov plan da osvoje Srednju Bosnu jer su gradovi i sela sa hrvatskom većinom bili okruženi mjestima sa muslimanskom većinom.⁹⁷⁸ Jedan drugi svjedok izjavio je da je od 1992. do 1994. glavni cilj Muslimana bio da odvoje Srednju Bosnu od Hercegovine kako bi konsolidovali svoju vlast nad Srednjom Bosnom i stavili pod kontrolu njenu strateški važnu tešku industriju i glavne rute komunikacija.⁹⁷⁹ Taj isti svjedok je posvjedočio da je, po njegovom mišljenju, Vance-Owenov plan pogoršao sukob u Srednjoj Bosni jer Muslimani nisu bili zadovoljni sa teritorijom koja im je prema planu dodijeljena u Srednjoj Bosni.⁹⁸⁰

2. Sukob u Gornjem Vakufu

561. Gornji Vakuf je strateški važan grad gdje se ukrštaju putevi za Srednju Bosnu. Nalazi se 48 kilometara od Novog Travnika i otprilike sat vremena vožnje u oklopnom vozilu od Viteza.⁹⁸¹ Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, u opštini je živjelo 25.000 ljudi, a od toga 5.000 u samom gradu. Muslimana je bilo 56 posto od ukupnog broja, a Hrvata 43 posto.⁹⁸² Jedna četa Britbata (četa B češkorskog puka) bila je u to vrijeme stacionirana u Gornjem Vakufu i njen komandujući oficir, major Alistair Rule, svjedočio je o sukobu kojim su započele borbe u Srednjoj Bosni. On je rekao da su u Gornjem Vakufu 11. januara 1993. započele borbe izazvane bombom koja je podmetnuta u jednom hotelu u vlasništvu Muslimana koji je korišten kao štab. Nakon toga je uslijedio opšti sukob i te noći je grad teško granatiran. Tokom pregovora o prekidu vatre u komandi Britbata, pukovnik Andrić koji je predstavljao HVO, zatražio je da muslimanske snage polože oružje i prihvate kontrolu HVO-a nad gradom. Ti zahtjevi bili su neprihvatljivi Muslimanima i pukovnik Andrić je zaprijetio da će srazniti Gornji Vakuf sa zemljom ako se zahtjevi ne prihvate.⁹⁸³ Svjedok je rekao da ni u jednom trenutku nije dobio informacije o značajnim pojačanjima i da niti

⁹⁷⁷ Generalpotpukovnik Cordy-Simpson, T. 6219.

⁹⁷⁸ Svjedok DJ, T. 20368-70, 20465-68.

⁹⁷⁹ Srećko Vučina, T. 20703-05.

⁹⁸⁰ Srećko Vučina, T. 20737-38.

⁹⁸¹ Unakrsno ispitivanje Andrewa Williamsa, T. 6074.

⁹⁸² Popis, DP Z571.2.

⁹⁸³ T. 5399-5409. Taj iskaz potkrijepio je Andrew Williams, bivši narednik u češkorskom puku i obavještajni oficir čete B, koji je rekao da je na sastanku pukovnik Andrić pročitao ultimatum u smislu da Gornji Vakuf treba da bude dio hrvatskog kantona i da Armija BiH treba da preda svoje oružje. Ko ne želi biti pod hrvatskom vlašću treba da ode. T. 6013-14.

on niti njegovi vojnici nisu vidjeli nikakve mudžahedine u gradu⁹⁸⁴ (suprotno tvrdnjama iznesenim na konferenciji za štampu na kojoj su bili prisutni pukovnik Blaškić i g. Kordić).⁹⁸⁵ Svjedok je takođe izjavio da se ne slaže sa tvrdnjom pukovnika Stewarta (izrečenom u njegovoj knjizi)⁹⁸⁶ da su borbe u Gornjem Vakufu izbile spontano.⁹⁸⁷ (Zapitan o tome kad je svjedočio, pukovnik Stewart je izjavio da je, kad sad razmisli, uzrok borbi vjerovatno bio Vance-Owenov plan.⁹⁸⁸)

562. U međuvremenu su i drugdje porasle napetosti. Prema nekim informacijama, 10. januara 1993. je konvoj HVO-a/HOS-a ušao u Novi Travnik sa 150 – 200 vojnika iz područja Mostara/Gruda. Situacija je opisana kao napeta. U jednom izvještaju se kaže da je 8. januara u Vitez stigla grupa od 150 – 200 vojnika iz Mostara.⁹⁸⁹ A što je još značajnije, na posebnoj sjednici 15. januara u Mostaru, Hrvatsko vijeće obrane Herceg-Bosne odlučilo je “suglasno ... ženevskim dogovorima” da se sve jedinice ABiH koje se trenutno nalaze u provincijama 3, 8 i 10 (“koje provincije su Ženevskim dogovorima proglašene Hrvatskim”) podrede glavnom stožeru HVO-a, a jedinice u provincijama 1, 5 i 9, gdje su Muslimani bili u većini, trebale su se podrediti komandi ABiH. Tu odluku trebalo je sprovesti do 20. januara 1993. Tako je donesena odluka da se preuzme potpuna vojna kontrola nad Srednjom Bosnom. Kao rezultat, pukovnik Blaškić izdao je naređenja za punu borbenu spremnost svim formacijama HVO-a u OZSB.⁹⁹⁰

563. Dana 19. januara 1993. PMEŽ je izvijestio o sastanku sa Jadrankom Prlićem (predsjednikom HVO-a), Arifom Pašalićem (komandantom 4. korpusa ABiH) i Milivojem Petkovićem (načelnikom Glavnog stožera HVO-a) koji otkriva mnogo toga o razmišljanju HVO-a u to vrijeme. Iako su se strane dogovorile da odmah nastupi prekid vatre u Gornjem Vakufu, glavna sporna tačka bila je, kako se kaže, “sudbina ... trupa u procesu ... započetom u Ženevi”. HVO je, kaže se, uzeo za gotovo da će kantoni 8 i 10 biti pod njegovom kontrolom i želio je sve naoružane trupe podvesti pod svoju komandu. Jadranko Prlić je za probleme u Gornjem Vakufu okrivio muslimanske ekstremiste i rekao je da je odluka HVO-a da preuzme kontrolu nad trupama u svojim područjima do 20. januara samo posljedica dokumenta potpisanog u Ženevi.⁹⁹¹ (Međutim, teza optužbe jeste da je to bio prvi od dva ultimatumata koji su Hrvati izdali 1993. kako bi postigli svoj cilj, te da su se žestoki napadi Hrvata podudarili sa oba roka isteka ultimatumata.)⁹⁹²

⁹⁸⁴ T. 5415-16.

⁹⁸⁵ BBC-jev sažetak vijesti na Hrvatskom radiju, Zagreb. DP Z382.1.

⁹⁸⁶ DP D153/1 na str. 205.

⁹⁸⁷ T. 5465-66.

⁹⁸⁸ T. 12364.

⁹⁸⁹ VIS, DP Z355.1, DP Z355.2.

⁹⁹⁰ DP Z370.

⁹⁹¹ Izvještaj PMEŽ-a, DP Z377.

⁹⁹² Završni podnesak optužbe, para. 143.

564. Odbrana se u vezi s ovim pitanjima oslanja na svjedočenje brigadira Luke Šekerije, oficira HVO-a i jedinog svjedoka iz Gornjeg Vakufa koji je bio direktno uključen u tamošnje događaje i koji je posvjedočio da su borbe bile uzrokovane sveopštim napadom snaga ABiH na položaje HVO-a 11. januara 1993.⁹⁹³ Prema tom svjedoku, u razgovorima koje je nakon rata vodio sa lokalnim oficirima ABiH, oni su mu rekli da su njihova naređenja bila da istjeraju Hrvate iz Gornjeg Vakufa, prvo u oktobru 1992., a zatim ponovo u januaru 1993.,⁹⁹⁴ jer taj kraj predstavlja “vrata Srednje Bosne”⁹⁹⁵ i stoga je od velikog strateškog značaja. Odbrana se takođe oslanja na izvještaj PMEZ-a od 19. januara u kojem stoji da je, osim što je bilo “mnogo međusobnih optuživanja i gorčine”, komandant ABiH u Gornjem Vakufu priznao da odgovornost za borbe “možda dijele i neki muslimanski ekstremisti”.⁹⁹⁶ Brigadir Šekerija izjavio je u svjedočenju da je na dan kad je izbio sukob on lično predložio uspostavljanje zajedničke muslimansko-hrvatske komande kako bi “se smirile napetosti”.⁹⁹⁷

3. Sukob u Busovači

565. U takvom je kontekstu izbio prvi stvarno ozbiljni sukob u ratu između bosanskih Hrvata i Muslimana. Po tvrdnjama optužbe, to je dovelo do raznih krivičnih djela za koja se tereti u tačkama 1-2, 3-4, 5-6 i 7-13 optužnice. Problemi su započeli s incidentima na kontrolnom punktu kojeg je ABiH podigla u Kačunima, južno od Busovače, kojim se kontrolisala cesta prema Kiseljaku. Jedan incident koji se tamo odigrao rezultirao je popodne 20. januara 1993. ubistvom Mirsada Delije, bosanskog Muslimana nastanjenog u Busovači. Teza optužbe jeste da je Kordić bio umiješan u to ubistvo, što odbrana odbacuje. Optužba je pozvala svjedoka AE koji je bio na dužnosti na kontrolnom punktu pod komandom Miralema Delije, Mirsadovog brata. Prema svjedoku AE, Kordić je bio u jednom od četiri vozila koja su tog poslijepodneva došla do kontrolnog punkta. Miralem Delija prišao je automobilu i zatražio od putnika da se identificiraju. Došlo je do svađe tokom koje je Miralem Delija uzeo pištolj jednog od putnika u automobilu. Kordić je Miralemu Deliji protestirao i zaprijetio da će mu on “platiti za to”. Svjedok se tada nalazio na udaljenosti od 4-5 metara. Ljudima na kontrolnom punktu naređeno je da puste vozila da prođu što su oni i učinili.⁹⁹⁸ Nedugo nakon tog incidenta Mirsad Delija je ustrijeljen u svojoj kući u Busovači.⁹⁹⁹

⁹⁹³ Brigadir Luka Šekerija, T. 18154; T. 18225-26: *vidi takođe* DP Z376, “Bojovnik”, januar 1993., str. 1 (gdje se citira pukovnik Blaškić o napadu na HVO u Gornjem Vakufu).

⁹⁹⁴ Brigadir Luka Šekerija, T. 18220.

⁹⁹⁵ Brigadir Luka Šekerija, T. 18222.

⁹⁹⁶ DP Z377, izvještaj PMEZ-a, 19. januar 1993., str. 3. Odbrana odbacuje protivrječne izvještaje jer kaže da se upuštaju u zaključivanje, te su puni nepotkrijepljenih mišljenja, Kordićev završni podnesak, str. 164.

⁹⁹⁷ T. 18219. Teza odbrane u vezi sa Darijem Kordićem jeste da on nije imao apsolutno nikakvog udjela u događajima u Gornjem Vakufu i da nije sporno da su prekid vatre direktno dogovorili brigadir Petković, viši vojni zapovjednik HVO-a, i Arif Pašalić, komandant ABiH u Hercegovini, Kordićev završni podnesak, str. 164.

⁹⁹⁸ T. 13987-92.

⁹⁹⁹ Svjedok T, T. 9466.

Miralem Delija je kasnije poginuo tokom sukoba.¹⁰⁰⁰ (Svjedoku AE rečeno je da se zabunio kad je rekao da je Kordić bio prisutan. On je rekao da poznaje Kordića i da ga je tamo vidio.)¹⁰⁰¹ Optužba je takođe pozvala svjedoka T koji je u svjedočenju izjavio da je iz druge ruke čuo da je Kordić zaprijetio Miralemu Deliji na kontrolnom punktu, i da je Mirsad ustrijeljen tri četvrt sata nakon toga.¹⁰⁰²

566. Teza odbrane je da Kordić uopšte nije bio prisutan na kontrolnom punktu i da je tamo bio zadržan Koštroman.¹⁰⁰³ Odbrana se oslanja na dva dokumenta: (i) bilješke u ratnom dnevniku dežurnog oficira OZSB: 20. januara 1993. u 16:50 javljeno je da je Koštroman razoružan na barikadi u Kaćunima, a u 17:55 javljeno je da je Koštroman pušten zbog brze intervencije D. Kordića;¹⁰⁰⁴ i (ii) izvještaj brigade “Nikola Šubić (NŠ) Zrinski” o kidnapovanju Koštromana u Kaćunima 20. januara. (U tom izvještaju takođe se kaže da je Mirsad Delija ranjen iz vatrenog oružja kad je noseći ručne bombe prišao vojnoj policiji koja je pretraživala njegov stan i da je umro na putu za bolnicu.)¹⁰⁰⁵

567. U svjetlu tih dokaza, zastupnik optužbe je u svojoj završnoj riječi prihvatio tezu da je na kontrolnom punktu zaustavljen Koštroman (a ne Kordić). Međutim, zastupnik optužbe je ustvrdio da je Kordić bio uključen u puštanje Koštromana.¹⁰⁰⁶ No, činjenica da je Kordić pomogao u oslobađanju svog kolege ne znači da je on učestvovao u ubistvu. Prema tome, Pretresno vijeće zaključuje da navodi o učestvovanju Darija Kordića u tom krivičnom djelu nisu dokazani.

568. Drugi incident dogodio se na kontrolnom punktu u Kaćunima 24. januara 1993. kada je došlo do razmjene vatre između HVO-a i ABiH u prisustvu UNPROFOR-a, te su poginula dva Hrvata.¹⁰⁰⁷ Odbrana se oslanja na dva dokumenta u vezi sa tim incidentom. Prvi je izvadak iz dnevnika pukovnika Stewarta u kojem piše: “Na cesti za Kiseljak je bilo gusto. Po svemu sudeći, Muslimani su u selu Kaćuni napali jedno vozilo HVO-a koje je slijedilo dva Warriora narednika Smitha, i kao rezultat toga poginula su dva vojnika HVO-a. Obje strane, i Muslimani i Hrvati, su ‘raspalili’ jedni po drugima ...”¹⁰⁰⁸ U dnevniku je i bilješka o njegovoj posjeti komandantu 3.

¹⁰⁰⁰ Svjedok T, T. 9464.

¹⁰⁰¹ T. 14022-23.

¹⁰⁰² T. 9465-66. Svjedok AW je izjavio da je bio na dužnosti na kontrolnom punktu u to vrijeme: došlo je do svađe i pištolj je oduzet. On nije prepoznao nikoga, osim Kordićevog tjelohranitelja, no jedan kolega mu je rekao da je tamo bio Koštroman, T. 27788-93.

¹⁰⁰³ Josip Grubešić, T. 18381-85; affidavit Brane Krište.

¹⁰⁰⁴ DP Z610.1, str. 11-12.

¹⁰⁰⁵ DP Z356/1/8. U vezi sa vjerodostojnošću svjedoka AE, odbrana se oslanja na optužnicu koju je u oktobru 2000. podigao tužilac u Žepču kojom se svjedok AE tereti za jedanaest provala za koje se tvrdi da su počinjene zajedno sa drugima u julu i avgustu te godine, to jest nakon što je svjedok svjedočio pred Međunarodnim sudom, DP D353/1.

¹⁰⁰⁶ T. 28276.

¹⁰⁰⁷ Izvještaj, DP Z461. Ratni dnevnik dežurnog oficira OZSB sadrži bilješku za 15:15 sati toga dana: “Kaćunima ... da se puca i da je jedan naš poginuo.” DP Z610.1, str. 17.

¹⁰⁰⁸ DP D104/1.

korpusa ABiH generalu Hadžihasanoviću, kome se on požalio da su Muslimani prvi počeli. Drugi dokument je VIS u kome se između ostaloga kaže da nekoliko hrvatskih kuća oko dvaju kontrolnih punktova gori “nakon što su njihovi stanovnici etnički očišćeni od strane bosanske vojske”.¹⁰⁰⁹

569. Dana 25. januara 1993. oko 05:30 ili 06:00 sati HVO je napao Kadića Stranu, muslimanski dio Busovače.¹⁰¹⁰ Došlo je do jake pucnjave, a kasnije i artiljerijske paljbe s okolnih brda.¹⁰¹¹ Muslimani su preko razglasa pozivani na predaju.¹⁰¹² Jedan svjedok vidio je vojnike s oznakama HV-a, HVO-a i HOS-a te vojnike iz jedne brigade iz Hercegovine kako učestvuju u napadu.¹⁰¹³ Izvedeni su dokazi o tome da su neke Muslimane njihove hrvatske kolege i prijatelji upozorili na napad.¹⁰¹⁴ Muslimani koji su preostali u gradu (njih ukupno 90) sakupljeni su i dovedeni na trg. Ženama i djeci (ukupno oko 20) dozvoljeno je da se vrate kućama, dok su muškarci (ukupno 70), neki od njih stari tek 14-16 godina, ukrcani na autobuse i odvedeni u logor Kaonik.¹⁰¹⁵

570. Napad na Busovaču imao je za posljedicu smrt više ljudi, no njihov precizan broj nije poznat. Svjedok B je sastavio spisak od 27 Muslimana koji su umrli nasilnom smrću.¹⁰¹⁶ Policijski izvještaj pokazuje da je u januaru i februaru 1993. ubijeno 43 ljudi u Busovači.¹⁰¹⁷ (Nasilje se nastavilo nakon januarskog napada.)¹⁰¹⁸

571. Svjedok AS, bosanski Musliman i pripadnik “Džokera”, svjedočio je o tome kako je učestvovao u, kako on kaže, “operaciji čišćenja” koju je HVO sproveo u opštini Busovača. Rekao je da su u tome sudjelovali vojna policija, jedinice brigade “Ludvig Pavlović”, čete Viteške brigade i “Vitezovi”.¹⁰¹⁹ Značajan dokaz je izjava tog svjedoka da je zvanična politika HVO-a bila da se svaka operacija zove “odbrambenom”, a nikad napadom ili ofanzivnom operacijom. Svjedokov komandir Paško Ljubičić rekao je svojoj jedinici: “U Busovači je počelo. Naši momci iz Busovače su već tamo, ali treba nam više ljudi.” Ta kampanja zahtijevala je velike logističke napore i

¹⁰⁰⁹ DP D105/1.

¹⁰¹⁰ Svjedok AG, T. 14140-41.

¹⁰¹¹ Svjedok J, T. 4528; Nasiha Neslanović, T. 11216.

¹⁰¹² Svjedok T, T. 9467.

¹⁰¹³ Svjedok J, T. 4529; DP Z1529, DP Z2564.

¹⁰¹⁴ Na primjer, svjedok O rekao je da mu je 20. januara 1993. Florijan Glavočević rekao da je Božo Rajić izdao naređenje da se napadnu položaji ABiH u Busovači i okolici. Taj svjedok je svoju porodicu poslao u Zenicu ali se vratio da pokupi još jednog sina i neke stvari kad su ga 27. januara 1993. uhapsila dvojica naoružanih vojnika HVO-a i odveli u Kaonik. T. 7148-50.

¹⁰¹⁵ Svjedok J, T. 4534-35; Nasiha Neslanović, T. 11217, njen muž je takođe odveden u Kaonik; svjedok T, T. 9467-68.

¹⁰¹⁶ T. 453-459; spisak DP Z2697; svjedok J, T. 4533.

¹⁰¹⁷ DP Z461.

¹⁰¹⁸ U martu je podmetnut eksploziv u kuću bivšeg predsjednika SDA. Njegova žena je poginula, a on je teško ranjen u eksploziji, svjedok B, T. 483. U aprilu je HVO napao kuću svjedokinje AG kojom prilikom su ubijeni njen muž, sin, nećakinja i svekar. T. 14145-58.

¹⁰¹⁹ Svjedok AS, T. 16354-55. 16437-38.

pripremu pa su više dana prije njenog početka kamioni natovareni oružjem i municijom slani iz Novog Travnika u Busovaču.¹⁰²⁰

572. Borbe su se proširile cijelom busovačkom teritorijom. Tako je 25. januara 1993. HVO granatirao muslimansko selo Merdani. Svjedok A je vidio granatiranje tog jutra oko 06:00 sati. Kuće su razorene, a civilno stanovništvo pobjeglo je uzbrdo u smjeru Zenice. Svjedok je uzeo učešća u organizovanju autobusa da se stanovništvo evakuše.¹⁰²¹

573. Primivši izvještaj da su dva Hrvata ubijena u Kaćunima, major Jennings, komandir jedne čete Britbata otišao je 25. januara 1993. pokupiti leševe. Na putu tamo naišao je na puškaranje na raskršću kod Kaonika. Na putu za Kaćune svjedok je vidio kako gore kuće, a cestu je kod mosta blokirala ABiH kamionom za prevoz balvana. Svjedok je vidio vojnike HVO-a kako otvaraju paljbu po civilnim kućama u Kaćunima iz oružja tipa *wombat* (protivtenkovsko oružje).¹⁰²² Borbe između ABiH i HVO-a nastavile su se do večeri.¹⁰²³ ABiH je 26. januara odbila da deblokira cestu. Tada je dogovoreno da će Britbat dati osoblje koje će raditi na kontrolnom punktu Ujedinjenih nacija na mostu. Međutim, HVO je kasnije ispalio tri teške granate od 120 mm na most i pogodio jedno oklopno vozilo Warrior. Ta paljba nastavila se sat vremena. Svjedok nije mogao vidjeti nikakav vojni cilj i zaključio je da je on meta napada.¹⁰²⁴ Istog tog dana, 26. januara, svjedok je patrolirao Donjim Poljem i vidio vojnike HVO-a kako napuštaju kuće koje su zatim planule. Vidio je izvjestan broj kuća koje su spaljene.¹⁰²⁵ (Odbrana je prilikom unakrsnog ispitivanja istakla da prema popisu stanovništva u tom selu nije bilo Muslimana.)¹⁰²⁶ Međutim, svjedok je rekao da je razaranja bilo i duž ceste prema Kaćunima.¹⁰²⁷

574. U međuvremenu je komanda UNPROFOR-a u Kiseljaku javila da su u Srednjoj Bosni porasle napetosti, pogotovo u opštinama gdje nije bilo jasne nacionalne većine: “tokom protekle sedmice, političke i vojne vođe Hrvatske zajednice Herceg-Bosne započeli su sa sprovođenjem svog ‘shvatanja’ predloženog sporazuma ... [i pokušali] prigrabiti kontrolu nad provincijama 3, 8 i 10”.¹⁰²⁸ To je kasnije naglašeno u jednom izvještaju PMEZ-a gdje stoji da se savez protiv bosanskih

¹⁰²⁰ Svjedok AS, T. 16355.

¹⁰²¹ T. 354-56.

¹⁰²² Slika, DP Z862.2.

¹⁰²³ T. 8853-58.

¹⁰²⁴ T. 8859-60, 8862. Procjena napravljena u to vrijeme bila je da je paljba došla sa mjesta na sjeverozapadnom rubu Busovače: označeno na DP Z477.1.

¹⁰²⁵ T. 8864-65.

¹⁰²⁶ Popis stanovništva, DP D116/1; T. 8972-73.

¹⁰²⁷ T. 9022-23.

¹⁰²⁸ Izvještaj, 24. januar 1993., DP Z390.2.

Srba održao sve dok narastajuće napetosti između bosanskih Hrvata i Muslimana nisu prerasle u borbe nakon deklaracije HVO-a od 15. januara 1993.¹⁰²⁹

575. S druge strane, svjedok CW1 nije se složio s tim da je HVO bio agresor u Busovači u januaru 1993. On je rekao da za to nije bilo razloga jer je postojao slobodan prolaz između Kiseljaka i Busovače. On nije prihvatio da je Vance-Owenov plan imao bilo kakav značaj: plan nije bio potpisan i on na njega nije obraćao pažnju.¹⁰³⁰ Teza odbrane jeste da je ABiH započela neprijateljstva i da je njen vojni cilj u januarskom napadu bio “da presječe komunikaciju kod Kaonika i Kaćuna”,¹⁰³¹ kako bi se Busovača izolovala od Viteza i Kiseljaka. Major Marko Prskalo izjavio je da je napad izvršen sa tri strane.¹⁰³² Svjedok CW1 i brigadir Nakić posvjedočili su da nakon 25. januara 1993. HVO više nije imao kontrolu nad glavnom rutom za snabdijevanje između Busovače i Kiseljaka, čime su područja Busovače i Kiseljaka postala geografski i vojno izolovana.¹⁰³³ Odbrana tvrdi da su tokom napada trupe HVO-a bile uvelike brojno nadjačane, te da je mnogo više trupa ABiH napadalo grad nego što je bilo trupa HVO-a koje su ga branile.¹⁰³⁴ Odbrana se oslanja na još jedan izvadak iz dnevnika pukovnika Stewarta, u kojem stoji da su Muslimani činili sve što mogu da izazovu pravi rat u dolini Kiseljaka.¹⁰³⁵ Odbrana se takođe oslanja na svjedočenje svjedoka AS da tokom borbi vojnoj policiji HVO-a nikada nije bilo naređeno da vodi ofanzivne operacije, niti je ona ikada vodila ofanzivne operacije protiv civila ili spaljivala muslimanska sela.¹⁰³⁶ Ofanzivne operacije bile su usmjerene isključivo protiv snaga ABiH.¹⁰³⁷

576. Pretresno vijeće nalazi da je svjedok AS, kao učesnik u borbama, dao uravnoteženi opis sukoba i prihvata njegovo svjedočenje o tome da je učestvovao u operaciji čišćenja, što podržava i izvještaj UNPROFOR-a. Pretresno vijeće zaključuje da je nakon ultimatumima od 20. januara, HVO napao opštinu Busovača 25. januara 1993. i da je incident na kontrolnom punktu kod Kaćuna iskoristio kao izgovor. U napadu su učestvovali artiljerija i pješadija i time je započeo obrazac prema kojem su izvođeni napadi na tom području čiji je cilj bio da se muslimansko stanovništvo ukloni ili pokori. Iako je bilo odbrambenih dejstava od strane ABiH, Pretresno vijeće odbacuje tezu odbrane da se u Busovači HVO branio. Shodno tome, Pretresno vijeće nalazi da su dokazani svi

¹⁰²⁹ DP Z454.

¹⁰³⁰ Svjedok CW1, T. 26728.

¹⁰³¹ Brigadir F. Nakić, T. 17431.

¹⁰³² “Kad su muslimanske snage zauzele to područje, postigle su kontrolu nad još jednom veoma važnom rutom za snabdijevanje”, major J. Prskalo, T. 17875-76.

¹⁰³³ Svjedok CW1, T. 26842; brigadir F. Nakić, T. 17290.

¹⁰³⁴ Afidavit Milenka Bilanovića, para. 15.

¹⁰³⁵ Pukovnik R. Stewart, T. 12371-72; DP D104/1, str. 3-4.

¹⁰³⁶ Svjedok AS, T. 16399-402.

¹⁰³⁷ Svjedok AS, T. 16400. *Vidi takođe* DP Z527.3, izvještaj vojne policije, 8. mart 1993.

elementi u krivičnim djelima koja leže u osnovi sljedećih tačaka optužnice, a koja se odnose na Busovaču:

- (a) Tačke 3-4 (protivpravni napadi na civile i civilne objekte);
- (b) Tačke 7-13 (hotimično lišavanje života, ubistvo, nečovječna djela i postupanje).

Dokazi o napadu na Merdane nisu uvjerljivi i Pretresno vijeće zaključuje da navodi u vezi sa tom lokacijom u tačkama 3-4 nisu dokazani. (Međutim, navod o razaranju u tačkama 37 i 38 jeste dokazan.)

4. Uloga Darija Kordića

577. Tri dokazna predmeta, ukoliko se prihvate, tijesno povezuju Darija Kordića sa borbama u Busovači u tom periodu. Prvi, potencijalno najznačajniji, je snimka telefonskog razgovora između pukovnika Blaškića i Kordića. Svjedok koji je svjedočio o prisluškivanju rekao je da je prisluškivanje obavljeno 23. ili 24. januara 1993.¹⁰³⁸ Međutim, etiketa na traci pokazuje "24.01.1993."¹⁰³⁹ Teza optužbe bila je da je razgovor održan toga dana u vrijeme dok je Blaškić bio u Kiseljaku, a Kordić u Busovači.¹⁰⁴⁰ Taj datum bio bi u skladu sa goreopisanim događajima u Kaćunima. Suština razgovora je u sljedećem.¹⁰⁴¹ Na početku je Kordić rekao:

Kordić: "Prijatelju, de onaj VBR. Fino mi ga spremi, vamo za Kaćune i za Lugove. Da ga čujem kako dere.

Blaškić: Kada? Sad?

Kordić: Pa ne mora odmah. Dok i mi.

Blaškić: Pa ajde samo reci, ovaj, kada.

Kordić: Čuješ. Ti sve spremi. Uzmi ciljeve i minobacačima i VBR-om i sve što ima. Da spalimo sve.

Blaškić: Pa ja sam to spremio već.

Kordić: Sve spremi, još i mi pripremamo"

.....

Kordić: Čuješ, čuješ, i budi tu da budemo u kontaktu.

Blaškić: Tu sam ja stalno, nema problema.

Kordić: A Batinić je uzeo tamo onaj, Norom i VBR-om Zenicu.

Blaškić: Neka, neka, nek napuni VBR sa četrdeset i neka ide plotunom.

Kordić: Reko sam mu, reko sam mu, samo neće bez zapovjedi ništa. Reko sam mu ja da ćemo ako Zenica odgovori udarat, a bez toga nećemo, samo Kaćuni.

¹⁰³⁸ Edin Husić, T. 13701.

¹⁰³⁹ DP Z2801.3.

¹⁰⁴⁰ Blaškićev štab bio je u Kiseljaku, a Kordićev u Busovači. Generalpotpukovnik Cordy-Simpson, T. 6221.

¹⁰⁴¹ Transkript, DP Z2801, str. 1-3. Odbrana nije osporila da glasovi na traci DP Z2801.4 pripadaju Blaškiću i Kordiću, ali je ustvrdila da traka nije autentična i da je možda njome manipulirano. Ta tvrdnja je odbačena. U stvari, odbrana je priznala da ne može dokazati da do razgovora nije došlo ili da je traka falsifikovana: Dodatni podnesak optuženog Darija Kordića o audio traci, zaveden 12. decembra 2000.

Blaškić je onda rekao da su tražili da se pojavi na televiziji. Pitao je Kordića da li da se javi ili ne. Kordić mu je rekao da se ne javi i da kaže (kao izgovor) da mu je zakazan sprovod. Razgovor se nastavio:

Kordić: Ubili su nam dva momka, prijatelju.

Blaškić: Dva?

Kordić: Dva momka su nam ubili mučki, s leđa, na punktu u Kaćunima.¹⁰⁴²

Blaškić: A oni?

Kordić: Njihov je jedan samo.

.....

Kordić: Sto za jednog treba prijatelju.

.....

Kordić: E tako.

Blaškić: Dobro, onda dogovorit ćemo se za dalje.

Kordić: Ajde ti tamo pritisni sve i posebno ove u Fojnici vamo drži na oprezu i vamo Kakanj, Visoko.

Blaškić: Dobro.

578. Odbrana tvrdi da ton razgovora, kao i česti smijeh, ukazuju na to da je taj razgovor primjer šale i razmetanja koji se mogu očekivati u opasnim vremenima među ljudima koji se dobro poznaju, bez obzira na ozbiljni kontekst eskalacije nasilja.¹⁰⁴³ Međutim, po mišljenju Pretresnog vijeća, ta snimka pokazuje nešto više od pukog razmetanja, ona pokazuje kako Dario Kordić učestvuje u sprovođenju vojnih poslova i, po svemu sudeći, uživa u tome.

579. To dalje potvrđuju tri dokumentarna dokazna predmeta. Prvo, izvještaj načelnika artiljerije OZSB od 8. februara 1993. u vezi zahtjeva pukovnika Kordića za upotrebu artiljerije u danima koji su prethodili:

(a) 26. januar: (i) “da se iz NORE djeluje po koti 749 (Zminjac)”

(ii) “da pokušam NORU okrenuti za 30 minuta i da ispali jednu granatu”

(b) 28. januar: da se “sa VBR-om 107 mm odrade” ciljevi u Lašvi i još jedno selo “što je u roku od 60 minuta urađeno”.

(c) 4. februar: “da se VBR-om odrade Dusina i selo Merdani”.¹⁰⁴⁴

Zatim, bilješka u ratnom dnevniku dežurnog oficira OZSB:

29. januar 1993. 14:45 - Zvao gos. Kordić i tražio da se otvori vatra iz topništva po reonu Bešića ... Opet zvao gos. Kordić D. i tražio da se izvrši zapovjed (15:00h).¹⁰⁴⁵

¹⁰⁴² Optužba ističe da je ova opaska u skladu sa dokazima o pogibiji dvojice Hrvata na kontrolnom punktu.

¹⁰⁴³ Dodatni podnesak optuženog Darija Kordića o audio traci, zaveden 12. decembra 2000.

¹⁰⁴⁴ DP Z447.1. Objašnjenje koje je u vezi ovog dokumenta dao svjedok odbrane brigadir Grubešić bilo je da je s vremena na vrijeme Kordić želio biti u središtu događanja, iako nije bio vičan vojnim stvarima. U većini slučajeva to je spriječeno, jer su rukovođenje i komandovanje bili dobro ustaljeni, to jest, samo komandant OZSB mogao je upravljati artiljerijom na zahtjev komande brigade. Svjedok je takođe ustvrdio da VBR-ovi nisu korišteni protiv Kaćuna.

¹⁰⁴⁵ DP Z610.1, str. 22-23.

I konačno, naređenje pukovnika Blaškića od 4. februara 1993. “na osnovu usmene zapovijedi gospodina pukovnika Darija Kordića” da se ispale rakete na Dusinu.¹⁰⁴⁶

580. Drugo, optužba se oslanja na razne druge dokumente s tim u vezi:

(a) Dana 10. januara 1993., za vrijeme, ili neposredno pred početak, borbi u Gornjem Vakufu, brigadir Luka Šekerija, tamošnji komandant HVO-a, poslao je zahtjev s oznakom “Vojna tajna” pukovniku Blaškiću i Dariju Kordiću za minobacačke projekte iz tvornice SPS.¹⁰⁴⁷

(b) Pismo od 25. januara 1993. od brigadira Nakića (načelnika stožera OZSB) pukovniku Blaškiću i pukovniku Kordiću u kojem ih obavještava da je pukovnik Stewart iz UNPROFOR-a zatražio da se “danas” sastane sa pukovnikom Blaškićem.¹⁰⁴⁸

(c) Naređenje brigadira Petkovića (načelnika Glavnog stožera HVO-a) od 26. januara 1993. upućeno OZSB da se jedinice HVO-a stave u punu borbenu gotovost. To naređenje trebalo je dostaviti “pukovniku Dariju Kordiću, pukovniku Blaškiću”, a označeno je sa “Vojna tajna - strogo povjerljivo”.¹⁰⁴⁹

(d) Izvještaj od 26. januara 1993. od brigadira Nakića da je jedinica “Vitezovi” aktivirana po naređenju “g. pukovnika Kordića”.¹⁰⁵⁰

(e) Naređenja pukovnika Kordića: (i) naređenje upućeno brigadi “Stjepan Tomašević” 30. januara 1993. da pošalje jednu četu brigade u Busovaču da izvrši borbena dejstva (za naređenje se kaže da se šalje uz odobrenje Brune Stojića; rukom je dodano “Urađeno po drugoj zapovijedi”);¹⁰⁵¹ (ii) naređenje kojim se jedinica “Bruno Bušić” vraća u Novi Travnik 2. februara 1993. gdje se treba staviti pod komandu OZSB.¹⁰⁵²

¹⁰⁴⁶ DP Z439.2.

¹⁰⁴⁷ DP Z248.1. Prilikom svjedočenja, brigadir Šekerija je rekao da je zahtjev poslan Kordiću i Blaškiću tako da bi ga Kordić mogao proslijediti Blaškiću u slučaju da ga ovaj ne dobije, kao i da bi se Kordić informisao o situaciji. T. 18188-91. Pretresno vijeće ovo objašnjenje ne smatra uvjerljivim.

¹⁰⁴⁸ DP Z391. Kad je svjedočio, brigadir Nakić upitan je zašto je to poslano pukovniku Kordiću. Brigadir Nakić je rekao da je to bilo “pomalo glupo”, da je pismo napisao dežurni oficir, a on (svjedok) ga je potpisao, te da je to bila rutina, ljudi su slali stvari i pukovniku Blaškiću i pukovniku Kordiću. T. 17433-39.

¹⁰⁴⁹ DP Z395.1. Upitan o tom dokumentu tokom svog svjedočenja, brigadir Nakić je rekao da je on znao da je to naređenje došlo, da je proslijeđeno pukovniku Blaškiću i da je možda otišlo Kordiću a da on (svjedok) za to nije znao. On nije znao zašto je Petković to naslovio na Kordića. T. 17460-68. Predloženo objašnjenje bilo je da je to poslano zato jer je Kordić bio veza s UNPROFOR-om. Svjedok CW1, T. 26729.

¹⁰⁵⁰ DP Z396.1. U vezi s tim naređenjem, u svjedočenju je rečeno da je ta jedinica u to vrijeme bila podređena OZSB. Svjedok CW1, T. 26745-46.

¹⁰⁵¹ DP Z421.4. Brigadir Grubešić je ovako objasnio činjenicu da se Kordićev potpis nalazi na tom naređenju: U to vrijeme brigadir Grubešić bio je zamjenik komandanta brigade “Nikola Šubić Zrinski” u Busovači i od njega je zatraženo da interveniše kod Kordića da se dobije pomoć od drugih opština. Taj dokument pripremila je operativno

(f) Izvještaj zamjenika komandira “Vitezova” upućen Blaškiću 27. februara 1993. da se “Vitezovi” “po djelovanju muslimanskih snaga na općini Busovača ... odazivaju na zapovjed dopredsjednika HZ H-B puk. Darija Kordića”.¹⁰⁵³

(g) Sporazum o prekidu vatre od 30. januara 1993. (dogovoren uz sudjelovanje PMEZ-a i UNPROFOR-a) u jednoj je verziji bio adresiran na “pukovnika Blaškića i pukovnika Kordića” (otipkan), a u drugoj verziji na “Kordića i Blaškića” (rukom pisano).¹⁰⁵⁴ [Činjenica da je dokument uopšte bio upućen optuženom (bez obzira na to da li ga oslovljavali sa “pukovnik” ili ne) prema tvrdnji optužbe ukazuje na važnost njegovog položaja u vojnim pitanjima.] Dario Kordić je 31. januara rekao jednom oficiru za vezu iz Britbata da će se HVO pridržavati sporazuma i da neće uzvratiti vatru ako ga ABiH granatira, međutim, on je naglasio da HVO pridržava pravo da se brani ako ga ABiH napadne.¹⁰⁵⁵

(h) U izvještaju sa sastanka 1. februara 1993. na kojem je potvrđen prekid vatre stoji da je pukovnik Blaškić rekao da je on vojni komandant HVO-a za to područje dok pukovnik Kordić nema nikakve vojne ovlasti.¹⁰⁵⁶ Međutim, istog tog dana je g. Kordić na konferenciji za štampu u Busovači upozorio muslimansko stanovništvo: “Nemojte se igrati sa vatrom. Budete li išli na neku od drugih općina, može se desiti ne samo da ne bude države Bosne i Hercegovine, nego da ne bude ni muslimanskog naroda”.¹⁰⁵⁷ [Osporeno je da je optuženi rekao “ne igrajte se vatrom” i sugerisano je da je on rekao: “Nemojte se igrati s time”.]¹⁰⁵⁸

581. Treće, optužba se oslanja na usmeno svjedočenje. Teza optužbe jeste da je tokom tog perioda Dario Kordić imao štab u podrumu zgrade PTT-a u Busovači. Prilikom svjedočenja rečeno je da se tamo nalazila detaljna karta na kojoj je bila označena trenutna vojna situacija (na kojoj je optuženi jednom svjedoku pokazao liniju fronta i rekao da je Busovača opkoljena).¹⁰⁵⁹ Tamo je bio i faks.¹⁰⁶⁰ Kad je major Jennings posjetio tu kancelariju, zatekao je Kordića kako sjedi na čelu stola s

osoblje brigade “N.Š. Zrinski”, a potpisao ga je g. Kordić. Zatim je na dokument udaren pečat brigade i onda je sistemom paket veze poslan u OZSB. T. 28019-20. (Još jedno objašnjenje koje Pretresno vijeće ne smatra uvjerljivim.)

¹⁰⁵² DP Z437.1. Odbrana je istakla da ovo naređenje nije ovjereno pečatom ni potpisom, međutim Pretresno vijeće smatra da se radi o autentičnom dokumentu budući da nema dokaza o suprotnom, i to usprkos nedostatku pečata i potpisa.

¹⁰⁵³ DP Z501.1.

¹⁰⁵⁴ DP Z422; Jeremy Fleming, T. 13860-62.

¹⁰⁵⁵ VIS, DP Z424.

¹⁰⁵⁶ Izvještaj UNPROFOR-a. DP Z427.1.

¹⁰⁵⁷ Snimka konferencije, DP Z431.

¹⁰⁵⁸ T. 5554.

¹⁰⁵⁹ Major Forgrave, T. 9962-66.

¹⁰⁶⁰ *Ibid.*

uniformiranim osobljem sa svake strane i radijem na stolu. Taj svjedok mislio je da je kancelarija funkcionalna operativna soba.¹⁰⁶¹

582. Kad je pukovnik Stewart posjetio tu kancelariju 4. februara 1993. Kordić je bio uzbuđen jer se činilo da bi Busovača mogla biti odsječena od Kiseljaka pa je od svjedoka zatražio da zaustavi borbe.¹⁰⁶² Kordić je bio obučen u vojnu maskirnu uniformu i svjedoku se činilo da je on vojni zapovjednik u Busovači.¹⁰⁶³ Na pitanje zašto je to pretpostavio, svjedok je odgovorio da je karakteristika vojnog zapovjednika da sjedi u operativnoj sobi, okružen osobljem, da mu niko ne protivrječi i kad izdaje naloge oni se sprovode. Vidjevši to u Kordićevom slučaju došao je do tog zaključka.¹⁰⁶⁴

583. Optužba se takođe oslanja na dokaze koji se odnose na kontrolu g. Kordića nad cestama, to jest dokaze o tome da je on spriječio uklanjanje barikade na glavnoj cesti Vitez-Zenica;¹⁰⁶⁵ dokaze o vojnicima na barikadi koji su zaustavili oficire UNPROFOR-a na cesti Vitez-Busovača i rekli im da ne smiju proći po naređenju pukovnika Kordića;¹⁰⁶⁶ i dokaze o tome da je Kordić organizovao prolazak jednog generala nizozemske vojske kroz kontrolni punkt na cesti Kiseljak-Busovača.¹⁰⁶⁷

584. Dokazi optužbe o ulozi optuženog mogu se ovako rezimirati: (a) on je i prije sukoba imao položaj političke i vojne vlasti u Srednjoj Bosni, posebno u Busovači; (b) dana 24. januara naredio je Blaškiću da otvori vatru po Kaćunima a otprilike u isto vrijeme izdavao je naređenja i druge zahtjeve za upotrebu artiljerije; (c) dokumentarni dokazi pokazuju da je on izdavao druga vojna naređenja; (d) u Busovači je imao vojni štab i viđen je kako u njemu djeluje kao komandant; i (e) pokazao je kontrolu nad cestovnim barikadama u tom području.

¹⁰⁶¹ Major Jennings, T. 8882-86, 9037-38.

¹⁰⁶² Transkript svjedočenja u predmetu *Blaškić*, DP Z2791, str. 23743.

¹⁰⁶³ T. 12291; transkript svjedočenja u predmetu *Blaškić*, DP Z2791, str. 23743, 23872.

¹⁰⁶⁴ T. 12334-35.

¹⁰⁶⁵ Britbatov izvještaj o situaciji za 26. januar 1993. spominje barikadu na cesti koja se sastojala od dva kamiona (sa minama ispod kamiona) te navodi da se "uprkos prvobitnim nagovještajima da će HVO ukloniti mine, nakon što je intervenisao Dario Kordić i došlo je do puškaranja to se nije dogodilo". DP Z398.

¹⁰⁶⁶ Major Forgrave izjavio je prilikom svjedočenja da su krajem januara 1993. njega i još dvojicu oficira Britbata na barikadi na cesti Vitez-Busovača zaustavili vojnici HVO-a koji su im rekli da im po naređenju pukovnika Kordića nije dopušteno da prođu. Svjedok je uspio proći kroz barikadu i otišao u zgradu PTT-a u Busovači. Tamo se Kordić ispričao i rekao da su barikade postavljene da bi se muslimanske humanitarne organizacije spriječile u krijumčarenju oružja. T. 9958-60. Prilikom unakrsnog ispitivanja svjedok je rekao da je siguran da su vojnici rekli "pukovnik Kordić" a ne "Blaškić". Kordiću je bilo neugodno što je Britbat spriječen da prođe. Bio je od pomoći i to je bilo u skladu sa njegovim stavom prema Britbatu. T. 10008-09.

¹⁰⁶⁷ General Maas želio je posjetiti nizozemski transportni bataljon stacioniran kao dio UNPROFOR-a u Busovači. Na putu do tamo zaustavljen je na jednom kontrolnom punktu. Čuvši to, jedan nizozemski posmatrač PMEZ-a otišao je da razgovara sa Darijem Kordićem u njegovom štabu u Busovači i od njega zatražio da pusti generala da prođe. Prema iskazu tog posmatrača, optuženi je pristao da nazove kontrolni punkt, nazvao ga je, rekao da je "sve sređeno", što je bilo tačno, i generalu je dopušteno da prođe. Cornelius van der Pluijm, T. 11930-32.

585. S druge strane, odbrana, odgovarajući na dokaze optužbe o ulozi g. Kordića, ukazuje na niz VIS-ova i drugih dokumenata koji govore da su drugi ljudi bili komandanti HVO-a u Busovači u relevantnom periodu od decembra 1992. do februara 1993.¹⁰⁶⁸ Odbrana tvrdi da Kordić nije imao nikakve vojne ovlasti, te da nije naređivao, niti je bio u poziciji da naređuje vojne napade. U tu svrhu izvedeno je mnogo dokaza da se pokaže da Kordić nije igrao vojnu ulogu u sukobu i da je jednostavno želio pomoći svojim ljudima. Odbrana se oslanja na ove dokaze u vezi s ulogom za koju se tvrdi da ju je Kordić imao u sukobu u Busovači.¹⁰⁶⁹ Na primjer, brigadir Grubešić je izjavio da je g. Kordić bio političar a ne vojni komandant, te da se našao pod velikim pritiskom civilnog stanovništva, osobito nakon pada Jajca krajem oktobra 1992. i nakon toga, da je taj pritisak kulminirao tokom januarskog napada na Busovaču, i da je Kordić želio pomoći svakom čovjeku.¹⁰⁷⁰

586. Pretresno vijeće zaključuje da je Dario Kordić bio umiješan u napad na Busovaču kao vođa koji je imao i političku i vojnu vlast. Pretresno vijeće taj zaključak izvlači iz dokaza o audio traci, dokumentarnih dokaza i dokaza o korištenju štaba od strane optuženog i njegove kontrole nad cestama. Pretresno vijeće uvjerilo se da su neistiniti dokazi koje je iznijela odbrana o tome da optuženi u sukobu nije igrao nikakvu vojnu ulogu nego je tek pomagao svom narodu.

B. Međuperiod u februaru – martu 1993.

587. Prekid vatre dogovoren 30. januara 1993. trajao do 16. aprila kada je u Vitezu i Lašvanskoj dolini došlo do velikog sukoba. Nije bilo nekog relevantnog događaja na državnoj ili međunarodnoj razini. No, optužba se oslanja na dokaze za koje tvrdi da pokazuju vlast i uticaj Darija Kordića.

1. Uloga Darija Kordića

588. Prvi dio dokaznog materijala odnosi se na to da je g. Kordić i dalje imao vlast nad cestama i cestovnim barikadama. Tako se 3. februara 1993. Dario Kordić požalio majoru Jenningsu da je ABiH otvorila vatru na inženjere HVO-a koji su pokušavali ukloniti jednu barikadu i zaprijetio da će odložiti razmjenu zarobljenika dok se to ne sredi.¹⁰⁷¹ [Odbrana je osporila da je Kordić to rekao, no svjedok je u vrijeme tog događaja načinio zabilješku i Pretresno vijeće prihvata njegov iskaz.] Četiri dana kasnije Kordić je dozvolio da se deblokira cesta Zenica-Vitez gdje je kao barikadu HVO

¹⁰⁶⁸ DP Z429, DP D102/1, D108/1, D109/1, D154/1.

¹⁰⁶⁹ O tome su svjedočili mnogi svjedoci, uključujući vojne zapovjednike i druge, a između ostalih: generalmajor Filip Filipović, T. 17045; brigadir Franjo Nakić, T. 17291; major Darko Gelić, T. 17588; pukovnik Zvonko Vuković, T. 17764-65; major Marko Prskalo, T. 17888; brigadir Živko Totić, T. 18056; brigadir (u penziji) Luka Šekerija, T. 18180; major Franjo Ljubas, T. 18842; Zoran Marić, T. 20118; Zlatan Čivčija, T. 18993-94; Josip Buha, T. 18629 i svjedok DK, T. 20931-32.

¹⁰⁷⁰ T. 28017.

¹⁰⁷¹ T. 8887-90.

postavio kamion (za koji je rečeno da je miniran pod haubom).¹⁰⁷² Dana 22. februara Dario Kordić postavio je barikade na cestama koje su vodile u Busovaču zato što je grad primio samo jednu pošiljku pomoći u 39 dana i on je na to želio skrenuti pažnju.¹⁰⁷³ Pukovnik Blaškić se složio da otvori cestu, ali Kordić nije želio pristati i rekao je da Blaškićeva riječ ovdje ništa ne znači.¹⁰⁷⁴ Nekoliko dana kasnije Dario Kordić organizovao je vraćanje jednog džipa Mercedes koji je pripadao nizozemskom transportnom bataljonu i koji je otežen pod prijetnjom oružjem na viteškoj zaobilaznici.¹⁰⁷⁵

589. Pukovnik de Boer, komandant nizozemskog transportnog bataljona, otišao je u martu 1992. u zgradu PTT-a zajedno sa generalom Morillonom kako bi ishodio oslobađanje tri muslimanske djevojke koje je držao HVO. Pukovnik de Boer je prilikom svjedočenja izjavio da su on i general Morillon ušli u operativnu sobu u podrumu zgrade PTT-a gdje su zatekli ljude u maskirnim uniformama, uključujući Zorana Marića, gradonačelnika Busovače. Dario Kordić je takođe bio tamo u uniformi (s oznakom HVO-a) i vodio je sastanak, a Zoran Marić je šutio.¹⁰⁷⁶ Djevojke su oslobođene nakon što je optuženi odlučio da ih oslobodi.¹⁰⁷⁷

590. Međutim, prema tvrdnjama optužbe, uticaj Darija Kordića nije bio ograničen samo na ceste ili samo na Busovaču. Krajem januara 1993. slao je uputstva brigadi Bobovac u Varešu da jednog muslimanskog zatvorenika oslobodi a drugog zadrži do daljnjeg,¹⁰⁷⁸ a 2. februara poslao je naređenje OZSB da odgodi razmjenu zarobljenika.¹⁰⁷⁹ Sljedeći incident dogodio se krajem februara 1993. kad je na dimnjak tvornice "SPS" izvješena "muslimanska" zastava. Dario Kordić insistirao je da se ona ukloni. Bilo je protivljenja tome, uz obrazloženje da će to izazvati sukob. Kordićev stav je, međutim, prevladao i Blaškić je dao uputstva vojnoj policiji da postupe u skladu sa Kordićevim naređenjem.¹⁰⁸⁰

¹⁰⁷² Major Jennings, T. 8899-903.

¹⁰⁷³ VIS, DP D158/1; major Jennings, T. 8914.

¹⁰⁷⁴ Pukovnik Stewart, T. 12295-97.

¹⁰⁷⁵ Major Forgrave, T. 9967-68; major Jennings, T. 8918-20; DP Z502.

¹⁰⁷⁶ T. 11876-80.

¹⁰⁷⁷ T. 11880. Prema iskazu tog svjedoka, na glavnom stolu u sobi bila je karta Lašvanske doline. Na karti su bile iscrtane linije i dojam svjedoka je bio da su te linije odgovarale linijama razdvajanja ili linijama napredovanja. Linijama su bile dodate strelice koje su pokazivale različita sela, među njima i Ahmiće. Svjedok je unakrsno ispitan o izjavi koju je dao tužiocu i u kojoj je rekao da su linije bile usmjerene prema Ahmićima i okolnim selima (ili mimo njih) i da on smatra da su one predstavljale predodžbu HVO-a o liniji prema VRS-u. Odgovarajući na to, svjedok je rekao da je karta stajala naopačke i da nije siguran što su linije predstavljale. T. 11876-80, 11904-05.

¹⁰⁷⁸ DP Z411.1.

¹⁰⁷⁹ DP Z437.1.

¹⁰⁸⁰ Svjedok AT, T. 27582-83. O tom događaju govori i dokumentarni dokazni materijal: (i) bilješka u ratnom dnevniku dežurnog oficira OZSB za 25. februar 1993. spominje da je muslimanska zastava izvješena na tvornici "SPS" u 16:30 a skinuta u 22:10, DP Z610.1, str. 39; (ii) u jednom izvještaju policije HVO-a spominje se incident od 25. februara u vezi sa postavljanjem zastave na dimnjak tvornice u Vitezu, DP Z498.1.

591. Prema tvrdnjama optužbe, završni dokazni predmet iz tog perioda pokazuje (a) kontrolu Darija Kordića nad pukovnikom Blaškićem, i (b) Kordićevu vlast nad svjetinom koja je korištena da se blokiraju ceste. Taj se dokaz odnosi na još jedan snimljeni telefonski razgovor između Kordića i Blaškića. Taj je razgovor prisluškivala ABiH kao i razgovor od 24. januara i on je presnimljen na istu traku.¹⁰⁸¹ Datum na etiketi za taj razgovor je 25. februar 1993.¹⁰⁸² Prihvaćeno je da je razgovor održan tog dana i, iz jednog ranijeg razgovora, izgleda da je pukovnik Blaškić bio u Kiseljaku a g. Kordić u Busovači. Razgovor se vodio o navodnom odbijanju UNPROFOR-a da obezbijedi pratnju za 723 tone hrane, uključujući 22 tone krompira, koja je čekala da je se konvojem preveze Hrvatima u Lašvanskoj dolini. Na početku razgovora Blaškić je o tome informisao Kordića. Snimak razgovora zatim ide dalje:¹⁰⁸³

Kordić: Dobro, onda će danas narod opet izaći.

Blaškić: E, pa treba upoznati narod s time i nek ide i nek se blokira sve i ..., jer ovaj krompir, ja mislim, ako danas ne bude upotrijebljen, da će se on moći baciti ...

Kordić: Čuješ, nazovi ti sad te u Kiseljaku [tj. UNPROFOR], reci da će biti zatvoren promet na Srednjoj Bosni sav, ne bude li krompir došao do 12 sati.

Blaškić: Nazvaću ih ja ...

.....

Blaškić: Pa, vidjećemo njihovu reakciju. Jer oni neće krompir da pošalju, ... ja nemam kud sa njom. Dosad sam je sklanjao gore u hangar jedan i to će propasti.

Kordić: Pa, jesi li rekao Petkoviću to?

Blaškić: Sve zna.

Kordić: Pa šta on veli?

Blaškić: Pa, isto to što si ti maloprije rekao.

Kordić: Ja.

Blaškić: Znači, ne dozvoliti njima prolaziti i gotovo.

Kordić: Aha.

.....

Kordić: Reci, nema ništa dok nam ne puste, jer cestu Kiseljak-Busovača, to je uvjet razgovora daljnjih.

Blaškić: Ja, ja.

592. Plan da se UNPROFOR pokuša prisiliti bio je uspješan. U jednom razgovoru kasnije tog dana Blaškić je izvijestio da je hrana otišla u UNPROFOR-ovim kamionima.¹⁰⁸⁴ Kordić je, požalivši se na ozbiljnost situacije i nestašice struje, rekao: "Kako može se s neprijateljem imati zajedničko zapovjedništvo?" [smijeh], "Ja ne znam šta je to ..." Nakon toga Blaškić mu je uputio kompliment za njegov smisao za humor.

593. Kad je riječ o tezama odbrane, ona tvrdi da je Kordić bio uključen u te događaje samo kao političar koji je prirodno zabrinut za dobrobit svog naroda i koji se pokušava brinuti za njih što je moguće bolje u datim okolnostima. Odbrana ističe sljedeće:

¹⁰⁸¹ DP Z2801.4.

¹⁰⁸² DP Z2801.1.

¹⁰⁸³ Transkript razgovora, DP Z2801, str. 11-13.

¹⁰⁸⁴ Transkript razgovora, DP Z2801, str. 21.

- (i) U vezi sa razgovorom o kojem je govorio major Jennings, odbrana se oslanja na dva VIS-a koji su tada napisani. U prvom VIS-u sastanak između svjedoka i Kordića se ne spominje,¹⁰⁸⁵ a ne spominje se ni u drugom.¹⁰⁸⁶
- (ii) U vezi sa naređenjem kojim se odgađa razmjena zarobljenika,¹⁰⁸⁷ odbrana primjećuje da se radilo o opozivu koji je bio u skladu sa sporazumom o prekidu vatre koji su Muslimani prekršili zatočivši hrvatske žene i djecu u Katićima.¹⁰⁸⁸ U svakom slučaju, tvrdi odbrana, naređenje je izdano sa zaglavljem busovačke brigade, nije potpisano i nema direktnih dokaza niti da je g. Kordić znao za njega, niti da ga je odobrio.¹⁰⁸⁹
- (iii) U vezi sa umiješanošću Kordića u podizanje barikada, odbrana tvrdi da se tu radilo o osjetljivim političkim pitanjima, imajući u vidu da su glavne ceste koristila vozila UNPROFOR-a i humanitarnih organizacija, tako da nije iznenađujuće da se povremeno g. Kordić interesovao za ta pitanja.¹⁰⁹⁰
- (iv) U vezi s isticanjem “muslimanske” zastave na dimnjak tvornice “SPS”, jedini dokaz o Kordićevoj umiješanosti u to jeste svjedočenje svjedoka AT. Odbrana osporava vjerodostojnost tog svjedoka o čemu se govori u nastavku.

2. Uloga Marija Čerkeza i Viteške brigade

594. Između oktobra 1992. i februara 1993. Mario Čerkez bio je zamjenik komandanta brigade HVO-a “Stjepan Tomašević” koja je pokrivala opštine Novi Travnik i Vitez i bila stacionirana u Novom Travniku. (Živko Totić, komandant brigade, rekao je da je komponenta u Vitezu brojila između 60 i 120 vojnika.¹⁰⁹¹) U januaru 1993. već su se počeli pogoršavati odnosi između dviju zajednica zbog dolaska brigade “Bruno Bušić” iz Hercegovine što je imalo za posljedicu povećanje stope kriminaliteta i protjerivanje bosanskih Muslimana.¹⁰⁹² Prema iskazu jednog svjedoka, Mario Čerkez je u januaru 1993. zaprijetio da će započeti granatiranje ako ABiH ne prihvati komandu HVO-a.¹⁰⁹³

¹⁰⁸⁵ DP D107.1; T. 8996.

¹⁰⁸⁶ DP D108.1; T. 8998.

¹⁰⁸⁷ DP Z438.3.

¹⁰⁸⁸ Kordićev završni podnesak, str. 324-325.

¹⁰⁸⁹ *Ibid.*

¹⁰⁹⁰ Kordićev završni podnesak, str. 329.

¹⁰⁹¹ T. 18013.

¹⁰⁹² Ismet Šahinović, T. 1027-28. Ipak, svjedok se prilikom unakrsnog ispitivanja složio da je HVO pokušao staviti Hercegovce pod kontrolu, te da su i Hrvati bili žrtve kriminala. T. 1109-12, 1131. Zoran Jukić, vojnik HVO-a, ubijen je u februaru 1993. kad se odupirao hapšenju od strane HVO-a u jednom kafiću u Novom Travniku. Izvještaj, DP D1/2.

¹⁰⁹³ Munib Kajmović, T. 3695.

595. Dana 24. marta 1993. pukovnik Blaškić imenovao je Marija Čerkeza za komandanta Viteške brigade¹⁰⁹⁴ iako spisak komandne strukture koju je Čerkez poslao Blaškiću 15. marta već sadrži cijelu komandu i Čerkez je u njoj naveden kao komandant.¹⁰⁹⁵ (Valja primijetiti da “brigada” HVO-a nije isto što i brigada u NATO-u ili drugim regularnim snagama, nego jednostavno označava jedinicu u nekom gradu ili opštini.) Viteška brigada formirana je od drugog bataljona brigade “Stjepan Tomašević” i bila je stacionirana u samom Vitezu. Iznad brigade bila je OZSB (kojom je komandovao pukovnik Blaškić) koja je bila podređena generalu Petkoviću (regionalnom komandantu).

596. Viteška brigada sastojala se od više bataljona. Štab brigade bio je u kompleksu kina u Vitezu. Prema jednom vanjskom posmatraču, pukovniku Duncanu, snage na liniji fronta bile su teritorijalno bazirane i ljudi bi na liniji fronta provodili po deset dana. Postojale su takođe i manevarske jedinice odnosno jedinice specijalne namjene koje bi se mogle brzo razmjestiti unutar viteškog džepa. Svjedok je pretpostavio da one spadaju pod komandu brigade jer se pojačanja ne bi mogla poslati u neko područje da je postojala odvojena komandna struktura. Obično bi specijalne jedinice bile pridodate drugim jedinicama ovisno o zadatku brigade. Po mišljenju tog svjedoka, teritorijalno baziranoj brigadi ne bi trebalo mnogo vremena do borbene gotovosti jer su oružje imali spremno.¹⁰⁹⁶

597. O odnosima između Marija Čerkeza i jedinica specijalne namjene svjedočio je Anto Breljas, bivši oficir za IPD i poručnik u “Vitezovima”, jednoj takvoj poznatoj grupi. “Vitezovima” je zapovijedao Darko Kraljević, no svjedok je, govoreći o komandnoj strukturi, rekao da su “Vitezovi” i Viteška brigada bili ista jedinica: “Vitezovi” su bili jurišna jedinica a Viteška brigada defanzivna snaga. Međutim, “Vitezovima” nitko nije komandovao jer Darko Kraljević to nije dozvoljavao. Pukovnik Blaškić bi im u prvom dijelu sukoba mogao narediti gdje da se bore i duž koje rute, ali to je bilo sve. Čerkez je bio komandant čitave viteške zone, ali je Darko Kraljević bio taj koji je izdavao naređenja “Vitezovima”. Čerkez nije izdavao naređenja Vitezovima. Kad je riječ o njihovim ulogama, svjedok je rekao da bi “Vitezovi” izveli prvi napad i započeli ulične borbe, te oduzimali satove, zlato i novac. Kad bi to završilo, Viteška brigada bi uspostavila red, pokupila sve što im je došlo pod ruku i odvezla to u kamionima. A onda bi došli izbjeglice da odaberu kuće za sebe.¹⁰⁹⁷

¹⁰⁹⁴ Naređenje, DP Z567.

¹⁰⁹⁵ DP Z544.4. Josip Žuljević, član komande, ustvrdio je prilikom svjedočenja da je to bio tek prijedlog za listu komande.

¹⁰⁹⁶ T. 9718, 10536-41.

¹⁰⁹⁷ T. 11690, 11730-36. Popisi poginulih, DP Z819.2, Z871.1, Z1337.1 i Z808. “Vitezovi” su ranije bili HOS (oboma je na čelu bio Darko Kraljević - svjedočenje Zorana Strukara, svjedoka preko transkripta za Čerkeza).

598. Odbrana je izvela mnogo dokaza o formiranju Viteške brigade. Teza odbrane jeste da formiranje Viteške brigade nije napredovalo u skladu sa predviđenim rasporedom.¹⁰⁹⁸ Odbrana je tvrdila da u vrijeme izbijanja sukoba 16. aprila 1993. Viteška brigada još nije bila u potpunosti organizovana, jer bi čak i u doba mira za tako nešto trebalo oko šest mjeseci.¹⁰⁹⁹ Tako je Gordana Badrov svjedočila da je ona bila odgovorna za organizovanje brigade i da ona nije bila uspostavljena do 16. aprila 1993.¹¹⁰⁰ Teza odbrane takođe je bila i to da je HVO opšte uzevši bio neorganizovan i nepripremljen za borbe u Srednjoj Bosni u aprilu 1993:¹¹⁰¹ neki vojnici morali su da se bore u civilnom odijelu, vladala je i velika nestašica toplih jakni, a vojnici su uglavnom imali vlastito oružje kao što su stare puške. Radili su u smjenama jer brigada nije imala kasarne ili neke druge smještajne objekte.¹¹⁰² Anto Bertović posvjedočio je da je u danima neposredno pred izbijanje muslimansko-hrvatskog sukoba 16. aprila 1993. imao 8 stalnih članova komande i oko 270 potencijalnih vojnika koje je mogao zvati. Oni su bili dobrovoljci a ne “regruti”.¹¹⁰³ Taj potencijalni broj nije u stvari nikada u cijelosti mobilisan prije 16. aprila 1993. jer nije bilo smještajnih kapaciteta za tako veliki broj ljudi.¹¹⁰⁴ Pretresno vijeće takođe je čulo svjedočenje da se Viteška brigada spremala boriti sa Srbima na liniji odbrane kod Slatke Vode u vrijeme kad je izbio sukob sa Muslimanima.¹¹⁰⁵ Izdano je naređenje za povišenu borbenu gotovost na Bajram u martu 1993. jer se očekivao srpski napad.¹¹⁰⁶

599. Dokaznom materijalu odbrane o stanju gotovosti brigade protivrječe dokumentarni dokazi koje je podastrla optužba. Brigada se prvi puta spominje 1. marta 1993.¹¹⁰⁷ Dana 20. marta Mario Čerkez zatražio je kompletne spiskove vojno-sposobnih muškaraca u Vitezu.¹¹⁰⁸ Već 22. marta mogao je razraditi “sadašnji angažman postrojbi Viteške brigade” sa 240 vojnika u jedinicama od

¹⁰⁹⁸ Vidi DP Z852.3 (izvještaj Ureda za odbranu Vitez od 30. aprila 1993. u kojem se za zastoj u formiranju Viteške brigade okrivljuju problemi u pripremnom periodu i loš rad komandira); DP Z653.3 (upozorenje Ante Puljića Marijanu Skopljaku od 14. aprila 1993. u kojem se navodi da je inspekcijom od 7. aprila ustanovljeno da brigada nije brojčano popunjena i u kojem se naređuje Marijanu Skopljaku da privede kraju taj zadatak do 23. aprila ili će biti smatran lično odgovornim); i DP D160/2, marker 3, br. 1 (izvještaj o inspekciji od 7. aprila 1993. u kojem se pobježe navode slabosti u organizaciji i obuci Viteške brigade).

¹⁰⁹⁹ Brigadir Franjo Nakić, T. 17352. Generalmajor Filip Filipović, T. 17231-33; Zlatko Senkić, T. 23003; Darko Gelić, T. 17630-32.

¹¹⁰⁰ T. 26291-310, 26297-99.

¹¹⁰¹ U izvještaju HVO-a od 19. marta 1993. o situaciji na koti Slatka Voda, liniji odbrane HVO-a prema Srbima, opisuje se nered na liniji fronta i kaže se da vojnike koje se šalje na liniju fronta treba propisno obući i naoružati. DP D132/2, marker 23.

¹¹⁰² Anto Bertović, T. 25850.

¹¹⁰³ Anto Bertović, T. 25971-72, 25856.

¹¹⁰⁴ Anto Bertović, T. 25856, 26002.

¹¹⁰⁵ DP D99/2 i D132/2 (uključujući Čerkezovo naređenje od 19. marta 1993. da se pošalje jedinica jačine dva voda u područje Slatka Voda - Strikanča: “Vodove maksimalno pripremiti i logistički opremiti za aktivna napadna dejstva četnika.” (marker 20) i slična naređenja od 25. marta i 13. aprila 1993.); generalmajor Filip Filipović, T. 17041-42.

¹¹⁰⁶ Anto Bertović, T. 25975; DP D131/2, marker 17.

¹¹⁰⁷ DP Z516.2.

¹¹⁰⁸ DP Z557.3.

po 30.¹¹⁰⁹ Istoga dana u jednom borbenom izvještaju spomenuo je protivdiverzantski vod u sastavu brigade.¹¹¹⁰ Dana 10. aprila napravio je “Elemente iz Izvoda mobilizacijskog plana” za brigadu s ukupno 2481 vojnikom.¹¹¹¹ Što je najznačajnije, popis prvog bataljona brigade od 14. aprila pokazuje 270 ljudi u tri čete koji su razmješteni po raznim selima. Zaključno sa 24. aprilom, čak 23 pripadnika brigade navode se kao poginuli a 63 kao ranjeni.¹¹¹²

600. Tezama optužbe ide u prilog i popis pripadnika tzv. “92. viteške domobranske pukovnije” za period od 8. aprila 1992. do 22. aprila 1996. koji pokazuje da je mnogo pripadnika ušlo u sastav prije 16. aprila 1993.¹¹¹³ Optužba se takođe oslanja na niz dokumenata koje je ona prikupila a koji se odnose na 38 vojnika Viteške brigade i sadrže potvrde o pripadnosti brigadi, jedinstvene matične brojeve građana i druge potvrde.¹¹¹⁴

601. Pretresno vijeće se, razmotrivši dokaze, uvjerilo da slika dezorganizacije i konfuzije koju je iznijela odbrana nije tačna i da je brigada bila dovoljno organizovana i uhodana da izvrši zadatke koji su joj dodijeljeni 16. aprila 1993.

C. Razbuktavanje sukoba u Vitezu i dolini Lašve u aprilu 1993.

602. Teza optužbe je da se grad Vitez, zajedno sa drugim lokacijama u Lašvanskoj dolini, našao na meti ustrajnog napada HVO-a ujutro 16. aprila 1993. Napad je djelimično uspio i mnogi Muslimani su ubijeni ili zatočeni. Međutim, Muslimani su se uspjeli oduprijeti u starom dijelu grada, Starom Vitezu. Optužba tvrdi da je napad na grad i muslimanska sela bio dio prethodno smišljenog plana etničkog čišćenja i da je slijedio uobičajeni obrazac takvih napada.

1. Kontekst

603. Događaji koji su doveli do razbuktavanja sukoba jesu sljedeći:

- (a) Dana 27. marta 1993. razgovori između predsjednika Izetbegovića i Tuđmana rezultirali su zajedničkom izjavom u kojoj je Republika Hrvatska podržala potpisivanje

¹¹⁰⁹ DP Z653.

¹¹¹⁰ DP Z569.1.

¹¹¹¹ DP Z636.1.

¹¹¹² DP Z808.

¹¹¹³ DP Z2332.1. Prema tvrdnji Gordane Badrov, bilješke o mnogim pripadnicima su falsifikovane jer je taj popis kompilacija učesnika u 'domovinskom ratu', sastavljena da bi oni mogli dobiti dodatna sredstva putem raspodjele dionica. T. 26365.

¹¹¹⁴ DP Z2813.2.

Vance-Owenovog mirovnog plana od strane predsjednika Izetbegovića i g. Bobana, a obojica su pozvali na sprovođenje plana;¹¹¹⁵

(b) Dana 2. aprila 1993. izdana je zajednička deklaracija u ime predsjednika Izetbegovića i Mate Bobana u kojoj je objavljeno da su se nakon potpisivanja Vance-Owenovog plana oni složili da se oružane snage ABiH u provincijama 3, 8 i 10 stave pod komandu Glavnog stožera HVO-a.¹¹¹⁶ (U pismu Pretresnom vijeću I Međunarodnog suda od 22. jula 1997., predsjednik Izetbegović je naveo da on nije potpisao tu deklaraciju i da se ne sjeća da je takva deklaracija objavljena.)¹¹¹⁷

(c) Dana 3. aprila 1993. vođstvo HVO-a sastalo se u Mostaru da razmotri sprovođenje Vance-Owenovog mirovnog plana. HVO je odlučio da sprovede odredbe sporazuma u provincijama 3, 8 i 10: vojska i policija trebali su potpasti pod kontrolu HVO-a i u sljedećih nekoliko dana HVO je o tome trebao informisati funkcionere u tim provincijama, a one snage koje nisu željele prihvatiti tu odluku trebale su napustiti te provincije;¹¹¹⁸

(d) Prema izvještaju Reutersa, komanda HVO-a u Mostaru je 4. aprila postavila rok predsjedniku Izetbegoviću u kojem mora potpisati gorenavedeni sporazum i izjavila: “Ako Izetbegović ne potpiše ovaj sporazum do 15. aprila, HVO će jednostrano uvesti svoju vlast u provincije 3, 8 i 10”.¹¹¹⁹

604. Teza optužbe jeste da je to bio drugi ultimatum koji su izdali bosanski Hrvati i da nije slučajno što je napad uslijedio nakon isteka ultimatumu.¹¹²⁰ Tako je pripremljena scena za konflikt koji je izbio u Lašvanskoj dolini 16. aprila 1993. i u području koje je kasnije postalo poznato kao “Viteški džep”.

605. S druge strane, odbrana tvrdi da su muslimanske provokacije i napadi na bosanske Hrvate doveli do borbi 16. aprila 1993. i da su tokom februara i marta ABiH i mudžahedini napadali bosanske Hrvate. Na primjer, 17. marta vojnici ABiH bacili su ručnu bombu na štab vojne policije HVO-a u Travniku.¹¹²¹ Na zgradu vojne policije HVO-a u Travniku takođe je otvorena vatra 23. marta 1993.¹¹²² Donja Večeriska takođe je napadnuta.¹¹²³ Vojnici ABiH su 17. marta iz jednog

¹¹¹⁵ Zajednička izjava, DP Z573.1.

¹¹¹⁶ DP Z595.

¹¹¹⁷ DP Z595.1.

¹¹¹⁸ Prema izvještaju u “Vjesniku” (koji se bazira na izvještaju Odjela za informiranje javnosti HZ H-B). DP Z601.

¹¹¹⁹ DP Z603.

¹¹²⁰ Završni podnesak optužbe, para. 143.

¹¹²¹ DP D309/1, marker 11; transkript video trake DP Z665.3.

¹¹²² DP D309/1, marker 11.

¹¹²³ DP D309/1, marker 11; transkript video trake DP Z665.3.

kombija u vožnji pucali na trupe HVO-a blizu Doca i ubili dvojicu vojnika HVO-a.¹¹²⁴ Dana 28. marta ubijena su dvojica vojnih policajaca HVO-a na kontrolnom punktu ABiH u Čajdrašu.¹¹²⁵ Dana 29. marta jedan vojnik HVO-a ubijen je u brvnari korištenoj za smještaj nekoliko vojnika HVO-a, a TO je odbila sprovesti istragu o smrti tog vojnika.¹¹²⁶

606. Nakon tih događaja došla je uskršnja nedjelja 11. aprila 1993. i sporovi oko isticanja hrvatskih zastava. Kordić, Ignac Koštroman i Anto Valenta su u jednoj svojoj poruci pozvali Hrvate da izvjesu više zastava.¹¹²⁷ Dana 10. aprila 1993. novinska agencija Tanjug javila je da sukobi između bosanskih Hrvata i Muslimana dobivaju na intenzitetu. U Travniku je došlo do razmjene artiljerijske vatre oko isticanja zastava. Međutim, i Muslimani i Hrvati očekivali su da će do pravog sukoba doći nakon 15. aprila, roka koji je postavljen za povlačenje muslimanskih jedinica iz hrvatskih provincija.¹¹²⁸ Dana 12. aprila Mario Čerkez protestovao je kod ABiH zbog zlostavljanja Hrvata u Vitezu preko Uskrsa,¹¹²⁹ a predsjednik travničkog HVO-a protestovao je u vezi oružanih sukoba tokom Uskrsa zbog isticanja zastava u gradu.¹¹³⁰ Odbrana ističe i druge incidente u gradu: bacanje ručnih bombi i hapšenja Hrvata.¹¹³¹ Dana 13. aprila muslimanske snage su otele nekoliko oficira HVO-a u Novom Travniku.¹¹³²

2. Događaji od 15. aprila 1993.

607. Stvari su se počele zaoštravati 15. aprila 1993. Optužba ističe da je to bio dan isteka ultimatumu. Međutim, prvo nasilje došlo je sa muslimanske strane. Otprilike u 08:00 sati ujutro, Živko Totić, komandant zeničke brigade HVO-a naišao je na zasjedu na putu na posao. On je kidnapovan a četiri njegova pratioca i jedan slučajni prolaznik (Musliman) su ubijeni.¹¹³³

608. Negdje između 12:00 i 13:30 sati u zgradi opštine Busovača održana je konferencija za štampu koja je prenošena preko televizije, a kojoj su prisustvovali Kordić i Blaškić.¹¹³⁴ Konferencija za štampu započela je najavom da je “sazvana u svezi sa jutrošnjim događanjem u

¹¹²⁴ Major F. Ljubas, T. 18844.

¹¹²⁵ Brigadir Ž. Totić, T. 18032-33.

¹¹²⁶ Brigadir Ž. Totić, T. 18033-34.

¹¹²⁷ DP Z670.

¹¹²⁸ DP Z636.

¹¹²⁹ DP Z642.

¹¹³⁰ DP Z647.

¹¹³¹ Na primjer, u Travniku su bačene ručne bombe na štab HVO-a 4. aprila 1993. (DP D309/1, marker 10); na dan ili oko 9. aprila 1993. u Travniku je sakupljeno oko 70 viđenijih Hrvata a mnogi su zatvoreni od strane trupa ABiH (major Ljubas, T. 18845). Sredinom aprila 1993. ABiH je izbacila 110 ranjenih vojnika HVO-a iz travničke bolnice (major Ljubas, T. 18846).

¹¹³² Jedan od oteatih oficira svjedočio je u ovom predmetu o svojoj otmici. T. 18573-615.

¹¹³³ Brigadir Totić, T. 18040-48; video snimka scene, DP D211/1. Prema njegovom iskazu, on je 33 dana držan sa liscama na rukama u jednoj porodičnoj kući, a čuvali su ga maskirani vojnici iz 3. korpusa. Dva ili tri puta je ispitivan, s eksplozivom oko vrata. Oslobođen je 17. maja 1993. u razmjeni zarobljenika. DP D79/1.

¹¹³⁴ Brigadir Grubešić, T. 28113-14.

Zenici". Objavljeno je kidnapovanje Živka Totića i ubistvo njegovih pratilaca. Prikazan je film snimljen na licu mjesta a spiker je naveo zločine za koje se tvrdi da su ih počinili Muslimani od januara. Zatim su govorili Blaškić, Kordić i Ignac Koštroman. U svom govoru Dario Kordić je rekao da događaji od tog jutra predstavljaju jasnu poruku o planovima muslimanskih ekstremista da ne smije biti hrvatske teritorije, naroda ni Vijeća obrane, ali da su jedinice HVO-a spremne odbiti sve napade na teritoriju HZ H-B.

I sigurno s ovog mjesta poručujemo hrvatskom narodu da nema mjesta ni za kakvu zebnju, zabrinutost. Sigurno da je, da su postrojbe Hrvatskog vijeća obrane već sada dok vodimo ovu tiskovnu konferenciju učinile sve što treba, sigurno da je napravljen plan i da su postrojbe u punoj borbenoj spremnosti. ... Mislim da na koncu se treba reći da hrvatski narod treba sada pokazati svoju pravu snagu, i da psihološku stabilnost koju imamo sigurno ćemo u narednim danima pretočiti u konačnu pobjedu i opstanak hrvatskog naroda na ovim prostorima.¹¹³⁵

609. Dana 14. aprila 1993. u 15:00 sati u Vatrogasnom domu u Starom Vitezu održana je neformalna ceremonija obilježavanja godišnjice osnivanja ABiH koja je padala dan kasnije. Mario Čerkez bio je prisutan na toj proslavi i rekao je da nikada neće doći do sukoba između HVO-a i ABiH.¹¹³⁶ Navečer 15. aprila HVO i ABiH su se zajedno pojavili na televiziji i rečeno je da su svi nesporazumi riješeni, uzroci sukoba otklonjeni i stanovništvo treba da ostane mirno.¹¹³⁷

610. Međutim, postoje direktni dokazi da je HVO planirao napad sljedećeg dana na nizu sastanaka toga poslijepodneva i večeri. To je u svom svjedočenju izjavio svjedok AT koji je i sam imao viši čin u 4. bojni vojne policije HVO-a. Prema tvrdnji tog svjedoka, prvi sastanak bio je sastanak političkog vođstva. Održan je u kancelariji pukovnika Blaškića u hotelu "Vitez", trajao je sat i po i na njemu je bio prisutan Dario Kordić. Svjedok sam nije bio prisutan, ali je vidio neke od onih koji su bili prisutni, npr. Ivana Šantića, Peru Skopljaka i Zorana Marića. O sastanku ga je obavijestio Paško Ljubičić (komandant 4. bojne vojne policije) dok je sastanak još trajao. Paško Ljubičić je rekao da se radi o sastanku političkog vođstva i da je prisutan Dario Kordić.¹¹³⁸ Zatim je održan drugi sastanak (koji je takođe trajao oko sat i po) u Blaškićevoj kancelariji kojem su prisustvovali, između ostalih, Paško Ljubičić, Ante Slišković, Mario Čerkez i Darko Kraljević. Za vrijeme tog sastanka Paško Ljubičić je došao u kancelariju svjedoka u hotelu "Vitez" i rekao mu da je na prethodnom sastanku donesena odluka da se ujutro napadnu Muslimani (zato što je uhvaćena

¹¹³⁵ Snimka televizijskog prenosa, DP Z665; transkript snimke, DP Z665.1 i Z665.3. Nura Pezer je prilikom svjedočenja izjavila da je vidjela Darija Kordića na vijestima popodne 15. aprila 1993. i da je on rekao da su njegovi bojovnici spremni i čekaju naređenja. T. 15444-46. Međutim, budući da nema nikakve trake niti drugog potkrepljujućeg materijala, Pretresno vijeće ne može se osloniti na taj dokaz. Isto tako, iskaz svjedoka AC da je Kordić na televiziji ABiH izjavio da će oko 15. aprila 1993. jedinice ABiH biti stavljene pod kontrolu HVO-a (T. 12581-82) je takođe bez potkrepe i na njega se ne može osloniti.

¹¹³⁶ Sulejman Kalčo, T. 15964-67.

¹¹³⁷ Svjedok G, T. 3898-3901.

¹¹³⁸ T. 27590-92.

poruka da će Muslimani napasti tog jutro) i da se utvrđuju pravci napada za jedinice koje će u tome učestvovati.¹¹³⁹

611. Nakon sastanka Čerkez i Darko Kraljević došli su u kancelariju svjedoka. Kraljević je, u ime Čerkeza, zatražio jedan mitraljez M53 koji je Čerkezu trebao za Kruščicu jer “će tamo biti gusto”. Svjedok je Čerkezu obezbijedio traženi komad oružja.¹¹⁴⁰ Isto tako, nakon sastanka, po riječima svjedoka AT, Paško Ljubičić je naredio nekim policajcima da prate Kordića i Ignaca Koštromana do Busovače kako bi im se obezbijedila sigurnost na prolasku kroz Ahmiće.¹¹⁴¹

612. Nakon toga je uslijedio brifing za jednu satniju 4. bojne vojne policije koji je održao komandant bojne Paško Ljubičić u televizijskoj sobi hotela “Vitez”. Svjedok AT bio je prisutan na brifingu. Ljubičić je rekao da je donesena odluka da se ujutro započne rat: uhvaćena je muslimanska poruka u kojoj se kaže da će oni napasti ujutro, pa će Hrvati napasti prvi kako bi ih preduhitrili. Ljubičić je rekao da je to rat i da svako ko nije spreman može istupiti. Niko to nije učinio. Ljubičić je rekao da će satnija biti prebačena u “Bungalov” (bivši restoran u Nadiocima blizu Ahmića gdje se već nalazio protivdiverzantski vod bojne - “Džokeri”). Pravac napada biće Ahmići. “Vitezovi” su bili određeni za Vitez. Viteška brigada bila je određena za sva muslimanska sela i zaseoke sa muslimanskim stanovništvom. UNPROFOR je trebao biti spriječen da uđe u područje Ahmića (Viteška brigada trebala je blokirati cestu iz Viteza). Kasno navečer satnija vojne policije (među njima i svjedok AT) prebačena je u Bungalov.¹¹⁴²

613. Prema svjedočenju svjedoka AT, vojna policija je dva puta dobila uputstva po dolasku u “Bungalov”. Prvo je Paško Ljubičić rekao da je naređenje pukovnika Blaškića da se napadne u 05:30 sati i da će svi vojno-sposobni muškarci Muslimani biti ubijeni. Civile ne treba ubiti nego protjerati, a njihove kuće zapaliti. (“Vojno-sposobni muškarci” su muškarci u dobi između 16 i 60 godina.)¹¹⁴³ Zatim je govorio Ante Slišković, drugi po komandi, i rekao da ako oni ne napadnu, Muslimani će to učiniti i napraviti klanje, i da su mudžahedini tokom noći infiltrirani u selo. On je dodao da Dario Kordić ima puno pouzdanje u policiju da zadatak sprovede uspješno.¹¹⁴⁴ Svjedok je u svom iskazu pred sudom dalje rekao da su on i drugi nacrtali skicu sela na komadima kartona (jedino što je bilo pri ruci) sa ucrtanim položajima muslimanskih kuća, te su raznim grupama

¹¹³⁹ T. 27592-93. Odbrana je istakla da ratni dnevnik dežurnog oficira OZSB, DP Z610.1, str. 68, ne sadrži nikakvu bilješku o bilo kakvom sastanku civila 15. aprila 1993., a na popisu prisutnih na drugom sastanku nema Čerkeza. (Odbrana osporava da je on bio prisutan. T. 27702-07).

¹¹⁴⁰ T. 27593-94.

¹¹⁴¹ T. 27596. Odbrana je prilikom unakrsnog ispitivanja istakla da svjedok nije spomenuo taj dio iskaza prije suđenja. Svjedok je izjavio da stoji iza onoga što je rekao. T. 27707-09.

¹¹⁴² T. 27597-99. Ante Slišković, drugi po komandi u bojni, koji je takođe bio na sastanku, najavio je da će Miroslav Bralo “Cicko” (ozloglašeni kriminalac) biti pušten iz zatvora da se pridruži vojnoj policiji.

¹¹⁴³ T. 27603-04.

¹¹⁴⁴ T. 27604.

dodijeljeni zadaci. Te su grupe dobile različite pravce napredovanja (jednu od grupa vodio je Miroslav Bralo “Cicko” koji je pušten iz zatvora i pridružio se policiji u “Bungalovu”).¹¹⁴⁵ Na drugom brifingu Ljubičić je rekao da će se grupe kretati u liniji i da ne treba da bude živih svjedoka. Ljubičić je takođe rekao da će artiljerijska podrška doći sa Hrasnog, uključujući jedan protivavionski top i jedan teški mitraljez. Za komunikaciju je stajao na raspolaganju jedan kratkotalasni radio te su učesnici mogli komunicirati međusobno i sa pukovnikom Blaškićem i Viteškom brigadom. Dodijeljeni su im šifrirani nazivi.¹¹⁴⁶

614. Odbrana ističe nedosljednosti u pamćenju svjedoka AT o tome ko je prisustvovao sastancima.¹¹⁴⁷ Međutim, odbrana se oslanja na činjenicu da se svjedok AT složio s tim da uopšte nije sporno da je Blaškić imao ovlasti da aktivira “Džokere” gdje god i kad god je to želio.¹¹⁴⁸ Odbrana se oslanja na to da bi pokazala da je jedinice vojne policije kontrolisao pukovnik Blaškić. U vezi sa prvim sastankom tog poslijepodneva u Blaškićevoj kancelariji, odbrana se oslanja na činjenicu da je prilikom unakrsnog ispitivanja svjedok AT priznao da niti jedanput nije vidio Kordića tokom 15. aprila 1993.¹¹⁴⁹ Kad je riječ o drugom sastanku u Blaškićevoj kancelariji, odbrana ističe činjenicu da je svjedočenje svjedoka AT u neskladu sa njegovim ranijim izjavama Tužilaštvu, iako je svjedok AT rekao da se njegove izjave odnose na dva različita događaja.¹¹⁵⁰ Odbrana ističe da osim iskaza svjedoka AT nema nikakvih drugih dokaza o tom sastanku, te da bilješke u ratnom dnevniku dežurnog oficira za 15. april ne sadrže nikakav spomen tog sastanka,¹¹⁵¹ niti sastanka između Kordića i Blaškića u relevantno vrijeme.¹¹⁵² Kad je riječ o tome da su Čerkez i Darko Kraljević tražili mitraljez M53 od svjedoka, svjedok AT se tokom unakrsnog ispitivanja složio da je oružje tražio Kraljević, no svjedok je takođe rekao da je Kraljević to učinio jer je prvi ušao u kancelariju. Svjedok AT je prihvatio da Čerkez nije mogao izdavati vojna naređenja “Vitezovima” ni Kraljeviću.¹¹⁵³

615. Odbrana je izvodila dokaze koji protivrječe svjedoku AT. Zoran Marić, predsjednik HVO-a u Busovači, porekao je da je bio u Vitezu 15. aprila 1993. i da je tog popodneva prisustvovao sastanku u hotelu “Vitez”.¹¹⁵⁴ Svjedok je rekao da se tog poslijepodneva nalazio kod kuće u

¹¹⁴⁵ T. 27604-06.

¹¹⁴⁶ T. 27608-12.

¹¹⁴⁷ U ratnom dnevniku dežurnog oficira OZSB ne spominju se ni Čerkez ni “Žuti” (DP Z610.1), no svjedok AT tvrdi da je Čerkez bio tamo. Kad je riječ o izjavi koju je svjedok AT dao optužbi 25. maja 2000., svjedok je rekao da je neko iz Novog Travnika odista prisustvovao sastanku i da je ime te osobe možda bilo Sekić. U vezi sa Koštromanom, svjedok AT zaboravio u svojim izjavama optužbi spomenuti da je i on prisustvovao sastancima. T. 27696-27705.

¹¹⁴⁸ T. 27688-91.

¹¹⁴⁹ T. 27702.

¹¹⁵⁰ T. 27709-10.

¹¹⁵¹ DP Z610.1.

¹¹⁵² DP Z610.1, str. 14.

¹¹⁵³ T. 27767-68.

¹¹⁵⁴ T. 27956.

Ravnom kraj Busovače. Dok je bio tamo opština je napadnuta oko 15:30 sati. Tada je započelo granatiranje i nastavilo se tokom noći jer su muslimanske snage napale područje Kubera sjeverozapadno od te opštine.¹¹⁵⁵

616. Odbrana je takođe pozvala Jozu Sekića, predsjednika HVO-a u Novom Travniku (prema tom svjedoku, on je na tom položaju bio od jula 1992. do avgusta 1993.). I on je porekao da je bio prisutan na sastanku i ustvrdio da niti jedan drugi predstavnik Novog Travnika nije tamo bio.¹¹⁵⁶ (Vjerodostojnost ovog svjedoka dovedena je u pitanje jer je u jednom afdavitu koji je dostavljen Pretresnom vijeću rekao da mu je mandat predsjednika istekao u martu 1993. Svjedok je rekao da se radi o greški u tipkanju.)¹¹⁵⁷

617. Iako nisu izvedeni nikakvi direktni dokazi o tome gdje se Dario Kordić nalazio nakon konferencije za štampu 15. aprila 1993., brigadir Grubešić je rekao da je čuo da je Kordić bio na ručku u svojoj kancelariji na Tisovcu.¹¹⁵⁸ Čak i ako je to tačno, optužba tvrdi da je Dario Kordić bio u stanju da stigne na sastanak u hotel "Vitez". S druge strane, svjedok tvrdi da je, uz barikade, moglo potrajati 40 minuta do sat vremena da se pređe ono malo kilometara između Busovače i Viteza.¹¹⁵⁹

618. Brigadir Grubešić takođe je porekao da je bio prisutan u "Bungalovu" u noći 15. na 16. april u vrijeme dok je vojna policija bila na brifinzima.¹¹⁶⁰ Međutim, vjerodostojnost tog svjedoka se opravdano dovodi u pitanje. Na primjer, prilikom unakrsnog ispitivanja on je tvrdio da se ne sjeća da li je imao šifrirani naziv za vrijeme rata (optužba tvrdi da je imao šifrirani naziv "Soko").¹¹⁶¹ Budući da je posjedovanje šifriranog naziva u vrijeme velikih uzbuđenja, kao što je tada bio slučaj, nešto što bi vjerovatno ostalo u sjećanju, čini se u suštini nevjerovatnim da je svjedok to zaboravio. Njegov se iskaz može objasniti time što on želi izbjeći priznanje da je bio u "Bungalovu" u relevantno vrijeme i da je bio uključen u napad time što je pružao podršku artiljerijom svoje brigade koja je bila stacionirana u Hrasnom.

619. Svjedočenje svjedoka AT se tako osporava. Međutim, potvrđuju ga događaji od 16. aprila 1993. kad su Ahmići napadnuti i razoreni. Prema tvrdnji optužbe, to je bio dio koordiniranog

¹¹⁵⁵ Prilikom unakrsnog ispitivanja, T. 27971-78.

¹¹⁵⁶ T. 27980-81. Svjedok AT je prilikom unakrsnog ispitivanja rekao da je neko iz Novog Travnika, ko se možda zvao Sekić, bio prisutan na sastanku. T. 27704.

¹¹⁵⁷ T. 27986-87.

¹¹⁵⁸ T. 28113-14.

¹¹⁵⁹ T. 28114-15.

¹¹⁶⁰ Svjedok AT, T. 27610-11. (Svjedok AT se sjeća da je brigadir Grubešić raspravljao o nivou artiljerijske podrške.)

¹¹⁶¹ Brigadir Grubešić, T. 28063-66, 28122-23, 28125-26.

napada HVO-a na Vitez i muslimanska sela u /Lašvanskoj/ dolini.¹¹⁶² Svjedoci optužbe svjedočili su o tome da je ABiH bila potpuno nepripremljena. Svjedočenje generala Džemala Merdana, zamjenika komandanta 3. korpusa ABiH bilo je da su sve raspoložive snage ABiH bile na frontu prema Srbima i u obrani Sarajeva. S druge strane, on je 15. aprila na raskršću kod Kaonika vidio 30 do 50 dobro naoružanih pripadnika HVO-a. Po povratku u Zenicu preko telefona je primio informaciju da se jedna jedinica HVO-a kreće prema Putišu blizu Busovače pa je naredio da se pojačaju seoske straže.¹¹⁶³ HVO je u 17:30 sati napao Putiš koristeći lako naoružanje i artiljeriju, što je rezultiralo smrću jednog vojnika ABiH, ranjavanjem drugog i žrtvama među civilima.¹¹⁶⁴ Iste večeri javljeno je i o koncentraciji trupa u Domu kulture u Vitezu¹¹⁶⁵ i o velikim pokretima trupa HVO-a u Kruščici.¹¹⁶⁶ No, Muslimani nisu očekivali napad. U Vitezu su te večeri bila četvorica muslimanskih vojnika. 325. brigada bila je u procesu formiranja: jedan bataljon bio je u Preočici, drugi u Kruščici, a štab je bio u Starom Vitezu, no njegova je uloga bila administrativna.¹¹⁶⁷

620. Daljnju potvrdu svjedočenja svjedoka AT nalazimo u nizu naredjenja koje je pukovnik Blaškić izdao 15. aprila 1993. i u ranim jutarnjim satima 16. aprila, u sljedeća vremena:

15. april

15.45: Blaškić naređuje svim jedinicama, uključujući 4. bojnu VP: "bojevu spremnost podići na najviši stupanj, i biti u gotovosti za izvođenje obrane".¹¹⁶⁸

17.30: Naređenje Ante Puljića (načelnik Odjela odbrane u Travniku) načelnicima Ureda za odbranu da sprovedu punu mobilizaciju svih jedinica HVO-a u opštinama Lašvanske doline.¹¹⁶⁹

18.30: Blaškićevo naređenje s oznakom 'hitno' za neodložnu mobilizaciju svih brigada i samostalnih jedinica Operativne zone Srednja Bosna: "... za njegovo izvršenje osobno su mi odgovorni zapovjednici brigada."¹¹⁷⁰

18.55: Blaškićeva informacija svim jedinicama da su civilne vlasti uvele policijski sat od 21.00 do 06.00 sati.

16. april

01.30: Blaškićeva borbena naredjenja jedinicama HVO-a:

- Viteškoj brigadi i PPN "Tvrtko" da zauzmu područje odbrane i blokiraju sela pred neprijateljskim napadom iz Vranjske i Kruščice: "Ostale točke zapovijedi su sukladne ranije preciziranim uputama."¹¹⁷¹

¹¹⁶² Predmet raznih krivičnih djela sadržanih u tačkama 1-2 (progoni), tačkama 3-4, 5-6 (protivpravni napadi na civile), tačkama 7-13, 14-20 (hotimično lišavanje života i nečovječno postupanje).

¹¹⁶³ T. 12739.

¹¹⁶⁴ *Ibid.*; izvještaj 3. korpusa ABiH, DP D80/1 i dnevnik dežurnog oficira, DP D368/1, str. 35.

¹¹⁶⁵ Nihad Rebihić, T. 8356.

¹¹⁶⁶ Svjedok I, T. 4229.

¹¹⁶⁷ Nihad Rebihić, T. 8357-58.

¹¹⁶⁸ DP Z660. Za 'Pripremnu borbenu zapovijed', DP Z660.1, tvrdilo se da ju je Blaškić izdao u 10:00 sati 15. aprila, no iz serijskih brojeva ustanovljeno je da je ta naredba izdana 23. aprila. Marko Prelec, T. 27244-45.

¹¹⁶⁹ DP Z658.3.

¹¹⁷⁰ DP Z657.2.

- 4. bojni VP: da blokira cestu Ahmići-Nadioci (u tom području “očekujemo napad”) i slomi neprijateljsku ofanzivu; vrijeme gotovosti 05:30 sati 16. aprila; “Ostali elementi zapovjedi sukladni ranijim točkama.”¹¹⁷²
- Vitezovima da spriječe napade u području Vatrogasnog doma u Vitezu.¹¹⁷³
- policiji u Vitezu da zaštiti javne zgrade u Vitezu.¹¹⁷⁴
- Grubešiću, komandantu brigade HVO u Busovači, da odbije sve očekivane napade i ojača linije odbrane; “u slučaju jačeg napadnog djelovanja sadejstvovaće vam dijelovi br. HVO Vitez”.¹¹⁷⁵

621. Valja primijetiti da ova naređenja slijede redoslijed svjedočenja svjedoka AT, iako se odnose na defanzivne akcije i tako podržavaju tezu odbrane. Optužba ističe da spominjanje ranijih tačaka i uputa zapravo čini stvarnu poziciju jasnom: naređenja poput onih o kojima govori svjedok AT ne bi se zabilježila na papiru, a dokaz da su to bila naređenja može se naći u onome što se zapravo dogodilo sljedećeg dana. Prema tome, spominjanje “odbrane” bilo je Blaškićeva krinka za njegova prava naređenja (valja se sjetiti da je svjedok AS rekao da je zvanična politika HVO-a bila da se ofanzivna naređenja označuju kao “defanzivna”).

622. Teza odbrane jeste da su se Muslimani spremali za rat i da je ABiH izvršila pripreme za neprijateljstva. Jedan svjedok odbrane posvjedočio je da su oružje i municija bili uskladišteni u jednoj kući u Starom Vitezu¹¹⁷⁶ te da su Muslimani odvezli jednu topovsku bateriju iz tvornice “SPS” i stacionirali je u Starom Vitezu.¹¹⁷⁷ Prema tom istom svjedoku, ABiH je u Stari Vitez rasporedila nekoliko prekaljenih boraca.¹¹⁷⁸ Odbrana se nadalje oslanja na jednog svjedoka optužbe koji je priznao da su, kad su borbe započele 16. aprila 1993., u borbi u Starom Vitezu vojnici ABiH bili brojno nadmoćniji od vojnika HVO-a.¹¹⁷⁹

623. Teza odbrane je da je sukob započet kidnapovanjem brigadira Totića. Odbrana se oslanja na svjedočenje pukovnika Stewarta da je, po njegovom mišljenju, kidnapovanje Totića bilo povodom otvorenih borbi između Muslimana i Hrvata 15. aprila 1993.¹¹⁸⁰ Isto tako, PMEZ je zaključio da je taj potez bio “teška provokacija”.¹¹⁸¹ Odbrana tvrdi da su te otmice usadile strah u srca Hrvata te da

¹¹⁷¹ DP Z676.

¹¹⁷² DP D343/1/marker 6.

¹¹⁷³ DP D343/1/marker 7.

¹¹⁷⁴ DP D343/1/marker 8.

¹¹⁷⁵ DP D356/1/marker 31.

¹¹⁷⁶ Ljubomir Pavlović, T. 26018-20; DP Z135/2.

¹¹⁷⁷ Lj. Pavlović, T. 26019.

¹¹⁷⁸ Lj. Pavlović, T. 26034.

¹¹⁷⁹ Munib Kajmović, T. 3771-72, 12-11; *uporedi* sa brigadirom Franjom Nakićem, T. 17346-48, 22-3 (ABiH je imala 600-700 vojnika u Starom Vitezu).

¹¹⁸⁰ T. 12405.

¹¹⁸¹ DP Z910.

su bile efikasan udarac vojnoj sposobnosti HVO-a.¹¹⁸² Kao odgovor na kidnapovanje Živka Totića, i ABiH i HVO podigli su brojne kontrolne punktove 15. aprila.¹¹⁸³ Otmica dvojice vojnika ABiH na kontrolnom punktu u Vitezu naveče 15. aprila navela je UNPROFOR na zaključak da je “vrlo vjerovatan neki oblik odmazde od strane BiH prema HVO-u”.¹¹⁸⁴

624. Odbrana tvrdi da su otvorene borbe u Lašvanskoj dolini započele 15. aprila 1993. kad je ABiH napala položaje HVO-a na Kuberu.¹¹⁸⁵ Vlado Ramljak posvjedočio je da je prije napada ABiH vidio četiri autobusa puna vojnika ABiH koji se okupljaju u blizini Kubera.¹¹⁸⁶ G. Ramljak je posvjedočio da su ti vojnici imali brade, nosili turbane i arapske zastave.¹¹⁸⁷ Brigadir Duško Grubešić posvjedočio je da je dobio izvještaj od svog komandira na Kuberu da je ABiH tamo izvršila napad.¹¹⁸⁸

3. Napad na Ahmiće

625. Teza optužbe jeste da napad na Ahmiće, zajedno sa povezanim selima ili zaseocima Nadioci, Pirići i Šantići, predstavlja najekstremniju manifestaciju plana HVO-a da se iz Lašvanske doline uklone bosanski Muslimani.¹¹⁸⁹ Napad je rezultirao pokoljem Muslimana u selu i njegovim razaranjem. Među više od stotinu poginulih bile su 32 žene i jedanaest dječaka i djevojčica mlađih od 18 godina.

626. Prema iskazu svjedoka AT, napad na selo izvela je jedinica vojne policije iz “Bungalova” (njih 75) uz pomoć lokalnih pripadnika HVO-a. Njegov opis napada i događaja toga dana je sljedeći. Napad je trebao započeti u 05:30 sati, a početni signal za napad je trebao biti hitac iz artiljerijskog oruđa. Grupe vojne policije napustile su Bungalov između 04:30 i 04:45 sati, sa međusobnim razmakom od otprilike 20 metara. Svjedok AT otišao je sa svojom grupom u Ahmiće i čuĉnuo iza neke šupe. Ispaljena je jedna granata kao signal i njegova grupa je otrčala do jedne kuće gdje su zalupali na vrata. Posvuda je započela pucnjava. Međutim, svjedoka je prepoznala žena koja je izašla iz kuće i počela vikati na njega. Svjedok se uspaničio i sakrio iz zida kuće. (Niko nije bio maskiran, no Paško Ljubičić rekao im je da uklone sve oznake i bijele opasače što su i učinili.) Svjedok nakon toga više nije sudjelovao u akciji. Cilj artiljerije HVO-a bio je da pruži podršku pješadiji i uništi objekte koje pješadija nije mogla uništiti. Kad god bi neko vozilo UNPROFOR-a

¹¹⁸² Kordićev završni podnesak, str. 200.

¹¹⁸³ *Vidi npr.* Stipo Babić, T. 25755, 12-17.

¹¹⁸⁴ DP D93/1.

¹¹⁸⁵ Zoran Marić, T. 20109, 20259; brigadir Grubešić, T. 28040-41.

¹¹⁸⁶ Vlado Ramljak, T. 25714-15.

¹¹⁸⁷ *Ibid.*

¹¹⁸⁸ Brigadir Grubešić, T. 28040-41.

¹¹⁸⁹ Prema popisu stanovništva iz 1991. ukupan broj stanovnika bio je 466, od čega je bilo 356 Muslimana i 83 Hrvata. Gornji dio sela bio je isključivo muslimanski, manjinsko hrvatsko stanovništvo živjelo je u donjem dijelu.

došlo u selo, pucnjava bi prestala. Džamija je bila utvrđena i vatra sa džamije nije prestajala sve dok nije pogodena nekim težim oružjem. (Kasnije su Bralo i Jukić digli minaret u zrak.) Četvorica pripadnika HVO-a su poginula, a nekoliko ih je ranjeno. Svjedok je vidio zarobljene automatske puške, značajnu količinu municije i mine. Svjedok je procijenio da su poginula 72 Muslimana.¹¹⁹⁰ Hapšenja su izvršili lokalni pripadnici HVO-a iz Viteške brigade.¹¹⁹¹

627. Vjerodostojnost svjedoka AT osporena je na osnovu toga što je on bio učesnik u napadu te je kao takav proglašen krivim od strane Međunarodnog suda za zločine protiv čovječnosti, uključujući progon i ubistvo, za što mu je izrečena znatna kazna (na koju je uložio žalbu). Nadalje, iako on sam nije svjedočio na svom suđenju, iznio je lažnu odbranu alibijem, a čak i sada odbija priznati bilo kakvo učešće u ubistvu. Odbrana tvrdi da je prilikom svjedočenja lagao da bi mu se smanjila kazna. Suočen sa tim navodima, svjedok je prilikom svjedočenja izjavio da ne pokušava izbjeći odgovornosti nego olakšati savjest i reći istinu.¹¹⁹² Njegova odbrana alibijem je povučena i nije istinita. Međutim, kad se nalazio kod kuće svjedokinje EE (žene koja ga je prepoznala), nije učestvovao u odvođenju njenog muža iza šupe gdje je ovaj ustrijeljen.¹¹⁹³ Svjedok je porekao da svjedoči u nadi da će mu kazna biti smanjena.¹¹⁹⁴ Rekao je da nije napravio nikakav sporazum s optužbom, nego osjeća da više ne može živjeti u “mraku” skrivajući istinu.¹¹⁹⁵ Istina je bila sakrivena, i oni među Hrvatima koji su željeli reći istinu nisu mogli biti stavljani na liste svjedoka (odbrane). On je sam primio jedno pismo “kao neku vrstu pritiska da svjedoči za odbranu” putem g. Šuška (advokata suoptuženog na njegovom suđenju). To je pismo navodno poruka od g. Nobila (jednog drugog advokata) o tome kakvu proceduru valja slijediti prilikom davanja njegove izjave (a to treba hitno obaviti jer bi moglo doći do hapšenja i neko bi mogao progovoriti). U poruci se dalje kaže da bi njegova izjava trebala sadržavati sljedeće: da je u noći 15/16. aprila održan sastanak u Kordićevoj kući u Busovači gdje je donešena odluka da se spale kuće i pobiju Muslimani u Ahmićima, i da je, kad je rečeno da bi civili mogli poginuti, Kordić rekao “pa šta”.¹¹⁹⁶ Svjedok je rekao da se on nije složio sa tom verzijom “jer nisam više mogao sve to držati tajnom” i “nisam mogao nastaviti s tim, bez obzira šta mi se dogodilo”.¹¹⁹⁷ (Optužba se oslanja na taj iskaz u podršku vjerodostojnosti svjedoka jer pokazuje da se on odupro pritisku da lažno svjedoči protiv Kordića.)

¹¹⁹⁰ T. 27613-23, 27772.

¹¹⁹¹ T. 27627.

¹¹⁹² T. 27650.

¹¹⁹³ T. 27654-55, 27661-63.

¹¹⁹⁴ Odbrana u Kordićevom završnom podnesku navodi: “Pretno vijeće već je primijetilo da je vjerodostojnost svjedoka AT glavno pitanje u procjeni njegovog svjedočenja. [Očito je da on nije svjedok koji se naprosto može ignorisati. On je važan svjedok Osparavanje njegove vjerodostojnosti, naravno, iznosi na vidjelo da je on suoptuženi, i to je nešto što ćemo morati razmotriti jer se pitanje njegove vjerodostojnosti veoma ozbiljno osporava.”]; T. 27914.]

¹¹⁹⁵ T. 27722-23.

¹¹⁹⁶ T. 27724-27. DP C1: pismo.

¹¹⁹⁷ T. 27727.

Svjedok AT je rekao da ranije nije imao hrabrosti da kaže istinu ili da svjedoči na svom suđenju, i da nije došlo do promjene vlasti u Republici Hrvatskoj niti sada ne bi sakupio hrabrost da to učini.¹¹⁹⁸

628. U *common law* sistemima svjedočenje svjedoka AT smatralo bi se svjedočenjem saučesnika i prišlo bi mu se uz veliki oprez. Tako je sve do nedavno englesko pravo zahtijevalo potkrepu svjedočenja saučesnika. Iako je taj uslov sada ukinut, porotama se mora ukazati pažnja na opasnost oslanjanja na neko svjedočenje ako postoji rizik da je ono kontaminirano nedoličnim motivom svjedoka.¹¹⁹⁹ Stoga, kad svjedok ima izgleda da mu se smanji kazna, važno je da se potencijalna pogrešivost svjedoka i njegovi skriveni motivi jasno daju do znanja poroti.¹²⁰⁰ No, porota može donijeti osuđujuću presudu na temelju nepotkrepljenog iskaza takvog svjedoka. Isto tako, talijanski Kasacioni sud je prihvatio iskaze svjedoka optužbe (*pentiti*) pod uslovom da su ispunjeni određeni zaštitni uslovi.¹²⁰¹ Evropska komisija za ljudska prava slično je zaključila da nije bilo kršenja prava na pravično suđenje po članu 6 EKLJP-a u predmetu u kojem je svjedočio “superpokajnik”, ali gdje je više elemenata indiciralo da je optuženi imao pravično suđenje, to jest sud je bio svjestan posebne prirode dokaza, porota je obaviještena o poteškoćama povezanim sa procjenom pouzdanosti, odbrana je imala punu mogućnost da ospori dokaze i to nije bila jedina osnova za odluku suda.¹²⁰²

629. Osim toga, to je zapravo pitanje zdravog razuma: svjedok koji ima svoj interes u predmetu (posebno interes da mu se smanji kazna) mogao bi nastojati okriviti druge a sebe osloboditi krivice. S druge strane, to ne mora značiti da je svjedok nesposoban da govori istinu. U svakom predmetu potrebno je razmotriti svjedočenje svjedoka i sve okolnosti, a posebno u kojoj mjeri je to svjedočenje potvrđeno.

630. Prema tome, prilikom odlučivanja o tome da li da prihvati svjedočenje svjedoka AT, Pretresno vijeće mora utvrditi u kojoj mjeri je njegovo svjedočenje potvrđeno drugim dokazima. U stvari, ne postoje nikakvi direktni dokazi koji podržavaju njegov iskaz o sastanku. Međutim, postoje okolnosni dokazi koji to čine. Prvo, kao što ćemo vidjeti, događaji tog dana u Ahmićima odigravali su se prema planu koji je on opisao. Drugo, takav plan ne bi se mogao sprovesti bez prethodnih sastanaka i političkog odobrenja. Zatim, tako važan sastanak političara u Lašvanskoj dolini ne bi se održao bez prisustva Darija Kordića. Te stvari same po sebi ne bi bile dovoljne da navedu Pretresno

¹¹⁹⁸ T. 27742-43.

¹¹⁹⁹ May, *Criminal Evidence* /Dokazi u krivičnom postupku/, 4. izdanje, 1999., str. 603, para. 17-17.

¹²⁰⁰ *Chan Wai-Keung v. R* [1995] 2 Cr. App. R. 194 (Privy Council).

¹²⁰¹ *Corte di Cassazione, Cass. Penale, Sez. I*, 20.2.1996. n. 3070, u *Cass. Pen.* 1997, 1457; član 192(3) talijanskog Zakona o krivičnom postupku zahtijeva postojanje drugih dokaza na kojima će biti zasnovana osuđujuća presuda.

¹²⁰² X v. UK No. 7306/75, 7 DR 115 (1976).

vijeće da prihvati svjedočenje tog svjedoka. Međutim, njegov prikaz bio je suvisao i ispričan je tečno (na način osobe koja se prisjeća događaja, a ne nekoga ko ih izmišlja), te nije uzdrman unakrsnim ispitivanjem. Nekonzistentnosti na koje se oslanja odbrana nisu tako značajne da bi njegovo svjedočenje učinile nevjerovatnim. Nadalje, Pretresno vijeće je čulo i vidjelo svjedoka dok je svjedočio i imalo je prilike osmotriti njegovo držanje. Iako se on nije mogao odlučiti da kaže punu istinu o svom učešću u napadu, i Pretresno vijeće smatra da je pogriješio u iskazu o korištenju džamije u odbrambene svrhe (što ne podržavaju iskazi drugih svjedoka), Pretresno vijeće se uvjerilo da on jeste rekao istinu o pripremama za napad na Ahmiće, uključujući sastanke u hotelu “Vitez” i kasnije brifinge.

631. U tim okolnostima, i u nedostatku suprotnih dokaza, Pretresno vijeće je uvjeren da je Dario Kordić bio prisutan na sastancima političara na kojima je odobren napad od 16. aprila 1993. On je kao viši regionalni političar učestvovao u planiranju vojne operacije i napada na Ahmiće (i druga sela Lašvanske doline), operacije kojoj je cilj bio 'čišćenje' tih područja od Muslimana. Vijeće se uvjerilo da bi se na takvom sastanku odobrilo Blaškićevo naređenje da se ubiju svi vojno-sposobni muškarci, protjeraju civili i zapale kuće. Takvo naređenje ne bi se moglo izdati bez političkog odobrenja. Kordić je tako bio povezan s izdavanjem tog naređenja. (Međutim, Vijeće ne može biti sigurno da drugo naređenje, da ne bude živih svjedoka, nije bilo Ljubičićevo vlastito naređenje izdato bez pozivanja na neko ranije naređenje.) Vijeće je takođe uvjeren da je Mario Čerkez, kao komandant Viteške brigade, bio prisutan na vojnom sastanku koji je održan nakon sastanka političara.

632. Svjedok AT je izjavio da je bilješka u ratnom dnevniku dežurnog oficira OZSB ujutro 16. aprila 1993. da su Muslimani napali Hrvate falsifikat.¹²⁰³ Svjedok je ponovo naglasio da su Hrvati izveli planirani napad na Muslimane 16. aprila na teritoriji opštine Vitez.¹²⁰⁴ S druge strane, odbrana tvrdi da su Muslimani potakli napad. Optužba je iznijela svjedočenja preživjelih, oficira UNPROFOR-a i međunarodnih posmatrača koja idu za tim da potvrde svjedočenje svjedoka AT o hrvatskom planu za napad i naređenju da se ubiju svi vojno-sposobni muškarci Muslimani:

- (i) Kad je muž svjedokinje AQ otišao na vrata začuvi pucnjeve vani, i sam je ustrijeljen.¹²⁰⁵

¹²⁰³ T. 27697-700. Dnevnik, DP Z610.1, str. 69.

¹²⁰⁴ *Ibid.*, str. 70-100.

¹²⁰⁵ T. 16262-67.

- (ii) Kuća Nure Pezer i njene porodice je napadnuta i zapaljena. Njen sin je izašao i digao ruke u zrak, ali je ustrijeljen. Morala je ostaviti muža u kući jer je on bio ranjen. Kasnije je saznala da je ustrijeljen u glavu.¹²⁰⁶
- (iii) Otac svjedoka U se predao i rekao vojniku da ne puca. Uzeo je svoj novčanik sa velikom sumom njemačkih maraka iz sefa. Vojnik je uzeo novčanik, ali su onda otac i brat svjedoka ustrijeljeni.¹²⁰⁷
- (iv) Brat Abdulaha Ahmića je poginuo pred porodičnom kućom u eksploziji i pucnjavi. Kad su svjedok i njegov otac izašli, otac je ustrijeljen, a svjedok pogođen u glavu. (Svjedok je preživio taj napad, kao i napad ručnom bombom sutradan.)¹²⁰⁸ Dok se krio, svjedok je mogao vidjeti vojnu policiju i vojnike HVO-a. Svaka grupa imala je različite trake.¹²⁰⁹ Takođe je vidio vojnu policiju kako ide u džamiju i začuo eksploziju.¹²¹⁰

633. HVO se nije ograničio na ubijanje vojno-sposobnih muškaraca. Ubijali su i žene i djecu. Majka i tri sestre Abdulaha Ahmića ubijeni su u kući u Gornjim Ahmićima.¹²¹¹ Kad je jedan svjedok pokušao odvesti svoju porodicu do Gornjih Ahmića kako bi se tamo sklonili, opazili su ih vojnici HVO-a koji su na njih otvorili vatru i ubili mu svastiku i ranili kćer.¹²¹² Majka i osmogodišnji sin jednog drugog svjedoka ubijeni su u napadu ručnom bombom.¹²¹³

634. Uloženo je nešto napora da se selo odbrani, kao što pokazuje svjedočenje svjedoka AT. Prema tvrdnjama jednog lokalnog svjedoka, seljani su napravili plan odbrane, ali u selu nije bilo organizovane jedinice ABiH.¹²¹⁴ Major Woolley, oficir UNPROFOR-a, došao je u selo oko 11:30 sati i pomagao je ranjenim civilima kad je vidio četvoricu Muslimana koji su nosili kalašnjikove i koji su izgledali kao lokalna jedinica odbrane.¹²¹⁵ Na osnovu toga i drugih dokaza, odbrana tvrdi da, iako su ubistva koja su se dogodila u selu zločinačka djela, odluka da se napadnu Ahmići nije zločinačka jer je selo bilo od vojnog značaja¹²¹⁶ i strateški locirano na glavnoj ruti za snabdijevanje

¹²⁰⁶ T. 15448-55, 15459-62.

¹²⁰⁷ T. 10204-06.

¹²⁰⁸ T. 3568-84.

¹²⁰⁹ Praksa da snage u napadu nose trake preuzeta je od JNA: svaka boja nešto znači za aktivnost snaga. Na primjer, Sulejman Kavazović je vidio kod "Bungalova" vojnike sa trakama različitih boja na ramenima. T. 7371-73.

¹²¹⁰ T. 3590-93. DP Z1593.1. Fotografije uništenih muslimanskih kuća: na kući se nalazi grafit "Bog Balije - 24^h pepela - 16. 4. 1993. - Hrvatska".

¹²¹¹ T. 3605.

¹²¹² Svjedok K, T. 6672-73.

¹²¹³ Svjedok TW01, str. 3247-50.

¹²¹⁴ Svjedok K, T. 6768-71.

¹²¹⁵ Svjedok TW29, *Blaškić* T. 3524-26, 3494. Fotografija DP D160/1.

¹²¹⁶ Svjedok CW1 je izjavio: "Ahmići su bili legitimni vojni cilj"; *Blaškić* T. 24194.

koja ide za Vitez i koju su odatle trupe mogle lako presjeći.¹²¹⁷ Nadalje, odbrana tvrdi da su Ahmići bili branjeni. Svjedok CW1 izjavio je prilikom svjedočenja u predmetu *Blaškić* da se TO ukopao prije 16. aprila 1993. očekujući sukob u Ahmićima,¹²¹⁸ i da je bilo jasno da će u tom području doći do sukoba.¹²¹⁹ U skladu s tim, jedinice TO-a u blizini Ahmića stavljene su u povećani stepen gotovosti navečer 15. aprila.¹²²⁰ Nekoliko svjedoka optužbe opisalo je kako je TO obavljao stražarsku službu u Ahmićima navečer 15. aprila¹²²¹ i kako su pripadnici straže imali i puške i ručne bombe za odbranu sela.¹²²² Major Woolley je čuo zvukove borbe što ga je nagnalo da potraži zaklon.¹²²³ Tvrdi se da je pet vojnika HVO-a poginulo za vrijeme napada na Ahmiće,¹²²⁴ a dokumenti ABiH odražavaju moguće prisustvo muslimanskih oružanih snaga u Ahmićima 16. aprila. Konkretno, 16. aprila je general Hadžihasanović naredio komandantu 303. brdske brigade da “bude u spremnosti za pružanje pomoći našima snagama u selu ... Ahmići.”¹²²⁵ Odbrana se takođe oslanja na iskaz svjedoka AT o sljedećem: (a) da je HVO zatekao oružje i veliku količinu municije;¹²²⁶ (b) o otporu muslimanskih snaga;¹²²⁷ i (c) da je ABiH granatirala trupe HVO-a u napadu.¹²²⁸

635. Međutim, to nije bio stav UNPROFOR-ovih oficira koji su na lice mjesta stigli tada ili malo kasnije. Major Woolley je prilikom svoje posjete selu vidio 5-6 vojnika pri dnu suprotne padine kako gledaju prema selu. Po njegovom mišljenju, da su oni bili branitelji bili bi bliže selu (ili na uzvisini) i gledali bi prema van.¹²²⁹ Pukovnik Watters (koji je u to vrijeme bio major i drugi po komandi u britanskom bataljonu) rekao je da je ono što je on vidio u Ahmićima bio rezultat pokolja. Muslimanski dio Ahmića bio je potpuno razoren, u očitom kontrastu prema hrvatskim kućama koje

¹²¹⁷ Major Gelić je posvjedočio da su Ahmići “usko grlo i sa veoma malim snagama možete zaustaviti daleko veće snage ... jer je to veoma usko mjesto i predstavlja usko grlo” T. 17599; Z. Ahmić, TW02, *Kupreškić* T. 898-02 (cesta je imala veliki strateški značaj za HVO); potpukovnik Watters, T. 5747-48 (Ahmići imaju vojni značaj zbog svog položaja na glavnoj cesti).

¹²¹⁸ Svjedok CW1, *Blaškić*, T. 24192-93; DP D13/2.

¹²¹⁹ T. 4229.

¹²²⁰ T. 4228-30. Izjava svjedoka Fuada Berbića takođe potvrđuje da je TO u Ahmićima stavljen u povećani stepen gotovosti 15. aprila. DP D13/2.

¹²²¹ N. Pezer, T. 15443, 15447-48; Svjedok AQ, T. 16278-80; TW01, *Blaškić* T. 3250-52 (otac je bio zadužen za patroliranje selom navečer 15. aprila); TW01, *Kupreškić*, T. 1423-25.

¹²²² A. Ahmić, T. 3573, 3638-39 (ručne bombe); N. Pezer, T. 15474 (puška M-48). Opisujući odbranu Ahmića, jedan svjedok Musliman je izjavio: “Nekoliko muškaraca Muslimana formiralo je liniju fronta i pucali su na HVO. Među njima su bili Zihad Ahmić, Mirsad Ahmić i Hazrudin Bilić”; (TW01, *Kupreškić*, T. 1410.). To svjedočenje u cijelosti potkrepljuje izjava Fuada Berbića: “Kad je započeo napad, naše straže i pojačanja u donjem dijelu Ahmića uključile su se u borbu”; DP D13/2.

¹²²³ Major Woolley, *Kupreškić*, T. 3567; *vidi id.*, na 3484, (“sporadična puščana paljba” u 11:00 sati); *id.*, na 3516-17 (“periferna puščana paljba i eksplozije” u 14:45 ili u selu ili unutar 200 metara); *id.* na 3530-31 (općenito opisuje “puščanu paljbu na i oko periferije tog područja”).

¹²²⁴ Svjedok AT, T. 27622-23; *vidi takođe* DP Z678 (gdje stoji da su tri policajca poginula, a trojica ranjena).

¹²²⁵ DP D190/1.

¹²²⁶ T. 27622-23.

¹²²⁷ T. 27620-21, 27732-33.

¹²²⁸ T. 27619.

¹²²⁹ Dva posmatrača PMEZ-a mogli su vidjeti Ahmiće u plamenu ali im nije dozvoljeno da uđu u selo. Kad je jedan od njih ušao u selo 21. aprila 1993. nije vidio nikakve odbrambene položaje. Potpukovnik Landry, T. 15290-91.

su i dalje stajale. Ako je i bilo nekog otpora, selo nije bilo dobro branjeno.¹²³⁰ Svjedok je takođe odbacio sugestiju odbrane da je razaranje Ahmića posljedica taktike zvane “borbe u naseljenim mjestima”, priznate vojne tehnike koja inače uključuje evakuaciju civila i šansu za predaju.¹²³¹ Razaranje je bilo previše sistematsko i bilo je dokaza da su snajperi korišteni da se presijeku mogući pravci za bijeg. Tom svjedoku Ahmići su izgledali kao pokolj.¹²³² On je rekao da je upotreba teške artiljerije i minobacača indikacija da su napadi bili koordinirani, jer to ne bi bilo na raspolaganju seoskim komandama.

636. Prilikom svjedočenja pukovniku Stewartu je pokazana kopija izvještaja od 25. maja 1993. za koji se tvrdi da je to sažetak istrage koju je sprovedla Sigurnosno-izvještajna služba HVO-a pod rukovodstvom Ante Sliškovića.¹²³³ Prema riječima svjedoka, taj izvještaj je mješavina zbilje i fikcije. Na primjer, u izvještaju stoji da je ABiH 14. aprila 1993. infiltrirala oko 30 izuzetno dobro naoružanih pripadnika MOS-a u Ahmiće i da je njihov zadatak bio da presijeku komunikaciju između Viteza i Busovače. Svjedok je rekao da u Ahmićima nije vidio nikakve ukopane položaje koje vojnici inače prave ako planiraju odbranu.¹²³⁴ Opis načina na koji je izveden napad 16. aprila 1993. u izvještaju je netačan. Po riječima svjedoka može se reći da je to bio klasični “pješađijski napad”. Iz razgovora sa ljudima, svjedok je zaključio da je početna linija bila blizu glavne ceste u Lašvanskoj dolini sa mitraljeskim gnijezdom na najmanje jednom mjestu i artiljerijskom podrškom kako bi se spriječilo povlačenje u klasičnoj operaciji “kordonskog čišćenja” (za izvođenje koje je potrebno tek pola dana). Nakon toga je grupa vojnika izvodila ukućane kuću po kuću.¹²³⁵

637. Poglede ove dvojice svjedoka podržavaju autori dva izvještaja iz tog vremena:

- (i) Charles McLeod, posmatrač PMEZ-a i bivši kapetan u britanskoj vojsci, koji je posjetio Ahmiće 4. maja 1993., nije bio mišljenja da je napad mogao biti odbrana pred muslimanskim napadom. On je na osnovu vlastitog vojnog iskustva stekao dojam da se radilo o pažljivo planiranom i koordiniranom napadu.¹²³⁶ (On je poslat da ustanovi šta se dogodilo u Lašvanskoj dolini, te je prikupio izvještaje i razgovarao sa raznim ljudima.)¹²³⁷ On je u svom izvještaju zaključio da su 16. aprila Hrvati u

¹²³⁰ Pukovnik Bryan Watters, T. 5813-14.

¹²³¹ Major Mark Bower rekao je da tehnika borbe u naseljenim mjestima ne uključuje smišljeno ciljanje i ubijanje civila. T. 9298-99.

¹²³² Pukovnik Bryan Watters, T. 5846-50, 5885-87: DP D63/1, D64/1. Svjedok je rekao da doktrina borbe u naseljenim mjestima nije hirurški precizna, pa ne bi bilo odsustva oštećenja na hrvatskim kućama.

¹²³³ DP Z975.1. Izvještaj je datiran 25. maja 1993.

¹²³⁴ Pukovnik Stewart, T. 12501.

¹²³⁵ Pukovnik Stewart, T. 12426-29, 12442-46. Potpukovniku Landryu, posmatraču PMEZ-a, napad na Ahmiće izgledao je više kao “operacija čišćenja” nego kao operacija radi taktičkog dobitka, jer teritoriju zauzetu radi taktičkog dobitka napadačke snage obično zaposjednu.

¹²³⁶ Charles McLeod, T. 2690, 4710-11.

¹²³⁷ Spisak, DP Z858.1.

Vitezu izvršili koordinirani napad na muslimanska sela oko Viteza i na Stari Vitez.¹²³⁸

- (ii) “Izveštaj Mazowieckog”,¹²³⁹ načinjen u to vrijeme za Tadeusza Mazowieckog, specijalnog izvjestioca za bivšu Jugoslaviju Komisije Ujedinjenih nacija za ljudska prava, navodi da su se 16. aprila 1993. odigrali usklađeni napadi hrvatskih snaga HVO-a na Vitez i okolna sela: “Prema svim izvorima, uključujući lokalne hrvatske komandante i međunarodne posmatrače, to selo nije sadržavalo nikakve legitimne vojne ciljeve i nije bilo nikakvog organizovanog otpora napadu.”¹²⁴⁰ U tom izvještaju napad na Ahmiće opisuje se ovako: snage HVO-a izvršile su minobacački napad na sjeverni dio sela čime su seljani spriječeni da bježe na sjever prema šumi. Mnogi stanovnici sela potrčali su prema jugu na jedno otvoreno polje gdje su im snage HVO-a postavile zasjedu. Njih dvadeset ubijeno je vatrenim oružjem iz neposredne blizine (uglavnom pogocima u vrat i glavu). Terensko osoblje otišlo je na lice mjesta i pronašlo tri povoljna položaja na kojima su pronašli čahure (para. 15). Vojnici HVO-a su u međuvremenu pješke ušli u selo i u grupama od četiri ili pet išli od kuće do kuće pucajući i bacajući ručne bombe kroz vrata i prozore. Terensko osoblje izbrojalo je u prosjeku kod svake kuće 50 potrošenih čahura koje su došle iz raznih oružja, uključujući ručne bacače. Razoreno je otprilike 180 kuća, a neke su se još dimile. (Petnaestak hrvatskih kuća ostalo je netaknuto.)

638. Precizan broj ubijenih možda se nikad neće saznati. Prema riječima jednog svjedoka koji ih je popisao, ubijene su ukupno 104 osobe.¹²⁴¹ Pretresno vijeće prihvata ovu brojku kao najpribližnju moguću.

639. Blaškić i Kordić su tada o ovim stvarima rekli sljedeće. Dana 30. aprila 1993. pukovnik Blaškić rekao je svom nadređenom generalu Petkoviću da je Ahmiće branio jedan vod Viteške brigade i da je on, Blaškić, poslao jedan vod vojne policije kao podršku i za zaštitu linije komunikacije. U 06:00 sati ujutro započela je jaka pucnjava, tri vojna policajca su ubijena, Blaškić

¹²³⁸ Izveštaj, DP Z926.

¹²³⁹ DP Z942.

¹²⁴⁰ DP Z942, para. 14-19.

¹²⁴¹ Svjedok K, T. 6778-79; spisak DP Z1594.3; vazдушna fotografija muslimanskih kuća, DP Z1594.1. Nihad Rebihić je 28. aprila pomogao pri ukopu 96 leševa Muslimana ubijenih u Ahmićima, Vitezu i okolnim selima. Svi osim dva leša u uniformi bili su leševi civila, među njima staraca i djece. T. 8374-77. Fotografije ukopa, DP Z2772. U maju 1993. Enes Šurković, koji je tada bio član Komisije za izbjeglice, dokumentirao je zvjerstva u opštini Vitez. Kao rezultat svog istraživanja, napravio je popis 95 Muslimana ubijenih u Ahmićima. Taj popis poklapa se sa 95 smrtnica uvrštenih u dokaze. Enes Šurković, T. 4405; DP Z1583.

je izgubio vezu sa njima i tokom jutra vojna policija je napala selo i zauzela jedan njegov dio. To je bila klasična operacija borbi u naseljenom mjestu.¹²⁴²

640. Dario Kordić je Payamu Akhavanu, istražitelju Centra Ujedinjenih nacija za ljudska prava, porekao da je HVO imao udjela u masakru u Ahmićima. Dapače, on je rekao da njegovi ljudi kao dobri kršćani nikada ne bi počinili takva djela, te je za to okrivio bosanske Srbe ili same Muslimane; nema potrebe za bilo kakvom istragom.¹²⁴³ (Sličan odgovor dao je i Blaškić pukovniku Stewartu u Kordićevom prisustvu.)¹²⁴⁴

641. Tokom suđenja na svjetlo dana izašao je još jedan izvještaj o pokolju. Radi se o izvještaju koji je Miroslav Tuđman, direktor HIS-a (Hrvatske izvještajne službe), 21. marta 1994. uputio svom ocu predsjedniku Tuđmanu. Taj izvještaj baca krivnju za napad na jedinicu specijalnih namjena "Džokere" i grupu zatvorenika oslobođenu iz zatvora Kaonik. Kao uzrok se navodi smrt trojice vojnika HVO-a za što da je kriv MOS, kao i smrt pratnje brigadira Totića. Izvještaj oslobađa krivnje Marija Čerkeza za koga se kaže da je loš komandant i kukavica po prirodi.¹²⁴⁵

642. Pretresno vijeće nalazi da ogromna količina dokaza ukazuje na dobro organizovani i planirani napad HVO-a na Ahmiće kojem je cilj bio ubijanje i istjerivanje muslimanskog stanovništva što je rezultiralo pokoljem. Tvrdnja da je taj napad bio opravdan po strateškoj, odbrambenoj ili bilo kojoj drugoj osnovi u potpunosti je neutemeljena. Oni branioци koji su se tamo našli bili su u potpunosti zatečeni i odbrana koja je pružena bila je rudimentarna, kao što i pokazuju rezultati toga dana. Nadalje, Pretresno vijeće zaključuje iz tih dokaza (i dokaza o drugim napadima HVO-a u aprilu 1993.) da je u to vrijeme postojala zajednička nakana ili plan smišljen i izvršen od strane vođstva bosanskih Hrvata da se Lašvanska dolina etnički očisti od Muslimana. Dario Kordić je, kao lokalni politički vođa, bio dio te nakane ili plana a njegova je glavna uloga u njemu bila uloga planera i podstrekača.

4. Napad na Vitez i Večerisku

643. Svjedoci optužbe svjedočili su o napadu na Vitez. Tako je pukovnik Watters rekao da je on rano ujutro 16. aprila 1993. bio u bazi britanskog bataljona kraj Viteza i primio je izvještaje o granatiranju i paljbi po muslimanskim dijelovima Kruščice i Viteza.¹²⁴⁶ Jedno hrvatsko artiljerijsko oruđe pucalo je iz kamenoloma. U 09:30 sati svjedok je razgovarao sa hrvatskim komandantom

¹²⁴² Svjedok CW1, transkript svjedočenja u predmetu *Blaškić*, T. 24038-40, 24099-102.

¹²⁴³ P. Akhavan, T. 5937-38.

¹²⁴⁴ Brigadir Duncan, T. 9737.

¹²⁴⁵ DP Z1406.1.

¹²⁴⁶ Major Lars Baggesen rekao je da je znao da granatiraju snage HVO-a jer snage ABiH u tom području nisu imale na raspolaganju onaj tip artiljerije odnosno minobacača velikog kalibra koji je korišten u napadu. T. 7495-97.

brigade u kinu u Vitezu, kao i sa muslimanskim komandantom. Obje strane rekly su da ih ona druga napada. Na osnovu vlastitih opažanja stekao je mišljenje da je većina razaranja i žrtava u muslimanskom dijelu grada.¹²⁴⁷ Stigli su izvještaji i o borbama po cijeloj Lašvanskoj dolini gdje su se na udaru našla mala muslimanska sela i zaseoci poput Ahmića. Svjedok je na ta mjesta poslao patrole i evakuisao civile.¹²⁴⁸ Po profesionalnom sudu tog svjedoka, ABiH je bila zatečena. To je bila prva koordinirana ofanziva u tom području u kojoj su se napadi simultano odigravali u cijeloj dolini.¹²⁴⁹

644. Po riječima onih koji su bili u Vitezu, napad je počeo oko 05:45 do 06:00 sati artiljerijskim granatiranjem koje se pojačalo tokom jutra i u kojem su korišteni minobacači raznih kalibara.¹²⁵⁰ Iskaz lokalnog komandira TO jeste da je on ustanovio da je u odbrani sudjelovalo 50 do 100 vojnika. Napad je bilo veliko iznenađenje.¹²⁵¹ Edib Zlotrg rekao je da ga je probudila detonacija iz pravca Ahmića. Vidio je dim kako se diže iz Ahmića, kao i pripadnike HVO-a u maskirnim uniformama na ulicama Viteza kako hapse Muslimane i ubijaju ih u njihovim stanovima. Kasnije je saznao da je među ubijenima i njegov šura koji je ranije objavio pismo u novinama u kojem je kritikovao vojnike HVO-a što pucaju iz svog oružja po gradu.¹²⁵² Uhapšeni su viđeniji Muslimani u gradu.¹²⁵³ Anto Breljas, bivši pripadnik "Vitezova", rekao je da su Viteška brigada i "Vitezovi" napali Stari Vitez, ali Vitezovi nisu učestvovali u napadu na Ahmiće kao jedinica (iako su to možda učinili jedan ili dva pojedinca).¹²⁵⁴

645. U optužnici se spominje lokalitet "Večeriska - Donja Večeriska". Pri tom se misli na dva sela, Donju i Gornju Večerisku. Teza optužbe jeste da su ta povezana sela (blizu "Vitezita" ili

¹²⁴⁷ Pukovnik Watters, T. 5694-99. DP Z2007 je serija fotografija dima i požara koji su nastali kao posljedica paljbe i leševa koji leže poslagani na drugom kraju Viteza (iza Dubravnice). U Starom Vitezu je takođe bilo leševa. U sjevernom, hrvatskom, dijelu ništa se nije događalo.

¹²⁴⁸ Pukovnik Watters, T. 5704-05.

¹²⁴⁹ T. 5705.

¹²⁵⁰ Svjedok TW10, *Blaškić*, T. 1199; Nihad Rebihić, T. 8359-60. Svjedok L je rekao da je ujutro 16. aprila 1993. u svom susjedstvu vidio vojnike za šljemovima i maskama. Potražio je utočište u stanu svog prijatelja i tamo ostao četiri dana. Vidio je vojnike kako ga traže. T. 6858-60. Sulejman Kavazović je u 05:15 sati čuo eksploziju i pucnjeve. Vidio je tri ili četiri grupe od po deset vojnika i bojao se jer su svi znali da je on pripadnik TO-a. Sakrio se u stanu jednog prijatelja Hrvata. T. 7365-67.

¹²⁵¹ Svjedok TW10, *Blaškić*, T. 1206. Jedna svjedokinja opisala je u svom svjedočenju iz transkripta kako su naoružani muškarci došli u njenu kuću u Vitezu tražeći oružje te su je seksualno zlostavljali i ukrali joj nakit. Svjedok TW21, *Blaškić*, T. 4471-74.

¹²⁵² Edib Zlotrg, T. 1644-47. Drugi svjedoci svjedočili su o napadu. Kadir Džidić rekao je da je začuo jaku eksploziju i da je iz svog stana mogao vidjeti granatiranje Starog Viteza iz Krčevina i Jardola. Ulaz u njegovu zgradu, kao i neke druge, zapriječile su komšije Hrvati (neki u uniformi). Potražio je utočište u stanu komšije i onda se predao trojici vojnika HVO-a. T. 4004-11. Mirsad Ahmić rekao je da su počinioci napada na Vitez bili HVO i "Vitezovi". T. 13783-87. Enes Šurković rekao je da su muškarci s oznakama HVO-a došli u njegovu zgradu i tražili oružje. Salih Omerdić, njegov komšija, ustrijeljen je i uboden nožem. T. 4381-87.

¹²⁵³ Enes Šurković, T. 4386-89.

¹²⁵⁴ T. 11714-15. Taj iskaz o Ahmićima potkrepljuje izvještaj Darka Kraljevića od 25. aprila 1993. o "borbenim aktivnostima" "Vitezova" u prethodnih deset dana u kome se opisuju borbe u 05:00 sati ujutro 16. aprila u Starom Vitezu i selu Novaci, kao i drugim sličnim lokacijama 17. aprila. No, u izvještaju za 18. aprila kaže se da je "očišćeno selo Novaci". DP Z819.2.

tvornice "SPS" jugoistočno od Viteza) napadnuta 16. aprila 1993. kao dio opšteg napada HVO-a na Lašvansku dolinu. Donja Večeriska bila je malo mješovito selo sa 60 posto Muslimana i bez vojnih objekata. Stalno prisustvo vojnih snaga HVO-a započelo je tokom 1992. U noći 15. aprila 1993. većina Hrvata napustila je selo i otišla za Gornju Večerisku, a ostali su samo vojno-sposobni muškarci. No ipak, nije se očekivao napad jer su Hrvati već nekoliko puta ranije evakuisali selo. Granatiranje je započelo u 05:30 sati ujutro paljbom iz protivavionskog topa lociranog u obližnjoj tvornici. U kuće su ubačene ručne bombe, a stanovnici i drugi su zatim uhapšeni i pretučeni. Svjedok V prepoznao je neke od svojih komšija Hrvata i vojnike HVO-a (neki su nosili šljemove sa crnim slovom U), i neke sa išaranim licima i trakama na ramenima. Svjedok je vidio da veći dio muslimanskih kuća gori.¹²⁵⁵ TO je organizovao nekakvu odbranu. Na kraju su oko 03:00 sata 18. aprila 1993. seljani (njih ukupno otprilike 400) uspjeli pobjeći iz sela uz pomoć UNPROFOR-a. Najmanje osam osoba poginulo je u napadu a selo je razoreno eksplozivima i požarom.¹²⁵⁶

646. U opštini Vitez poginula su ukupno 172 Muslimana, a 5000 ih je protjerano (od toga je 1200 bilo zatočeno). Razoreno je 420 kuća, među kojima tri džamije, dvije medrese i dvije škole.¹²⁵⁷

647. Teza odbrane jeste da je napad u opštini Vitez 16. aprila 1993. započela ABiH. Major Čeko izjavio je prilikom svjedočenja da su u 05:30 sati granate pale u blizini komande HVO-a u Vitezu, nakon čega je uslijedila intenzivna puščana paljba.¹²⁵⁸ Odbrana se oslonila na svjedočenja Allana Laustsena i neke izvještaje PMEZ-a da bi pokazala da je paljba koja je izbila u 05:30 sati 16. aprila bila usmjerena sa položaja ABiH prema komandi HVO-a.¹²⁵⁹ Odbrana takođe tvrdi da ishod borbi toga dana odražava činjenicu da je ABiH bila spremna sukobiti se sa HVO-om u Vitezu. Prema iskazu Sulejmana Kalče, u Starom Vitezu su poginula samo tri vojnika ABiH.¹²⁶⁰ Nasuprot tome, ABiH je u toj razmjeni vatre ubila najmanje 11 vojnika HVO-a.¹²⁶¹

648. Odbrana takođe ocrtava drugačiju sliku borbi u Donjoj Večeriskoj. Jedan svjedok je izjavio prilikom svjedočenja da su Muslimani prije sukoba od 16. aprila 1993. u Donjoj Večeriskoj iskopali rovove očekujući sukob.¹²⁶² Odbrana naglašava iskaz jednog svjedoka optužbe da je TO u selu imao

¹²⁵⁵ Svjedok V, T. 10366-83.

¹²⁵⁶ Svjedok V, T. 10386-94. Prema iskazu svjedoka V, on je Darija Kordića vidio u selu 20 dana ranije kad je Kordić došao u lokalnu komandu HVO-a u jednom kafiću u selu. Dario Kordić je nosio maskirnu uniformu sa oznakom HVO-a i imao je tjelohranitelja. Svjedok je bio na 10-15 metara od njega. Teza odbrane jeste da Dario Kordić nikada nije bio u tom selu. T. 10396-97.

¹²⁵⁷ Enes Šurković, T. 4401-02. DP Z2715, izvještaj Državne komisije Predsjedništva BiH za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima na području R BiH od 17. jula 1995.

¹²⁵⁸ T. 23482.

¹²⁵⁹ Allan Laustsen, T. 8501; DP D94/1.

¹²⁶⁰ T. 16083-84.

¹²⁶¹ T. 16083-84.

¹²⁶² Bono Drmić, T. 25654, redak 3-8; 25662, redak 22-25.

dovoljno oružja i municije da dva dana zadrži napredovanje HVO-a.¹²⁶³ Iako je TO u Donjoj Večeriskoj na raspolaganju imao 40-50 ljudi¹²⁶⁴ i 42 puške,¹²⁶⁵ muslimanski borci su se povukli kad su potrošili municiju.¹²⁶⁶ Po riječima jednog svjedoka, u toj borbi bilo je žrtava i na strani HVO-a i na strani TO-a.¹²⁶⁷

649. Pretresno vijeće odbacuje tezu odbrane i zaključuje da dokazi jasno ukazuju na organizovani napad HVO-a u tim područjima. To se mora gledati u kontekstu isteka ultimatumu 15. aprila 1993. kao dio šireg napada na Vitez i muslimanska sela Lašvanske doline. Prema tome, Pretresno vijeće nalazi da su krivična djela u osnovi koja se odnose na Vitez, Stari Vitez, Večerisku, Ahmiće, Nadioke, Piriće i Šantiće u sljedećim tačkama dokazana:

Tačke 3 - 4 (protivpravni napadi na civilne objekte)

Tačke 7 - 20 (protivpravno lišavanje života, ubistvo, nehumana djela i postupanje).

5. Učešće optuženih

650. O učešću Darija Kordića i Marija Čerkeza u borbama 16. aprila 1993. postoje direktni dokazi. O ovom drugom svjedočio je Nihad Rebihić, pripadnik TO-a u Vitezu. Taj svjedok je 16. aprila imao voki-toki podešen na frekvenciju komunikacija HVO-a. Tokom jutra i ranog poslijepodneva, on je čuo razgovor između Čerkeza i Marka Ljuića (za kojeg se tvrdi da je bio komandant artiljerije HVO-a). U prvom razgovoru između 08:00 i 09:00 sati Čerkez je obaviješten da dolazi UNPROFOR:

Čerkez: "Znaš šta trebaš uraditi."

Marko Ljuić: "Gađati objekat J." (kota blizu Jelovca)

Čerkez: "Jebeš im mater, znaš objekat pa gađaj."

(Svjedoku se činilo da se ciljaju džamije, osobito da se puca na džamiju u Preočici.)

U 13.17: Mario Čerkez: "Možeš li gađati ono što si maločas gađao? - J - Dobro to gađaj."

U 13.40: glas: "Kaži broju 23 da gađa Jelovac sa pet projektila u 13:40."

¹²⁶³ Svjedok V, T. 10387.

¹²⁶⁴ Svjedok V, T. 10372.

¹²⁶⁵ Svjedok V, T. 10420.

¹²⁶⁶ Svjedok V, T. 10424.

¹²⁶⁷ Bono Drmić, 25665, 25668.

(U 13:48 došlo je do minobacačke vatre u pravcu Jelovca.)¹²⁶⁸ Taj iskaz osporen je prilikom unakrsnog ispitivanja, posebno to da je Čerkez rekao to što se tvrdi da je rekao. Svjedok je odgovorio da je siguran da je to bio Čerkezov glas, jer je poznao Čerkeza niz godina.¹²⁶⁹

651. Taj iskaz podupire i Sulejman Kalčo koji je svjedočio da je TO uhvatio naređenje Marija Čerkeza Marku Ljuiću (koji se s artiljerijom nalazio u Staroj Biloj) u kojem se kaže da puca na vjerske objekte u Vranjici. Ljuić je onda od Čerkeza tražio pauzu da mogu doručkovati. TO je snimio taj razgovor ali se pretpostavlja da je traka izgubljena u eksploziji automobila-bombe.¹²⁷⁰ Odbrana je prilikom unakrsnog ispitivanja osporila iskaz o tom razgovoru i sugerisala da je to bio razgovor između Marka Ljuića i njegovog sina koji se takođe zove Mario. Svjedok je odbacio tu sugestiju, a ranije je izjavio da je bio u stanju identifikovati glasove zato jer je odrastao sa tim ljudima.¹²⁷¹ Međutim, u nedostatku snimke i bilo kojeg drugog dokumentarnog dokaznog materijala, Pretresno vijeće ne može pridati nikakvu težinu tom svjedočenju te, kao rezultat toga, ne donosi nikakav zaključak protiv Marija Čerkeza.

652. Teza odbrane u vezi s aktivnostima i planovima Marija Čerkeza i Viteške brigade neposredno prije 16. aprila 1993. jeste da oni nisu bili spremni, niti su se spremali započeti vojnu ofanzivu. Mario Čerkez je, tvrdi se, planirao crkveni obred za obnovu bračnog zavjeta sa svojom suprugom zakazan za kasno popodne 15. aprila 1993.¹²⁷² Odbrana je čak predočila potvrdu o crkvenom postupku vjenčanja od 15. aprila 1993. u kojoj stoji da se Mario Čerkez i njegova supruga namjeravaju "vjenčati" u Vitezu u 18:30 sati 15. aprila 1993.¹²⁷³ No obred nije održan jer je, prije nego što je pošao u crkvu, Mario Čerkez primio hitno naređenje da se javi Blaškiću u štab Viteške brigade.¹²⁷⁴ Kasnije te večeri, Mario Čerkez je na kratkom brifingu u štabu prenio informaciju brigadi da je komanda OZSB izdala naređenje da se pojača borbena gotovost u očekivanju napada ABiH sljedećeg dana. Jedini zadatak brigade bio je da blokira pravac mogućeg napada ABiH iz područja Kruščice i Vranjske.¹²⁷⁵ Na tom sastanku nisu spomenuti Ahmići, Nadioci, Sivrinio Selo ni ikoje drugo područje osim Kruščice i Vranjske.¹²⁷⁶

653. Odbrana je takođe izvodila dokaze o tome da nema nikakvog nagovještaja da je Viteška brigada bilo gdje bila aktivna tokom noći 15/16. aprila 1993.¹²⁷⁷ Napad ABiH za koji se tvrdi da se

¹²⁶⁸ T. 8359-68.

¹²⁶⁹ T. 8430.

¹²⁷⁰ T. 15968-70.

¹²⁷¹ T. 15969-70.

¹²⁷² Stipo Čeko, T. 23438-42.

¹²⁷³ DP D94/2.

¹²⁷⁴ Stipo Čeko, T. 23440-45.

¹²⁷⁵ Stipo Čeko, T. 23438-44, potkrepio Anto Bertović, T. 25862-63.

¹²⁷⁶ Stipo Čeko, T. 23563-71, potkrepio Željko Sajević, T. 23355-56.

¹²⁷⁷ Stipo Čeko, T. 23581-82.

odigrao zatekao je Vitešku brigadu sasvim nespremnu, tako da je u štabu Viteške brigade ujutro 16. aprila 1993. vladao haos i dezorganizacija.¹²⁷⁸ Komandant lokalnog bataljona HVO-a Anto Bertović svjedočio je o stepenu gotovosti brigade u noći 15. aprila 1993. On tvrdi da je na raspolaganju imao sljedeće vojnike: oko 60 u sektoru Slatka Voda - Strikanča i do 50 u Kruščici. Oni su se u hotelu "Ribnjak" spremali za svoju smjenu na liniji fronta (linija Slatka Voda - Strikanča). Nije imao pouzdana sredstva veze da stupi u vezu sa smjenom na liniji fronta,¹²⁷⁹ i u noći 15. aprila nije aktivirao više od 80 ljudi.¹²⁸⁰ Prilikom svjedočenja je izjavio da se ne bi usudio ići u rat sa takvim bataljonom da je imao izbora.¹²⁸¹ Sistem veze u OZSB u svakom slučaju je bio nepouzdan što otežava koordiniranu vojnu akciju.¹²⁸² Načelnik veze Viteške brigade izjavio je u svjedočenju da je sistem veza bio daleko ispod zadovoljavajućeg jer je TO uzeo veći dio dostupne opreme. Veći dio opreme HVO-a bila je radioamaterska oprema.¹²⁸³

654. S druge strane, kad je riječ o sistemu veza, optužba se mogla osloniti na dokumentarne dokaze. Prvo, tu je izvještaj datiran 22-23. marta 1993. od referenta veze prvog bataljona Viteške brigade u kojem se kaže da su telefoni u rovovima i zemunicama i poljske telefonske centrale u ispravnom stanju.¹²⁸⁴ Drugo, izvještaj načelnika jedinice veze Viteške brigade od 24. aprila 1993. u kojem on navodi da, osim dviju iznimaka, veze između linije fronta i komandanata rade.¹²⁸⁵ I treće, naređenje od 21. januara 1993., koje je načelnik veze HZ H-B uputio načelniku veze OZSB u Vitezu, a tiče se raspodjele paket radio stanica (sistem veze sličan faksu) raznim brigadama.¹²⁸⁶ Porečeno je da je do te raspodjele zaista i došlo.¹²⁸⁷ No, Pretresno vijeće u svjetlu ovih dokumenata nalazi da je brigada u aprilu 1993. imala zadovoljavajući sistem veza.

655. Optužba je o učešću Darija Kordića u događajima od 16. aprila 1993. izvela sljedeće dokaze:

¹²⁷⁸ DP D160/2, marker 5, br. 4 (izvještaj Srećka Petrovića, dežurnog oficira Viteške brigade, u kojem se opisuje situacija u 07:00 sati 16. aprila 1993.)

¹²⁷⁹ Anto Bertović, T. 25864. Anto Bertović naredio je grupi u hotelu da ostane tamo i budno pazi. Nije im naredio pokret jer nije želio da ih ABiH razoruža ili da uznemire lokalno stanovništvo. T. 25865.

¹²⁸⁰ Anto Bertović, T. 25869.

¹²⁸¹ Anto Bertović, T. 26003-04: "Odnos snaga nije dopuštao ni pomisao o tome. To bi bilo ludo, jer je ABiH bila jača od snaga HVO-a u to vrijeme."

¹²⁸² Željko Blaž, T. 24105-06, 24113-14, 24117-18.

¹²⁸³ Vladica Babić, T. 26241-43, 26248. Prilikom unakrsnog ispitivanja Babić je naglasio da njegova oprema nije došla od hrvatske vlade usprkos tome što mu je pokazan DP Z2490 koji sadrži specifikaciju isporuke logističkog materijala iz Hrvatske jedinica HVO-a u Kiseljaku. T. 26271-72.

¹²⁸⁴ DP D96/2.

¹²⁸⁵ DP Z813.2.

¹²⁸⁶ DP Z383.1.

¹²⁸⁷ Vladica Babić, 26263-64.

(a) Prema iskazu svjedoka H, stanovnika Lončara kraj Busovače, Dario Kordić je u 05:00 sati putem radija naredio svim jedinicama HVO-a da napadnu položaje ABiH.¹²⁸⁸ Svjedok je rekao da je prepoznao Kordićev glas jer je on bio medijska ličnost.¹²⁸⁹ Međutim, taj iskaz nije ničim potkrepljen, niti je predložena snimka tog naređenja i Pretresno vijeće ga odbacuje. Zatim, iskaz svjedoka AP da je u subotu prije napada Dario Kordić bio na fudbalskom stadionu u Vitezu gdje ga je svjedok čuo kako na razglasu drži govor vojnicima na stadionu: rekao je će se u ovom istorijskom trenutku Hrvati boriti za nezavisnost i svoja prava, a vojnici su ga pozdravili “hitlerovskim pozdravom”.¹²⁹⁰ Nema dokaza koji potkrepljuju ovaj navod i Pretresno vijeće ga ne može prihvatiti.

(b) Svjedok I svjedočio je o snimljenom razgovoru koji, tvrdi se, pokazuje učešće Kordića u napadu na selo Gornja Rovna kod Viteza. Svjedok u svom iskazu kaže da je stanovao u Gornjoj Rovni i bio vojnik ABiH. Dana 16. aprila 1993. njegov vod bio je na dužnosti u Kruščici i odatle je vidio kako se odvija napad na njegovo selo. Nakon toga bio je zarobljen, zatočen do juna 1993. i nije se vratio u svoje selo još dva mjeseca.¹²⁹¹ Po povratku u selo, otišao je u centar veze ABiH gdje mu je kolega dao da presluša traku koja se odnosila na napad na selo. Traka je, tvrdi se, bila snimak razgovora dvojice ljudi koji su se zvali “Puma 1” i “Puma 2”. Puma 1 naredio je Pumi 2 da napadne centar sela. Puma 2 je rekao da ne može. Puma 1 mu je zatim rekao da napadne gornji dio sela. Puma 2 je rekao da je pokušao, ali nije uspio. Puma 1 mu je naredio da ponovno napadne. Puma 2 je tada rekao: “Kordiću, jebi si mater, dođi ovamo pa sam zauzmi. ... mi ne možemo ništa uraditi jer je svako drvo balija”.¹²⁹² Prilikom unakrsnog ispitivanja svjedok je rekao da Gornja Rovna nije izrijeckom spomenuta u razgovoru, ali se mjesto može locirati spomenom “šume” i “gornjeg dijela”. Aparati su bili dometa od dva kilometra. On je prvi puta spomenuo tu traku u izjavi datoj u novembru 1997. Selo je nekoliko puta napadnuto između 16. i 20. aprila 1993. Nakon što je razmislio, misli da je prvo uputstvo bilo da se napadne gornji dio sela, a ne centar. Traka je bila slabog kvaliteta i on nije prepoznao glasove. Porekao je da je njegov iskaz o traci izmišljen.¹²⁹³ Pretresno vijeće ponovo primjećuje da nema potvrde ovog svjedočenja i nije predložena nikakva traka. Pretresno vijeće se na to ne može osloniti.

(c) Anto Breljas je bosanski Hrvat, bivši pripadnik “Vitezova”, kojima se pridružio na intervenciju Darija Kordića. Njegov iskaz jeste da se u martu 1993. javio optuženom na

¹²⁸⁸ T. 4081-82.

¹²⁸⁹ T. 4084.

¹²⁹⁰ T. 15883.

¹²⁹¹ T. 4196, 4199-209.

¹²⁹² Pogrdni naziv za Muslimane, T. 4214-15.

¹²⁹³ T. 4239-46.

Tisovcu i rekao da se želi pridružiti HVO-u. Optuženi mu je rekao da ode vođi “Vitezova” Darku Kraljeviću koji će mu dati posao. Svjedok je postao politički oficir sa činom poručnika.¹²⁹⁴ (Prilikom unakrsnog ispitivanja odbrana je osporila njegov iskaz, no svjedok je rekao da se sastao s optuženim i da mu je ovaj pomogao da uđe u HVO.)¹²⁹⁵ Prema iskazu tog svjedoka, Dario Kordić se navečer 15. aprila 1993. nalazio u kasarni “Vitezova” u Dubravici. Tamo je bio sa komandrom i zamjenikom komandira “Vitezova” (Kraljevićem i Vincem), Mijićem (šefom SIS-a za Srednju Bosnu, tj. tajne policije) i još dvije osobe.¹²⁹⁶ Svjedok je vidio te ljude kako se savjetuju. Imali su komad papira sa nacrtanom kartom. Svjedok je čuo Darija Kordića kako kaže: “To se mora odraditi do kraja”, na što mu je odgovoreno: “Ne brini, sve će biti u redu”.¹²⁹⁷ Svjedok je unakrsno ispitan o datumu kad je čuo taj razgovor i složio se da ne može biti precizan u vezi sa datumima. U izjavi datoj optužbi svjedok je rekao da je večer 15. aprila proveo u Čajdrašu pokušavajući se vratiti iz Zenice u Vitez. Kasnije ga je pokupio pukovnik Stewart i svojim džipom odveo u Vitez.¹²⁹⁸ Prilikom dodatnog ispitivanja svjedok je rekao da ne zna da li je sastanak sa Kordićem u školi u Dubravici bio večer prije napada na Ahmiće (tj. 15. aprila) ili sljedeće noći (tj. 16. aprila).¹²⁹⁹ Odbrana je izvela dokaze koji govore da Kordić nikada nije bio u kasarni u Dubravici, pa tamo nije bio ni 15. aprila. Josip Buha, pripadnik “Vitezova” u relevantno vrijeme, svjedočio je da Kordić nikako nije mogao biti u kasarni toga dana jer je kasarna mala i on i drugi bi saznali za jednu tako važnu posjetu.¹³⁰⁰ To svjedočenje potkrepljuje afidavit Marija Šantića, pripadnika Vitezova, koji je izjavio da je u to vrijeme bio stacioniran u kasarni te niti Kordić niti Blaškić nisu tamo bili 15. aprila.¹³⁰¹ No bez obzira na to, Pretresno vijeće primjećuje da g. Breljas, kao bosanski Hrvat, nema želje za osvetom niti motiva za laganje¹³⁰² i prihvata njegov iskaz da je Kordić bio u kasarni na sastanku, te da se to odigralo navečer 16. aprila.

656. Ratni dnevnik dežurnog oficira OZSB za 16. april 1993. glasi:

¹²⁹⁴ T. 11691-92.

¹²⁹⁵ T. 11761-63.

¹²⁹⁶ *Vidi takođe* pismo od 18. juna 1993. kojim Mijić imenuje Kraljevića za svog zamjenika. DP Z1075.1.

¹²⁹⁷ T. 11697-700.

¹²⁹⁸ T. 11751-59. Dnevnik pukovnika Stewarta kaže da je on proveo noć 15./16. aprila u Zenici. Prilikom svjedočenja pukovnik Stewart je rekao da je proveo noć u Zenici i da je u 07:15 sati otišao i vratio se u Vitez brdskom cestom. Na putu nikoga nije pokupio. T. 12312-14, 12406-08.

¹²⁹⁹ T. 11858.

¹³⁰⁰ Josip Buha, T. 18625.

¹³⁰¹ Afidavit Marija Šantića.

¹³⁰² Odbrana je pozvala gđu Miru Poernju kao svjedoka da bi osporila vjerodostojnost Ante Breljasa na osnovu toga da joj je on, nakon što ga je pustila da stanuje u njenom stanu u ljeto 1993., navodno lagao, ružno se ponašao u stanu, prijetio joj i ošamario je (T. 26073-76). Međutim, g. Breljas ju je napustio da bi se preselio u stan mlade udovice u istoj zgradi (T. 26086) i, iako je svjedokinja porekla da je imala bilo kakvu vezu s njim (T. 26082), ili da svjedoči kako bi sa njim izravnala račune (T. 26087), Pretresno vijeće nalazi da njeno svjedočenje nije vjerodostojno.

- 09.05: g. Blaškić T. razgovarao sa Kordić D. Izvješće o situaciji ...
- 10.30: razgovor Blaškić T. sa Kordić D. iznio mu trenutnu situaciju.
- 11.40: Razgovor puk. Blaškića T. sa Kordićem a u svezi sa prekidom vatre ...¹³⁰³
- 12.07: Mario Č. zvao puk. Blaškića, dao izvješće o stanju na terenu.
- 12.36: Zvao Kordić D. puk. Blaškića T. ...
- 12.50: Puk. Blaškić T. zove Maria Č. dao upute.
- 13.02: Batinić M MTD /mješoviti topnički divizion/ - zvao puk. Blaškića rekao da je izvršio zadatak. Mario Č. treba da vidi gdje je i treba li korektura.
- 13.10: Mario Č. zove puk. Blaškića, daje izvješće o situaciji ...¹³⁰⁴
- 13.44: puk. Tiho B. razgovor sa K. Dario daje izvješće i rekao da iz ABiH traže prekid ...
- 13.55: Puk. B. Tihomir zvao Maria Č. daje upute i nek se izdrži još malo ...
- 14.30: Zove Kordić D. puk. T. B. razmjena mišljenja.¹³⁰⁵
- 15.00: Mario Č. javlja da su iz Zenice krenule veće snage.
- 15.45: Zvao Kordić i raspitivao se za situaciju, dobio usmeno izvješće od pukovnika Blaškića.
- 15.52: Zvao Kordić i izvjestio da muslimani djeluju po našim položajima na Krušiku ...¹³⁰⁶
- 16.38: Puk. T. B. razgovara sa Kordić D. izvještava da je govorio sa Valentom Antom o situaciji ...
- 17.55: (Duško i Čerkez i Paško). U okruženju su D. Večeriska, Ahmića, Vranjskoj, Rovnoj i Perićima. Nemaju snage za pojačanje tih prostora. HVO vrši hapsi osobe.
- 18.02: Zove Kordić D. puk. T. B. Paško je odradio ovo sve i ide dalje.
- 18.07: Puk. T. B. zove Maria Č. treba pojačati osiguranje SPS.¹³⁰⁷
- 18.50: Kordić D. zove puk. T.B. 350-400 ljudi je krenulo iz Zenice prema Kuberu (muslimana).
- 19.25: Pukovnik Blaškić zvao puk. Kordića i obavijestio ga o snagama koje kreću iz Zenice najvjerojatnije na Kuber.
- 19.45: Zvao Mario Čerkez javlja da mu pomoć iz Busovače što prije stigne.¹³⁰⁸

657. Dokazi iz ratnog dnevnika mogu se sažeti ovako: Kordić i Blaškić su između 09:05 i 19:25 sati 16. aprila 1993. imali najmanje 10 telefonskih razgovora. U tim razgovorima raspravljano je o vojnim pitanjima. Oba učesnika javljala su o takvim pitanjima. Pretresno vijeće nalazi da iz tih

¹³⁰³ DP Z610.1, str. 65-70.

¹³⁰⁴ *Ibid.*, str. 71-73.

¹³⁰⁵ *Ibid.*, str. 75-77.

¹³⁰⁶ *Ibid.*, str. 79-80.

¹³⁰⁷ *Ibid.*, str. 82-85.

¹³⁰⁸ *Ibid.*, str. 86-87.

dokaza valja izvući zaključak da se radi o političkom vođi uključenom u događaje, koji ih pomno prati i u kontaktu je sa vojnim komandantom.

6. Napadi na sela u blizini Busovače

658. Sela Lončari, Merdani i Putiš nalaze se blizu jedno drugog istočno od Ahmića, a sjeverno od Busovače. Dokazi optužbe su sljedeći. Nakon napada na sela u januaru 1993. značajan dio civilnog stanovništva otišao je u Zenicu no, tokom sljedećih tjedana i mjeseci, mnogi su se vratili.¹³⁰⁹ Ta sela je HVO potom napao u aprilu. Svjedok H se skrivao u šumi zajedno s drugim muškarcima bosanskim Muslimanima 16. aprila 1993. između 04:30 i 05:00 sati. Oko Lončara pucalo se iz minobacača i topova. Vojnici HVO-a uhapsili su svjedoka, njegovog sina i druge muškarce i odveli ih u zatvor Kaonik.¹³¹⁰ Kao što je ranije navedeno, obližnje selo Putiš napadnuto je 15. aprila.

659. Selo Očehnići nalazi se južno od Busovače. Prema tvrdnjama optužbe, HVO je napao to selo u aprilu 1993. Optužba je izvela sljedeće dokaze. Poslijepodne 16. aprila 1993. maskirani vojnici HVO-a napali su selo ispaljujući zapaljive metke na kuće. Za pola sata sve su muslimanske kuće gorjele. Seljani su bili nenaoružani i nisu pružili nikakav otpor.¹³¹¹ Jedan stanovnik je iz druge ruke čuo da je Paško Ljubičić vodio jedinicu koja je napala selo i da mu je to naredio brigadir Duško Grubešić, komandant brigade "Zrinski", da bi se to područje očistilo od Muslimana.¹³¹² Šteta nanesena Očehničima jasno se vidi na video snimci snimljenoj iz helikoptera u maju 1996. koja je prikazana u sudnici za vrijeme suđenja.¹³¹³ Oko 20 muškaraca iz Lončara lišeno je slobode i odvedeno u Kaonik 16. aprila 1993.¹³¹⁴ Po dolasku su postrojeni, a vojnici HVO-a ukrali su im dragocjenosti.¹³¹⁵

660. Iako su to *prima facie* dokazi o protivpravnim napadima, po mišljenju Pretresnog vijeća nema dovoljno dokaza na kojima se može zasnovati osuđujuća presuda po tačkama 3 i 4. Prema tome, navodi u vezi sa Lončarima, Putišem i Očehničima u tačkama 3 i 4 nisu dokazani. No, postoje dokazi o razaranjima u Očehničima (tačke 37 i 38).

¹³⁰⁹ Svjedok H, T. 4079.

¹³¹⁰ Svjedok H, T. 4085-88.

¹³¹¹ Ibrahim Nuhagić, T. 13135.

¹³¹² Ibrahim Nuhagić, T. 13137, 13141, 13143, 13145.

¹³¹³ Svjedok 2799.

¹³¹⁴ Svjedok H, T. 4088.

¹³¹⁵ Svjedok H, T. 4089-90.

7. Kamion-bomba u Starom Vitezu

661. Borbe u Vitezu nastavile su se nakon 16. aprila 1993. Stari dio grada, Stari Vitez (takođe zvan Mahala), ostao je u muslimanskim rukama. Međutim, HVO ga je opkolio i napadao. Tamo je 18. aprila 1993. eksplodirao kamion-bomba a opsada se nastavila od aprila 1993. do februara 1994.

662. Kamion-bomba eksplodirao je 18. aprila poslijepodne blizu džamije u Starom Vitezu, uništivši kancelariju Ratnog predsjedništva. Poginulo je najmanje šest osoba a ranjeno 50.¹³¹⁶ Prema iskazu Nihada Rebihića, koji je tada pješice prolazio blizu lica mjesta, pokraj njega se provezao jedan kamion za gorivo HVO-a, a onda se začula snažna eksplozija koja ga je bacila na zemlju i on je izgubio svijest. Kad se osvijestio, kuće su bila veoma oštećene.¹³¹⁷ Neki stanovnici su bili upozoreni prije eksplozije.¹³¹⁸ O tome ko je odgovoran postoje razne verzije.¹³¹⁹ Prema jednoj verziji, Marko Ljuić, načelnik artiljerije Viteške brigade natovario je kamion za gorivo eksplozivom, privezao jednog Muslimana za volan i pokrenuo kamion prema starom dijelu grada.¹³²⁰ Prema drugoj verziji, u pozadini tog događaja stoji Darko Kraljević, komandir HOS-a.¹³²¹ U vrijeme eksplozije Mario Čerkez bio je na sastanku u logoru Britbata. Začula se jaka eksplozija i nad Starim Viteзом se nadvio veliki oblak dima. Kad su se učesnici sastanaka vratili u Vitez, Mario Čerkez ništa nije govorio o eksploziji.¹³²²

663. Prema iskazu jednog svjedoka Dario Kordić pojavio se te večeri na lokalnoj televiziji i rekao da je aktivirano skladište municije ABiH u Starom Vitezu i da će biti još takvih eksplozija. Rekao je takođe da bi se pripadnici ABiH trebali predati a njihovim komandantima će biti suđeno po zakonima Herceg-Bosne.¹³²³ (Iskaz o pojavljivanju na televiziji odbrana osporava. Nema dokaza koji to potkrepljuju i Pretresno vijeće se stoga na njega ne može osloniti.) Kad je pukovnik Morsink iz PMEZ-a sutradan zapitao Marija Čerkeza o eksploziji, on je rekao da je do eksplozije došlo u jednoj kući i da će on sprovesti istragu.¹³²⁴ Prilikom unakrsnog ispitivanja svjedok je porekao da je

¹³¹⁶ Svjedok TW10, *Blaškić*, T. 1214-15; dr. Mujezinović, T. 2191-92. Precizan broj poginulih nije utvrđen dokazima. Dr. Mujezinović je rekao da je poginulo osmero ljudi. Nihad Rebihić rekao je da je poginulo šestoro ljudi i predočio je smrtnice za njih pet. DP Z2210/9-13.

¹³¹⁷ T. 8368-8371.

¹³¹⁸ Dr. Mujezinović, *ibid.*; svjedok L, T. 6860; svjedok AC, T. 12590. Fuad Zećo bio je u to vrijeme zatočen u Veterinarskoj stanici u Vitezu. Jedan stražar je zatočenicima rekao da odu u podrum. Začuli su eksploziju i stražar je rekao: "S ovime je riješeno pitanje Muslimana u viteškom kraju." T. 6520.

¹³¹⁹ Sulejman Kalčo, T. 15971-72.

¹³²⁰ Izvještaj Službe za suzbijanje kriminaliteta RBiH, 2. juni 1993., DP Z1009.1.

¹³²¹ Major Friis Pedersen u transkriptu svog svjedočenja u predmetu *Blaškić*, uvršteno kao DP Z2706.

¹³²² Svjedok TW10, *Blaškić*, T. 1216.

¹³²³ Sulejman Kalčo, T. 15971-72.

¹³²⁴ Pukovnik Morsink, T. 8016-17.

optuženi rekao da je informisao svog komandanta, budući da je ustanovio da to djelo nije počinjeno unutar njegovog komandnog lanca.¹³²⁵

664. Pretresno vijeće prihvata da je to djelo bilo čin čistog terorizma koji su izveli elementi unutar HVO-a kao napad na muslimansko stanovništvo Starog Viteza. Međutim, nema dokaza koji povezuju bilo kojeg od dvojice optuženih sa tom radnjom koja se može jednako okarakterisati kao teroristički čin koji je neko samovoljno preduzeo, kao i dio organizovanog plana etničkog čišćenja. To što je neki optuženi politički vođa (ili vojni komandant) ne znači nužno da je on odgovoran za bilo koji teroristički čin koji se može dogoditi.

8. Napadi na sela u opštini Kiseljak

665. U nedjelju 18. aprila 1993. muslimanska sela u opštini Kiseljak bila su na redu za napad. (Napadnuto je više sela, no samo se jedno selo, Rotilj, spominje u relevantnim tačkama optužnice.) Kontekst napada daje naređenje pukovnika Blaškića jednoj brigadi HVO-a da zauzme dva sela gdje je sve neprijateljske snage trebalo staviti pod komandu HVO-a.¹³²⁶ HVO je 18. aprila 1993. napao sela Gomionica, Svinjarevo i Behrići (koja se nalaze nedaleko jedno od drugog na glavnoj cesti), zajedno sa Rotiljem, Gromiljakom, Polje Višnjicom i drugim muslimanskim selima u tom dijelu opštine Kiseljak. Izvedeni su dokazi da je muslimansko stanovništvo tih sela ili ubijeno ili protjerano, kuće i džamije su spaljene, a u Svinjarevu i Gomionici kuće su opljačkane.¹³²⁷ U Rotilju je od TO-a zatraženo da preda oružje prije nego što je HVO granatirao selo. Kao rezultat toga, donji dio sela je zapaljen i 20 kuća i pomoćnih objekata je uništeno,¹³²⁸ a sedam civila ubijeno.¹³²⁹ Kasnije se na jednom zidu pojavio natpis "Ovo su uradile Maturice" (paravojna jedinica iz Kiseljaka).¹³³⁰

666. Međunarodni posmatrači su tokom nekoliko sljedećih dana vidjeli razmjere razaranja tih sela. Kapetan Lanthier, oficir u kanadskom bataljonu UNPROFOR-a, provezao se kroz Kiseljački džep i vidio mnogo opljačkanih i spaljenih kuća. Sela su bila napuštena. Njegov je dojam bio da je

¹³²⁵ Pukovnik Morsink, T. 8281.

¹³²⁶ DP Z702.

¹³²⁷ U Svinjarevu je podmetnut požar u kućama, a džamija je spaljena. Nakon napada nestalo je devet civila i pet vojnika. Samo dvije kuće (u kojima su živjeli Hrvati) ostale su netaknute. Svjedok AM, T. 15585-87. Svjedok TW13 ocijenio je da je poginulo 10 civila. Svjedok TW13, *Blaškić*, T. 9699. Gomionicu je HVO granatirao i evakuisao. Vojnici HVO-a su onda opljačkali dio sela i uzeli sve što su mogli prije nego što su zapalili kuće. Svjedok TW04, *Blaškić*, T. 9244-47. HVO je napao Gromiljak, izbacio stanovnike i zapalio kuće. Svjedok TW26, *Blaškić*, T. 8015-17. U 06:00 sati ujutro 18. aprila HVO je napao Polje Višnjicu i brzo je preoteo od jedne male jedinice TO-a koja ga je branila. Poginulo je između 10 i 13 civila, a 103 objekata su spaljena. Svjedok TW11, *Blaškić*, T. 6718-19; svjedok TW25, *Blaškić*, T. 6614-16, 6633; svjedok D, T. 2057-58.

¹³²⁸ Svjedok TW07, *Blaškić*, T. 7931-34.

¹³²⁹ DP Z1888 je karta sela u okolini Kiseljaka. Potpukovnik Landry naveo je sedam žrtava (dvije starije od 60 godina, a jedna od 16 godina). T. 15299-300.

¹³³⁰ Svjedok TW07, *Blaškić*, T. 7936.

napad na Rotilj izveden u skladu sa taktikom pješadijskog voda za borbu u naseljenim mjestima.¹³³¹ Kad su posmatrači PMEZ-a posjetili ta sela ustanovili su da su skoro svi Muslimani otišli, a njihove kuće spaljene¹³³² i zaključili su da je u tom području obavljeno etničko čišćenje.¹³³³ (S tim u vezi valja primijetiti da je dežurni oficir OZSB zabilježio da je pukovnik Blaškić, govoreći o Gomionici, 20. aprila rekao da će policija biti korištena za “čišćenje”).¹³³⁴

667. Odbrana nije izvodila dokaze o toj ofanzivi HVO-a. Pretresno vijeće zaključuje da je ona bila dio opšte ofanzive koju je HVO izvršio protiv Muslimana u tom području, te su u vezi sa Rotiljem krivična djela u osnovi tačaka 3-4 i 7-13 dokazana.

668. Da bi povezala Darija Kordića s tim napadima, optužba se oslanja na jedno naređenje koje je pukovnik Blaškić poslao brigadi “Ban Jelačić” u Kiseljaku 18. aprila 1993. kojim upućuje brigadu da te noći zauzme Gomionicu, te kaže da je situacija, opšte uzevši, pod kontrolom i nastavlja: “o svemu smo upoznali sam vrh HZ HB sa kojima smo neprekidno na vezi”.¹³³⁵ Optužba na to kaže da su mogućnosti za kontakt sa Matom Bobanom bile ograničene imajući u vidu poteškoće u vezama na koje se oslanja odbrana, i da pred Pretresnim vijećem nema nikakvog dokumenta o takvoj temi: prema tome, jedini vrh o kojem je Blaškić mogao govoriti je lokalni vrh, to jest Kordić, što potvrđuje i ratni dnevnik dežurnog oficira OZSB.¹³³⁶

669. Pretresno vijeće zaključuje da je Dario Kordić bio uključen u te napade u opštini otprilike 25 kilometara od Busovače. Ti napadi odigrali su se dva dana nakon napada na muslimanska sela Lašvanske doline i bili su dio obrasca napada na Muslimane Srednje Bosne. Blaškić ne bi poduzeo te napade bez političkog odobrenja i Pretresno vijeće nalazi da to znači odobrenje lokalnog vrha u liku Darija Kordića. Jasan zaključak koji se izvodi iz toga jeste da je Dario Kordić bio povezan sa davanjem naređenja da se napadnu sela, među kojima i Rotilj.

9. Granatiranje Zenice

670. Dana 19. aprila 1993. na pijacu u Zenici ispaljena je granata koja je ubila 15 ljudi a ranila 50. Teza optužbe je da je HVO odgovoran za granatiranje pa, prema tome, i za protivpravni napad na grad. Optužba tvrdi da je svrha napada bila da se demonstrira vojna moć HVO-a i zaprijeti ABiH kako bi prestala sa svojim protivnapadima.¹³³⁷ Dokazi optužbe bili su sljedeći.

¹³³¹ Svjedok TW18, *Blaškić*, T. 8295, 8337.

¹³³² Izvještaj, DP Z847.

¹³³³ Major Baggesen, T. 7558-59.

¹³³⁴ DP Z610.1, str. 148.

¹³³⁵ DP Z733.

¹³³⁶ Završni podnesak optužbe, para. 289.

¹³³⁷ Pukovnik Watters, T. 5714-17; DP Z738.

671. Na Vitez je ispaljeno šest granata između 12:00 i 12:30 sati 19. aprila 1993. Granate su pale u području pijace koju je jedan svjedok koji je bio tamo opisao kao pijacu i prometnu pješačku zonu sa prodavnicama, štandovima i kafićima gdje bi oko podneva bilo mnogo ljudi, pješaka, kupaca i ljudi na putu za džamiju.¹³³⁸ Jedan drugi svjedok rekao je da je na tom mjestu bilo 30-40 kafića i robna kuća i procijenio da se tamo u datom trenutku moglo nalaziti dvije do tri hiljade ljudi.¹³³⁹ No čini se da je namjeravani cilj granatiranja možda bila radio stanica Radio Zenica. Jedan tehničar iz te radio stanice izjavio je prilikom svjedočenja da je 19. aprila primio telefonski poziv osobe koja se raspitivala za lokaciju Radio Zenice. Na pitanje zašto ga to zanima, taj čovjek je odgovorio da će za 10 minuta granatirati radio stanicu i rekao svjedoku da ode u sklonište. Nešto kasnije svjedok je vidio dim nedaleko od radio stanice. Ljudi su panično navalili u stampanu i vukli ranjene. Svjedok je čuo tri ili četiri granate, a jedna je pala blizu radio stanice. Nakon granatiranja svjedoka je nazvao neki čovjek i rekao “Balije, još niste pogodeni. Ponovo ćemo vas granatirati”.¹³⁴⁰

672. Dva danska pripadnika PMEZ-a, major Baggesen i g. Laustsen, bili su u Zenici u vrijeme granatiranja. Oni su ubrzo zatim otišli na lice mjesta i snimili ga fotoaparatom.¹³⁴¹ Na fotografijama se vide scene razaranja na pijaci, leševi na zemlji, uništeni automobili, srušena kućica na stajalištu autobusa i oštećene zgrade. Jedan svjedok identifikovao je 13 leševa, ali je rekao da je poginulo ukupno 15-16 ljudi (on je predočio 15 smrtnica).¹³⁴² Lokalna bolnica primila je 18 teško ranjenih i 38 lakše ranjenih pacijenata.¹³⁴³

673. Dva posmatrača PMEZ-a sproveli su istragu na licu mjesta. (Jedan od njih, g. Laustsen, je viši inspektor danske policije i komandir baterije u danskoj rezervnoj artiljeriji.) Iz tragova koji nastaju prilikom pada granate (poznatih kao “tragovi rasprskavanja granate”) može se odrediti pravac iz kojeg je došla granata, a na osnovu veličine udara može se odrediti kalibar topa. G. Laustsen je zaključio da su granate u tom slučaju bile ispaljene iz topa od 122 mm koji ima doomet od 14 kilometara. (On je do tog zaključka došao zajedno s oficirima Britbata ili Canbata, a prilikom unakrsnog ispitivanja prihvatio je da je to mogla biti i granata od 152 mm.) Svjedok je pomoću kompasa ustanovio da su granate došle sa zapada, iz područja pod kontrolom HVO-a.¹³⁴⁴ Svjedok je ustanovio da oko pijace, u relativnoj blizini mjesta udara nije bilo nikakvih vojnih ciljeva.¹³⁴⁵ (Prilikom unakrsnog ispitivanja major Baggesen je rekao da je srpska artiljerija gađala Zenicu u

¹³³⁸ Svjedok TW19, *Blaškić*, T. 5291.

¹³³⁹ Svjedok TW28, *Blaškić*, T. 5946.

¹³⁴⁰ Salih Hamzić, T. 13200-07.

¹³⁴¹ DP Z2277.1-4, DP Z2281, Z2282.1-3, video snimka DP Z2258.

¹³⁴² Svjedok TW28, *Blaškić*, T. 5953-65; njegov izvještaj je DP Z728.

¹³⁴³ Svjedok TW06, *Blaškić*, T. 5899-900. Spisak DP Z729.

¹³⁴⁴ Predočena je karta tog područja na kojoj se vidi pravac paljbe. DP Z2282.6.

¹³⁴⁵ Allan Laustsen, T. 8473, 8481-82, potkrepljeno iskazom majora Baggesena, T. 7519-34. Plan grada i spisak objekata. DP Z2282.4-5; izvještaj PMEZ-a DP Z728.

aprilu i da je Zenica granatirana 20. i 21. aprila i 8. maja. Po mišljenju svjedoka, ta granatiranja su počinili Srbi, uz izuzetak granatiranja od 19. aprila.)¹³⁴⁶

674. Optužba je kao vještaka pozvala g. Johna Hamilla, irskog oficira artiljerije koji ima dvadesetpetogodišnje iskustvo kao artiljerijski instruktor. Taj svjedok je 1997. istražio granatiranje. Njegovi nalazi su sljedeći: dana 19. aprila 1993. granate su pale u tri grupe od po dvije, u 12:10 sati, u 12:24 sata i u 12:29 sati.¹³⁴⁷ Treća od šest granata nije eksplodirala.¹³⁴⁸ Svjedok se složio s analizom kratera koju su ranije napravili posmatrači PMEZ-a. Zaključio je da su korištena dva artiljerijska oruđa haubice D-30 J koje se ručno pune i koje imaju malu brzinu gađanja. Radilo se o profesionalnom gađanju artiljerijom koju je navodio posmatrač.¹³⁴⁹ Svjedok smatra da je namjeravana meta bila radio stanica. Peta i šesta granata su prebacile zonu cilja i paljba je prestala. Svjedoku su u Zenici predočili ostatke granata. Ustanovljeno je da su to granate OF 482 Z od 122 mm koje, ispaljene iz haubice D-30 J, imaju domet od 15 kilometara.¹³⁵⁰ Pravac paljbe je bio ravno sa zapada. Svjedok je otišao u tom pravcu i naišao na moguću topovsku platformu kod Putičeva, jugoistočno od Travnika, blizu maksimalnog dometa. Svjedok je rekao da granate nisu mogle doći sa srpske teritorije koja je bila van dometa. Takav top bio bi veoma bučan i da je bio bliže od 15 kilometara, mogao bi se čuti sa položaja ABiH u Zenici.¹³⁵¹ (S tim u vezi optužba se takođe oslanja na izvještaj dežurnog oficira Viteške komande od 19. aprila 1993. u kojem se navodi “ukoliko dođe do pojačanog djelovanja iz pravca Zenice predlažemo upotrebu topništva pod zapovjedništvom OZ”).¹³⁵²

675. Teza odbrane je da su za granatiranje odgovorni Srbi. Odbrana je pozvala dr. Slobodana Jankovića, bivšeg pukovnika JNA i penzionisanog profesora aerodinamike, kao vještaka. On je u svom iskazu rekao da se na osnovu dostupnih materijala ne može zaključiti koji kalibar oružja je korišten, udaljenost sa koje je pucano niti smjer projektila.¹³⁵³ Međutim, njegovo stručno iskustvo jeste iskustvo inženjera. On nema artiljerijskog iskustva i pucao je iz artiljerijskih oruđa samo na poligonu, a nikada kao oficir artiljerije sa jedinicama i trupama.¹³⁵⁴ Prema tome, Pretresno vijeće se uvjerilo da je bolje osloniti se na svjedočenje g. Hamilla, nezavisnog i iskusnog oficira artiljerije, i zaključuje da je HVO ispalio granate na radio stanicu, promašio i pogodio pijacu što je rezultiralo smrću i razaranjem. Bio je to čisti teroristički čin. Prema tome, krivična djela u osnovi tačaka 3-4 i

¹³⁴⁶ T. 7773.

¹³⁴⁷ John Hamill, T. 16184-91. DP Z2260.3.

¹³⁴⁸ John Hamill, T. 16191.

¹³⁴⁹ John Hamill, T. 16193-95.

¹³⁵⁰ John Hamill, T. 16195-96.

¹³⁵¹ John Hamill, T. 16197-201.

¹³⁵² DP Z726.3.

¹³⁵³ T.21290-91, 21296-97, 21299-302; izjava vještaka dr. Slobodana Jankovića od 29. maja 2000.

¹³⁵⁴ T. 21313.

7-13 dokazana su u onom dijelu u kojem se odnose na Zenicu. Međutim, Pretresno vijeće ne vidi nikakvu vezu između tog čina i Darija Kordića. Čin je u skladu sa vojnom akcijom, rezultat vojnog naređenja koje nema nikakvu političku vezu. On nije u skladu sa obrascem drugih napada HVO-a na gradove i sela u to doba, pa je prema tome izvan zajedničke nakane ili plana, a ne njegov dio. Ako je i bilo neke političke veze, ona nije dokazana. Pod tim okolnostima nije moguće izvući zaključak da je Dario Kordić bio umiješan u taj protivpravni napad.

10. Događaji s kraja aprila 1993. i obustava vatre

676. Dana 19. aprila 1993. PMEZ je javio o naglom pogoršanju situacije u Srednjoj Bosni, a kao moguće objašnjenje navodi se “da se sumnja da je cilj HVO-a, dok je pažnja svijeta okrenuta ka Srebrenici ..., zauzimanje teritorije dviju provincija koje su u Vance-Owenovom planu opisane kao uglavnom hrvatske, a muslimanska zajednica odlučna je da to spriječi”.¹³⁵⁵

677. HVO je 20. aprila 1993. napao Gaćice, selo jugoistočno od Viteza. To selo bilo je ravnomjerno podijeljeno između Muslimana i Hrvata. Prema iskazu svjedoka AP, selo je napadnuto sa tri strane u 05:30 sati. Muslimani su postrojani u kolonu i odvedeni u štab HVO-a u hotelu "Vitez" koji je u to vrijeme ABiH granatirala. Kad su došli tamo jedan vojnik HVO-a rekao im je da sjede i čekaju da ih njihovi granatiraju. Međutim, granatiranja nije bilo. Oni su tamo zadržani više od dva sata prije nego što su vraćeni u ono malo neizgorenih muslimanskih kuća u selu.¹³⁵⁶ (Teza optužbe je da su ti ljudi zapravo odvedeni kao taoци da bi se spriječilo da ABiH granatira štab HVO-a.) Dežurni oficir Viteške brigade je u 13:30 sati 20. aprila javio da je “selo Gaćice odrađeno sa 70 posto” i da će vjerovatno biti pod kontrolom do kraja dana.¹³⁵⁷

678. Dana 20. aprila 1993. Blaškić je izdao naređenje kojim se Stjepan Tuka, oficir HVO-a umjerenih pogleda, smjenjuje sa položaja komandanta u Fojnici.¹³⁵⁸ Prema iskazu g. Tuke, on je u Fojnici slijedio politiku kompromisa i tamo je održan mir. Njegova jedinica nije učestvovala u borbama u Lašvanskoj dolini. Blaškić mu je 18. aprila naredio na napadne Dusu, ¹³⁵⁹ ali on nije izvršio to naređenje jer se nadao sporazumu.¹³⁶⁰ Rezultat toga bila je njegova smjena usprkos protesta lokalnog HVO-a i drugih organizacija.¹³⁶¹

¹³⁵⁵ DP Z738.

¹³⁵⁶ T. 15873-914. Fotografije spaljenih muslimanskih kuća i Mekteba u Gaćicama: DP Z1758, Z1760-63, Z1770.1-3, Z1771.2.

¹³⁵⁷ DP Z764.1.

¹³⁵⁸ DP Z749.

¹³⁵⁹ DP Z709.

¹³⁶⁰ T. 10081-82.

¹³⁶¹ DP Z745; Z747.

679. Dana 21. aprila 1993. održani su pregovori između HVO-a i ABiH (pod predsjedanjem PMEZ-a) sa ciljem da se osigura prestanak borbi i razdvajanje snaga. Blaškić je svojim bilješkama sa sastanka (koje je poslao Kordiću) dodao sljedeću primjedbu: “Meni se pripisuje da sam dobar kad mi ne bi zapovijedao Kordić, a to je veliki problem za sve.”¹³⁶²

680. Dana 25. aprila 1993. na sastanku u Zagrebu između predsjednika Izetbegovića i g. Mate Bobana postignut je sporazum o trenutnom prekidu vatre.¹³⁶³

11. Uloga Darija Kordića

681. Nakon 16. aprila 1993. “Džokeri” su povučeni sa linije u Ahmićima i poslani da obave jednu operaciju u selu Kovačević. (Paško Ljubičić rekao je svjedoku da je to učinjeno po uputstvu Darija Kordića.) Operacija nije uspjela i tri ili četiri čovjeka iz Busovače su poginula.¹³⁶⁴ Svjedok AT je s tim u vezi prilikom svjedočenja izjavio da mu je Ivo Brnada (jedan komandir HVO-a iz Busovače) jednom prilikom rekao kako je morao ići u Kordićev štab da uvjeri Kordića da nije moguće zauzeti jedan vrh nad Lončarima zvan Vran Stijena, na čemu je Kordić insistirao. Jedva je uspio Kordića uvjeriti u to.¹³⁶⁵

682. Telefonski razgovori između Kordića i Blaškića zabilježeni u ratnom dnevniku dežurnog oficira OZSB nastavili su se 17. aprila 1993.:

08.17: Kordić D. zove puk. T. B. a on ga izvijestio o toku događaja a naročito napomenuo da su napadi krenuli od m. snaga 05:25 na naše prostore Izvijestio ga o gubicima, palim, povređenim, nestalim, zarobljenim.¹³⁶⁶

11.26: Dario K. zove puk. T. B.

13.14: Zove Kordić D. - nije opaljeno sada, to gađaju muslimani, ne mi.¹³⁶⁷

16.35: Tiho dobio D. Kordića, da mu izvješće o trenutnoj situaciji.

20.11: Dario K. zove puk. T. B. rekao mu da glavni udar ide na nas. Tukli smo Kuber. Hitno bi trebalo ... Pašku dati doli pojačanje da dođe ovamo¹³⁶⁸

18. april:

12.35: Dario K. zove puk. T. B., uglavnom zvao je veliki prijatelj odozdo, da držimo 2-3 dana ...
¹³⁶⁹

¹³⁶² DP Z769.

¹³⁶³ DP Z819.

¹³⁶⁴ T. 27627.

¹³⁶⁵ T. 27629.

¹³⁶⁶ DP Z610.1. str. 93.

¹³⁶⁷ *Ibid.*, str. 99. (naglasak dodan)

¹³⁶⁸ *Ibid.*, str. 108.

¹³⁶⁹ *Ibid.*, str. 115.

19. april:

16.23: Dario K. zove puk. T. B. Pogođena općina te zgrada zapovjedništva i dr.¹³⁷⁰

16.29: Dario K. zove puk. T. B. zauzeli kotu 808 (Kuber) ide dobro idemo dalje na vrh Kubera.¹³⁷¹

17.40: Dario K. zove jeli išlo, a Igla odgovara da upravo ide ali treba da osmatramo. Odgovor je da je otišla na "R".¹³⁷²

21.40: Kordić D. zove puk. T. B. dogovor za dalje.¹³⁷³

20. april:

08.23: Dario K. zove puk. T. B. daje izvješće šta je do sada urađeno. [Javlja o situaciji u Preočici, Travniku i Fojnici za koju se kaže da nije odrađena kako je trebalo, pa je u pitanju opstanak zapovjedništva.]¹³⁷⁴

12.28: Dario K. zove puk. T. B. ova šta je išla prije 3 minute Solakoviće - pogodila centar - sredinu ...¹³⁷⁵

683. Treba se osvrnuti na još jedan incident u Busovači u aprilu 1993. jer, prema tvrdnjama optužbe, on ilustruje vlast koju je Dario Kordić u to vrijeme imao u Lašvanskoj dolini. Incident je na sljedeći način opisan u jednom izvještaju PMEZ-a:

Dana 28. aprila konvoj od 40 vozila u pratnji dva oklopna transportera Warrior zadržan je od strane snaga HVO-a koje su zahtijevale da ga pretraže. HVO je tvrdio da njihova naređenja dolaze od g. Kordića iz HVO-a za Srednju Bosnu. Rekli su da će ignorisati svako naređenje pukovnika Blaškića ... ili brigadira Petkovića ... Na kraju je brigadir Petković stupio u kontakt sa g. Kordićem i konvoj je pušten da prođe. Lokalni HVO rekao je da oni samo "postupaju po naređenjima g. Kordića".¹³⁷⁶

To je bio konvoj UNHCR-a sa hranom na putu za Zenicu.¹³⁷⁷

684. U vrijeme kad je zadržan taj konvoj, u hotelu "Internacional" u Zenici održavao se sastanak o prekidu vatre. Sastanku su bili prisutni general Petković (HVO) i general Halilović (ABiH), a predsjedavao mu je ambasador J.P. Thebault, šef zeničkog regionalnog centra PMEZ-a.¹³⁷⁸ Sastanak je prekinuo pukovnik Landry (dežurni na desku u operativnoj sobi PMEZ-a) sa vijestima o otmici konvoja.¹³⁷⁹ Sastanku je bio prisutan i g. Christopher Beese, zamjenik šefa regionalnog centra, koji je tada napravio bilješke. Prema njegovom iskazu, ambasador Thebault je, kada je sastanak prekinut, zatražio od generala Petkovića da ode u centar veze i nešto poduzme, to jest da

¹³⁷⁰ *Ibid.*, str. 123.

¹³⁷¹ *Ibid.*, str. 123.

¹³⁷² *Ibid.*, str. 125. (Igla je bio operativac koji se bavio artiljerijom – kao što se vidi iz drugih bilješki u dnevniku.): *vidi* str. 160.

¹³⁷³ *Ibid.*, str. 127.

¹³⁷⁴ *Ibid.*, str. 129.

¹³⁷⁵ *Ibid.*, str. 131.

¹³⁷⁶ DP Z856.

¹³⁷⁷ Christopher Beese, T. 14087-88.

¹³⁷⁸ T. 14084; izvještaj PMEZ-a DP Z840.

¹³⁷⁹ T. 15303-04; izvještaj PMEZ-a DP Z857.3.

general Petković nazove g. Kordića i ishodi oslobađanje konvoja. Prevodilac je na kraju svakog telefonskog razgovora brifirao svjedoka i ambasadora Thebaulta. U prvom razgovoru general Petković je rekao g. Kordiću da oslobodi konvoj. Optuženi je rekao da neće jer da on ne odgovara Petkoviću ništa više nego što odgovara pukovniku Blaškiću. On odgovara samo Mati Bobanu. Ambasador Thebault savjetovao je generala Petkovića da pokuša ponovo. U drugom razgovoru general Petković je rekao optuženom da pusti konvoj.¹³⁸⁰ Konvoj je odmah pušten na Kordićevu intervenciju.¹³⁸¹

685. Dokaze o konvoju podržavaju bilješke u ratnom dnevniku dežurnog oficira OZSB. Zabilježeno je da je 27. aprila 1993. pukovnik Blaškić nazvao Kordića da ga upita da li da pusti da prođe konvoj za Tuzlu. (Odgovor je po svemu sudeći bio da u njemu ima Hrvata, pa neka čeka i vidi.)¹³⁸² Bilješka za 28. april glasi:

14:00: Zvali sa punkta Putićevo i pitali da li da propuste konvoj.

16.12: D. Kordić zove puk. T. B. izvještava da Dalje kaže da je na Putićevo zaustavljen konvoj i da se detaljno pregledava.¹³⁸³

686. Prilikom izvođenja dokaza porečeno je da je general Petković uopšte bio tamo, ili da je išta znao o telefonskim razgovorima sa Kordićem.¹³⁸⁴ Odbrana takođe ističe da takav konvoj nije zabilježen niti u jednom dokumentu UNPROFOR-a, kao ni u dnevniku pukovnika Stewarta.¹³⁸⁵ Nadalje, odbrana se oslanja na činjenicu da je pukovnik Stewart u to vrijeme i sam bio u Busovači¹³⁸⁶ i da je u svjedočenju izjavio da se ne sjeća nikakvih posebnih problema sa konvojem toga dana.¹³⁸⁷ Nikakav problem nije zabilježen niti u njegovom dnevniku¹³⁸⁸ niti u službenom dnevniku komandujućeg oficira.¹³⁸⁹ Odbrana se dalje oslanja na iskaz g. Beesea da on ne zna da li je Kordić zaista bio na drugoj strani telefonske linije kad je general Petković telefonirao.¹³⁹⁰

687. Međutim, Pretresno vijeće prihvata iskaz g. Beesea koji podržavaju njegove bilješke i bilješke u ratnom dnevniku. Pretresno vijeće odbacuje dokaze na koje se oslanja odbrana i ne smatra da je izostanak spomena u drugim dokumentima uvjerljiv. Pretresno vijeće zaključuje da dokazi jasno pokazuju da je Dario Kordić imao vlast nad snagama HVO-a.

¹³⁸⁰ T. 14089-94.

¹³⁸¹ DP Z840; potpukovnik Landry rekao je prilikom svjedočenja da su prema njegovom shvatanju zvali Kordića, T. 15305.

¹³⁸² DP Z610.1, str. 165.

¹³⁸³ *Ibid.*, str. 169-170.

¹³⁸⁴ Svjedok CW1, T. 26771-72.

¹³⁸⁵ Dnevnik, DP D151/1.

¹³⁸⁶ T. 12433-34.

¹³⁸⁷ T. 12435.

¹³⁸⁸ T. 12434.

¹³⁸⁹ T. 12434.

¹³⁹⁰ T. 14098.

12. Uloga Marija Čerkeza

688. Budući da se relevantne tačke optužnice koje se odnose na protivpravne napade na civile (tačke 5-6) i hotimična lišavanja života i nečovječno postupanje (tačke 14-20) u slučaju Marija Čerkeza odnose samo na incidente u aprilu 1993. u Vitezu, Starom Vitezu, Večeriskoj i Ahmićima i povezanim zaseocima, zgodno je na ovom mjestu razmotriti njegovu ulogu u događajima tog mjeseca.

689. Teza optužbe je da je Mario Čerkez kao komandant Viteške brigade bio odgovoran za jedinice koje su izvele protivpravne napade u opštini Vitez 16. aprila 1993. Optužba se oslanja na sljedeća naređenja pukovnika Blaškića Mariju Čerkezu i Čerkezove odgovore Blaškiću, koji ukazuju na umiješanost Marija Čerkeza u događaje od 16. aprila:

(a) U vrijeme koje nije navedeno ali (na osnovu pečata) može biti 08:52 sati 16. aprila, pukovnik Blaškić naredio je komandantima brigada da odmah jave kakva je tekuća situacija. Na poledini naređenja rukom je napisan odgovor pod naslovom "Viteška brigada" u kome se kaže:

- D. Več. - samo što nije pala
- U Ahmićima napredujemo
- Sivrino selo Vrhovine nude primirje
- Imamo trojicu poginulih ¹³⁹¹

(b) U 10:00 sati istoga jutra Čerkez je javio o borbama koje traju u gradu i opštini: "... naše postrojbe uglavnom odgovaraju topničkom vatrom. Naše snage napreduju u D. Večeriskoj ... i u Ahmićima ..." ¹³⁹²

(c) U 10:35 sati istoga jutra pukovnik Blaškić poslao je naređenje komandantu Viteške brigade:

"Potpuno zauzeti sela D. Vičerisku, Ahmiće, Sivrino Selo i Vrhovine." ¹³⁹³

(d) U nepoznato vrijeme istoga dana Mario Čerkez javio je komandantu OZSB "u svezi sa Vašim predmetom o poduzimanju daljnjih borbenih djelovanja":

- Selo D. Večeriska odrađeno je sa 70% ...

¹³⁹¹ DP Z692.2. Istražitelj Tužilaštva Marko Prelec izjavio je u svjedočenju da je prilikom istraživanja u arhivima HVO-a u Zagrebu u ljeto 2000. vidio original tog dokumenta sa olovkom napisanim tekstom na poledini. Svjedok je utvrdio da je kopija (koju ima Pretresno vijeće) ispravna, T. 27236-37. Prilikom unakrsnog ispitivanja svjedok je rekao da je dokument bio u kutiji sa registratorima za 16. april 1993., T. 27281-82. Pretresno vijeće primjećuje da na dokumentu nema potpisa, ali ima pečat pod kojim je zaprimljen ili dostavljen.

¹³⁹² DP Z673.7.

¹³⁹³ DP Z692.3. Anto Bertović je o tom naređenju prilikom dodatnog ispitivanja rekao da bi trebala tri jaka bataljona da se ono izvrši, T. 25997.

- Selo Ahmići je također odrađeno sa 70%, te imamo 14 uhićenih ...
- Sivrino Selo je izmješteno ... tu su [ABiH] dobro ukopani i ... naša artiljerija stalno djeluje ...
- S. Vrhovine je vrlo teško zauzeti i sada odrađujemo samo artiljerijski.
- Situacija u Vraniskoj i Kruščici je vrlo teška ... pomenuto područje odrađujemo artiljerijski ... postrojbe ... su potpuno odsječene ...
- Situacija u Počulici je također teška ... jak pritisak muslimanskih snaga ... potrebna je pomoć u topništvu u rejonu Vrhovine, Počulica (oko đamije) i Preočica.¹³⁹⁴

(e) Čerkez je u 12:00 sati javio o situaciji u zoni odgovornosti Viteške brigade i spomenuo bitke u svim dijelovima opštine.¹³⁹⁵

(f) U 14:50 sati istoga dana Mario Čerkez je javio pukovniku Blaškiću da:

- nema nikakvih prijedloga “u svezi Vašeg upita vezano za pomoć postrojbi koja je u blokadi u Kruščici”
- grad je “čist” i ... “u podrumu imamo oko 50 muslimana”
- “I dalje je problem Stari Vitez. Šta da radimo ...?”¹³⁹⁶

690. Optužba tvrdi da ti dokumenti pokazuju da je Mario Čerkez bio u Donjoj Večeriskoj 16. aprila 1993. i da je bio uključen u hapšenje ljudi i čišćenje sela artiljerijom i snagama na terenu. Kad je riječ o napadu na Ahmiće, optužba tvrdi da je zadatak njegove brigade bio da drži UNPROFOR podalje od tog mjesta i da pitanje da li su on ili neki od njegovih vojnika učestvovali u napadu na Ahmiće ništa ne mijenja na stvari: on je bio dio plana i odigrao je svoju ulogu.¹³⁹⁷

691. Pretresno vijeće zaključuje da ti dokumenti jasno pokazuju da se Viteška brigada nalazila u jeku borbi i da je Mario Čerkez komandovao brigadom. Konkretno, brigada je učestvovala u operacijama u Vitezu, Večeriskoj i Ahmićima 16. aprila 1993. (ali samo kasnije u toku dana, a ne tokom prvog napada na Ahmiće).

692. Optužba je izvela dokaze koji pokazuju reakciju g. Čerkeza na te događaje:

(a) Dana 17. aprila 1993. pukovnik Morsink, posmatrač PMEZ-a, posjetio je Vitez i razgovarao sa Marijom Čerkezom. U svom izvještaju pukovnik Morsink je za situaciju u Vitezu rekao da je “skoro pravi rat u toku” i da se cijelog dana čuje granatiranje i vatra iz pješadijskog oružja.¹³⁹⁸ Prilikom svjedočenja, pukovnik Morsink je rekao da se sastao sa

¹³⁹⁴ DP Z671.4.

¹³⁹⁵ DP Z673.6.

¹³⁹⁶ DP Z671.5.

¹³⁹⁷ Završni podnesak optužbe, para. 252.

¹³⁹⁸ DP Z590.

Marijom Čerkezom u njegovom štabu u kinu iako je bilo teško doći do te zgrade zbog borbi na ulicama i mnogo stražara u zgradi i ispred nje. Svjedok se sjetio susreta s optuženim, jer se na tom sastanku razgovaralo o tome ko je započeo sukob. Svjedok je od Čerkeza zatražio da zaustavi sukob, ali je ovaj odgovorio da se prvo moraju zaustaviti mudžahedini iz Zenice. On do tada ne može zaustaviti borbe i mnogi od njegovih vojnika su van kontrole.¹³⁹⁹

(b) Dana 26. aprila 1993. Mario Čerkez je u svojstvu komandanta brigade izdao proglas u kojem govori o sporazumu o prekidu vatre sklopljenom u Zagrebu i “herojsk[oj] borb[i] bojovnika i naroda na crtama obrane u Krčevinama, Nadiocima i Pirićima i svim našim rejonima obrane”¹⁴⁰⁰

(c) Dana 4. maja 1993. g. Payam Akhavan, koji je u to vrijeme bio istražitelj UNHCR-a, sastao se sa Marijom Čerkezom u kinu i s njim razgovarao o događajima u Ahmićima. Prema iskazu g. Akhavana o tom sastanku, Mario Čerkez je rekao da je toga jutra (16. aprila) spavao, ali da ga događaji nisu iznenadili jer su se očekivala neprijateljstva sa bosanskim Muslimanima. Tada je došao pukovnik Stewart i rekao Mariju Čerkezu da je njegova odgovornost da sprovede detaljnu istragu i kazni svoje podređene za kršenja međunarodnog humanitarnog prava.¹⁴⁰¹ Mario Čerkez je rekao da je ujutro 16. aprila u području Viteza vladao kaos, ali nije porekao da je bilo zvjerstava. Mario Čerkez je rekao da su se njegove jedinice branile od muslimanskih snaga u napadu koji nisu očekivali. Prvo je Mario Čerkez bio osoran, ali je promijenio držanje kad je došao pukovnik Stewart i kad je izgledalo da bi Mario Čerkez mogao biti smatran odgovornim.¹⁴⁰² Svjedok je unakrsno ispitan o njegovim zabilješkama sa sastanka gdje stoji da je Čerkez rekao da je HOS (mješovite muslimansko-hrvatske snage iz Zenice) bio prisutan za vrijeme neprijateljstva u Ahmićima. U bilješkama dalje stoji:

“Ahmići – opet HOS(?) – HVO to nije uradio.”

Svjedok je rekao da je to opis onoga što je Čerkez rekao, a upitnik tu stoji jer je svjedok posumnjao u to objašnjenje.¹⁴⁰³

¹³⁹⁹ T. 7983-95.

¹⁴⁰⁰ DP Z823.1.

¹⁴⁰¹ Pukovnik Blaškić je 21. i 22. aprila 1993. izdao naređenja da vojnici moraju poštovati međunarodno humanitarno pravo, DP Z767, Z781. U martu je Blaškić naredio komandantima brigada da naredi istragu o kriminalnom i destruktivnom ponašanju među vojnicima. To naređenje je Čerkez prenio komandantu 1. bataljona (DP Z553), a on dalje (DP Z554). Međutim, kad je major Baggesen, jedan od posmatrača PMEZ-a, posjetio niže jedinice HVO-a, vojnici nisu znali ništa o tim naređenjima i on nije vidio nikakvog znaka da su vojnici odgovorni za pljačku i slične stvari bili kažnjeni. T. 7588-90.

¹⁴⁰² T. 5931-34.

¹⁴⁰³ T. 6347-48.

(d) Kad mu je Paško Ljubičić prigovorio što je pustio UNPROFOR u Ahmiće 16. aprila 1993., Čerkez je rekao da to nije njegova greška, nego Bertovićeve, ili da je objašnjenje to što je UNPROFOR zaobišao barikadu.¹⁴⁰⁴

693. Dana 4. maja 1993. brigadna vojna policija poslala je Mariju Čerkezu izvještaj o kontroli stanova u kojem se govori o pretresu 21 stana u Vitezu.¹⁴⁰⁵ Optužba tvrdi da to dokazuje Čerkezu kontrolu nad vojnom policijom. Dragan Čalić, svjedok odbrane, rekao je da je pretres izvršen u ulicama u blizini zgrade komande zbog sigurnosti komande. Poslat je Čerkezu da ga se informiše o bezbjednosnoj situaciji.¹⁴⁰⁶

694. Prema iskazu pukovnika Morsinka, Čerkez je zaprijetio da će spaliti Krušćicu jer su poginuli Hrvati.¹⁴⁰⁷ Kad je svjedoku osporen taj dio njegovog iskaza, on je potvrdio da je Čerkez to rekao i da je on o tome napravio zabilješku.¹⁴⁰⁸

695. Završne dokaze optužbe o ulozi g. Čerkeza dala su dva međunarodna posmatrača. Radi se o događajima u vrijeme kojim se bavi ovaj dio presude i nedugo nakon toga.

696. G. Michael Buffini (oficir za vezu Ujedinjenog Kraljevstva) izjavio je prilikom svjedočenja da je u aprilu 1993. Čerkez počeo aktivno učestvovati na sastancima Busovačke zajedničke komisije, usprkos netrpeljivosti nekih lokalnih komandanata ABiH. Iskaz tog svjedoka jeste da je u radu Komisije bilo veoma jasno da predstavnik HVO-a Franjo Nakić ima malo ovlasti, dok je Čerkez imao više ovlasti prilikom odlučivanja. Kad je on rekao da će nešto biti urađeno, svjedok je znao da će to biti urađeno. Kad je Čerkez prisustvovao sastancima Komisije (bilo je to dva ili tri puta), radio je to kao lokalni komandant. Bilo je jasno da on komanduje i da ima ovlasti nad svojim trupama u svom području.¹⁴⁰⁹

697. Kapetan Whitworth (oficir za vezu britanskog bataljona u Vitezu u junu 1993.) ovako je opisao ulogu Marija Čerkeza: Čerkeza je lokalno stanovništvo jako cijenilo. S druge strane, činilo se da Mario Čerkez ne cijeni pukovnika Blaškića jer se pogrdno izražavao o njegovim ovlastima i efikasnosti. Saradnja je bila nevoljka i ponekad je Čerkez ignorisao Blaškićeve naredjenja.¹⁴¹⁰

¹⁴⁰⁴ Svjedok AT, T. 27638.

¹⁴⁰⁵ DP Z882.3.

¹⁴⁰⁶ Dragan Čalić, T. 26584-86.

¹⁴⁰⁷ T. 8008.

¹⁴⁰⁸ T. 8289-90.

¹⁴⁰⁹ T. 9302, 9329, 9346-47.

¹⁴¹⁰ T. 8556-58, 8619.

698. Odbrana je ponudila sljedeće objašnjenje. Svjedok odbrane Josip Žuljević je za izvještaje od 16. i 17. aprila 1993.¹⁴¹¹ rekao da izraz "naše snage" u njima znači snage HVO-a, a ne samo Vitešku brigadu. Opisani su svi događaji u Vitezu bez obzira na jedinicu. (Niti jedan dio brigade nije bio u Donjoj Večeriskoj, Ahmićima, Sivrinom Selu niti Vrhovinama.) Svjedok je u to vrijeme bio načelnik transporta brigade i, kao pripadnik komande, nalazio se u štabu brigade 16. aprila gdje je vidio kako se informacije za izvještaje prikupljaju telefonom. Čerkez je komandi Viteške brigade dao uputstva da prikupi sve informacije sa teritorije opštine Vitez od prijatelja, komšija i telefonom od dežurnih oficira drugih jedinica.

699. Teze odbrane Marija Čerkeza mogu se ovako sažeti: (a) krivična djela za koja se tereti, ako su se uopšte dogodila, vezana za napade na civile i zatočenja civila, počinili su pripadnici "postrojbi posebne namjene" ("Vitezovi", "Džokeri" i vojna policija); (b) te jedinice posebne namjene bile su van komandne odgovornosti Marija Čerkeza kad su se, tvrdi se, odigrali zločini. Tako je izvjestan broj svjedoka odbrane za pokolj u Ahmićima u aprilu 1993. i protivpravna zatočenja civila okrivio jedinice posebne namjene.¹⁴¹² Dokazi odbrane ocrnali su sliku jedne jako neprirodne komandne strukture u Vitezu gdje je izvjestan broj rubnih grupa (neke od njih sa značajnim "kriminalnim elementima") doprinio nesigurnoj i zastrašujućoj atmosferi.¹⁴¹³ Konkretnije, izvedeni su dokazi da Mario Čerkez nije imao nikakvu kontrolu nad akcijama tih jedinica posebne namjene.¹⁴¹⁴ Odbrana je takođe izvela dokaze da je komandna struktura HVO-a u OZSB u proljeće 1993. bila haotična i da su mnoge jedinice djelovale bez naređenja svojih komandira. Na primjer, Mario Čerkez je 18. marta 1993. izdao naređenje svojim potčinjenim komandantima da u svjetlu "povećane učestalosti destruktivnih djela od strane pojedinaca koji nose uniforme i oznake HVO-a" komandiri treba da discipliniraju i razoružaju takve pojedince.¹⁴¹⁵ Prema jednom drugom naređenju koje je izdao pukovnik Blaškić 30. maja 1993., procjena kvaliteta rukovođenja i komandovanja snagama HVO-a u Srednjoj Bosni razotkrila je mnoge slabosti, a najviše "pojavu dvojnosti u vođenju i

¹⁴¹¹ DP Z673.6, Z673.7, 694.4.

¹⁴¹² Vidi Željko Sajević, T. 23293, 23336-37; Dragan Čičković, T. 23659, 23768-69; Stipo Čeko, T. 23502, 24087-88.

¹⁴¹³ Vidi npr. Stipo Čeko, T. 23506-07 (navodi razne grupe koje su operisale u Vitezu u aprilu 1993., uključujući "Žute" (iz Nove Bile), Tvrtkovce, PZO, pripadnike travničke brigade i brigade "Jure Francetić", zeničku bojnu i druge).

¹⁴¹⁴ Zvonimir Bekavac, T. 24747-49. Marinko Palavra takođe je posvjedočio da su Darko Kraljević i "njegov mali tim" bili odgovorni za krađu kompjutera i da su zapravo bili lopovi i kriminalci koji su pokušali izbjeći vojnu službu time što su izvodili neslužbene tajne aktivnosti za jednu mračnu organizaciju bez ikakve službene funkcije u Srednjoj Bosni, T. 27071-72.

¹⁴¹⁵ DP D311/1, marker 6. Vidi takođe DP D160/2, marker 1, br. 7, 9, 12, 15, 16, 17 (naređenja koja je izdao Mario Čerkez u proljeće i ljeto 1993. kojima se zabranjuje spaljivanje, pljačka i nasilni ulazak u kuće i druge zgrade u zoni odgovornosti viteške komande).

zapovijedanju, preklapanje nadležnosti, samovoljna borbena djelovanja bez zapovijedi nadređenog zapovjednika”.¹⁴¹⁶

700. Odbrana je takođe izvela dokaze da, iako su jedinice HVO-a bile pod direktnom komandom pukovnika Blaškića u martu i aprilu 1993., jedinice posebne namjene bile su odgovorne Ministarstvu odbrane. Brigadir Nakić svjedočio je da su Vitezovi i vojna policija stavljeni pod direktnu kontrolu pukovnika Blaškića počevši od 4. juna 1993.¹⁴¹⁷ Ako je prije 4. juna 1993. pukovnik Blaškić želio koristiti “Vitezove”, trebao je za to tražiti dozvolu Glavnog stožera HVO-a u Mostaru.¹⁴¹⁸ Kad su joj predočene liste osoblja Viteške brigade koje uključuju jedinice posebne namjene, Gordana Badrov, svjedok odbrane, ustvrdila je da je komanda Viteške brigade često dobivala prigovore da nije obuhvatila sve vojno-sposobne muškarce u Vitezu. Prema tome, kad bi komanda shvatila da je neki vojno-sposobni muškarac dodijeljen nekoj drugoj jedinici, njega bi se vodilo kao "osoblje iz Viteza angažovano u drugim jedinicama".¹⁴¹⁹

701. Zvonko Vuković, komandant do januara 1993., posvjedočio je da je on organizovao 4. bojnu vojne policije sa ukupno 600 ljudi u pet četa odgovornih za pet glavnih područja Srednje Bosne.¹⁴²⁰ Jedan mali vod 4. bojne vojne policije, od otprilike 20 ljudi, obezbjeđivao je štab Viteške brigade i bio stacioniran u kino dvorani. No vojna policija nije bila potčinjena Viteškoj brigadi,¹⁴²¹ a zvali su je "brigadna policija" samo zato jer je bila odgovorna za bezbjednost brigade.¹⁴²² Međutim, vojna policija ponekad je obavljala dužnosti tipične za dužnosti redovnih vojnih jedinica. Tako je na primjer 4. bojna vojne policije više puta intervenisala u situacijama kad je bila ugrožena linija fronta.¹⁴²³ Pukovnik Blaškić bi izdao naređenje Marinku Palavri (komandantu 4. bojne vojne policije od avgusta 1993.) da se vojna policija iskoristi u takvim borbenim aktivnostima, a Palavra bi onda komandovao vojnom policijom. Mario Čerkez nije bio ovlašten da izdaje takva naređenja i nijedan komandant brigade nije imao takve ovlasti. Oni su svi trebali tražiti tu ovlast od pukovnika Blaškića prije nego što su mogli izdati borbena naređenja vojnoj policiji.¹⁴²⁴ (Pored toga, niti

¹⁴¹⁶ DP Z997.2 (naređenje pukovnika Blaškića od 30. maja 1993. kojim se svim jedinicama u zoni odgovornosti brigade naređuje da se potčine rukovođenju i komandovanju komandanta brigade). Čerkezova naređenja, DP D160/2, marker 1, br. 7, 9, 12, 15, 17.

¹⁴¹⁷ Brigadir Franjo Nakić, T. 17482.

¹⁴¹⁸ Brigadir Franjo Nakić, T. 17484.

¹⁴¹⁹ Gordana Badrov, T. 26481 (govori o DP Z1134.2).

¹⁴²⁰ Zvonko Vuković, T. 17745-47.

¹⁴²¹ Dragan Čalić, T. 26568-69.

¹⁴²² Dragan Čalić, T. 26569.

¹⁴²³ Marinko Palavra, T. 27082.

¹⁴²⁴ Marinko Palavra, T. 27083-84.

pukovnik Blaškić niti Mario Čerkez nisu imali ovlasti da naredi istragu o krivičnim djelima.)¹⁴²⁵
Vojna policija nije došla pod direktnu kontrolu Viteške brigade sve do avgusta 1993.¹⁴²⁶

702. Teza Čerkezove odbrane je da Viteška brigada nije sudjelovala u napadu na Ahmiće i da je 16. aprila 1993. brigada bila na južnom dijelu tog područja i da joj je zadatak bio da blokira moguće pokušaje snaga ABiH da se probiju iz pravca Kruščice i Vranjske (sa juga) prema centru grada.¹⁴²⁷ Odbrana se takođe oslanja na izvještaj Miroslava Tuđmana od 21. marta 1994. koji je ranije spomenut i koji oslobađa Marija Čerkeza odgovornosti za sudjelovanje u pokolju u Ahmićima.¹⁴²⁸

703. Pretresno vijeće nalazi da postoje jasni dokazi da je Mario Čerkez kao komandant Viteške brigade učestvovao u napadima na Vitez, Stari Vitez i Večerisku. To valja zaključiti iz njegovog prisustva na vojnom sastanku 15. aprila 1993., dokumentarnih dokaza o događajima 16. aprila i bilješki u ratnom dnevniku dežurnog oficira. Međutim, nema dokaza koji bi Pretresno vijeće uvjerali van razumne sumnje da on snosi bilo kakvu odgovornost za početni napad na Ahmiće 16. aprila za koji je odgovoran bataljon vojne policije koji nije bio pod njegovom komandom. Brigada nije bila uključena u početni napad i svo njezino djelovanje u tom području odigralo se nakon pokolja.

D. Ofanzive u junu i oktobru

704. U junu 1993. izbile su nove borbe u Srednjoj Bosni. Neke od njih izazvala je ABiH, koja je u to vrijeme ojačala. Može se napomenuti da je tada, iako je dr. Karadžić dodao svoj potpis potpisima g. Bobana i predsjednika Izetbegovića na Vance-Owenov mirovni plan, Skupština bosanskih Srba odbacila plan, te je u maju postalo očito da u međunarodnoj zajednici nedostaje volje za rješenje sa 10 provincija koje je predloženo planom.¹⁴²⁹

1. Konvoj radosti

705. Početkom juna 1993. došlo je do još jednog incidenta koji po tvrdnjama optužbe pokazuje kakvu je moć i kontrolu Dario Kordić imao u Lašvanskoj dolini. U tom je incidentu učestvovao i konvoj koji se nazivao “Konvoj radosti”, “Konvoj milosti” i “Tuzlanski konvoj”. Taj konvoj sa humanitarnom pomoći sastojao se od nekoliko stotina kamiona, bio je dugačak sedam kilometara i išao je za Tuzlu. Približavao se Srednjoj Bosni kad je zaustavljen na kontrolnom punktu HVO-a kraj Prozora, gdje su ga vidjeli članovi delegacije Odbora za vanjske poslove njemačkog *Bundestaga*. Dva su člana te delegacije 7. juna 1993. napisala pismo PMEZ-u u Zenici u kojem su

¹⁴²⁵ Marinko Palavra, T. 27084, 26972.

¹⁴²⁶ Stipo Čeko, T. 23499, 23596-98.

¹⁴²⁷ *Vidi* DP D-60/2, D-85/2 i svjedok CW1, T. 26907-08.

¹⁴²⁸ DP Z1406.1, izvještaj hrvatskog HIS-a poslan pokojnom predsjedniku Tuđmanu.

izrazili svoje strahovanje za bezbjednost konvoja u momentu kad uđe na područje Travnika i Viteza u svjetlu prijetnji koje mu je uputio Mate Boban (sa kojim se delegacija sastala).¹⁴³⁰ Kao rezultat toga, PMEZ je odlučio da nadgleda konvoj.

706. Konvoj je zatim stigao u Srednju Bosnu, u rejon Novog Travnika. Ondje je zaustavljen na barikadi na putu, koju je tvorila velika skupina Hrvatica u Rankovićima, sjeverno od Novog Travnika. Osam vozača ubijeno je iz vatrenog oružja, vozila su odvezena, a konvoj su opljačkali civili i vojnici. Potpukovnik Duncan, tadašnji komandant Britbata, bio je razgovarao sa pukovnikom Blaškićem o bezbjednosti konvoja. Pukovnik Blaškić rekao je da će uraditi sve što može da osigura bezbjednost konvoja, ali da je teško kontrolisati gomilu. Pukovnika Duncana je gomila žena i djece spriječila da dođe na mjesto zbivanja. Na kraju je konvoj pušten. Dok su branili konvoj, vojnici Britbata pucali su na vojnike HVO-a i ubili dvojicu.¹⁴³¹

707. Konvoj je zatim ponovno zaustavila gomila na kontrolnom punktu Dubravica u blizini Viteza. Pukovnik Duncan je svjedočio da se zaputio sa pukovnikom Blaškićem da pokuša deblokirati konvoj. Rečeno mu je da se vojnici, žene i djeca ne kane maknuti, osim ako im to izričito ne naredi Dario Kordić. Svjedoku je to potvrđeno više puta: gomila je izvikivala, "Kordić, Kordić". Nisu htjeli razgovarati sa Blaškićem: kad je njegovo ime spomenuto, jedna je osoba pljunula na zemlju.¹⁴³² U sličnom smislu u VIS-u je zabilježeno da "lokalno stanovništvo tvrdi da će barikadu ukloniti sa puta samo ako to lično i direktno naredi Dario Kordić, te da ih ne zanimaju zapovijedi Tihomira Blaškića".¹⁴³³

708. U međuvremenu su odvezeni mnogi od kamiona, od kojih sedam u školu u Dubravici;¹⁴³⁴ drugi su kasnije pronađeni parkirani u Novom Travniku, Novoj Biloj, Vitezu i Busovači.¹⁴³⁵ Svjedok AA zaputio se na mjesto zbivanja i odatle je putem CAPSAT-a (satelitskog komunikacijskog sistema) odaslao poruku šefu misije PMEZ-a, u kojoj je rekao da je konvoj blokiran, da HVO sluša samo naređenja Darija Kordića i zatražio "hitnu intervenciju Tuđmana kod Bobana".¹⁴³⁶ (Na barikadi je svjedok pitao jednog od ljudi, za kojeg je mislio da je plaćenik, a koji

¹⁴²⁹ Izvještaj kopredsjedatelja Koordinacionog odbora Međunarodne konferencije za bivšu Jugoslaviju, 5. avgust 1993., DP D141/1.

¹⁴³⁰ Pismo, DP Z1030.1.

¹⁴³¹ Brigadir Duncan, u to vrijeme potpukovnik, i komandant puka *Prince of Wales* koji je sačinjavao Britanski bataljon UNPROFOR-a (Britbat), od maja do novembra 1993. stacioniran u Vitezu: T. 9755-64.

¹⁴³² T. 9759-60.

¹⁴³³ DP Z1044.

¹⁴³⁴ Ante Breljas, T. 11743.

¹⁴³⁵ Izvještaj PMEZ-a, 20. jun 1993, DP Z1085.

¹⁴³⁶ Tekst, DP Z1045.1.

mu je prijetio, da li je to odobrio pukovnik Blaškić; čovjek je rekao: “samo nam g. Kordić može izdavati zapovijedi”).¹⁴³⁷

709. U međuvremenu je brigadir Wingfield Hayes, koji je u to vrijeme bio načelnik štaba UNPROFOR-a, dobio od generala Petkovića obećanje da će pokušati osigurati konvoju bezbjedan prolaz kroz Vitez. General Petković to nije obezbijedio i po mišljenju svjedoka, iako je on bio vrhovni komandant HVO-a, njegov autoritet u viteškoj enklavi bio je ograničen. Svjedok je otišao u Vitez i raspitao se ko ima ovlasti da spriječi otmicu: upućen je na Darija Kordića kojeg je zatekao u skladištu drva u zapadnom dijelu enklave. Svjedok se požalio na to što se desilo sa konvojem. Optuženi je rekao da daje sve od sebe, ali svjedok je smatrao da nije tako. Svjedok se zatim otišao u kamenolom, gdje je bio ostatak konvoja. Odveli su ga Anti Valenti. Ponovo je vidio Darija Kordića koji je ponovo rekao da daje sve od sebe. Na putu sa Antom Valentom naišli su na kolonu vozila koje je pljačkao HVO: Valenta se pravio da to ne vidi.¹⁴³⁸ U unakrsnom ispitivanju svjedok je rekao da su osobe sa kojima je razgovarao bili oficiri i vojnici HVO-a. Složio se sa tvrdnjom da u njegovoj izjavi tužilaštvu iz 1996. nema spomena o tome da je pitao ko ima vlast i da je bio upućen na Kordića: svjedok je rekao da je to trebalo biti spomenuto jer se toga savršeno dobro sjeća.¹⁴³⁹

710. I pukovnik Duncan se bio žalio pukovniku Blaškiću i g. Kordiću, te mu je Kordić rekao da će riješiti situaciju. U roku od jednog sata sva su vozila puštena. Svjedoku je bilo jasno da je g. Kordić glavni. Svjedok je zaključio da je bio načinjen plan da se jedan dio konvoja oduzme za potrebe stanovnika viteške enklave. Sve je bilo brižljivo organizovano. Svjedok je od HVO-a zatražio da načini izvještaj o tome zašto su neki ljudi ubijeni: zatražio je od Darija Kordića da ga načini, ali nikakav izvještaj nije načinjen.¹⁴⁴⁰ U unakrsnom ispitivanju svjedok je rekao da je bio prisutan kad su lokalni stanovnici rekli da se ne miču osim ako im to ne naredi Dario Kordić.¹⁴⁴¹

711. Među dokazima koje je podastrla odbrana jeste i Priopćenje za javnost Kordića, Blaškića i Ignaca Koštromana (sa pečatom potvrde primitka od 11. juna 1993.) u kojem se spominje da je u Vitezu ubijeno osmero hrvatske djece i da je prolazak konvoja potakao erupciju osjećaja koja se pretvorila u anarhiju i kaos koji se nisu mogli spriječiti,¹⁴⁴² te izvještaj od 23. juna o mjerama koje su preduzeli funkcioneri HVO-a (koje su za to zadužili Kordić, Koštroman i Anto Valenta):

¹⁴³⁷ Svjedok AA, T. 11614-15.

¹⁴³⁸ Brigadir Wingfield Hayes, T. 16108-12.

¹⁴³⁹ T. 16158. Izvještaji PMEZ-a o konvoju, DP Z1040; DP Z1041; DP Z1041.1; Izvještaj UNHCR-a, DP Z. 1150.1.

¹⁴⁴⁰ T. 9761, 9764-67.

¹⁴⁴¹ T. 10502-03.

¹⁴⁴² DP D343/1/12.

funkcioneri su obišli opštinu Novi Travnik i našli 63 vozila i velike količine robe, te su pustili preko 30 vozila iz Viteza.¹⁴⁴³

712. Teza odbrane o konvoju jeste da nije postojao plan da se zaustavi konvoj – on je zaustavljen spontanom činom gnjevnih i gladnih civila.¹⁴⁴⁴ Više je svjedoka takođe svjedočilo da je 20.000 hrvatskih izbjeglica pristiglo u Travnik kao rezultat muslimanske ofanzive i da je netom prije nego što je konvoj zaustavljen granata ubila osmero hrvatske djece na igralištu: kao posljedica toga, napetost je bila vrlo velika.¹⁴⁴⁵ Svjedok CW1 svjedočio je da je uzalud molio generala Morillona da konvoj drži izvan Srednje Bosne gdje su Muslimani napadali Travnik.¹⁴⁴⁶ Drugi su svjedoci svjedočili da pljačkanje Konvoja radosti nije bilo izvršeno sa predumišljajem nego da je bilo rezultat bijesa i gladi.¹⁴⁴⁷

713. Teza odbrane o Kordićevoj ulozi jeste da on nije imao nikakve veze sa organizovanjem zaustavljanja konvoja od strane gomile: UNPROFOR ga je zamolio za pomoć za bezbjedan prolaz konvoja i on je tu pomoć pružio.¹⁴⁴⁸ Major Gelić svjedočio je da konvoj nije zaustavljen na osnovu plana koji bi sastavili HVO i Kordić.¹⁴⁴⁹ upravo suprotno, Kordić je zamoljen da pomogne da se konvoj ponovno pokrene zato što je među predstavnicima međunarodne zajednice imao reputaciju čovjeka spremnog da pomogne.¹⁴⁵⁰ Drugi je svjedok svjedočio da je Kordić dao sve od sebe da pokuša prikupiti sve kamione i uputiti ih ka njihovim odredištima.¹⁴⁵¹

714. No, svjedočenje svjedoka AT ide u smjeru potvrde uloge koju je imao optuženi. Taj je svjedok rekao da je negdje 1993. primio rukom pisanu poruku koju mu je greškom uputio Kordić, a koja je bila namijenjena Ivanu Šantiću (predsjedniku viteškog HVO-a) ili Anti Valenti. U poruci im je rečeno da zaustave konvoj koji je trebao proći tada jer je potrebna hrana. Dalje je stajalo: “Organizujte žene i ljude kod “Impregnacije”. Konvoj ne smije proći”. Svjedok je svjedočio da je sljedećeg dana konvoj zaustavljen u Novom Travniku i opljačkan.¹⁴⁵²

715. Pretresno vijeće prihvata dokaze koje je o ovome podastrla optužba (a koji zapravo nisu niti osporeni) kojima se utvrđuje da je gomila koja je zaustavila Konvoj radosti bila pod kontrolom Darija Kordića i pukovnika Blaškića.

¹⁴⁴³ DP D331/1/46.

¹⁴⁴⁴ General major Filip Filipović, T. 17062-66.

¹⁴⁴⁵ General major Filip Filipović, T. 17061-66; major Darko Gelić, T. 17611.

¹⁴⁴⁶ T. 26773.

¹⁴⁴⁷ Ivo Vilusić, T. 22206, 22208; brigadir Franjo Nakić, T. 17327.

¹⁴⁴⁸ T. 17327.

¹⁴⁴⁹ T. 17612.

¹⁴⁵⁰ Major Darko Gelić, T. 17613-14.

¹⁴⁵¹ Pavao Vidović, T. 22098-99.

¹⁴⁵² Svjedok AT, T. 27635-36.

2. Sukob u Travniku i Zenici

716. Snage ABiH su 4. juna 1993. napale HVO u opštini Travnik. To je dovelo do velikog egzodusa hrvatskog stanovništva: o tim događajima je odbrana izvela mnogo dokaza. Vojni napad započeo je 3. juna 1993. ABiH je 5. juna 1993. napala selo Dolac kraj Travnika.¹⁴⁵³ ABiH je 6. juna 1993. napala selo Ovčarevo.¹⁴⁵⁴ ABiH je 8. juna napala i zauzela župu Brajkovići.¹⁴⁵⁵ ABiH je već 13. juna zauzela Travnik i okolna sela.¹⁴⁵⁶ Kako stoji u izvještaju PMEZ-a, prva javljanja o etničkom čišćenju i razaranju bila su pretjerana.¹⁴⁵⁷ Dana 8. juna vodile su se borbe na Gučoj Gori. Stizali su izvještaji o zvjerstvima i razaranju, katoličkoj crkvi u plamenu i zbjegovima od hiljada ljudi. Navode iz tih izvještaja istražili su dva posmatrača PMEZ-a, pukovnik Morsink i svjedok AD. Vidjeli su da je crkva još uvijek čitava i da su tvrdnje o razaranjima pretjerane.¹⁴⁵⁸ Pokrete stanovništva organizovao je HVO.¹⁴⁵⁹ No, VIS od 16. juna opisuje sknavljenje crkve u Gučoj Gori.¹⁴⁶⁰ U drugom VIS-u od 9. juna 1993. stoji komentar: ovo je prvi put da je BiH preuzela vojnu inicijativu protiv HVO-a u Srednjoj Bosni. U svim drugim slučajevima je BiH odgovarala na agresiju HVO-a (Gornji Vakuf, Vitez i Mostar). Čini se da [3. korpus (ABiH)] rukovodi pažljivo planiranim napadom u više faza na HVO na području Travnika i u zapadnom dijelu Lašvanske doline.¹⁴⁶¹

717. S druge strane, odbrana se oslanja na izvještaj UNPROFOR-a od 9. juna 1993., koji izgleda da potvrđuje verziju događaja tog dana koju iznosi odbrana. Iz komande UNPROFOR-a u Kiseljaku 9. juna 1993. je izviješteno da su snage ABiH započele sa operacijom zapadno od Zenice rano ujutro tog dana, napavši i zauzevši više sela.¹⁴⁶² Dana 10. juna su izvijestili da su u Kaknju izbile žestoke borbe i da je Britbat uspostavio “stalno prisustvo u cilju zaštite” u Gučoj Gori, gdje se 186 ljudi (uglavnom hrvatskih žena i djece) sklonilo u crkvu. Te je ljude UNPROFOR evakuisao u Novu Bilu.¹⁴⁶³ Dana 14. juna 1993. iz komande UNPROFOR-a izviješteno je da je ABiH odlučila da nađe vlastito rješenje u Srednjoj Bosni, napominjući da su “etničko čišćenje, krađa, pljačka i pogubljenja bili glavna karakteristika posljednjih nekoliko dana. Izgleda da BiH vlada situacijom iako hrvatski HVO i dalje ima uporišta u nekim rejonima”.¹⁴⁶⁴

¹⁴⁵³ Fra Stjepan Neimarević, T. 21997-001.

¹⁴⁵⁴ Fra Stjepan Neimarević, T. 21997-001.

¹⁴⁵⁵ Fra Stjepan Neimarević, T. 21997-001 (potvrđeno u afidavitu Franje Križanca).

¹⁴⁵⁶ Major Franjo Ljubas, T. 18857.

¹⁴⁵⁷ DP Z1076.1.

¹⁴⁵⁸ Pukovnik Morsink, T. 8110-11; svjedok AD, T. 13021-22. 13025.

¹⁴⁵⁹ Svjedok AD, T. 13023-25; pukovnik Morsink, T. 8116.

¹⁴⁶⁰ DP D290/1.

¹⁴⁶¹ DP D194/1.

¹⁴⁶² DP D331/1/45.

¹⁴⁶³ DP D331/1/57.

¹⁴⁶⁴ DP Z1054.

3. Ofanzive HVO-a u junu 1993.(a) Novi Travnik

718. HVO je uzvratio ovako. Dana 9. juna 1993. ponovo su izbile borbe u Novom Travniku, koje će se nastaviti do sklapanja Washingtonskog sporazuma u februaru 1994. Linija fronta išla je centrom grada i nije se mnogo pomicala tokom sukoba. U junu 1993. je visoka zgrada na liniji fronte, zvana Stari soliter, bila poprište teških borbi. Pedeset sedam ljudi, među njima i 10 žena i 18 djece tri mjeseca nije moglo nikamo iz zgrade. HVO isprva nije htio dozvoliti da se zgrada evakuiše, da bi konačno u septembru pristao da se stanari razmijene za hrvatske stanovnike dvaju sela koja je držala ABiH.¹⁴⁶⁵

719. Odbrana je izvela sljedeće dokaze o Novom Travniku: u Travniku i Novom Travniku je 9. juna 1993. pokrenuta još jedna velika ofanziva, uslijed koje je 6.000-8.000 ljudi moralo da pobjegne. HVO se pregrupisao, ali se u Novom Travniku našao u okruženju, jer su snage ABiH tada kontrolisale 90% opštine.¹⁴⁶⁶ Pukovnik Blaškić je 10. juna 1993. izvijestio da MOS namjerava intenzivirati napade na hrvatska područja i njihovo čišćenje sa jugozapada (uglavnom na pravcima Gornji Vakuf-Novni Travnik i Gornji Vakuf-Sebešić-Fojnica-Kaćuni). Takođe je izvijestio o intenzivnim borbenim djelovanjima u selima opština Travnik, Novi Travnik i Busovača.¹⁴⁶⁷ U Senkovićima i obližnjim selima u opštini Novi Travnik, ABiH je izvela napad u 5:15 h 9. juna 1993.¹⁴⁶⁸

(b) Tulica i Han Ploča-Grahovci

720. HVO je 12-13. juna 1993. napao sela u opštini Kiseljak, počevši sa Tulicom 12. juna. Optužba tvrdi da je napadnuto više sela; no, samo se napadi na Tulicu i Han Ploču-Grahovce spominju poimence u optužnici (tačke 7-13).

721. Tulica se nalazi 15-ak kilometara od Kiseljaka, južno prema Sarajevu. Prije rata imala je oko 350 stanovnika, koji su svi bili Muslimani, ali bili su okruženi selima sa hrvatskim ili srpskim stanovništvom. Tokom rata se Tulica našla između položaja HVO-a i VRS-a, te je povremeno granatirana. Neki od stanovnika su otišli, te je broj stanovnika pao na 250. Optužba tvrdi da je 12. juna 1993. Tulicu napao HVO, što je za posljedicu imalo smrt najmanje 12 seljana i uništenje sela.

¹⁴⁶⁵ Svjedok C, T. 827-840; svjedok Q, T. 7698-7702. DP Z1963, 1963.4-6, 1963.8-9.

¹⁴⁶⁶ Zlatan Čivčija, T. 18990-91.

¹⁴⁶⁷ DP D308/1/449.

¹⁴⁶⁸ Svjedok DB, T. 19061-62.

Napad je počeo žestokim granatiranjem sela koje je trajalo od oko 10:00 sati do podneva.¹⁴⁶⁹ Nakon granatiranja uslijedio je pješadijski napad na selo iz više pravaca. Jedan je svjedok opisao kako su vojnici HVO-a pjevali i vikali dok su palili kuće (nosili su pumpe i sprejeve sa benzinom) i tjerali civilno stanovništvo do mjesta gdje su muškarci odvojeni od žena. Isti je svjedok vidio kako je ubijeno sedam muškaraca koje je poznao: čuo je za još ubistava, među njima i za ubistvo jednog penzionera i tri žene, od kojih je jedna živa spaljena u svojoj kući. Preživjeli muškarci ukrcani su na kamion i odvezeni u kasarnu u Kiseljaku.¹⁴⁷⁰ Drugi je svjedok opisao kako su žene natjerane da predaju novac i nakit, a muškarci odvedeni u koloni, te su četvorica izvedena i ubijena iz vatrenog oružja: po riječima ovog svjedoka, ubijeno je 11 muškaraca i jedna žena.¹⁴⁷¹ Vojnici su bili u crnim ili maskirnim uniformama i oko ruku su imali bijele trake: vojnici u crnom identifikovani su kao pripadnici jedinica “Apostoli” i “Maturice”, koji su bili stacionirani u Kiseljaku, a oni u maskirnom kao pripadnici HVO-a.¹⁴⁷²

722. Han Ploča i Grahovci su povezana sela koja se takođe nalaze južno od Kiseljaka na putu ka Sarajevu, nedaleko Tulice. Ubrzo nakon napada na Tulicu HVO je napao i njih. Optužba je izvela dokaze da je HVO izdao ultimatum Muslimanima da predaju naoružanje. Nakon isteka ultimatum, HVO i VRS su granatirali selo i kuće su zapaljane. Uslijedio je pješadijski napad HVO-a. Nakon ulaska u selo, vojnici HVO-a su poredali tri Muslimana uza zid i strijeljali ih. Pobili su još neke muškarce i zapalili garažu u kojoj su se nalazili ljudi. Žene i djeca su zatim odvedeni u kasarnu u Kiseljaku.¹⁴⁷³ Jedan je svjedok rekao da su mu ubijeni sestra (stara 15 godina), otac i baka, te da su tokom napada ili nakon zarobljavanja ubijene ukupno 64 osobe.¹⁴⁷⁴

723. Odbrana nije izvela nikakve dokaze o ovim napadima. Pretresno vijeće nalazi da su napadi na Tulicu i Han Ploču-Grahovce bili dio neposustajućeg napada HVO-a u kojem su civili ubijani i s njima se nečovječno postupalo, te su krivična djela u osnovi tačaka 7-13 optužnice u odnosu na ove događaje dokazana.

¹⁴⁶⁹ Svjedok koji je imao iskustva iz JNA ustvrdio je da su granate ispaljivane sa srpskih položaja: svjedok AF, T. 14049-50.

¹⁴⁷⁰ Svjedok AF, T. 14049-61. DP Z2104: fotografije razorenih kuća u Tulici, među kojima je i mekteb. Svjedok TW15 rekao je da je prva granata pogodila mekteb.

¹⁴⁷¹ Svjedok AN, T. 15665-78. Svjedok TW15 identifikovao je čovjeka zvanog Pijuk kao jednog od onih koji su strijeljali tri čovjeka na rubu klanca. Svjedok TW15 je također rekao da je ubijeno 12 ljudi. Svjedok TW05 vratio se sljedećeg dana da pokopa osam žrtava.

¹⁴⁷² Svjedok AF, T. 14059-61; svjedok AN identifikovao je neke od vojnika kao pripadnike jedinice zvane “Vražja divizija”; T. 15657-61.

¹⁴⁷³ Svjedok TW08, *Blaškić* T. 8996; svjedok TW12; *Blaškić* T. 9532; svjedok TW16, *Blaškić* T. 8954.

¹⁴⁷⁴ Svjedok TW16, *Blaškić* T. 8950; major Mark Bower gledao je dio napada i vidio je kako se napadaju i pljačkaju muslimanske kuće: T. 9222-23.

(c) Prisustvo Darija Kordića

724. Odbrana tvrdi da nema povezanosti između Darija Kordića i događaja u Kiseljaku koji je bio odsječen od Busovače.¹⁴⁷⁵ No, svjedok Y je svjedočio o tome da je Dario Kordić bio u Kiseljaku za vrijeme sukoba u junu 1993. On ga je vidio tog mjeseca u kasarni u Kiseljaku. Svjedok Y je svjedočio da je 14. juna 1993. uhapšen u Topolju sa drugim seljanima i odveden u kasarnu u Kiseljaku gdje su svi zatočeni u jednoj prostoriji u jednoj od zgrada. Nisu prošla ni dva sata od njegovog dolaska onamo kad je premlaćen. Glava mu je bila krvava i rečeno mu je da se opere u koritu u hodniku zgrade. Dok se prao, vidio je kako Dario Kordić izlazi iz zgrade. Kordić je bio na udaljenosti od 8-14 metara. Oko Kordića su bili vojnici HVO-a, koji su izišli prvi, a drugi su bili iza njega. Svjedok je proveo tri dana u kasarni, a zatim je prebačen u zgradu opštine gdje je ponovo 23 ili 24 dana kasnije vidio Kordića. Odbrana je osporila da je g. Kordić bio u kasarni kao što je svjedok ustvrdio. No, svjedok je rekao da je optuženog ondje vidio na oko pet sekundi, što je bilo dovoljno vremena da optuženi napravi pet do šest koraka. Optuženog je mnogo puta vidio u Kiseljaku 1992. i 1993., ponekad u uniformi, crnoj ili maskirnoj, ili sa pištoljem za pojasom. Uvijek je bio u pratnji tjelohranitelja. Optuženog je mnogo puta vidio i na televiziji, prvi puta kada je Kordić držao govor.¹⁴⁷⁶

725. S tim u vezi teza odbrane jeste (mada nisu izvedeni nikakvi dokazi koji bi to potkrijepili) da je optuženi u tom periodu bio samo dva puta u Kiseljaku, te da je to bilo krajem augusta 1993., na sastancima koji su održani pod pokroviteljstvom UNPROFOR-a.¹⁴⁷⁷ Odbrana se oslanja na dokaze da je kiseljačka enklava bila odsječena od viteško-busovačke enklave i da je svakome, pa tako i g. Kordiću, bilo “teško, ako ne i nemoguće” doći iz jedne enklave u drugu.¹⁴⁷⁸ Odbrana tvrdi da g. Kordić nije bio u Kiseljaku i da ondje općenito nije imao uticaja tokom 1993.¹⁴⁷⁹ U razmatranju tih dokaza, Pretresno vijeće ima na umu da se radi o navodnom prepoznavanju optuženog od strane svjedoka. Takvim se dokazima mora pristupiti s oprezom zbog toga što je veoma lako da se i pošten i uvjerljiv svjedok prevvari.¹⁴⁸⁰ Stoga je nužno razmotriti okolnosti u kojima je došlo do prepoznavanja. Svjedok je znao ko je optuženi i često ga je viđao ranije. Stoga je bio u mogućnosti da prepozna optuženog. Nije ga vidio samo na moment i imao je mogućnost da ga pouzdano identifikuje. Njegovo svjedočenje nije poljuljano u unakrsnom ispitivanju. Pretresno vijeće stoga prihvata njegovo svjedočenje.

¹⁴⁷⁵ Kordićev završni podnesak, str. 3.

¹⁴⁷⁶ Svjedok Y, T. 11000-01, 11004-11, 11081-87, 11097-99.

¹⁴⁷⁷ Kordićev branilac, T. 11088-90.

¹⁴⁷⁸ Svjedok AD, T. 13099; brigadir Wingfield Hayes, T. 16168.

¹⁴⁷⁹ Brigadir Wingfield Hayes, T. 16168.

¹⁴⁸⁰ *Vidi npr. R. v. Turnbull*, (1977) 65 Cr. App. R. 242, Decision of the Court of Appeal in England /odluka Apelacionog suda Engleske i Walesa/.

726. Pretresno vijeće nalazi da su ove ofanzive bile još jedna manifestacija nakane HVO-a da pokori Muslimane u Srednjoj Bosni. Baš kao i u slučaju ofanziva na sela u istoj opštini u aprilu 1993., Pretresno vijeće se uvjerilo da ti napadi nisu mogli biti pokrenuti bez odobrenja lokalnog političkog rukovodstva utjelovljenog u Dariju Kordiću. Činjenica da je on direktno učestvovao u ovom slučaju je potvrđena dokazima o njegovom prisustvu u Kiseljaku za vrijeme ofanziva. Stoga valja zaključiti da je bio povezan sa izdavanjem naređenja da se napadnu ta sela, među kojima su i Tulica i Han Ploča-Grahovci.

(d) Ostale ofanzive

727. Ostale su ofanzive bile sljedeće. Dana 16. juna 1993. i u danima koji su slijedili, vojna policija HVO-a i druge jedinice iz Kiseljaka napale su položaje ABiH u Kreševu, pri čemu su palile sela, džamije i zatvarale muslimansko stanovništvo.¹⁴⁸¹ Dana 24. juna HVO je započeo napad na Žepče, mnogo sjevernije od ostalih lokacija o kojima se radi u optužnici. Napad je počeo granatiranjem, te (po riječima jednog od svjedoka) upotrebom srpskih tenkova. Bilo je nešto otpora, ali 90% Žepča (s izuzetkom hrvatskog dijela) uništeno je ili zapaljeno u granatiranju. Sve su četiri džamije u potpunosti razorene u napadu, i poginuo je određeni broj ljudi. Žepče je palo krajem juna.¹⁴⁸²

728. Da bi ukazala na vezu između Darija Kordića i zbivanja u Žepču, optužba se oslanja na to da se Žepče nalazi u HZ H-B,¹⁴⁸³ njegovo izdavanje naređenja opštini¹⁴⁸⁴ i njegov poziv predstavnicima iste da razmotre bezbjednosnu situaciju 5. aprila 1993.¹⁴⁸⁵ Optužba tvrdi da su lokalni predstavnici HVO-a “provodili istu politiku koju je Kordić zagovarao i provodio u svom srednjobosanskom džepu”. Žepče je možda bilo udaljeno i izolovano, ali bilo je dio istog lena u kojem je Kordić bio glavni aktivni političar koji je imao vlast.¹⁴⁸⁶ Na Pretresnom je vijeću da utvrdi da li dokazi potvrđuju tu tvrdnju. Teza odbrane jeste da ne postoji veza između Kordića i Žepča koje je bilo odsječeno od busovačko-viteškog džepa.¹⁴⁸⁷

729. U međuvremenu je ABiH napala i zauzela Kakanj. Dokazi odbrane o ovome bili su da je ABiH pokrenula veliku ofanzivu 8. juna 1993. Jedan od pripadnika kakanjskog ratnog predsjedništva iz redova HVO-a svjedočio je o događajima u Kaknju.¹⁴⁸⁸ Opisao je rad vlasti u

¹⁴⁸¹ Svjedok E, T. 2547-49.

¹⁴⁸² Ovaj prikaz događaja uzet je iz svjedočenja svjedoka F, T. 3426-40, 3484-85; a svjedok AH, T. 14430-38, 14452-55. DP Z2291.2 je snimka TV emisije BBC-a koja prikazuje borbe u Žepču: svjedok AH, T. 14434-35.

¹⁴⁸³ DP Z223.

¹⁴⁸⁴ DP Z299, Z307.

¹⁴⁸⁵ DP Z606.

¹⁴⁸⁶ Završni podnesak optužbe, para. 378-379.

¹⁴⁸⁷ Kordićev završni podnesak, str. 3.

¹⁴⁸⁸ Pavo Šljivić, T. 18730-31.

Kaknju u kojoj su glavnu riječ vodili Muslimani, te sistematsko šikaniranje i zastrašivanje tamošnjeg hrvatskog stanovništva.¹⁴⁸⁹ Takođe je svjedočio o incidentima koji su prethodili ofanzivi ABiH od 8. juna 1993, te o samoj ofanzivi. Ofanziva je rezultirala potpunim porazom snaga HVO-a u Kaknju nakon pet dana borbi. Takođe je ubijeno 120 Hrvata, 13.000-15.000 hrvatskih izbjeglica prognano je u Vareš, a 2.500 kuća, 30 kapelica i 30 grobalja je uništeno.¹⁴⁹⁰ Teza odbrane jeste da je napad na Kakanj bio dio smišljene i organizovane akcije ABiH, pri čemu su napadali grad za gradom i protjerivali hrvatsko stanovništvo.¹⁴⁹¹ Tako je 2. jula ABiH napala i HVO u Fojnici, uništivši oko 70% hrvatskih sela i zatvorivši neke seljane. Napad će dovesti do toga da će 5.500 Hrvata napustiti Fojnicu: nakon rata ostalo ih je samo 100.¹⁴⁹²

4. Owen-Stoltenbergov plan i osnivanje HR H-B: juli – septembar 1993.

730. Dana 22. jula 1993. izdan je izvještaj PMEZ-a o HVO-ovoj politici potpunog blokiranja puteva koji vode sa juga kao najefikasnijem oružju HVO-a za gušenje Srednje i sjeverne Bosne i primoravanje bosanskih Muslimana na predaju. U izvještaju se napominje da se radi o namjernoj strategiji koja je započela prije ofanzive HVO-a u aprilu, koja je imala katastrofalne posljedice i kojom je prekinut komercijalni saobraćaj.¹⁴⁹³

731. Dana 27. jula 1993. obnovljeni su mirovni pregovori u Ženevi, te su se 30. jula predsjednik Izetbegović, dr. Karadžić i g. Boban dogovorili o prekidu neprijateljstava i sporazumu o uniji triju republika u Bosni i Hercegovini.¹⁴⁹⁴ Dana 6. avgusta generalni sekretar je poslao Savjetu bezbjednosti izvještaj u kojem je bio sadržan plan koji će kasnije biti nazvan Owen-Stoltenbergovim planom, zasnovan na uniji tri republike u Bosni i Hercegovini.¹⁴⁹⁵ U izvještaju je spomenuto da je granica između republika sa hrvatskom i muslimanskom većinom u Srednjoj Bosni “gdje su se vodile intenzivne borbe” bila “veoma sporno područje”na pregovorima. (VIS od 24. augusta spominje zahtjev Mate Bobana da se obezbijedi transport za sastanak na kojem će se razgovarati o ženevskim prijedlozima, koji zahtjev “otkriva političku hijerarhiju Hrvata u srednjoj Bosni”. Na čelu spiska od 21 imena je ime “Dario Kordić, dopredsjednik HZ H-B”.)¹⁴⁹⁶

¹⁴⁸⁹ Pavo Šljivić, T. 18737-39.

¹⁴⁹⁰ Pavo Šljivić, T. 18739-42, 18752. Svjedokinja DA, stanovnica sela u blizini Kaknja, svjedočila je da su vojnici ABiH pogubili njenog muža i tri sina dok su bili u zarobljeništvu: T. 18798-821. *Vidi* takođe afdavit Nevena Marića, para. 10-14.

¹⁴⁹¹ Pavo Šljivić, T. 18742.

¹⁴⁹² Stjepan Tuka, T. 10139-40, 10143-44, 10153.

¹⁴⁹³ DP Z1149.1.

¹⁴⁹⁴ DP Z1151.

¹⁴⁹⁵ DP D141/1.

¹⁴⁹⁶ DP Z1179. Dana 23. avgusta PMEZ je izvijestio o sastanku sa Dariom Kordićem koji je bio uvjeren da će ženevski prijedlozi biti prihvaćeni, te je rekao da će njegova funkcija uskoro biti potpredsjednik republike bosanskih Hrvata: DP Z1176.2.

732. HZ H-B je 28. avgusta 1993. uspostavila novu Hrvatsku Republiku Herceg-Bosnu (HR H-B), koje je predsjednik bio Mate Boban.¹⁴⁹⁷ Takođe je 28. avgusta PMEZ izvijestio da “pukovnik Blaškić nije htio ništa reći o pitanju ženevskih prijedloga: rekao je da Dario Kordić govori o pitanjima koje se tiču “ideja” dok se on bavi stvarnošću”. U izvještaju je napomenuto da je Dario Kordić “ključna politička figura HDZ-a u srednjoj Bosni i da se za njega već dugo sumnja da kontroliše HVO.” Procijenjeno je da je nad Blaškićem imao znatan, ako ne i totalan uticaj.¹⁴⁹⁸

733. Iskaz jednog od svjedoka ide ka direktnom povezivanju Darija Kordića sa vojnim poslovima u ovom periodu. Radi se o svjedočenju Sulejmana Kalče, zamjenika komandanta TO Vitez tokom rata, koji je rekao da je 8. avgusta 1993. negdje između podneva i 13:00 sati obilazio linije fronte u blizini Viteza. Nalazio se u ruševinama kuće u Starom Vitezu i dvogledom posmatrao linije prema Krčevinama. Vidio je Darija Kordića, Marija Čerkeza i druge oficire HVO-a na liniji fronte između snaga HVO-a i ABiH, na udaljenosti od oko 500 metara. Kordić je bio u maskirnoj uniformi i mahao je rukama. Svjedok je vidio da Kordić izdaje naređenja: on je zapovijedao. Dan je bio vedar i sunčan. Te večeri je Kordić prikazan na televiziji kako obilazi linije HVO-a i govori da su linije čvrste i neosvojive.¹⁴⁹⁹ Odbrana osporava postojanje te TV emisije. No, nisu izvedeni nikakvi dokazi koji bi pobili svjedočenje g. Kalče. Opis optuženog na liniji fronta je vrlo živ i nema razloga da se pomisli da g. Kalčo o tome i o TV emisiji nije svjedočio istinito. Stoga Pretresno vijeće prihvata njegovo svjedočenje i o jednom i o drugom.

734. HVO je 8. septembra 1993. izveo uspješan napad na selo Grbavica, kotu na brdu zapadno od Viteza, u blizini baze Britbata u Biloj. ABiH je tu kotu koristila kao položaj za snajpersko djelovanje, te je po svjedočenju oficira Britbata koji su bili očevici napada, to bio legitimni vojni cilj.¹⁵⁰⁰ No, po riječima istih tih svjedoka, napad je popraćen nepotrebnim razaranjem. Na primjer, brigadir Duncan rekao je da je cilj postignut upotrebom pretjerane sile protiv lokalnog stanovništva, čime je prouzročeno masovno uništavanje imovine koje je nadilazilo svaku vojnu potrebu.¹⁵⁰¹ Pukovnik Blaškić i Mario Čerkez zapovijedali su tim napadom iz obližnje crkve.¹⁵⁰² Ta lokacija, koja se u optužnici pominje pod imenom “Divjak” u optužnici, predmet je navoda u tačkama 37-39 protiv Darija Kordića. No, Pretresno vijeće ne nalazi nikakvih dokaza koji bi ga povezali sa ovim napadom. Čini se da se radilo o drugoj vojnoj operaciji, a ne o dijelu zajedničkog plana ili nakane.

¹⁴⁹⁷ Izvještaj PMEZ-a, DP Z1186.2.

¹⁴⁹⁸ DP Z1185.3.

¹⁴⁹⁹ Sulejman Kalčo, T. 15979-80.

¹⁵⁰⁰ Brigadir Duncan, T. 9786; major Hay, T. 10294-95; kapetan Whitworth, T. 8588.

¹⁵⁰¹ T. 9786.

¹⁵⁰² Anto Breljas, T. 11744. Svjedok je u stvari rekao da su “učestvovali” u napadu iz obližnje crkve. No, mora se zaključiti da su oni njime zapovijedali. Kapetan Whitworth je čestitao Čerkezu nakon napada: Čerkez se složio da je napad izveden dobro, ali je rekao da nije on bio odgovoran za rad štaba i planiranje: T. 8585-86.

735. ABiH je 18 na 19. septembar 1993. započela ofanzivu kojoj je svrha, kako se čini, bila da se presiječe magistralni put Vitez-Busovača i zauzme fabrika "Vitezit". Nisu uspjeli postići nijedan od ta dva cilja, no pukovnik Blaškić zaprijetio je da će dići fabriku u zrak kako bi spriječio da padne u ruke ABiH.¹⁵⁰³ Tu će prijetnju ponoviti ne samo pukovnik Blaškić, već i Dario Kordić.

736. Dokazi o tome da je Kordić stalno imao kontrolu tokom ovog mjeseca mogu se naći u sljedećem:

(a) U svjedočenju brigadira Duncana da je 4. septembra 1993. pukovnik Blaškić došao u svjedokovu bazu (Britbat) sa porukom od Darija Kordića da više neće biti razmjena ranjenika iz viteškog džepa i da otpadaju svi dogovori: poruka je bila napisana i Blaškić ju je pročitao, ali nije dao jedan primjerak svjedoku.¹⁵⁰⁴

(b) Kordić i Ignac Koštroman su 20. septembra 1993. izvijestili Matu Bobana o "vojno-sigurnosnoj situaciji u Lašvanskoj kotlini", opisujući muslimansku ofanzivu u dolini, ali izvještavajući "da političko i vojno čelništvo Srednje Bosne drži situaciju pod [...] kontrolom".¹⁵⁰⁵

(c) U VIS-u od 29. septembra 1993. opisuje se sastanak između oficira za civilne poslove Ujedinjenih nacija i Darija Kordića "da bi se raspravilo o pristupu muslimanskom Starom Vitezu" (što je HVO sprečavao tako što je postavio mine preko ceste). Citiraju se riječi optuženog da "će pristup biti zabranjen sve dok BiH ne prekine sa napadima koji sada traju u dolini".¹⁵⁰⁶

737. PMEZ je 21. oktobra 1993. izvijestio o dva sastanka. Na prvom je Anto Valenta rekao da Owen-Stoltenbergov plan nije uspio. Na drugom sastanku je Dario Kordić rekao da nije moguć nikakav jasan vojni rezultat, na primjer, da on očekuje veću ofanzivu u Lašvanskoj dolini kojoj će cilj biti fabrika "Vitezit". Optuženi je takođe rekao da će Hrvati napustiti Zenicu jer se tamo ne osjećaju zaštićeni: neki Hrvati će ostati u muslimanskim područjima i ako dođe do dogovora o mirovnom planu, ali mnogo manje nego prije rata.¹⁵⁰⁷

¹⁵⁰³ VIS, DP Z1206.1.

¹⁵⁰⁴ T. 9784-86; komandant Britbata, maj-novembar 1993.

¹⁵⁰⁵ DP Z1209.1.

¹⁵⁰⁶ DP Z1213.

¹⁵⁰⁷ Izvještaj, DP Z1255.

5. Napad na Stupni Do: oktobar 1993.

738. Zbivanja su se zatim preselila u opštinu Vareš. U oktobru 1993. Hrvati su bili izolovani i njihova je sloboda kretanja bila sve ograničenija. Rukovodstvo HVO-a Srednje Bosne bilo je zabrinuto zbog Vareša, bojeći se da bi on mogao biti predat drugoj strani u međunarodnim pregovorima. (HVO je preuzeo kontrolu u Varešu u junu 1992., no on je uvijek bio izolovan, još i više nakon pada Kaknja u junu 1993.) Lideri HVO-a u Varešu su 23. avgusta 1993. predali posmatračima PMEZ-a primjerak pisma koje je poslato predsjedniku Tuđmanu, g. Bobanu i “pukovniku Dariju Kordiću”, u kojem se žale na predloženi budući status Vareša, kako je odlučen na pregovorima u Ženevi, gdje je predloženo da će opština potpasti pod muslimansku kontrolu.¹⁵⁰⁸ Stigla su pojačanja u vidu Ivica Rajića, komandanta HVO-a iz Kiseljaka sa paravojnim jedinicama: “Maturicama” i “Apostolima”.

739. Uslijedio je napad ABiH na hrvatsko selo Kopjare u opštini Vareš. Selo je zauzeto.¹⁵⁰⁹ Dokazi izneseni o napadu ABiH na Kopjare ujutro 22. oktobra 1993. sastojali su se od vijesti da su dva vojnika HVO-a ubijena; tokom posjeta PMEZ-a selu primijećeno je da su sve zgrade uništene, te da je selo nenastanjeno.¹⁵¹⁰ HVO je sljedećeg dana odgovorio napadom na obližnje selo Stupni Do u kojem je ubijeno trideset i osam ljudi. Iza masakra u Ahmićima, pogibija tolikog broja ljudi u jednom napadu predstavlja najteži navod u optužnici. Taj je napad jedan od onih koji su poimenice navedeni u tačkama 3 i 4, a ubijanje je sadržano u tačkama 7-13.

740. Stupni Do je selo koje se nalazi u brdima oko jedan kilometar južno od grada Vareša, na visini od 1074 m. Do njega vodi jedna glavna cesta koja prolazi kroz tunel. Selo se nalazi nad glavnom rutom za snabdijevanje Vareša (koji sam leži na ulazu u dolinu, okruženu planinama). Iznad sela nalazi se hrvatsko selo Mir. Prije rata su gotovo svi stanovnici Stupnog Dola bili Muslimani (iako je bilo pet ili šest srpskih porodica koje su otišle 1992.). Ukupni broj stanovnika bio je oko 224.¹⁵¹¹ Značaj sela u oktobru 1993. ležao je i u činjenici da se nalazilo u vareškom džepu (koji je kontrolisao HVO), u blizini linija fronta koje su držali i ABiH i Srbi: tako je, po tvrdnji jednog od svjedoka iz PMEZ-a, to selo bilo tačka između zaraćenih strana idealna za šverc i razmjenu dobara i naoružanja.¹⁵¹²

¹⁵⁰⁸ Izvještaj PMEZ-a, DP Z1178.1; pismo, DP Z1174.

¹⁵⁰⁹ Izvještaj PMEZ-a, DP Z1259.

¹⁵¹⁰ Svjedok W, T. 10902-03. Izvještaj PMEZ-a, DP D192/1. No, razaranja u Kopjarima nisu bila istih razmjera kao ona u Stupnom Dolu: general Sir Martin Garrod, T. 13588-92.

¹⁵¹¹ Ovaj prikaz sela temelji se na svjedočenju svjedoka W, T. 10889-906; svjedok AI, T. 14531; general Sir Martin Garrod, T. 13588. *Vidi* Dodatak VI 7.

¹⁵¹² Rolf Weckesser, T. 9051-52.

741. Po tvrdnjama komandanta vareškog TO-a, u avgustu 1993. iskopani su rovovi da bi se civilno stanovništvo zaštitilo od HVO-a; u oktobru 1993. lokalna je jedinica TO-a u Stupnom Dolu brojala 50 ljudi, naoružanih sa 40 pušaka (uglavnom lovačkih), jednim minobacačem, ručnim raketnim bacačem i ograničenom količinom municije. Jedinica nije prošla vojnu obuku: većina ih je bila u civilnoj odjeći. Osim toga, 17. oktobra šest je pripadnika te jedinice uhapšeno i zatvoreno.¹⁵¹³

742. U Stupnom Dolu bilo je glasina o napadu iz odmazde za napad na Kopjare (šef HVO-a u Varešu Pejčinović zaprijetio je napadima na muslimanska sela ako ABiH napadne opštinu Vareš).¹⁵¹⁴ Preduzeti su neki naponi da se postavi odbrana sela, organizovano je kopanje skloništa, te su napravljene pripreme za pružanje ljekarske pomoći. Ratno predsjedništvo Vareša je 22. oktobra 1993. naredilo da se selo evakuše, ali su stanovnici odbili da idu.¹⁵¹⁵ Te je večeri komandant vareškog TO-a dobio informaciju da se planira napad na selo.¹⁵¹⁶

743. Osobe koje su preživjele napad na selo upečatljivo su opisale što se desilo. Svjedok W čuo je vatru iz pješadijskog naoružanja, nakon čega je uslijedila artiljerijska vatra. Poslao je porodicu u podrum, a sam je ostao u rovu. Odatle je vidio da se napada sa raznih mjesta i čuo je vojnike HVO-a kako viču: bili su u maskirnim i crnim uniformama (svjedok je kasnije našao oznake HVO-a i HOS-a).¹⁵¹⁷ Pokušao je da odbrani selo koliko god je to bilo moguće, ali nakon dva sata rekao je svojoj porodici i drugima koji su se krili u podrumu da odu da se sakriju u šumu jer linije odbrane popuštaju. Otac mu je ostao u kući i ubijen je. Svjedok se sakrio u obližnjoj šumi i odatle je vidio da sve kuće gore. Uveče se vratio do kuće koja je potpuno spaljena.¹⁵¹⁸

744. Dva su svjedoka iz međunarodne zajednice svjedočila o tome što su zatekli u selu nakon napada. Prvi, Rolf Weckesser, bio je posmatrač PMEZ-a koji je pokušao ući u selo ujutro nakon napada, ali je naišao na pripadnike HVO-a koji su blokirali cestu i nisu dopuštali pristup: vojnici su djelovali pijano, vikali su i govorili: "Ovaj posao ... nam se nije svidio, ali morali smo to uraditi, a ne sviđaju nam se ni naše vođe".¹⁵¹⁹ Svjedok je 27. oktobra 1993. konačno uspio ući u Stupni Do uz pomoć lokalnog bataljona UNPROFOR-a (Nordbat-a). Zatekao je prizor totalnog uništenja: kuće su još tinjale i tu je bilo oko 20 leševa spaljenih tako da ih se nije moglo prepoznati, od kojih su neki bili leševi djece.¹⁵²⁰ Nije bilo znakova borbe.

¹⁵¹³ Ekrem Mahmutović, T. 3280-81.

¹⁵¹⁴ Svjedok W, T. 10902-03.

¹⁵¹⁵ Ekrem Mahmutović, T. 3285.

¹⁵¹⁶ Ekrem Mahmutović, T. 3287.

¹⁵¹⁷ Svjedok W, T. 10904-07.

¹⁵¹⁸ Svjedok W, T. 10907-08.

¹⁵¹⁹ Rolf Weckesser, T. 9048-51.

¹⁵²⁰ DP Z1296.1 je članak iz magazina *Newsweek* sa slikom svjedoka sa slikom osobe koja izgleda kao da joj je proboden vrat.

745. Major (tada kapetan) Mark Bower, oficir za vezu Britbat-a, takođe je obišao selo 27. oktobra 1993. i vidio da je potpuno uništeno.¹⁵²¹ Vidio je leševe tri žene koje su ubijene iz vatrenog oružja u podrumu.¹⁵²² Izgledalo je da je jednoj ženi prerezan vrat, a druge dvije bile su izbodene i ustrijeljene.¹⁵²³

746. Od 38 poginulih, što je posljedica napada na Stupni Do, pet ili šest bili su vojnici a ostalo su bili civili.¹⁵²⁴

747. Svjedok CW1 svjedočio je sa stanovišta HVO-a. Rekao je da je nakon napada na Kopjare i muslimanskih napada u Varešu, komandant lokalne brigade HVO-a zatražio pomoć. Mate Boban, general Praljak i general Petković posavjetovali su se i složili se da pošalju Ivicu Rajića da vidi kakva je situacija.¹⁵²⁵ Rajić je 23. oktobra 1993. javio Kordiću, generalu Petkoviću i Blaškiću da je poveo napad na Stupni Do i Bogoš (obližnje brdo): poginuo je velik broj muškaraca pripadnika MOS-a i nešto civila.¹⁵²⁶ U izvještaju Mati Bobanu od 31. oktobra 1993. Rajić je rekao da je selo Stupni Do moralo biti "očišćeno" kako bi se spriječio nesmetan ulaz MOS-a u Vareš, a da su akciju izveli "Apostoli" i "Maturice": MOS u selu je dobio pojačanja, "a o tome govori podatak da je u akciji poginulo dvojica naših najboljih bojovnika, a deset ih je ranjeno". Rajić je dodao da je "Vama već poznata slika Stupnog Dola ... bila direktna posljedica pogibije i ranjavanja naših bojovnika, na što se u toku akcije objektivno nije moglo uticati".¹⁵²⁷

748. Odbrana tvrdi da su vojnici u Stupnom Dolu počinili ekscese, no da je selo bilo branjeno i da civili nisu evakuisani (usprkos tome što je najavljeno da će doći do napada). Tako je lokalni komandant ABiH svjedočio da je "lokalna jedinica u Stupnom Dolu" raspolagala raznim lovačkim puškama, automatskim oružjem, poluautomatskim oružjem, minobacačem i raketnim bacačem; procijenio je da se ukupno radilo o 40 pušaka.¹⁵²⁸ Procjene broja metaka kojima su raspolagali kreću se od 80 do 120 metaka po pušci.¹⁵²⁹ Osim toga, odbrambene snage u Stupnom Dolu ukopale su svoje položaje u avgustu i septembru 1993. kako bi se zaštitile od eventualnog napada HVO-a.¹⁵³⁰ Kad je do napada konačno došlo, po riječima svjedoka W, borci ABiH "nekoliko su se sati"

¹⁵²¹ Major Mark Bower, T. 9225-28; DP Z2048.2.

¹⁵²² DP Z2048.5, .6, .7, .8.

¹⁵²³ Major Mark Bower, T. 9228-30.

¹⁵²⁴ Ekrem Mahmutović, T. 3375-76; spisak, DP Z2047; DP Z2047.1-3 (izvodi iz matične knjige umrlih i obdukcioni zapisnik).

¹⁵²⁵ T. 26782.

¹⁵²⁶ DP Z1257.3.

¹⁵²⁷ DP Z1279.2.

¹⁵²⁸ Ekrem Mahmutović, T. 3280; T. 3355.

¹⁵²⁹ DP D31/1, str. 9; T. 3281; T. 10925.

¹⁵³⁰ Svjedok W, T. 10932-33; Ekrem Mahmutović, T. 3414; Pavao Vidović, T. 22148.

uspješno branili od HVO-a.¹⁵³¹ Poručnik Krešimir Božić, iz štaba brigade Bobovac svjedočio je da je Stupni Do bio branjen zbog strateške važnosti, kako od Srba tako i od HVO-a.¹⁵³²

749. Svjedok AI svjedočio je o tim tvrdnjama. Rekao je da je u Stupnom Dolu bilo oko 35 pripadnika TO-a, uglavnom naoružanih lovačkim puškama, no koji su imali i tri puške M48 i tri poluautomatske puške. Oružje su stražari predavali jedni drugima kad su se smjenjivali. Šest muškaraca iz Stupnog Dola je 23. oktobra 1993. bilo u pritvoru HVO-a, nakon što su uhapšeni na kontrolnom punktu HVO-a nekoliko dana ranije (kao što je već napomenuto). To svjedočenje potvrđuje iskaz pukovnika Stutta, kanadskog oficira i pripadnika PMEZ-a, koji je rekao da je bio iznenađen jer je selo slabo štitilo samo šest vojnika ABiH kad ga je on obišao sedmicu dana ranije.¹⁵³³ Stupni Do bio je slabo organizovano, ali dobrostojeće selo; nije bilo znakova koncentracije vojnih snaga, utvrđivanja ili postojanja ikakve artiljerije. Stoga je svjedoku bilo teško povjerovati da je selo predstavljalo prijetnju za HVO kao što je tvrdio HVO Vareš i kao što je izviješteno 25. oktobra.¹⁵³⁴

750. Sugerisano je i da su borbe u Stupnom Dolu bile rezultat spora oko šverca.¹⁵³⁵ No, Pretresno vijeće je utvrdilo da je napad na Stupni Do bio usklađeni napad HVO-a na selo, sa namjerom da se ukloni muslimansko stanovništvo. Bez obzira na neposredni motiv, radilo se o dijelu ofanzive HVO-a protiv muslimanskog stanovništva Srednje Bosne, a posljedica je bio pokolj. Pružen je određen otpor, ali nije bilo opravdanja za napad. Krivična djela u osnovi tačaka 7-13 su stoga dokazana u vezi sa Stupnim Dolom.

751. Kad je general Sir Martin Garrod (posmatrač PMEZ-a i šef Regionalnog centra Zenica) pitao Darija Kordića o događajima u Stupnom Dolu, ovaj je rekao da je smjesta nazvao generala Petkovića u Kiseljak koji mu je rekao da se ništa loše nije desilo, da gori mnogo kuća, da je pobijeno mnogo vojnika, što u uniformama, a što u civilu, ali da se većina civila bila iselila i da su sada u Varešu. Kordić je rekao da treba provjeriti navode Muslimana i da oni nalaze izlike za svoj napad na Kopjare istovremeno optužujući HVO za napad na Stupni Do i da “govoreći kao vojnik i kao ljudsko biće” on oštro osuđuje zvjerstva bez obzira na to koja ih je strana počinila.¹⁵³⁶ Na jednom od sljedećih sastanaka Kordić je rekao Sir Martinu Garrodu da su neke kuće popaljene, a neki ljudi pobijeni, no da ne može vjerovati da bi HVO namjerno ubijao civile: nakon što se završi

¹⁵³¹ T. 10907.

¹⁵³² T. 22258-60.

¹⁵³³ Izvještaj, DP Z1254.1; pukovnik Stutt, T. 15152.

¹⁵³⁴ Izvještaj, DP Z1263.1; pukovnik Stutt, T. 15155-56.

¹⁵³⁵ Izvještaj PMEZ-a, DP Z1419. General Sir Martin Garrod, T. 13593-96 i pukovnik Stutt, T. 15201-03.

¹⁵³⁶ Izvještaj, DP Z1263.1.

“istraga” biće poduzete adekvatne mjere i oni nikoga neće štiti.¹⁵³⁷ Sir Martin Garrod je rekao u svom svjedočenju da ne zna ni za kakvu istragu ili izvještaj.¹⁵³⁸ No, kao posljedica događaja u Stupnom Dolu, Ivica Rajić je kasnije smijenjen sa položaja komandanta u Kiseljaku po uputama generala Petkovića. (Po riječima pukovnika Stutta, Dario Kordić mu je rekao da Rajića smjenjuju. U unakrsnom ispitivanju, svjedok je rekao da je znao da je Kordić rekao da će Rajić biti smijenjen, mada je Kordić možda rekao da je Petković smijenio Rajića.)¹⁵³⁹

752. Ne može uopšte biti sporno da su Ivica Rajić i njegovi “Apostoli” i “Maturice” iz Kiseljaka odgovorni za napad na Stupni Do, bez obzira na moguće sporove oko okolnosti. (Tako optužba tvrdi da su samo visoki političari iz Vareša smijenjeni sa položaja, a da je vođstvo HVO-a štitilo Ivicu Rajića koji se uskoro ponovo pojavio.)¹⁵⁴⁰ Teze optužbe protiv Darija Kordića jesu da se može zaključiti da je on odgovoran za pokolj u Stupnom Dolu na osnovu (a) njegovog položaja političkog vođe u Srednjoj Bosni; (b) njegovih veza sa Varešom; (c) činjenice da je vojska krenula iz Kiseljaka koji je bio pod Kordićevom kontrolom (a Rajić je morao imati ovlaštenje ili odobrenje nadređenog); te (d) činjenice da su događaji u Varešu bili odraz onih u Srednjoj Bosni.¹⁵⁴¹

753. Pretresno vijeće ne prihvata teze optužbe na ovu temu i nalazi da nema dovoljno dokaza da se izvedu zaključci na koje se oslanja optužba. Kordićeve veze sa Varešom bile su slabe i dokazi nisu takvi da se može utvrditi da je on imao kontrolu u Kiseljaku odakle je došla vojska. Činjenica da je Kordić bio vodeća politička ličnost u Srednjoj Bosni ne dokazuje sama po sebi da je Kordić bio umiješan u ovo krivično djelo. Pretresno vijeće nalazi da su Kordićev uticaj i vlast bili koncentrisani na Lašvansku dolinu, te da se nisu protezali na Stupni Do koji je bio izvan njegove sfere vlasti i napad na selo nije bio dio jedinstvenog plana ili nakane u kojima je on bio sudionik.

6. Novi Travnik i Stari Vitez

754. Posljednji napad o kojem se radi u tačkama 3-4 jeste napad na Novi Travnik u oktobru 1993. HVO je 7. oktobra 1993. granatirao Novi Travnik, i to područje gdje nije bilo vojnih objekata: ubijeno je dvoje djece, a četvero je ranjeno, uz još dvoje civila i više vojnika.¹⁵⁴² [Granata koju je ispalio HVO pogodila je zgradu i ubila 10 ili 11 civila.] Od juna 1993. do februara 1994. u gradu su stalno djelovali snajperi, pri čemu je ubijeno ili ranjeno 78 ljudi. Iako su za žaljenje i iako ih valja

¹⁵³⁷ Izvještaj, DP Z1284.1.

¹⁵³⁸ T. 13510-11.

¹⁵³⁹ T. 15160-61, 15213-15.

¹⁵⁴⁰ Završni podnesak optužbe, para. 403. Kao primjer “ponovnog pojavljivanja” Rajića, PMEZ je 22. novembra 1993. izvijestio da je u tom momentu komandant HVO-a u Kiseljaku neko drugi, no da “je Ivica i dalje na tom mjestu u svojstvu ‘savjetnika’”: DP Z1315.

¹⁵⁴¹ Završni podnesak optužbe, para. 404.

¹⁵⁴² Svjedok C, T. 858-861.

razmotriti pod tačkom 1 (progon), izgleda da krivična djela u tačkama 3 i 4 koja se odnose na ovo mjesto nisu dokazana.

755. U sličnoj je kategoriji i muslimanska enklava Stari Vitez koja je bila pod opsadom do potpisivanja Washingtonskih sporazuma u februaru 1994. i koja je bila izložena stalnom granatiranju i koordiniranoj snajperskoj kampanji kojoj je cilj bio zastrašivanje civilnog stanovništva. U ovom periodu ubijene su pedeset i četiri osobe, od toga 29 vojno sposobnih muškaraca, dok su ostalo bili žene, djeca i starci.¹⁵⁴³

E. Posljednje ofanzive ABiH do sporazuma u Washingtonu: novembar 1993. – mart 1994.

756. S oktobrom 1993. ofanzive ABiH postale su češće. Potpukovnik Carter je kao službenik Ujedinjenih nacija za civilne poslove stigao u Vitez u novembru 1993. ABiH je do tada već osvojila Vareš¹⁵⁴⁴ te Travnik, Kakanj i Bugojno. To područje su napustile brojne izbjeglice i u velikoj mjeri ga je zahvatilo bezvlađe. Međutim, oružje HVO-a bilo je nedvojbeno superiorno, a za njih je bilo povoljno i to što su imali unutrašnje komunikacije. ABiH je mogla izvršiti samo koncentraciju lakih pješadijskih snaga i minobacača te je imala ograničene količine oklopnog i artiljerijskog oruđa; takođe, ona se borila na dva fronta, dok su područja kontrole HVO-a bila u malim džepovima u Kiseljaku, Varešu i Lašvanskoj dolini, pa je HVO mogao brzo premještati snage.¹⁵⁴⁵ Viteško-busovački džep bio je u okruženju i ABiH je napadala u septembru 1993., decembru 1993. (bezuspješno) i januaru 1994. (uspješnije). U to vrijeme HVO je već bio u defanzivi.¹⁵⁴⁶ ABiH je koristila tehniku čišćenja kuća pri čemu su izgubili život mnogi hrvatski civili.¹⁵⁴⁷ Tako je, na primjer, svjedok Z svjedočio o napadu ABiH u januaru 1994. Vodile su se žestoke borbe u području Šantića, zbog kojih je bila blokirana glavna cesta za opskrbu kroz selo. Napad je vodila brigada 3. korpusa ABiH i mudžahedini, koji su, čini se, ratovali ne vodeći računa o ljudskim životima, uključujući i vlastiti. Hrvati su ih se, kao i sam svjedok, veoma bojali. Postojale su dvije brigade mudžahedina: 37. brigada, sa bazom u Travniku i izraženije fundamentalistička 7. brdska brigada, koja je imala bazu u Gučoj Gori, iza samostana.¹⁵⁴⁸

757. U decembru 1993. hrvatske snage su pretrpjele značajne gubitke prilikom odbrane Križančevog Sela (Dubravica) i Mario Čerkez je smijenjen sa položaja zapovjednika brigade.

¹⁵⁴³ Nihad Rebihić, T. 8383-86; svjedok TW10, *Blaškić* T. 1222; major Mark Bower, T. 9181-84.

¹⁵⁴⁴ ABiH je napala grad 2. novembra 1993.; HVO nije pružio otpor i napustio je grad: general Sir Martin Garrod, T. 13519-20.

¹⁵⁴⁵ Potpukovnik Carter, T. 9620-21.

¹⁵⁴⁶ Potpukovnik Carter, T. 9659-62.

¹⁵⁴⁷ General Sir Martin Garrod, T. 13555-57.

¹⁵⁴⁸ Svjedok Z, T. 11120-22, 11184. Dana 17. novembra 1993. izdat je izvještaj o ubistvu dva svećenika u samostanu u Fojnici 13. novembra: DP Z1309.1 i DP Z1313.1

Prema riječima Ante Brežjasa, on je smijenjen sa zapovjednog mjesta nakon što su se pripadnici ABiH prikrali položajima HVO-a i ubili 32 vojnika.¹⁵⁴⁹

758. Hrvati su, suočeni s tom situacijom, zaprijetili da će dignuti u zrak tvornicu municije "Vitezit" ako Viteški džep dođe u opasnost da padne u ruke Muslimanima. To bi imalo razorne posljedice za okolna područja i stanovništvo (uključujući i obližnji logor Britbata). Ta prijetnja je došla od pukovnika Blaškića 22. novembra 1993.,¹⁵⁵⁰ Darija Kordića 16. novembra,¹⁵⁵¹ i ponovo od Blaškića na televiziji 3. januara.¹⁵⁵²

759. Rat između Muslimana i Hrvata završio je Washingtonskim sporazumima, zaključenim 28. februara i 1. marta 1994.

760. Optužba tvrdi da se u tom periodu postojan uticaj i moć Darija Kordića očituje u sljedećem:

a) Ante Puljić je 31. oktobra 1993. poslao dopis Mati Bobanu i drugima, uključujući "izmještenu kancelariju predsjednika RH H-B – n.r. Dario Kordić" i druge, kojim ih obavještava o radu Ureda za obranu Vitez i tuži se na njegovog načelnika, Marjana Skopljaka.¹⁵⁵³ Dana 3. novembra jedan bosansko-hrvatski političar informisao je PMEZ da je Boban predsjednik, a Kordić dopredsjednik HR H-B.¹⁵⁵⁴

b) Dana 18. novembra 1993. PMEZ je izvijestio o sastanku s pukovnikom Blaškićem na kojem je on rekao da je Dario Kordić i dalje Bobanov dopredsjednik za Srednju Bosnu. U tom izvještaju se takođe navodi da svi izvori govore isto: "Valenta je gotov, ali Kordić je i dalje član HVO-a s najvećim uticajem u Srednjoj Bosni"¹⁵⁵⁵

c) Negdje oko 1. decembra 1993. pukovnik Peter Williams (komandant 1. bataljona "Coldstream Guards", koji je tada činio Britbat) zamolio je Darija Kordića da mu dozvoli evakuaciju dvoje ranjene muslimanske djece iz Starog Viteza u bolnicu u Zenici. Prema svjedočenju pukovnika Williamsa, optuženi je odbio da dozvoli odlazak djece jer bi to (između ostalog) značilo prelazak preko međunarodne granice. Odbrana je osporila da je optuženi izjavio to što mu se pripisuje, ali svjedok je rekao da je siguran kako je Kordić rekao da bi to značilo prelazak preko međunarodne granice: to je bila toliko upečatljiva izjava da su

¹⁵⁴⁹ T. 11729.

¹⁵⁵⁰ Emitovano na televizijskom kanalu ITN, 22. novembra 1993.; video-snimak, DP Z1315.5.

¹⁵⁵¹ Pukovnik Peter Williams, T. 13365.

¹⁵⁵² Svjedok Z, T. 11139-40.

¹⁵⁵³ DP Z1279.

¹⁵⁵⁴ Izvještaj, DP Z1284.2.

¹⁵⁵⁵ DP Z1311.

ga od nje prošli trnci i nije mu izlazila iz glave.¹⁵⁵⁶ Pretresno vijeće prihvata svjedokov iskaz: kao što je rekao, to je neuobičajena izjava koju nije mogao lako zaboraviti.

d) Istoga mjeseca je Anto Breljas, bivši pripadnik “Vitezova”, sreo Darija Kordića u tvornici “Impregnacija” kad je optuženi, po riječima gospodina Breljasa, lično vodio odbranu Križančeva Sela od napada ABiH (u odsustvu Blaškića, koji je bio u Mostaru). Svjedok je vidio kako optuženi i jedan lokalni zapovjednik zajedno gledaju kartu.¹⁵⁵⁷

e) Dana 15. decembra 1993. održan je sastanak u vezi sa predloženim putem za zajednički konvoj Hrvata i Muslimana od 200 kamiona, koji je poznat kao “Bijeli konvoj”. Potpukovnik Carter je bio prisutan, kao i Kordić i Blaškić, koji su insistirali da konvoj ide planinskim putem za Zenicu, umjesto glavnom cestom kroz dolinu. (U unakrsnom ispitivanju svjedok je prihvatio da se Kordić bojavao da se krijumčari oružje i municija, što se pokazalo tačnim kad je u konvoju pronađen eksploziv). Osvrćući se na njihovo ponašanje na sastanku, svjedok je rekao da je Blaškić vodio razgovor ravnopravno s Kordićem, ali da je govor tijela pokazivao da se povinuje optuženom.¹⁵⁵⁸

f) Borbeni izvještaj dežurnog oficira u Vitezu za 11. januar 1994., 06.00 sati, opisuje artiljerijsku vatru, uključujući improvizovane bombe načinjene od protivpožarnih aparata, u području Viteza u toku prethodnih noći i kaže sljedeće: ”Po zapovijedi puk. Kordića ispaljene su u 04,30 sati dvije PP boce u dubinu Kruščice.”¹⁵⁵⁹

g) U izvještaju od 30. januara 1994. Sir Martin Garrod je opisao svoj sastanak s Kordićem. U svjedokovoj zabilješki navodi se da se “Kordić predstavio kao zamjenik načelnika štaba HVO-a i prema tome je, kako je rekao, bio treći po vojnom rangu, tj., ispod Rose i Petkovića”.¹⁵⁶⁰ [To svjedočenje potvrđuje naređenje kojim se pukovnik Dario Kordić postavlja za “pomoćnika načelnika Glavnog stožera HR H-B HVO-a”¹⁵⁶¹ kao i niz pisama od Ante Puljića, načelnika uprave za obranu HR H-B u Travniku, napisanih krajem januara i početkom februara, u kojima pominje “pukovnika Darija Kordića” kao “pomoćnika načelnika

¹⁵⁵⁶ T. 13382-83, 13429-31.

¹⁵⁵⁷ T. 1170708. S druge strane, svjedok odbrane Anto Pojavnik tvrdio je da Kordić nije učestvovao u borbama kod Buhinih Kuća: T.25608.

¹⁵⁵⁸ T. 9630-34, 9686-87.

¹⁵⁵⁹ DP Z1356.4.

¹⁵⁶⁰ DP Z1364.6.

¹⁵⁶¹ DP Z1342.4. Svjedok CW1 u svom iskazu je ustvrdio da je dokument bio krivotvoren i da Dario Kordić nikad nije bio pomoćnik načelnika: T. 26817-18.

Glavnog stožera” HR H-B.¹⁵⁶² I Blaškić je koristio sličan naslov za Kordića u naređenju od 11. februara.]¹⁵⁶³

h) Dana 21. februara 1994. predstavnici civilnih i vojnih vlasti Ujedinjenih nacija u Srednjoj Bosni hrvatskim su vlastima uputili protest u vezi sa nivoom nasilja i ograničavanjem kretanja službi Ujedinjenih nacija u tom području.¹⁵⁶⁴ Na tom sastanku, prema svjedočenju pukovnika Williamsa, on je ponovo zamolio da dvoje ranjene muslimanske djece bude hitno evakuisano iz Starog Viteza: Dario Kordić je odgovorio da je to nemoguće. Sir Martin Garrod je po posljednji put pokušao da otvori to pitanje i optuženi je tada rekao: “Ako vam to dvoje muslimanske djece toliko znači, vodite ih”.¹⁵⁶⁵

761. Pretresno vijeće prihvata da gorenavedena svjedočenja pokazuju da je Dario Kordić, uz to što je vršio vlast politički i što je postao dopredsjednik HR H-B, takođe vršio vojnu vlast tako što je kontrolisao kretanje na cestama, prijetio da raznese tvornicu “Vitezit”, odbijao da dozvoli odlazak djece iz Starog Viteza, učestvovao u odbrani Križančevog Sela i konačno, predstavljao se kao treći po rangu u vojsci.

F. Uloga Darija Kordića u ofanzivama HVO-a u periodu od aprila do oktobra 1993.

762. Pri ocjenjivanju uloge Darija Kordića, valja uzeti u obzir sljedeće dokaze i nalaze Pretresnog vijeća: (a) nalazi o njegovom položaju prije sukoba i preuzimanja čina pukovnika; (b) nalazi o njegovoj ulozi u sukobu u Busovači u januaru 1993.; (c) nalazi o njegovoj ulozi u Vitezu u aprilu 1993.; (d) nalazi o kontroli koju je Kordić imao nad cestama; (e) njegovo prisustvo u Kiseljaku i Vitezu u ljeto 1993.; (f) njegova nesmanjena moć i uticaj na kraju rata, kako je gore navedeno.

763. Optužba takođe tvrdi da se o ulozi Darija Kordića i načinu na koji se isprepletala politička i vojna moć, može zaključiti iz načina na koji su prema optuženom postupali i kako su optuženog doživljavali međunarodni posmatrači u Srednjoj Bosni u predmetno vrijeme. Ti svjedoci su došli do manje-više istih zaključaka.

764. Tako je Kordić, koji je počeo kao politički vođa, prema svjedočenju pukovnika Stewarta, bio sve više umiješan u vojnu situaciju. (Međutim, svjedok je izjavio da vojnici HVO-a nisu mnogo

¹⁵⁶² DP Z1363, 1363.1, 1365.2, 1369, 1388.1. U svom svjedočenju Anto Puljić je izjavio da je Kordića tako oslovljavao samo zato što se taj naslov koristio u medijima: T. 22691. Ovo objašnjenje Pretresno vijeće ne prihvata.

¹⁵⁶³ DP Z1371. Svjedok DL u svom svjedočenju je za to naređenje ustvrdio da se ne radi o hrvatskom dokumentu; T. 22917-19. To je još jedno objašnjenje koje Pretresno vijeće ne prihvata.

¹⁵⁶⁴ Pismo, DP Z1383.2.

¹⁵⁶⁵ T. 13382-85.

držali do Kordića i da su ga, kao vojnog zapovjednika, smatrali nesposobnim,¹⁵⁶⁶ to stajalište je podržavao brigadir Grubešić, koji je rekao da su Kordićeve vojne intervencije izazivale smijeh.¹⁵⁶⁷) Budući da je kao pripadnik britanske vojske imao priliku da proučava sovjetsku vojsku, svjedoka nije iznenadilo da je uz vojnog komandanta postojao i politički komandant jer je JNA bila organizovana na taj način.¹⁵⁶⁸ To svjedočenje potvrdio je potpukovnik Watters (u to vrijeme drugi po komandi iza pukovnika Stewarta) koji je rekao da je važno da se zna komandni lanac domaćih snaga kako bi znali gdje da se interveniše da bi se ispunila misija bataljona; smatralo se da postoji politički lanac komande na čelu kojeg je bio Kordić i vojni lanac komande na čelu s Blaškićem.¹⁵⁶⁹ Brigadir Duncan (koje je zamijenio pukovnika Stewarta) takođe je svjedočio u prilog tome da je postojala jasna veza između vojnog i političkog elementa: dok su operacije bile Blaškićev zadatak, planiranje je bilo Kordićev.¹⁵⁷⁰ Doista, u VIS-u iz istog perioda kaže se da je “sve očitije da HDZ kontroliše akcije HVO-a”¹⁵⁷¹ (U prilog tom komentaru ide zapisnik sa sastanka opštinskih predstavnika HVO-a i HDZ-a i vojnih zapovjednika, u kojem stoji, pod naslovom “Vojno ustrojstvo”, da ”na ključne funkcije treba postavljati najsposobnije osobe uz prethodno kadrovske konzultiranje HDZ-a”)¹⁵⁷² Pukovnik Williams je primijetio da je, u Kordićevom prisustvu, Blaškić imao podređenu ulogu u odnosu na Kordića i prema njemu se ponašao kao da je ovaj glavni. Takođe je primijetio da na sastancima Kordić uvijek sjedi u sredini, čime je pokazivao da je glavni.¹⁵⁷³

765. Isto tako, Payam Akhavan, istražitelj UNHCR-a, izjavio je kako je na osnovu razgovora s Kordićem i Blaškićem zaključio da je Kordić “kreator politike u regiji, a Blaškić njen izvršilac”.¹⁵⁷⁴ Potpukovnik Carter je rekao da je između HVO-a i HDZ-a dolazilo do preklapanja uloga te da je politički vođa stranke često postajao vojni vođa, a ista stvar se dešavala i na nižoj razini u OZSB-u: primjenjivan je stari sovjetski sistem po kojem je politički funkcioner obezbjeđivao da se kroz vojni lanac komande provode političke direktive.¹⁵⁷⁵

¹⁵⁶⁶ Svjedok je rekao da je svoje zaključke između ostalog zasnovao na svojih četiri do pet susreta sa samim Dariom Kordićem, na informacijama sakupljenim pri patroliranju i od prevodilaca, te na informacijama od ABiH, HVO-a i lokalnih stanovnika. T. 12285.

¹⁵⁶⁷ Brigadir Grubešić, T. 28041.

¹⁵⁶⁸ T. 12298-300.

¹⁵⁶⁹ T. 5689-91.

¹⁵⁷⁰ T.9720-28. Svjedok je pominjao “Orbat” (dijagram komandne strukture) koji je sastavio njegov oficir zadužen za obavještajne poslove u junu 1993., u kojem je vidljiva povezanost HDZ-a i OZSB; DP Z2653.

¹⁵⁷¹ DP Z969.

¹⁵⁷² DP Z631. Sastanak je održan u Travniku 8. aprila 1993.

¹⁵⁷³ T. 13352-54. Takvo mjesto je zauzimao i na konferencijama za štampu, što je vidljivo, na primjer, na video-snimcima takvih konferencija u martu i aprilu 1993. DP Z562, Z665.

¹⁵⁷⁴ Payam Akhavan, T. 5951.

¹⁵⁷⁵ Potpukovnik Carter, T. 9624-29.

766. PMEZ je, kao i UNPROFOR, zaključio da je vojna vlast potpuno podređena političkoj, sudeći po izjavi svjedoka AA,¹⁵⁷⁶ to dvoje je, po mišljenju generala Sir Martina Garroda, bilo isprepletano.¹⁵⁷⁷ Što se tiče Kordića, svjedok AA je rekao da se činilo da je tokom 1993. njegova uloga rasla.¹⁵⁷⁸ Jedan drugi svjedok je rekao da je za posmatrača bilo dovoljno to što je izgledalo da Kordić ima vlast, čak i ako nisu znali njegovu tačnu titulu.¹⁵⁷⁹

767. Optužba tvrdi da se ne može poreći da je Kordić imao uticaj i kontrolu nad glavnim vojnim figurama u Srednjoj Bosni.¹⁵⁸⁰ Međutim, na Pretresnom vijeću je da donese vlastite zaključke iz dokaznog materijala na suđenju te, prema tome, mišljenja svjedoka mogu imati samo ograničenu težinu. S druge strane, njihova zapažanja ipak daju snagu argumentu optužbe da je (kao što se moglo i očekivati) vršenje vojne vlasti bilo podređeno političkoj vlasti. Kako se o tome izrazila optužba, “Blaškić nije mogao obavljati svoj posao sam, ako mu Kordić ne bi dao ‘zeleno svjetlo’”.¹⁵⁸¹ Ta zapažanja takođe potvrđuju da je Kordić bio vodeća figura u Srednjoj Bosni.

768. Dokazi u prilog tim zaključcima dolaze iz samog HVO-a:

(a) Anto Breljas je rekao da je Darko Kraljević (zapovjednik “Vitezova”) izvršavao naređenja koja je samo Kordić mogao smisliti: mada Kordić nije mogao izdavati naređenja Kraljeviću, mogao je davati sugestije, s kojima bi se Kraljević složio. Sam Kraljević nikad nije zamislio ili strateški organizovao neku akciju. Dok je Blaškić bio nadređen Čerkezu i Kraljeviću, Kordić je bio nadređen obojici: upitan da li ima kakve dokumente koji to mogu dokazati, svjedok je rekao da nema dokumenata jer Kordić nije pismeno komunicirao. On je izjavio da, štaviše, do 15. jula 1993. niko nije izdavao pismena naređenja; naređenja su izdavana usmeno.¹⁵⁸²

(b) Svjedok AS, pripadnik vojne policije HVO-a, rekao je da je Dario Kordić dolazio u štab HVO-a u hotelu “Vitez” kad je svjedok bio na straži. Izgledalo je da ga se štapsko

¹⁵⁷⁶ Svjedok AA, T. 11339-40.

¹⁵⁷⁷ General Sir Martin Garrod, T. 13496.

¹⁵⁷⁸ Svjedok AA, T. 11319-21, 11338-40.

¹⁵⁷⁹ G. Brix Andersen, Zamjenik šefa misije, PMEZ (T. 10807-09). U oproštajnom dopisu od 16. juna 1993. (DP Z1065, para. 16), svjedok je rekao: “U području Novog Travnika/Viteza/Busovače, HVO koji sprečava kretanje konvoja humanitarne pomoći odgovara samo Dariju Kordiću, ministru za Herceg-Bosnu u vladi HVO-a, političkom vođi, stvarnom vojnom zapovjedniku u Busovači”. U istom paragrafu se navodi da je Kordić rođak Mate Bobana, na koju tvrdnju se optužba u početku pozivala, ali je ona kasnije pobijena.

¹⁵⁸⁰ Završni podnesak optužbe, para. 250.

¹⁵⁸¹ *Ibid.*

¹⁵⁸² T. 11710-11, 11775-77. Postoje daljnja svjedočenja koja Darija Kordića povezuju sa paravojnim grupama. Na primjer, u junu 1993. je oficir za obavještajne poslove u Britbatu javio da su “Džokeri” došli pod direktnu kontrolu Darija Kordića i lokalnu kontrolu Tihomira Blaškića: DP Z881.1; Brigadir Duncan, T. 9729-32, 10456-58. Svjedok AD, posmatrač PMEZ-a, rekao je da je vidio naoružane grupe u sličnim uniformama koje su izgledale uigrano, poznate kao “Džokeri” i “Apostoli”, a osoba s kojom su najčešće bili povezani bila je Dario Kordić. T. 13014-20. Svjedok AA

osoblje boji i kad bi optuženi došao u hotel bili su vidljivi znakovi panike. Pukovnik Blaškić bi izišao iz svoje kancelarije da pozdravi optuženog. Jednom je Kordić bio ljut na Blaškića zbog konvoja ABiH i rekao otprilike sljedeće: “Kako se usuđuješ dopustiti ‘balijama’ da prođu kroz Vitez!”¹⁵⁸³ (Odbrana osporava tvrdnju da je Kordić bio ljut na Blaškića.)¹⁵⁸⁴

(c) U jednom naređenju iz Ureda za odbranu u Travniku, od 20. septembra 1993., koje je potpisao optuženi, on sebe naziva “pukovnikom Darijem Kordićem, načelnikom izdvojenog zapovjednog mjesta Ureda predsjednika republike”.¹⁵⁸⁵ Kordić nosi isti naslov i u jednom drugom dokumentu iz tog ureda, od 19. oktobra 1993.¹⁵⁸⁶

769. Naposljetku, navodi se da se o rukovodećoj i vojnoj ulozi neki zaključci mogu izvesti iz poslijeratnih događaja. Od juna 1994. Dario Kordić je bio nazivan brigadnim generalom,¹⁵⁸⁷ a u julu 1994. bio je izabran za predsjednika HDZ-BiH. Nadalje, 21. oktobra 1996. Ured za odbranu u Busovači predao je prijedlog za hrvatsko vojno odlikovanje gospodina Kordića. U prijedlogu se navodi da bi odlikovanje (drugo po rangu u hrvatskoj vojsci) bilo dodijeljeno za njegov izuzetni doprinos formiranju jedinica HVO-a i stvaranju ratne strategije i “za osobite uspjehe u vođenju i zapovijedanju postrojbama Hrvatskog vijeća obrane u vrijeme muslimanske agresije na prostore Lašvanske doline i šire regije. U najkrvavijim trenucima križnog puta Hrvata Središnje Bosne bio je prekretnica svih borbi, nada i vjera u opstanak na stoljetnim hrvatskim prostorima Bosne i Hercegovine.”¹⁵⁸⁸

770. S druge strane, svjedok CW1 je u svom svjedočenju naveo da nije bilo političkih oficira ni komesara u HVO-u, kao ni dvostrukog komandnog lanca. Do februara 1994. Mate Boban je bio vrhovni zapovjednik i naređenja su slijedila komandni lanac od njega. Međutim, Mate Boban nije 1993. nijednom došao u Srednju Bosnu, kao i nijedan drugi političar ili službeno lice. Kordić nije imao vojnu ulogu u Srednjoj Bosni i nije bio zapovjednik nijedne jedinice u OZSB-u.¹⁵⁸⁹ Međutim,

dao je sličnu izjavu, tvrdeći da se činilo da Kordić ima moć i vlast nad svim grupama u hrvatskoj zajednici, uključujući i paravojne grupe: T. 11322-32.

¹⁵⁸³ T. 16361-65.

¹⁵⁸⁴ T. 16407-8.

¹⁵⁸⁵ DP Z1209.

¹⁵⁸⁶ DP Z1253. Svjedok odbrane Anto Puljić izjavio je da je on taj Kordićev naslov saznao iz medija i usvojio ga: o prvom dokumentu svjedok je rekao da ga je ovaj tako napisao da bi si dao veći autoritet: T.22687-92, 22724-28. Međutim, u izvještaju Kordića i Ignaca Koštromana iz “Izmještene kancelarije predsjednika HR H-B”, od 7. decembra 1993. upućenom Mati Bobanu u Grudama o situaciji u Srednjoj Bosni, oni se žale (str. 6) da su naišli na niz prepreka, uključujući licemjerna pitanja o njihovom statusu i legitimnosti: da su si dali pravo da se nazivaju službenicima izmještene kancelarije predsjednika HR H-B u Busovači i traže od njega upute: DP D343/1/18.

¹⁵⁸⁷ Izvještaj PMEZ-a, DP Z1429.1. Optuženi je 1995. potpisao primitak oznaka brigadira: DPZ1466.2.

¹⁵⁸⁸ DP Z1477; popis odlikovanja DPZ1477.6; odlikovanje nije dodijeljeno.

¹⁵⁸⁹ Svjedok CW1, T. 26677.

za razliku od drugih političara koji su se bojali granata i sakrivali se u podrumima, Kordić se nije bojao, pa ga je bilo normalno vidjeti sa Blaškićem i drugim zapovjednicima.¹⁵⁹⁰

771. Što se tiče jedinica za specijalnu namjenu, uključujući “Vitezove” i “Džokere”, svjedok CW1 je rekao da su oni bili povezani sa glavnim štabom, ali da su mogli biti podređeni nekom određenom zapovjedniku po čijim naređenjima su izvršavali zadatke, što je bio slučaj sa “Vitezovima” koji su bili podređeni OZSB-u: rekao je da civili nisu mogli zapovijedati vojnoj policiji ili jedinicama HVO-a.¹⁵⁹¹

772. Optužba tvrdi da to što je Dario Kordić zadržao čin pukovnika tokom rata (i poslije rata bio unaprijeđen u brigadira) pokazuje da je imao vojnu vlast.¹⁵⁹² Međutim, Pretresno vijeće smatra da to ukazuje na to da je imao vojnu ulogu, ali ništa više.

¹⁵⁹⁰ Svjedok CW1, T. 26733.

¹⁵⁹¹ Svjedok CW1, transkript svjedočenja sa suđenja u predmetu *Blaškić*, T. 24169-71.

¹⁵⁹² Završni podnesak optužbe, para. 115.

V. ZATVARANJE I NEČOVJEČNO POSTUPANJE

773. Ovaj dio presude bavi se raznim zatočeničkim objektima koji su predmet tačaka optužnice 21-36. Teza optužbe jeste da je HVO tokom 1993. protivpravno zatvarao bosanske Muslimane u te objekte; te da su za vrijeme zatočenja, zatvorenici bili izloženi različitim oblicima nečovječnog postupanja, korišćeni kao taoci i živi štitovi i tjerani da kopaju rovove. Diskusija slijedi redoslijed kojim su ti objekti navedeni u optužnici. Prvih šest objekata (zatvor u Kaoniku, kino-dvorana i šahovski klub u Vitezu, veterinarska stanica, prostorije SDK i osnovna škola u Dubravici) nalaze se u tačkama optužnice kojima se terete oba optužena. Posljednjih pet objekata (zgrada opštine i kasarna u Kiseljaku, selo Rotilj, Nova Trgovina i silos) odnose se samo na tačke kojima se tereti Dario Kordić. Dokazi su takođe relevantni za tačke u kojima se tereti za progon (tačke 1 i 2), kao što je to opisano u paragrafima 37(d), (g) i (h), te 39(d), (f) i (g) optužnice.

A. Objekti u Busovači i Vitezu

1. Logor Kaonik

774. Najveći objekt nalazio se u logoru Kaonik, pet kilometara sjeverno od Busovače.¹⁵⁹³ Muslimanski civili i pripadnici TO u dva su navrata zatvarani u logor: prvi put nakon napada HVO-a na opštinu u januaru 1993. i drugi put nakon napada u Lašvanskoj dolini u aprilu 1993. Primjerice, u maju 1993. na spisku je navedeno 79 zatočenika.¹⁵⁹⁴ Stražari su nosili maskirne uniforme sa oznakama HVO-a. Mnogo je dokaza o tome kako su uslovi u logoru bili loši, a zatvorenici maltretirani: ćelije su bile male i prenatrpene, higijenski uslovi bili su vrlo loši, a prehrana neadekvatna.¹⁵⁹⁵ Zatočenike su tukli: jedan je svjedok opisao kako je povazan čuo kako ljude tuku i kako viču;¹⁵⁹⁶ drugi je svjedok opisao kako su ga žestoko tukli tri i po sata i kako su mu tada slomili čeljust.¹⁵⁹⁷ Noću su preko zvučnika puštali zvuke krikova.¹⁵⁹⁸

775. Iznesena su svjedočenja da je HVO tjerao zatočenike iz Kaonika da kopaju rovove na raznim mjestima. Svjedok I rekao je da je bio među osobama iz Kaonika koje su odvedene da kopaju rovove i da se nekih 26 osoba, koje su bile odvedene za vrijeme njegovog boravka, nije vratilo.¹⁵⁹⁹ Sin svjedoka H bio je među onima koji su odabrani u aprilu: nije se vratio. I sam svjedok

¹⁵⁹³ Zračni snimak, DP Z1862.1, svjedok J, T. 4536.

¹⁵⁹⁴ Spisak, 10. maj 1993., DP Z928.

¹⁵⁹⁵ Svjedok B, T. 479-480; svjedok G, T. 3909-12; svjedok I, T. 4209-16; svjedok J, T. 4539; svjedok H, T. 4097-98; Dan Damon, T. 6670-71.

¹⁵⁹⁶ Edib Zlotrg, T. 1685-86; svjedok je u zatočeništvu izgubio 30 kilograma.

¹⁵⁹⁷ Svjedok J, T. 4548-52. Svjedoka I tukli su cijelu noć i dan danas trpi posljedice: T. 4216; Enes Šurković čuo je krike noću iz ćelija gdje su držali arapske zatvorenike: T. 4389-92, 4467.

¹⁵⁹⁸ Svjedok G, T. 3909-12.

¹⁵⁹⁹ Svjedok I, T. 4204-08.

morao je ići da kopa rovove.¹⁶⁰⁰ Svjedok AR pretučen je i slomljena su mu rebra dok je kopao rovove: vidio je kako tuku i druge i rekao da zatvorenima nije davana hrana i voda, a dvojica su ubijena.¹⁶⁰¹ Drugi svjedoci, među kojima su bili i međunarodni posmatrači, svjedočili su o kopanju rovova.¹⁶⁰²

776. Teze Kordićeve odbrane jesu da je Kaonik tokom cijelog rata bio vojni zatvor.¹⁶⁰³ U januaru je zatvoreno više stotina muškaraca-Muslimana.¹⁶⁰⁴ Sljedećeg dana pušteni su muškarci stariji od 50 godina¹⁶⁰⁵, a većina je puštena nakon deset dana.¹⁶⁰⁶ Neki od zatočenika bili su pripadnici MOS-a:¹⁶⁰⁷ neki su bili civili, a neki naoružani pripadnici TO-a koji su predstavljali bezbjednosni rizik i koji su pohapšeni iz predostrožnosti.¹⁶⁰⁸ U zatvoru je bilo vrlo malo raspoloživih ćelija, te su postojeće ćelije postale prenatrpane.¹⁶⁰⁹ Preostali zatvorenici smješteni su u hangare. Pošto nije bilo grijanja, a bila je zima, u hangarima je bilo hladno.¹⁶¹⁰ Usprkos tome što smještaj nije bio adekvatan, nema dokaza da je zatvorenima u Kaoniku uskraćivana hrana ili osnovne higijenske potrepštine. Upravo suprotno, zatvorenima je bilo dozvoljeno da upražnjavaju vjerske obrede,¹⁶¹¹ mogli su da posjećuju ljekara u Busovači, a neki su rekli da se sa njima u zatočeništvu postupalo relativno dobro.¹⁶¹² Nadalje, što se tiče perioda zatočeništva u aprilu i maju 1993., odbrana tvrdi da nema dokaza da je zlostavljanje zatočenika u periodu april-maj bilo rasprostranjeno.¹⁶¹³

¹⁶⁰⁰ T. 4092-95, 4103-09.

¹⁶⁰¹ T. 16307-10.

¹⁶⁰² Svjedok J, T. 4564-79; Edib Zlotrg, T. 1673-76; major Phillip Jennings vidio je kako 10-15 Muslimana, među njima i dvije-tri žene, kopaju rovove južno od raskrsnice kod Kaonika negdje oko 28. januara 1993. S njima su bila četiri vojnika HVO-a u maskirnim uniformama, naoružana kalašnjikovima: T. 8872-73; pukovnik Hendrik Morsink vidio je civile kako kopaju rovove u blizini Jelinka: T. 8043. Svjedok AS, pripadnik HVO-a, vidio je zatvorenike kako kopaju rovove u rejonu Putiša: T. 16358. Svjedok T rekao je da su 1993. on i grupa od oko 160 Muslimana natjerani da kopaju rovove oko Lončara, a dvojica su ubijeni: T. 9474.

¹⁶⁰³ Svjedok G, T. 3985; T. 3909; McLeod, T. 4715 (Kaonik je bio vojni zatvor pod vojnom jurisdikcijom); Dan Damon, T. 6671; svjedok DI, T. 19840.

¹⁶⁰⁴ Svjedok T, T. 9468 (380 ljudi držano je u zatočeništvu 3 dana); Jennings, T. 8869; svjedok A, T. 366 (najprije 500 muškaraca, ali nakon što su sljedećeg dana pušteni muškarci stariji od 50 godina, ostalo ih je samo 400); svjedok AR, T. 16306 (broj se tokom sljedećih nekoliko dana popeo na 250); svjedok DI, T. 19840; svjedok O, T. 7200; svjedok J, T. 4535; svjedok AG, T. 14144; svjedok T, T. 9468.

¹⁶⁰⁵ Svjedok A, T. 366.

¹⁶⁰⁶ Svjedok T, T. 9468, svjedok DH, T. 19747; DP Z435.

¹⁶⁰⁷ Svjedok AR, T. 16318-19; svjedok DH, T. 19780-81; svjedok DG, T. 19692-93.

¹⁶⁰⁸ Svjedok AR, T. 16318; brigadir F. Nakić, T. 17443; svjedok O, T. 7150-51; Z. Marić, T. 20103 (muškarci Muslimani hapšeni su "iz razloga bezbjednosti").

¹⁶⁰⁹ Svjedok O, T. 7151; DP D356/1, pod 1. Naređenje pukovnika Blaškića od 14. novembra 1992. komandantu štaba HVO-a u Busovači da se izgradi 15 ćelija za potrebe vojnog zatvora. Svjedok O, T. 7151.

¹⁶¹⁰ Svjedok J, T. 4540.

¹⁶¹¹ Svjedok AR, T. 16319.

¹⁶¹² I. Nuhagić, T. 13155; svjedok O, T. 7200.

¹⁶¹³ Od osam ljudi koji su svjedočili da su bili zatočeni u Kaoniku u tom periodu, samo dvojica tvrde da su bili zlostavljani (*vidi* npr. svjedok G, T. 3912-13, 3951, 3911); K. Đidić, T. 4029-30; svjedok H, T. 4088, 4090, 4092-93, 4096, 4097. Svjedoka I, jedinog svjedoka koji tvrdi da su ga stalno tukli, registrovao je Međunarodni komitet Crvenog krsta (MKCK) ubrzo nakon što je zatvoren, i nikad se nije žalio predstavnicima Crvenog krsta da je zlostavljan; svjedok I, 4207, 4232, 4233: takođe ga je nadzornik lično odveo da mu se ukaže ljekarska pomoć, T. 4234-35.

2. Kino-dvorana i Šahovski klub u Vitezu

777. Kino-dvorana u Vitezu dio je kompleksa koji su ljudi nazivali “kino” ili “dom kulture” ili “radnički univerzitet”. Tokom rata u tom se kompleksu nalazio štab Viteške brigade. U dijelovima kompleksa (prvo u podrumu, a zatim i u kino-dvorani) takođe je nakon 16. aprila 1993. zatočeno 200-300 muškaraca Muslimana razne dobi, koji su prethodno prikupljeni.¹⁶¹⁴ Teza odbrane jeste da su ti ljudi držani u zatočeništvu zbog njihove vlastite bezbjednosti, te da nisu zlostavljani. Sa druge strane, teza optužbe je da su oni zatočeni protivpravno i da su za vrijeme tog zatočeništva muškarci bili izvrgnuti okrutnom postupanju, tjerani da kopaju rovove i da su korišćeni kao taoci i živi štitovi. Svjedoci optužbe svjedočili su da su kompleks čuvali vojnici HVO-a u uniformama, od kojih su neki bili vojni policajci.¹⁶¹⁵ Zatvorenike su tokom njihovog boravka tukli.¹⁶¹⁶ Zatvorenici su odvođeni da kopaju rovove, a neki se nisu vratili.¹⁶¹⁷

778. Svjedok S, ljekar, liječio je civile (muškarce i žene) koji su bili zatočeni u kinu: neki od njih bili su ranjeni iz vatrenog oružja kad su ih natjerali da kopaju rovove.¹⁶¹⁸ Svjedok je rekao da mu je onda naređeno da postane član komisije koja je trebala ljekarski pregledati zatočenike i da sastavi spisak onih koji trebaju da budu pušteni iz zdravstvenih razloga. Svjedok je pregledao oko 50 zatočenika, od kojih su neki bili stariji ljudi, a komisija je ukupno pregledala njih 100-150. Prisutna je bila ekipa lokalne viteške televizije; Dr. Thibolt, hrvatski upravitelj centra, rekao im je da se niko nije tužio na zlostavljanje. No, svjedok S imao je utisak da su zatvorenici prestravljeni. Jedan od zatvorenika imao je slomljenu ruku, a drugi slomljenu čeljust.¹⁶¹⁹

779. Šahovski klub nalazio se u zgradi nedaleko kina. Nije se mnogo koristio za zatvaranje ljudi. No, optužba je iznijela neke dokaze o tome. Tamo je bio zatočen Edib Zlotrg;¹⁶²⁰ baš kao i svjedok

¹⁶¹⁴ Svjedok AC, T. 12606. Svjedok AC, T. 12608-12. Kadir Đidić je zatvoren u kino-dvorani 17. aprila 1993. i odveden u podrum, gdje je u kotlovnici zatekao svoje komšije Muslimane, muškarce u dobi od 17 do 65 godina. Nije bilo dovoljno mjesta da se legne. U početku im nije davana hrana i zatočenici su mogli ići na WC samo u obližnji hodnik. Nakon nekoliko dana prebačen je u kino-dvoranu gdje su uslovi bili nešto malo bolji: T. 4014-20. DP Z767; DP Z807 i DP Z807/1 su dokumenti koje je potpisao Tihomir Blaškić, a odnose se na postupanje sa zatočenicima u Srednjoj Bosni: T. 4019-22.

¹⁶¹⁵ Svjedok L, T. 6900; svjedok AC rekao je da je kino čuvala vojna policija HVO-a; T. 12593. Svjedok S identifikovao je sve stražare kao vojnike HVO-a; T. 7951.

¹⁶¹⁶ Svjedoka AC jako su tukli drvenim i metalnim predmetima netom prije nego što je pušten 16. maja 1993.: Svjedok AC, T. 12611.

¹⁶¹⁷ Kadir Đidić, T. 4022; DP Z2229-1; svjedok L, T. 6865-66; svjedok TW17 je u svom svjedočenju preko transkripta opisao kako su iz kina odvedeni u Piriće i Krčevine da kopaju rovove: na oba mjesta je ubijen jedan čovjek: svjedok TW17, *Blaškić* T. 2701-05, 2714-18.

¹⁶¹⁸ Svjedok S, T. 7938-39.

¹⁶¹⁹ Svjedok S, T. 7939-52.

¹⁶²⁰ T. 1681.

L kojeg je stražar pretukao i prijetio mu nožem.¹⁶²¹ I svjedok G bio je zatočen u klubu i rekao je da tamo nisu bili dozvoljene posjete.¹⁶²²

3. Veterinarska stanica u Vitezu

780. Optužba tvrdi da je u ovoj stanici uspostavljen zatočenički centar, te da je korišćen u prvih nekoliko dana sukoba u Vitezu. Svjedočio je i Fuad Zećo, direktor stanice. Njega su onamo doveli vojnici HVO-a ujutro 16. aprila, nakon što je uhapšen kod kuće.¹⁶²³ Rekao je da je po dolasku zatekao 40-ak Muslimana koji su bili zatočeni u podrumu, a broj zatočenih ljudi ponekad je iznosio i 70-ak: stražari uopšte nisu davali zatočenicima hranu, ali su im je njihove porodice mogle donositi. Takođe je rekao da su zatočeni odvođeni da kopaju rovove kod Krušćice i da su dvojica ubijena.¹⁶²⁴ Zatočeni su nakon četiri dana odvedeni u školu u Dubravici. U veterinarskoj stanici su se zatočeni mogli slobodno kretati, telefonirati i primiti hranu od kuće.¹⁶²⁵

4. Prostorije SDK u Vitezu

781. Treći zatočenički centar u Vitezu uspostavljen je u zgradi SDK: radilo se o poslovnoj zgradi Vitezu. Zatočeni su tamo držani oko dvije sedmice nakon 16. aprila 1993., prije nego što su svi ili prebačeni nekamo ili pušteni. Osim činjenice da nije bilo mjesta da se legne, svjedoci optužbe nisu tvrdili da je bilo zlostavljanja: bilo je dovoljno hrane i vode, porodicama je bilo dozvoljeno da ih posjećuju i mogli su da idu kod ljekara.¹⁶²⁶ No, zatočeni su odvođeni na kopanje rovova. Mirsad Ahmić je odveden da pet dana kopa rovove u Kratinama, u blizini linije fronta gdje je bilo veoma opasno: zatočenicima su prijetili sjekirom i morali su da rade danonoćno.¹⁶²⁷

782. Teze Čerkezove odbrane u pogledu tih objekata u Vitezu su sljedeće. Većina zatočenika koja je svjedočila potvrdila je da su uslovi zatočeništva bili liberalni ondje gdje je to bezbjednost dozvoljavala. Postoje dokazi da je pružana ljekarska njega.¹⁶²⁸ Samo je jedan svjedok naveo da ga je fizički napao jedan vojnik HVO-a dok je bio interniran u kino-dvorani, a to je bio izolovani incident koji nije odražavao obrazac postupanja.¹⁶²⁹ U SDK-u sa zatočenicima nisu loše postupali:

¹⁶²¹ T. 6869-70.

¹⁶²² T. 3992.

¹⁶²³ DP Z2765 je fotografija veterinarske stanice; Fuad Zećo, T. 6508-10.

¹⁶²⁴ T. 6516; DP Z2210.4 i .5 su izvodi iz matične knjige umrlih.

¹⁶²⁵ Zdravko Zuljević, T. 24393-94.

¹⁶²⁶ Mirsad Ahmić, T. 13824-25; Sulejman Kavazović, T. 7365-67.

¹⁶²⁷ T. 13796-802.

¹⁶²⁸ Svjedok S, T. 7970-71, DP D20/2.

¹⁶²⁹ Svjedok AC, T. 12611.

imali su ljekarsku njegu, hranu, odjeću i cigarete od kuće i mogli su se kretati po zgradi; samo je jednog od zatočenika maltretirao stražar.¹⁶³⁰

5. Osnovna škola u Dubravici

783. Ta je škola važan centar u kojem je HVO zatočio preko 300 Muslimana od 16. do 30. aprila 1993. Uslovi su bili loši i zatočenici su tjerani da kopaju rovove. Dva su svjedoka optužbe posebno svjedočila o školi:

(i) Kad je Fuad Zećo prebačen iz veterinarske stanice, on i drugi zatočenici (njih ukupno oko 360) smješteni su u sportsku dvoranu škole.¹⁶³¹ Za njihove potrebe brinule su njihove porodice koje su im donosile hranu, piće i druge potrebne stvari. No, neki od zatočenika odvođeni su da kopaju rovove u Nadiocima, Pirićima, na Kuberu, u Tolovićima i na drugim lokacijama.¹⁶³² Neki su ubijeni, a neki ranjeni; neki su bili podvrgnuti fizičkom zlostavljanju i ponižavanju dok su kopali rovove.¹⁶³³ Kad su se borbe približile školi, vojnici HVO-a rekli su zatočenicima da će otići u zrak zajedno sa zgradom.¹⁶³⁴ No, zatočenici su 30. aprila 1993. pušteni i rečeno im je da mogu ostati u opštini Vitez ili otići.¹⁶³⁵

(ii) Anto Breljas je svjedočio da su "Vitezovi" preuzeli kontrolu nad školom 16. aprila 1993. Potvrdio je da se u školi nalazilo oko 350 zatočenika Muslimana (muškaraca, žena i djece). Žene i djeca bili su odvojeni od muškaraca: držani su u razredima, a muškarci su držani u sportskoj dvorani. Vojni zatvorenici držani su u podrumu: njih 15 je ubijeno. Po mišljenju svjedoka, uslovi su bili užasni; u sportskoj dvorani nije bilo dovoljno zraka; prehrana nije bila adekvatna i nije bilo ljekarske njege. Zatočenici su zlostavljani i korišćeni kao živi štitovi i za kopanje rovova u blizini škole i kod Kule. To je sve ponukalo svjedoka da protestuje protiv zlostavljanja zatvorenika.¹⁶³⁶

6. Taoci/živi štitovi

784. Svjedoci su svjedočili o tome kako su zatvoreni Muslimani civili korišćeni kao taoci:

¹⁶³⁰ Dragan Čalić, T. 26576-77; Sulejman Čaušević, T. 26182.

¹⁶³¹ DP Z1625.1 je video traka snimljena u školi na kojoj Fuad Zećo prepoznaje školu, pa čak i mjesto gdje je zatočen. Mural na zidu sa riječima "Crna legija" crtež je oznake "Vitezova": T. 6530. I Dan Damon je snimio školu u Dubravici: na snimkama se vide hrvatski nacionalistički simboli kao što je riječ "ustaša" po zidovima: T. 6636. I Abdulah Ahmić je bio zatočen u školi u Dubravici: T. 3594-97.

¹⁶³² Te su lokacije naznačene na DP Z2767.

¹⁶³³ Fuad Zećo, T. 6523-28.

¹⁶³⁴ Anto Breljas, T. 11725-26, svjedočio je da je po naređenju Darka Kraljevića eksploziv postavljen oko škole tako da se može dići u zrak u slučaju napada ABiH: kad je ABiH zaista i napala 20. aprila 1993. napad je završio povlačenjem ABiH.

¹⁶³⁵ Fuad Zećo, T. 6530-32. Odbrana nije izvela nikakve dokaze o uslovima zatočeništva u ovom objektu.

- (a) Zatvorenici iz Gaćica (247 civila) odvedeni su u štab HVO-a u hotelu "Vitez" i tamo su držani više sati kao taoci za slučaj da ABiH počne sa granatiranjem.¹⁶³⁷
- (b) Mario Čerkez je zatražio od dr. Muhameda Mujezinovića da između 300 zatočenika koji su držani u podrumu kina u "Vitezu" odabere delegaciju koja će pozvati ABiH da prekine sa napadima ili će svi zatvorenici u Vitezu biti pobijeni.¹⁶³⁸
- (c) Zatočenicima u školi u Dubravici rečeno je da je teren oko škole miniran i da će u slučaju napada ABiH zatočenici biti dignuti u zrak zajedno sa zgradom.¹⁶³⁹
- (d) Ljudima u starom soliteru, zgradi u Novom Travniku, nije dozvoljeno da odu, te ih je HVO koristio kao sredstvo pritiska u pregovorima;¹⁶⁴⁰ isto vrijedi i za stanovništvo u Starom Vitezu koji je bio pod opsadom, po tvrdnjama majora Marka Bowera.¹⁶⁴¹

785. Sljedeći svjedoci svjedočili su o tome kako su korišćeni kao živi štitovi:

- (a) Svjedok T rekao je da su on i druge osobe korišćeni kao živi štitovi na Stranama, Kuli i Komarima.¹⁶⁴²
- (b) Svjedok H rekao je da su zatvorenici bosanski Muslimani morali da kopaju rovove i nose municiju na liniju fronta: vjeruje da su korišćeni kao živi štitovi.¹⁶⁴³ Pet zatvorenika iz Lončara ubijeno je na Kuberu dok su nosili municiju za HVO, a dvanaest mladića iz Lončara je nestalo.¹⁶⁴⁴
- (c) Svjedok J odveden je 26. ili 27. januara 1993. iz Kaonika sa 15 drugih zatvorenika iz Busovače: njih trinaest (među njima nije bio svjedok, ali jeste njegov brat) vezano je užetom i rečeno im je da će kod Strana biti korišćeni kao živi štit. Svjedokov brat mu je kasnije rekao da su korišćeni kao živi štitovi; primjerice, vezani su za željeznički most i korišćeni kao živi štit u Merdanima. Niko nije ubijen.¹⁶⁴⁵

¹⁶³⁶ T. 11717-24. Jednom prilikom je svjedok od jednog od pripadnika "Vitezova" dobio odrezano uho: T. 11724. Drugi zatvorenik, sudija iz Travnika po imenu Kemal Poričanin, teško je pretučen i umro je u zatočeništvu: T. 11726-27.

¹⁶³⁷ DP Z1760-3 i DP Z1770 su fotografije zapaljenih muslimanskih kuća i mekteba u Gaćicama.

¹⁶³⁸ Dr. Muhamed Mujezinović, T. 2199-2200; svjedok G, T. 3902-03.

¹⁶³⁹ Fuad Zećo, T. 6530; Anto Breljas, T. 11725-26.

¹⁶⁴⁰ Svjedok C, T. 827-829; svjedok Q, T. 7697-99.

¹⁶⁴¹ Major Mark Bower, T. 9199.

¹⁶⁴² Svjedok T, T. 9474.

¹⁶⁴³ Svjedok H, T. 4109.

¹⁶⁴⁴ Svjedok H. T. 4109-12.

¹⁶⁴⁵ Svjedok J, T. 4541-45, 4669.

(d) U Novom Travniku su 5. oktobra 1993. tri vojnika ABiH, zatvorenici HVO-a, natjerana da hodaju ka liniji ABiH: na njih su okačili mine. Kad su stigli u blizinu položaja ABiH, mine su aktivirane.¹⁶⁴⁶

(e) HVO je koristio tri Muslimana kao živi štit u Svinjarevu, kako bi natjerao branioce sela da se predaju. Sva trojica su nestala.¹⁶⁴⁷

(f) Svjedok AJ čuo je da su ljude koristili kao žive štitove u Gomionici i Kreševu.¹⁶⁴⁸

786. Što se tiče navoda o kopanju rovova, Kordićeva odbrana iznosi sljedeće teze. Kad je izbio sukob, i ABiH i HVO su užurbano utvrđivali teren,¹⁶⁴⁹ pa stoga ne iznenađuje mogućnost da je HVO koristio neke od zatočenih Muslimana da kopaju rovove, u skladu sa radnom obavezom kojoj su podlijevali zatvorenici.¹⁶⁵⁰ Brigadir Nakić svjedočio je da je busovačka Zajednička komisija istraživala navode o slučajevima premlaćivanja i kopanja rovova. Svjedočio je da je Komisija obilazila linije fronta, ali nije našla nikakve dokaze o zločinima, što je ukazivalo na to da je eventualno prisilno kopanje rovova bilo ograničeno na nekoliko izolovanih incidenata na početku rata.¹⁶⁵¹ Osim Zajedničke komisije, zatvor je posjetio i MKCK.¹⁶⁵² Kad su pri kopanju rovova poginula dva zatvorenika, stvar je potpala pod nadležnost vojne policije i okružnog vojnog tužioca, koji je podnio krivičnu prijavu i zahtjev za provođenje istrage.¹⁶⁵³ Nadalje, Kordićeva odbrana tvrdi da dokazi koje je izvela optužba nisu dovoljni da bi Pretresno vijeće moglo utvrditi da su uslovi u zatočeničkim objektima predstavljali kršenje Ženevskih konvencija.¹⁶⁵⁴

B. Uloga Marija Čerkeza

787. U ovom bi momentu bilo prikladno razmotriti ulogu Marija Čerkeza u vezi s ovim događajima, pošto je on povezan samo sa stvarima koje su već obrađene, a nema veze sa stvarima koje će se razmatrati u daljem tekstu.

788. Izneseni su dokazi o tome kako je Mario Čerkez bio upleten u zatočavanje Muslimana:

¹⁶⁴⁶ Svjedok C, T. 854-55.

¹⁶⁴⁷ Svjedok AM, T. 15580-82.

¹⁶⁴⁸ Svjedok AJ, T. 14644.

¹⁶⁴⁹ DP 111/1, VIS br. 99 od 7. februara 1993. i D. P. D49/1, VIS br. 98 od 6. februara 1993.

¹⁶⁵⁰ DP D103/2.

¹⁶⁵¹ Brigadir F. Nakić, T. 17450-51.

¹⁶⁵² Svjedok J, T. 4575, red 20-25.

¹⁶⁵³ DP D39.1, Krivična prijava 4. bojne vojne policije, Vitez, od 11. februara 1993.; DP D38/1, Zahtjev okružnog vojnog tužioca za provođenje istrage protiv Ivica Radmana, Ivica Antolovića, Nedeljka Vidovića i Slobodana Frljića za koje se sumnja da su ubili Nermina Elezovića i Jasmina Šehovića, od 16. februara 1993.

¹⁶⁵⁴ Kordićev završni podnesak, str. 480.

(i) Tokom sastanka u kinu 17. aprila 1993. Mario Čerkez rekao je pukovniku Morsinku iz PMEZ-a da u svom zatvoru drži ljude (muškarce, pošto je sve muškarce smatrao sposobnim za borbu): žene i djecu je pustio.¹⁶⁵⁵

(ii) Svjedok G bio je zatočen u kinu i u svom je svjedočenju rekao da je Mario Čerkez nadgledao aktivnosti policije i da je više puta došao u prostoriju u kojoj su držani zatočeni. Optuženi je takođe posjetio centar sa delegacijom komandanata ABiH i HVO-a 26. aprila 1993.¹⁶⁵⁶

(iii) Gđa Mahmutović (udovica zamjenika šefa policije u Vitezu) i njezina kći su 20. aprila 1993. zadržane u blizini baze UNPROFOR-a. Ona svjedoči da je za vrijeme njihovog zatočeništva onamo došao g. Čerkez (kojeg je poznavala) i svjedokinja mu je pristupila. No, on je reagovao rekavši vojnicima koji su ih držali u zatočeništvu da, što se njega tiče: “Možete ih zaklati... UNPROFOR je tu, BBC je tu, pa bi Armija dobila veliku prednost” (u stvari su te noći razmijenjene).¹⁶⁵⁷ S druge strane, Mario Čerkez je svjedoka K umirivao kad mu je sin uhapšen 13. aprila 1993. na putu na posao. Svjedok je otišao kod Marija Čerkeza (sa kojim je nekad radio u fabrici) u njegovom štabu. Mario Čerkez je prijateljski primio svjedoka i rekao da sinu neće faliti dlaka s glave – sin mu je odveden da bi bio razmijenjen.¹⁶⁵⁸

(iv) Mario Čerkez je 19. aprila 1993. imenovao Borislava Jožića u Odbor za razmjenu zarobljenika.¹⁶⁵⁹ Tom odboru (koji je ranije nazivan komisija) Mario Čerkez je 30. aprila 1993. naredio da sačini spisak zatočenih civila.¹⁶⁶⁰ Spisak od 299 muslimanskih zatočenika sačinjen je na papiru sa zaglavljem Viteške brigade, te je predat pukovniku Morsinku.¹⁶⁶¹ On je svjedočio da je spisak primio negdje krajem aprila 1993. od Bore Jožića koji je bio zadužen da sačini spiskove za cijelo područje Viteza: to je bilo u okviru pokušaja da se dobije jasna slika o tome koliko zatvorenika drže i jedna i druga strana.¹⁶⁶² (Istog je dana pukovnik Morsink posjetio zatvorenike u podrumu kino-dvorane i utvrdio da se s njima prilično dobro postupa.)¹⁶⁶³

¹⁶⁵⁵ T. 7995, 8276-77.

¹⁶⁵⁶ T. 3906-08, 3997. I svjedok L je vidio Čerkeza jednom ili dvaput dok je bio zatočen i ponovo kad mu je Čerkez rekao da će biti pušten (što se nije desilo): T. 6866-67.

¹⁶⁵⁷ T. 4307-09.

¹⁶⁵⁸ T. 6766-68.

¹⁶⁵⁹ DP Z734.1.

¹⁶⁶⁰ DP D307/1/248.

¹⁶⁶¹ T. 27095-99, DP Z591.

¹⁶⁶² T. 27099-109: (pukovnik Morsink tokom svog drugog pojavljivanja pred sudom, 16. novembra 2000).

¹⁶⁶³ T. 8020-21.

(v) Mario Čerkez je 22. aprila 1993. poslao MKCK-u i PMEZ-u spisak zatočenika koji su bili bolesni, stariji od 60 ili mlađi od 16 godina, a koji su bili zatočeni u kino-dvorani, te je naredio da ih se pusti.¹⁶⁶⁴

(vi) Na sastanku busovačke Zajedničke komisije predstavnik MKCK-a požalio se Mariju Čerkezu i Franji Nakiću na korištenje zatočenika za kopanje rovova: oni su to porekli i izjavili da je ta praksa u suprotnosti sa Ženevskim konvencijama.¹⁶⁶⁵ No, svjedok AT svjedočio je da je on nakon sukoba od 16. aprila 1993. od Viteške brigade tražio muslimanske radnike za prisilni rad. Barem jednom je to zatražio od Čerkeza, te, drugom prilikom, i od dežurnog oficira. Čerkez je 30. aprila rekao svjedoku u telefonskom razgovoru da se Muslimani više ne mogu koristiti za kopanje i utvrđivanje terena i da se mora dogovoriti sa radnim vodom koji je osnovan.¹⁶⁶⁶

(vii) Nihad Rebihić koji je takođe bio član Komisije za razmjenu zarobljenika svjedočio je da je oko 15. maja 1993. Komisija obišla kino-dvoranu. Mario Čerkez je tvrdio da nema zatvorenika; no Komisija je u kino-dvorani našla 13 zatočenika od kojih su svi osim dvojice odlučili da odu, iako je Čerkez tvrdio da su ondje bezbjedniji nego u vlastitim stanovima.¹⁶⁶⁷

(viii) Po svjedočenju dr. Mujezinovića, Mario Čerkez mu je 19. aprila 1993. rekao da je ABiH probila liniju fronta kod Dubravnice: svjedok je morao nazvati komandanta 3. korpusa i reći mu da tamo ima 2.223 zatvorenika i da će narediti da se zatvorenici pobiju ako Muslimani nastave napredovati prema Vitezu. Svjedok je to uradio i komandant je pristao na to da prekine sa napredovanjem.¹⁶⁶⁸ Podvrgnut je unakrsnom ispitivanju u vezi sa svojom izjavom iz 1995. u kojoj je rekao da su Ivica Šantić i Pero Skopljak zaprijetili da će u slučaju napada ABiH pobiti ljude u podrumu i još 2.323 zatvorenika. Svjedok je tu razliku pripisao lošem prijevodu: on to nije nikad rekao.¹⁶⁶⁹

(ix) Po riječima Fuada Zeće koji je bio zatočen u veterinarskoj stanici u Vitezu, komandant stanice bio je učitelj, inače njegov susjed: nadređeni tog komandanta u Rijeci bio je Karlo Grabovac, kojem je pak komandant bio Mario Čerkez.¹⁶⁷⁰

¹⁶⁶⁴ DP Z781.2.

¹⁶⁶⁵ Michael Buffini, T. 9335-36. Jedini dokaz koji direktno povezuje Mariju Čerkeza sa radnim vodovima jeste naređenje da se osnuju iz septembra 1993, sa potpisom načelnika viteškog Ureda za odbranu, na čijoj poleđini stoji, čini se, Čerkeзов potpis, kako tvrdi Gordana Badrov, T. 26440-42; DP Z1199.3.

¹⁶⁶⁶ T. 27633-34.

¹⁶⁶⁷ T. 8379-83. Izvještaj Komisije, 24. maj 1993, DP Z2712.

¹⁶⁶⁸ T. 2199-2200.

¹⁶⁶⁹ T. 2343-46.

¹⁶⁷⁰ T. 6521-23.

(x) Svjedok L je tokom svog zatočeništva u kino-dvorani bio prisiljen da kopa rovove u rejonu Vranjske i Rijeke u blizini Viteza. Prepoznao je neke od stražara koji su bili iz tog područja. Ponekad je tamo, a i u kino-dvorani, viđao Marija Čerkeza.¹⁶⁷¹

789. Odbrana tvrdi da je vojna policija bila odgovorna za prikupljanje i zatvaranje civila Muslimana, te da za to nije bila odgovorna Viteška brigada;¹⁶⁷² nema nikakvih dokaza da je brigada imala ikakve veze sa Kaonikom ili sa odvođenjem zatočenika onamo (pošto je i za to bila odgovorna vojna policija).¹⁶⁷³ Što se tiče objekata u Vitezu (kino-dvorana, šahovski klub, veterinarska stanica i prostorije SDK), Čerkezova odbrana tvrdi da nema dokaza koji te objekte povezuju sa optuženim: činjenica da se štab Viteške brigade nalazilo u istom kompleksu kao i zatočenički objekt u kino-dvorani nije dovoljan dokaz da se donese zaključak da je brigada kontrolisala ili organizovala internaciju. Kontrolu nad zatvaranjem imala je 4. bojna vojne policije. Ta jedinica nije bila dio Viteške brigade, te stoga optuženi nije mogao toj jedinici izdavati naređenja.¹⁶⁷⁴

C. Objekti u Kiseljaku i Žepču

1. Kasarna i zgrada opštine u Kiseljaku

790. U aprilu i junu 1993. HVO je koristio dva objekta u svrhu zatvaranja Muslimana iz sela oko Kiseljaka: kasarnu i zgradu opštine u gradu. Zatvorenici su isprva zatočavani u kasarni, gdje su ih držali u pretrpanim prostorijama, lošim higijenskim uslovima, prethodno im oduzevši vrijedne stvari.¹⁶⁷⁵ Zatvorenike su stalno tukli i nisu im davali dovoljno hrane.¹⁶⁷⁶ Svjedok Y premješten je iz kasarne u zgradu opštine, za koju je rekao da je bila u užasnom stanju, prljava i puna smeća, te da su po njoj trčali miševi: u prostorijama je bilo po pedeset ljudi i dva dana nije bilo hrane.¹⁶⁷⁷

791. Zatvorenici su odvođeni na kopanje rovova na liniji fronta ili u blizini linije.¹⁶⁷⁸ Jedan je kopao rovove preko osam mjeseci. U tom periodu su ubijena četiri zatvorenika.¹⁶⁷⁹ Drugi je teško ranjen iz vatrenog oružja dok je kopao.¹⁶⁸⁰ Kad je major Baggesen iz PMEZ-a posjetio kasarnu u junu 1993., komandant HVO-a rekao je da su zatvorenici vani, na kopanju rovova i čišćenju

¹⁶⁷¹ T. 6865-68.

¹⁶⁷² Željko Sajević, T. 23312, 23320 (4. bojna vojne policije upravljala je zatočeničkim centrom u kinu u Vitezu); Stipo Čeko, T. 23502 (Viteška brigada nije imala nikakvu ulogu u zatvaranju Muslimana) i T. 23546-47.

¹⁶⁷³ Čerkezov završni podnesak, str. 52.

¹⁶⁷⁴ Gordana Badrov, T. 26428-29; Ž. Sajević, T. 23367-88, te D. Čalić, T. 26570-71 (gdje navodi da je komandu preuzeo optuženi, ali tek u avgustu 1993., nakon ovih zbivanja); DP D152/2, D91/2.

¹⁶⁷⁵ Svjedok Y, T. 11004-13; svjedok AN, T. 15679-80; fotografija kasarne, DP Z1894.1.

¹⁶⁷⁶ Svjedok TWO9, *Blaškić* T. 9332-33; svjedok AN, T. 15679-80.

¹⁶⁷⁷ Svjedok Y, T. 11011-12.

¹⁶⁷⁸ Svjedok Y, 11012-13; svjedok AN, T. 15679-80.

¹⁶⁷⁹ Svjedok TWO, *Blaškić* T. 9328-35.

minskih polja: komandant je rekao da se Ženevske konvencije ne primjenjuju na ovaj sukob. Na insistiranje svjedoka, zatvorenici su to veče pušteni; svi su oni bili civili Muslimani.¹⁶⁸¹

2. Selo Rotilj

792. Rotilj je, kao što je već napomenuto, selo u opštini Kiseljak koje se nalazi nekoliko kilometara zapadno od samog grada Kiseljaka. Nalazi se u dolini, koja tvori udubinu ili zavalu u planinama, iz koje vodi jedan putić.¹⁶⁸² Po tvrdnjama optužbe, nakon što su pripadnici HVO-a 18-19. aprila 1993. zauzeli selo (pri čemu su uništili muslimanske kuće i ubili sedam ljudi),¹⁶⁸³ dijelom su ga pretvorili u zatočenički logor za Muslimane iz drugih sela u opštini, te za preživjele Muslimane iz samog Rotilja. Kad su zatočeni, Muslimani su ostali u okruženju i nisu mogli otići, pošto su ih kontrolisali vojnici i snajperisti HVO-a razmješteni po okolnim brdima.¹⁶⁸⁴

793. Muslimani su u septembru 1993. još uvijek bili zatočeni u Rotilju. Kapetan Liebert, oficir Canbat-a, posjetio je Rotilj 28. septembra i tamo zatekao 600 ljudi koji su prognani iz svih dijelova opštine: živjeli su u 20-ak kuća. Uslovi su bili loši i kuće su bile pretrpane.¹⁶⁸⁵ Svjedok koji je u Rotilju bio od septembra 1993. do septembra 1994. rekao je da Muslimanima nije bilo dozvoljeno da napuštaju selo i da u selu nije bilo grijanja: HVO je svakodnevno muškarce odvodio na kopanje rovova.¹⁶⁸⁶ O tome je još svjedočio svjedok Y koji je u Rotilj doveden u septembru 1993. Tamo je zatekao ljude koji su bili protjerani iz svih muslimanskih sela na području Kiseljaka. Svjedok Y i njegova porodica zatočeni su u maloj vikendici u kojoj je bilo pet porodica. Na rubu sela bila je prepreka, ali nije bilo ograde: to nije bilo niti potrebno, pošto je selo bilo okruženo brdima koja je kontrolisao HVO, pa se nije moglo nikamo.¹⁶⁸⁷ Uslovi su bili loši i MKCK-u nije bilo dozvoljeno da napravi spisak. Muškarci su odvođeni na granice opštine Kiseljak da kopaju rovove i utvrđuju linije (u blizini Fojnice i Visokog), te su mnogi ubijeni.¹⁶⁸⁸

3. Žepče: Nova trgovina i silos

794. Ova dva objekta u Žepču korištena su kao objekti za zatočavanje muslimanskog stanovništva nakon što je Žepče palo u ruke HVO-a 1. jula 1993. Po riječima svjedoka F, nakon

¹⁶⁸⁰ Svjedok TW12, *Blaškić* T. 9535-36.

¹⁶⁸¹ T. 7566-70.

¹⁶⁸² Major Baggesen, T. 7548-51.

¹⁶⁸³ Kao što je javljeno PMEZ-u, Izvještaj, D. P. Z818.

¹⁶⁸⁴ Major Baggesen, *ibid.*; pukovnik Morsink, T. 8035-38 kad je svjedočio o njihovom posjetu selu 27. aprila 1993. Njihov izvještaj zaveden je kao DP Z818.

¹⁶⁸⁵ Svjedok TW20, *Blaškić* T. 8790-92.

¹⁶⁸⁶ Svjedok TW25, *Blaškić* T. 6653-59.

¹⁶⁸⁷ Svjedok Y, T. 11018-19.

predaje je civilnom muslimanskom stanovništvu naređeno da se okupi, te su morali proći između vojnika HVO-a do četiri ili pet hangara ili skladišta u kompleksu preduzeća “Nova trgovina”, gdje ih je zatočeno oko 5.000. Muškarci u dobi između 16 i 60 godina odvojeni su od žena i djece,¹⁶⁸⁹ i odvedeni u osnovnu školu. Ondje su uslovi bili veoma loši: 105 muškaraca bilo je u ćeliji veličine šest sa sedam metara. Jedva da su dobivali išta vode.¹⁶⁹⁰ Žene i djeca ostali su u hangarima, pod stražom vojne policije HVO-a.¹⁶⁹¹

795. Prava namjena silosa bila je skladištenje žita, ali sada je korišten kao zatvor za vojno sposobne muškarce. Dokazi koje je podastrla optužba koncentrišu se na ovaj objekt. Svjedok F je svjedočio da su zatočeni držani u betonskim ćelijama 15x5 m, 50-60 muškaraca u svakoj ćeliji, bez WC-a; spavali su na podu bez pokrivača. Na 500-600 zatvorenika bila su dva do tri WC-a, te su dobivali dva obroka dnevno.¹⁶⁹² Krajem avgusta je jedan muslimanski vojnik žestoko pretučen u silosu i podlegao je povredama.¹⁶⁹³ Tokom dana, zatvorenici su slati da kopaju rovove za HVO i Srbe.¹⁶⁹⁴ Dok su kopali rovove, bili su izloženi opasnosti da ih ubije ABiH;¹⁶⁹⁵ dva su čovjeka ubili stražari dok su kopali rovove. Osman Tukić, šef željezničke stanice, i još devet civila odvedeni su iz silosa u Žepču da bi ih upotrijebili kao žive štitove na željezničkoj pruzi. Nestali su.¹⁶⁹⁶ Silos je korišten kao zatočenički centar sve do kraja 1993. ili početka 1994, kad su zatvorenici prebačeni u logore HVO-a u Hercegovini.¹⁶⁹⁷

796. Odbrana nije izvela nikakve dokaze u vezi s gore navedenim objektima.

D. Ostale lokacije koje su korištene za zatočenje

797. Bilo je dokaza o drugim mjestima koja su korištena za zatvaranje Muslimana. Na primjer, u Novom Travniku su Muslimani zatvarani u logoru Stojkovići u periodu od 18. do 30. juna 1993. Tamo ih je HVO tjerao da kopaju rovove na liniji fronte i da zakapaju leševe.¹⁶⁹⁸ Ljekarima u Vitezu su se obraćale žene koje su vojnici HVO-a držali u kući u Novacima (u svrhu silovanja), te

¹⁶⁸⁸ Svjedok D, T. 2061-63; Remi Landry, T. 15298-300. Svjedok AJ je neko vrijeme bio zatočen u Rotilju i rekao je da su uslovi bili loši: boravio je u vikendici gdje je ukupno bilo pet porodica. Mnogi su morali na prisilni rad, među njima i on sam. U selu nije bilo stalne straže HVO-a, mada su ponekad dolazili u selo da pokupe ljude: T. 14643-45, 14649-51.

¹⁶⁸⁹ Svjedok F, T. 3437-40.

¹⁶⁹⁰ Svjedok AH, T. 14435-36; svjedok AH, T. 14435.

¹⁶⁹¹ Svjedok F, T. 3437-39.

¹⁶⁹² Svjedok F, T. 3443-45.

¹⁶⁹³ Svjedok F, T. 3446; svjedok AH čuo ga je kao jauče i rekao je da je bilo i drugih slučajeva zlostavljanja noću: Svjedok AH, T. 14440-41. Svjedoka F je i samog pretukao vojni policajac dok je bio u silosu: T. 3455.

¹⁶⁹⁴ Svjedok F, T. 3443; svjedok AH procjenjuje da je na prisilnom radu poginulo više od 100 zatvorenika. Svjedok L sačinio je spisak 100 ljudi koji su ubijeni u Žepču, među njima i ljudi koji su pobijeni dok su kopali rovove: DP Z2291.1.

¹⁶⁹⁵ Svjedok AH, T. 14441-44.

¹⁶⁹⁶ Svjedok F, T. 3451-52; DP Z1421.1.

¹⁶⁹⁷ Svjedok F, T. 3466. Spisak zatočenika iz Žepča koji su odvedeni u logore HVO-a u Hercegovini, DP Z1362.

¹⁶⁹⁸ Svjedok C, T. 845-51.

su ih ljekari pregledavali.¹⁶⁹⁹ Nakon napada na Kreševo, muškarci su smješteni u hangar, a žene i djeca u osnovnu školu, gdje su ostali od jula do septembra 1993. Svjedok E je čuo priče o premlaćivanju, mučenju, nedostatku hrane, te priče o kopanju rovova.¹⁷⁰⁰

E. Uloga Darija Kordića

798. Optužba tvrdi da je Dario Kordić naredio i planirao izvršenje ovih zločina koji se odnose na zatočenje, što se može zaključiti iz njegove uloge političkog vođe u Srednjoj Bosni. No, o tome ima malo dokaza. Dva svjedoka optužbe svjedočila su da su im pripadnici HVO-a rekli da je Kordić morao odobriti puštanje ljudi na slobodu iz Kaonika.¹⁷⁰¹ Nadalje, jednim se naređenjem koje je navodno potpisano imenom Darija Kordića od 3. februara 1993. odgađa razmjena zatvorenika za 48 sati.¹⁷⁰² A, kao što je već napomenuto, Kordić je u kasarni u Kiseljaku bio u junu 1993. u vrijeme dok je korištena kao zatočenički objekt.

799. Odbrana tvrdi da nema stvarnih dokaza da je Dario Kordić na bilo koji način bio uključen ili imao odgovornost u vezi sa zatočenjem zatvorenika ili bilo kojim drugim krivičnim djelom koje je vezano za zatočenje. Dokazi pokazuju da su svi ti objekti bili vojni zatvori kojima su upravljali vojni komandanti. Tako je pukovnik Blaškić izdavao naređenja u vezi s osnivanjem vojnih zatvora¹⁷⁰³ osobama koje su odgovorne za upravljanje njima,¹⁷⁰⁴ nadalje, Blaškić je imao ovlasti da pušta zatočenike na slobodu.¹⁷⁰⁵ Naprotiv, nema dokaza da je Kordić imao ikakvih ovlasti nad radom objekata ili uslovima koji su u njima vladali.

F. Zaključci Pretresnog vijeća

800. Pretresno vijeće nalazi da su krivična djela koja su u osnovi tačaka 21-36 dokazana. Bosanski Muslimani su sistematski i proizvoljno zatvarani bez ikakvog opravdanja. Tvrdnja da su zavarani iz bezbjednosnih razloga, ili zbog njihove vlastite bezbjednosti, je po mišljenju Pretresnog vijeća neutemeljena. Pretresno vijeće nalazi da su se uslovi takovog zatočenja Muslimana razlikovali od logora do logora, ali su uopšteno gledano bili nečovječni. Pretresno vijeće nadalje nalazi da su Muslimani za vrijeme zatočenja bez ikakvog opravdanja korišteni kao taoci i živi štitovi, te su tjerani da kopaju rovove. Pri kopanju rovova ih je određeni broj ubijen ili ranjen.

¹⁶⁹⁹ Svjedok S, T. 7942-46.

¹⁷⁰⁰ Svjedok E, T. 2549-54.

¹⁷⁰¹ Svjedok J svjedočio je da mu je Zlatko Aleksovski (komandant logora Kaonik) u januaru 1993. rekao da on ne može puštati zatvorenike na slobodu ako Kordić ne potpiše papir, T. 4644; a svjedok AC rekao je da mu je za vrijeme njegovog boravka u Kaoniku u maju 1993. jedan od stražara rekao da je Kordić morao odobriti puštanje na slobodu ili premještaj zatvorenika, T. 12608.

¹⁷⁰² DP Z438.3.

¹⁷⁰³ Npr., DP D356/1, pod 1.

¹⁷⁰⁴ *Vidi* npr., DP D356/1, pod 7.

¹⁷⁰⁵ DP D363/1.

Pretno vijeće stoga nalazi da su zatočeni bosanski Muslimani bili protivpravno zatvarani i da se s njima nečovječno postupalo.

801. Pretno vijeće nalazi da je Mario Čerkez kao komandant Viteške brigade bio odgovoran za protivpravno zatvaranje i nečovječno postupanje sa zatočenicima u zatočeničkim objektima u Vitezu, tj. u kino-dvorani, šahovskom klubu, zgradi SDK i veterinarskoj stanici. Vijeće temelji ovaj nalaz na izjavama koje je optuženi dao pukovniku Morsinku i Nihadu Rebihiću, te na spiskovima zatočenika koje je naredio da se izrade ili ih je on slao. Pretno vijeće takođe prihvata svjedočenje svjedoka G da je Čerkez nadgledao rad policije i napominje da ne bi bilo iznenađujuće da jedan komandant brigade preuzme brigu za zatvorenike koji su zatvoreni u njegovoj komandi. Što se tiče kopanja rovova, Pretno vijeće prihvata svjedočenje svjedoka AT. Pretno vijeće takođe prihvata princip da je komandant brigade odgovoran za ono što se dešava zatvorenicima u njegovoj zoni odgovornosti. No, Pretno vijeće prihvata da Čerkez nije bio odgovoran za logor Kaonik, a ni za školu u Dubravici, pošto dokazi pokazuju da je to bilo pod kontrolom "Vitezova", a ne Viteške brigade. Stoga Pretno vijeće nalazi da Mario Čerkez nije bio odgovoran za posljednja dva objekta.

802. Pretno vijeće nalazi da je protivpravno zatvaranje i zatočavanje bosanskih Muslimana bilo dio opšte nakane da ih se pokori. Kao što je primijećeno, napadi na gradove i sela slijedili su isti obrazac, počevši od prvog napada, sa kulminacijom u zatočenju preživjelih Muslimana. To se događalo tako redovito da je moglo biti rađeno samo po zajedničkom planu. Pretno vijeće ima pravo da izvuče zaključak da je kao politički vođa Dario Kordić bio uključen u taj plan na područjima za koja je imao političku odgovornost. U skladu sa svojim drugim nalazima, Pretno vijeće nalazi da je Dario Kordić imao veze sa naređenjima da se zatoče bosanski Muslimani, te sa naređenjima da se ustanove zatočenički objekti u Lašvanskoj dolini (Kaonik, kino u Vitezu, veterinarska stanica i prostorije SDK, šahovski klub, škola u Dubravici) i u Kiseljaku (kasarna, zgrada opštine i Rotilj), te sa njihovom operacionalizacijom. No, nema dovoljno dokaza da se Kordić poveže sa napadom na Žepče i zatvaranjem bosanskih Muslimana u Novoj trgovini i u silosu. Nadalje, nema dovoljno dokaza da je optuženi na bilo koji način bio povezan sa upravljanjem zatočeničkim objektima ili nečovječnim postupanjem sa zatočenicima. Logorima je upravljala vojska, a dokazi nisu takvi da bi omogućili da se sa sigurnošću izvuče zaključak da je Kordić kao političar imao veze sa načinom na koji se njima upravljalo ili na koji se postupalo sa zatočenicima; ili da je postupanje sa zatočenicima (za razliku od samog njihovog zatočenja) bilo dio zajedničkog plana ili nakane.

VI. RAZARANJE I PLJAČKANJE

803. U tačkama 37-42 optuženi se terete za zločine koji se odnose na razaranje i pljačku imovine na brojnim lokacijama u Srednjoj Bosni (27 lokacija u tačkama 37-39 koje terete Darija Kordića, te sedam lokacija u tačkama 40-42 koje terete Marija Čerkeza). U tačkama 43 i 44 tereti se za zločine koji se odnose na uništavanje ustanova namijenjenih religiji i obrazovanju: četiri lokacije spominju se u tački 43, a dvije u tački 44.¹⁷⁰⁶

804. Optužba je predočila video snimak iz 1996. godine koji pokazuje štetu u selima Lašvanske doline i okolici.¹⁷⁰⁷ Snimak je urađen iz helikoptera. Snimio ga je potpukovnik Jean-Pierre Capelle, koji je o tome svjedočio.¹⁷⁰⁸ Snimak počinje južno od Kiseljaka: prikazano je selo Tulica gdje su na većini kuća nestali krovovi. U Kiseljaku je na džamiji nestao minaret. Helikopter je zatim krenuo na sjever, uz dolinu, preko Višnjice, gdje su na gotovo svim kućama ostali samo zidovi; Polje Višnjice, sa netaknutim hrvatskim kućama među uništenim kućama; Hercega, gdje je uništena džamija; Behrića, gdje su uništene gotovo sve kuće; Gomionice, gdje je praktički sve razoreno; Svinjareva, gdje je oštećena džamija. Posvuda se vide prizori potpuno razorenih kuća bez krovova ili kuća od kojih su ostali samo zidovi i krovovi, zacrnjenih prozora. Sve se to nalazi u pošumljenom i brdovitom krajoliku punom zelenila. Helikopter je zatim krenuo preko "kaćunskog koridora", jugoistočno od Busovače (koji je tokom rata držala ABiH), preletio preko Očehnića, gdje je razaranje očito; same Busovače, gdje se vidjelo da ima razaranja; Strana i Merdana u Lašvanskoj dolini gdje je bilo očito da ima razaranja; te zatim po putu Vitez-Busovača preko Ahmića, gdje su se nalazile brojne razorene kuće, a i neke netaknute u kojima su živjeli Hrvati, gdje je minaret pao na krov džamije. U Šantićima i Pirićima su se kuće ponovo gradile. Helikopter je zatim letio preko Gaćica, Večeriske i Starog Viteza, gdje se vide velika razaranja.

805. U cijeloj presudi spominju se dokazi o razaranjima, uključujući i razaranje vjerskih ustanova, te o pljački imovine. Ovdje se to može sažeto prikazati po lokacijama, kao što je izneseno u optužnici, počevši od Novog Travnika i Busovače:

¹⁷⁰⁶ Dvije lokacije, Divjak i Stupni Do, izbrisane su iz tačke 43, a Divjak je izbrisan iz tačke 44 po nalogu Pretresnog vijeća na kraju izvođenja dokaza optužbe, te je Pretresno vijeće utvrdilo da nema dovoljnih dokaza za tačku 39 (pljačkanje javne ili privatne imovine) vezano za sljedeće lokacije: Merdani, Putiš, Očehnići, Kazagići, Behrići, Gromiljak, Višnjica, Pirići, Gaćice; te tačku 42 (pljačka javne ili privatne imovine) vezano za Nadioke i Piriće: Odluka po prijedlozima odbrane za donošenje oslobađajuće presude, 6. april 2000.

¹⁷⁰⁷ D. P. Z2799.

¹⁷⁰⁸ Potpukovnik Jean-Pierre Capelle, T. 13308-43.

(i) Novi Travnik: tokom napada na Novi Travnik od 19. do 26. oktobra 1992. određeni broj muslimanskih objekata, uključujući kuće poslovne prostore i restorane zapaljen je i uništen.¹⁷⁰⁹ vojnici HVO-a oduzimali su automobile.¹⁷¹⁰

(ii) Busovača: krajem januara 1993. u gradu su se čule eksplozije. Muslimanske radnje i restorani su uništavani.¹⁷¹¹ U napadu HVO-a 23. januara 1993. pokradena je imovina. Svjedok J vidio je kako vojnici HVO-a pljačkaju kuće po gradu. Dizali su u zrak muslimanske poslovne prostore.¹⁷¹² To se nastavilo: na sastanku lokalne zajedničke komisije 20. maja 1993. imam iz Busovače požalio se na to da lokalna policija pljačka ljude i oduzima automobile i imovinu civila.¹⁷¹³ Prema izvještaju šefa policije u Busovači od 14. februara 1993., “najgora situacija je u Lončarima, praktično danas je opljačkana sve i jedna kuća ... bilo je i fizičkog maltretiranja... od ljudi se oduzima sva stoka i masovno kolje”.¹⁷¹⁴ (Već je spomenuta šteta nanesena u Očehnićima u aprilu i Merdanima u periodu januar-februar 1993.).

806. Dokazi o opštini Kiseljak su sljedeći. Nakon januara 1993. muslimanski poslovni prostori u Kiseljaku oštećivani su ili dizani u zrak.¹⁷¹⁵ HVO je pljačkao muslimanske radnje.¹⁷¹⁶ Svjedok TW12 opisao je napad na Grahovce, gdje su pripadnici HVO-a došli u selo da zapale kuće; vidio je kako pripadnici HVO-a krađu automobile, autobuse i stoku i kako vojnici HVO-a pale džamiju. Višnjica je napadnuta 18. aprila 1993. i kuće su zapaljane.¹⁷¹⁷ Kad su se stanari vratili u svoje kuće nakon pet dana, vidjeli su da su opljačkane, a neke zapaljane.¹⁷¹⁸ I džamija je opljačkana.¹⁷¹⁹ Svjedok TW20 opisao je razaranja u Rotilju i Višnjici kao “hirurška”. HVO je napao Svinjarevo 18. aprila 1993. Džamija je spaljena, a stotinjak je kuća uništeno. Samo su dvije kuće ostale netaknute: radilo se o hrvatskim kućama.¹⁷²⁰ I Gomionica je napadnuta 18. aprila 1993. Selo je opljačkano i razoreno je 131 od ukupno 159 kuća u njemu, kao i mekteb i turbe.¹⁷²¹ U napadu na Polje Višnjicu,

¹⁷⁰⁹ Svjedok C, T. 7798-800; svjedok P, T. 7267-70.

¹⁷¹⁰ Ismet Halilović, T. 14362-64.

¹⁷¹¹ Svjedok AG, T. 14138-39.

¹⁷¹² Svjedok J, T. 4524-26.

¹⁷¹³ Pukovnik Hendrik Morsink, T. 8075-76. Svjedok B rekao je da su za vrijeme okupacije HVO-a svi tehnički uređaji iz njegove kuće oduzeti: T. 483-484. Svjedok A svjedočio je o razaranju vjerskih objekata u Busovači; T. 403-404; D. P. Z1803, 1804 i 1805 su fotografije.

¹⁷¹⁴ Izvještaj Ministarstvu unutrašnjih poslova o bezbjednosnom stanju na području opštine Busovača: D. P. Z472.

¹⁷¹⁵ Svjedok D, T. 2055.

¹⁷¹⁶ Svjedok AN, T. 15640.

¹⁷¹⁷ Svjedok D, T. 2057-58.

¹⁷¹⁸ Svjedok TW11, T. 6720.

¹⁷¹⁹ Svjedok TW25, T. 6639.

¹⁷²⁰ Svjedok TW13, T. 9696, 9701-02 (po riječima svjedoka TW13, netaknuta je ostala jedna kuća); svjedok AM, T. 15586.

¹⁷²¹ Svjedok TW04, T. 9262, 9264-64, 9269-72, 9278, 9280, 9311-15.

kuće su opljačkane, a neke i spaljene.¹⁷²² Pukovnik Landry, posmatrač PMEZ-a, zatekao je znatna razaranja u selu Rotilj kad je obišao selo 22. aprila 1993. Dobio je informacije da su neke od kuća opljačkane prije nego što su zapaljene.¹⁷²³ Sa mjesta gdje se nalazio u šumi, svjedok AF vidio je kako vojnici pljačkaju vrijedne stvari iz kuća u Tulici i kako ih odvoze u pravcu hrvatskog sela Lepenica.¹⁷²⁴ Kuće su popaljene.¹⁷²⁵ Svjedoci su vidjeli da su se pripadnici HVO-a vratili dan nakon napada na selo i opljačkali ga.¹⁷²⁶ Džamija u Han Ploči je prva zapaljena, a zatim su zapaljene kuće.¹⁷²⁷ Pripadnici HVO-a su odvezli automobile i traktore i pokrali stoku. (Razaranja i pljačka u Svinjarevu su već spomenuti.)

807. Dokazi izneseni o opštini Vitez mogu se sažeto prikazati ovako:

- (i) Vitez: nakon oktobra 1992., više je muslimanskih objekata uništeno.¹⁷²⁸ Početkom 1993. došlo je do daljnjeg pljačkanja i razaranja muslimanske imovine.¹⁷²⁹ Kao što je gore napomenuto, Anto Breljas rekao je da su “Vitezovi” prilikom napada na sela pljačkali sitne stvari, npr. satove, zlato, novac iz kuća. Jedinice Viteške brigade išle su za njima u sljedećem valu napada i odnosile veće stvari kao što su automobili, frižideri i traktori.¹⁷³⁰
- (ii) Stari Vitez: vojnici HVO-a su došli u kuću svjedoka AC u noći 26. januara 1993.: napali su svjedoka i njegovu porodicu i oduzeli im sav novac i vrijedne stvari.¹⁷³¹ Kamion-bomba u Starom Vitezu takođe je razorio civilne objekte.¹⁷³² Edib Zlotrg čuo je Peru Skopljaka kako kaže da je naredio da se granatira minaret u Starom Vitezu zato što sa njega djeluje muslimanski snajperist.¹⁷³³ Četiri džamije i jedna medresa uništene su u opštini Vitez.¹⁷³⁴

¹⁷²² Svjedok TW11, T. 6722.

¹⁷²³ Remi Landry, T. 15299; D. P. Z793.

¹⁷²⁴ Svjedok AF, T. 14060. Svjedok AN vidio je kako gore kuće, a jedan vojnik HVO-a gura tačke pune elektronskih uređaja, između ostalog i televizor, stereo liniju i video uređaje. Drugi su se vojnici HVO-a vozili naokolo u automobilima koji su pripadali seljanima: T. 15665-66.

¹⁷²⁵ Svjedok TW15, T. 8639, 8668.

¹⁷²⁶ Svjedok TW08, T. 8984-85; svjedok TW09, T. 9340; svjedok TW12, T.9531, 9533, 9546; svjedok TW16, T. 8939-40.

¹⁷²⁷ Svjedok TW08, T. 9003.

¹⁷²⁸ Svjedok G, T. 3897; dr. Muhamed Mujezinović, T. 2163; Nusreta Mahmutović, T. 4283-84; Nihad Rebihić, T. 8339.

¹⁷²⁹ Edib Zlotrg, T. 1640; svjedok AS, T. 16356; dr. Muhamed Mujezinović, T. 2180-81.

¹⁷³⁰ Anto Breljas, T. 11734-36.

¹⁷³¹ Svjedok AC, T. 12575; *vidi* takođe DP Z332.1, spisak incidenata u Vitezu koji je sastavio Edib Zlotrg, gdje su navedeni razni primjeri razaranja, krađe i pljačke muslimanske imovine.

¹⁷³² Dr. Muhamed Mujezinović, T. 2191; DP Z294.2 je video snimak koji pokazuje štetu. DP Z2534 su fotografije područja zahvaćenog eksplozijom bombe.

¹⁷³³ Edib Zlotrg, T. 1703.

¹⁷³⁴ DP Z2715.

(iii) Ahmići: u napadu 20. oktobra 1992. HVO je tri ili četiri kuće zapalio zapaljivim sredstvima, te ošteti još petnaest. Vrh minareta na džamiji pogođen je granatom.¹⁷³⁵ Ostatak džamije uništen je 17. aprila 1993.¹⁷³⁶ Tokom obilaska Ahmića 22. aprila 1993. pukovnik Bryan Watters vidio je spaljene kuće sa ugljenisanim tijelima u njima, te uništeni minaret i džamiju.¹⁷³⁷ Payam Akhavan je 1. maja 1993. vidio velika oštećenja na kućama, te vojnike (koji su, kako se smatralo, bili iz HVO-a) kako pljačkaju imovinu.¹⁷³⁸ Izneseni su brojni drugi dokazi o razaranjima i pljački u Ahmićima i obližnjim zaseocima 16. aprila 1993., pa nema potrebe da se to ovdje ponavlja.

(iv) Večeriska – Donja Večeriska: selo je razoreno eksplozivom i vatrom u napadu HVO-a 16. aprila 1993.¹⁷³⁹ U Gaćicama su u napadu HVO-a 20. aprila spaljene muslimanske kuće i uništen mekteb.¹⁷⁴⁰

(v) Treba primijetiti da je, iako su dokazi o razaranju i pljački Stupnog Dola i razaranje Grbavice (Divjaka) takvi da su ta krivična djela dokazana, Pretresno vijeće je već utvrdilo da Dario Kordić nema veze sa tim krivičnim djelima. Na tu temu odbrana nije podastrla nikakve dokaze. Kordićeva odbrana osporava teze optužbe i tvrdi da Kordić nije bio uključen ni u jedno od krivičnih djela.

808. Pretresno vijeće nalazi da je postojao obrazac razaranja (koje nije opravdano vojnom nuždom) i pljačke u svim mjestima koje je HVO napao, a koja su spomenuta u tačkama 37-39 i 40-42 (s izuzetkom onih koja su izbrisana nakon što je optužba završila sa izvođenjem svojih dokaza, te onih za koje nije bilo dovoljno dokaza), te je, uz te rezerve, ponašanje koje se nalazi u osnovi tih tačaka dokazano. Međutim, što se tiče krivičnog djela uništavanja imovine širokih razmjera po članu 2 Statuta, kao što je razmotreno u dijelu presude koji se bavi pravom, potrebno je dokazati dva alternativna pravna uslova, da bi se dokazao ovaj zločin. Imovina koja je razorena mora biti “pod opštom zaštitom” po Ženevskim konvencijama ili se, ako to nije slučaj, mora nalaziti na “okupiranoj teritoriji”.¹⁷⁴¹ Uglavnom su razorene kuće, nastambe, radnje, tj. imovina koja ne uživa opštu zaštitu po Ženevskim konvencijama. Nadalje, po mišljenju Pretresnog vijeća, imovina se nije nalazila na okupiranoj teritoriji. Stoga Pretresno vijeće nalazi da krivična djela uništavanja imovine širokih razmjera za koja se tereti u tačkama 37 i 40 optužnice na temelju člana 2 Statuta nisu dokazana.

¹⁷³⁵ Abdulah Ahmić, T. 3551-53.

¹⁷³⁶ Abdulah Ahmić, T. 3588.

¹⁷³⁷ DP Z1504-1523; Dan Damon, T. 6632-33; Charles McLeod, T. 2688-90.

¹⁷³⁸ Payam Akhavan, T. 5637-38.

¹⁷³⁹ Svjedok V, T. 10391-96.

809. Slično tome (što se tiče krivičnog djela uništavanja ustanova namijenjenih religiji i obrazovanju u tačkama 43 i 44), HVO je namjerno djelovao po džamijama i drugim vjerskim i obrazovnim institucijama. To uključuje i džamiju u Ahmićima za koju Pretresno vijeće nalazi da nije bila korištena u vojne svrhe, a ipak ju je HVO smišljeno uništio. Stoga Pretresno vijeće nalazi da su krivična djela u osnovi tačkaka 43 i 44 dokazana (osim kod onih lokacija koje su izbrisane nakon završetka izvođenja dokaza optužbe). Što se tiče učestvovanja optuženih u ovim krivičnim djelima, pošto su ona bila odlika napada HVO-a, te su izvršena kao dio zajedničkog plana, slijedi da se smatra da su optuženi učestvovali u krivičnim djelima ondje gdje je utvrđeno da su bili odgovorni za napade, a to je u slučaju Kordića, u Novom Travniku, Busovači i obližnjim selima, Vitezu, Starom Vitezu i Ahmićima, te s obližnjim selima, a u Čerkezovom slučaju u Vitezu, Starom Vitezu i Večeriskoj.

¹⁷⁴⁰ Svjedok AP, T. 15876-77; fotografije, DP Z1760-63.

¹⁷⁴¹ *Ibid.*

ČETVRTI DIO: ZAKLJUČAK

I. KUMULATIVNE OSUDE

810. Većina djela navedenih u optužnici predstavljaju osnovu za više različitih optužbi prema različitim članovima Statuta. Na primjer, djelo lišavanja života iz paragrafa 42 optužnice tereti se u tački 7 kao ubistvo iz člana 5, u tački 8 kao hotimično lišavanje života iz člana 2, a u tački 9 kao ubistvo iz člana 3. Još jedan primjer je djelo uzimanja civila za taoce koje se tereti i po članu 2 i po članu 3 Statuta (tačke optužnice 25 i 33, i 26 i 34). Jurisprudencija Međunarodnog suda dozvoljava praksu kumulativnog terećenja. Najnovija potvrda za to je drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*.¹⁷⁴² Što se tiče ovog konkretnog predmeta, Pretresno vijeće je odbilo zahtjev odbrane kojim se traži odbacivanje optužbi na osnovi toga što su kumulativne, s obzirom na to da

tužilac može opravdano iznijeti kumulativne optužbe kada su članovi Statuta na koje se poziva formulirani tako da štite različite vrijednosti i kada svaki član zahtijeva dokazivanje pravnog elementa koje drugi članovi ne zahtijevaju, i da su u ovom predmetu zadovoljena oba zahtjeva.¹⁷⁴³

Pretresno vijeće će sada razmotriti pitanje kumulativne osude.

A. Argumeti strana

811. Optužba, pozivajući se na presudu u predmetu *Akayesu*, tvrdi da optuženi može biti kumulativno optužen i osuđen (1) kad krivična djela imaju različite elemente, ili (2) kad odredbe kojima se definiše krivično djelo štite različite interese, ili (3) kad je neophodno da se optuženi osudi za oba krivična djela kako bi se u potpunosti opisalo njegovo zločinačko ponašanje.¹⁷⁴⁴ Optužba tvrdi da zaključci iz prvostepene presude u predmetu *Kupreškić*, koji su se oslanjali na test iznesen u predmetu *Blockburger* pred Vrhovnim sudom Sjedinjenih Država, ne predstavljaju pravilnu primjenu prava.¹⁷⁴⁵ Navodi se da su, budući da članovi 2, 3 i 5 Statuta štite različite vrijednosti i različite interese, kumulativne osude potrebne kako bi se u potpunosti opisalo ponašanje optuženog.¹⁷⁴⁶ Optužba tvrdi da se pitanja koja proizlaze iz kumulativnog terećenja ili osude mogu razriješiti u fazi odmjeravanja kazne izricanjem uporednih kazni.¹⁷⁴⁷

¹⁷⁴² Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 400.

¹⁷⁴³ Odluka po podnesku odbrane da se odbaci ili, alternativno, da se naloži tužiocu da izabere između tačaka optužnice, 1. Mart 1999., str. 2 (fusnota izostavljena).

¹⁷⁴⁴ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 213.

¹⁷⁴⁵ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 222.

¹⁷⁴⁶ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 223.

¹⁷⁴⁷ Završni podnesak optužbe, Dodatak 5, para. 217-218.

812. Kordićeva odbrana tvrdi da bi Pretresno vijeće trebalo primijeniti pristup pretresnog vijeća iz predmeta *Kupreškić*.¹⁷⁴⁸ Primjenjujući izneseni test na ovaj predmet, odbrana tvrdi da Dario Kordić nije mogao biti proglašen krivim po tački 9 (ubistvo prema članu 3 Statuta) ako će već biti proglašen krivim po tački 7 (ubistvo iz člana 5(a) Statuta), na temelju istog djela.¹⁷⁴⁹ Odbrana takođe navodi još tri grupe kumulativnih tačaka: (a) tačke 24 i 28 (okrutno postupanje iz člana 3) *vis-à-vis* tačke 10 (nehumana djela iz člana 5(i)),¹⁷⁵⁰ (b) tačke 3, 4, 13, 26, 38, 39 i 43 (krivična djela iz člana 3) *vis-à-vis* tačke 1 (progon iz člana 5(h)),¹⁷⁵¹ i (c) tačke 8, 11, 12, 22, 23, 25, 27 i 37 (krivična djela iz člana 2) *vis-à-vis* tačke 1 (progon iz člana 5(h) ili tačke 7, 10 i 21 (krivična djela ubistva, nehumanih djela i zarobljavanja iz člana 5)).¹⁷⁵²

813. Čerkezova odbrana tvrdi da optuženi ne može biti proglašen krivim nekoliko puta za isto zločinačko ponašanje, osim “ako iz iste radnje proizlazi više krivičnih djela, i pod uslovom da jedno krivično djelo ima elemente koje drugo krivično djelo ne sadrži”.¹⁷⁵³ Odbrana tvrdi da bi optuženi, kada se tereti za kršenje članova 2, 3 i 5 za djela koja proizlaze iz “jednog te istog zločinačkog djela”, trebao biti osuđen po članu 2 ili 5, ali ne po članu 3.¹⁷⁵⁴

B. Diskusija

814. Žalbeno vijeće je u predmetu *Čelebići* razmotrilo to pitanje u kontekstu žalbe protiv višestrukih osuđujućih presuda temeljenih na istim radnjama. Žalbeno vijeće je zaključilo sljedeće:

Nakon što je razmotrilo različite stavove koje su prema ovom pitanju zauzeli i ovaj Međunarodni sud i druge jurisdikcije, ovo Žalbeno vijeće smatra da razlozi pravičnosti prema optuženom i princip da samo različita krivična djela opravdavaju višestruke osude nužno nameću zaključak da su višestruke krivične osude po različitim odredbama za isto postupanje dopustive samo ako svaka od dotičnih odredbi sadrži materijalno različit element koji druga ne sadrži. Element je materijalno različit od nekog drugog elementa ako zahtijeva dokaz činjenice koji drugi element ne zahtijeva.¹⁷⁵⁵

815. Žalbeno vijeće je nadalje smatralo da kada višestruke osuđujuće presude nisu dozvoljene po ovom testu, “valja se rukovoditi principom da osudu treba izreći po užoj od dvije odredbe”.¹⁷⁵⁶ Po mišljenju Žalbenog vijeća, to znači da bi, onda kada neka činjenica predstavlja osnovu za dvije

¹⁷⁴⁸ Kordićev završni podnesak, Dodatak F, str. F2-5.

¹⁷⁴⁹ Kordićev završni podnesak, Dodatak F, str. F2-5.

¹⁷⁵⁰ Kordićev završni podnesak, Dodatak F, str. F-6.

¹⁷⁵¹ Kordićev završni podnesak, str. F-6-F-7.

¹⁷⁵² Kordićev završni podnesak, str. F-8-F-9.

¹⁷⁵³ Čerkežov završni podnesak, str. 90.

¹⁷⁵⁴ Čerkežov završni podnesak, str. 91.

¹⁷⁵⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 412. Pregled sudske prakse Suda, koji je provelo Žalbeno vijeće, pokazao je da je Sud već razmatrao kumulativno osuđivanje u vezi sa odmjeravanjem kazne. Donoseći svoju odluku Žalbeno vijeće se oslanjalo na predmet *Blockburger*, na koji se pozivaju strane u ovom predmetu. *Vidi* drugostepenu presudu u predmetu *Čelebići*, para. 409.

¹⁷⁵⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 413.

optužbe prema različitim odredbama Statuta, i kada gorenavedeni test nije zadovoljen, osuđujuću presudu trebalo donijeti prema odredbi koja sadrži “dodatni element koji je materijalno različit”.¹⁷⁵⁷

816. Žalbeno vijeće je zatim primijenilo test koji je iznijelo, tj., ocijenilo je da li svaka od primjenjivih odredbi sadrži materijalno različit pravni element koji u drugoj nije prisutan. Za ovaj predmet je relevantna analiza u vezi sa kumulativnom osudom za ista djela iz člana 2 i člana 3 Statuta. Općenito, u pogledu različitog karaktera “teških povreda” u odnosu na zajednički član 3 Ženevskih konvencija koji je inkorporiran u “kršenja zakona i običaja ratovanja”, Žalbeno vijeće je smatralo da je “član 2 Statuta uži od zajedničkog člana 3”.¹⁷⁵⁸

817. Upoređujući elemente "hotimičnog lišavanja života" iz člana 2 Statuta i "ubistva" iz člana 3 (na osnovi zajedničkog člana 3 Ženevskih konvencija), Žalbeno vijeće je zaključilo da "hotimično lišavanje života iz člana 2 sadrži dodatni element [uslov da žrtva mora biti zaštićena osoba] i da svojom užom definicijom bolje odgovara predmetnoj situaciji [situaciji međunarodnog oružanog sukoba], valja potvrditi osuđujuću presudu po članu 2, a odbaciti presudu po članu 3”.¹⁷⁵⁹ Dakle, kada su dokazani elementi oba krivična djela, pri izricanju osuđujuće presude treba dati prednost krivičnom djelu "hotimičnog lišavanja života" pred "ubistvom".

818. Žalbeno vijeće je nakon analiziranja elemenata krivičnih djela "hotimičnog nanošenja velike patnje ili teških povreda tijela i zdravlja" iz člana 2, i "okrutnog postupanja" iz člana 3 s jedne strane, te krivičnog djela "nečovječnog postupanja" iz člana 2 i "okrutnog postupanja" iz člana 3 s druge strane, došlo do sličnog zaključka. U oba slučaja za osuđujuću presudu valja odabrati krivična djela terećena prema članu 2 jer sadrže "materijalno različit element" da žrtva mora biti zaštićena osoba.¹⁷⁶⁰

819. Pretresno vijeće sada će razmotriti krivična djela zasnovana na istim djelima za koja se optuženi kumulativno terete u optužnici.

820. Hotimično lišavanje života (član 2)/ubistvo (član 3)/ubistvo (član 5).¹⁷⁶¹ Na osnovu rasprave o elementima krivičnih djela, Pretresno vijeće zaključuje da oba krivična djela, hotimično lišavanje života i ubistvo, terećeni po članu 2 i 5 Statuta (tačke 7 i 8, 14 i 15), sadrže elemente koji nisu uslov za krivično djelo ubistva iz člana 3 (uslov da žrtva bude zaštićena osoba za hotimično lišavanje života iz člana 2, i uslove da krivično djelo mora biti rasprostranjeno ili sistematsko i

¹⁷⁵⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 413.

¹⁷⁵⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 420.

¹⁷⁵⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 423.

¹⁷⁶⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 424. Žalbeno vijeće je takođe analiziralo i krivična djela mučenja iz člana 2 i 3 Statuta koja nisu relevantna za ovaj predmet.

¹⁷⁶¹ Tačke 8 i 15, 9 i 16, 7 i 14.

usmjerenom protiv civilnog stanovništva u slučaju ubistva iz člana 5). Dakle, kada su elementi svih tih krivičnih djela dokazani, optuženi ne može biti proglašen krivim za krivična djela iz člana 3 (tačke 9 i 16). Nadalje, svako od ta dva krivična djela, hotimično lišavanje života i ubistvo iz člana 2 i 5, sadrži dodatni pravni element koji nije nužan za ono drugo. Stoga, kada su dokazani svi elementi oba zločina, osuđujuće presude se mogu izreći po obje optužbe.

821. Hotimično nanošenje velikih patnji i nečovječno postupanje (član 2)/nasilje protiv života i osobe (član 3)/nehumana djela (član 5),¹⁷⁶² za ozljede: Krivično djelo nehumanih djela iz člana 5 Statuta (tačke 10 i 17) sadrži dodatni pravni element koji nije sadržan u drugim optužbama, i osuđujuća presuda bi se stoga trebala donijeti po toj optužbi ako su dokazani svi njeni elementi. Što se tiče optužbi prema članu 2 i 3 (tačke 11 - 13 i tačke 18 - 20): krivično djelo nasilja protiv života i osobe šire je od dvaju krivičnih djela koja se terete po članu 2 utoliko što ono obuhvata i krivična djela čiji je ishod smrt. Dakle, kada dokazi pokazuju da terećeno krivično djelo nije dovelo do smrti žrtve, treba dati prednost proglašenju krivim po članu 2. Međutim, tačke 10 - 13 i 17 - 20 izričito se navode u skupini tačaka pod naslovom "Ozljede", za razliku od onih koje se odnose na ubistvo i hotimično lišavanje života, a koje su navedene pod naslovom "Lišavanje života". Prema tome, prva krivična djela moraju se tretirati kao djela koja ne pripadaju među ona čiji je ishod smrt i za njih se daje prednost proglašenju krivim prema članu 2 (tačke 11 i 12, 18 i 19). Nadalje, u vezi sa optužbama za hotimično nanošenje velikih patnji i za nečovječno postupanje iz člana 2, onda kada dokazi pokazuju da su djela predstavljala nasrtaj na ljudsko dostojanstvo, kao što je Pretresno vijeće zaključilo po tačkama optužnice 11 i 12, 18 i 19 u ovom predmetu, optuženog bi trebalo proglasiti krivim za krivično djelo nečovječnog postupanja (tačke 12 i 19).

822. Nečovječno postupanje prema zatočenicima (član 2)/okrutno postupanje prema zatočenicima (član 3)¹⁷⁶³: Primjenjujući gorepomenute nalaze Žalbenog vijeća u predmetu *Čelebići*, Pretresno vijeće je zaključilo da optuženog, onda kada su dokazani svi elementi oba krivična djela, valja proglasiti krivim za krivično djelo nečovječnog postupanja po članu 2 Statuta (tačke 23 i 31).

823. Nečovječno postupanje (živi štit, član 2)/okrutno postupanje (živi štit, član 3)¹⁷⁶⁴: Primjenjujući gorepomenute nalaze Žalbenog vijeća u predmetu *Čelebići*, Pretresno vijeće je zaključilo da optuženog, onda kada su dokazani svi elementi oba krivična djela, valja proglasiti krivim za krivično djelo nečovječnog postupanja po članu 2 Statuta (tačke 27 i 35.)

¹⁷⁶² Tačke 10-13 i 17-20.

¹⁷⁶³ Tačke 23 i 31, 24 i 32.

¹⁷⁶⁴ Tačke 27 i 35, 28 i 36.

824. Protivpravno zatočenje (član 2) i zatvaranje (član 5)¹⁷⁶⁵: Svako od ovih krivičnih djela sadrži dodatni element koji nije uslov za ono drugo (uslov da je žrtva zaštićena osoba za protivpravno zatočenje iz člana 2, i uslov da je krivično djelo bilo rasprostranjeno i sistematsko i usmjereno protiv bilo kojeg civilnog stanovništva u slučaju zatvaranja iz člana 5). Dakle, kada su zadovoljeni elementi oba krivična djela, osuđujuće presude se mogu izreći po obje optužbe.

825. Uzimanje civila za taoce (član 2)/uzimanje talaca (član 3)¹⁷⁶⁶: Kao što je slučaj i sa hotimičnim lišavanjem života/ubistvom, elementi ovih dvaju krivičnih djela su slični osim što se tiče uslova da žrtve moraju biti zaštićene osobe iz člana 2; stoga, kada su dokazani svi elementi tih krivičnih djela, optuženi se može osuditi za uzimanje civila za taoce po članu 2 Statuta (tačke 25 i 33).

826. Nevaljana kumulacija osuđujućih presuda nije pitanje koje se javlja u vezi sa ostalim tačkama optužnice.

¹⁷⁶⁵ Tačke 22 i 30, 21 i 29.

¹⁷⁶⁶ Tačke 25 i 33, 26 i 34.

II. ZAKLJUČCI O ODGOVORNOSTI U SMISLU ČLANA 7(1) STATUTA

A. Tačke 1 i 2: Progoni

827. Pretresno vijeće je već definisalo progon iz člana 5(h) Statuta kao diskriminatorna djela na rasnoj, vjerskoj ili političkoj osnovi koja su počinjena s namjerom da se povrijede osnovna ili temeljna prava pojedinca; te da je to zaista i učinjeno. Pretresno vijeće smatra, na osnovu ogromne količine dokaza, da je tokom čitavog perioda koji pokriva optužnica provedena kampanja progona u Srednjoj Bosni (i šire) usmjerena protiv bosanskih Muslimana. Na čelu te kampanje bio je HDZ-BiH i ona je vođena posredstvom instrumenata HZ H-B i HVO i orkestrirana iz Zagreba. Ta kampanja se manifestovala kao najekstremniji oblik progona, tj., napadani su gradovi i sela pri čemu su uništavalo i pljačkalo, ubijalo, ranjavalo i zatočavalo bosanske Muslimane. Pretresno vijeće je već iznijelo da navodi koji se odnose na poticanje i propagiranje mržnje itd., te otpuštanje bosanskih Muslimana s posla ne predstavljaju progon u okviru ovog predmeta, a ovaj potonji ni inače. Svrha te kampanje bila je potčinjavanje bosansko-muslimanskog stanovništva. Sve to, po mišljenju Pretresnog vijeća, iscrpno je dokazano te su tako i utvrđeni svi elementi djela u osnovi. Tvrdnja odbrane da su ti događaji predstavljali građanski rat u kojem su se bosanski Hrvati branili te i sami bili žrtve progona, odbijena je.¹⁷⁶⁷ U okviru ovog predmeta, kao što je već rečeno, činjenica da su počinjena izolovana zvjerstva nad bosanskim Hrvatima nije relevantna, mada može biti predmetom nekog drugog krivičnog postupka. (Gorenavedeni zaključak podrazumijeva da je postojao zajednički plan ili nakana među vođstvom bosanskih Hrvata da se provede progon.) Međutim, prema nalazima ovog pretresnog vijeća, zlostavljanje i nečovječno postupanje prema zatočenim bosanskim Muslimanima (te to što su korišteni kao taoci, za živi štit i za kopanje rovova) nije dio tog zajedničkog plana ili nakane.

828. Optužba smatra da je Dario Kordić, zajedno s drugim osobama na vlasti, kreirao taj plan progona bosansko-muslimanskog stanovništva u Srednjoj Bosni i da ga je planirao, pripremio, poticao ili naredio: kao "glavni tvorac" tog plana, on je posjedovao nužnu *mens rea*, i "namjeravao da doprinese toj zajedničkoj zločinačkoj zamisli".¹⁷⁶⁸ Odbrana tvrdi da Dario Kordić nije imao veze ni sa kojim zločinom.¹⁷⁶⁹

829. Pretresno vijeće je već iznijelo da je planiranje autonoman oblik odgovornosti prema članu 7(1) i da nije nužan formalni odnos nadređeni-podređeni da se pokaže postojanje "naređivanja". Dosadašnji nalazi Pretresnog vijeća su sljedeći: Dario Kordić je bio politički vođa bosanskih Hrvata

¹⁷⁶⁷ Kordićev završni podnesak, str. 1-3.

¹⁷⁶⁸ Završni podnesak optužbe, para. 437-38.

¹⁷⁶⁹ Kordićev završni podnesak, str. 1-3.

u Srednjoj Bosni koji je bio naročito moćan u Lašvanskoj dolini i, mada nije imao formalan položaj u komandnom lancu, bio je povezan s vojnim vođstvom; kao takav on je učestvovao u preuzimanju opština i napadima HVO-a na Busovaču u januaru i na Lašvansku dolinu u aprilu te na Kiseljak u junu 1993. Ma kakav položaj da je imao, dokazi ne potvrđuju tvrdnju da je Dario Kordić bio u najvišim ešalonima vlasti bosanskih Hrvata ili da je kreirao kampanju progona. On je bio regionalni politički vođa koji se s entuzijazmom uključio u zajedničku nakanu progona planiranjem, pripremanjem i naređivanjem u onim dijelovima kampanje koji su pripadali njegovoj sferi ovlasti. (Zbog njegovog aktivnog učestvovanja u kampanji može se zaključiti da je to činio s namjerom da pridonese toj politici i da je dijelio diskriminatornu namjeru.) Dokazi na koje se Pretresno vijeće oslanja pri donošenju tih zaključaka jesu dokazi o njegovom položaju dopredsjednika HDZ-BiH i predsjednika HDZ Busovače, o njegovoj ulozi u preuzimanju Busovače i napadu na Busovaču od strane HVO-a i njegovoj ulozi u napadima na Lašvansku dolinu i Kiseljak te u zatočavanju Muslimana.

830. Optužba tvrdi da je Mario Čerkez bio saizvršilac; njegov doprinos zajedničkom planu bio je provođenje ciljeva tog plana silom, tako što je svoje jedinice koristio za progon, i tako što je kao vojni komandant igrao centralnu ulogu u napadima na Ahmiće, Donju Večerisku, Vitez i Stari Vitez. On je namjeravao da učestvuje u zajedničkoj nakani i da joj doprinese.¹⁷⁷⁰ Odbrana tvrdi da nije postojao neksus između optuženog i bilo kojeg od podređenih za kojeg se tvrdi da je počinio zločine.

831. Pretresno vijeće je već iznijelo da je Čerkez, kao komandant Viteške brigade, učestvovao u napadima na Vitez, Stari Vitez i Donju Večerisku (mada ne i u prvobitnom napadu na Ahmiće). To je bio jedan od vrhunaca kampanje progona. Optuženi je odigrao ulogu u toj kampanji komandujući vojnicima koji su učestvovali u nekim od tih incidenata. Kao takav, on je bio saizvršilac; a da je imao nužnu *mens rea* može se zaključiti, i u ovom slučaju, iz njegovog učestvovanja u kampanji.

B. Tačke 3 – 44: Protivpravni napadi, hotimično lišavanje života, nečovječno postupanje, zatočenje i razaranje

832. Po ovim tačkama optužba tvrdi da je Kordić odgovoran za planiranje i naređivanje zločina koje su počinile jedinice HVO-a koje su provodile njegova naređenja i uputstva. Koordinirani način i broj zločina upućuju na postojanje organizovane šeme. Kordić je imao nužnu *mens rea* budući da je namjeravao da počinio zločine ili prihvatio rizik da će oni biti počinjeni.¹⁷⁷¹ S druge strane, Kordićev završni podnesak počinje tvrdnjom da se ovaj predmet bavi zločinima koji su počinili

¹⁷⁷⁰ Završni podnesak optužbe, para. 448.

¹⁷⁷¹ Završni podnesak optužbe, para. 444.

vojnici, dok je Dario Kordić bio lokalni politički vođa koji je pomagao svojoj zajednici da se organizuje za odbranu: osnovno pitanje je "nedostatak povezanosti" ili bilo kakvih vjerodostojnih dokaza da je optuženi imao bilo kakvu krivičnu odgovornost za zločine vojnika.¹⁷⁷²

833. Što se tiče Čerkeza, optužba tvrdi da je on planirao i naređivao te zločine s namjerom da oni budu počinjeni ili ih poticao time što ih nije spriječio ili kaznio; alternativno, on je bio pomagač i podržavatelj.¹⁷⁷³ Odbrana tvrdi da nema dokaza koji bi optuženog implicirali u bilo koje od tih krivičnih djela.¹⁷⁷⁴

834. Pretresno vijeće smatra da je Kordić, onda kad je učestvovao u napadima HVO-a, namjeravao da počinio zločine koji se s njima povezuju i da ih je i počinio. Njegova uloga političkog vođe i njegova odgovornost po članu 7(1) bila je da planira, potiče i naređuje zločine. Pri donošenju tih zaključaka Pretresno vijeće se oslanja na već pomenute dokaze u vezi s progonom. Stoga Pretresno vijeće smatra optuženog Darija Kordića krivim prema članu 7(1) po sljedećim tačkama:

- a) tačka 3 (protivpravni napadi na civile) i tačka 4 (protivpravni napadi na civilne objekte), tačka 7 (ubistvo) i tačka 8 (hotimično lišavanje života), tačka 10 (nehumana djela) i tačka 12 (nečovječno postupanje) u vezi sa sljedećim lokacijama i datumima, koji su navedeni u optužnici: Busovača (januar 1993.); Vitez, Stari Vitez, Večeriska-Donja Večeriska, Ahmići, Nadioci, Pirići, Šantići i Rotilj (april 1993.); Tulica¹⁷⁷⁵ i Han Ploča-Grahovci (june 1993.).¹⁷⁷⁶
- b) tačka 21 (zatvaranje) i tačka 22 (protivpravno zatočenje civila) na sljedećim lokacijama: zatvor Kaonik, kino-dvorana u Vitezu, veterinarska stanica, kancelarije SDK, šahovski klub, osnovna škola u Dubravici, zgrada opštine i kasarna u Kiseljaku i selo Rotilj.
- c) tačka 38 (bezobzirno uništavanje koje nije opravdano vojnom nuždom) i tačka 39 (pljačkanje javne ili privatne imovine) u vezi sa sljedećim lokacijama: Novi Travnik (oktobar 1992.); Busovača (januar 1993.); Kiseljak, Svinjarevo, Gomionica, Polje Višnjica, Rotilj (april 1993.); Tulica, Han Ploča-Grahovci (juni 1993.); i Vitez, Stari Vitez, Ahmići i Večeriska-Donja Večeriska (april 1993.). Po tački 38 samo na sljedećim lokacijama: Merdani (januar 1993.); Očehnići, Višnjica, Behrići, Gromiljak, Nadioci, Pirići, Šantići i Gaćice (april 1993.). I po tački 39 samo u Lončarima (april 1993.).

¹⁷⁷² Kordićev završni podnesak, str. 1-3.

¹⁷⁷³ Završni podnesak optužbe, para. 454-57.

¹⁷⁷⁴ Čerkezov završni podnesak, str. 49.

¹⁷⁷⁵ Tačke 7, 8, 10, 12 (samo).

¹⁷⁷⁶ Tačke 7, 8, 10, 12 (samo).

d) tačka 43 (uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji ili obrazovanju) na sljedećim lokacijama: Ahmići i Stari Vitez (april 1993.) i Han Ploča (juni 1993.).

835. Što se tiče ostalih lokacija za koje je u gorenavedenim tačkama 9, 11, 13, 23, 24, 25, 26, 27, 28 i 37 navedeno da su u njima počinjena krivična djela, Pretresno vijeće smatra da Dario Kordić za njih nije odgovoran po članu 7(1).

836. Pretresno vijeće smatra da je Čerkez, onda kada je učestvovao u napadima kao komandant Viteške brigade, počinio krivična djela koja se s njim povezuju, i da je namjeravao da poćini ta krivična djela. Njegova odgovornost u svojstvu komandanta brigade jeste odgovornost saizvršioća u krivičnim djelima koja je poćinio. Stoga Pretresno vijeće smatra da je optuženi Mario Čerkez odgovoran prema članu 7(1) po sljedećom tačkama:

a) tačka 5 (protivpravni napadi na civile) i tačka 6 (protivpravni napadi na civilne objekte), tačka 14 (ubistvo) i tačka 15 (hotimično lišavanje života), tačka 17 (nehumana djela), tačka 19 (nećovječno postupanje) za sljedeće lokacije: Vitez, Stari Vitez, Stari Vitez i Većeriska-Donja Većeriska; i tačka 41 (bezobzirno uništavanje koje nije opravdano vojnom nuždom) i tačka 42 (pljaćkanje javne ili privatne imovine) za sljedeće lokacije: Vitez, Stari Vitez i Donja Većeriska;

b) tačka 29 (zatvaranje), tačka 30 (protivpravno zatoćenje civila), tačka 31 (nećovječno postupanje), tačka 33 (uzimanje civila za taoce) i tačka 35 (nećovječno postupanje) za sljedeće lokacije: kino-dvorana u Vitezu, veterinarska stanica, kancelarije SDK i šahovski klub);

c) tačka 44 (uništavanje ili hotimićno nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji ili obrazovanju) za Stari Vitez.

837. Što se tiće ostalih lokacija iz gorenavedenih taćaka i taćaka 16, 18, 20, 32, 34, 36 i 40, Pretresno vijeće smatra da Mario Čerkez nije odgovoran prema članu 7(1).

III. ZAKLJUČCI O ODGOVORNOSTI U SMISLU ČLANA 7(3) STATUTA

A. Dario Kordić

838. Dario Kordić je bio civil i političar s ogromnim uticajem i moći u Srednjoj Bosni. On je zauzimao važan položaj u vođstvu HZ H-B, ali ne u najvišem ešalonu, budući da je odgovarao Mati Bobanu.

839. Mada je imao važnu ulogu u vojnim pitanjima, pa je čak ponekad izdavao naređenja i imao vlast nad snagama HVO-a, on je bio i, kroz čitav period koji pokriva optužnica, ostao civil, i nije imao formalnog udjela u komandnoj strukturi HVO-a.

840. Mada se odgovornost iz člana 7(3) može, kada se ustanovi nužna moć da se spriječi ili kazni, pripisati i civilima, kao i vojnim licima, Vijeće smatra da se pri utvrđivanu komandne odgovornosti moraju veoma pažljivo procijeniti dokazi, da ne bila učinjena nepravda. Kao prvo, ustanovljeno je da veliki uticaj (kakav je Kordić imao), sam po sebi ne ukazuje na dovoljan stepen kontrole za odgovornost po članu 7(3).¹⁷⁷⁷ Kao drugo, mada se odgovornost po članu 7(3) može pripisati ne samo osobama na formalnom komandnom položaju, nego i onima koji imaju stvarnu komandnu funkciju nad manje formalnim strukturama,¹⁷⁷⁸ Vijeće smatra da Kordić nije imao efektivnu kontrolu, koju je Žalbeno vijeće u predmetu *Čelebići* definisalo kao “materijalnu mogućnosti da se spriječi ili kazni kriminalno ponašanje, bez obzira na to kako se ta kontrola sprovodi”.¹⁷⁷⁹

841. Ukratko, Pretresno vijeće smatra da Kordić nije bio ni komandant niti nadređeni u pogledu HVO-a budući da nije posjedovao ovlasti ni da spriječi zločine koji su bili počinjeni, niti da kazni počinioc tih zločina,¹⁷⁸⁰ i kao takav, on nije odgovoran po članu 7(3) Statuta.

B. Mario Čerkez

842. Pretresno vijeće se poziva na raniji nalaz da je Mario Čerkez, kao komandant Viteške brigade, učestvovao u napadima na Vitez, Stari Vitez i Večerisku; kao komandant, on je imao *de jure* i *de facto* kontrolu nad pripadnicima te brigade.

¹⁷⁷⁷ Vidi raniju diskusiju u ovoj presudi o podržavanju ovog nalaza pretresnog vijeća u predmetu *Čelebići* od strane Žalbenog vijeća u predmetu *Čelebići*.

¹⁷⁷⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 198.

¹⁷⁷⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 256.

¹⁷⁸⁰ Vidi raspravu gore o definiciji komandanta ili nadređenog u paragrafu 192 drugostepene presude u predmetu *Čelebići*.

843. Pretresno vijeće se uvjerilo da je Mario Čerkez znao za predstojeće napade koje su vojnici pod njegovom komandom trebali izvesti na te gradove, da je propustio da preduzme potrebne mjere da spriječi te napade i da je propustio da kazni one koji su bili odgovorni za te napade. Vijeće, dakle, smatra da je Mario Čerkez odgovoran po članu 7(3) za napade Viteške brigade na te tri lokacije i za lišavanje života i nanošenje povreda koji su za njih vezani (tačke 5-6, 14-15, 17 i 19), za zatvaranje i druga krivična djela zatočenja (tačke 29-31, 33 i 35), za pljačku (tačka 42) i za uništavanje (tačke 41 i 44).

IV. ODMJERAVANJE KAZNE

A. Navodi strana

844. Optužba tvrdi da je kazna doživotnog zatvora za oba optužena prikladna u ovom predmetu, uz preporuku da Kordić služi najmanje 30 godina, Čerkez najmanje 25 godina.¹⁷⁸¹ U prilog tom argumentu optužba se oslanja na principe koje valja imati na umu pri odmjeravanu kazne, tj., nužnost odmazde i odvratanja: takođe se oslanja na potrebu da kazna adekvatno odražava težinu zločinačkog ponašanja optuženog.¹⁷⁸² Nadalje tvrdi sljedeće: (a) obojica optuženih terete se za krivična djela najozbiljnijeg karaktera i dokazi pokazuju “obrazac zvjerstava i nehumanih djela”; (b) Pretresno vijeće treba imati na umu veliki broj žrtava, njihovu patnju i patnju njihovih porodica; (c) optuženi u ovom predmetu imali su “centralnu” ulogu u zločinima za koje se terete i trebali bi snositi “najveću krivičnu odgovornost”; i (d) ne postoje olakšavajuće okolnosti.¹⁷⁸³

845. Kordićeva odbrana nije u svom završnom podnesku iznijela argumente u vezi sa odmjeravanjem kazne, mada je pomenuto da se radi o porodičnom čovjeku koji ranije nije kažnjavan, koji se dobrovoljno predao Međunarodnom sudu i čije je ponašanje u Pritvorskoj jedinici Ujedinjenih nacija ocijenjeno odličnim.¹⁷⁸⁴ U ime Marija Čerkeza kao olakšavajuće okolnosti navodi se sljedeće: (a) da se dobrovoljno predao Međunarodnom sudu i da se vratio u Pritvorsku jedinicu nakon što je privremeno pušten na slobodu zbog smrtne bolesti oca; (b) da je bio primjeran građanin, marljiv radnik i porodični čovjek koji ranije nije kažnjavan; (c) da je imao prijatelje svih nacionalnosti i da nije pokazivao predrasude ili netolerantnost;¹⁷⁸⁵ i (d) da je njegovo ponašanje u Pritvorskoj jedinici Ujedinjenih nacija ocijenjeno odličnim.¹⁷⁸⁶

B. Načela odmjeravanja kazne

846. Relevantne odredbe Statuta i Pravilnika o postupku i dokazima Međunarodnog suda jesu član 24 Statuta i pravilo 101. Bitni dijelovi tih odredbi su sljedeći:

Član 24:

1. Krivične sankcije koje izriče pretresno vijeće ograničene su na kaznu zatvora. Prilikom određivanja kazne zatvora pretresno vijeće imaće u vidu opštu praksu izricanja zatvorskih kazni na sudovima bivše Jugoslavije.

¹⁷⁸¹ Završni podnesak optužbe, para. 498. Corrigendum, 20. Decembar 2000.

¹⁷⁸² Završni podnesak optužbe, para. 483-88.

¹⁷⁸³ *Ibid.*, para. 467-78.

¹⁷⁸⁴ Kordićev završni podnesak, str. 11; Izvještaj, DP D369/1.

¹⁷⁸⁵ Čerkeзов završni podnesak, str. 116-119.

¹⁷⁸⁶ Izvještaj, DP D161/2.

2. Prilikom izricanja kazni pretresna vijeća uzimaju u obzir faktore poput težine krivičnog djela i individualnih prilika osuđenika.

...

Pravilo 101:

(A) Osoba proglašena krivom može biti osuđena na kaznu zatvora, uključujući i doživotnu kaznu zatvora.

(B) Prilikom određivanja kazne pretresno vijeće uzima u obzir faktore spomenute u članu 24(2) Statuta, kao i faktore kao što su:

(i) sve otežavajuće okolnosti;

(ii) sve olakšavajuće okolnosti, uključujući i značajnu saradnju osuđenog s tužiocem prije ili poslije izricanja presude;

(iii) opšta praksa izricanja zatvorskih kazni na sudovima bivše Jugoslavije;

...

(C) Osuđenom će se uračunati eventualno vrijeme koje je proveo u pritvoru čekajući na izručenje Međunarodnom sudu ili čekajući na suđenje ili žalbeni postupak.

847. Dakle, pri odmjeravanju kazne,¹⁷⁸⁷ Pretresno vijeće mora voditi računa o težini krivičnog djela, individualnim okolnostima optuženog, svim otežavajućim i olakšavajućim okolnostima. Primjena tih principa nije dovela do utvrđivanja uputa za odmjeravanje kazne od strane Žalbenog vijeća;¹⁷⁸⁸ međutim, iz njegovih presuda su proizašli razni opšti principi:

(i) Odvraćanje se smatra faktorom od opšte važnosti pri odmjeravanju kazne,¹⁷⁸⁹ ali mu se “ne smije pridati preveliku važnost u sveukupnom odmjeravanju kazni”¹⁷⁹⁰

(ii) “Jednako je važan faktor odmazde. Odmazdu ne treba shvatati kao ispunjenje želje za osvetom nego kao želju da se na odgovarajući način izrazi gnušanje međunarodne zajednice nad tim zločinima;”¹⁷⁹¹

(iii) Najvažniji faktor jeste težina krivičnog djela koja je opisana kao “lakmus-test adekvatnosti kazne”¹⁷⁹² te odražava odredbe člana 24(2) Statuta;¹⁷⁹³

¹⁷⁸⁷ Pretresno vijeće može proglasiti jedinstvenu kaznu za više krivičnih djela. U najnovijoj verziji Pravilnika, pravilo 87(C) dozvoljava da pretresno vijeće “primijeni svoju ovlast da izrekne jedinstvenu kaznu koja odražava ukupno zločinačko ponašanje optuženog”: IT/183, 12. januar 2001., na snazi od 19. januara 2001.

¹⁷⁸⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Furundžija*, para. 238; Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 715-718.

¹⁷⁸⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, para. 185.

¹⁷⁹⁰ Presuda o žalbi na kaznu, para 185.

¹⁷⁹¹ Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, para. 185, u kojoj se citira više presuda i Međunarodnog suda i MKSR-a.

(iv) Činjenica da je optuženi bio na položaju nadređenog može znatno otežati krivično djelo,¹⁷⁹⁴ ali mora se voditi računa o položaju optuženog u komandnoj strukturi.¹⁷⁹⁵

848. S druge strane, nije se pojavila jasna formulacija o tome šta predstavlja olakšavajuće okolnosti (izuzev saradnje s tužiocem). U nekim slučajevima sljedeće je bilo razmatrano kao olakšavajuće okolnosti: da je osoba dobrog karaktera i da ranije nije kažnjavana,¹⁷⁹⁶ loše zdravlje¹⁷⁹⁷ i mladost.¹⁷⁹⁸ Mada takvi faktori rijetko imaju važnu ulogu kao olakšavajuća okolnost u međunarodnim krivičnim djelima, mogu se pojaviti okolnosti kada je to slučaj; i ne treba smatrati da su kategorije olakšavajućih okolnosti time zatvorene. Faktori će varirati ovisno o okolnostima konkretnog predmeta, na što upućuje i izraz “individualne okolnosti” u članu 24 Statuta.

849. Pretresna vijeća moraju takođe voditi računa o praksi odmjeravanja kazne u bivšoj Jugoslaviji mada, kako je već rečeno, ne postoji odredba koja bi tražila da pretresno vijeće slijedi tu praksu.¹⁷⁹⁹ Krivični zakon SFRJ iz 1976./1977. predviđa kaznu od najmanje pet godina zatvora ili smrtnu kaznu za genocid ili ratne zločine protiv civila (članovi 141 i 142(1)). (Međutim, član 38(2) Krivičnog zakona dozvoljava izricanje kazne zatvora od 20 godina za krivična djela koja zadovoljavaju uslove za smrtnu kaznu).¹⁸⁰⁰ Praksa bivše Jugoslavije pokazuje da se za takva krivična djela izricala smrtna kazna: na primjer, na okružnom sudu u Zagrebu 1986. bivšem pripadniku takozvane Nezavisne Države Hrvatske u Drugom svjetskom ratu,¹⁸⁰¹ na vojnom sudu u Beogradu 1992. dvojici pripadnika paravojnih formacija,¹⁸⁰² te u sličnom slučaju komandanta

¹⁷⁹² Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, para. 182., u kojoj se citira prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 1225. Poziva se i na prvostepenu presudu u predmetu *Kupreškići*, para. 852.

¹⁷⁹³ Mjera težine krivičnog djela jeste njegov karakter, obim i način na koji je počinjen, broj žrtava i patnje koje su podnijele te žrtve: prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 783-787. *Vidi takođe Prosecutor v. Jean Kambanda*, predmet br. ICTR 97-23-S, Judgement and Sentence, 4. septembar 1998., para. 56-57 (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Kambanda*); *Tužilac protiv Dražena Erdemovića*, predmet br. IT-96-22-Tbis, Presuda o kazni, 5. mart 1998., para. 15, (dalje u tekstu: Presuda o kazni u predmetu *Erdemović*); Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para 731.

¹⁷⁹⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, para 183; Prvostepena presuda u predmetu *Kambanda* para. 44; *vidi i* prvostepenu presudu u predmetu *Blaškić*, para. 789.

¹⁷⁹⁵ Presuda o žalbi na kaznu u predmetu *Tadić*, para. 56.

¹⁷⁹⁶ Presuda o kazni u predmetu *Erdemović*, para. 16(i). *Prosecutor v. Georges Ruggiu*, predmet br. ICTR-97-32-I, Judgement and Sentence, 1. juni 2000., para. 59-60 i 61-68.

¹⁷⁹⁷ *Prosecutor v. Georges Rutaganda*, pr. br. ICTR-96-3-T, Judgement and Sentence, 6. decembar 1999., para 472.

¹⁷⁹⁸ Presuda o kazni u predmetu *Erdemović*, para 16(i); Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*, para. 284; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para. 778.

¹⁷⁹⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, 840; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, para 759; Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 813, 816.

¹⁸⁰⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, para. 842, 844-845. Bosna i Hercegovina je ukinula smrtnu kaznu 1998. i zamijenila je kaznom dugotrajnog zatvora od 20 do 40 godina “za najteže oblike teških krivičnih djela [...] učinjenih s umišljajem”: Presuda o kazni u predmetu *Tadić*, para. 12. Hrvatska je usvojila istu odredbu u svom Kaznenom zakonu iz 1997.

¹⁸⁰¹ Predmet br. K-91/84-61, 14. maj 1986. (Presudu su potvrdili i Vrhovni sud Hrvatske i Savezni sud SFRJ.)

¹⁸⁰² Predmet br. IK br. 112/92, 26. juni 1992.

paravojnih formacija koji je osuđen za provođenje “likvidacije većeg broja” Srba.¹⁸⁰³ S druge strane, ako su krivična djela bila sporadične prirode ili ako ih je počinio vojnik nižeg ranga, kazna je ublažena. Tako je u posljednjem gorepomenutom primjeru vojnik iz jedinice tog komandanta osuđen na 11 godina zatvora, a 1985. je jedan vojnik na Okružnom sudu Šabac osuđen na 5 godina zatvora za prelaćivanje civila koji je potom umro od posljedica tog prelaćivanja.¹⁸⁰⁴ Može se, dakle, reći da je ta praksa slična praksi Međunarodnog suda po strogom gledanju na ta krivična djela i na ulogu komandanta.

850. Konačno, Pretresno vijeće mora uzeti u obzir vrijeme koje je optuženi proveo u pritvoru čekajući suđenje; ono mora naložiti da kazna teče od dana izricanja presude;¹⁸⁰⁵ i može predložiti minimalnu kaznu koju optuženi mora odslužiti prije mogućeg razmatranja komutacije ili skraćanja kazne.¹⁸⁰⁶

851. Imajući na umu gorepomenute principe, Pretresno vijeće će razmotriti primjerene kazne za dvojicu optuženih, uz napomenu da su kazne odraz dokaza u ovom predmetu i uloge optuženih kako ih vidi ovo pretresno vijeće.

C. Kazne

852. Polazište za razmatranje kazni jeste težina krivičnih djela. Obojica optuženih proglašeni su krivima za brojna krivična djela. Međutim, sva ona proizlaze iz iste zajedničke nakane koja je dovela do progona i “etničkog čišćenja” bosanskih Muslimana Lašvanske doline i okolnih područja. To je dovelo do ustrajne kampanje u kojoj su napadana brojna sela i gradovi, s okrutnošću i divljaštvom i pri čemu se nije pravila razlika s obzirom na dob žrtava: mladi i stari jednako su ubijani i protjerivani, a njihove kuće paljene. Konačni broj mrtvih možda se nikad neće znati, ali radi se o stotinama i o hiljadama protjeranih. Krivična djela na ovom stepenu barbarstva ne mogu biti teža i oni koji su u njima učestvovali moraju očekivati kazne primjerene težine koje će pokazati zgražanje međunarodne zajednice.

1. Dario Kordić

853. Dario Kordić je rođen 14. decembra 1960. Sada mu je 40 godina. U vrijeme počinjenja ovih krivičnih djela imao je između 31 i 33 godine, što je (po mišljenju Pretresnog vijeća) mlada dob za dužnosti vođe koje je preuzeo. On je imao važnu ulogu u ovim krivičnim djelima. Kao regionalni

¹⁸⁰³ Predmet br. IK br. 108/92, 14. juli 1992. Sve odluke koje se ovdje pominju nalaze se biblioteci Međunarodnog suda, u engleskom prevodu.

¹⁸⁰⁴ Predmet br. 24/85, Okružni sud Šabac, 2. oktobar 1985.

¹⁸⁰⁵ Presuda o kazni u predmetu *Tadić*, para. 31-32.

¹⁸⁰⁶ *Ibid.* para. 28.

politički vođa u Srednjoj Bosni, naročito moćan u Lašvanskoj dolini, on je bio stvarni politički zapovjednik na području na kojem je počinjena većina od ovih krivičnih djela. Pretresno vijeće ima na umu da nije u potpunosti prihvatilo argumente optužbe i da nije utvrdilo da je Kordić bio u najvišim ešalonima vođstva kampanje progona; isto tako, on je oslobođen optužbi za neka od krivičnih djela koja proizlaze iz individualnih djela zastrašivanja i pokolja u Stupnom Dolu. On, dakle, ne treba biti osuđen kao tvorac kampanje progona ili njen najvažniji pokretač. Ipak, on se sa žarom uključio u tu kampanju i bio je od ključne važnosti naročito u ofanzivama u Lašvanskoj dolini 1993. naređujući napad na Ahmiće i druga sela u aprilu 1993. Za svoj udio u tim užasnim događanjima, on zaslužuje da bude odgovarajuće kažnjen. Činjenica da je bio političar nije bitna: njegova uloga je jednako neupitna kao i uloga onoga koji je povlačio obarač. Štaviše, činjenica da je bio vođa samo otežava njegova krivična djela.

854. Dario Kordić nije iznio da postoje olakšavajuće okolnosti za ta krivična djela; i one doista ne postoje. Pretresno vijeće smatra da ukupni kriminalitet optuženog najbolje odražava jedinstvena kazna. Dario Kordić se osuđuje na dvadeset pet godina zatvora.

2. Mario Čerkez

855. Mario Čerkez je rođen 27. maja 1959. Sada ima 41 godinu. U vrijeme počinjenja ovih krivičnih djela imao je 33-34 godine. Njegov položaj se razlikuje od položaja suoptuženog. Dok je ovaj potonji bio politički lider, Mario Čerkez je bio vojnik i komandant srednjeg ranga u HVO-u. Pretresno vijeće primjećuje da nije imao prethodnog iskustva kao komandant i da ga ništa u njegovom dotadašnjem životu nije moglo pripremiti za to. Međutim, on je bio komandant lokalne Viteške brigade za vrijeme strašnih događaja u Lašvanskoj dolini i on ju je vodio u napadima na Vitez i Večerisku, što je, i jedno i drugo, dovelo do pogibije civila i do uništenja. Mada je Pretresno vijeće utvrdilo da njegovi vojnici nisu učestvovali u pokolju u Ahmićima, on je imao centralnu ulogu u kampanji progona protiv Muslimana u Lašvanskoj dolini, što ima još veću težinu zbog njegove uloge komandanta.

856. Ništa od onoga što je izneseno kao olakšavajuće okolnosti nije dovoljno da bi ublažilo te međunarodne zločine. Pretresno vijeće smatra da ukupni kriminalitet optuženog najbolje odražava jedinstvena kazna. Mario Čerkez se osuđuje na petnaest godina zatvora.

V. DISPOZITIV

PRETRESNO VIJEĆE je na sljedeći način presudilo po tačkama optužnice:

- Tačka 1:** zločin protiv čovječnosti, kažnjiv prema članu 5(h) (progoni na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi) i članu 7(1) Statuta Međunarodnog suda
DARIO KORDIĆ - KRIV
- Tačka 2:** zločin protiv čovječnosti, kažnjiv prema članu 5(h) (progoni na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi) i članu 7(1) Statuta Međunarodnog suda
MARIO ČERKEZ - KRIV
- Tačka 3:** kršenje zakona i običaja ratovanja, kažnjivo prema članu 3 (protivpravni napad na civile) i članu 7(1) Statuta Međunarodnog suda
DARIO KORDIĆ - KRIV
- Tačka 4:** kršenje zakona i običaja ratovanja, kažnjivo prema članu 3 (protivpravni napad na civilne objekte) i članu 7(1) Statuta Međunarodnog suda
DARIO KORDIĆ - KRIV
- Tačka 5:** kršenje zakona i običaja ratovanja, kažnjivo prema članu 3 (protivpravni napad na civile) i članovima 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda
MARIO ČERKEZ - KRIV
- Tačka 6:** kršenje zakona i običaja ratovanja, kažnjivo prema članu 3 (protivpravni napad na civilne objekte) i članovima 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda
MARIO ČERKEZ - KRIV
- Tačka 7:** zločin protiv čovječnosti, kažnjiv prema članu 5(a) (ubistvo) i članu 7(1) Statuta Međunarodnog suda
DARIO KORDIĆ - KRIV
- Tačka 8:** teška povreda Ženevskih konvencija, kažnjiva prema članu 2(a) (hotimično lišavanje života) i članu 7(1) Statuta Međunarodnog suda
DARIO KORDIĆ - KRIV
- Tačka 9:** kršenje zakona i običaja ratovanja, kažnjivo prema članu 3 (ubistvo) Statuta Međunarodnog suda
DARIO KORDIĆ - NIJE KRIV
- Tačka 10:** zločin protiv čovječnosti, kažnjiv prema članu 5(i) (nehumana djela) i članu 7(1) Statuta Međunarodnog suda
DARIO KORDIĆ - KRIV
- Tačka 11:** teška povreda Ženevskih konvencija, kažnjiva prema članu 2(c) (hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja) Statuta Međunarodnog suda
DARIO KORDIĆ - NIJE KRIV
- Tačka 12:** teška povreda Ženevskih konvencija, kažnjiva prema članu 2(b) (nečovječno postupanje) i članu 7(1) Statuta Međunarodnog suda

DARIO KORDIĆ - KRIV

- Tačka 13:** kršenje zakona i običaja ratovanja, kažnjivo prema članu 3 (nasilje protiv života i osobe) Statuta Međunarodnog suda
DARIO KORDIĆ - NIJE KRIV
- Tačka 14:** zločin protiv čovječnosti, kažnjiv prema članu 5(a) (ubistvo) i članovima 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda
MARIO ČERKEZ - KRIV
- Tačka 15:** teška povreda Ženevskih konvencija, kažnjiva prema članu 2(a) (hotimično lišavanje života) i članovima 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda
MARIO ČERKEZ - KRIV
- Tačka 16:** kršenje zakona i običaja ratovanja, kažnjivo prema članu 3 (ubistvo) Statuta Međunarodnog suda
MARIO ČERKEZ - NIJE KRIV
- Tačka 17:** zločin protiv čovječnosti, kažnjiv prema članu 5(i) (nehumana djela) i članovima 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda
MARIO ČERKEZ - KRIV
- Tačka 18:** teška povreda Ženevskih konvencija, kažnjiva prema članu 2(c) (hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja) Statuta Međunarodnog suda
MARIO ČERKEZ - NIJE KRIV
- Tačka 19:** teška povreda Ženevskih konvencija, kažnjiva prema članu 2(b) (nečovječno postupanje) i članovima 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda
MARIO ČERKEZ - KRIV
- Tačka 20:** kršenje zakona i običaja ratovanja, kažnjivo prema članu 3 (nasilje protiv života i osobe) Statuta Međunarodnog suda
MARIO ČERKEZ - NIJE KRIV
- Tačka 21:** zločin protiv čovječnosti, kažnjiv prema članu 5(e) (zatvaranje) i članu 7(1) Statuta Međunarodnog suda
DARIO KORDIĆ - KRIV
- Tačka 22:** teška povreda Ženevskih konvencija, kažnjiva prema članu 2(g) (protivpravno zatočenje civila) i članu 7(1) Statuta Međunarodnog suda
DARIO KORDIĆ - KRIV
- Tačka 23:** teška povreda Ženevskih konvencija, kažnjiva prema članu 2(b) (nečovječno postupanje) Statuta Međunarodnog suda
DARIO KORDIĆ - NIJE KRIV
- Tačka 24:** kršenje zakona i običaja ratovanja, kažnjivo prema članu 3 (okrutno postupanje) Statuta Međunarodnog suda
DARIO KORDIĆ - NIJE KRIV

- Tačka 25:** teška povreda Ženevskih konvencija, kažnjiva prema članu 2(h) (uzimanje civila za taoce) Statuta Međunarodnog suda
DARIO KORDIĆ - NIJE KRIV
- Tačka 26:** kršenje zakona i običaja ratovanja, kažnjivo prema članu 3 (uzimanje talaca) Statuta Međunarodnog suda
DARIO KORDIĆ - NIJE KRIV
- Tačka 27:** teška povreda Ženevskih konvencija, kažnjiva prema članu 2(b) (nečovječno postupanje) Statuta Međunarodnog suda
DARIO KORDIĆ - NIJE KRIV
- Tačka 28:** kršenje zakona i običaja ratovanja, kažnjivo prema članu 3 (okrutno postupanje) Statuta Međunarodnog suda
DARIO KORDIĆ - NIJE KRIV
- Tačka 29:** zločin protiv čovječnosti, kažnjiv prema članu 5(e) (zatvaranje) i članovima 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda
MARIO ČERKEZ - KRIV
- Tačka 30:** teška povreda Ženevskih konvencija, kažnjiva prema članu 2(g) (protivpravno zatočenje civila) i članovima 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda
MARIO ČERKEZ - KRIV
- Tačka 31:** teška povreda Ženevskih konvencija, kažnjiva prema članu 2(b) (nečovječno postupanje) i članovima 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda
MARIO ČERKEZ - KRIV
- Tačka 32:** kršenje zakona i običaja ratovanja, kažnjivo prema članu 3 (okrutno postupanje) Statuta Međunarodnog suda
MARIO ČERKEZ - NIJE KRIV
- Tačka 33:** teška povreda Ženevskih konvencija, kažnjiva prema članu 2(h) (uzimanje civila za taoce) i članovima 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda
MARIO ČERKEZ - KRIV
- Tačka 34:** kršenje zakona i običaja ratovanja, kažnjivo prema članu 3 (uzimanje talaca) Statuta Međunarodnog suda
MARIO ČERKEZ - NIJE KRIV
- Tačka 35:** teška povreda Ženevskih konvencija, kažnjiva prema članu 2(b) (nečovječno postupanje) i članovima 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda
MARIO ČERKEZ - KRIV
- Tačka 36:** kršenje zakona i običaja ratovanja, kažnjivo prema članu 3 (okrutno postupanje) Statuta Međunarodnog suda
MARIO ČERKEZ - NIJE KRIV
- Tačka 37:** teška povreda Ženevskih konvencija, kažnjiva prema članu 2(d) (uništavanje imovine širokih razmjera koje nije opravdano vojnom nuždom) Statuta Međunarodnog suda
DARIO KORDIĆ - NIJE KRIV

- Tačka 38:** kršenje zakona i običaja ratovanja, kažnjivo prema članu 3(b) (bezobzirno razaranje koje nije opravdano vojnom nuždom) i članu 7(1) Statuta Međunarodnog suda
DARIO KORDIĆ - KRIV
- Tačka 39:** kršenje zakona i običaja ratovanja, kažnjivo prema članu 3(e) (pljačkanje javne ili privatne imovine) i članu 7(1) Statuta Međunarodnog suda
DARIO KORDIĆ - KRIV
- Tačka 40:** teška povreda Ženevskih konvencija, kažnjiva prema članu 2(d) (uništavanje imovine širokih razmjera koje nije opravdano vojnom nuždom) Statuta Međunarodnog suda
MARIO ČERKEZ - NIJE KRIV
- Tačka 41:** kršenje zakona i običaja ratovanja, kažnjivo prema članu 3(b) (bezobzirno razaranje koje nije opravdano vojnom nuždom) i članovima 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda
MARIO ČERKEZ - KRIV
- Tačka 42:** kršenje zakona i običaja ratovanja, kažnjivo prema članu 3(e) (pljačkanje javne ili privatne imovine) i članovima 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda
MARIO ČERKEZ - KRIV
- Tačka 43:** kršenje zakona i običaja ratovanja, kažnjivo prema članu 3(d) (uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji ili obrazovanju) i članu 7(1) Statuta Međunarodnog suda
DARIO KORDIĆ - KRIV
- Tačka 44:** kršenje zakona i običaja ratovanja, kažnjivo prema članu 3(d) (uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji ili obrazovanju) i članovima 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda
MARIO ČERKEZ - KRIV

i stoga optuženima **IZRIČE** sljedeće **KAZNE**

DARIO KORDIĆ: 25 godina zatvora

MARIO ČERKEZ: 15 godina zatvora

i **KONSTATUJE** da će vrijeme koje su optuženi proveli u pritvoru na Međunarodnom sudu, to jest od 6. oktobra 1997. do dana izricanja ove presude, biti uračunato u ukupno trajanje kazne.

Sastavljeno na engleskom i francuskom jeziku, s tim da se engleska verzija smatra mjerodavnom.

/potpisano/
Richard May
predsjedavajući

/potpisano/
Mohamed Bennouna

/potpisano/
Patrick Robinson

Dana dvadeset šestog februara 2001.
U Hagu
Nizozemska

[pečat Međunarodnog suda]

DODATAK I: HRONOLOGIJA DOGAĐAJA

<u>avgust 1990.</u>	Osnovana Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine ("HDZ-BiH").
<u>novembar 1990.</u>	Višestranački izbori u Bosni i Hercegovini (BiH).
<u>25. juni 1991.</u>	Republika Hrvatska proglasila nezavisnost (suspendovano do 8. oktobra 1991.).
<u>18. novembar 1991.</u>	Osnivanje Hrvatske zajednice Herceg-Bosne ("HZ-HB").
<u>15. januar 1992.</u>	Evropska zajednica priznala Republiku Hrvatsku.
<u>februar 1992.</u>	Referendum o nezavisnosti BiH.
<u>3. mart 1992.</u>	Republika Bosna i Hercegovina proglasila nezavisnost.
<u>proljeće 1992.</u>	Napad na skladišta oružja JNA u Slimenima i Busovači.
<u>mart - april 1992.</u>	Napadima Vojske bosanskih Srba počeo rat u BiH.
<u>6. april 1992.</u>	Evropska zajednica priznala Republiku Bosnu i Hercegovinu.
<u>8. april 1992.</u>	Osnivanje HVO-a kao vrhovnog odbrambenog tijela na teritoriji HZ H-B.
<u>maj 1992.</u>	JNA granatirala Busovaču.
<u>maj - juni 1992.</u>	U Mostaru osnovan Glavni stožer HVO-a. U Busovači osnovan stožer HVO-a za Srednju Bosnu.
<u>22. maj 1992.</u>	Republika Hrvatska i Republika Bosna i Hercegovina primljene u UN kao države članice.
<u>19. juni 1992.</u>	U Novom Travniku izbio sukob između HVO-a i TO-a.
<u>22. juni 1992.</u>	RBiH proglasila ratno stanje.
<u>14. septembar 1992.</u>	Ustavni sud BiH proglasio HZ H-B nezakonitom.
<u>19. - 26. oktobar 1992.</u>	Drugi sukob u Novom Travniku: TO podigao barikadu u Ahmićima kako bi spriječio da pojačanja HVO-a prođu u Novi Travnik. Kada je HVO stigao do te barikade, borbe koje su tada uslijedile trajale su jedan dan.
<u>novembar - decembar 1992.</u>	Mješovita vojna radna grupa sa predstavnicima triju strana u sukobu u Bosni, kojoj je ispred UN-a predsjedavao general Morillon, sastajala se zbog pregovora na sarajevskom aerodromu.
<u>decembar 1992. - početak 1993.</u>	Započelo konsolidovanje snaga HVO-a u Srednjoj Bosni, koje su sada operisale kao jedinice veličine većih brigada, s tim da je Milivoj

Petković obavljao dužnost vrhovnog komandanta, a Tihomir Blaškić komandanta Operativne zone Srednja Bosna (OZSB).

11. januar 1993.

Razbuktao se sukob u Gornjem Vakufu.

20. januar 1993.

HVO je, kako se navodi, izvršio napad na Merdane, Kaćune, Strane, Lončare i Očehniće u opštini Busovača; dok je ABiH izvršila napad na sjeverni dio kiseljačke doline, presjekavši glavnu cestu za snabdijevanje i podignuvši kontrolni punkt u Kaćunima, između Busovače i Kiseljaka.

25. januar 1993.

Objavljen Vance-Owenov mirovni plan po kojem je BiH trebala biti podijeljena na deset provincija.

25. januar 1993.

Incident na kontrolnom punktu u Kaćunima: razmjena vatre između HVO-a i ABiH.

30. januar 1993.

Sporazum o prekidu vatre između HVO-a i ABiH.

24. mart 1993.

Tihomir Blaškić postavio Marija Čerkeza za komandanta Viteške brigade.

4. april 1993.

Stožer HVO-a u Mostaru postavio je rok predsjedniku Izetbegoviću da do 15. aprila potpiše sporazum od 3. aprila, prema kojem se vojska i policija u provincijama 3, 8 i 10 moraju staviti pod komandu HVO-a.

10. april 1993.

Artiljerijski dvoboj u Travniku zbog isticanja zastava.

15. april 1993.

Otmica lokalnog komandanta HVO-a, Živka Totića, i ubistvo njegovih tjelohranitelja u Zenici.

16. april 1993.

Nasilje se proširilo po dolini Lašve jer je, kako se navodi, HVO napao na Vitez, Stari Vitez, Gaćice, Ahmiće, Šantiće, Piriće, Donju Večerisku, Sivrino Selo, Nadioke, Lončare, Putiš i Očehniće. Zatočenje civila u kino-dvorani u Vitezu i veterinarskoj stanici, osnovnoj školi u Dubravici, kancelarijama SDK i šahovskom klubu. U selu Ahmići ubijena su najmanje 103 civila Muslimana, uključujući 33 žena i djece.

18. april 1993.

Eksplozija kamiona-bombe u Starom Vitezu/Mahali, muslimanskom dijelu Viteza.

HVO izvršio napade u opštini Kiseljak na sela Staru Bilu, Svinjarevo, Gomionicu, Gromiljak, Višnjicu i Rotilj.

19. april 1993.

Granatiranje pijace u Zenici.

ABiH nanijela poraz HVO-u u Zenici.

20. april 1993.

HVO izvršio napad na muslimansko stanovništvo Gaćica, Pirića, Preočice i novog Viteza.

ABiH je u kontranapadu uspjela nagnati HVO da se povuče sa prethodno zauzetih područja i ponovno je zauzela sve kontrolne

punktove.

25. april 1993.

Na sastanku u Zagrebu Alija Izetbegović i Mate Boban zaključili sporazum o prekidu vatre.

maj - juni 1993.

Ofanziva ABiH u dolini Lašve. ABiH je do juna ostvarila premoć.

početak juna 1993.

Incident sa Konvojem radosti.

4. juni 1993.

ABiH zauzela Travnik, uslijedilo veliko iseljavanje Hrvata u Busovaču.

9. juni 1993.

Ponovo izbile borbe u Novom Travniku.

12. juni 1993.

HVO napao Tulicu.

13. juni 1993.

HVO napao sela Han Ploča i Grahovci.

16. juni 1993.

Izbio sukob u Kreševu.

24. juni 1993.

HVO napao Žepče.

30. juni 1993.

Komandant ABiH u Žepču predao se HVO-u, muslimanski civili i vojno osoblje zatočeni u okolini Žepča.

juni - juli 1993.

ABiH zauzela Kakanj, Fojnicu i Bugojno, zbog čega je još mnogo Hrvata prebjeglo u Busovaču.

6. avgust 1993.

Generalni sekretar uputio Savjetu bezbjednosti izvještaj o uniji tri republike u BiH, odnosno "Owen-Stoltenbergov plan".

28. avgust 1993.

HZ H-B se proglasila Hrvatskom Republikom Herceg-Bosnom (HR H-B), s Matom Bobanom kao predsjednikom i Dariom Kordićem kao potpredsjednikom.

23. oktobar 1993.

HVO napao Stupni Do.

2. novembar 1993.

ABiH napala Vareš.

25. februar - 2. mart 1994.

Washingtonskim sporazumom okončan rat između Muslimana i Hrvata.

10. juli 1994.

Dario Kordić postao predsjednik HDZ-BiH.

novembar - decembar 1995.

Daytonski sporazum. RBiH, Hrvatska i SRJ su se složile s tim da u potpunosti poštuju međusobni suverenitet na ravnopravnim osnovama, te da sporove rješavaju mirnim putem.

ljetu 1997.

Smrt Mate Bobana.

6. oktobar 1997.

Predaja obojice optuženih Međunarodnom sudu.

DODATAK II: DRAMATIS PERSONAE

Mile Akmadžić	Premijer RBiH Član Predsjedničkog vijeća HZ H-B
Miro Andrić	Pukovnik HVO-a
Ivan Bender	Predsjednik Zastupničkog doma HR H-B
Ante Bilić	Dopredsjednik HDZ Busovača
Tihomir Blaškić	Komandant OZSB-a
Mate Boban	Predsjednik HZ H-B Predsjednik Predsjedništva HZ H-B Predsjednik HVO-a Predsjednik HDZ BiH
Janko Bobetko	General HV-a, komandant južnog bojišta
Mario Čerkez	Komandant Viteške brigade HVO-a
Filip Filipović	Pukovnik HVO-a u Travniku
Anto Furundžija	Komandant "Džokera", podređen Vladimiru Šantiću
Darko Gelić	Oficir za vezu sa UNPROFOR-om Tihomira Blaškića
Florijan Glavočević	Predsjednik HDZ Busovača
Darko Grubešić	Komandant brigade "Nikola Šubić Zrinski"
Jadranko Jandrić	Komandant HOS-a (zamijenio ga je Mladen Holman)
Enver Hadžihasanović	Komandant 3. korpusa ABiH
Radovan Karadžić	Predsjednik uprave bosanskih Srba na Palama
Dario Kordić	Dopredsjednik Predsjedništva HZ H-B Dopredsjednik HR H-B Predsjednik HDZ BiH (1994)
Ignac Koštroman	Glavni tajnik HZ H-B i HDZ BiH
Darko Kraljević	Komandant "Vitezova"
Paško Ljubičić	Komandant 4. bojne vojne policije od 18. januara 1993. do 23. jula 1993.
Zoran Marić	Predsjednik HVO-a Busovača
Džemal Merdan	Načelnik štaba ABiH

Slobodan Milošević	Predsjednik SRJ
Philippe Morillon	Komandant Komande UN za BiH
Marinko Palavra	Komandant 4. bojne vojne policije od 23. jula 1993.
Arif Pašalić	Komandant 4. korpusa ABiH
Jadranko Prlić	Predsjednik HVO-a
Željko Pervan	Predsjednik HVO-a Travnik
Milivoj Petković	General HV-a, načelnik Glavnog stožera HVO-a
Slobodan Praljak	General HV-a, kojeg je 27. jula 1993. na mjestu načelnika Glavnog stožera HVO-a zamijenio Petković
Božo Rajić	Ministar odbrane RBiH Dopredsjednik HVO-a Dopredsjednik Predsjedništva HZ H-B
Ivica Rajić	Komandant OZ 3 HVO-a (u Kiseljaku)
Ante Roso	General HV-a zadužen za livanjsko područje, u oktobru 1993. zamijenio je Praljka kao načelnik Glavnog stožera HVO-a
Ivan Šantić	Predsjednik HVO-a Vitez
Vladimir Šantić	Komandir čete u 4. brigadi vojne policije
Pero Skopljak	Šef policije u Vitezu
Ante Slišković	Načelnik SIS-a u OZSB, kancelarija u hotelu "Vitez"
Bruno Stojić	Načelnik Odjela za odbranu HVO-a
Gojko Šušak	Ministar odbrane Republike Hrvatske
Živko Totić	Komandant brigade "Jure Francetić"
Franjo Tuđman	Predsjednik Republike Hrvatske
Anto Valenta	Predsjednik HDZ-a Vitez Zamjenik predsjednika HDZ-a za HZ H-B Dopredsjednik HVO-a
Srećko Vučina	Dopredsjednik HDZ BiH
Zvonko Vuković	Komandant 4. bojne vojne policije do 18. januara 1993.

Ivica Zeko

Zamjenik komandanta OZSB, zadužen za obavještajnu djelatnost

Krešimir Zubak

Član Predsjedničkog vijeća
Član Predsjedništva R BiH
Dopredsjednik HVO-a

DODATAK IIIA: GLOSAR – CITIRANI PRAVNI DOKUMENTI

Čerkezov pretpretresni podnesak	Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza, predmet br. IT-95-14/2, Pretpretresni podnesak optuženog Marija Čerkeza, zaveden 8. aprila 1999.
Čerkezov završni podnesak	Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza, predmet br. IT-95-14/2, Završni podnesak Marija Čerkeza u pretresnom postupku, zaveden 13. decembra 2001.
Dopunski protokol I	Dopunski protokol Ženevskim konvencijama od 12. avgusta 1949. o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba (Protokol I), 8. juni 1977.
Dopunski protokol II	Dopunski protokol Ženevskim konvencijama od 12. avgusta 1949. o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba (Protokol II), 8. juni 1977.
Haška konvencija IV	Haška konvencija (IV) o zakonima i običajima ratovanja na kopnu iz 1907.
Haški pravilnik	Pravilnik o zakonima i običajima ratovanja na kopnu, dodat Haškoj konvenciji IV
Izveštaj Generalnog sekretara	Izveštaj Generalnog sekretara u skladu sa paragrafom 2 Rezolucije Savjeta bezbjednosti br. 808 (1993.), (S/25704)
Izveštaj KMP-a 1991.	Report of the International Law Commission on the work of its 43 rd session, 29. april – 19. juli 1991., dodatak br. 10 (A/46/10)
Izveštaj KMP-a 1996.	Report of the International Law Commission on the work of its 43 rd session, 6. maj – 26. juli 1996., dodatak br. 10 (A/51/10)
Izveštaj komisije eksperata	Final Report of the Commission of Experts Established Pursuant to Security Council Resolution 780 (1992) (S/1994/674)
Izveštaji sa suđenja	Law Reports of Trials of War Criminals (Komisija Ujedinjenih nacija za ratne zločine)
Komentar MKCK-a (Dopunski protokol I)	Sandos et al. (ur.) – Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949
Komentar MKCK-a (ŽK IV)	Pictet (ur.) – Commentary: IV Geneva Convention Relative to the Protection of

	Civilian Persons in Time of War (1958)
Kordićev prepretresni podnesak	Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza, predmet br. IT-95-14/2, Prepretresni podnesak Kordićeve odbrane, zaveden 6. aprila 1999.
Kordićev završni podnesak	Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza, predmet br. IT-95-14/2, Završni podnesak Darija Kordića, zaveden 13. decembra 2000.
MPGPP	Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, koji je Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila 16. decembra 1966.
Odluka po interlokutornoj žalbi odbrane na nadležnost Suda u predmetu Tadić (Odluka o nadležnosti u predmetu Tadić)	Tadić (1995) I ICTY JR 293
Optužnica	Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza, predmet br. IT-95-14/2, Izmijenjena i dopunjena optužnica, 30. septembar 1998.
Pravilnik	Pravilnik o postupku i dokazima Međunarodnog suda
Presuda pretresnog vijeća u predmetu Akayesu (prvostepena presuda u predmetu Akayesu)	Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, predmet br. ICTR-96-4-T, Judgement, 2. septembar 1998.
Presuda pretresnog vijeća u predmetu Blaškić (prvostepena presuda u predmetu Blaškić)	Tužilac protiv Tihomira Blaškića, predmet IT-95-14-T, Presuda, 3. mart 2001.
Presuda pretresnog vijeća u predmetu Čelebići (prvostepena presuda u predmetu Čelebići)	Tužilac protiv Zejnila Delalića i ostalih, predmet br. IT-96-21-T, Presuda, 16. novembar 1998.
Presuda pretresnog vijeća u predmetu Furundžija (prvostepena presuda u predmetu Furundžija)	Tužilac protiv Ante Furundžije, predmet br. IT-95-17/1-T, Presuda, 10. decembar 1998.
Presuda Pretresnog vijeća u predmetu Jelisić (prvostepena presuda u predmetu Jelisić)	Tužilac protiv Gorana Jelisića, predmet br. IT-95-10-T, Presuda, 14. decembar 1999.
Presuda Pretresnog vijeća u predmetu Kupreškić (prvostepena presuda u predmetu Kupreškić)	Tužilac protiv Zorana Kupreškića i ostalih, predmet br. IT-95-16-T, Presuda, 14. januar 2000.
Presuda Pretresnog vijeća u predmetu Tadić (prvostepena presuda u predmetu Tadić)	Tužilac protiv Duška Tadića, predmet br. IT-94-1-T, Presuda, 7. maj 1997.
Presuda Žalbenog vijeća o kazni u predmetu	Tužilac protiv Duška Tadića, predmet br. IT-94-

Tadić	1-A i IT-94-1-Abis, Presuda o žalbi na kaznu, 26. januar 2000.
Presuda žalbenog vijeća u predmetu Aleksovski (drugostepena presuda u predmetu Aleksovski)	Tužilac protiv Zlatka Aleksovskog, predmet br. IT 95-14/1-A, Presuda, 24. mart 2000.
Presuda žalbenog vijeća u predmetu Čelebići (drugostepena presuda u predmetu Čelebići)	Tužilac protiv Zejnila Delalića i ostalih, predmet br. IT-96-21-A, Presuda, 20. februar 2001.
Presuda žalbenog vijeća u predmetu Furundžija (drugostepena presuda u predmetu Furundžija)	Tužilac protiv Ante Furundžije, predmet br. 95-17/1-A, Presuda, 21. juli 2000.
Presuda Žalbenog vijeća u predmetu Tadić (Drugostepena presuda u predmetu Tadić)	Tužilac protiv Duška Tadića, predmet br. IT-94-1-A, Presuda, 15. juli 1999.
Pretpretresni podnesak optužbe	Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza, predmet br. IT-95-14/2, Pretpretresni podnesak tužioca, zaveden 25. marta 1999.
Statut	Statut Međunarodnog suda, priložen Izvještaju Generalnog sekretara u skladu sa paragrafom 2 Rezolucije 808 Savjeta bezbjednosti (1993.), (S/25704)
Statut MKS-a	Rome Statute of the International Criminal Court, usvojen u Rimu 17. jula 1998. (PCNICC/1999/INF/3)
T.	Transkript sa suđenja u predmetu Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza, predmet br. IT-95-14/2-T
TWC	Suđenja ratnim zločincima pred nirnberškim vojnim sudovima prema zakonu br. 10 Kontrolnog savjeta
Vance-Owenov plan	Ovaj plan je prenesen na str. 13-44 Izvještaja Generalnog sekretara o djelovanju Međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji, 2. februar 1993., (S/25221)
Zajednički član 3	Član 3 Ženevskih konvencija I do IV
Završni podnesak optužbe	Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza, predmet br. IT-95-14/2, Završni podnesak tužioca, zaveden 13. decembra 2000.
Ženevska konvencija I	Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu od 12. avgusta 1949.

Ženevska konvencija II

Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika i brodolomaca oružanih snaga na moru od 12. avgusta 1949.

Ženevska konvencija III

Ženevska konvencija o postupanju s ratnim zarobljenicima od 12. avgusta 1949.

Ženevska konvencija IV

Ženevska konvencija za zaštitu građanskih lica u vrijeme rata od 12. avgusta 1949.

Ženevske konvencije

Ženevske konvencije I do IV od 12. avgusta 1949.

DODATAK IIB: GLOSAR - ČESTO KORIŠTENI IZRAZI I SKRAĆENICE

ABiH	Oružane snage Republike Bosne i Hercegovine
AID	Agencija za istraživanje i dokumentaciju (bosanska obavještajna služba)
BiH	Bosna i Hercegovina
Britbat	Britanski bataljon UNPROFOR-a
Daytonski sporazumi	Sporazumi između RBiH, Hrvatske i SRJ parafirani u Daytonu 21. novembra 1995. a potpisani u Parizu 14. decembra 1995.
EKLjP	Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda potpisana u Rimu 4. novembra 1959.
EZ	Evropska zajednica
HDZ	Hrvatska demokratska zajednica
HDZ BiH	Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine
HOS	Hrvatske obrambene snage (vojno krilo HSP-a)
HR H-B	Hrvatska Republika Herceg-Bosna
HSP	Hrvatska stranka prava
HV	Vojska Republike Hrvatske
HVO	Hrvatsko vijeće obrane
HZ H-B	Hrvatska zajednica Herceg-Bosna
JNA	Jugoslovenska narodna armija
Međunarodni sud	Međunarodni sud za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava na području bivše Jugoslavije počinjena od 1991. godine
MKCK	Međunarodni komitet Crvenog krsta
MKSR	Međunarodni krivični sud za krivično gonjenje osoba odgovornih za genocid i druga teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji Ruande i državljana Ruande odgovornih za genocid i druga takva kršenja počinjena na teritorijama susjednih država između 1. januara 1994. i 31. decembra 1994.
MOS	Muslimanske oružane snage
MSP	Međunarodni sud pravde
MUP	Ministarstvo unutrašnjih poslova - policija
MVRG	Mješovita vojna radna grupa
MVS	Međunarodni vojni sud koji je zasjedao u Nirnbergu u Njemačkoj
MVSDI	Međunarodni vojni sud za Daleki Istok koji je zasjedao u Tokiju u Japanu
Nizozemski bataljon	Nizozemski bataljon UNPROFOR-a
OZSB	Operativna zona Srednja Bosna, HVO
PMEZ	Posmatračka misija Evropske zajednice
PPN	Jedinica za specijalne namjene
RBiH	Republika Bosna i Hercegovina

SDA	Stranka demokratske akcije
SDS	Srpska demokratska stranka
SFRJ	Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SIS	Sigurnosno-izvještajna služba HVO-a
SJS	Stanica javne sigurnosti
SRJ	Savezna Republika Jugoslavija (Srbija i Crna Gora)
Strane	Optužba i odbrana u predmetu <i>Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza</i> , IT-95-14/2-T
TO	Teritorijalna odbrana
UNPROFOR	Zaštitne snage Ujedinjenih nacija
VIS	Vojno-informativni sažetak (Milinfosum)
VJ	Vojska SRJ
VP	Vojna policija HVO-a
VRS	Vojska bosanskih Srba

Redovne brigade HVO-a

Ban Jelačić	Stacionirana u Kiseljaku
Bobovac	Stacionirana u Varešu
Frankopan	Stacionirana u Travniku
Jure Francetić	Stacionirana u Zenici
Nikola Šubić Zrinski	Stacionirana u Busovači
Stjepan Tomašević	Stacionirana u Novom Travniku
Viteška	Stacionirana u Vitezu, formirana od dijela brigade "Stjepan Tomašević"

Vojna policija HVO-a

IV bojna Vojne policije	Četvrti bataljon Vojne policije stacioniran u Travniku, preimenovan u Sedmi bataljon Vojne policije u julu 1993.
VII bojna Vojne Policije	Vidi IV bojna Vojne policije

Jedinice specijalnih namjena HVO-a

Bruno Bušić	Stacionirana u Travniku, napustila OZSB prije sukoba u aprilu 1993.
Džokeri	Antiteroristička jedinica formirana unutar IV bojne Vojne policije, stacionirana u Bungalovu u Nadiocima
Maturice	Stacionirana u Kiseljaku
Vitezovi (ranije HOS)	Stacionirana u školi u Dubravici kraj Viteza
Žuti	Stacionirana u Travniku

ABiH

3. korpus	Stacioniran u Zenici, njegova zona odgovornosti obuhvatala je Srednju Bosnu
7. muslimanska brigada	Dio 3. korpusa ABiH, sastojala se (djelomično) od stranih boraca (mudžahedina)
325. brdska brigada	Brigada 3. korpusa u Vitezu
Mudžahedin	Vidi 7. muslimanska brigada

DODATAK IV: ISTORIJAT POSTUPKA

A. Faze postupka

1. Protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza podignuta je zajednička optužnica na kojoj su se nalazila još četvorica optuženih, uključujući Tihomira Blaškića i Zlatka Aleksovskog. Zajedničku optužnicu je 10. novembra 1995.¹⁸⁰⁷ potvrdila sudija McDonald i nalozi za hapšenje su istog dana upućeni Republici Hrvatskoj, Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Bosni i Hercegovini.¹⁸⁰⁸ Primjerci optužnica i naloga za hapšenje zatim su upućeni IFOR-u u skladu s nalogom koji je u decembru 1995. izdao sudija Claude Jorda.¹⁸⁰⁹
2. Suoptuženi Tihomir Blaškić predao se dobrovoljno Međunarodnom sudu u aprilu 1996., dok je Zlatko Aleksovski uhapšen u Republici Hrvatskoj u junu 1996. i premješten u sjedište Međunarodnog suda u aprilu 1997. Postupak protiv ove dvojice suoptuženih odvojen je od postupka protiv četvorice optuženih koji su još bili na slobodi.
3. Dario Kordić, Mario Čerkez i njihovi suoptuženi Ivan Šantić i Pero Skopljak predali su se dobrovoljno Međunarodnom sudu 6. oktobra 1997., a njihovo prvo pojavljivanje je održano 8. oktobra 1997. pred Pretresnim vijećem u kojem su bili sudija Jorda, kao predsjedavajući, te sudija Karibi-Whyte i sudija Shahabuddeen. Sva četvorica su se izjasnila negativno o krivici po optužbama iznesenim u optužnici. Dana 20. novembra 1997., nakon imenovanja novih sudija na Međunarodnom sudu, ovaj predmet je dodijeljen Pretresnom vijeću u kojem su bili sudija Jorda, kao predsjedavajući, te sudija Riad i sudija Rodrigues. U decembru 1997. povučene su sve optužbe protiv suoptuženih Ivana Šantića i Pere Skopljaka i oni su pušteni iz pritvora na Međunarodnom sudu.¹⁸¹⁰ Nastavljen je zajednički postupak protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza i optužnica je izmijenjena i dopunjena u septembru 1998. uz odobrenje sudije McDonald. Optuženi su se ponovo negativno izjasnili o krivici na sljedećem pojavljivanju pred Sudom, 14. oktobra 1998.
4. U novembru 1998., po formiranju trećeg Pretresnog vijeća, ovaj predmet je dodijeljen Pretresnom vijeću u kojem su bili sudija May, kao predsjedavajući, te sudija Bennouna i sudija Robinson, i postupak je sproveden pred tim vijećem.
5. Pretpretresni postupak je trajao 18 mjeseci i za to vrijeme je trebalo riješiti više od 60 pretpretresnih podnesaka i zahtjeva. U februaru 1998. optuženi su podnijeli zajednički zahtjev

¹⁸⁰⁷ Odluka o pregledu optužnice, 10. novembar 1995.

¹⁸⁰⁸ Nalozi za hapšenje i nalog za predaju Marija Čerkeza upućeni su Federaciji Bosne i Hercegovine, Republici Hrvatskoj i Republici Bosni i Hercegovini 10. novembra 1995.; Nalozi za hapšenje i nalog za predaju Darija Kordića upućeni su Federaciji Bosne i Hercegovine, Republici Hrvatskoj i Republici Bosni i Hercegovini 10. novembra 1995.

¹⁸⁰⁹ Nalog, 24. decembar 1995.

¹⁸¹⁰ Nalog po zahtjevu tužilaštva za odobrenje povlačenja optužnice protiv Ivana Šantića, od 19. decembra 1997.; Nalog po zahtjevu tužilaštva za odobrenje povlačenja optužnice protiv Pere Skopljaka, od 19. decembra 1997.

u kojem se tražilo izuzeće sudije Jorde i sudije Riada na osnovu toga što su ta dvojica sudija zasjedala i u predmetu protiv Tihomira Blaškića, što bi, kako je navedeno, moglo istovremeno dovesti do nepotrebnog odlaganja u odvijanju samog postupka i izložiti dotične sudije dokaznom materijalu zbog kojeg bi bila ugrožena njihova sposobnost da nepristrano saslušaju drugi predmet. Taj je zahtjev odbijen u maju 1998., nakon što je, u skladu sa Pravilnikom, na razmatranje upućen Kolegiju.¹⁸¹¹ Isti zahtjev je odmah ponovo uložen i Pretresno vijeće je 8. oktobra 1998. objavilo odluku kojom je i taj zahtjev odbijen.¹⁸¹² U julu 1998. Mario Čerkez je zatražio odvajanje postupka na osnovu toga što, prvo, nije bilo zajedničke transakcije koja bi mogla da čini osnovu za zajedničke optužbe i, drugo, što bi odvojeno suđenje dvojici optuženih bilo u interesu pravde, čak i ukoliko bi se utvrdilo postojanje zajedničke transakcije. Taj zahtjev je odbijen 7. decembra 1998. s obrazloženjem da je postupak protiv dvojice optuženih spojen na sasvim pravilan način jer su obojica optužena za krivična djela počinjena u toku iste transakcije; da ne postoji rizik da se zajedničkim suđenjem nanese šteta Mariju Čerkezu, te da je, u stvari, zajedničko suđenje u interesu pravde.¹⁸¹³

6. Suđenje Dariju Kordiću i Mariju Čerkezu počelo je 12. aprila 1999. Tim tužilaštva vodio je g. Geoffrey Nice, Q.C., a odbranu Darija Kordića (u daljnjem tekstu: Kordićeva odbrana) vodio je g. Mitko Naumovski. Odbranu Marija Čerkeza (u daljnjem tekstu: Čerkezova odbrana) vodio je g. Božidar Kovačić. Izvođenje dokaza optužbe trajalo je 134 dana i pozvano je 114 svjedoka optužbe. Dva svjedoka su naknadno ponovo pozvana. Kasnije u toku postupka četiri svjedoka optužbe su saslušana u vezi sa prihvatljivošću dodatnih dokaza koji su postali dostupni tek u kasnoj fazi suđenja. Posljednji svjedok optužbe, svjedok AT, saslušan je uz dopuštenje Pretresnog vijeća u novembru 2000., nedugo nakon što je optužba saznala da je taj svjedok dostupan. Kao dokazi u ovom predmetu prihvaćeni su i transkripti svjedočenja 30 svjedoka koji su svjedočili u drugim predmetima pred Međunarodnim sudom.
7. Tužilaštvo je okončalo izvođenje svojih dokaza u martu 2000., ali nije zvanično završilo tu fazu postupka jer je ostao neriješen određen broj pitanja vezan za dostavu dokumenata od strane Republike Hrvatske. Nedugo nakon izvođenja dokaza optužbe oba optužena su podnijela prijedloge za donošenje oslobađajuće presude u skladu sa pravilom 98 *bis* Pravilnika i ročište po tim prijedlozima održano je 30. marta 2000. Pretresno vijeće je objavilo svoju odluku po prijedlozima odbrane za donošenje oslobađajuće presude 6. aprila 2000.¹⁸¹⁴ kojom je odbilo prijedloge, ali je potvrdilo da odbrana ne mora da pobija navode optužbe za pljačkanje kojim se teretio Dario Kordić (tačka 39 optužnice), vezano za deset

¹⁸¹¹ Odluka po zahtjevu optuženih za izuzeće sudaca Jorde i Riada, 21. maj 1998.

¹⁸¹² Odluka po zahtjevu kojim se traži izuzeće sudaca Jorde i Riada, 8. oktobar 1998.

¹⁸¹³ Odluka po zahtjevu optuženog Marija Čerkeza za odvojeno suđenje, 7. decembar 1998.

¹⁸¹⁴ Odluka po prijedlozima odbrane za donošenje oslobađajuće presude, 6. april 2000.

određenih lokacija, kao ni navode slične optužbe protiv Marija Čerkeza (tačka 42 optužnice), vezano za dvije određene lokacije. I tužilaštvo je priznalo da nije pružilo dokaze o dvjema lokacijama (Divjak i Stupni Do) koje se navode u tačkama 43 i 44 optužnice i složilo se da se optužnica izmijeni u skladu s tim. U vezi s optužbama za progone (tačke 1 i 2 optužnice) kojima se teretilo "po cijeloj HZ H-B/HR H-B i općini Zenica", Pretresno vijeće je napomenulo da tužilaštvo nije obavezno pružiti dokaze vezane za svaku pojedinu opštinu koja je činila dio HZ H-B/HR H-B, ali da se ni od odbrane ne očekuje da pruži dokaze vezane za opštine za koje to nije učinila ni optužba.

8. Izvođenje dokaza odbrane Darija Kordića počelo je 11. aprila 2000. i pozvano je ukupno 60 svjedoka. Trojica svjedoka su iskaze dala sa područja bivše Jugoslavije putem video-konferencijske veze. Izvođenje dokaza odbrane Marija Čerkeza počelo je 24. jula 2000. i pozvana su 53 svjedoka. Izvođenje dokaza odbrane obaju optuženih trajalo je ukupno 84 dana. Kordićeva odbrana je predočila afidavite 32 svjedoka u skladu sa pravilom 94 *ter* Pravilnika, a Čerkezova odbrana je predočila afidavite još 17 svjedoka. Pretresno vijeće je naložilo izvjesnim svjedocima čiji su afidaviti predočeni da umjesto pismenih iskaza svjedoče usmenim putem.
9. Nakon završetka glavnog izvođenja dokaza odbrane, Pretresno vijeće je saslušalo dva svjedoka koje je samo pozvalo u skladu sa pravilom 98 Pravilnika. Nakon što su saslušana dva svjedoka koja su ponovo pozvana, te dodatni svjedoci optužbe, navedeni u paragrafu 6 gore, tužilaštvo je pozvalo tri svjedoka za pobijanje navoda odbrane, Kordićeva odbrana je pozvala tri svjedoka za repliku na pobijanje, a Čerkezova odbrana je pozvala dva svjedoka za repliku, i to sve u periodu od četiri dana. Čerkezova odbrana je bezuspješno nastojala ishoditi odobrenje za ulaganje žalbe na odluku Pretresnog vijeća da se završna riječ održi nedugo nakon toga, tražeći da joj se odobri period od najmanje četiri sedmice za pripremanje završne riječi.¹⁸¹⁵ Završne riječi su održane tokom dva dana, počev od 14. decembra 2000. i suđenje je završeno 15. decembra 2000. Prihvaćeno je četiri hiljade šesto šezdeset pet dokaznih predmeta, a transkript zauzima više o 28,500 stranica.
10. Prema Pravilniku Međunarodnog suda Pretresno vijeće može, tamo gdje je to prikladno, izreći jedinstvenu presudu koja se odnosi i na krivicu i na kaznu. U skladu s tim, neki svjedoci odbrane su svjedočili o karakteru optuženih i o drugim pitanjima koja su od značaja za izricanje kazne. Tužilaštvo nije pozvalo nijednog svjedoka u tom svojstvu.
11. U rijetkim situacijama u kojima neki član Pretresnog vijeća nije bio u stanju da zasjeda zbog izuzetnih i privremenih okolnosti, kao što je bolest, Pretresno vijeće je u skladu s odredbama pravila 71 nastavilo rad putem vanpretresnih iskaza. Nakon što bi od optuženih pribavilo

saglasnost o nastavku postupka na ovaj način, Pretresno vijeće bi odobrilo zahtjev jedne od strana i ovlástilo dva preostala člana Pretresnog vijeća da vrše dužnost predsjedavajućih članova, s tim da se spis postupka za taj period predoči Pretresnom vijeću u punom sastavu. Nakon što je u novembru 1999. usvojeno pravilo 15 *bis*, Pretresno vijeće se u takvim okolnostima rukovodilo odredbama tog pravila (kojim se preostalim sudijama dopušta da nastave sa zasjedanjem u periodu od najviše tri dana).

B. Pitanja koja se odnose na optužene

1. Zahtjevi za privremeno puštanje optuženih na slobodu
12. U februaru 1999. optuženi su podnijeli zajednički zahtjev za privremeno puštanje na slobodu koji je odbijen 22. marta 1999.,¹⁸¹⁶ nedugo prije početka suđenja u aprilu 1999. U septembru 1999. Čerkezova odbrana je podnijela zahtjev za privremeno puštanje na slobodu kako bi se optuženom omogućilo da posjeti svog oca koji se u to vrijeme borio sa smrću usljed teške bolesti. Pretresno vijeće je zaključilo da humani razlozi pretežu u korist odobravanja tog zahtjeva na ograničeni period, djelimično u svjetlu činjenice da se optuženi dobrovoljno predao Međunarodnom sudu, a imajući u vidu i činjenicu da, prema podacima kojima je raspolagalo Pretresno vijeće, niko od svjedoka optužbe nije stanovao na području na koje je optuženi tražio da bude privremeno pušten, tako da je postojala mala vjerovatnoća da bi optuženi predstavljao opasnost po bilo koju žrtvu ili svjedoka. Republika Hrvatska je pružila određena jamstva o pristanku na uslove privremenog puštanja na slobodu i Mariju Čerkezu je uz stroge uslove odobreno privremeno puštanje na slobodu u trajanju od tri dana.¹⁸¹⁷ Optuženi Mario Čerkez se uredno vratio u pritvor Međunarodnog suda unutar zadanog roka.
13. U novembru 1999. izmijenjeno je pravilo 65 Pravilnika kojim je regulisano privremeno puštanje na slobodu i iz njega je uklonjen zahtjev da optuženi mora dokazati postojanje "izuzetnih okolnosti" kojim bi se opravdalo privremeno puštanje na slobodu.¹⁸¹⁸ Početkom decembra 1999. oba optužena su podnijela zahtjeve za privremeno puštanje na slobodu. Oba zahtjeva su odbijena uz obrazloženje da bi, opšte uzev, bilo neprilično odobriti privremeno puštanje na slobodu u toku suđenja, te da Pretresno vijeće nije uvjeren da bi se u slučaju

¹⁸¹⁵ Odluka po molbi za dozvolu za podnošenje žalbe, 5. decembar 2000.

¹⁸¹⁶ Odluka po zajedničkom zahtjevu obrane kojim se traži privremeno puštanje na slobodu, 22. mart 1999.

¹⁸¹⁷ Nalog po zahtjevu optuženog Marija Čerkeza za privremeno puštanje na slobodu, 14. septembar 1999.

¹⁸¹⁸ IT/32 revizija 17, od 2. avgusta 1999.

njihovog privremenog puštanja na slobodu optuženi vratili na suđenje i da ne bi predstavljali opasnost po bilo koju žrtvu, svjedoka ili druge osobe.¹⁸¹⁹

14. Dana 20. februara 2001., optuženi Mario Čerkez je podnio povjerljivu molbu za privremeno puštanje na slobodu. Pretresno vijeće je odbilo tu molbu kao neprikladnu u datim okolnostima.¹⁸²⁰

2. Pravno zastupanje optuženih

15. Marija Čerkeza je tokom čitavog postupka zastupao branilac kojeg mu je dodijelio sekretar Međunarodnog suda shodno Uputstvu o dodjeli branioca po službenoj dužnosti.¹⁸²¹ U avgustu 1999., dok je suđenje bilo u toku, opozvan je dodijeljeni branilac na osnovu podataka koje je sekretar Suda pribavio iz medija, a prema kojima je optuženi primao značajnu finansijsku pomoć za pravno zastupanje od jedne hrvatske udruge za podršku.¹⁸²² Branilac Marija Čerkeza je osporio odluku sekretara Suda pred Pretresnim vijećem po više osnova, tvrdeći da informacije na koje se sekretar oslonio nisu pouzdane. Pretresno vijeće je razmotrilo ovo pitanje i zaključilo da nema dovoljno dokaza na osnovu kojih bi sekretar usred suđenja poduzeo takvu drastičnu mjeru, zasnovanu na nepotkrijepljenim navodima, te da se prije opoziva dodijeljenog branioca treba poduzeti daljnja istraga. Pretresno vijeće je preinačilo odluku sekretara i naložilo da branilac neometano nastavi sa zastupanjem optuženog.¹⁸²³
16. Optuženi Dario Kordić nije zatražio da mu se dodijeli branilac od strane Međunarodnog suda na osnovu slabog imovnog stanja i tokom čitavog suđenja ga je zastupao g. Naumovski iz Zagreba uz pomoć određenog broja advokata iz advokatskih firmi *Hunton & Williams* i *Stein, Volinsky & Callaghan, P.A.* iz Sjedinjenih Država, po finansijskom aranžmanu u kojem Pretresno vijeće nije učestvovalo. U jednom podnesku s kraja decembra 1998. Tužilaštvo je pokrenulo razna pitanja vezana za to što optuženog zastupa ista advokatska firma (*Hunton & Williams*) koja je zastupala Republiku Hrvatsku u postupku u vezi sa dostavom dokumenata u ovom predmetu, kao i u drugim predmetima koji se vode pred Međunarodnim sudom. Pretresno vijeće je, nakon što je dalo priliku Kordićevoj odbrani, Republici Hrvatskoj i dotičnoj advokatskoj firmi da ulože podneske, zvanično primilo na znanje da Dario Kordić

¹⁸¹⁹ Nalog po zahtjevu Darija Kordića za privremeno puštanje na slobodu u skladu s pravilom 65, 17. decembar 1999.; Nalog po zahtjevu optuženog Marija Čerkeza za privremeno puštanje na slobodu na osnovu pravila 65, 17. decembar 1999.

¹⁸²⁰ Nalog po molbi Marija Čerkeza za privremeno puštanje na slobodu, 23. februar 2001.

¹⁸²¹ IT/73, sa izmjenama.

¹⁸²² Odluka sekretara Suda, zavedena 10. avgusta 1999.

¹⁸²³ Odluka o opozivu dodijeljenih branitelja od strane tajnika Suda, 3. septembar 1999.

svjesno, dobrovoljno i uz puno znanje pristaje na istovremeno pravno zastupanje.¹⁸²⁴ U januaru 2001., nedugo prije objavljivanja ove Presude, dvije navedene advokatske firme su zatražile i dobile odobrenje da zvanično obustave daljnje zastupanje optuženog nakon što su, po svemu sudeći, zastupale optuženog više od godinu dana bez finansijske naknade.

C. Pitanja vezana za svjedoke

1. Zaštita svjedoka

17. I tužilaštvo i Kordićeva odbrana su tražili razne zaštitne mjere za određeni broj svojih svjedoka, u skladu sa Pravilnikom o postupku i dokazima Međunarodnog suda. Pretresno vijeće je izdalo ukupno više od 100 naloga za različite zaštitne mjere, kako u pretpretresnoj, tako i u pretresnoj fazi postupka, kao i preko 20 poziva svjedocima i *subpoena*.
18. Odobreni su pseudonimi za 50 svjedoka optužbe, od čega je njih 16 svjedočilo na zatvorenim sjednicama, a 34 ih je svjedočilo na javnim sjednicama, pri čemu im je elektronski izobličena slika lica kako bi se njihov identitet sakrio od javnosti. Jedan svjedok optužbe je svjedočio uz elektronsko izobličenje slike lica, ali bez pseudonima, a jedan svjedok suda je svjedočio na zatvorenoj sjednici sa pseudonimom. Kada bi se ukazala potreba, Pretresno vijeće bi na kratko vrijeme prešlo na poluzatvorenu sjednicu (na kojoj se gledalištu ne prenosi zvuk iz sudnice). Optuženi su uvijek bili potpuno svjesni identiteta zaštićenih svjedoka.
19. Što se svjedoka Kordićeve odbrane tiče, za 12 njih su odobreni pseudonimi, a od tih 12 šestoro su svjedočili na zatvorenim sjednicama, a šestoro na otvorenim sjednicama uz elektronsko izobličenje slike lica. Trojica svjedoka Kordićeve odbrane koji nisu mogli doći ili su imali dovoljnih razloga da ne žele doći u Hag svjedočili su sa područja bivše Jugoslavije putem video-konferencijske veze. Nalozi za bezbjedan prolaz (kojima se na kratak vremenski period odobrava ograničeni imunitet kako bi se svjedoku omogućilo da bez straha od hapšenja putuje u Hag u cilju svjedočenja) izdati su za 37 svjedoka odbrane i za jednog od svjedoka kojeg je pozvalo Vijeće, jer bi ti svjedoci u suprotnom odbili da se pojave pred sudom.
20. Ova Presuda je zasnovana na svjedočenjima datim na zatvorenim sjednicama u onoj mjeri u kojoj se ta svjedočenja citiraju ili se na njih oslanja u samom tekstu Presude. Ovdje je od posebne važnosti svjedočenje svjedoka AT, čija je pouzdanost detaljno razmotrena u Presudi u vidu procjene njegove vjerodostojnosti kao svjedoka. Tužilaštvo je priznalo da je u skladu sa pravilom 68 Pravilnika o postupku i dokazima imalo obavezu objelodaniti odbrani

¹⁸²⁴ Raspravno vijeće III uzima na znanje pristanak optuženog Darija Kordića na istovremeno pravno zastupanje, 15. februar 1999.

materijal sa zatvorene sjednice koji se tiče vjerodostojnosti tog svjedoka, iako je Pretresno vijeće pred kojim je to svjedočenje dato odbilo raniji zahtjev odbrane za objelodanjivanje (dotični svjedok se nije složio s tim da se njegovo svjedočenje koristi ili objelodani u drugim postupcima). Pretresno vijeće je razmotrilo i to pitanje i materijal čije se objelodanjivanje tražilo i donijelo je odluku da se u situacijama u kojim se od Vijeća traži da odvagne sukobljene i suprotstavljene interese prava optuženih i zaštite svjedoka, odredbi iz člana 20 Statuta da se postupa uz "puno poštivanje" prava optuženog mora dati veći značaj nego odredbi iz istog člana da se mora voditi "dužna briga" o zaštiti žrtava i svjedoka.¹⁸²⁵ Pretresno vijeće je odobrilo objelodanjivanje povjerljivog materijala odbrani uz primjenu istih zaštitnih mjera koje je naložilo prvobitno Pretresno vijeće.

2. Pozivanje svjedoka Pretresnog vijeća u skladu s pravilom 98

21. Pretresno vijeće je 20. jula 2000. odbacilo zahtjev odbrane za prihvatanje transkripata dva od sedam svjedoka koji su prethodno svjedočili u predmetu *Blaškić*. Tužilaštvo je uložilo prigovor na prihvatanje tih transkripata na osnovu toga što su postojala značajna pitanja vezana za ulogu optuženih o kojima nije bilo riječi u prethodnom svjedočenju. Pretresno vijeće je naložilo da se ta dva svjedoka pozovu i da lično svjedoče, te se, na prijedlog odbrane, složio s tim da se ti svjedoci pozovu *proprio motu* u skladu sa pravilom 98.¹⁸²⁶
22. Ti svjedoci su svjedočili po završetku glavnog izvođenja dokaza od strane Čerkezove odbrane, a prije ponovnog pozivanja bilo kojeg od svjedoka obiju strana i prije nego što su saslušani svjedoci za pobijanje i svjedoci za repliku. Pretresno vijeće je naložilo da će transkript svjedočenja svjedoka u predmetu *Blaškić* služiti umjesto glavnog ispitivanja, a da će sve strane potom moći da unakrsno ispituju te svjedoke.

3. Dostavljanje izvjava svjedoka, sažetaka i rezimea

23. Dana 6. aprila 1999., odmah prije početka izvođenja dokaza optužbe, tužilaštvo je podnijelo svoj spisak svjedoka koje je namjeravalo da pozove u skladu sa (tadašnjim) pravilom 73 *bis*. Tužilaštvo je navelo 331 svjedoka koje je namjeravalo da pozove i dostavilo je kratke sažetke njihovih očekivanih svjedočenja. Pokazalo se da je tužilaštvo imalo teškoća s pravovremenom dostavom punih izvjava tih svjedoka na službenom jeziku Međunarodnog suda, kao i na jeziku kojim govore optuženi, i to uglavnom zbog poteškoća sa prevođenjem uslijed same količine

¹⁸²⁵ Odluka po zahtjevu optužbe u vezi sa materijalom koji potpada pod pravilo 68, 22. novembar 2000.

¹⁸²⁶ T. 22973-74

materijala. To je bilo pitanje oko kojeg su se strane sporile, kako u pretresnoj, tako i u pretpretresnoj fazi postupka.

24. Pored dostavljanja sažetaka izjava svakog svjedoka prije početka suđenja, tužilaštvo je uspostavilo praksu dostavljanja Pretresnom vijeću i odbrani rezimea svjedočenja svakog svjedoka uoči samog pozivanja dotičnih svjedoka i u cijelom transkriptu se navode paragrafi iz tih rezimea. Rezimei su pravljani po dolasku svjedoka u Hag na svjedočenje i pokazalo se da oni predstavljaju korisno sredstvo utoliko što se njima identifikuju one oblasti u vezi s kojima se odbrana složila da se svjedok ispituje. Rezimei ne čine dio dokaznog materijala na suđenju, niti činjenica da nešto nije navedeno u rezimeu onemogućava bilo koju stranu da postavi svjedoku pitanje u vezi s tim. Svrha rezimea je jednostavno u tome da omogući svima koji učestvuju u postupku da se usredotoče na ono što je relevantno za dotično suđenje.

4. Dodatni svjedoci

25. U junu 1999. tužilaštvo je usmenim putem zatražilo da se pozovu četiri dodatna svjedoka čija su svjedočenja, kako je navedeno, zatražena tek nakon što su neki drugi svjedoci (koji su se nalazili na zvaničnom spisku svjedoka) odbili da svjedoče. Optužba je ustvrdila da od tih svjedoka, iako je tužilaštvo bilo u vezi s njima tokom prethodnih istraga koje su se odnosile na Srednju Bosnu, nisu uzete izjave, te da je to učinjeno tek kada su oni identifikovani kao moguće "zamjene" prvobitnim svjedocima. Posebno je izjava jednog od tih svjedoka upućivala na to da bi taj svjedok mogao dati direktne podatke o jednoj oblasti za koju optužba nije imala drugih dokaza. Nakon što je s tim u vezi saslušalo strane, Pretresno vijeće je odbacilo zahtjev optužbe za pozivanje dodatnih svjedoka svojom usmenom odlukom od 3. juna 1999.¹⁸²⁷
26. Optužba je potom tražila odobrenje za ulaganje žalbe na tu odluku, zasnivajući to na tvrdnjama da bi isključenje tih svjedoka nanijelo štetu dokazivanju navoda optužbe koja bi se mogla ispraviti interlokutornom žalbom, te da ne bi trebalo sprečavati tužilaštvo da pozove dodatne svjedoke, posebno tamo gdje to ne bi dovelo do produženja samog postupka. Žalbeno vijeće je odbacilo tu molbu smatrajući da neće biti nanesena nikakva šteta koja se ne bi mogla popraviti konačnom odlukom suđenja, te da to ne predstavlja pitanje od opšteg značaja za postupak pred Međunarodnim sudom.¹⁸²⁸

¹⁸²⁷ T. 3237.

¹⁸²⁸ Odluka po molbi za dozvolu za ulaganje žalbe, 18. avgust 1999.

D. Pitanja vezana za dokazni materijal1. Uopšteno o dokaznim predmetima

27. Tokom suđenja pokrenuta su brojna pitanja vezana za dokazni materijal i proceduru i Pretresno vijeće je obradilo više od 150 podnesaka raznih vrsta, te donijelo preko 30 odluka po suštinskim pitanjima. Obim dokaznog materijala u ovom predmetu doveo je do stalnih sporova i prigovora zbog kašnjenja u dostavi materijala. Preko 4,500 dokaznih predmeta je uvršteno u dokazni materijal, a mnogi su predmeti iz različitih razloga isključeni iz dokaznog materijala. Pored toga što je na početku postupka podnijelo dva sveska ključnih dokaznih predmeta (u daljnjem tekstu: osnovni dokumenti), sa mnogim od kojih se složila odbrana (pod uslovom da se prevedu, da su čitljivi, itd.), na kraju svog glavnog izvođenja dokaza optužba je Pretresnom vijeću podnijela veliku količinu dokaznih predmeta (15 svezaka od kojih je svaki sadržao po oko 50 dokumenata) koji nisu uvedeni putem svjedoka, ali za koje je optužba zatražila da budu prihvaćeni kao dokazni materijal (u daljnjem tekstu: preostali dokazni predmeti). Pretresno vijeće je pregledalo podnešene dokumente i, saslušavši strane, prihvatilo neke od njih, ali ne sve (9 svezaka), dok se ne procijeni kolika se važnost treba pridati takvom materijalu. Sličan se postupak ponovio na završetku izvođenja dokaza obiju odbrana. Tužilaštvo je podnijelo i pet svezaka dokaznih predmeta koji se odnose na pitanje međunarodnog oružanog sukoba na datom području i otprilike ih je polovina prihvaćena.

2. Formalno primanje na znanje činjenica o kojima je presuđeno

28. U martu 2000., ubrzo nakon izricanja presude u predmetu *Blaškić*, i pred završetak izvođenja dokaza optužbe, tužilaštvo je podnijelo zahtjev Pretresnom vijeću da formalno primi na znanje određene činjenice sadržane u presudama u predmetima *Blaškić* i *Kupreškić*, i to u cilju ekonomičnosti suđenja i efikasnog sprovođenja pravde. Materijal za koji se od Vijeća tražilo primanje na znanje odnosio se posebno na događaje u Ahmićima, kako ih je utvrdilo Pretresno vijeće u predmetu *Kupreškić*, zatim na pitanje oružanog sukoba u dolini Lašve, kako je o njemu presudilo Pretresno vijeće u predmetu *Blaškić*, te na razne napade i incidente vezane za zatočenje u određenim opštinama u dolini Lašve. Ovo pitanje je ostalo neriješeno do kraja maja 2000. godine, kada je tužilaštvo zatražilo da se razmotri odlaganje tog zahtjeva¹⁸²⁹ do, između ostalog, rješenja zahtjeva kojima su osporavane neke činjenice čije se prihvatanje traži. U svjetlu te molbe, Pretresno vijeće je odlučilo da zahtjev smatra

¹⁸²⁹ T. 19713.

povučenim.¹⁸³⁰ Tužilaštvo je podnijelo revidirani zahtjev po završetku pobijanja u decembru 2000., u kojem je od Pretresnog vijeća tražilo da, umjesto formalnog primanja na znanje činjenica o kojima je presuđeno, razmotri određene presude o činjenicama iz ranijih presuda. Pretresno vijeće je odbilo da formalno primi na znanje bilo koje od pokrenutih pitanja, uz napomenu da je Pretresnom vijeću svojstvena nadležnost da razmatra nalaze drugih vijeća, ali da samo nije vezano nijednim od tih nalaza.

3. Dokazi koji nisu objelodanjeni putem ličnog svjedočenja svjedoka

29. Strane su, na poticaj Pretresnog vijeća, a uz potporu raznih izmjena koje su u toku suđenja unešene u Pravilnik o postupku i dokazima, podnijele velike količine dokaznih predmeta u obliku raznih dokumenata. Tražilo se prihvatanje transkripata svjedočenja 57 svjedoka koji su svjedočili u drugim predmetima pred Međunarodnim sudom, od čega je optužba tražila prihvatanje 50 transkripata, a Kordićeva odbrana sedam. Prihvaćeno je uvrštavanje njih 30 u dokazni materijal, pri čemu se s nekima složila i suprotna strana, a neki su prihvaćeni nalogom Pretresnog vijeća, nakon što je pregledan transkript i saslušane strane po tom pitanju. Pretresno vijeće nije prihvatilo četrnaest transkripata, a od šest svjedoka je zatraženo da lično svjedoče.
30. Dokaze su sve strane podnosile i u obliku afidavita u skladu sa pravilom 94 *ter* Pravilnika. U pravilu 94 *ter* postavljeni su razni proceduralni preduslovi i njime se zahtijeva da afidaviti budu potkrepljujuće prirode. Pred završetak ovog predmeta, optužba je tražila prihvatanje sedam afidavita, jedne formalne izjave i dvije izjave koje su dali svjedoci koji nisu položili zakletvu, a koji su u međuvremenu umrli. Odbrana se usprotivila prihvatanju tih afidavita i izjava na osnovu toga što nisu ispunjeni proceduralni i vremenski zahtjevi pomenutog pravila. Dana 10. marta 2000. Pretresno vijeće je usmenim odlukama prihvatilo sedam afidavita i formalnu izjavu. Tom prilikom Pretresno vijeće je navelo da, po svom viđenju, a i u svjetlu odluke Stalnog suda pravde u predmetu *Fabrika Chorzow* (1929) i Međunarodnog suda pravde u predmetu *Krfski kanal* (1950), Pravilnik treba tumačiti tako da pravila imaju koristan učinak (*ut res magis valeat quam pereat*).¹⁸³¹
31. Tužilaštvo je tražilo prihvatanje prve od dvije izjave koje su dali svjedoci koji su u međuvremenu umrli, i to u skladu sa pravilom 89 (C), koje dopušta pretresnom vijeću da prihvati "bilo koji relevantni dokaz za koji smatra da ima dokaznu vrijednost". Pretresno vijeće je napomenulo da izjava preminulog svjedoka nije (a više ni ne može biti) podvrgnuta

¹⁸³⁰ T. 11910.

¹⁸³¹ T. 16487.

unakrsnom ispitivanju, niti je data pod zakletvom; nadalje, Pretresno vijeće je napomenulo da, u skladu sa praksom Evropskog suda za ljudska prava, ne bi bilo moguće osuditi optuženog samo na osnovu izjave svjedoka koji je u međuvremenu preminuo, osim ukoliko ta izjava nije potkrijepljena. Imajući u vidu gorenavedeno, prva izjava je uvrštena u spis 21. februara 2000.¹⁸³² Drugu izjavu je dao svjedok koji je prije smrti svjedočio u drugom postupku koji se vodio pred Međunarodnim sudom i transkript njegovog svjedočenja je već uvršten u spis u ovom postupku. Pretresno vijeće je smatralo da izjava tog drugog svjedoka ne sadrži dovoljno dodatnih dokaza da bi sama po sebi bila prihvatljiva, te da je svaki dodatni dokaz koji sadrži kumulativne prirode.¹⁸³³

32. Odbrana je zatim tražila odobrenje za ulaganje žalbe na te dvije odluke Pretresnog vijeća i to je odobreno u martu 2000. za odluku u vezi sa izjavom preminulog svjedoka i 28. aprila 2000. za odluku u vezi sa afdavitima i formalnom izjavom.
33. Žalbeno vijeće je 21. jula 2000. donijelo odluku da izjava preminulog svjedoka ne može biti prihvaćena.¹⁸³⁴ Žalbeno vijeće je izrazilo mišljenje da Pravilnik daje prednost svjedočenju pred Sudom, te da se u njemu nalaze određeni zaštitni mehanizmi koji se moraju primijeniti prilikom svakog odstupanja od tog načela kako bi se osigurala pouzdanost dokaza. Žalbeno vijeće je smatralo da izjava preminulog svjedoka ne sadrži nikakav pokazatelj pouzdanosti koji je inače obavezan, i to utoliko što nije data pod zakletvom, niti je data u formalnim okolnostima, na primjer pred istražnim sudijom, što bi moglo da ide u prilog njenoj pouzdanosti. Izjava preminulog nije bila podvrgnuta unakrsnom ispitivanju i nije potkrijepljena u smislu istinitosti materije koja se u njoj navodi. Izjava nije data u vrijeme događanja koja se u njoj navode, nego nekoliko godina kasnije. Uz to, način na koji je izjava uzeta, uz višestruko prevođenje i u neformalnom okruženju, stvorio je mogućnost da ona nije tačna.
34. Prilikom razmatranja prihvatljivosti afdavita i formalne izjave, Žalbeno vijeće je držalo da postoje tri relevantna pitanja: da li je vremenski uslov iz pravila 94 *ter* puke proceduralne prirode; kakav je učinak prigovora ukoliko osoba koja daje afdavit nije potom dostupna za unakrsno ispitivanje; i kakvo je tumačenje izraza "sporna činjenica" iz pravila 94 *ter*.
35. Žalbeno vijeće je smatralo da vremenski uslov nije samo proceduralne prirode, nego predstavlja integralni dio tog pravila kojim se štite prava optuženog, te da bi odstupanje od tog uslova nanijelo bitnu štetu optuženom. Sam ovaj osnov bi bio dovoljan za uvažavanje žalbe. Žalbeno vijeće je takođe smatralo da ne postoji apsolutno pravo na unakrsno ispitivanje svjedoka, nego jednostavno postoji pravo na ulaganje molbe za izdavanje naloga osobi koja je

¹⁸³² T. 14701-02.

¹⁸³³ T. 14702.

dala afidavit da se pojavi na unakrsnom ispitivanju. Potom pretresno vijeće donosi odluku po svakoj pojedinačnoj molbi te vrste. Na sličan način pretresno vijeće za svaki pojedinačni slučaj utvrđuje da li je sporna činjenica manje ili više važna, pod uslovom da postoji jasna veza sa ličnim svjedočenjem potkrijepljenim afidavitom, a da se potkrepljujući dokazi u afidavitu uglavnom odnose na činjenice navedene u ličnom svjedočenju. Presudeno je da se sedam afidavita ne mogu prihvatiti.

36. Žalbeno vijeće je potom smatralo da je formalna izjava drugačijeg karaktera, jer ona prema dogovoru predstavlja dopunu ličnog svjedočenja koje je isti svjedok već dao, a nema potrebe za ponovno pozivanje svjedoka, ali je držalo da formalna izjava ne ispunjava uslove za uvrštavanje u dokazni materijal shodno pravilu 94 *ter.* Žalbeno vijeće je smatralo da se prihvatanje formalne izjave može razmatrati temeljem pravila 89 (C) uz primjenu kriterija koje je Žalbeno vijeće uspostavilo u vezi sa prihvatanjem afidavita, te je Pretresnom vijeću izdalo uputu da ponovo razmotri prihvatanje formalne izjave.
37. Pretresno vijeće je iznova razmotrilo prihvatljivost formalne izjave¹⁸³⁵ i, u svjetlu neprekidnih prigovora Čerkezove odbrane na prihvatanje informacija koje su sadržane u toj izjavi (spisak zatočenika na određenoj lokaciji), svjedok je ponovno pozvan na unakrsno ispitivanje.
38. Pitanje prihvatljivosti dalje je pokrenula Kordićeva odbrana u vezi sa dokaznim predmetom optužbe broj Z1380.4. Ovaj nepotpisani dokument bez navedenog imena autora, za koji je navedeno da predstavlja interni izvještaj koji je sačinila Hrvatska izvještajna služba (u daljnjem tekstu: HIS), Pretresno vijeće je prihvatilo "na način na koji je dostavljen [od strane Tužilaštva] ... kao dokument ... koji će vam poslužiti prilikom vašeg današnjeg unakrsnog ispitivanja".¹⁸³⁶ Odbrana je osporila prihvatljivost tog dokumenta tvrdeći da navodi u njemu nisu utemeljeni niti autentični, te da potiču iz druge ruke. Odbrana je tražila dozvolu za podnošenje žalbe tvrdeći da bi prihvatanje tog dokaznog predmeta nanijelo nepopravljivu štetu optuženom: prihvatanje tog dokumenta ne bi samo ugrozilo pravo na ispitivanje svjedoka optužbe iz člana 21, paragraf 4 Statuta, nego se vjerovatno radi i o krivotvorenom dokumentu koji je dostavljen (od strane onih koji su ga izradili, a ne od strane tužilaštva) s ciljem da se pokuša uticati na ishod ovog predmeta. Žalbeno vijeće je odbilo molbu za dozvolu na osnovu toga što je to vijeće kratko prije toga razmatralo opšte pitanje prihvatljivosti dokaza u skladu sa pravilom 89 (C) i što odbrana nije dokazala da su pitanja koja bi se pokrenula u žalbi za čije se ulaganje traži dozvola od opšteg značaja za postupke koji se vode pred Međunarodnim sudom ili za međunarodno pravo uopšte.¹⁸³⁷

¹⁸³⁴ Odluka po žalbi u vezi s izjavom preminulog svjedoka, 21. juli 2000.

¹⁸³⁵ T. 26533-34, 26664.

¹⁸³⁶ T. 20252.

¹⁸³⁷ Odluka po molbi za dozvolu za podnošenje žalbe, 22. septembar 2000.

4. Dosjei o selima

39. Druga novina u postupanju sa dokazima jeste podnošenje "dosjea" (ili svezaka o selima) od strane tužilaštva, a koji sadrže materijal koji se tiče određenih lokacija. Tužilaštvo je podnijelo dosje u vezi sa selom Tulica da bi pokazalo kakve informacije na ovaj način želi objelodaniti i Pretresno vijeće je 29. jula 1999. presudilo o prihvatljivosti tog materijala.¹⁸³⁸
40. Dosje o Tulici sadržao je izvještaj koji je sačinio vođa tima istražitelja koji je bio odgovoran za ovaj predmet (u daljnjem tekstu: istražitelj), te sljedeće dokumente:
- i. Osam izjava svjedoka;
 - ii. Četiri transkripta;
 - iii. Pet geografskih karata;
 - iv. Dokumente o ekshumaciji, uključujući izvještaj sa lica mjesta, fotografije i izvode iz matične knjige umrlih;
 - v. Fotografije, dijagrame i geografske karte;
 - vi. Video snimak;
 - vii. Fotografije uzete sa video snimka.
41. Tužilaštvo je predložilo da dosje uđe u sudski spis i da se istražitelj pozove da bi rezimirao obim i rezultat istraga koje je u ovom predmetu preduzelo tužilaštvo. Optužba se pozvala na pravila 90 (G) i 89 (C) kao na odredbe koje dopuštaju Pretresnom vijeću da prihvati taj materijal. Odbrana se usprotivila prihvatanju materijala iz tog dosjea na osnovu toga što bi to predstavljalo kršenje prava optuženog da se ispita svjedok koji ga tereti, shodno članu 21, paragraf 4 (e) Statuta.
42. Pretresno vijeće je pregledalo i izvještaj istražitelja i svaku kategoriju materijala čije se prihvatanje tražilo. Vijeće je izrazilo mišljenje da izvještaj istražitelja predstavlja puku zbirku izjava i drugih materijala, te da istražitelj ne bi svjedočio kao činjenični svjedok koji je bio prisutan događajima. Izvještaj bi, stoga, imao malu ili nikakvu dokaznu vrijednost i nije prihvaćen. Nisu prihvaćene ni izjave svjedoka shodno pravilu 89 (C), na osnovu toga što bi njihovo prihvatanje značilo sveopšte prihvatanje dokaza iz druge ruke koji nisu provjereni unakrsnim ispitivanjem, ali je Pretresno vijeće skrenulo pažnju strana na mogućnost da se izjave svjedoka prihvate u skladu sa pravilom 94 *ter*. Isto tako, nije bilo osnove za prihvatanje transkripata svjedočenja četiri svjedoka na drugim suđenjima koji su već lično svjedočili i bili podvrgnuti unakrsnom ispitivanju u tim postupcima. Međutim, ostali transkripti su prihvaćeni na osnovu toga što su svjedoci unakrsno ispitani u drugim postupcima, gdje je odbrana u tim predmetima imala zajednički interes sa odbranom u ovom predmetu. Time odbrana nije

spriječena da traži unakrsno ispitivanje tih svjedoka na osnovu toga što postoje bitna i relevantna pitanja koja nisu obrađena u prethodnom predmetu, a koja treba ispitati u ovom postupku.

43. Što se tiče dokaznih predmeta u vidu fotografija i dokumenata, Pretresno vijeće je smatralo da su ti materijali prihvatljivi u skladu sa pravilom 89 (C) kao dokazni predmeti koji po mišljenju Pretresnog vijeća imaju dokaznu vrijednost. Pretresno vijeće nije uzelo u obzir sve pretpostavke ili zaključke koji su navedeni u tom materijalu (na primjer, izjava jednog istražnog sudije da su preminule osobe ubijene od strane HVO-a) i oni nisu ušli u dokazni materijal na osnovu kojeg će se presuđivati o nevinosti ili krivici optuženih.
44. Prije te odluke Pretresnog vijeća Kordićeva odbrana je podnijela "preventivnu" molbu za dozvolu za podnošenje žalbe. U toj molbi, odbrana je osporila svoju obavezu, ukoliko bi do nje došlo, da pobijajući pitanja pokrenuta u vezi sa dosjeom ide dalje od samog izjašnjavanja o krivici i da se izjasni o svojoj materijalnoj poziciji po određenim pitanjima, čime bi se u stvarnosti obrnula obaveza dokazivanja. Žalbeno vijeće je odbilo tu molbu 12. jula 1999. na osnovu toga što još uvijek nisu pokrenuta pitanja od opšteg značaja za postupke koji se vode pred Međunarodnim sudom.¹⁸³⁹
45. Optužba je potom podnijela slične dosjee u vezi sa još osam sela i opština (Ahmići, Busovača, Kiseljak, Novi Travnik, Vareš, Vitez, Zenica i Žepče).

5. Materijal osporavan u skladu sa pravilom 95

46. U septembru 1998. tužilaštvo je pribavilo i, uz pomoć Stabilizacijskih snaga Ujedinjenih nacija (u daljnjem tekstu: SFOR), izvršilo nalog za pretres Ureda za odbranu opštine Vitez, i tom prilikom je zaplijenjen određeni broj dokumenata. Odbrana je osporila način na koji je izvršen taj nalog, tvrdeći, između ostalog, da tužilaštvo nema ovlasti za direktno izvršavanje pravnih akata u nekoj suverenoj državi bez odobrenja ili učešća dotične države, te da SFOR nije ovlašten da izvršava bilo koje naloge osim naloga za hapšenje. Odbrana je zatim tražila da se obustavi dostavljanje materijala zaplijenjenog tokom pretresa, shodno pravilu 95 Pravilnika, kojim je propisano da: "Dokazi koji su pribavljeni metodama koje bacaju ozbiljnu sumnju u njihovu vjerodostojnost ... nisu prihvatljivi". Pretresno vijeće je odbacilo prigovor i

¹⁸³⁸ Odluka po zahtjevu tužitelja da se izvještaj i dosje o Tulici uvrste u dokazni materijal, 29. juli 1999.

¹⁸³⁹ Odluka po unaprijed uloženoj molbi Darija Kordića da mu se dopusti ulaganje interlokutorne žalbe, 12. juli 1999.

prihvatilo taj materijal usmenom odlukom od 1. juna 1999.,¹⁸⁴⁰ nakon čega je 25. juna 1999. objavilo pismeno obrazloženje odluke.¹⁸⁴¹

47. Odbrana je tražila dozvolu za podnošenje žalbe na prihvatanje tog materijala na osnovu toga što bi njegovo nepravilno prihvatanje nanijelo nepopravljivu štetu optuženom, tvrdeći da pitanje obima ovlasti tužilaštva da plijeni dokumente predstavlja pitanje od opšteg značaja za postupke koji se vode pred Međunarodnim sudom. Žalbeno vijeće je odbilo molbu za podnošenje žalbe na osnovu toga što odbrana nije dokazala da je nanesena bilo kakva šteta koja se ne bi mogla popraviti konačnom odlukom suđenja, te toga što nije pokrenuto nikakvo pitanje od opšteg značaja za postupke koji se vode pred Međunarodnim sudom ili za međunarodno pravo uopšte, budući da su pokrenuta pitanja regulisana Statutom, Pravilnikom i sporazumom koji su sklopile Ujedinjene nacije i dotična država.¹⁸⁴²

6. Dokazni predmet 2801

48. Odbrana je osporila vjerodostojnost ovog dokaznog predmeta, koji se sastojao od trake sa snimkom prisluškivanog razgovora između pukovnika Blaškića i Darija Kordića iz januara 1993., a koji je uveden preko svjedoka Edina Husića. Kordićeva odbrana je priznala da su glasovi na traci zaista glasovi Blaškića i Darija Kordića, ali je navela da je moguće da je trakom (koje postoji određen broj kopija) bilo manipulirano. Odbrana je osporila i redosljed primopredaje raznih kopija snimka, i to prvi put u vrijeme kada je ta traka po prvi put uvrštena, a zatim ponovo, po drugim osnovama, nakon što je ustanovljeno da je tužilaštvo poslalo kopije te trake na ispitivanje u jednu laboratoriju izvan Međunarodnog suda kad su one već bile formalno uvrštene u dokazni materijal. Odbrana je tražila da se traka odbaci na osnovu toga što je načinom na koji je tužilaštvo postupalo s tim dokaznim predmetom prekršeno pravilo 81 (C), u skladu s kojim sekretar Međunarodnog suda zadržava sve materijalne dokazne predmete koji su uvršteni u toku postupka.¹⁸⁴³
49. Na traci se ne nalazi originalni snimak, nego je ona jedna od najmanje dvije kopije koje je svjedok napravio u februaru 1993. Svjedok je kasnije iste te godine jednu kopiju (u daljnjem tekstu: traka A) predao svom nadređenom, a drugu kopiju (u daljnjem tekstu: traka B) je zadržao. Svjedok je traku B zadržao do novembra 1999., kada je, saznajući da se traci A ne može ući u trag, predao traku B svom tadašnjem nadređenom. Svjedok je sljedeći put vidio

¹⁸⁴⁰ T. 3045.

¹⁸⁴¹ Odluka kojom se navode razlozi za odluku Raspravnog vijeća od 1. lipnja 1999. kojom je odbijen zahtjev obrane za odbacivanje dokaza, 25. juni 1999.

¹⁸⁴² Odluka po molbi za dozvolu za ulaganje žalbe, 23. avgust 1999.

¹⁸⁴³ Odgovor Darija Kordića na izvještaj optužbe o postupanju sa audio trakom kao dokaznim predmetom, podnesen 7. juna 2000.

traku B 4. decembra 1999. kada su mu je pokazali istražitelji tužilaštva i tom prilikom je potvrdio da se stvarno radi o traci B. Osim što je osporila porijeklo traka, odbrana je osporila i integritet trake B, tvrdeći da se njome moglo manipulirati i da su snimci glasa optuženog mogli biti montirani na tu traku u periodu od novembra do početka decembra 1999., kada je traka još bila u svjedokovom posjedu. Od decembra 1999. do februara 2000. traka B je bila na čuvanju u odjeljenju za dokazni materijal tužilaštva.

50. Dana 2. februara 2000., optužba je ponudila traku B (dokazni predmet Z2801.1) i jedan transkript na uvrštenje u dokazni materijal putem svjedočenja pomenutog svjedoka. Optužba je zadržala "originalnu" traku B, a napravljena je njena kopija koja je predata sekretarijatu suda. Traka B nije saslušana u sudnici jer je svjedok u toku svjedočenja dostavio drugu traku (u daljnjem tekstu: traka C), za koju je rekao da je kopija koju je načinio prije nego što je predao traku B. Traka C je saslušana u sudnici i označena je kao dokazni predmet Z2801.4. Traka C je zatim predana sekretarijatu suda, a audio-vizuelna sekcija je načinila kopije te trake, koje su dostavljene svim stranama. Trake su formalno uvrštene u dokazni materijal 4. februara 2000., ali je odbrani dozvoljeno da pokrene i druga pitanja u vezi sa trakama. (Odbrana je takođe tvrdila da se na jednoj verziji trake pojavljuju razni zvukovi kojih nema na drugoj, tako da se ne radi o pouzdanim kopijama).
51. Dana 16. februara 2000. optužba je obje trake ("originalnu" traku B i "kopiju" trake C) poslala u jednu kriminalističku laboratoriju da bi se načinila digitalna kopija. To je urađeno bez znanja ili odobrenja bilo Pretresnog vijeća, bilo sekretarijata. Trake su u kriminalističkoj laboratoriji ostale do 12. maja 2000., kada su vraćene na čuvanje u odjeljenje za dokazni materijal tužilaštva.
52. Tokom početnog razmatranja ovog pitanja, Pretresno vijeće je izrazilo veliku zabrinutost zbog toga što je originalni dokazni predmet iznesen sa Međunarodnog suda bez dozvole.¹⁸⁴⁴ Dana 15. maja 2000. Vijeće je nastavilo da razmatra to pitanje u svjetlu pravila 81 Pravilnika o postupku i dokazima. Vijeće je napomenulo da je univerzalno načelo da kontrolu nad dokaznim predmetima vrši sud, a ne jedna od strana.¹⁸⁴⁵ To pitanje je ponovno pokrenuto 18. maja i svi članovi Vijeća su izrazili krajnju zabrinutost oko ispravnosti toga da se originalni dokaznih predmeta ostavljaju u posjedu jedne od strana, a posebno oko utiska koji to može ostaviti na međunarodnu zajednicu.¹⁸⁴⁶ Vijeće je naložilo da se originali trake B i trake C odmah predaju sekretarijatu. Vijeće je naznačilo da će razmotriti eventualni zahtjev odbrane za izuzimanje ovog dokaznog predmeta iz dokaznog materijala i dalo rok od sedam dana

¹⁸⁴⁴ T. 18539 – 41.

¹⁸⁴⁵ T. 18713.

¹⁸⁴⁶ T. 19102.

tužilaštvu da podnese pismeni izvještaj o tome gdje su trake bile. Taj izvještaj je podnesen 25. maja 2000.¹⁸⁴⁷

53. Potom su obje strane tražile svjedočenje vještaka u vezi sa objema trakama i Pretresno vijeće je 3. jula 2000. odlučilo da svjedoka ponovo pozove.¹⁸⁴⁸ Svjedok je svjedočio 16. novembra 2000. U svom posljednjem podnesku po ovom pitanju Kordićeva odbrana je priznala da nije u stanju prikupiti dokaze o tome da do tog razgovora nikad nije došlo ili da se radilo o falsifikatu montiranom iz više razgovora, ali je ipak tražila da traka bude izuzeta iz dokaznog materijala.¹⁸⁴⁹ Pretresno vijeće je 6. decembra presudilo da se traka uvrsti u dokazni materijal na osnovu toga što je u ovom slučaju sekretarijat, u stvari, zadržao originalni dokazni predmet (traku C), te što se, u svakom slučaju, dokazni predmeti izuzimaju iz dokaznog materijala samo ukoliko bi njihovo uvrštavanje ozbiljno ugrozilo integritet postupka.¹⁸⁵⁰

E. Obavezujući nalozi za dostavljanje dokumenata upućeni državama i drugim entitetima

54. Tokom suđenja i pretpretresnog postupka i optužba i odbrana su, svaka za potrebe izvođenja svojih dokaza, tražile izdavanje obavezujućih naloga državama ili drugim međunarodnim entitetima u vezi sa dostavljanjem dokumenata, a u skladu sa pravilima 54 i 54 *bis*. Većina tih procesnih zahtjeva bila je povjerljive prirode i neće se detaljnije razmatrati u ovom odjeljku. Međutim, Pretresno vijeće konstatuje da je po tim zahtjevima naišlo na različit stepen saradnje, te izražava svoju zahvalnost za pomoć koju su mu u identifikovanju i obezbjeđenju pristupa traženom materijalu pružile brojne države i entiteti.
55. Pretresno vijeće, međutim, smatra da se u ovom odjeljku neophodno detaljnije posvetiti procesnim zahtjevima vezanim za države koje su nekad bile u sastavu bivše Jugoslavije. Uticaj saradnje tih država još je važniji zbog toga što su ti dokumenti najvjerovatnije pohranjeni u tim državama i njihova je saradnja sa Međunarodnim sudom po ovim pitanjima obavezna shodno članu 29 Statuta.

1. Procesni zahtjevu upućeni Republici Hrvatskoj

56. Dana 28. januara 2000., Pretresno vijeće je izdalo "omnibus" nalog (u daljnjem tekstu: Nalog od 28. januara) u odgovoru na četiri odvojena zahtjeva optužbe, koji su svi podneseni prije nego što je Međunarodni sud usvojio pravilo 54 *bis*. Nalogom se zahtijeva dostavljanje

¹⁸⁴⁷ Izvještaj optužbe o postupanju sa audio trakom kao dokaznim predmetom, podnesen 25. maja 2000.

¹⁸⁴⁸ T. 21980.

¹⁸⁴⁹ Dodatni podnesak optuženog Darija Kordića u vezi sa dokaznim materijalom na zvučnoj traci, podnesen 12. decembra 2000.

dokumenata navedenih u četiri odvojena aneksa. Ukupno su identifikovane 184 različite kategorije dokumenata čije se dostavljanje zahtijevalo.

57. Od Hrvatske se zahtijevalo da u roku od 28 dana dostavi pismene podneske o tome koliko se odmaklo u tome, kao i da prisustvuje ročištu zakazanom dvije sedmice kasnije. Po zahtjevu Hrvatske za produženje roka, ročište je održano 29. marta 2000. Dana 31. marta 2000. Pretresno vijeće je izdalo sljedeći nalog kojim se od Hrvatske traži da do 13. aprila 2000. podnese izvještaj o tome koji se od traženih dokumenata nalaze u njenom posjedu i da te dokumente dostavi do 29. aprila 2000.
58. Hrvatska je odgovorila na taj zahtjev 13. aprila 2000., dostavivši spisak od 219 dokumenata koji, kako se navodi, predstavljaju dokumente na koje se odnosi nalog od 28. januara, te 24. maja 2000., dostavivši šest dokumenata u vezi sa Ahmićima, među kojima su bili i izvještaji HIS-a koje je Miroslav Tuđman uputio predsjedniku Tuđmanu.
59. Optužba je 25. jula podnijela zahtjev utemeljen na pravilu 54 *bis* kojim se traži izdavanje naloga Hrvatskoj za dostavljanje 70 kategorija dokumenata, navedenih pod nazivom "dokumenti o Ahmićima". Optužba je ustvrdila da je većina dokumenata o Ahmićima već pokrivena nalogom od 28. januara. *Ex parte* ročište na kojem je razgovarano o potrebi hitnog održavanja ročišta radi razmatranja tog zahtjeva održano je 25. jula 2000. (Pravilo 54 *bis* zahtijeva da se država na koju se takav zahtjev odnosi obavijesti o tome 15 dana prije održavanja ročišta po tom zahtjevu). Optužba je potvrdila da joj je kratko prije toga dopušten pristup arhivi HVO-a koja sadrži ogromnu količinu materijala, i to preko 2000 svezaka. Vijeće je odlučilo da ne ubrzava postupak u toj fazi, navodeći da vladi Hrvatske treba dati vremena da odgovori na zahtjev od 10. jula 2000.¹⁸⁵¹
60. Dana 2. avgusta 2000. optužba je podnijela ponovljeni zahtjev kojim se traži izdavanje naloga čija bi sadržina bila slična sadržini naloga čije se izdavanje tražilo 25. jula 2000., te zakazivanje ročišta ubrzo nakon ljetnog prekida rada. Pretresno vijeće je 4. avgusta 2000. izdalo nalog o rasporedu kojim je naloženo da se zahtjev dostavi Hrvatskoj i da se ročište održi 7. septembra 2000., a Hrvatska je 24. avgusta 2000. dostavila odgovor na zahtjev (zaveden 6. septembra 2000.) u kojem se izlažu koraci koje je Hrvatska poduzela u cilju obezbjeđenja pristupa tim dokumentima, kako optužbi, tako i odbrani.
61. Pretresno vijeće je na ročištu iznijelo zapažanje da je nalog u određenoj mjeri ispoštovan i da se saradnja u tom smislu nastavlja. U tim okolnostima Pretresno vijeće je bilo protivno izdavanju daljnjih naloga, ali je ponovilo da nalog od 28. januara i dalje ostaje na snazi.¹⁸⁵²

¹⁸⁵⁰ T. 27954.

¹⁸⁵¹ T. 23206.

¹⁸⁵² T. 24382.

2. Prihvatanje materijala dostavljenog u skladu sa nalogom od 28. januara 2000.

62. Optužba je cijelim tokom postupka ukazivala na to da i dalje traži dostavljanje dokumenata od strane Republike Hrvatske, te da će tražiti da se svi materijali koji budu dostavljeni na taj način uvrste u dokazni materijal u ovom predmetu. Optužbi je zaista i dopušteno da formalno ne završava izvođenje svojih dokaza nakon što je u martu 2000. izvela ostale dokaze. Nakon što je Republika Hrvatska optužbi omogućila pristup arhivama, optužba je 30. oktobra 2000. tražila prihvatanje dodatnog materijala u izvođenju dokaza optužbe,¹⁸⁵³ kako za glavno izvođenje dokaza, tako i za pobijanje (u daljnjem tekstu: zagrebački materijal). To je zatraženo nakon što su obje odbrane završile izvođenje svojih dokaza, te su u postupku ostale još faze pobijanja navoda, replike i završnih riječi.
63. Materijal čije je prihvatanje tražila optužba bio je obiman i sastojao se od preko 300 predmeta, uz 33 transkripta sastanaka koji su kratko prije toga stavljeni na raspolaganje optužbi. Samo ti transkripti su se sastojali od šest svezaka. Uz to, optužba je tražila da se pozovu još 33 dodatna svjedoka. Optužba je tvrdila da su svi koji učestvuju u postupku svjesni napora koje je optužba uložila u pribavljanje tog materijala i da bi odbijanje da se taj materijal prihvati sada kada je dostavljen predstavljalo nagradu onima koji su ometali pravilno funkcionisanje Međunarodnog suda. Optužbi je dopušteno da pozove tri svjedoka, od kojih je jedan svjedočio po pitanju pristupa dotičnim materijalima u arhivi u Zagrebu, a druga dva su svjedočila o načinu na koji su transkripti zapisani i na koji je regulisan pristup dokumentima. Odbrana se žestoko usprotivila prihvatanju dokaza u tako kasnoj fazi postupka.
64. Nakon što je primilo i pismene i usmene podneske strana, Pretresno vijeće je odbacilo sve osim 17 dostavljenih dokaznih predmeta.¹⁸⁵⁴ Nijedan transkript nije prihvaćen zbog toga što su se svi odnosili na pitanja koja su već potkrepljena velikom količinom dokaza u ovom predmetu, tačnije na pitanje uloge Republike Hrvatske u sukobu u Bosni i Hercegovini. Stoga bi njihovo prihvatanje bilo kumulativno i repetitivno. Što se dokaznih predmeta tiče, Pretresno vijeće je iznijelo zapažanje da su neki od tih predmeta već bili uvršteni u dokazni materijal; da su drugi uvršteni u spis u drugim postupcima koji su vođeni pred Međunarodnim sudom, te su stoga bili dostupni optužbi u ranijoj fazi ovog postupka; da je u mnogim slučajevima materijal bio kumulativne prirode i nije pružao ništa novije od materijala koji je već bio uvršten u dokazni materijal; ili da materijal nije bio dovoljno značajan da bi se opravdalo njegovo prihvatanje u tako poodmakloj fazi postupka; ili da su određeni predmeti

¹⁸⁵³ Podnesci optužbe vezani za spiskove svjedoka, dokazne predmete za pobijanje, "zagrebačke dokazne predmete" i predsjedničke transkripte, podneseni 30. oktobra 2000.

¹⁸⁵⁴ Odluka po podnescima tužioca koji se odnose na "Zagrebačke dokazne predmete" i predsjedničke transkripte, 1. decembar 2000.

zasnovani na anonimnim izvorima ili izjavama iz druge ruke, vjerodostojnost kojih se ne može ispitati prilikom unakrsnog ispitivanja.

65. Optužba je takođe tražila prihvatanje 42 dokumenta kao dokaznih predmeta za pobijanje navoda odbrane, od koji je pet kasnije povučeno. Pretresno vijeće je prihvatilo dva od tih dokumenata, iznijevši zapažanje da je 20 dokumenata već ranije bilo prihvaćeno u toku postupka, a ostale dokumente je odbacilo.¹⁸⁵⁵
66. Oba tima odbrane su takođe tražila prihvatanje materijala kojeg je kratko prije toga dostavila Hrvatska; Kordićeva odbrana je prvobitno tražila prihvatanje 159 dodatnih dokumenata i pozivanje četiri dodatna svjedoka. To je kasnije smanjeno na 12 dokumenata, od kojih je Pretresno vijeće prihvatilo sve osim jednog.¹⁸⁵⁶ Čerkezova odbrana je tražila prihvatanje samo dva dodatna dokumenta kao "zagrebačkog materijala" i Pretresno vijeće je prihvatilo oba ta dokumenta.¹⁸⁵⁷

3. Procesni zahtjevi upućeni Federaciji Bosne i Hercegovine

67. Kao što je bio slučaj i sa procesnim zahtjevima upućenim Hrvatskoj, optužba je tražila izdavanje niza naloga za dostavu dokumenata koji bi bili upućeni Federaciji Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: FBiH), a koji su na kraju kombinovani u nalogu koji je Pretresno vijeće izdalo 27. januara 2000. Shodno tom nalogu, FBiH je bila obavezna dostaviti tražene dokumente najkasnije 24. februara 2000. Početkom i sredinom marta 2000. Pretresno vijeće je primilo izvještaje Ministarstva pravde, ministra odbrane i Ministarstva unutrašnjih poslova FBiH o tome koje su korake poduzela ta ministarstva u cilju utvrđivanja gdje se traženi dokumenti nalaze, ali do tada dotični dokumenti još nisu bili dostavljeni. Pretresno vijeće iznosi zapažanje da odgovori iz jednog dijela FBiH-a nisu uvijek dosljedni odgovorima iz njenog drugog dijela.
68. Dana 29. marta 2000. održano je ročište o izvršavanju tog naloga na kojem je predstavnik FBiH potvrdio da određeni relevantni dokumenti zaista postoje, ali je naveo da materijal treba provjeriti i srediti, tvrdeći, međutim, da bi taj materijal mogao biti dostavljen u roku od mjesec dana. Pretresno vijeće je potvrdilo obavezu dostavljanja svih dokumenata koji se navode u nalogu i odobrilo dodatnih mjesec dana za dostavljanje. Do dana objavljivanja ove presude nijedan od dokumenata iz naloga nije dostavljen.

¹⁸⁵⁵ Odluka o prihvatanju dokaznih predmeta optužbe u postupku pobijanja, 11. decembar 2000.

¹⁸⁵⁶ Odluka o prihvatanju replike pobijanja i "zagrebačkih materijala", te jednog dodatnog dokaznog predmeta predloženog od strane optuženog Darija Kordića, 11. decembar 2000.

¹⁸⁵⁷ Odluka o prihvatanju dodatnih dokumenata i dokumenata u repliku pobijanja od strane optuženog Marija Čerkeza, 11. decembar 2000.

69. U junu 2000. Kordićeva odbrana je takođe tražila izdavanje naloga FBiH-u za dostavu dokumenata. Ročište po tom zahtjevu održano je 6. jula 2000. i Pretresno vijeće je 18. jula 2000. izdalo obavezujući nalog za dostavu dokumenata. Dana 15. avgusta 2000. FBiH je dostavila 27 dokumenata shodno tom posljednjem nalogu i ti dokumenti su zvanično zavedeni (nakon što su prevedeni na jedan od službenih jezika) u novembru 2000.

DODATAK V: OPTUŽNICA

MEĐUNARODNI KRIVIČNI SUD ZA BIVŠU JUGOSLAVIJU

Predmet br. IT-95-14/2-PT

Sudac koji je potvrdio optužnicu: sutkinja Gabrielle Kirk McDonald

Raspravno vijeće: sudac Claude Jorda
sudac Fouad Abdel-Monem Riad
sudac Almiro Simoes Rodrigues

Tajnik Suda: gđa Dorothee de Sampayo Garrido

Datum podnošenja: 30. rujna 1998.

TUŽITELJ MEĐUNARODNOG SUDA

PROTIV

**Darija KORDIĆA
Marija ČERKEZA**

IZMIJENJENA I DOPUNJENA OPTUŽNICA

Tužitelj Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, u skladu sa svojim ovlastima iz članka 18. Statuta Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju ("Statut Međunarodnog suda"), optužuje:

**Darija KORDIĆA
Marija ČERKEZA**

za zločine protiv čovječnosti, teške povrede Ženevskih konvencija i kršenja ratnih zakona i običaja.

KONTEKST

1. Događaji navedeni u optužnici zbili su se u kontekstu raspada bivše Jugoslavije. Dana 25. lipnja 1991. Republika Hrvatska proglasila je nezavisnost, čije je stupanje na snagu odgođeno do 8. listopada 1991. Europska zajednica priznala je Republiku Hrvatsku 15. siječnja 1992., a u članstvo Ujedinjenih naroda primljena je 22. svibnja 1992. Republika Bosna i Hercegovina proglasila je nezavisnost 3. ožujka 1992., Europska zajednica ju je priznala 6. travnja 1992., a u članstvo Ujedinjenih naroda primljena je 22. svibnja 1992.

2. U vrijeme na koje se odnosi ova optužnica, Hrvatska demokratska zajednica ("HDZ") bila je glavna i utjecajna politička stranka u Hrvatskoj. Jedan od proklamiranih ciljeva HDZ-a bio je ostvarenje "suverenosti hrvatskog naroda" i "neotuđivog prava cijeloga hrvatskog naroda, unutar

njegovih povijesnih i prirodnih granica, na samoodređenje do odcjepljenja,” kao i promicanje “gospodarsko-prometnog i duhovno-civilizacijskog združenja ... Hrvatske i ... Bosne i Hercegovine, koje tvore prirodnu, nedjeljivu geopolitičku cjelinu i koje su povijesnom sudbom upućene na zajedništvo.”

3. U vrijeme na koje se odnosi ova optužnica, Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine (“HDZ-BiH”) bila je glavna politička stranka bosanskih Hrvata u Republici Bosni i Hercegovini. Jedan od proklamiranih ciljeva HDZ-BiH bio je “osigurati pravo hrvatskog naroda na samoodređenje do prava na odcjepljenje ...”

4. Hrvatska zajednica Herceg-Bosna (“HZ H-B”) proglasila je svoje postojanje 18. studenog 1991., tvrdeći da je zasebna ili jasno izražena “politička, kulturna, gospodarska i teritorijalna cjelina” na području Bosne i Hercegovine. Jedan od njezinih ciljeva bila je uspostava užih veza ili jedinstva s Hrvatskom, kao što pokazuje upotreba hrvatske valute i hrvatskog jezika u HZ H-B i davanje hrvatskog državljanstva bosanskim Hrvatima od strane Hrvatske. Predsjedništvo HZ H-B sastojalo se od predsjednika, dva dopredsjednika i tajnika. Ovlasti Predsjedništva uključivale su imenovanje izvršnih i upravnih vlasti. Dana 28. kolovoza 1993. HZ H-B se proglasila Hrvatskom Republikom Herceg-Bosnom (“HR H-B”) na čelu koje su bili predsjednik i jedan dopredsjednik. Međunarodna zajednica nikada nije priznala ni HZ H-B ni HR H-B, a Ustavni sud Bosne i Hercegovine proglasio je HZ H-B nelegalnom 14. rujna 1992. ili otprilike tog datuma.

5. Prema članku 2. Odluke o uspostavi HZ H-B od 18. studenog 1991., HZ H-B (a kasnije i HR H-B) sastojala se od sljedećih općina na teritoriju Bosne i Hercegovine: Jajce, Kreševo, Busovača, Vitez, Novi Travnik, Travnik, Kiseljak, Fojnica, Skender Vakuf (Dobretići), Kakanj, Vareš, Kotor Varoš, Tomislavgrad, Livno, Kupres, Bugojno, Gornji Vakuf, Prozor, Konjic, Jablanica, Posušje, Mostar, Široki Brijeg, Grude, Ljubuški, Čitluk, Čapljina, Neum, Stolac i Trebinje (Ravno). Na temelju članka 4. te Odluke, općina Žepče priključena je HZ H-B/HR H-B otprilike u listopadu 1992.

6. Hrvatsko vijeće obrane (“HVO”) osnovano je u travnju 1992. ili otprilike u to vrijeme, kao vrhovna izvršna, upravna i obrambena vlast HZ H-B i HR H-B. Odobreno je osnivanje općinskih organizacija HVO-a, koje su potom uspostavljene početkom lipnja 1992., ili otprilike u to vrijeme, kao izvršna i vojna vlast. HVO i svaki njegov pripadnik bili su podređeni i odgovorni Predsjedništvu HZ H-B, koje je pak svoje ovlasti i ciljeve ostvarivalo putem HVO-a.

7. Od otprilike mjeseca studenog 1991. do ožujka 1994., razne osobe i skupine koje su bile povezane ili upravljane, poticane, podržavane ili pomagane i na drugi način podupirane od strane HDZ-a, HDZ-BiH, HZ H-B/HR H-B i HVO-a te njihova razna politička, općinska i upravna tijela, oružane snage, policija, paravojne i specijalne postrojbe prouzročili su, planirali, pripremali, poticali, podržavali, upravljali i sudjelovali u kampanji progona i etničkog čišćenja te počinili teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava protiv bosanskog muslimanskog stanovništva koje je živjelo u HZ H-B/HR H-B i općini Zenica na teritoriju Bosne i Hercegovine.

OPTUŽENI I NJIHOV NADREĐENI POLOŽAJ

DARIO KORDIĆ

8. **Dario KORDIĆ**, sin Pere, rođen je 14. prosinca 1960. u Sarajevu u Republici Bosni i Hercegovini. Studirao je političke znanosti na Sveučilištu u Sarajevu, a zatim je radio kao novinar.

9. **DARIO KORDIĆ** bio je aktivan član HDZ-BiH i napredovao je do položaja sve veće moći, vlasti i utjecaja u vodstvu bosanskih Hrvata. Pripadao je najvišem krugu političkih i vojnih vođa u HDZ-BiH, HZ H-B, HR H-B i HVO-u. Godine 1991. **Dario KORDIĆ** je imenovan predsjednikom HDZ-BiH u općini Busovača te predsjednikom Travničke regionalne zajednice. Kao predsjednik Travničke regionalne zajednice, **Dario KORDIĆ** je bio supredsjedatelj sastanka HDZ-BiH 12. studenog 1991. na kojem je obznanjeno da "hrvatski narod u Bosni i Hercegovini mora konačno povesti odlučnu, aktivnu politiku, koja treba dovesti do realizacije našeg vjekovnog sna -- zajedničke hrvatske države." Nekoliko dana kasnije, 18. studenog 1991., **Dario KORDIĆ** je bio jedan od vođa koji su potpisali Odluku o osnivanju HZ H-B te je postao jedan od njezina dva dopredsjednika, na kojem položaju je ostao sve do otprilike mjeseca kolovoza 1993. Na temelju funkcije dopredsjednika, **Dario KORDIĆ** je bio i član Predsjedništva HZ H-B, koje je također funkcioniralo kao zakonodavno tijelo HZ H-B. Kad je u kolovozu 1993. proglašena HR H-B, **Dario KORDIĆ** je imenovan dopredsjednikom i na toj funkciji je ostao sve vrijeme na koje se odnosi ova optužnica. Dana 10. srpnja 1994. ili otprilike tog datuma, postao je predsjednik HDZ-BiH. U vrijeme na koje se odnosi ova optužnica, **Dario KORDIĆ** se predstavljao i drugi su ga smatrali visokim dužnosnikom HVO-a, te je kao visoki dužnosnik HVO-a potpisivao naredbe i dokumente. U tim svojim ulogama i na tim položajima, **Dario KORDIĆ** je ostvarivao funkcije vlasti, zapovjedništva i ovlasti unutar, nad i putem HVO-a i njegova djelovanja i operacija.

10. **Dario KORDIĆ** je na temelju svojih raznih funkcija, položaja i ovlasti, svojih veza s ključnim osobama iz hrvatskog vodstva i vodstva bosanskih Hrvata, te svoje političke i vojne moći u HZ H-B/HR H-B, ostvarivao vlast, utjecaj i kontrolu nad političkim i vojnim ciljevima i djelatnostima HDZ-BiH, HZ H-B, HR H-B i HVO-a. **Dario KORDIĆ** je u raznim prilikama i na razne načine pokazivao vlast, utjecaj, ovlasti i kontrolu, na primjer donošenjem političkih i strateških odluka, pregovaranjem u ime HVO-a o prekidu vatre, izdavanjem naredaba koje su izravno ili neizravno bile vojne prirode ili značenja, predstavljajući se kao pukovnik HVO-a, dopredsjednik ili viši dužnosnik HVO-a, nošenjem vojne odjeće, postojanjem prostorije za vojne operacije u njegovu uredu u zgradi PTT-a u Busovači, opozivanjem sporazuma o prekidu vatre kad mu uvjeti nisu odgovarali, imenovanjem osoba na razne funkcije, poslove i položaje te njihovim smjenjivanjem, izdavanjem naloga za uhićenje ili oslobađanje utjecajnih Muslimana koje je HVO lišio slobode, odobravanjem putovanja i slobode kretanja kroz razna područja pod nadzorom HVO-a, ishođivanjem povrata ukradenih ili zaplijenjenih vozila i imovine, i pregovaranjem o prolazu humanitarnih konvoja i vozila Ujedinjenih naroda kroz razne kontrolne točke.

MARIO ČERKEZ

11. **Mario ČERKEZ**, sin Tugomira, rođen je 27. ožujka 1959. u selu Rijeka, općina Vitez, u Republici Bosni i Hercegovini. **Mario ČERKEZ** radio je kao automehaničar i službenik u tvornici SPS.

12. **Mario ČERKEZ** postao je zapovjednik brigade HVO-a raspoređene u ili oko općine Vitez ("Viteška brigada HVO-a") 1992. i na tom je položaju ostao sve vrijeme na koje se odnose optužbe sadržane u ovoj optužnici. Njegov položaj unutar HVO-a je značio da je on pod zapovjedništvom Tihomira BLAŠKIĆA koji je u to vrijeme bio zapovjednik HVO-a za Operativnu zonu Srednja Bosna. Ovlasti i dužnosti **Marija ČERKEZA** kao zapovjednika navedene su u Uredbi o oružanim snagama Hrvatske zajednice Herceg-Bosna od 17. listopada 1992., koja navodi da je zapovjednik na njegovu položaju odgovoran za borbenu pripravnost postrojba pod njegovim zapovjedništvom, mobilizaciju oružanih snaga i policijskih postrojba, te da ima ovlasti postavljati i razrješavati zapovjednike.

13. Sve vrijeme na koje se odnose optužbe sadržane u ovoj optužnici, **Mario ČERKEZ** je na temelju goreopisanih funkcija i ovlasti na razne načine pokazivao ili provodio svoju kontrolu u vojnim pitanjima, uključujući na primjer pregovaranje o sporazumima o prekidu vatre s protivničkim civilnim i vojnim predstavnicima iz muslimanske zajednice, pregovaranje s dužnosnicima Ujedinjenih naroda, izdavanje naredaba za razmjestaj postrojba i drugih jedinica pod njegovim zapovjedništvom i kontroliranje pritvora i postupanja s civilima lišenim slobode.

OPĆE POSTAVKE OPTUŽNICE

14. U svakom paragrafu kojim se tereti za zločine protiv čovječnosti, koji predstavljaju krivično djelo prema članku 5. Statuta Međunarodnog suda, navedena djela ili propusti bili su dio rasprostranjenih, masovnih ili sustavnih djela i postupaka usmjerenih protiv bosanskog muslimanskog civilnog stanovništva koje je živjelo u HZ H-B/HR H-B i općini Zenica na teritoriju Bosne i Hercegovine.

15. Sve vrijeme na koje se odnosi optužnica, na području Bosne i Hercegovine vladalo je stanje međunarodnog oružanog sukoba i djelomične okupacije.

16. Sva djela i propusti ovdje navedeni kao teške povrede Ženevskih konvencija iz 1949. godine (u daljnjem tekstu "teške povrede"), prema članku 2. Statuta Međunarodnog suda, dogodili su se tijekom tog međunarodnog oružanog sukoba i djelomične okupacije.

17. Sve žrtve koje se spominju u optužbama sadržanim u ovoj optužnici bile su, sve vrijeme na koje se optužnica odnosi, osobe zaštićene Ženevskim konvencijama iz 1949. godine.

18. Optuženi u ovoj optužnici bili su dužni pridržavati se ratnih zakona i običaja, uključujući i Ženevske konvencije iz 1949. godine.

19. **Dario KORDIĆ**, otprilike od studenog 1991. do ožujka 1994., osobno je odgovoran za krivična djela za koja ga tereti ova optužnica u skladu s člankom 7.(1) Statuta Međunarodnog suda. Osobna krivična odgovornost obuhvaća izvršenje, planiranje, poticanje, pokretanje, naređivanje ili pomaganje i na drugi način podupiranje planiranja, pripreme ili izvršenja svih djela i propusta navedenih u ovoj optužnici.

20. **Dario KORDIĆ**, otprilike od studenog 1991. do ožujka 1994., također je, ili alternativno, kao nadređena osoba krivično odgovoran za djela svojih podređenih u skladu s člankom 7.(3) Statuta Međunarodnog suda. Svaki je nadređeni krivično odgovoran za djela svojih podređenih ako je znao ili je imao razloga znati da će njegov podređeni počinuti ili je počinio takva djela, a nadređeni nije poduzeo potrebne i razumne mjere kako bi spriječio daljnja takva djela ili kaznio podređenog. Za svaku optužbu u ovoj optužnici, **Dario KORDIĆ**, osim što je osobno odgovoran, znao je ili je imao razloga znati, te je to bilo predvidljivo, da će njemu podređene osobe počinuti ili su počinile razne zločine, progone i protuzakonita djela, a nije poduzeo potrebne i razumne mjere kako bi spriječio takve zločine, progone i djela ili kaznio njihove počinitelje.

21. **Mario ČERKEZ**, otprilike od travnja 1992. do kolovoza 1993., osobno je odgovoran za krivična djela za koje ga tereti ova optužnica u skladu s člankom 7.(1) Statuta Međunarodnog suda. Osobna krivična odgovornost obuhvaća izvršenje, planiranje, poticanje, pokretanje, naređivanje ili pomaganje i na drugi način podupiranje planiranja, pripreme ili izvršenja svih djela i propusta navedenih u ovoj optužnici.

22. **Mario ČERKEZ**, otprilike od travnja 1992. do kolovoza 1993., također je, ili alternativno, kao nadređena osoba krivično odgovoran za djela svojih podređenih u skladu s člankom 7.(3)

Statuta Međunarodnog suda. Svaki je nadređeni krivično odgovoran za djela svojih podređenih ako je znao ili je imao razloga znati da će njegov podređeni počiniti ili je počinio takva djela, a nadređeni nije poduzeo potrebne i razumne mjere kako bi spriječio takva daljnja djela ili kaznio podređenog. Za svaku optužbu u ovoj optužnici, **Mario ČERKEZ**, osim što je osobno odgovoran, znao je ili je imao razloga znati, te je to bilo predvidljivo, da će njemu podređene osobe počiniti ili su počinile razne zločine, progone i protuzakonita djela, a nije poduzeo potrebne i razumne mjere kako bi spriječio takve zločine, progone i djela ili kaznio njihove počinitelje.

23. Opće postavke navedene u paragrafima 1 do 22, kao i navodi u paragrafima 24 do 35, ponovljene su i sadržane u svakoj optužbi.

OPTUŽBE

24. Jedan od glavnih ciljeva HDZ-BiH, HZ H-B, HR H-B i HVO-a bio je uspostaviti kontrolu nad više općina i područja u Bosni i Hercegovini te ih povezati ili ujediniti s Republikom Hrvatskom. Radi postizanja ovog cilja, HDZ-BiH, HZ H-B/HR H-B i HVO prouzročili su, planirali, poticali, pripremali, pokrenuli, podržavali i proveli političko-vojnu kampanju kako bi uspostavili kontrolu nad tim područjima i etnički ih očistili od bosanskog muslimanskog stanovništva ili znatno smanjili njegov broj i pokorili ga. Ova je kampanja izvedena na razne načine i raznim sredstvima i metodama prema obrascu čija dosljednost i učestalost pokazuje da se radilo o razrađenoj i široko rasprostranjenoj kampanji koja je provedena po cijeloj HZ H-B/HR H-B i općini Zenica otprilike od 18. studenog 1991., kad je HZ H-B proglasila svoje postojanje, do otprilike 1. ožujka 1994. kad je potpisan Washingtonski sporazum.

25. Na svojim raznim visokim funkcijama, kao i kroz ovlasti i utjecaj koje je imao, **Dario KORDIĆ** igrao je središnju ulogu u razvoju, utvrđivanju i provođenju politike, ciljeva i strategija HDZ-BiH, HZ H-B, HR H-B i HVO-a. Zajedno s drugima, on je pokrenuo, planirao, poticao, pripremao, naređivao, počinio i pomagao i na drugi način podupirao političko-vojnu kampanju proganjanja i teroriziranja bosanskih Muslimana, koja je obuhvaćala ili imala za posljedicu izvršenje teških kršenja međunarodnog humanitarnog prava. **Dario KORDIĆ** bio je presudna i važna osoba te sastavni dio cijele te kampanje i imao je vlast, ovlasti i odgovornost voditi, kontrolirati i oblikovati njezinu politiku i provođenje, te spriječiti, ograničiti ili kazniti zločine, prekršaje ili povrede koje su se dogodile ili su počinjene u okviru kampanje. On je javno promicao ciljeve kampanje te je ohrabrivao i poticao međunacionalnu mržnju, razdor i nepovjerenje koji su služili njezinim ciljevima.

26. Sfera ovlasti, zapovijedanja i utjecaja **Darija KORDIĆA** protezala se na čitav niz općina, a on je izravno sudjelovao u pripremanju, poticanju i provođenju ciljeva i akcija kampanje. **Dario KORDIĆ** nije samo osobno zagovarao i promicao ciljeve kampanje i sudjelovao u raznim krivičnim djelima, već je bio svjestan i imao je razloga znati - u naelektriziranom i nestabilnom okruženju Bosne i Hercegovine - za opasnosti, zloupotrebe i posljedice politike i ciljeva kampanje i ponašanja koje su on i drugi pokrenuli. Progoni, ugnjetavanje i nasilje nad civilima bosanskim Muslimanima, njihovim institucijama i imovini bili su potpuno predvidljivi, a nisu poduzeti odgovarajući koraci kako bi se spriječile, prekinule ili kaznile takve zloupotrebe i kršenja. **Dario KORDIĆ** je znao ili je imao razloga znati da će razni podređeni i njihovi pomagači progoniti i ugnjetavati bosanske Muslimane, ili da su to već činili, a nije poduzeo potrebne i razumne mjere kako bi spriječio takva djela ili kaznio počinitelje.

27. Kao zapovjednik HVO-a, **Mario ČERKEZ** je vojnim sredstvima provodio ciljeve, politiku i zadaće HDZ-BiH, HZ H-B, HR H-B i HVO-a te je provodio i pomagao i na drugi način podupirao kampanju progona. On je bio zapovjednik Viteške brigade HVO-a koja je izravno i aktivno sudjelovala u masovnim progonima civila bosanskih Muslimana. **Mario ČERKEZ** je

također znao ili je imao razloga znati da će razni podređeni i pomagači pod njegovom kontrolom progoniti i ugnjetavati civile bosanske Muslimane, ili da su to učinili, a nije poduzeo potrebne i razumne mjere kako bi spriječio takva djela ili kaznio počinitelje.

28. Kampanja progona, nasilja i etničkog čišćenja počinjena je i provedena na rasprostranjen i sustavan način, raznim sredstvima i metodama, uključujući napade na gradove, gradiće i sela koji su vojno bili beznačajni i nastanjeni civilima bosanskim Muslimanima, te ubijanje i teško ranjavanje civila bosanskih Muslimana. Mnogi napadi počeli su u ranim jutarnjim satima dok je većina stanovnika spavala u svojim domovima. Najmanje stotinu nezaštićenih civila bosanskih Muslimana, među kojima su bili žene, djeca, starije i nemoćne osobe, ubijeno je, a mnogi su ranjeni ili ozlijeđeni u svojim domovima i dvorištima kad su se pokušali sakriti ili pobjeći pred napadima ili granatiranjima HVO-a ili nakon što su ih pripadnici HVO-a lišili slobode.

29. Lišavanje slobode i zatvaranje bili su druga sredstva progona bosanskih Muslimana, koji su sustavno izdvajani, lišavani slobode i zatvarani u zatvorske objekte HZ H-B/HR H-B i HVO-a na političkoj, rasnoj, nacionalnoj ili vjerskoj osnovi. Zatvoreni ili na drugi način lišeni slobode, civili bosanski Muslimani bili su podvrgnuti fizičkom i psihičkom zlostavljanju, uključujući premlaćivanja i seksualne delikte, te im je nečovječno bilo onemogućavano ostvarenje osnovnih životnih potreba, kao što su primjerena hrana, voda, smještaj i odjeća. Lječnička njega često je bila slaba ili nije postojala, prostorije su bile pretrpane, a uvjeti nehigijenski.

30. U okviru progona, bosanski Muslimani morali su izjaviti privrženost HZ H-B/HR H-B i/ili HVO-u ili im je prijetio gubitak posla. Mnogi su bosanski Muslimani dobili otkaz ili su smijenjeni s državnih, općinskih i drugih funkcija ili su degradirani na položaje bez stvarne vlasti ili ovlaštenja.

31. Mnogi bosanski Muslimani koji su zatvoreni ili lišeni slobode također su bili prisiljavani kopati rovove u neprijateljskom okruženju i na drugi način opasnim uvjetima, korišteni su za prisilan rad, kao taoci radi promicanja političko-vojnih ciljeva HZ H-B/HR H-B i HVO-a te kao živi zid. Neki od tih ljudi izgubili su život dok su bili zatočeni i prisiljeni sudjelovati u takvim radnjama.

32. Progon bosanskih Muslimana također je ostvarivan ohrabriranjem, poticanjem i raspirivanjem mržnje, nepovjerenja i razdora na političkoj, rasnoj, nacionalnoj ili vjerskoj osnovi, putem propagande, govora i na drugi način.

33. Rasprostranjeni progon bosanskih Muslimana također je obuhvaćao prisiljavanje, zastrašivanje, teroriziranje i prisilno preseljenje tih civila iz njihovih domova i sela. Mnogi progonjeni bosanski Muslimani ili su ubijeni ili premješteni ili prisiljeni da se presele u većinski muslimanska područja izvan općina Vitez, Novi Travnik i Busovača. Mnogi zatočeni ili preseljeni civili odvedeni su do HVO-ovih kontrolnih točaka i natjerani da se pješice upute prema teritoriju bosanskih Muslimana.

34. Radi promicanja i pospješivanja etničkog čišćenja, razni članovi HDZ-BiH, HZ H-B/HR H-B i HVO-a, zajedno sa svojim agentima i drugima, poticali su, izazivali i sudjelovali u bezobzirnom i opsežnom razaranju i pljačkanju imovine civila bosanskih Muslimana bez ikakvog opravdanja s vojnog stajališta. Nastambe i zgrade bosanskih Muslimana, kao i osobna imovina civila i njihova stoka, razoreni su ili teško oštećeni. Poslovni objekti bosanskih Muslimana minirani su i uništeni. Mnoga od tih djela i veći dio štete trebali su osigurati da se stanovnici Muslimani ne mogu vratiti i da se ne vrte svojim kućama ili u svoja naselja. Osim toga, mnogi vjerski i obrazovni objekti, mjesta i institucije bosanskih Muslimana namjerno su uništavani ili na drugi način oštećeni ili oskvrnjeni.

35. Kao posljedica kampanje progona i etničkog čišćenja, bosansko muslimansko civilno stanovništvo znatno je smanjeno i premješteno iz područja HZ H-B/HR H-B u kojima su HDZ-BiH, HZ H-B/HR H-B i HVO, te njihovi vođe i agenti preuzeli kontrolu.

TOČKA 1

PROGONI

36. Otrprike od studenog 1991. do ožujka 1994., **Dario KORDIĆ**, zajedno s raznim članovima HDZ-BiH, HZ H-B/HR H-B i HVO-a i njihovim vođama, oružanim snagama i agentima, prouzročio je, planirao, poticao, naređivao ili počinio, ili pomagao i na drugi način podupirao planiranje, pripremu ili izvršenje zločina protiv čovječnosti, odnosno rasprostranjenih ili sustavnih progona civila bosanskih Muslimana na političkoj, rasnoj, nacionalnoj ili vjerskoj osnovi, po cijeloj HZ H-B/HR H-B i općini Zenica, na teritoriju Bosne i Hercegovine.

37. Ta kampanja rasprostranjenih ili sustavnih progona počinjena je, izvršena i provedena na sljedeće načine:

- (a) napadima na gradove, gradiće i sela nastanjena civilima bosanskim Muslimanima;
- (b) ubijanjem i nanošenjem teških ozljeda ili šteta civilima bosanskim Muslimanima, uključujući žene, djecu, starije i nemoćne osobe, za vrijeme i nakon tih napada;
- (c) ohrabrivanjem, poticanjem i promicanjem mržnje, nepovjerenja i razdora na političkoj, rasnoj, nacionalnoj ili vjerskoj osnovi, putem propagande, govora i na drugi način;
- (d) izdvajanjem, lišavanjem slobode i zatvaranjem bosanskih Muslimana na političkoj, rasnoj, nacionalnoj ili vjerskoj osnovi;
- (e) otpuštanjem i smjenjivanjem bosanskih Muslimana s državnih, općinskih i drugih položaja;
- (f) prisiljavanjem, zastrašivanjem, teroriziranjem i prisilnim preseljavanjem civila bosanskih Muslimana iz njihovih domova i sela;
- (g) fizičkim i psihičkim zlostavljanjem, nečovječnim djelima, nečovječnim postupanjem, prisilnim radom i uskraćivanjem stvari osnovnih za život, kao što su primjerena hrana, voda, smještaj i odjeća, bosanskih Muslimana koji su lišeni slobode ili zatvoreni;
- (h) korištenjem bosanskih Muslimana koji su bili lišeni slobode ili zatvoreni za kopanje rovova;
- (i) korištenjem bosanskih Muslimana koji su bili lišeni slobode ili zatvoreni za taoce i živi zid;
- (j) bezobzirnim i opsežnim razaranjem i/ili pljačkanjem nastambi, zgrada, poslovnih objekata, osobne imovine i stoke civila bosanskih Muslimana; i

- (k) razaranjem i namjernim nanošenjem štete muslimanskim vjerskim i obrazovnim institucijama.

Ovim djelima odnosno propustima, **Dario KORDIĆ** je počinio:

Točka 1: ZLOČIN PROTIV ČOVJEČNOSTI, prema članku 5.(h), 7.(1) i 7.(3) (progoni na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi) Statuta Međunarodnog suda.

TOČKA 2

PROGONI

38. Otprilike od 1. travnja 1992. do rujna 1993., **Mario ČERKEZ**, zajedno s raznim članovima HDZ-BiH, HZ H-B/HR H-B i HVO-a i njihovim vođama, vojnim snagama i agentima, prouzročio je, planirao, poticao, naređivao ili počinio, ili pomagao i na drugi način podupirao planiranje, pripremu ili izvršenje zločina protiv čovječnosti, odnosno rasprostranjenih ili sustavnih progona civila bosanskih Muslimana na političkoj, rasnoj, nacionalnoj ili vjerskoj osnovi u općinama Vitez, Busovača i Novi Travnik na teritoriju Bosne i Hercegovine.

39. Ta kampanja rasprostranjenih ili sustavnih progona počinjena je, izvršena i provedena na sljedeće načine:

- (a) napadima na gradove, gradiće i sela nastanjena civilima bosanskim Muslimanima;
- (b) ubijanjem i nanošenjem teških ozljeda ili šteta civilima bosanskim Muslimanima, uključujući žene, djecu, starije i nemoćne osobe, za vrijeme i nakon tih napada;
- (c) ohrabrivanjem, poticanjem i promicanjem mržnje, nepovjerenja i razdora na političkoj, rasnoj, nacionalnoj ili vjerskoj osnovi, putem propagande, govora i na drugi način;
- (d) izdvajanjem, lišavanjem slobode i zatvaranjem bosanskih Muslimana na političkoj, rasnoj, nacionalnoj ili vjerskoj osnovi;
- (e) prisiljavanjem, zastrašivanjem, teroriziranjem i prisilnim preseljavanjem civila bosanskih Muslimana iz njihovih domova i sela;
- (f) fizičkim i psihičkim zlostavljanjem, nečovječnim djelima, nečovječnim postupanjem, prisilnim radom i uskraćivanjem stvari osnovnih za život, kao što su primjerena hrana, voda, smještaj i odjeća, bosanskih Muslimana koji su lišeni slobode ili zatvoreni;
- (g) korištenjem bosanskih Muslimana koji su bili lišeni slobode ili zatvoreni za kopanje rovova;
- (h) korištenjem bosanskih Muslimana koji su bili lišeni slobode ili zatvoreni za taoce i živi zid;
- (i) bezobzirnim i opsežnim razaranjem i/ili pljačkanjem nastambi, zgrada, poslovnih objekata, osobne imovine i stoke civila bosanskih Muslimana; i

- (j) razaranjem i namjernim nanošenjem štete muslimanskim vjerskim i obrazovnim institucijama.

Tim djelima odnosno propustima, **Mario ČERKEZ** je počinio:

Točka 2: ZLOČIN PROTIV ČOVJEČNOSTI, prema članku 5.(h), 7.(1) i 7.(3) (progoni na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi) Statuta Međunarodnog suda.

TOČKE 3 - 4

PROTUZAKONITI NAPADI NA CIVILE I CIVILNE OBJEKTE

40. Od otprilike siječnja 1993. do otprilike listopada 1993., **Dario KORDIĆ**, zajedno s pripadnicima HZ H-B/HR H-B i HVO i njihovim vođama, oružanim snagama i agentima, prouzročio je, planirao, poticao, naređivao ili počinio, ili pomagao i na drugi način podupirao planiranje, pripremu i izvršenje protuzakonitih napada na civile i civilne objekte i bezobzirnog razaranja koje se ne može opravdati vojnom nužnošću, u sljedećim gradovima, gradićima i selima u naznačeno vrijeme ili otprilike tada:

Busovača	siječanj 1993.
Merdani	siječanj 1993.
Vitez	travanj 1993.
Stari Vitez	travanj 1993.
Večeriska-Donja Večeriska	travanj 1993.
Ahmići	travanj 1993.
Nadioci	travanj 1993.
Pirići	travanj 1993.
Šantići	travanj 1993.
Lončari	travanj 1993.
Putis	travanj 1993.
Očehnići	travanj 1993.
Rotilj	travanj 1993.
Zenica	travanj 1993.
Novi Travnik	listopad 1993.
Stupni Do	listopad 1993.

Ovim djelima odnosno propustima, **Dario KORDIĆ** je počinio:

Točka 3: KRŠENJE RATNIH ZAKONA I OBIČAJA, prema članku 3., 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda i običajnom pravu, članku 51.(2) Dopunskog protokola I i članku 13.(2) Dopunskog protokola II (protuzakoniti napad na civile).

Točka 4: KRŠENJE RATNIH ZAKONA I OBIČAJA, prema članku 3., 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda i običajnom pravu, te članku 52.(1) Protokola I (protuzakoniti napad na civilne objekte).

TOČKE 5 - 6

PROTUZAKONITI NAPADI NA CIVILE I CIVILNE OBJEKTE

41. Tijekom travnja 1993. ili otprilike tada, **Mario ČERKEZ**, zajedno s pripadnicima HZ H-B/HR H-B i HVO-a i njihovim vođama, oružanim snagama i agentima, prouzročio je, planirao, poticao, naređivao ili počinio, ili pomagao i na drugi način podupirao planiranje, pripremu i izvršenje protuzakonitih napada na civile i civilne objekte i bezobzirnog razaranja koje se ne može opravdati vojnom nužnošću, u sljedećim gradovima, gradićima i selima u naznačeno vrijeme ili otprilike tada:

Vitez	travanj 1993.
Stari Vitez	travanj 1993.
Večeriska-Donja Večeriska	travanj 1993.
Ahmići	travanj 1993.
Nadioci	travanj 1993.
Pirići	travanj 1993.
Šantići	travanj 1993.

Ovim djelima odnosno propustima, **Mario ČERKEZ** je počinio:

Točka 5: KRŠENJE RATNIH ZAKONA I OBIČAJA, prema članku 3., 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda i običajnom pravu, članku 51.(2) Dopunskog protokola I i članku 13.(2) Dopunskog protokola II (protuzakoniti napad na civile).

Točka 6: KRŠENJE RATNIH ZAKONA I OBIČAJA, prema članku 3., 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda i običajnom pravu, te članku 52.(1) Protokola I (protuzakoniti napad na civilne objekte).

TOČKE 7 - 13

NAMJERNO ODUZIMANJE ŽIVOTA, UBOJSTVO, NANOŠENJE TEŠKIH OZLJEDA, NEČOVJEČNA DJELA I NEČOVJEČNO POSTUPANJE

42. Od otprilike siječnja 1993. do otprilike listopada 1993., **Dario KORDIĆ**, zajedno s pripadnicima HZ H-B/HR H-B i HVO i njihovim vođama, oružanim snagama i agentima, prouzročio je, planirao, poticao, naređivao ili počinio, ili pomagao i na drugi način podupirao planiranje, pripremu ili izvršenje ubojstava, namjernog oduzimanja života, namjernog uzrokovanja i nanošenja teških ozljeda i velikih tjelesnih i zdravstvenih patnji, kako fizičkih tako i psihičkih, nečovječnih djela i nečovječnog postupanja prema bosanskim Muslimanima u sljedećim gradovima, gradićima i selima u naznačeno vrijeme ili otprilike tada:

Busovača	siječanj 1993.
----------	----------------

Rotilj	travanj 1993.
Ahmići	travanj 1993.
Nadioci	travanj 1993.
Pirići	travanj 1993.
Šantići	travanj 1993.
Vitez	travanj 1993.
Stari Vitez	travanj 1993.
Večeriska-Donja Večeriska	travanj 1993.
Zenica	travanj 1993.
Tulica	lipanj 1993.
Han Ploča/Grahovci	lipanj 1993.
Stupni Do	listopad 1993.

Ovim djelima odnosno propustima, **Dario KORDIĆ** je počinio:

Oduzimanje života:

Točka 7: ZLOČIN PROTIV ČOVJEČNOSTI, prema članku 5.(a) (ubojstvo), 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda.

Točka 8: TEŠKU POVREDU ŽENEVSKIH KONVENCIJA IZ 1949. (u daljnjem tekstu "TEŠKA POVREDA"), prema članku 2.(a) (namjerno oduzimanje života), 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda.

Točka 9: KRŠENJE RATNIH ZAKONA I OBIČAJA, prema članku 3., 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda i prema članku 3.(1)(a) (ubojstvo) Ženevskih konvencija.

Ozljede:

Točka 10: ZLOČIN PROTIV ČOVJEČNOSTI, prema članku 5.(i) (nečovječna djela), 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda.

Točka 11: TEŠKU POVREDU, prema članku 2.(c) (namjerno nanošenje velikih patnji ili teških tjelesnih ili zdravstvenih ozljeda), 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda.

Točka 12: TEŠKU POVREDU, prema članku 2.(b) (nečovječno postupanje), 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda.

Točka 13: KRŠENJE RATNIH ZAKONA I OBIČAJA, prema članku 3., 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda i prema članku 3.(1)(a) (nasilje protiv života i osobe) Ženevskih konvencija.

TOČKE 14 - 20

**NAMJERNO ODUZIMANJE ŽIVOTA, UBOJSTVO,
NANOŠENJE TEŠKIH OZLJEDA, NEČOVJEČNA DJELA
I NEČOVJEČNO POSTUPANJE**

43. Tijekom travnja 1993. ili otprilike tog mjeseca, **Mario ČERKEZ**, zajedno s pripadnicima HZ H-B/HR H-B i HVO i njihovim vođama, oružanim snagama i agentima, prouzročio je, planirao, poticao, naređivao ili počinio, ili pomagao i na drugi način podupirao planiranje, pripremu ili izvršenje ubojstava, namjernog oduzimanja života, namjernog uzrokovanja i nanošenja teških ozljeda i velikih tjelesnih i zdravstvenih patnji, kako fizičkih tako i psihičkih, nečovječnih djela i nečovječnog postupanja prema bosanskim Muslimanima u sljedećim gradovima, gradićima i selima u naznačeno vrijeme ili otprilike tada:

Ahmići	travanj 1993.
Nadioci	travanj 1993.
Pirići	travanj 1993.
Šantići	travanj 1993.
Vitez	travanj 1993.
Stari Vitez	travanj 1993.
Večeriska-Donja Večeriska	travanj 1993.

Ovim djelima odnosno propustima, **Mario ČERKEZ** je počinio:

Oduzimanje života:

Točka 14: ZLOČIN PROTIV ČOVJEČNOSTI, prema članku 5.(a) (ubojstvo), 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda.

Točka 15: TEŠKU POVREDU, prema članku 2.(a) (namjerno oduzimanje života), 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda.

Točka 16: KRŠENJE RATNIH ZAKONA I OBIČAJA, prema članku 3., 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda i prema članku 3.(1)(a) (ubojstvo) Ženevskih konvencija.

Ozljede:

Točka 17: ZLOČIN PROTIV ČOVJEČNOSTI, prema članku 5.(i) (nečovječna djela), 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda.

Točka 18: TEŠKU POVREDU, prema članku 2.(c) (namjerno nanošenje velikih patnji ili teških tjelesnih ili zdravstvenih ozljeda), 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda.

Točka 19: TEŠKU POVREDU, prema članku 2.(b) (nečovječno postupanje), 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda.

Točka 20: KRŠENJE RATNIH ZAKONA I OBIČAJA, prema članku 3., 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda i prema članku 3.(1)(a) (nasilje protiv života i osobe) Ženevskih konvencija.

TOČKE 21 - 28

ZATVARANJE, NEČOVJEČNO POSTUPANJE,
UZIMANJE TALACA I KORIŠTENJE ŽIVIH ŠTITOVA

44. Od otprilike 1. siječnja 1993. do otprilike 31. ožujka 1994., **Dario KORDIĆ**, zajedno s pripadnicima HZ H-B/HR H-B i HVO i njihovim vođama, oružanim snagama i agentima, prouzročio je, planirao, poticao, naređivao ili počinio, ili pomagao i na drugi način podupirao planiranje, pripremu ili izvršenje zatvaranja i protuzakonitog zatočenja bosanskih Muslimana i nečovječnog postupanja prema njima otprilike na ovim lokacijama na teritoriju Bosne i Hercegovine:

zator Kaonik,
kino-dvorana u Vitezu,
Veterinarska stanica u Vitezu,
prostorije SDK u Vitezu,
Šahovski klub u Vitezu,
Osnovna škola u Dubravici,
zgrada Općine u Kiseljaku,
vojarna u Kiseljaku,
selo Rotilj,
Nova trgovina, i
silos

45. Mnogi bosanski Muslimani protjerani su ili prisilno preseljeni iz svojih domova i sela. Bosanski Muslimani su lišavani slobode i premlaćivani, izlagani fizičkom i/ili psihičkom zlostavljanju, zastrašivanju i nečovječnom postupanju, između ostaloga zatočenju u pretrpanim prostorijama i nehigijenskim uvjetima, uskraćivanju primjerene hrane i vode, uz slabu ili nepostojeću lječničku pomoć.

46. Otprilike od 1. siječnja 1993. do 31. siječnja 1994., **Dario KORDIĆ**, zajedno s pripadnicima HZ H-B/HR H-B i HVO-a i njihovim vođama, oružanim snagama i agentima, prouzročio je, planirao, poticao, naređivao ili počinio, ili pomagao i na drugi način podupirao planiranje, pripremu i izvršenje korištenja bosanskih Muslimana lišenih slobode za kopanje rovova u neprijateljskim i opasnim uvjetima tijekom borbenih djelovanja u općinama Kiseljak, Vitez, Busovača, Novi Travnik i Žepče, kao posljedica čega više zatvorenika je izgubilo život ili je ranjeno.

47. Otprilike od 1. siječnja 1993. do 31. siječnja 1994., **Dario KORDIĆ**, zajedno s pripadnicima HZ H-B/HR H-B i HVO-a i njihovim vođama, oružanim snagama i agentima, prouzročio je, planirao, poticao, naređivao ili počinio, ili pomagao i na drugi način podupirao planiranje, pripremu ili izvršenje korištenja više bosanskih Muslimana lišenih slobode ili zatvorenih u objektima ili na lokacijama opisanim u paragrafu 44 kao talaca.

48. Otprilike od lipnja 1993. do rujna 1993., **Dario KORDIĆ**, zajedno s pripadnicima HZ H-B/HR H-B i HVO-a i njihovim vođama, oružanim snagama i agentima, prouzročio je, planirao,

poticao, naređivao ili počinio, ili pomagao i na drugi način podupirao planiranje, pripremu ili izvršenje korištenja bosanskih Muslimana kao talaca u Novom Travniku radi preseljenja bosanskog muslimanskog i bosanskog hrvatskog stanovništva.

49. Otprilike od 1. siječnja 1993. do 31. listopada 1993., **Dario KORDIĆ**, zajedno s pripadnicima HZ H-B/HR H-B i HVO-a i njihovim vođama, oružanim snagama i agentima, prouzročio je, planirao, poticao, naređivao ili počinio, ili pomagao i na drugi način podupirao planiranje, pripremu ili izvršenje korištenja bosanskih Muslimana kao živog zida radi sprečavanja napada ili otvaranja vatre na položaje HVO-a od strane oružanih snaga neprijateljski raspoloženih prema HVO-u ili radi prisiljavanja bosanskih Muslimana na predaju:

Merdani	siječanj 1993.
Skradno	siječanj-veljača 1993.
Strane	siječanj-veljača 1993.
Katići	siječanj-veljača 1993.
Kula	travanj-svibanj 1993.
Vitez	travanj 1993.
Žepče	lipanj 1993.
Novi Travnik	srpanj 1993.

Ovim djelima odnosno propustima, **Dario KORDIĆ** je počinio:

Zatvaranje/protuzakonito zatočenje:

Točka 21: ZLOČIN PROTIV ČOVJEČNOSTI, prema članku 5.(e) (zatvaranje), 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda.

Točka 22: TEŠKU POVREDU, prema članku 2.(g) (protuzakonito zatočenje civila), 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda.

Nečovječno i/ili okrutno postupanje sa zatvorenicima:

Točka 23: TEŠKU POVREDU, prema članku 2.(b) (nečovječno postupanje), 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda.

Točka 24: KRŠENJE RATNIH ZAKONA I OBIČAJA, prema članku 3., 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda i prema članku 3.(1)(a) (okrutno postupanje) Ženevskih konvencija.

Taoci:

Točka 25: TEŠKU POVREDU, prema članku 2.(h) (uzimanje civila za taoce), 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda.

Točka 26: KRŠENJE RATNIH ZAKONA I OBIČAJA, prema članku 3., 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda i prema članku 3.(1)(b) (uzimanje talaca) Ženevskih konvencija.

Živi zidovi:

Točka 27: TEŠKU POVREDU, prema članku 2.(b) (nečovječno postupanje), 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda.

Točka 28: KRŠENJE RATNIH ZAKONA I OBIČAJA, prema članku 3., 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda i prema članku 3.(1)(a) (okrutno postupanje) Ženevskih konvencija.

TOČKE 29 - 36

ZATVARANJE, NEČOVJEČNO POSTUPANJE, UZIMANJE TALACA I KORIŠTENJE ŽIVIH ZIDOVA

50. Otprilike do 1. travnja 1993. do 31. kolovoza 1993., **Mario ČERKEZ**, zajedno s pripadnicima HZ H-B/HR H-B i HVO-a i njihovim vođama, oružanim snagama i agentima, prouzročio je, planirao, poticao, naređivao ili počinio, ili pomagao i na drugi način podupirao planiranje, pripremu ili izvršenje zatvaranja i protuzakonitog zatočenja bosanskih Muslimana i nečovječnog postupanja prema njima otprilike na ovim lokacijama na teritoriju Bosne i Hercegovine:

zatvor Kaonik,
kino-dvorana u Vitezu,
Veterinarska stanica u Vitezu,
prostorije SDK u Vitezu,
Šahovski klub u Vitezu,
Osnovna škola u Dubravici.

51. Mnogi bosanski Muslimani protjerani su ili prisilno preseljeni iz svojih domova i sela. Bosanski Muslimani su lišavani slobode i premlaćivani, izlagani fizičkom i/ili psihičkom zlostavljanju, zastrašivanju i nečovječnom postupanju, između ostalog zatočenjem u pretrpanim prostorijama i nehigijenskim uvjetima, uskraćivanjem primjerene hrane i vode, uz slabu ili nepostojeću lječničku pomoć.

52. Otprilike od 1. travnja 1993. do 31. kolovoza 1993., **Mario ČERKEZ**, zajedno s pripadnicima HZ H-B/HR H-B i HVO-a i njihovim vođama, oružanim snagama i agentima, prouzročio je, planirao, poticao, naređivao ili počinio, ili pomagao i na drugi način podupirao planiranje, pripremu i izvršenje korištenja bosanskih Muslimana lišenih slobode za kopanje rovova u neprijateljskim i opasnim uvjetima tijekom borbenih djelovanja u općini Vitez.

53. Tijekom travnja 1993. ili otprilike tada, **Mario ČERKEZ**, zajedno s pripadnicima HZ H-B/HR H-B i HVO-a i njihovim vođama, oružanim snagama i agentima, prouzročio je, planirao, poticao, naređivao ili počinio, ili pomagao i na drugi način podupirao planiranje, pripremu ili izvršenje korištenja kao talaca bosanskih Muslimana lišenih slobode ili zatvorenih u ili oko objekata ili lokacija opisanih u paragrafu 50.

54. Tijekom travnja 1993. ili otprilike tada, **Mario ČERKEZ**, zajedno s pripadnicima HZ H-B/HR H-B i HVO-a i njihovim vođama, oružanim snagama i agentima, prouzročio je, planirao, poticao, naređivao ili počinio, ili pomagao i na drugi način podupirao planiranje, pripremu ili izvršenje korištenja bosanskih Muslimana kao živog zida u ili oko Viteza radi sprečavanja napada ili otvaranja vatre na položaje HVO-a od strane oružanih snaga neprijateljski raspoloženih prema HVO-u ili radi prisiljavanja bosanskih Muslimana na predaju.

Ovim djelima odnosno propustima, **Mario ČERKEZ** je počinio:

Zatvaranje/protuzakonito zatočenje:

Točka 29: ZLOČIN PROTIV ČOVJEČNOSTI, prema članku 5.(e) (zatvaranje), 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda.

Točka 30: TEŠKU POVREDU, prema članku 2.(g) (protuzakonito zatočenje civila), 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda.

Nečovječno i/ili okrutno postupanje sa zatvorenicima:

Točka 31: TEŠKU POVREDU, prema članku 2.(b) (nečovječno postupanje), 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda.

Točka 32: KRŠENJE RATNIH ZAKONA I OBIČAJA, prema članku 3., 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda i prema članku 3.(1)(a) (okrutno postupanje) Ženevskih konvencija.

Taoci:

Točka 33: TEŠKU POVREDU, prema članku 2.(h) (uzimanje civila za taoce), 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda.

Točka 34: KRŠENJE RATNIH ZAKONA I OBIČAJA, prema članku 3., 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda i prema članku 3.(1)(b) (uzimanje talaca) Ženevskih konvencija.

Živi zidovi:

Točka 35: TEŠKU POVREDU, prema članku 2.(b) (nečovječno postupanje), 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda.

Točka 36: KRŠENJE RATNIH ZAKONA I OBIČAJA, prema članku 3., 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda i prema članku 3.(1)(a) (okrutno postupanje) Ženevskih konvencija.

TOČKE 37 - 39

RAZARANJE I PLJAČKANJE IMOVINE

55. Otprilike od 1. listopada 1992. do 31. prosinca 1993., **Dario KORDIĆ**, zajedno s pripadnicima HZ H-B/HR H-B i HVO-a i njihovim vođama, oružanim snagama i agentima, prouzročio je, planirao, poticao, naređivao ili počinio, ili pomagao i na drugi način podupirao planiranje, pripremu i izvršenje protuzakonitog, bezobzirnog i opsežnog razaranja, uništavanja i pljačkanja nastamba, zgrada, poslovnih objekata, civilne osobne imovine i stoke bosanskih Muslimana, koje nije bilo opravdano vojnom nužnošću, u sljedećim gradovima, gradićima i selima u naznačeno vrijeme ili otprilike tada:

Novi Travnik	listopad 1992. - prosinac 1993.
Busovača	siječanj-veljača 1993.
Merdani	siječanj-veljača 1993.
Putis	travanj 1993.

Očehnići	travanj 1993.
Lončari	travanj 1993.
Kiseljak	travanj 1993.
Višnjica	travanj 1993.
Kazagići	travanj 1993.
Behrići	travanj 1993.
Svinjarevo	travanj 1993.
Gomionica	travanj 1993.
Gromiljak	travanj 1993.
Polje Višnjica	travanj 1993.
Višnjica	travanj 1993.
Rotilj	travanj 1993.
Tulica	lipanj 1993.
Han Ploča/Grahovci	lipanj 1993.
Vitez	travanj 1993.
Stari Vitez	travanj 1993.
Ahmići	travanj 1993.
Nadioci	travanj 1993.
Pirići	travanj 1993.
Šantići	travanj 1993.
Večeriska-Donja Večeriska	travanj 1993.
Gačice	travanj 1993.
Divjak (Divjaka)	rujan 1993.
Stupni Do	listopad 1993.

Ovim djelima odnosno propustima, **Dario KORDIĆ** je počinio:

Točka 37: TEŠKU POVREDU, prema članku 2.(d) (opsežno razaranje imovine), 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda.

Točka 38: KRŠENJE RATNIH ZAKONA I OBIČAJA, prema članku 3.(b) (bezobzirno razaranje koje nije opravdano vojnom nužnošću), 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda.

Točka 39: KRŠENJE RATNIH ZAKONA I OBIČAJA, prema članku 3.(e) (pljačkanje javne ili privatne imovine), 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda.

TOČKE 40 - 42

RAZARANJE I PLJAČKANJE IMOVINE

56. Tijekom travnja 1993. ili otprilike tada, **Mario ČERKEZ**, zajedno s pripadnicima HZ H-B/HR H-B i HVO-a i njihovim vođama, oružanim snagama i agentima, prouzročio je, planirao, poticao, naređivao ili počinio, ili pomagao i na drugi način podupirao planiranje, pripremu ili izvršenje protuzakonitog, bezobzirnog i opsežnog razaranja, uništavanja i pljačkanja nastamba, zgrada, poslovnih objekata, civilne osobne imovine i stoke bosanskih Muslimana, koje nije bilo opravdano vojnom nužnošću, u sljedećim gradovima, gradićima i selima u naznačeno vrijeme ili otprilike tada:

Vitez	travanj 1993.
Stari Vitez	travanj 1993.
Ahmići	travanj 1993.
Nadioci	travanj 1993.
Pirići	travanj 1993.
Šantići	travanj 1993.
Donja Večeriska	travanj 1993.

Ovim djelima odnosno propustima, **Mario ČERKEZ** je počinio:

Točka 40: TEŠKU POVREDU, prema članku 2.(d) (opsežno razaranje imovine), 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda.

Točka 41: KRŠENJE RATNIH ZAKONA I OBIČAJA, prema članku 3.(b) (bezobzirno razaranje koje nije opravdano vojnom nužnošću), 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda.

Točka 42: KRŠENJE RATNIH ZAKONA I OBIČAJA, prema članku 3.(e) (pljačkanje javne ili privatne imovine), 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda.

TOČKA 43

RAZARANJE VJERSKIH I OBRAZOVNIH INSTITUCIJA

57. Otprilike od listopada 1992. do studenog 1993., **Dario KORDIĆ**, zajedno s pripadnicima HZ H-B/HR H-B i HVO-a i njihovim vođama, oružanim snagama i agentima, prouzročio je, planirao, poticao, naređivao ili počinio, ili pomagao i na drugi način podupirao planiranje, pripremu ili izvršenje razaranja ili namjernog nanošenja štete vjerskim i obrazovnim institucijama bosanskih Muslimana u sljedećim gradovima i selima u naznačeno vrijeme ili otprilike tada:

Ahmići	travanj 1993.
Stari Vitez	travanj 1993.
Han Ploča	lipanj 1993.
Kiseljak	srpanj-kolovoz 1993.
Divjak	rujan 1993.
Stupni Do	listopad 1993.

Ovim djelima odnosno propustima, **Dario KORDIĆ** je počinio:

Točka 43: KRŠENJE RATNIH ZAKONA I OBIČAJA, prema članku 3.(d) (razaranje ili namjerno nanošenje štete vjerskim i obrazovnim institucijama), 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda.

TOČKA 44

RAZARANJE VJERSKIH I OBRAZOVNIH INSTITUCIJA

58. Otprilike od travnja 1993. do rujna 1993., **Mario ČERKEZ**, zajedno s pripadnicima HZ H-B/HR H-B i HVO-a i njihovim vođama, oružanim snagama i agentima, prouzročio je, planirao, poticao, naređivao ili počinio, ili pomagao i na drugi način podupirao planiranje, pripremu ili izvršenje razaranja ili namjernog nanošenja štete vjerskim i obrazovnim institucijama bosanskih Muslimana u sljedećim gradovima i selima u naznačeno vrijeme ili otprilike tada:

Stari Vitez	travanj 1993.
Ahmići	travanj 1993.
Divjak	rujan 1993.

Ovim djelima odnosno propustima, **Mario ČERKEZ** je počinio:

Točka 44: KRŠENJE RATNIH ZAKONA I OBIČAJA, prema članku 3.(d) (razaranje ili namjerno nanošenje štete vjerskim i obrazovnim institucijama), 7.(1) i 7.(3) Statuta Međunarodnog suda.

/potpis na izvorniku/
Ovlaštenjem tužioca:
Gavin F. Ruxton
viši pravni savjetnik

Potpisano 2. listopada 1998.

Dana 30. rujna 1998.
Den Haag,
Nizozemska

DODATAK VI: GEOGRAFSKE KARTE

DODATAK VI 1: BOSNA I HERCEGOVINA

DODATAK VI 2: TERITORIJA HZ H-B

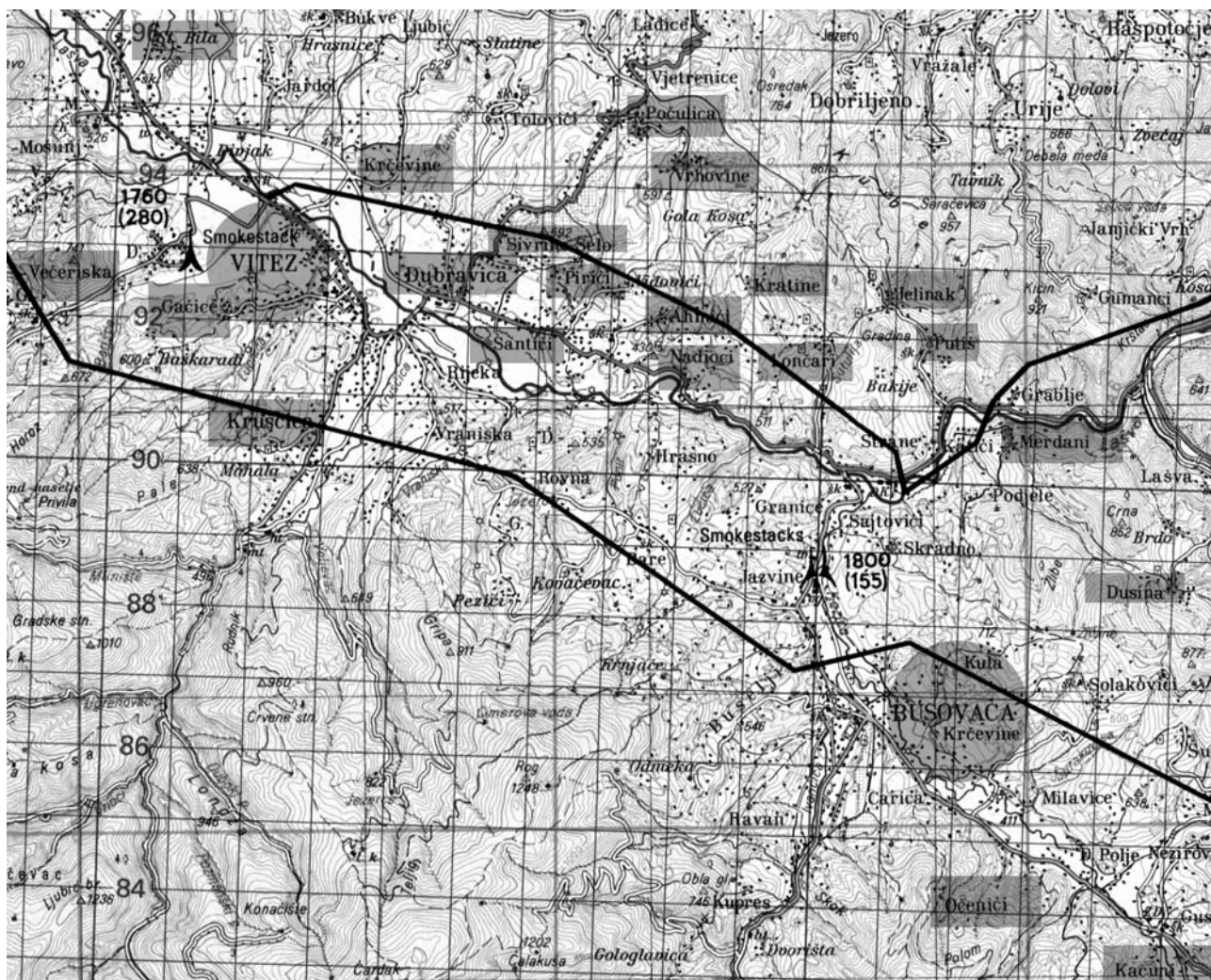
(prema Odluci o osnivanju Hrvatske zajednice Herceg-Bosne donesenoj 18. novembra 1991. u
Grudama)

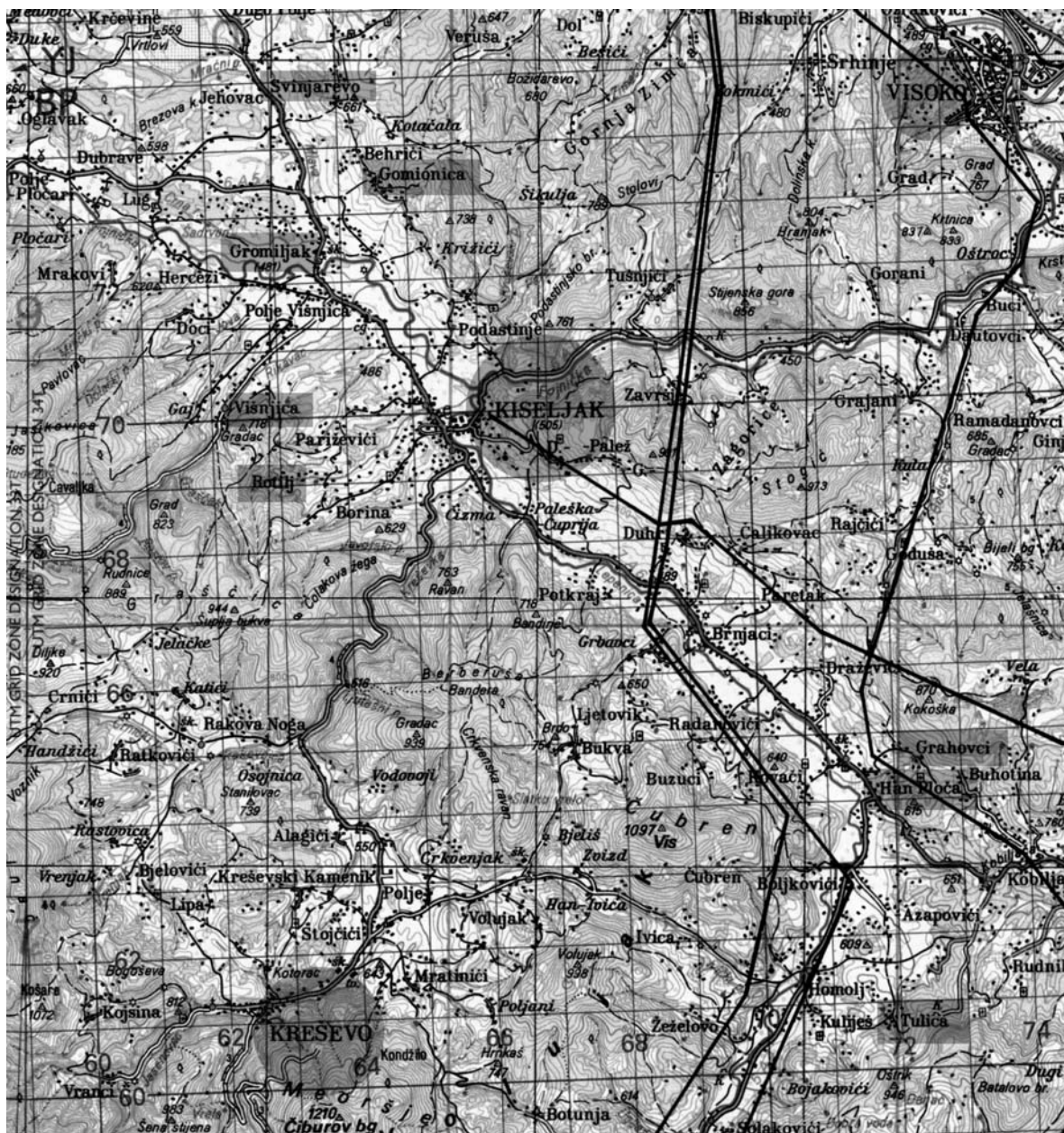
DODATAK VI 3: ZENICA, TRAVNIK, NOVI TRAVNIK/PUCAREVO, VITEZI I BUSOVAČA

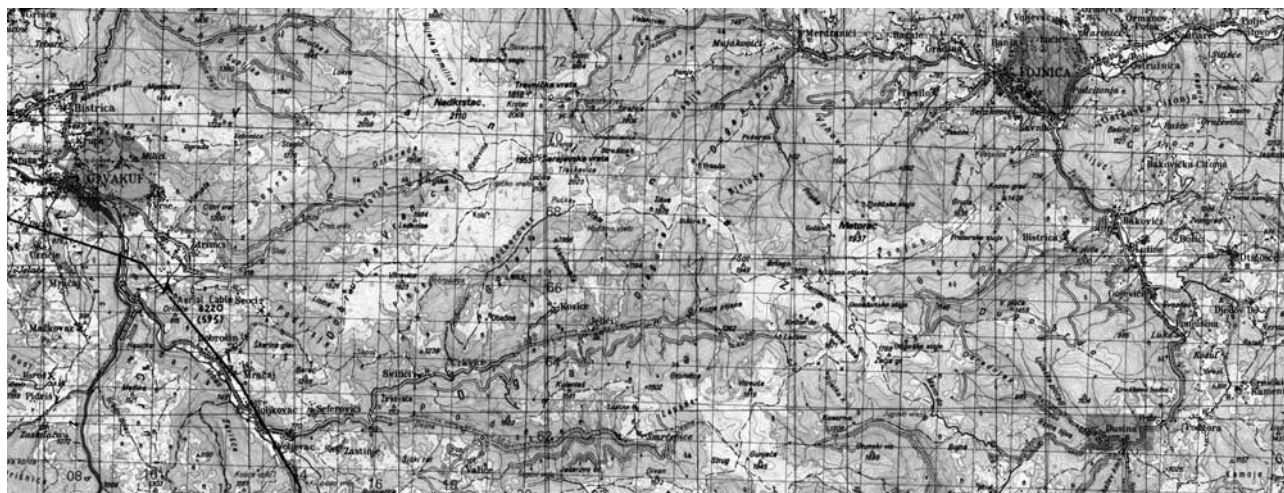
DODATAK VI 4: VITEZ I BUSOVAČA

DODATAK VI 5: VISOKO, KISELJAK I KREŠEVO

DODATAK VI 6: FOJNICA I GORNJI VAKUF

DODATAK VI 7: KAKANJ I VAREŠ

